

MINDENES GYŰJTEMÉNY II.
ARTES POPULARES 22.

ARTES POPULARES 22

MINDENES GYŰJTEMÉNY

II.

Tanulmányok
KÜLLŐS IMOLA
60. születésnapjára

Budapest, 2005
ELTE BTK Folklóre Tanszék

ARTES POPULARES 22.

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Folklore Tanszékének évkönyve
Yearbook of Department of Folklore, Loránd Eötvös University, Budapest

ISSN 0139-4649

Sorozatszerkesztő / Serial editor

VOIGT VILMOS

Szerkesztette / Edited by

GÜLYÁS JUDIT és TÓTH ARNOLD

A kötet megjelenését támogatta:

nka

Nemzeti Kulturális Alapprogram

Népművészeti Kollégiuma

ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat

Kiadja az ELTE BTK Folklore Tanszék

A kiadásért felel: Voigt Vilmos

Lektor: Benedek Katalin

Borítóterv, tördelés: Csörsz Rumen István

Nyomdai munkálatok: TIMP Kft.

Anto's Smile

MŰFAJ, SZÖVEG, ELEMZÉS

„Nem mulaszthatom el, hogy egy pár sort ne írjak emlékül...”

Adalékok a férfi diákszokások történetéhez

Tanulmányomban egy közel százéves kéziratos füzet utolsó lapjain található bejegyzéseket ismertetem. A füzet tulajdonosa dédnagyapám, Futó Gerzson volt (Báránd, 1886 – Báránd, 1976; Bihar m.), aki húszéves korában, 1906-ban, a Ménesi Magyar Királyi Vincellériskolában (Arad m.) szerzett vincellér oklevelet.¹ Ebből az időszakból maradt fenn a vizsgálat tárgyát képező füzet, melynek nagy részét az egyéves képzés során összegyűjtött, kéziratos tananyag alkotja, utolsó oldalaira pedig a (volt) tanulóársaktól származó bejegyzések kerültek. Az eredetileg 40 oldalas különálló füzeteket utólag köthették egybe és látták el keménypapíros fedéllel. Így állt össze a hat darab 40 és az egy darab 20 oldalas füzetből 260 számozott oldal (210 mm×330 mm), melyből 255 oldal tartalmazza a tananyagot. Ezen egység után 8 számozatlan lapot fűztek be, ezeken olvashatók az itt ismeretetésre kerülő szövegek.

A diákok az 1906-os tanév vége felé közeledve a levélírás kritériumainak megfelelő formába öntötték búcsúzó gondolataikat. Futó Gerzson füzetlapjain 21 bejegyzés gyűlt így össze, melyből 13 datált: a legkorábbi 1906. október 13-ai, a legutolsó pedig 1906. december 18-áról származik. A keltezés alapján októberben négyen, novemberben heten, decemberben pedig ketten írták le búcsúzó sorikat. A fennmaradó nyolc bejegyzés szintén ebben a három hónapos intervallumban keletkezhetett. Az a sorrend, ahogyan a kéziratban követik egymást a szövegek, a keltezést figyelembe véve nem a keletkezésre utal. Feltételezem, hogy a

1 Ménesen 1881-ben nyílt meg az állami vincellérképezde. Az iskolaalapítás a filoxérvész elleni küzdelem folyamatába illeszkedett, ugyanis amikor a kártevő az 1870-es évek közepén országunkban is megjelent, a szőlő művelése és a bor kezelése általában még apáról fiúra maradt gyakorlat alapján folyt. A szőlők rohamos pusztulása tette szükségessé a szőlészeti és borászati szakoktatás fejlesztését, így az 1870-es, 1880-as években több helyen (Balatonfüred, Ménes, Nagyenyed, Tarcal stb.) is megindult az ezirányú ismeretek oktatása, mind alsó-, mind középfokon. 1892-től – 1918-as bezárásáig – a ménesi vincellériskolában is alsófokú képzés folyt, egyéves gyakorlati tanfolyamon nevelték a kisebb szőlőbirtokok vincelléreit, a szőlőmunkásokat és munkavezetőket. (Feyér P. 1970. 187–188.) Futó Gerzson Ménesen szerzett szőlészeti ismereteit a későbbiekben csak otthoni szőlőjében kamatoztatta, ugyanis végül borbély lett belőle, és szülőfalujában évtizedeken keresztül tevékenykedett kisiparosként. Ma már nem lehet kideríteni, hogyan került Ménesre, és a későbbiekben miért nem volt alkalma arra, hogy a vincellérség legyen fő kereseti forrása.

bejegyzések eredetileg különálló lapokra íródtak, és csak utólag rendezte őket Futó Gerzson az adott sorrendbe.

A bejegyzések néhány kivételtől eltekintve mind prózában íródtak. Csupán három szövegbe illesztett szerzőjük verses betétet, de a levelekre emlékeztető felépítés ekkor is megmaradt. Az írások hossza eltérő, a bejegyzések általában a füzetlapok 6–10 sorát töltik ki, de akadnak rövidebbek és jóval terjedelmesebbek is.

Amint elkezdtem tanulmányozni a családi iratok között fennmaradt füzetet, számtalan kérdés vetődött fel bennem, többségük azonban máig megválaszolatlan maradt. Így például tanulságos lenne megtudni, hogy milyen származású fiatalok, milyen körülmények között tanultak ebben az iskolában. A füzetbeli bejegyzésekben kevés szó esik az intézményről, és a bejegyzők személyére is csak néhány adat (név, lakhely) utal. Abból, ahogyan írásuk végén, a búcsúzaskor önmagukat megnevezik, arra következtethetünk, hogy az iskola hallgatósága nem egykorú férfiakból állt. A 20 éves Futó Gerzsonhoz képest *öregnek* nevezi magát négy férfi: Jonecsko Mihály (20. sz.) *öreg szaktársadként*, Lantos György (21. sz.), Nagy Antal (12. sz.) és Cs. Nagy Sándor (6. sz.) *öreg bátyádként* fejezi be búcsúzó sorait.²

A 21 bejegyző közül tizennyolcan tüntették fel lakhelyüket, ennek alapján azt látjuk, hogy az iskolának is helyet adó Arad vármegyéből öten³ érkeztek, a szomszédos Békésből négyen,⁴ Csanádból hárman,⁵ a kissé távolabbi Jász–Nagykun–Szolnok vármegyéből ketten,⁶ szintén két növendék származott Tolna vármegyéből,⁷ egy-egy pedig Heves⁸ és Kis-Küküllő vármegyéből.⁹ A rendelkezésünkre álló adatok alapján Bihar vármegyét, és azon belül Bárándot két személy képviselte: a füzet tulajdonosa, valamint egyik gyermekkori barátja, Dienes Sándor.¹⁰ Feltételezem, hogy 1906-ban ez a 22 férfi alkotta a vincellérképző teljes hallgatóságát, ugyanis az 1911-es kiadású *Révai Nagy Lexikona* szerint – melyről nem tudjuk, hogy pontosan melyik évből származó adatot közöl – a ménesi iskolának 21 tanulója volt.¹¹

2 Az 1906-ban 20 éves Futó Gerzsonon és a 35 éves Lantos Györgyön (21. sz.) kívül Lantos Istvánról (17. sz.) tudjuk, hogy 24 évesen tanult az intézményben.

3 Arad vármegye: Arad – 1 fő; Forraynagyiratos – 2 fő; Kúvin – 1 fő; Újfazekasvarsánd – 1 fő

4 Békés vármegye: Békés – 1 fő; Csaba – 1 fő; Endrőd – 2 fő

5 Csanád vármegye: Kevermes – 1 fő; Makó – 1 fő; Nagylak – 1 fő

6 Jász–Nagykun–Szolnok vármegye: Mezőtúr – 2 fő

7 Tolna vármegye: Adorján puszta – 1 fő; Szekszárd – 1 fő

8 Heves vármegye: Gyöngyös – 1 fő

9 Kis-Küküllő vármegye: Ádámos – 1 fő

10 Dienes Sándor nem tüntette fel lakhelyét, csupán emléksoraiban utal arra, hogy gyermekkora óta kapcsolatban áll Futó Gerzsonnal. Futó Gerzson unokájának közlése szerint nagyapjának valóban volt Dienes nevű barátja, ám ez a Dienes család a későbbiekben elkerült Bárándról. Így nem volt módomban arra, hogy megkérdezzem a hozzátartozókat egy esetleges hasonló füzettel kapcsolatban.

11 *Arad* címszó. *Révai Nagy Lexikona* 1911. 785.

Mivel én már nem ismerhettem a füzet tulajdonosát, és a bejegyzésekkel kapcsolatban az élő hozzátartozók sem tudtak felvilágosítást adni, elemzésem során csak az adott szövegekre támaszkodhatok, és egy sor további kérdésre sem kaphatok választ. Nem tudjuk már meg, hogy a volt diáktársak az iskola befejezése után tartották-e egymással a kapcsolatot; egyáltalán, maga az emléksorok írása mennyire volt elterjedt szokás az intézmény falain belül és azon kívül, vagyis hasonló bejegyzéseket a Ménesen tanuló diákok évről évre írtak-e egymás füzetébe, vagy az adott évfolyam saját innovációjának tekinthetők-e a bejegyzések. Azt sem tudom már kideríteni, hogy dédnagyapám az évek múlásával hogyan viszonyult ehhez a füzethez: azért tartotta-e meg és vigyázott rá, mert a szőlészettel kapcsolatban értékes anyagot tartalmazott, vagy azért, mert számára becses emléket jelentettek a bejegyzések.

A néprajzi szakirodalomban ez idáig nem találtam olyan munkát, amely hasonló jellegű szövegeket dolgozna fel. Csupán Németi Gábor publikált a *Honismeretben Doktay István emlékkönyve 1849-ből* címmel részleteket egy a ménesivel rokonítható füzetből.¹² Doktay István (1820 k. – 1893) főhadnagy volt az 1848/49-es szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után tisztáraival együtt menlevelet kapott, amely lehetővé tette számukra, hogy Ausztrián kívül bármelyik országba elmehessenek Magyarországról. A menlevél kézhezvétele után, elválásuk előtt Doktay István megkérte a bajtársait, hogy írjanak néhány sort az emlékkönyvébe. Ezeket a néhány soros bejegyzéseket tette közzé Németi, sajnos, elemzés nélkül. A szövegek annyiban hasonlítanak az általunk vizsgáltakhoz, hogy szintén emlék gyanánt jegyezték be őket, és jókívánságokat is tartalmaznak, ugyanakkor sokkal rövidebbek és személytelenebbek.¹³ Ennek ellenére jelzik azt, hogy férfiak más közösségekben, például katonaként, a 19. század közepén gyűjtötték egymástól a későbbiekben emlékül szolgáló sorokat.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őriznek néhány olyan albumot, melyek szintén közelebbi kapcsolatot mutatnak az általunk vizsgált füzettel.¹⁴ Ilyen Fáy András emlékalbuma (1805 – 1812),¹⁵ Molnár Antal emlékkönyve (1828 – 1843)¹⁶ és egy emlékkönyv a Selmeci Bányászati Akadémia tanulóinak bejegyzéseivel és sziluett képeivel (1858 – 1861).¹⁷

Ahhoz, hogy a Ménesről származó, levélformában íródott, emlékeztető funkciót betöltő szövegeket, melyeket tanulmányomban *emléksorok* elnevezéssel illetem, párhuzamba állíthassam a közismert műfajokkal, külön kell választanom az emlékkönyvnyitás szokását és a bejegyzéseknek keretet biztosító levélformulákat.

12 Németi G. 1999.

13 Pl.: „Emlék / Légy boldog, légy szerencsés kívánja barátod / Ki örülni fog s örömmel lát, ha szembe találod / Sárközy hadnagy / Komárom, 1849. okt. 4. Kecskemét, Pest m.”; „Emlékül. A barátság maradjon örökké közöttünk. / Barátod Benovits József főhadnagy / Komárom, 1849. okt. 4-én. Esztergom” Németi G. 1999. 27 – 28.

14 Ezen albumok ismertetésére a későbbiekben még részletesen kitérek.

15 Oct. Hung. 583.

16 Oct. Hung. 1128.

17 Oct. Hung. 857.

Mind az emlékkönyvek, mind a népi levelek olyan, a folklór határán lévő műfajok, melyekre a magyar folklorisztika csak az utóbbi évtizedekben figyelt fel.¹⁸

A magyar néprajzban az emlékkönyvek folklorisztikai szempontú vizsgálatát Keszeg Vilmos,¹⁹ Gágyor József²⁰ és Vasvári Zoltán²¹ nevéhez kapcsolhatjuk. Vasvári Zoltán mutatott rá arra, hogyan lett az emlékkönyvnyitás az évszázadok során egy kizárólagosan férfi diákszokásból csak a hölgyek, leányok, majd a kislányok által művelt, tipikus női szokás. Ebben a folyamatban Vasvári századokra lebontva a következő lépcsőfokokat különítette el:

1. A 16. század első felében az Európa egyetemeit járó peregrinus diákok körében megjelent az *album amicorum* (egyéb elnevezései: *úti emlékkönyv*, *peregrinációs album*, németül *Stammbuch*).
2. A 17. század és a 18. század első fele tekinthető ezen albumok klasszikus korának; ekkor terjedtek el szélesebb körben (például a külföldön utazgatók, vándorló mesteremberek, majd rajtuk keresztül a polgárok körében).
3. A 18. század második felében jelentek meg a polgári emlékkönyvek, melyek majd a 18. század végén és a 19. század első felében éltek igazi virágkorukat.
4. A 19. század második felétől az emlékkönyv a lánykultúra részévé vált.
5. A 20. században ezen műfaj megszakítás nélkül élt és virágzott, immár a gyermekfolklór területén.²²

Ha ezzel a folyamattal összevetjük Futó Gerzson füzetét, megállapíthatjuk, hogy a 20. század első évtizedében, amikor az emlékkönyvnyitás általában már a (kis)lányok elfoglaltságai közé tartozott, Ménesen még előfordult, hogy az *album amicorum*okhoz hasonlóan férfiak jegyezték be emléksorokat egymás füzetébe.

A 16. század óta ismert *album amicorum*ok²³ azt a célt szolgálták, hogy a diákok külföldi tanulmányútjaik során társaik, tanáraik és pártfogóik bejegyzéseit ebbe gyűjtsék. Így ezekbe a füzetekbe ókori auktoroktól, klasszikus szerzőktől, a reformáció jeleseitől vagy a Bibliából vett idézetek kerültek, legtöbbször latin

- 18 A német folklorisztikában már korábban felismerték az emlékkönyv műfajának jelentőségét, így például Alfred Fiedler részletesen ismertette azt az utat, ahogyan az emlékkönyv a peregrinációs albumokat vezető felnőttektől az egyre fiatalabbak körébe került. L. Fiedler, A. 1960.
- 19 Keszeg V. 1991. Keszeg Vilmos 52 darab, 20. századból származó erdélyi emlékkönyv teljes anyagát vizsgálta. Elemzését a szokáskör minden mozzanatára, elemére kiterjesztette: a versírók társadalmi pozíciója, a füzet és a versek funkciója, a versek és illusztrációk tartalmi-stilisztikai jellegzetessége, a kreativitás mibenléte, a műfaj genetikai kapcsolódása állt figyelmé középpontjában.
- 20 Gágyor J. 1998. Gágyor József a mai Szlovákia területén, az egykori galántai járás magyar iskoláiban gyűjtött emlékverseket jelentette meg, egy a téma szempontjából kulcsfontosságú kérdéseket felvontató bevezető tanulmány kíséretében.
- 21 Vasvári Z. 1996., 1999., 2000.
- 22 Vasvári Z. 1999. 184–186.
- 23 A legkorábbi ismert kötet 1542-ből származik, Wittenbergből.

vagy görög nyelven.²⁴ Az egyetemeket járó diákok számára nagy értéket jelentett Luther, Bugenhagen vagy éppen Melanchton egy-egy aláírása vagy bejegyzése. Melanchton több helyütt is megfogalmazta, hogy mi a peregrinációs albumok két funkciója: „Két okból írunk albumokba, hogy tulajdonosaik majdan emlékezzenek, és utódaiknak megmutathassák, mely helyeken jártak, és hogy bizonyítékuk legyen: élő barátság fűzte őket azokhoz, akikkel közeli kapcsolatban álltak.”²⁵

A ménesi szövegek tartalma arra vall, hogy 350 évvel később a vincellériskola növendékei is a célból gyűjtötték a hosszabb-rövidebb alkotásokat, hogy azok emlékül szolgáljanak, és dokumentálják baráti kapcsolataikat. Mindezt a külföldön járt diákokhoz hasonlóan akkor tették, amikor közelgett az elutazás, az elválás ideje. Ugyanakkor számolnunk kell néhány alapvető különbséggel is.

1. Amíg a 16–17. századi diákok tanulmányaik során Európa számos egyetemét látogatták meg, és ennek megfelelően bejegyzéseik a legkülönfélébb helységekből származnak, addig a vincellér szakmát elsajátítani vágyó Futó Gerzson csupán egy iskolában fordult meg, füzetébe pedig csak az ott összeverődött társaság tagjaitól származó emléksorok kerültek. (Azt már fentebb jeleztem, hogy az intézménybe a Kárpát-medence számos pontjáról érkeztek növendékek, tehát a diákság itt is heterogén összetételű volt.)
2. A peregrinációs albumokba egyaránt kerültek bejegyzések diákoktól, tanároktól és pártfogóktól, a ménesi füzetlapokon viszont csak diákok írásai állnak. (Természetesen időben távol vagyunk már attól, hogy pártfogók támogatásával utazzon valaki, és így az ő aláírása is helyet kapjon a füzetben, de tanárok a ménesi iskolában is voltak, őket viszont mégsem kérték meg emléksorok írására.)
3. A peregrinusok külön erre a célra fenntartott könyvecskébe gyűjtötték a bejegyzéseket, dédnagyapám emléksorai viszont feltehetőleg különálló lapokon álltak, s csak utólag köttette be ezeket a tananyagot tartalmazó füzetek mögé.
4. A latinos műveltséggel rendelkező peregrinusok albumát többnyire latin vagy görög bejegyzések (jeles mondások, szállóigék, életbölcsségek, klasszikus szerzőktől vagy a Bibliából vett idézetek) díszítették, a tőlük időben és társadalmi értelemben is távol lévő vincellér-jelöltek viszont megelégedtek a kissé döcögős magyarsággal megírt szövegekkel.
5. Míg az *album amicorum*ok rövid bejegyzéseit rendszerint különféle illusztrációk (rajzok, címerek, emblémák, árnyképek stb.) kísérték, addig a ménesi füzetben képek és díszítések nélküli, hosszabb szövegek állnak.

A ménesi füzet vizsgálata kapcsán ki kell térnünk a népi levelek kérdéskörére is, hiszen a szövegek a levélíráskor használatos formái (és részben tartalmi) elő-

24 Vasvári Z. 1999. 184.

25 Melanchton 1548. Idézi: Vasvári Z. 1999. 184.

írásoknak felelnek meg. A levélstílusra jellemzően a szerzők előszeretettel alkalmaztak sztereotípiákat, nyelvi kliséket.²⁶

Futó Gerzsonék bejegyzései köztes helyet foglalnak el a valóban elküldött (*misszilis*), és a nem elküldésre szánt (*fiktív*) levelek között. Bár az emléksorok meghatározott személyhez szóltak, sosem küldték el őket, hiszen a bejegyző és a címzett egy helyen tartózkodott, tehát az írás nem a földrajzi távolságokat áthidaló kapcsolattartást szolgálta, hanem csupán egyoldalú, emlékeztető funkcióval bírt. Ugyanakkor joggal feltételezhetjük azt, hogy a tanulóársak nemcsak Futó Gerzson füzeteibe írtak a levelekkel formai rokonságot mutató sorokat, hanem a többiek füzeteibe is, illetve Futó is viszonzta ezeket a bejegyzéseket, vagyis tulajdonképpen válaszolt a hozzá intézett sorokra.

Az eltéréseken túl a valódi levelek és az emléksorok szerkezetében olyan közös vonásokat fedezhetünk fel, melyek a levélműfaj történetéből eredeztethek. Erről Kokó Julianna a következőket írja:

A levélírásnak a társadalmi érintkezés terén betöltött fontos és hasznos szerepét jelzi az a történelmi tény is, hogy már az antikvitásban elterjedt ez a kapcsolatteremtési forma. A levélműfaj normái már ekkor kialakultak. A levelek szerkezeti felépítése a klasszikus szónoki beszéd részeit követte: az üdvözlés, a jóindulat megnyerése, az elbeszélés, a kérés megfogalmazása és a befejezés voltak fő részei. Később, a vallásos világképnek megfelelően, a klasszikus jókívánságok keresztényi fohászokkal bővültek. Stílusukra az az általános felfogás hatott kényszerítő erővel, miszerint jelentős dolgokról csak ékes szavakban lehet szólni. Bonyolult mondatszerkesztés, díszes körülírások jellemezték a középkori leveleket. Mindez bizonyos formulák kialakulásához vezetett. Az állandóan ismétlődő formulák később veszítettek hatásosságukból, szokássá üresedtek, de kényszerítő erejük továbbra is meghatározta a levélműfaj stílusát.²⁷

Nem tartom szükségesnek a levélműfaj történetének felvázolását, hiszen szempontunkból csak a szerkesztési elvek hasonlósága a fontos. Említésre méltó viszont az a tény, hogy amint a 19. század második felében növekedni kezdett az írni-olvasni tudók száma, és ennek egyik következményeként a magánlevelezés széles körben elterjedt, a levélírók dolgának megkönnyítése érdekében különböző levélminta-gyűjtemények jelentek meg, melyekben a különféle helyzeteknek megfelelő kész formulák közül lehetett válogatni. Elképzelhető, hogy a birtokunkban lévő emléksorok megírásakor is felhasználtak a diákok valamiféle mintagyűjteményt, hiszen a szövegek olvasása közben erőteljesen érződik, hogy a bejegyzők igyekeztek meghatározott formulákhoz igazodni. Az egyes formulák kö-

26 A levelezési szokás és a szokás által termelt levelek folklorisztikai szempontú vizsgálata kapcsán ismét Keszeg Vilmos munkásságát említhetjük, aki példaértékű *Kelt levelem* című kötetében egy mezőszégi parasztasszony 228 levélből álló hagyatékát elemezte. Ebből a munkából számunkra elsősorban *A levelek szerkezete* című fejezet szolgáltat hasznos adatokat. L. Keszeg V. 1996. 48–52.

27 Kokó J. 1999. 242–243.

zött első olvasásra sok esetben nehéz meghúzni a határt, hiszen az interpunkciózás néhol teljesen hiányzik (pl. 18. sz.), vagy csak egy-két írásjelre korlátozódik (pl. 19, 20. sz.).

Az olvasást nehezíti, hogy a helyesírás levelenként eltérő minőségű, annak megfelelően, hogy az adott diák mennyire mozgott otthonosan az írásbeli kifejezés területén. A bejegyzések általában az előbeszéd stílusára emlékeztetnek, a 20. számú szöveg esetében például bizonyos szavaknál egyértelműen felismerhető a nagylaki szerző íző-nyelvjárása, lásd *emlikül* – emlékül; *ilet* – élet; *kisirjen* – kíséren, *lipsz* – lépsz, *szíp* – szép, *felesígűl* – feleségül, *kit* – két.

Ha egymás után végigolvassuk a szövegeket, azonnal feltűnik, hogy a szerzők egy bizonyos szerkezeti sémához alkalmazkodtak emléksoraik egybefűzésekor. Ennek elemei: a címzett megszólítása; egy kezdőformulán keresztül utalás arra, hogy a leírtak emlékül szolgálnak; ehhez járulhat a konkrétabb kifejtés is: valahányszor kezébe veszi a tulajdonos ezt a füzetet, az 1906-os ménési tanulóévvvel kapcsolatos emlékek jutnak majd az eszébe; utalás a tanulóév körülményeire (szenvedés, túrés stb.); különböző jókívánságok (házasságra, szakmára vonatkozó); aláírás és végül keltezés. Ezek a tartalmi-szerkezeti egységek szinte minden bejegyzésben fellelhetők. Kivételt csupán az első három szöveg képez, ahol a szerzők egy-egy (emlék)verset illesztettek a kezdőformulák után. Ennek eredményeként a prózai szöveg 3-4 sorra rövidült, és így már csak 2-3 motívumot tartalmaz, azokat is tömören megfogalmazva.

A továbbiakban sorra veszem azokat a tartalmi-szerkezeti egységeket, amelyek az emléksorok alapját adják. A korpusz egyszerűbb áttekinthetősége érdekében ezeket egy-egy táblázatban is összefoglaltam.²⁸ Az 1. táblázat tartalmazza az emléksorokban leggyakrabban előforduló tartalmi egységeket, a 2. táblázatba pedig azok a formai egységek kerültek, melyek alapján az emléksorokat a levelekkel állítottam párhuzamba.

Megszólítás

A bejegyzések a címzett megszólításával kezdődnek.²⁹ A *kedves barátom* jelzős szerkezet különböző változata négy esettől eltekintve mindenhol előfordul. A változatok a következők (zárójelben a szövegegyüttesben előforduló variánsok száma): *kedves barátom* (4)³⁰ – *kedves barátom Futó* (6)³¹ – *kedves barátom Gerzson* (5)³²

28 A táblázatokat l. a Függelékben.

29 Kivételt képez a sorszám szerinti első szöveg, ahol az első sorban a bejegyző neve és a keltezés található, és csak utána következik a tényleges megszólítás. A megszólítások felsorolását lásd 2. táblázat 2. oszlopában

30 1, 2, 13. és 16. sz.

31 10, 11, 14. és 17–19. sz.

32 3–5, 9. és 15.sz.

– *kedves fiatal barátom Gerzson* (2).³³ További három megszólításban is a *kedves* szót alkalmazták (*kedves tanuló társam Gerzson*,³⁴ *kedves szaktársam Gerzsony*,³⁵ *kedves szaktársam Gerzson*³⁶), csak egyszer fordul elő a *Mélyen tisztelt barátom Gerzson* formula.³⁷ A bejegyzők szívesebben szólították meg a címzettet a keresztnévén, mint a családnévén: a bejegyzések első sorában összesen tizenegyen használták a keresztnévet, és csak hatan a családnévet, ezt viszont mindig a *Kedves barátom Futó* formulával. Négy esetben nem szerepel sem a keresztnév, sem a családnév, csak a *Kedves barátom* formula.

Amennyiben egy-egy szöveg az átlagosnál (6–10 sor) hosszabb, akkor az író az újabb tartalmi egységek kezdetén, a szöveg tagolásaként újra megszólítja a címzettet. Ekkor is elsősorban a *kedves barátom* összetétel került a szövegekbe. Ilyen, az átlagosnál hosszabb, és két-három szövegen belüli megszólítást tartalmazó szövegek a következő számmal jelzettek: 4. (54 sor), 8. (19 sor), 9. (28 sor), 13. (18 sor) és a 17. (19 sor).

A szövegekben olvasható minimális utalások alapján elképzelhető, hogy a hosszabb szövegek azoktól a diáktársaktól származnak, akikkel Futó Gerzson egészen közeli kapcsolatban állt. A bejegyzések hossza tehát egyenesen arányos lehet a bejegyző címzethez való viszonyának fokával. Például a leghosszabb (4. sz.) bejegyzés szerzőjéről tudjuk, hogy Futó gyerekkori barátja volt, és a későbbiekben Bárádon is komák maradtak; a második leghosszabb szöveget (9. sz.) egy Dragán Péter nevű román fiú jegyzi, aki háromszor is utal a Futóhoz fűződő személyes kapcsolatára,³⁸ a 17. számú írás szerzőjével pedig az iskola éttermében ugyanahhoz az asztaltársasághoz tartoztak.³⁹

A megszólítások felépítése és a tegezés-magázás aránya között nincs összefüggés. A 21 bejegyzőből tizenheten tegeztek a címzettet, négyen pedig magázták. A többi megszólításhoz képest emelkedettebb stílust képviselő *Mélyen tisztelt barátom* kezdetű szöveg szerzője is tegezte Futó Gerzson ahhoz a négy férfihoz hasonlóan, akiről tudjuk, hogy valamivel idősebbek voltak barátjuknál.

33 6. és 12. sz. Az a két személy, aki *fiatalként* szólította meg a 20 éves Futó Gerzson, a bejegyzés végén *öreg bátyádként* búcsúzott tőle, ezzel is nyomatékosítva a fennálló életkori különbséget.

34 7. sz.

35 20. sz.

36 21. sz.

37 8. sz.

38 9. sz.: „az 1906 évre a melyben egy mással / meg is merkedtünk jó barátok letünk és keten egy évig voltun együtt; a hányszor elő veszd ez egy pár sor írás megolvasni emlékszel rá miuta / voltunk Kuvinba hogy mulatunk Dienes és kis Ferencz kománkkal; jusón eszedbe mindenkor hogy mink jók Barátok voltunk / a magyar. kir. vinczelér Iskolában”

39 17. sz.: „azzal is emlékezel meg hogy az asztaltársaságunk / milyen jó étvágyal volt a lencséhez”

Kissé előregurva itt kell szólnom arról, hogy az emléksorokban a megszólításon túl is gyakran emlegetett fogalom a barátság, a baráti szeretet: az 1. számú szöveg szerzője baráti szeretetből írta emléksorait; a 15. számú szöveg bejegyzője úgy tekint vissza az 1906-os évre, mint baráti szeretetben eltöltött időre; a 3. számú bejegyzés írója azt kívánja, hogy a baráti kötelék ne csak a jelenben, hanem a jövőben is kösse őt össze a füzet tulajdonosával. Hasonló olvasható a 13. számú szövegben is: „azért kérem az Istent hogy tartsa felbennük az / baráti szeretetet mert azt csak az Isten tudja, hogy találkozzunk e az életben / egymással”.

A kiemelkedően hosszú 4. számú szöveg vége felé Dienes Sándor a következőket írta: „Ezek volnának azon bucsu sorok Kedves Barátom / a mit baráti szeretettem nyilvánítása folytán kívánok / neked”. Ezt követően Dienes a *legkedvesebb barát*ként búcsúzik el a címzettől. Rajta kívül még tízen nevezik magukat az utolsó sorokban barátoknak, a következő variánsokat használva: jelző nélkül áll a *barát* szó (7. sz.); *jó barát* (1, 2, 11, 13, 16. sz.); *hű barát* (3. sz.); *igazi hű barát* (17. sz.); *szerető barát* (5. sz.); *hű szerető barát* (15. sz.).

Nem tudhatjuk, hogy a diákok valóban olyan jó viszonyban voltak-e egymással, mint ahogyan azt a szövegek sejtetik, vagy a korábbi századok barátságkultuszának nyelvi szinten való továbbélésével állunk-e szemben.

Az emlék fogalma a szövegekben

A bejegyzésekben kétféleképpen fordul elő az emlék fogalma: egyrészt a kezdőformulának tekinthető, a megszólítás után álló első sorban, illetve sorokban, másrészt az ezt követőkben is felbukkan, ismételten utalva a bejegyzések emlékeztető funkciójára.

A kezdőformulák szinte kivétel nélkül arról szólnak, hogy a bejegyző ezeket a sorokat emlékül írja. E gondolat megfogalmazásához többféle formulát használtak fel. Közülük kettő, mégpedig a *Fogad/Fogadj*a ezen pár soraimat, illetve a *Nem mulaszthatom el, hogy ...* kezdetű négy, illetve öt alkalommal fordul elő, például: „Fogad jó szível tőlem ezen pár soraimat mert néked / emlékül írom eszt a pár sorok” (19. sz.);⁴⁰ „Nem mulaszthatom aszt hogy ne írjak egy pár sort emlékül néked / amejet véled együt küzdötünk a Ménesi Vinczelér Iskolába” (18. sz.).⁴¹

Egy alkalommal mindkét formula belekerült a szövegbe: „Még mielőt tőled elválnék elnem mulaszthatom hogy egy pár sort emlékül, / ne írjak azért Kedves barátom fogad tőlem emlékül ezen pár soraimat melyet itt / írok.” (13. sz.).

A többi bejegyző ugyanezt a tartalmat szintén különböző formulák segítségével fogalmazta meg: „én is írok egy pár sort emlékre” (9. sz.), „Ezen pár sor írásom hagyom emlyékül” (7. sz.), „Enis írok valami kis verset tanulási időnk emlékére” (3. sz.) stb.

40 További *fogad/fogadj*a kezdetű szövegek: 2, 5, 10. és 11. sz.

41 További szövegek, melyek első soraiban a *nem mulaszthatom el...* formula előfordul: 6, 15. és 21. sz.

Érdeemes megfigyelni, hogy a bejegyzők hogyan nevezik meg szövegeiket. A legáltalánosabb az, hogy *egy pár sorként, ezen pár sor írásként* emlegetik, de előfordulnak a következő szerkezetek is: *ezen pár sor jegyzés, ezen pár emléksor, búcsúsor, valami kis vers, csekély versek* stb.

Miután a kezdőformulákban már utalt rá a bejegyző, hogy írását emlékek szánta, a szövegek következő szakaszaiban is sorra előfordul ez a motívum. A bejegyzők elképzelése szerint amikor a tulajdonos kezébe veszi/meglátja/elolvassa ezeket a sorokat, eszébe jut valami Ménessel kapcsolatos élmény vagy személy, illetve nem felejtí el az ott szerzett ismerőseit. Például „*valahányszor kezembe veszed ekönyvet gon- / dolyj rá az 1906dik évre és én reám is jó barátodra*” (1. sz.), „*majd ha kezekben veszed ezen könyvet és szemed elé kerül ezen / pár soraim ne veletkez el rólam hogy veled együtt szenvedtünk az Ménesi magyar / Királyi Vinczelei Iskolában*” (13. sz.), „*Ha ezt egy pár / sor írást meg olvasod ne felejkezel el rólam mint egy Barátod / jusón eszedbe mindenkor hogy mink jók Barátok voltunk / a magyar. kir. vinczelér Iskolában*” (9. sz.).

Az idevágó motívumokat olvasva feltűnő, hogy többen is *könyvnek* nevezik a szövegek hordozóeszközét, jöllehet feltételezésem szerint az írás pillanatában a bejegyzők még különálló lapokra dolgoztak, és ezek csak később lettek egybefűzve. Ezt valószínűleg azzal magyarázhatjuk, hogy a diákok rendelkezésére álló szövegekészlet egy kizárólag emléksorokat tartalmazó könyv meglétére alapoz, a formulát felhasználó diákok viszont könnyen átsiklottak ezen apró eltérés fölött.

Az iskolai élet jellemzése

Sajnos nem deríthetem már ki, hogy mennyire valós a Ménesen eltöltött egy évre vonatkozó utalások tartalma, miszerint ott a diákok nagyon sokat szenvedtek és túrtek. Őt bejegyző kivételével mindenki megemlíti a szenvedést, a hosszabb bejegyzésekben kétszer-háromszor is felbukkan ez a motívum. Kézenfekvő, hogy ezek a fiatal férfiak az oktatáshoz kapcsolódó negatív élményeket – nem tudni, hogy milyen természetűek lehettek – elsősorban azért viselték el, hogy az év végén megszerezhessék a vincellér-oklevelet, és ezzel az új szakmával könnyebbé váljon az életük, vagyis általában véve a jövőjük. Az 5. szöveg szerzője egyértelműen meg is fogalmazza ezt: „*a Ménesi m. kir vinczelér / iskolában a legjobb békességben és barátságban túrtünk és / szenvedtünk a jövőnkért.*”

Elképzelhető, hogy a szenvedés mértékének felnagyítása csupán a diákok által manapság is kedvelt túlzások egyike, bár – mivel semmit sem tudunk a képzés körülményeiről – elképzelhető, hogy a szülőhelytől távol eltöltött egy év valóban komoly terhet, igazi küzdelmet jelentett a tanulóknak. A következő sorok mindezenesetre erre utalnak: „*ezen egy évi kínos szenvedés után / melyet szorgalom, munka, és kitartasunk meg / sokszorozása által vagyunk képesek legyőzni*” (4. sz.); „*ezen nehéz és sujos egy év után melyet együtt szenvedtünk át*” (14. sz.)

A szövegek alapján magáról az iskoláról nagyon keveset tudhatunk meg. Nagy, zárt falai lehettek (7. sz.), melyek között a diákok szigorú napokat töltöttek el (8. sz.). Többen utalnak arra is, hogy milyen hosszú volt ez az egy év, és ünnep

lesz az a nap, amikor végre elhagyhatják Ménest. Az egyik idősebb bejegyző az iskola elhagyását zárdából való szabadulásként írja le (6. sz.). Ugyanakkor egy másik diák arra hívja fel a címzett figyelmét, hogy bár mindannyian nagyon várják a tanév végét, ennél is jobban fogják majd azt várni, hogy katonaként leteljen a szolgálati idejük:

Hé kedves Barátom Gerzson egy evig el töltötünk / együtt sok szenvedéssel de még ez nem lehet mondani hogy nagy / szenvedés volt igen ez nehezen vártunk hogy elmuljon az a / egy év hát komám Gerzson akkor is mikor ezt egy par sor leirtam / akor is gondoltam hogy nekünk még kell szenvedni király ért és hazáért / ha be maradunk katonának akor még nehezebb várunk / hogy az az idő el muljon (9. sz.)⁴²

Néhányan szóltak az iskolai étkezésről is, ám ezek a megjegyzések is szükséztűak, csupán azt tudhatjuk meg belőlük, hogy kik voltak Futó asztaltársai, illetve hogy az iskolában sűrűn előforduló étel lehetett a lencse.⁴³

Összességében azt mondhatjuk, hogy a mai olvasóban ambivalens érzéseket keltenek a ménesi képzés nehézségeire vonatkozó utalások. Nem kizárt, hogy a diákok számára ez az egy év valóban komoly próbatételt jelentett, de éppen az itt eltöltött időnek köszönhetően, vagyis a küzdelmekkel teli közös múlt után az egyénekre reményekkel teli jövő várhat, legalábbis ezt vetítik előre a bejegyzésekben foglaltak, például a különböző jókívánások.

A búcsúzás

A közös múlt és az eltérő jövő között még ott állt a búcsúzás időszaka, amely a bejegyzések kelezése alapján több hónapra is kiterjedt. A szövegeket olvasva úgy tűnik, mintha a diákok valamiféle lázban égtek volna a tény miatt, hogy a hosszú hónapok után el kell válniuk egymástól. Ennek az átmeneti időszaknak az írásos megnyilvánulásai az emléksorok. A tanulótlársak a búcsúzó sorok írásá-

42 Ezen a szövegen kívül még a 18. számúban jelenik meg a katonaság. Ebben a bejegyző úgy ír a haza védelméről, mint férfiúi kötelességről: „neked még van / egy kötelességed a mit nem fogsz el kerülni nézetem szerint / mert a haza tegedis el szollit a védelmére ugy mint más / derék haza fiaikat tehát ha oda kerülsz ot is mutasd meg / hogy derék haza fi vagy kívánnok előre menetelt abban az / életben is és onnét is szerencsés meg szabadulást” (8. sz.)

43 „nefelej Kezen / el rólam mint az éterembe szomszédjáról” (10. sz.)

„vissza emlék- / szem arra hogy sokat szenvedtünk együtt, valamint asztaltások voltunk / az éteremben” (16. sz.)

„emlékezel meg hogy az asztaltársaságunk / milyen jó étvágyal volt a lencséhez” (17. sz.)

„ha kezedbe veszed hát / juson eszedbe hogy hányszor atál ki a leg job eleség- /ből a lencséből amit én nagyon szeretem” (19. sz.)

val még emlékezetesebbé tették az elválás tényét, illetve szinte kötelezőnek érezhették az írásos búcsút, és ezt néhányan meg is fogalmazták:

most midőn közelget az elválás órája, most egy bu- / csu szó, egy bucsu sor váltás nélkül válnánk el egy / mástól az nem lehet (4. sz.)

de azért meg kívántatik hogy minden jó barátol hogy akik egy hosszú / évet együtt szenvedtek. hogyha annak végére jutotak hogy elváláskor egy búcsú / szót és egy búcsu kéz szorítást Váltaknak tehát én is mint jó baráthoz illik / még ez az búcsu kéz szorítás bekövetkezik előre bocsátom búcsu soraimot / fogad tőlem oj igaz baráti szívvel mint, a mijen igaz szívből származtak / ezek (13. sz.)

el érkezik az is, hogy egymástol el kell búcsúznunk. / és egymással kezét szorithassunk (17. sz.)

A szövegek láttató erejű képeinek köszönhetően a diákok szinte a szemünk előtt szorítják meg búcsúképpen egymás kezét: „Tehát most már bucsura adóm kezem” (18. sz.).

Az emléksorok hangütése tehát egyrészt panaszos az egyéves, állítólag szenvedésekkel teli képzés miatt (közös múlt), másrészt kissé bánatos az elválás, búcsúzkodás ténye miatt (jelen), harmadrészt kívánságokkal és reményekkel teljes (jövő).

Jókívánságok

A búcsúzás alkalmához hozzátartozik, hogy szerencsét, egészséget, boldogulást kívánunk egymásnak. Ezt tették az egyéves „együtt-szenvedés” után egymástól búcsút vevő fiatalok is, mégpedig a feltételezhető szóbeli formán túl írásban is. Az egyes szövegek összetételét vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy a jókívánságok az emléksorok kötelező, és egyben legfontosabb elemei voltak.⁴⁴ A 21 bejegyzés közül a legrövidebb (12. sz.) nem is tartalmaz mást, csak a megszólítás és a bejegyző adatai között álló két soros kívánságformulát. Ugyanakkor egy ilyen tömör megfogalmazásban is benne foglaltatik minden olyan üzenet, amelyre a többi kívánság is kitér.

A legtöbb kívánság három területet érint: egyrészt általában véve sok szerencsét kívánnak Futó Gerzsonnak, másrészt szakmai előremenetelével kapcsolatosak, harmadrészt pedig a jövődöbéli feleségre, illetve a házasesletre vonatkoznak.

A bejegyzők többnyire Isten beavatkozásához kötik a jövő pozitív eseményeit, és ez a szövegek szintjén az „azt kívánom az Istentől, hogy...”, és az „adjon az Isten” kezdetű formulákban manifesztálódik. Például:

azt kívánom az Istentől, hogy ezután / is jó előrehaladása legyen minden lépésben és jószerencséje (5. sz.)

44 A kívánságformula csupán egyetlen szövegből (3. sz.) hiányzik, ott viszont egy versrészlet tölti ki a helyet.

kívánom [...] adjon az / isten szerencsét a pájádhoz (6. sz.)

Tehát Kedves Barátom kívánom az Isten / től hogy ezen egy évi kínos szenvedés után / melyet szorgalom, munka, és kitartásunk meg / sokszorozása által vagyunk képesek legyőzni / adjon az Isten meg nyugtató és csendes életet / tanulmányodban előre haladást és szerencsét / hogy így előre haladva, anyagilag is gyarapodva / erhesd el azt az időt hogy családi tűzhelyet ala / pithas magadnak (4. sz.)

Figyelemreméltó, hogy a 21 bejegyzést készítő diák közül heten teljesen mellőzték szövegeikben Isten említését.⁴⁵ A többi tizennégy bejegyző viszont általában kétszer-háromszor is utal arra, hogy a kívánságok csak isteni közvetítéssel válhatnak valóra, hiszen ők Istent kérik arra, hogy az ő segítségével teljesüljenek a barátjuk életét pozitívan befolyásoló események. Különösen igaz ez a házasságra vonatkozó kívánságok esetében.

Dédnagyapám 20 éves korában tanult a vincellériskolában, éppen abban az életszakaszban, amikor a házasodás kérdése már komolyan foglalkoztathatta. Így lehettek ezzel a többiek is, ezért nem csodálkozhatunk azon, hogy a volt tanuló-társak többsége a különböző kívánságokon keresztül utalt erre a témára.⁴⁶ Néhányan épp csak *boldog házasságot*,⁴⁷ *nősüléshez való szerencsét*⁴⁸ vagy *szép menyasszonyt*⁴⁹ kívántak barátjuknak, a legtöbben azonban több sorban fogalmazták meg idevágó gondolataikat. Ezek alapján a leendő ideális feleségnek a következő tulajdonságokkal kellene bírnia: szép, jó, takarékos, gondos, hűséges, szívből szerető, barna leány legyen, akivel hosszú időn keresztül lehet boldogan élni. Mindehhez szükséges azonban Isten közbenjárása és áldása is:

majd egykoron ha elfog következni / az az idő, hogy hitves társat remélsz magadnak, adjon az Isten / oj hitvestársat, illetve feleséget, amellyel boldogan fogad esztán / hátra levő napjaidat eltölteni (6. sz.)

végre midőn majd serkent az óra hogy a Jo Isten / megadja érned hogy életedhez hitves párt válaszal kívánom Istentől hogy / adjon egy hűséges nőt kivel boldogol éljetez sok számos évekig (14. sz.)

ha azt az időt / meghagyja az isten érned hogy megnősülsz áldjon meg egy / szép és jó szívből szerető mennyasszonnyal akivel boldog- / ságban töltsed istentől rendelt éltedett (21. sz.)⁵⁰

45 1–3, 10–12. és 19. sz.

46 A nősülés-feleség motívuma csupán négy bejegyzésből maradt ki, a többiek hosszabb-rövidebb formában kitértek rá.

47 1–2. sz.

48 10. sz.

49 12. sz.

50 A református vallású Futó Gerzson csak 1912-ben házasodott meg: egy református lányt, Dombi Etelkát (Sárrétudvari, 1896 – Báránd, 1973) vett feleségül, akivel 61 évet töltött el boldog házasságban.

Az emléksorok zárása

A levélírás szabályainak megfelelően a levél végére meghatározott elemek kerülnek: a záróformula, az aláírás és a keltezés.⁵¹ Az emléksorok írói is ezeket használták berekesztésként. Sokszor itt, a szövegek utolsó soraiban olvashatók a kívánságok is, illetve mondandójuk általános zárásaként tízen használták kisebb változtatásokkal (helyesírás, szórend, toldalékok) az *ezt kívánja XY* formulát.⁵² Ezek mellett egyértelműen záróformulának tekinthetjük a következő sorokat is:

Ezel bezárom buczó soraim irásat maradok / leg kedvesebb barátod a viszontlátásig. (4. sz.)

Ezel bezárom búcsú s versemet maradok jó barátod az sírig (13. sz.)

Ezzel Bezárom levelem sorát / Isten áldja meg ennek olvasóját / És halgatóját. Maradok hű szerető / Barátja Budai József. (15. sz.)

ezzel bevégeztem csekély verseimet / Ezt kívánom élted lefolytaíg öreg bátyád / Lantos György (21. sz.)

maradtam továbbra is jó barátja / mindenütt és mindenkor (16. sz.)

A 21 szöveg közül csupán egy esetben, az 1. számúnál hiányzik a bejegyző záró aláírása, ez a diák viszont már az első sorban közölte a nevét. A szerzők, ahogy erre már korábban is utaltam, bejegyzéseik végén nem csak nevüket, hanem többnyire lakhelyüket és megyéjüket is feltüntették. Azt viszont nem mindig írták oda, hogy mikor és hol készült az adott bejegyzés. A *kelt* igét hatan használták soraik berekesztéseként,⁵³ és ezt öt esetben a dátum és a hely megadása is követte.⁵⁴ Rajtuk kívül még ketten adták meg a bejegyzés helyét.⁵⁵

Az eddig elmondottak alapján kétségtelen, hogy a bejegyzések készítői ismerték a levélforma szerkezeti elemeit, illetve a levélírás szabályait, és ezeket az emléksorok összeállításánál az alkalomnak megfelelően adaptálták. A formulákat kisebb-nagyobb változtatásokkal építették be szövegeikbe, néha ugyanazt akár kétszer, két különböző formában is megfogalmazva. Nem kizárt, hogy szövegeiket másolták valahonnan, vagy legalábbis írott forrás (akár nyomtatott mintakönyv, akár egy hasonló kézirásos füzet) alapján dolgoztak. Az abban található szövegek csupán kiindulópontul szolgálhattak, és talán éppen ezért állunk szemben oly sokszor azzal a jelenséggel, hogy a szerzők bizonyos formulához igazod-

51 Ezeknek a szerkezeti egységeknek a felsorolását l. a 2. táblázatban

52 5–8, 11, 13, 14, 19–21. sz.

53 4, 10, 13, 14, 16, 17. sz.

54 A 10. számúnál hiányzik a hely megadása.

55 5. és 18. sz.

va, de mégis egyediségre törekedve, tehát a formulát kicsit átalakítva próbálják kifejezni ugyanazt, amit már az előttek írók is megfogalmaztak, illetve amit egy ilyen típusú szöveg megkíván tőlük. A szövegkorpusz elemzésekor tehát nagyon nehéz meghúzni a határt formula és motívum között.

Zárásként ismertetek néhány, az OSZK Kézirattárában őrzött 19. századi albumot, amelyek Futó Gerzson füzetéhez hasonló körülmények között keletkezettek. Az albumok szöveganyaga számos ponton eltér az itt bemutatott füzetétől, ugyanakkor a cselekmény maga, vagyis az albumnyitás ténye kapcsolatot teremt köztük. Mivel ezidáig nem találtam olyan szövegpárhuzamokat, melyekben az emlékül szánt sorokat ilyen nagymértékben a levélírás formai kritériumaihoz igazodva fogalmazták volna meg, azt mondhatjuk, hogy Futó Gerzson füzete ebben a tekintetben egyedülálló forrás.

Fáy András *A Barátság Örök Oszlopa* címet viselő emlékalbumában (1805–1812)⁵⁶ Sárospatakon, Pesten és Gombán keltezett bejegyzések (prózai szövegek és verses idézetek egyaránt) olvashatók. Ezek akkor kerültek a tulajdonos füzetébe, amikor valamilyen életszakasza lezárult, és az adott hely elhagyásához közeledve megkérte az ismerőseit, hogy írjanak valamit emlékül az erre a célra fenntartott füzetébe.⁵⁷ A sárospataki tanulóévek emlékeként Fáy András albumában – Futó Gerzson füzetéhez hasonlóan – csak iskolatársaktól származó bejegyzések szerepelnek, és nem kaptak benne helyet a pataki tanárok kézvonásai. A Fáy emlékkönyveit kitűnően ismerő Hász-Fehér Katalin, Katona Tünde vizsgálataira utalva, azt írja, hogy *A Barátság Örök Oszlopa* ezen hiányosság alapján átmenet a peregrinációs jellegű és a társasági emlékkönyv között: „a peregrinációs hagyományokhoz annyiban hasonlít, hogy alkalomra készült, búcsúra, melynek során sem a bejegyző, sem a tulajdonos nem számított a kapcsolat ilyen formájának továbbélésére. A peregrinációs emlékkönyvek jellegét, bejegyzési szokásait is jórészt az ilyen alkalmiság alakította, a rövid ideig tartó, mégis fontos találkozások megörökítésének szándéka.”⁵⁸

Az alkalom tehát a Fáy-album esetében is a búcsúzás, így nem csodálkozhatunk azon, hogy egyes prózai szövegek tartalma egybevág a Futó Gerzson füzetében olvashatókkal. A legszembetűnőbb eltérés azonban a bejegyzések stílusában figyelhető meg. A két album létrejötté között mintegy 100 év telt el, és a szerzők is más társadalmi rétegeket képviseltek, ennek megfelelően a 19. század

56 Oct. Hung. 583

57 „A bejegyzések nagyobb része egy időben, 1805. július 17. és 19. között keletkezett, a sárospataki tanulóévek végén, és ennek megfelelően a búcsú és az emlékezés toposzai dominálnak bennük. Ezután két évig szünetel az emlékkönyv. 1807 nyarán háromszor egymás után Fáy József jegyzi be emléksorait Pesten, majd ismét két év kiesés következik. Egy S. L. monogrammal ellátott újabb szöveg 1809-ben kerül az albumba, ezt pedig két-két gombai bejegyzés követi 1810-ből, illetve 1812-ből. Az összesen 28 bejegyzésből hét keltezetlen, nyolc szöveg alatt pedig felfejthetetlen monogram áll.” Hász-Fehér K. 2000. 206.

58 Hász-Fehér K. 2000. 208.

elejéről származó album emléksorai az egy évszázaddal későbbi társához képest fennköltebb megfogalmazásúak. Példaként álljon itt egy Sárospatakon, 1805-ben keltezett bejegyzés, Koss András tollából:

Nagy ajándéka ugyan az Égnek az Erzékeny lé,, / lek, de néha gyöttrelmeket szerez az Erző Sziv,, / nek. Nekem is most midön az én Baratom,, / tól Szerett Druszámtól elkelválnom: / De meg kel lenni! Szivem ala rejtem hát / Baráti emlékeztetedet, mely sok idő elfojá,, / sa utánis ifju lesz előtem.⁵⁹

Molnár Antal 15 éven keresztül (1828–1843) gyűjtötte emlékkönyvébe a bejegyzéseket.⁶⁰ A szövegek tanúsága szerint ez idő alatt számtalan ismerőst szerzett, és tőlük különféle nyelveken (magyar, latin, német, olasz, francia, görög, angol) megfogalmazott idézetek, emléksorok, emlékversek kerültek az album lapjaira. Sok esetben azonban csak az ismerős neve, lakhelye – a hozzá legközelebbi postával rendelkező helység nevével együtt –, és a bejegyzés dátuma olvasható az adott oldalon. Ez az emlékkönyv Futó Gerzson füzetéhez csak annyiban hasonlít, hogy ez esetben is férfiktól származnak az emlékül szolgáló írások, és az első két év (1828–1829) bejegyzései szintén iskolai környezetből származnak. Fáyval és Futóval ellentétben Molnár Antal (később aszalói református lelkész) iskolai éve alatt azonban nemcsak barátaitól, hanem oktatóitól is kért bejegyzést, folytatva ezzel a peregrinációs albumok hagyományát.⁶¹

A harmadik album a Selmecbányai Bányászati Akadémia egyik tanulójától származik.⁶² Ebben az intézményben az 1820-as évektől kezdve sajátos diákszokások alakultak ki, melyek egyrészt német előzményekből, másrészt a környék bányászati hagyományaiból táplálkoztak. A diákság életében különösen fontos eseményeket, például a tanulmányok elkezdését, majd befejezését számos szokáscelekmény kísérte. A tanulmányok befejezését és az általános búcsúzkodások időszakát a hozzá kapcsolódó szokásokkal együtt *valétálás*nak nevezték. Ebbe a folyamatba illeszkedett a Selmecen *valétakönyv*nek nevezett emlékkönyvek nyitása. A *valétakönyvek* különböző nagyságú, finom kivitelű, aranykötésű albumok, kezdetben kötetlen emléklapok voltak, melyet minden hallgató, aki búcsút mondott az akadémiának, az utolsó szemeszter vége felé átadott az évfolyambelieknek és a jóbarátoknak, akik hol több oldalas, hol rövidebb búcsúsorokat írtak az album lapjaira, gyakran finom rajzok vagy festmények kíséretében. A búcsúsorok hol komoly, hol tréfás hangú intelmek és buzdítások voltak a gyakorlati életbe távozó számára.⁶³

59 Oct. Hung. 583. 6. f.

60 Oct. Hung. 1128.

61 Latin és görög nyelvű szövegeket jegyzett az emlékkönyvbé a rimaszombati gimnázium rektora, és Patay János professzor, a görög nyelv praesese is. Hász-Fehér K. 2000. 207.

62 Oct. Hung. 857.

63 Faller J. 1963. 202.

A soproni és a selmecbányai bányászati múzeum szintén őriz néhányat ezekből a selmeci emlékkönyvekből, illetve emléklapokból, és ezek ismertetésekor Faller Jenő a műfaj történetéből is feltárt néhány szakaszt. A soproni gyűjtemény legrégebb darabja Pistel Adolf (1812–1894) bányamérnök 44 darab, 1838-ból való, 130×85×10 mm méretű, finom díszítésű tokba zárt, aranszegélyes emléklapja.⁶⁴ Az 1840-es évekre az egyszerű papírtokban őrzött emléklapok már rendkívül díszes, 180×110×30 mm méretű, könyvformájú, színes gyönggyel hímzett bársonytokba kerültek.⁶⁵ A különálló emléklapokat idővel – az 1850-es évek körül – felváltották az album alakú *Glück auf* feliratú, bányászjelvényes emlékkönyvek, melyeknek külön érdekessége, hogy a bejegyzők búcsúsoraik mellé sziluetkjeiket is beragasztották az albumba. Az árnyképes albumokat az 1860-as években olyanok követték, melyekbe az akadémikusok fényképei kerültek.⁶⁶

Az OSZK-ban található valétakönyv az árnyképekkel díszített albumok típusába tartozik. Tulajdonosa nevét nem ismerjük, csupán annyi bizonyos, hogy az 1858-tól 1861-ig terjedő időszakban⁶⁷ Selmecen diákoskodott, ugyanis ezekből az évekből származnak füzetében az emlékül szolgáló írások.⁶⁸ Ebben az időszakban Európa minden tájáról (elsősorban mégis a német nyelvterületről) jöttek hallgatók a főiskolára, hiszen a tanítás német nyelven folyt. A hallgatóság vegyes összetételének megfelelően mindenki az anyanyelvén fogalmazta meg emléksorait is. Így a füzet mintegy 130 bejegyzésének többsége német, illetve magyar nyelven íródott, de képviseltetik magukat a különféle szláv és latin nyelvek is. A magyar nyelvű szövegek között találunk idézeteket magyar költők verseiből,⁶⁹ különféle emlékverseket, és rímekbe szedett emléksorokat is.⁷⁰

64 Pistel 1835-ben iratkozott be bányamérnök-hallgatónak és 1839-ig tanult a selmeci akadémián. Ennek megfelelően emléklapjaira az 1835–1838 között beiratkozott hallgatók jegyezték fel búcsúsoraikat. Faller J. 1963. 202.

65 Faller szerint ezen emléklapok egyik legszebb, 1848-ból származó példányát a selmeci múzeum őrzi.

66 A soproni múzeum legbecsesebb ilyen könyve Koss József (1840–1899) 1862-ből származó emlékkönyve, amely 108 hallgató fényképét tartalmazza. Faller J. 1963. 203.

67 Ekkoriban nyitotta albumát az a Josef Rachoy (1837–1902), akinek valétakönyvét a leobeni Városi Múzeum (Stájerország, Ausztria) őrzi. Rachoy 1857 és 1859 között diákoskodott Selmecen, majd bányamérnökként számos osztrák bányában szolgált. Emlékkönyvébe Selmecen 1858. január 10. és 1859 augusztus 8. között jegyezték be a diákok emléksoraikat. A tulajdonos a tanulmányok befejezése után sem hagyott fel az emléksorok gyűjtésével, egészen 1873-ig nyomon követhetjük a szolgálati helyeit a bejegyzések alapján. Albumát ő is árnyképekkel díszítette. Kunnert, H. 1973.

68 A szövegek többségét az adott évek júniusában és júliusában jegyezték be, illetve néhányat májusban és augusztusban is írtak.

69 Például többen is idéznek Vörösmarty *Szózatából*, az egyik diák pedig az alkalomnak megfelelően át is alakította Vörösmarty sorait: „Hazádnak légy hive rendületlenül / Ez legyen tölem baráti emlékül. / Horváth Ödön / v. Sobri a Kokánfalvi / Kovács” Oct. Hung. 857. 32. f.

70 Például: „Élj boldogul a jó Isten áldjon meg / Olykor, olykor rólam is emlékez meg. / Selmeczbányán 1859ik év tavaszán / baráti emlékül / Teschler János / Szepeségi” Oct. Hung. 36. f.

Ezt az emlékkönyvet azért hozhatjuk kapcsolatba a Ménesről származó füzet-
tel, mert ebben az esetben szintén a búcsúzkodáshoz kapcsolódó szokással állunk
szemben: a férfi diákok az együtt töltött idő végéhez közeledve a búcsút írásos
formában is megerősítik.

A hasonló körülmények között keletkezett 19. századi emlékkönyvek ismereté-
ben megállapíthatjuk, hogy Futó Gerzson füzetének bejegyzései több tekintetben
is egyedülállóak. Nem olyan nagymúltú intézményben keletkeztek, mint a sáros-
pataki vagy a selmecbányai iskola, hanem a füzetben egy fiatal, és feltehetőleg
kevés hagyománnyal rendelkező képezde diákjai örökítették meg kézzelírt leveleiket;
nem a szokásos idézetek, diákdalok, bölcsességek kerültek a füzetlapokra, hanem
mindenki a saját képességei szerint fogalmazta meg emléksorait; nem a peregriná-
ciós albumok bejegyzéseinek felépítését követik az írások, hanem szerzőik a leve-
lekre emlékeztető formai séma nyomán szerkesztették meg őket.

Irodalom

Faller Jenő

1963 Selmeci valétakönyvek és valétaívek. *Bányászati Lapok* XCVI. 3. 202–
206.

Feyér Piroska

1970 *Élő- és borgazdaságunk történetének alapjai*. Budapest.

Fiedler, Alfred

1960 *Vom Stammbuch zum Poesiealbum. Eine volkskundliche Studie. Kleine Bei-
träge zur Volkskunstforschung*. Heft 7. Weimar.

Gágyor József

1998 *Emlékvesszők a galántai járásban*. Dunaszerdahely.

Hász-Fehér Katalin

2000 *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. (Fáy
András irodalomtörténeti helye.)* Debrecen.

Keszeg Vilmos

1991 Szolgálatban – Az emlékvessző. In Keszeg Vilmos: *A folklór határán*.
Bukarest, 73–194.

1996 *Kelt levelem. Egy mezőszőlő paraszttasszony levelezése*. Debrecen (A Néprajzi Látóhatár Kiskönyvtára 6.)

Kokó Julianna

1999 Egy vargyasi család levelezése az első világháborúban. In *Írás, írott kultúra, folklór. A Kriza János Néprajzi Társaság évkönyve 7*. Szerk. Keszeg Vilmos. Kolozsvár, 240–265.

Kunnert, Heinrich

1973 Ein Schemnitzer Valetbuch des Leobener Bergeleuen Rachoy. In *Der Leobener Strauss. Beiträge zur Geschichte, Kunstgeschichte und Volkskunde der Stadt und ihres Bezirkes*. Band 1. Hg. Jontes, Günther. Leoben, 77–86.

Németi Gábor

1999 Doktay István emlékkönyve 1849-ből. *Honismeret* XXVII. 5. 26–29.

Vasvári Zoltán

1996 Az emlékkönyvszöveg. Egy elevenen élő „diákműfajról”. *Magyartanítás* XXXVII. 5. 18–21.

1999 Miért és hogyan női/leány műfaj az emlékkönyv? In *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Szerk. Küllös Imola. Budapest, 181–189.

2000 Emlék, emlék, miért kísérsz? *Palócföld* 2. 76–82.

Az Országos Széchényi Könyvtárban található emlékkönyvek

- Oct. Hung. 583. Fáy András emlékalbuma. *A Barátság Örök Oszlopa* (1805–1812)
- Oct. Hung. 857. Emlékkönyv a selmeci bányászati főiskola tagjainak bejegyzéseivel és sziluett képeivel (1858–1861)
- Oct. Hung. 1128. Molnár Antal emlékkönyve (1828–1843)

1. táblázat
Áttekintés az emléksorok legfontosabb szerkezeti egységeiről

a szöveg sorszáma	emlék kezdőformulában: az írott szöveg emlékeztető funkciója		utalás a jóbarátságra	iskolai élet		szerencsére vonatkozó kivánságok	jókívánságok		istení közvetítés
	emlékül szolgáltnak	emlék		az 1 év együtt töltése, egy helyen tanulás	együtt türesz- szenvedés		szakmai sikerre vonatkozó kivánságok	házásságra vonatkozó kivánságok	
1.	+	+	+	–	–	–	–	+	–
2.	+	+	–	+	–	–	–	+	–
3.	+	–	+	+	–	–	–	–	–
4.	–	–	+++	+	+++	+	+	+	+
5.	+	–	+	+	++	+	+	+	+
6.	+	–	–	+	++	+	+	+	+
7.	+	–	–	+	+	+	+	+	+
8.	+	–	–	+	+	–	–	+	+
9.	+	++	+++	+	+++	++	+	++	+
10.	+	+	–	+	+	+	+	+	–
11.	+	+	–	+	+	+	–	+	–
12.	–	–	–	–	–	+	–	+	–
13.	++	+	+++	+	+++	–	+	++	+
14.	+	+	–	+	+++	–	–	+	+
15.	++	–	+++	+	+	+	+	–	+
16.	+	–	+	+	+	+	–	–	+
17.	–	+	+	+	++	+	+	+	+
18.	+	–	–	+	–	+	+	+	–
19.	+	+	–	+	+	+	–	–	+
20.	+	+	–	+	++	+	+	+	+
21.	–	+	+	+	+	–	+	+	+
Össz. +	15+, 2++	10+, 1++	6+, 4+++	19+	11+, 2+, 3+++	13+, 1++	12+	15+, 2++	14+
–	4 –	11 –	12 –	2 –	5 –	7 –	9 –	4 –	7 –

2. táblázat
Áttekintés az emléksorok azon szerkezeti egységeiről, melyek alapján a szövegek a levelekkel párhuzamba állíthatók

a szöveg sorszáma	megszólitás	záróformula	kívánság az utolsó sorban	bejegyző önmegnevezése	elköszönés	bejegyző neve	bejegyző lakhelye	megye szerinti besorolás	írás helye	írás ideje
1.	Kedves barátom	–	Boldog házas életet kíván	jó barátod	szerbusz	Kiss Ferencz (az 1.sorban)	Arad	–	–	–
2.	Kedves barátom	–	Boldog hazaságot kín	jo barátod	szebur Gerzson	Csoli Istvan	–	–	–	XI/ 24
3.	Kedves barátom Gerzson!	–	–	hű barátod	–	Dinya Géza	Endrődi (Endrőd)	Békés megye	–	1906 XI hó 16.
4.	Kedves Barátom Gerzson!!!	Ezel bezárom buczó soraim irasat	–	leg kedvesebb barátod	maradok...a viszont látásig	Dienes Sándor	– (Báránd)	– (Bihar)	Kelt Ménés	1906 XI hó 15 napján
5.	Kedves barátom Gerzson!	–	aszt kívánja	szerető barátja és szenvedő társa	–	Dobolyi Gábor	Adámosi lakos (Adámos)	Kisküküllő-megye	Ménés	1906 október hó 15én
6.	Kedves fiatal barátom Gerzson	–	Kívánom én mint	öreg batyád	–	Cs Nagy Sándor	Mező Turi (Mezőtúr)	J. N. K. Sz. megye	Ménés	1906. X/16
7.	Kedves tanuló társam Gerzson	–	aszt kívánja	barátod	–	Nagy István	adorjáni pusztán ú p. Tamási (Adorjánpuszta)	Tolna megye	–	1906 X/13án
8.	Mélyen tisztelt Barátom Gerzson	–	ezeket kívánom neked	–	–	Lázár Sándor	Új fazekas varsád (Újfazekasvarsánd)	Arad megye	–	–

a szöveg sorszáma	megszólitás	záróformula	kivánság az utolsó sorban	bejegyző önmegnevezése	elköszönés	bejegyző neve	bejegyző lakhelye	megye szerinti besorolás	írás helye	írás ideje
9.	Kedves Barátom Gerzson.	–	–	–	Maradok tisztelt ...	Dragán Péter	Kuvini lakós (Aradkövi)	Arad megye	–	–
10.	Kedves barátom Futó	–	Kivánok sok szerencsét az nőtülés hez	–	maradok	Mólnár István	Békés	m Békés	?	Kelt 1906
11.	Kedves barátom Futó	–	ez kívánja	jó barátot	–	Liker Mihály	Csabai lakos (Békéscsaba)	Békés	–	–
12.	Kedves fiatal barátom Gerzson	–	–	őregbátyád	–	Nagy Antal	Mezőtúr	–	–	–
13.	Kedves Barátom	Ezel bezárom búcsú s versemet	–	jó barátod	maradok ...az siring; Isten Veled	Hornok Pál	Endrőd	Békés megye	Kelt Ménés	1906 év XI hó 8 napján
14.	Kedves barátom Futó	–	Ezt kívánja	egy Szerető szaktársad	–	Szabó Mihály	Makó	Csanád m.	Kelt Ménés	1906 XII/2
15.	Kedves barátom Gerzson.	Ezzel Bezárom levelem sorát	–	hű szerető Barátja	Maradok	Budai József	Gyöngyösi lakos (Gyöngyös)	Heves megye	–	–
16.	Kedves Barátom	–	–	jó barátja	maradtam továbbra is...	Szabó István	Szekszárdi (Szekszárd)	Tolna Megye	Kelt Ménés	1906 XII hó 18tikán
17.	Kedves barátom Futó.	Mivel ezen soraimat ...	–	igazi hű barátod	maradok...a siring	Lantos István	Forray nagy Iratosi (Forraynagyiratos)	arad megye	Ménés	Kelt 1906 X. 24

a szöveg sorszáma	megszólitás	záróformula	kívánság az utolsó sorban	bejegyző önmegnevezése	elköszönés	bejegyző neve	bejegyző lakhelye	megye szerinti besorolás	írás helye	írás ideje
18.	Kedves barátom Futó	mósti már bucsura...	–	–	–	Kurázs Imre	–	–	MKMY álam szőlő telep Csala	1906. XI hó 13dik
19.	Kedves barátom Futó	–	eszt kívánja neked	egy szenvedő szaktársad	–	Dávid Lajos Mihály	Kevermesi lakos (Kevermes)	Csanád megye	Dékány	1906. évben XI hó 26.
20.	Kedves Szaktársom Gerzsony	hakezedben veszet ...	eszt kívánja tenéked	egy öreg szaktársad	–	Jonecsko Mihály	Nagylak	Csanád megye	–	–
21.	Kedves Szaktársom Gerzson!	Ezzel bevégeztem csekély verseimet	Ezt kívánom élted lefolytaig	öreg bátyád	–	Lantos György	Forray nagy iratosi lakos (Forraynagyiratos)	–	–	–

Függelék

A tanulótársak bejegyzései Futó Gerzson (sz. 1886) kéziratos szőlészeti-füzetében

(1. sz./1.)

Emlékül jó baráti szeretetből írta Kiss Ferencz 1906 XI 12én.
Kedves barátom valahányszor kezdedbe veszed ekönyvet gondolyj rá az 1906dik évre és én reám is jó barátodra.
Arany szöke Margit hajzata, Kék szemében büszke fénysugár,-
Be sok lantot dalra ajzata, Termete, mely mint fenyő sudár,
Hullamzó tenger ho-kebele, S langoló szíve ott a csónak,
Ej, ha engem ültetne bele, Oly jól illenek - kormányzóának
Boldog házas életet kíván jó barátod Aradról, szerbusz.

(2. sz./1.)

Kedves barátom

Fogad tisztelettel emléksoromiat és valahányszor ezen soraimra veted szemeidet anyiszor keljen fel szivedben, a hála szeretet adjunk hálát az égnek hogy bekében töltöttük el, ezen egy evi tanulás időnkét, mert -
Messze halad, ki tanul, messzebb jut mezes ajakkal
Legmesszebb ki örök görnyedezésre szokot
Halad és partot ér a sajka, kiszal és a vandor és tova vész
Gazdatlan evezője rajta, De kivezese nincs a kéz,
Kiszálot a lelek /?merre/ keltél? A sajka test nem fejté meg
Nemes ital hová ömlöttél, nem mondja az ures üveg

[Feltehetően utólag beszúrva az írás mellé]

Boldog hazaságot kíván
jó barátod
Csoli István szebur gerzson
XI/24

(3. sz./1.)

Kedves barátom Gerzson!
Enis irok valami kis verset tanulási időnk emlékére de a mi volna az mely a mi új pájánkba vágna, de csak hogy a hű baráti kötelék ösze kösön máskora is, ne csak a jelen időnk alatt. Sok a réti sóska, de még töb a pipacs, ezeknél job a jó boral telt kulacs, a soska savanyú, a pipacs keserű de jó bor melet manduk, borba oszlik a gond aki elene mond csupa tiszta sült galamb ez szokása a magyarnak örül vagy szomorkodik, ezt mondja Petőfi, hű barátad 1906 XI hó 16. Dinya Géza Endródi Békés megye

(4. sz./2–3.)

Kedves Barátom Gerzson!!!

Enged meg hogy én is irhasak bucsu sort e lapok ra, annak jeléú hogy mi együtt szenvedtünk ha én nem írnék akkor ki írná, hisz mink nem barátok voltunk egymáshoz, nem tanuló társak ha nem testvérek, valódi édes testvérek, valoban oly benső testvéri szeretettel még édes testvérek sem viseltetnek egymás iránt mint mi ketten, mégis most midőn közelget az elválás órája, most egy bucsu szó, egy bucsu sor váltás nélkül válnánk el egy mástól az nem lehet.-

De ne gondold Kedves Barátom hogy ez bucsu zás örökre elválna minket egymástól, hogy soha viszont ne lássuk egymást. óh nem, ez csak egy rövid ideig való elválás hogy a viszont látás öröme annál forróbb annál ön érzetesebb barát szeretetre gyújtson benünket.-

Tehát Kedves Barátom kívánom az Isten től hogy ezen egy évi kinos szenvedés után melyet szorgalom, munka, és kitartasunk meg sokszorozása által vagyunk képesek legyőzni adjon az Isten meg nyugtató és csendes életet tanulmányodban előre haladást és szerencsét hogy így előre haladva, anyagilag is gyarapodva erhesd el azt az időt hogy családi tűzhelyet alapithas magadnak melyben viszont csak azt kívánom hogy legyen boldogságod adja az Isten hogy legyen családod által ki elégitve örömed és meg elégedésed, a családi boldogságod vezér fonálul ki vának egy szép, jó, és takarékos feleséget ki életed folyamán legyen neked tamaszod minden felől, vigasztalód szomorúságodban ha pedig amely mindnyajunkal közös, a csapás és szerencsetlenség fellege boritaná be pajád csi lagos egét ne csűgedj el, hanem csak bizál Istenben a ki neked teremtőd és meg tartód csak te légy ki tartó és szorgalmas, mert akik ő benne biznak soha meg nem csalatkoznak azt mondja a zoltár író: A kik biznak az Ur Istenben nagy hiedelemel

Azok nem vesznek el, barminemű veszedelemben

Mint a sion hegye meg álnak, nem ingadoznak.-

Ezek volnának azon bucsu sorok Kedves Barátom a mit baráti szeretettem nyilvánítása folytán kívánok neked és mint egy kérem az Istent hogy adja meg az én felejtethetlen, és minden körülöttem elő forduló bajok szenvedések, csapások, és bajok elviselésében segédkező barátomnak, kivel gyermek éveimtől mind ezeket szenvedtük, de legjobban át szenvedtük ezen 1906dik év lefolyása

alatt melyet a Ménesi Magyar Királyi Vinczélér
Iskolában együtt töltöttünk, de az Isten megsegít és végé
re járunk nem sokára segítsen meg ezután is.
Ezel bezárom buczó soraim irását maradok
leg kedvesebb barátod a viszont látásig.-

Kelt Ménes 1906 XI hó 15 napján

Dienes Sándor
végzet vinczélér és borasz s:k

(5. sz./4.)

Kedves Barátom Gerzson!

Fogadja ezen pár emléksoraimat melyben azon időről
emlékeztem amelyet együtt töltöttünk a Ménesi m. kir vinczélér
iskolában a legjobb békességben és barátságban túrtunk és
szenvedtünk a jövőnkért. és azt kívánom az Istentől, hogy ezután
is jó előrehaladása legyen minden léptében és jószerecséje
és adjon az Isten jó gondos házas társat és egymás közt jó és hos
szú életet aszt kívánja szerető barátja és szenvedő társa

Dobolyi Gábor. Adámosi lakos

Ménes 1906 október hó 15én

Kisküküllőmegye

(6. sz./4.)

Kedves fiatal barátom Gerzson

Nem múaszthatom el hogy egy pársort anak emlékéül
neírjak amejet itt a Ménesi Zárdába sok tűréssel és szenvedéssel
eltöltöttünk, mert aszt lehet mondani hogy sokat túrtunk
és sokat halgattunk, tehát kívánom ezután, hogyha eljön
az az idő hogy, ezen zárdából megszabadúlall kedves barátom Gerzson
vezéreljen téged az Isten a szerencse csilag fénye felé adjon az
isten szerencsét a pájádhoz, és majd egykoron ha elfog következní
az az idő, hogy hitves társat remélsz magadnak, adjon az Isten
oj hitvestársat, illetve feleséget, amellyel boldogan fogad esztán
hátra levő napjaidat eltölteni

Kívánom én mint öreg batyád

Cs Nagy Sándor. 1906. X/16 Ménes

Mező Túri J. N. K. Sz. megye

(7. sz./4.)

Kedves tanuló társam Gerzson békeség maradjon köztünk
Ezen pár sor irásom hagyom emlyékül amely időt az 1906 évben
a nagy K vin. iskola nagy zárt falai közt együtt töltöttünk el nagy
szenvedéssel, és béke tűréssel kívánom kedves barátom a jó istentől,
adjon pájádhoz jó szerencsét ha megnősülsz szép és jó feleséget - és
azt kívánja barátod Nagy István lakos boldogul élj vele

adorjáni pusztán

1906. X/13án

ú p. Tamási Tolna megye

(8. sz./5.)

Mélyen tisztelt Barátom Gerzson

Én is fel veszem tolamat hogy egy pár sorral én is vissza hozzam figyelmedet azokra a szigoru napokra a melyet ezen kepezdébe együt töltötünk türesünk és szen vedésünk után végre közeleg az az idő a mit oly nehezen vártunk már egy pár nap mulva a sors ugy szét szor benünket mint ahogy özsze hozott, tehát kedves barátom ha ki kerülsz az életbe kívánom az istentől reád a leg jobb aldásait hogy hasznát vehesd ezen tan evi törekvésednek azonban neked még van egy kötelességed a mit nem fogsz el kerülni nézetem szerint mert a haza tegedis el szollit a védelmére ugy mint más derék haza fiakat tehát ha oda kerülsz ot is mutasd meg hogy derék haza fi vagy kívánnok előre menetelt abban az életben is és onnét is szerencsés meg szabadulást ha mind ezeken is tul estél egy szép es takarékos feleséget adjon az ur isten és egy olyan helyzetet a hol bu és bánat nélkül éljed világotad feleségeddel együt ezeket kívánom neked

kedves barátom

Lázár Sándor Arad megye

Uj fazekas varsánd

(9. sz./5–6.)

Kedves Barátom Gerzson.

Irok én is egy pár sort emlékre az 1906 évre a melyben egy mással meg is merkedtünk jó barátok letünk és keten egy évig voltun együt szenvedni együt sok türessel és szenvedéssel el töltötünk egy evig mert azt lehet mondani hogy sokat türtünk és sokat halgatunk tehát kívánom ezután hogy ha eljöt az az idő hogy az a sok szenvedéstül meg szabadultunk kedves barátom. kivanom tehát neked is sok szerencse és egy szép feleséged a melyel boldogan fogad azután levő napaidat elötölteni. és még kivanom a jó Istentől egy jó alást a hol bu és bánat nélkül éljed világiat feleségeddel együt a hányszor elő veszd ez egy pár sor irás megolvasni emlékszel rá miuta voltunk Kuvinba hogy mulatunk Dienes és kis Ferencz kománkkal és ara emlékszel hogy vol veled egy román fiú a m. kir vinczelér Iskolában. Hé kedves Barátom Gerzson egy evig el töltötünk együt sok szenvedéssel de még ez nem lehet mondani hogy nagy szenvedés volt igen ez nehezen vártunk hogy elmuljon az a egy év hát komám Gerzson akkor is mikor ezt egy par sor leirtam akor is gondoltam hogy nekünk még kell szenvedni király ért és hazáért ha be maradunk katonának akor még nehezebb várunk hogy az az idő el muljon Kedves Barátom Gerzson. Ha ezt egy pár sor irást meg olvasod ne felejkezel el rólam mint egy Barátod jusón eszedbe mindenkor hogy mink jók Barátok voltunk a magyar. kir. vinczelér Iskolában. Tehát kívánom mindenkor jó és sok szerencsét. Neked és a feleségednek. Ha a jó Isten meg segít tégedet is meg házasodni mint minden embernek segít. Tehát az Isten segítjen meg minket is meg nösülni

Maradok tisztelt Dragán Péter.
Arad megye

Kuvini lakós
u.p. Gyorok Ménes

(10. sz./6.)

Kedves barátom Futó

Fogadja el tőlem ezen parsor jegyzésemet ezen évi
Egyút szenved tünk ez bizon hozú volt dehát azért
egymással nem volt semi bajunk azért eltőtőtünk Kivánom
ezen pájába sok szerencsélye legyen Kivánok sok
szerencsét ha ezt a pár sor írást meglátja nefelej Kezen
el rólam mint az éterembe szomszédjáról énsem felej Kezek
el rólam Kivánok sok szerencsét az nősülés hez és
maradok

Kelt 1906 méne? M Mólnár István Békés, m. Békés

(11. sz./7.)

Kedves barátom Futó

Fogadtisztettel túlem emléköl ezenpársoraimat ésha valahányszor
kezedbe veszel ezen parsoraimat gondold ra szaktársom1906 dik
ezen szenvedési évre meljen együttöltöttünk békeségbe éskivánom hogy
ezután is legyen köztünk a béke szeretet és kivánok sok szerencsét jó gaz-
da jo és szép gazdasszonyt akével békessebbe fokszt élni mind öröké ez
kivanja jó barátot Likér Mihály Békés megye
Csabai lakos

(12. sz./7.)

Kedves fiatal barátom Gerzson

Sokszerencsét, boldogságot, szépmenyaszonyt,
és végre teljesmegelégedést kíván egészéleted lefolyásán
öregbátyád Nagy Antal Mezőtúr

(13. sz./7–8.)

Kedves Barátom

Még mielőtt tőled elválnék elnem múlászthatom hogy egy pár sort emlékül,
ne írjak azért kedves barátom fogad tőlem emlékül ezen pár soraimat melyet itt
írok. de azért meg kívántatik hogy minden jó baráttól hogy akik egy hosszú
évet együtt szenvedtek.hogyha annak végére jutotak hogy elváláskor egy búcsú
szót és egy búcsu kéz szorítást Váltsanak tehát énis mint jó baráthoz illik
még ez az búcsu kéz szorítás bekövetkezik előre bocsátom búcsu soraimot
fogad tőlem o j igaz baráti szívvel mint, a mijen igaz szívből származtak
ezek, és majd ha kezekben veszed ezen könyvet és szemed elé kerül ezen
pár soraim ne veletkez el rólam hogy veled együtt szenvedtünk az Ménesi magyar
Királyi Vinczelei Iskolában és kedves barátom kívánnom az Istentől hogy ezen
egy évi küzdelem fáradságod után jó helyzetben kerül, és az új pájához
kivánnok jó szerencsét és előre haladást, mivel hogy szorul szora nem írhatom
le azon szenvedéseket melyet együtt, szenvedtünk azalat az hosszú egy év alat de mi
már azt tudjuk, ha nem azért kérem az Istent hogy tartsa felbennük az

baráti szeretetet mert azt csak az Isten tudja, hogy találkozunk e az életben egymással, és kedves barátom kívánnok, az nősüléshez is jó szerencsét
Adjon az Isten egy szép és jó barna feleséget kivel boldogol és
békességben éljetez együtt sokkáig, ezt kívánja egy jó barátod,

Ezel bezárom búcsú s versemet maradok jó barátod az sírig

Kelt Ménes 1906 év XI hó 8 napján
Isten Veled az távolban kedves jó barátom

Hornok Pál
(Békés Megye)
(Endrőd)

(14. sz./8.)

Kedves barátom Futó

Elválásom előtt kötelességemnek tartom hogy ezen pár sor írásom emléked legyen, hogy ezen nehéz és sujos egy év után melyet együtt szenvedtünk át, hogy szenvedésünket siker koronáza, és hogy mint szerető Szaktársak életünkön át egymásrol megemlékezünk hogy együt mily sokat túrtünk és szenvedtünk irom emlékül e könyvedbe, és végre midőn majd serkent az óra hogy a Jo Isten megadja érned hogy életedhez hitves párt válaszál kívánom Istentől hogy adjon egy hűséges nőt kivel boldogol éljetez sok számos évekeig.

Ezt kívánja egy Szerető szaktársad

Kelt Ménes 1906 XII/2

Szabó Mihály

Csanád m.
Makó

(15. sz./9.)

Kedves Barátom Gerzson.

Felvettem tollamat hogy megemlékezzek egy ojjan jóbarátomról mint Gerzson Barátom. Mert Nem mulaszthatom el hogy egy pársort ne írjak emlékül azon időrol mejet az 1906 évben az Magyar kir Vinczellér iskolába együt jó baráti szeretettel eltöltöttünk Vagyis jobban mondva végig küzdöttünk.

Azon czélból, hogy talán ha egykor ki megyünk az életbe a mejben már mámma is sok viszontagságokon kel keresztül menni.

Hogy az Isten segítségével elérjük az óhajtásunkat a mejért ezen 1906 dik évben küzdünk és oj nagy távolságról a sors össze hozot ben-nünket.

Tehát kívánom az Istentől hogy ezen egy évi szenvedése és küzdel-me után mejet velem együt hű baráti szeretettel eltöltöt adjon az isten szerencsét új pájájához. Kívánom az Istentől, hogy az óhaja és reménye a mejben reménykedet teljesüljön

Ezzel Bezárom levelem sorát

Isten áldja meg ennek olvasóját

És halgatóját. Maradok hű szerető

Barátja Budai József.

Hevesmegye Gyöngyösi lakos sk.

(16. sz./9.)

Kedves Barátom, minék előtt, eltávoznánk egymástól
énis öröm könyekkel írom ezen pár sor írásomat hogy vissza emlék-
szem arra hogy sokat szenvedtünk együtt, valamint asztaltásak voltunk
az éteremben és a tanteremben egy padban bírkóztunk a sok fejtöréssel
de kívánom az istentől kedvesbarátom hogy a szabad életben sok jó
szerencse forogjon magának is, és maradtam továbbra is jó barátja
mindenütt és mindenkor,

Szabó István
Tolna Megye-Szekszárdi
Kelt Ménes 1906 XII hó 18dikán

(17. sz./10.)

Kedves barátom Futó.-

Mivel már ezen egy évi hosszú szenvedésnek elérjük
az utolsó napját, a mely reánk nézve öröm nap leszén
és el érkezik az is, hogy egymástól el kell búcsúznunk.
és egymással kezet szorithassunk, de az még nem elég a
búcsúzáshoz, hanem kötelességednek tartom azt is, hogy a
hányszor ezen soraimat el olvasod, annyszor gondolj reám
kedves jó barátodra, és arra is gondolj, a miket együtt
a vinczellér iskola falai közt elkövettünk, és a miket
egy hosszú év alatt együtt szenvedtünk.

Mostmár kedves barátom kívánok az istől az új pályádhoz
jó szerencsét áldást és békességet, és kívánom az istentől
azt is, a mikor meg nősz adjon egy szép barna fele-
séget, akivel egész életedben boldog életet élhess,
és azzal is emlékezel meg hogy az asztaltársaságunk
milyen jó étvágyal volt a lencséhez.
Mivel ezen soraimat kötelességemnek tartottam a köny-
vedbe bele írni, fogadd ell töllem kedves barátom
örök emlékül. És maradok igazi hű barátod a sírig

Kelt 1906 X. 24 Lantos István
24 éves nőtlen
Ménesen Forray nagy Iratosi
(arad megye)

(18. sz./11.)

Kedves barátom Futó

Nem mulaszthatom azt hogy ne irjak egy pár sort emlékül néked
amejet véled együtt küzdötünk a Ménesi Vinczellér Iskolába
móst már barátom kívánom az egy évi küzdelmed után hogy adjon isten
néked nagy szerencsét és jó álast és egy szép feleséget mert te én irántóm
igen jó fíjú voltál nem bótránkoztatál engem tehát móst már majd megsegít
az Isten hogy meg szabadulónk és és akór majd el érjük az öröm napot
amit már várunk régen

Tehát most már bucsura adóm kezem
álgyón meg az én Istenem tisztelem az egész családi kört
mint egy üsmeretlen fiyu

Irta emlékül Kurázs Imre
növendék

Magyar Királyi ménesi Vinczelér Iskola 1906, XI hó 13dik
álami szőlő telep Csála arad megye u. p. szép arad

(19. sz./11.)

Kedves barátom Futó

Fogad jó szível tőlem ezen pár soraimat mert néked
emlékül írom eszt a pár sorok hogy velemis szenvedél egy évig a
magyar királyi vinczelér iskolában is ha kezdedbe veszed hát
jusun eszedbe hogy hányszor atál ki a leg job eleség-
ből a lencséből amit én nagyon szeretem.
Most már kívánok jó egészséget és jó szerencsét az
életed sorához eszt kívánja neked egy szenvedő szaktár-
sad a ménesi vinczelér iskolában mint növendék

Dávid Lajos Mihály
Kevermesi lakos Csanád megye
1906. évben XI hó 26. Dékány

(20. sz./12.)

Kedves Szaktársom Gerzsony

Azon emlíkül megírok a könyvedben hogy ezen
az egy éven át együt szenvedtünk. hogy jussak legaláb
máskor is eszedbe mert nagyon jó tudott hogy
nem szented mig miota megvagy mint itten az egy
év alatt velem együt
tehát talan az isten elhozza mán azta vig örem
napot nemsokaj a mejiket te is velem együt nehezen
várjuk. tehát majd ha bucsút az utolso napon
vatunk egymásnak akkor lesz nekőnk az örem napunk
tovaba kívánok hogy az isten agyjon jó szerencsét
az uj palához ha kimegyünk az illetben és jo szerencséd
kisirjen és lebegjen a fejed fölett tovaba ha
uj hazas pályára lipsz akor az isten agyon szip
jo és hamis kis lánykát felesígűl íljítek boldogán
mint a kit galamb. hakezedben veszet ezta könyvet
és olvasot akor legalab eszedben jutok hogy egy
öreg szaktarsad eszted kívánja tenéked.

Jonecsko Mihály
Csanád Megye Nagylak

(21. sz./13.)

Kedves Szaktársam Gerzson!

Nem mulaszthatom el hogy ilyen sok túrést és szen-
vedést eltúró barátomtól írás belileg el ne búcsúz-

zak mert belátásom szerint mink egynéhányan sokat
türtünk szenvedtünk, ezen egy évi küzdelmünkben.
És ezen túl kívánom A hatalmas felséges Úristentől,
hogy szakmádhoz adjon jó szerencsét és ha azt az időtt
meghagyja az isten érned hogy megnősülsz áldjon meg egy
szép és jó szívből szerető mennyasszonnyal akivel boldog-
ságban töltsed istentől rendelt éltedett és kérjed az
ég hatalmas urát, távoztassa tölled földön csapását mert
csak az ő kezében van a hatalom, azért tarzsd eszedben
ki istenben bízik az soha a földön meg nem csalat-
kozik. Azért írtam egy kétpár soromat hogy ne
felejts engem Öreg szaktársadat én kívánok neked
fris jó egészséget ezzel bevégeztem csekély verseimet
Ezt kívánom élted lefolytaig öreg bátyád

Lantos György

Forray nagy iratosi lakos 35 éves

Kezves Szaktársam Gézson!

*Nem mulasztatom el hogy igen sok türeést és szenvedést eltűrő barátomtól irás belileg el ne búcsúsz-
tak mert belátásom szerint mink egynéhányan sokat
türtünk szenvedtünk, ezen egy évi küzdelmünkben. -
És ezen túl kívánom A hatalmas felséges úristentől,
hogy szakmádhoz adjon jó szerencsét és ha azt az időtt
meghagyja az isten érned hogy megnősülsz áldjon meg egy
szép és jó szívből szerető mennyasszonnyal akivel boldog-
ságban töltsed istentől rendelt éltedett és kérjed az
ég hatalmas urát, távoztassa tölled földön csapását mert
csak az ő kezében van a hatalom, azért tarzsd eszedben
ki istenben bízik az soha a földön meg nem csalat-
kozik. Azért írtam ide egy két pár soromat hogy ne
felejts engem Öreg szaktársadat én kívánok neked
fris jó egészséget ezzel bevégeztem csekély verseimet
Ezt kívánom élted lefolytaig öreg bátyád.*

Lantos György.

Forray nagy iratosi lakos. 35. éves

Emlékül jó baráti szeretetből írtam Fidesz Ferencnek 1906. X. 12-én.
Kedves barátom valahány sor kezedbe veszed eddigi levelet gond-
dolyt rá az 1906. évi évre és in. érem is jó barátodra.

Arany szöke Margit házata, Hét szemében büszke fenyő sugar,
Be sok lantot dalra ajrta, Termete, mely mint fenyő szedár,
Hullamzó tenger ho-kebele, Szagoló szive ott a csónak,
Ly, ha engem ültetne bele; Egy jól illenék - kormányzó idők?
Baldog hármas életet kíván jó barátod. Hradról, szed. b. 1906.

Kedves barátom

Fogad irakélted emléksora im. ut. is valahány sor ezen
sora in. rá vedd szeméidet any. isor keljen fel szived ben, a szöke
szerelet adjunk hátak az égnek hogy bekéiben löllöt tük el,
ezen egy évi tanulási időnked, mert -
Meseke hálad, ki tanul, messzeb jut messze ajakkal
Legmesszebb ki örök görnyederésre szokot
Hálad is partot is a szöke, kizsal a avandor és tóra vére
Hálad len. em. szöke rajta, De kivérese nincs a két,
Kiválat a lelek mere kel. szöke test nem fejti meg
Kénes ital hová ömlöttél, nem mondja az urcsó vég

Baldog hármas életet kíván
jó barátod
Cseréi: Jókai, Jókai, Jókai
1906. X. 24

Kedves barátom. Jézusom!

Ez is irak valenni kis veszt tanulási időnk emlékére. De a
mi volna az. mely a mi új pajánk be vágne, de csak hazza a
hü baráti kötelek áre kösän más kora is, ne csak a jelen időnk
alat, sok a réti sáska, de meg tal a piros, ereknél, job a
jó baráti tett kulacs, a saska savanyú, a piros keseri de
jó baráti melet manduk, barba arlik a gand aki eleme
mand enya tista sült galamk. er sokas a a magyarnak
örül. vagy somarkadik. ezt máns. Jókai, hü barátod
1906. X. 11. hó 16. Dinya. Jera Endrödi Péter megje

Kedves barátom Tuti

Fogadtartással tudom emlékeid emlékeztetést isha valahányszor
 ha az én veled érem parancsaimat gonóvala ra sáktöröm: 1906 dikké
 érem srenvedési ivre melgen egytálattattunk bikerigbe iskeivonam, hogy
 erutan is leggen kórtunk a beke srenvitet is kivanok sok srenveset jógar-
 da jó is miér gardaronyt akivel bikerigbe fokk elne mind iróké er
 kivanya jó barátot Liker Mihály Békés megye
Esaki lakos

Kedves fiával barátom Zeresorg

sokkereset, boldogságot, sörmenyesonyt,
 és végre teljesmegelégedést kíván egészen eléted lefejés an

öreg bátyád Nagy Antal Merőtúr

Kedves Barátom

Ugy midőt, töled elváltok elnem, miutánthatam hogy egy pái volt emlékeid,
 ne ijak arert kedves barátom fogad tölem emlékeid érem pár soraimot melyet itt
 irok, de arert meg kívánatok hogy minden jó barátot hogy akikk egy hosszú
 évet együtt srenvitet, hogy ha annak végre jutotok hogy elválakor egy búcsú
 srot is egy búcsú kler srotant. Valószínűleg tehát enis mint jó barátok illik,
 miér ar búcsú kler srotant be, klevétkerik, előre barátom búcsú soraimot
 fogad tölem of igaz barát srotant mint, a mién igaz srotból srotant
 erik, is majd ha keredben vesred érem kivanok, is srenvitet eli klevétkerik érem
 pár soraim ne vélethor el rotam hogy véled együtt, srenvitetik ar Stenisi magyar
 királyi Vörösi Földében is kedves barátom kivanom ar Stentöl hogy érem
 egy évi kivanok is srotant után jó keredben klevétkerik, is ar új-pajához,
 kivanomok jó srenvitet is előre haladást, mivel hogy srotant, srotant nem ishatam
 le aram srenvitetet melyet együtt, srenvitetik aralat ar hamis egy év elat de mi,
 miér arit tudjuk, ha nem arert klevétkerik ar Stentöl hogy keredben klevétkerik ar
 barát srenvitetet miér arit csak ar Stentöl tudják, hogy találkhorunk e ar elleten
 egymással, is kedves barátom kivanomok, ar miutánthatam hogy is jó srenvitet

Kedves Barátom Gerson!

Fogadj a ezen pár soraimat melyben azon időből emlékeretteden a melyet együtt töltöttünk a Menedi m. kir. dívrekben iskolában a legjobb békeségben és barátiságban törtünk és szenvedtünk a jövőnkért. és azt kívánom az Istentől, hogy Erután is jó előre haladással legyen minden léptében és jó seregszeje és adjon az Isten jó gondos háras társat és egy más kört jó és hosszú életet és kívánja seregtől barátja és szenvedő társa

Dobófi István...
Kisvárdai lakos

Menes 1906. Október 20. 15. évi.

Kedves fiatal barátom Gerson

Nem mulaszthatom el hogy egy pársort anél emlékeidre írjak amiket itt a Menedi körbe volt közzé és szenvedésel elhaláltatottak, mert azt lehet mondani hogy sokat törtünk és sokat halgattunk, tehát kívánom erőtlen, hogyha eljök az az idő hogy ezen zárdobal megpróbálod kedves barátom Gerson mivelhogy kérd az Isten a seregszeje elug fenyé felé adjon az isten seregszeje a pajáshoz, és majd egykoron ha elfog kivételként ar az idő hogy hitves társat remél megadnak, adjon az Isten a hitves társat, illetve feleséget, amellyel boldogan fogad erőtlen hátra levő menyjeidat elhalteni

Évünöm én omist öreg barátjád

Cs Nagy János, 1906. X/16 Menes

Mezőkeresztesi J. N. H. Gy. megye

Kedves tanuló társam Gerson bekészítésemre

Ezen pár soraimon hozzá-m emlékeidre mely időt az 1906 évben a nagy M. vin. is kőbe nagy ránt falai közt együtt töltöttük el nagy szenvedéssel, és béké türelmel kívánom kedves barátom a jó istentől, adjon pajáshoz jó seregszejet és meg erősül szej és jó feleséget - és azt kívánja barátod Nagy István lakos boldogul eljövle

1906. X/13 an

ii p. János István megye

Melien tisztelt Barátom Jézson

En is fel veszem boldogomat hogy egy jóval sokkal en is vissza
 hoztam függelmét aratoma nyoma magunkra a melyet ezen
 kegyrebe egyjüt költötünk kivénünk is nem verésünk utóin
 végre közeleg az az idő a mit oly nehezen vártunk máis egy
 jüt nagy multra a sors úgy nít mit nem bennünket mint ahogy iszre
 hozott, tehát kedves barátom ha ki került az életbe
 kívánnom az istentől reád a leg jobb alváscit hogy hamarát
 vehesd ezen tan evi körek vérednek aramban neked még van
 egy kötelességed a mit nem fogsz el kerülni nézetem szerint
 mert a hara teged is el ovlit a védelmére úgy mint máis
 derék hara fiaikat tehát ha oda kerülsz és is mutassd meg
 hogy derék hara fi vagy kívánnom előre menetelt abban az
 életben is is onnét is reveres meg naberulást ha mind ereken
 is tud esél egy nejr es takarékos jeléget orjón az ut isten
 is egy oly on helyreket a híd ki is bairat nélkül idger
 világiat felcsigádel egyjüt ereket kívánnom neked
 kedves barátom Lóricis Lóindor Árad megze
 Uj farszas vasárnap

Harsányi István és a *Folklore Fellows* sárospataki gyűjtése (1913–1917)

Harsányi István sárospataki református lelkész életművét, tudományos munkásságát, különösen néprajzi gyűjtéseit és folklorisztikai tevékenységét alapos részletességgel még nem tárta fel a magyar folklorisztika tudománytörténete. Személyében egy olyan elfeledett folkloristánkat tisztelhetjük, aki a kéziratos énekköltészet és a kuruc költészet kapcsán végzett máig érvényes alapkutatásokat. Közvetlenül halála után, 1928-ban pályatársai, kollégái és barátai készítettek egy megemlékező füzetet Marton János szerkesztésében.¹ Ebben Baksy István, Gulyás József, Hegyaljai Kiss Géza, Janka Károly, Szilágyi Benő és Trócsányi József méltatja munkásságát. Ezek részletes képet adnak életéről, szakmai tevékenységének bemutatása és műveinek jegyzéke azonban egyrészt pontatlan, másrészt hiányos valamennyi megemlékezésben.² Harsányi néprajzi tevékenységével foglalkozik a sárospataki könyvtár és tudományos gyűjtemények története kapcsán Szentimrei Mihály több tanulmánya az 1980-as években. Szentimrei gyakorlatilag egyetlen életrajzírójának is tekinthető,³ a teljes Harsányi-bibliográfia – mely a kéziratokkal együtt több mint 270 tételt tartalmaz – azonban ezekből a tanulmányokból is hiányzik. Kósa László átfogó tudománytörténeti munkájában a *Folklore Fellows* sárospataki gyűjtései kapcsán tesz említést tevékenységéről.⁴ Szintén ebben az összefüggésben foglalkozik vele röviden Banó István egy tanulmányának bevezetője.⁵ Szentimrei Mihály nyomán közli továbbá a gyűjtések történetét a sárospataki kollégium zenei életéről írott történeti áttekintés, Barsi Ernő és Szabó Ernő tollából.⁶ A sárospataki ifjúsági gyűjtőmozgalommal és ezen belül Harsányi István szerepével kapcsolatban részletes tájékoztatást adnak az *Ethnographia* 1908–1915 közötti évfolyamaiban közölt néprajzi hírek és a Néprajzi Társaság üléseiről készített jegyzőkönyvek. Ezek mellett a református főiskola évenkénti értesítője, valamint a kézírattár és a levéltár anyaga szolgál forrásul az életmű megismeréséhez.

1 Marton J. 1928.

2 Gulyás J. 1928. 28–35.; 1931.

3 Szentimrei M. 1981. 75–112.; 1983.; 1985. 175–189.

4 Kósa L. 1989. 43–45.

5 Banó I. 1983. 36–37.

6 Barsi E. – Szabó E. 1984. 114–123.

Összességében elmondható, hogy Harsányi István személyét és tudományos munkásságát sem a néprajz, sem az irodalomtörténet nem ismeri eléggé, és emiatt alakja egy kissé a háttérbe szorult az eddigi kutatások során. Jellemző példa, hogy a 18. századi sárospataki kéziratos dalgyűjtemények szakirodalma nem is említi munkáit, holott számos publikációban foglalkozott ezzel a kérdéssel.⁷

Tanulmányomban Harsányi István életműve kapcsán bemutatom a *Folklore Fellows* vidéki gyűjtőszövetségeinek megszervezését és a Sárospatakon végbevitt néprajzi – főként népköltési – gyűjtéseket; ismertetem továbbá a Sebestyén Gyula által szerkesztett és azóta is kéziratban maradt kötet sorsa körüli eseményeket.⁸

Harsányi István 1874. február 1-én született a Zemplén megyei Abaújszántón. Szülei, Harsányi László és Hegymegi Zsuzsánna régi nemesi családok sarjai voltak, mindketten tősgyökeres magyar reformátusok. A Tokaj-Hegyalja borkereskedő mezővárosaiban élő, kevés földdel rendelkező, de felvilágosult és korán polgárosodó református kisenemesi réteg igen szorosan kötődött a régió legnagyobb iskolai központjához, Sárospatakhoz. A tizenkét éves Harsányi István is az abaújszántói népiskola elvégzése után a Református Főiskola Gimnáziumába került, ahol 1885–1893 között elvégezte a nyolc osztályt, és 1893 júniusában jeles eredménnyel érettségizett. A szülői házból minden segítséget és támogatást megkapott, ami tanulmányainak elvégzéséhez szükséges volt.⁹

A „vallásos eszmék iránti vonzalom és fogékonyság” a teológiai pályát kedveltették meg a kamaszodó Harsányival, aki érettségi után a pataki főiskola teológiai karán folytatta tanulmányait. Szorgalmas és érdeklődő hallgató volt, sokat éjszakázott olvasmányai felett. Diáktársai szerint az éjfél gyakran munkában találta őt, és a hajnalt már könyveivel a kezében köszöntötte.¹⁰ Érdeklődése a teológiai és vallási témákkal kapcsolatban bontakozott ki komolyabban főiskolai éve alatt, és harmad-negyedéves korában néhány igényesebb dolgozatot is elkészített. Foglalkozott az ószövetségi monoteizmus és a sémi többistenhit kapcsolatával, ismertette és bírálta Augustinus, Zwingli és Kálvin predesztinációs elméletét. Ez utóbbi dolgozatával pályadíjat nyert a főiskolán.¹¹ Az ószövetségi témák mellett az Újszövetség is foglalkoztatta. Nagy Gusztáv teológiai tanár újszövetségi írásmagyarázatai nagy hatással voltak rá, amint azt harmadéves korában készített órai jegyzetei is bizonyítják.¹²

7 Komáromy S. 1992.

8 Jelen tanulmány a szerző szakdolgozatának egy rövidített változata. A teljes szöveg – beleértve a sárospataki gyűjtés kéziratos népdalszövegeinek feldolgozását és közlését, továbbá Harsányi teljes bibliográfiáját is: Tóth A. 2001.

9 Janka K. 1928. 5–6.

10 Hegyaljai Kiss G. 1928. 11–13.

11 Sárospataki Nagykönyvtár Kézirattára (a továbbiakban: SNKt.). 3429.; 3513.

12 SNKt. 3441.

Több ízben is Kassán, Révész Kálmán későbbi püspök mellett volt legátus; főiskolás korában elhangzott egyházi beszédei közül hetet ismerünk.¹³

1897-ben jeles eredménnyel zárta tanulmányait, és június 22 – 23-án sikeres lelkészképesítő vizsgát tett. Vizsgadolgozatát a sárospataki kéziratár őrizi.¹⁴ A legjobb tanulónak járó kiváltsággént nyílt lehetősége a diploma megszerzése után a főiskolán segédtanári állásba kerülni. Két évig, 1897 – 1899 között volt teológiai segédtanár, emellett a főiskola alkönyvtárnokává is megválasztották. Ebben a minőségében Horváth Cyrill teológia professzor, főkönyvtárnok mellett dolgozott. A nagykönyvtárba való bekerülése rendelte őt a tudományos pályára, hiszen az eddig is sokat olvasó és szorgalmasan jegyzetelő ifjú lelkész így hivatalból is a könyvekkel dolgozhatott. Itt nyert bepillantást abba a tudományos műhelybe, amely később egész életének és munkásságának fő meghatározója és mindennapi színtere lett. Ezekben az években az *Apostolok cselekedeteiről* írott magántanári képesítő dolgozatával foglalkozott.¹⁵

Az 1899 – 1900-as tanév mindkét szemeszterét – az egyházkerület anyagi támogatásával – a berlini egyetemen hallgatta. Harsányi jól kihasználta a külföldi tanulmányút minden percét. A Németországban vele együtt tanuló diák-társra, Czettler Jenő írja visszaemlékezésében:

A régi peregrinus diákok nemes hagyományát követve, puritán életmódot folytatva, az előadásokon kívül minden szabad idejét a könyvtárakban és múzeumokban töltötte. A nemzetnek akart aranygyapjút hozni ebből az idegen országból.¹⁶

Különösen Harnack, Pfeiderer, Weiss, Soden és Gunkel professzorok előadásait hallgatta szívesen, később ezek műveiből többet lefordított és főiskolai tanárként beépítette előadásaiba a német teológusok számos dolgozatát.¹⁷

Berlinből hazatérve elhagyta a főiskolát és szülőhelyén, Abaújszántón kapott segédlelkészi állást. Az 1900 októberétől 1901 márciusáig tartó időszakban készítette el magántanári képesítő dolgozatát, *Újszövetségi irodalomtörténeti tanulmány a Cselekedetek könyvéről* címmel. 1901 márciusában nyújtotta be dolgozatát a *venia docendi*, teológiai magántanári szabadalom elnyerése céljából a főiskolára. Májusban személyes meghallgatáson vett részt, ahol pályázatát elfogadták és dolgozatát sikerrel megvédte, így 1901 júniusától iskolai hittanárként is tevékenykedhetett.¹⁸

13 SNKt. 3515.; Marton J. 1928. 5.

14 SNKt. 3430.

15 Gulyás J. 1931. 5.

16 Szentimrei M. 1983. 10.

17 SNKt. 3498.; 3723.; 3509.; 3724.

18 Sárospataki Református Kollégium Levéltára (a továbbiakban: SRKt.) D/CXXXVI/77.126/203.

Abaujszántóról ekkor került Sátoraljaújhelyre, ahol Fejes István költő-pap mellett lett segédlelkész, illetve az állami polgári leányiskolában hitoktató. Két évet töltött ezen a szolgálati helyen, és fiatalos lendülettel fogott hozzá az egyházközség életének felpozíciójához. Zsoltáreklés és egyházzenei művek előadása céljából vegyes kórust alakított, annak vezénylését, tanítását maga végezte. Ezenkívül közművelődési célzatú előadásokat szervezett, a két év alatt összesen huszonnégyet. Ezekben az estekben ő maga tartott felolvasásokat különböző témákban. Ezek közül alig néhány maradt meg; ismerjük például *A reformáció magyarországi elterjedéséről* szóló vagy a *Priska és Aquila* című felolvasásokat. Németországi élményeiből született *A külföldiek felfogása rólunk, magyarokról* című előadása, és nagy visszhangot keltett *A nők egyházi és társadalmi helyzetéről* szóló műve.¹⁹

Harsányi mindeközben a pataki kollégiumba készült tanítani, és ez a szándéka nyilván nem maradt titokban az iskola vezetősége előtt. 1903 tavaszán meghívták gimnáziumi tanárnak; pályázatát és önéletrajzát április 7-én küldte el a Főgimnázium igazgatójának.²⁰ 1903. május 2-án nyerte el az iskolai magántanári szabadalmat, és rögtön ezután, május 5-én az egyik vallástanári állást. Ezt őszintén örömmel és kitörő lelkesedéssel fogadta:

Az isteni gondviselés iránt való igaz hála őszinte érzetével s boldoggá tevő öntudattal mondhatom, hogy az én lelkemnek legfőbb vágya, az én szívemnek legforróbb óhajta teljesült, amikor ez ősi főiskola kormányzó hatóságának bizalma engem a második vallástanári székre elhívott!²¹

Tanári székfoglaló értekezését *Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről* írta, amelyhez előtanulmányokat már korábban is folytatott: Sátoraljaújhelyen hasonló címmel egy felolvasást tartott 1902-ben.²²

Néhány évre rá, 1907. január 12-én megnősült. Radácsy György teológiai professzor lányát, Radácsy Ilona Juliannát vette el, aki nála tíz évvel volt fiatalabb. Házasságukból három gyermek született, közülük a legkisebb 1921-ben, még kisfiú korában meghalt.²³ A legidősebb fiú, ifj. Harsányi István magyar–latin szakos tanár lett, és 1933–1950 között Patakon tanított. Öccse, László sorsa felől nincsenek értesüléseink.²⁴

Harsányi István 1903-tól egészen haláláig, 1928-ig a pataki főiskola lelkes híve és odaadó munkása volt. Tevékenységét, életművét több oldalról is megközelíthetjük. Elsősorban református lelkipásztor volt. Hívó elkötelezettsége párosult

19 SNKt. 3516.

20 SRKlt. D/CXXXVI/77.126/203.

21 Harsányi I. 1904. 1.

22 SNKt. 3514/a–b.

23 *A Sárospataki ev. ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi értesítője* (a továbbiakban: *Értesítő*) 1921/22. 8.

24 SRKlt. D/CXXXVI/77.126/203.

kifinomult teológiai érdeklődésével, amelynek köszönhetően sikeresen működött gimnáziumi vallás tanárként, majd 1918-tól teológiai akadémiai tanárként. Teológusi pályafutása tehát szorosan összekapcsolódik pedagógiai, tanári munkájával. Másrészt bemutatathatjuk őt világi tudósként, az irodalomtörténet és a folklorisztika nagy tudású művelőjeként is. Ez az érdeklődése már főiskolai hallgató korában megmutatkozott, és aztán a főiskolai könyvtárban elnyert állás révén biztató módon ki is bontakozott. Harsányi 1897–1899 és 1905–1915 között mint alkönyvtárnok, 1915–1928 között pedig mint főkönyvtárnok dolgozott a pataki tudományos gyűjteményekben. E huszonöt év alatt közel kétszáz kisebb-nagyobb publikációja jelent meg, és neve ismertté vált számos folyóiratban és tudományos társaságban. Munkásságának gyökere, egész filológusi tevékenységének kútfeje a Nagykönyvtár volt: a gyűjtemény rendszerezése, gondozása során bukkant újabbnál újabb kéziratokra, levelekre, ősnymtatványokra, ponyvairodalmi termékekre, amelyeket aztán aprólékos munkával feltárt és publikált. A pataki gyűjtemények folklorisztikai és irodalomtörténeti értékeire vonatkozó tudásunkat nagyrészt az ő publikációinak köszönhetjük.

A tudós-tanár-lelkész Harsányi István életében a sokféle tevékenység szoros egységben volt, tanári munkáját soha nem választotta el papi teendőitől vagy tudományos felismeréseitől. Kollégái szerint mindig öt-hat dolog foglalkoztatta egyszerre, irodalomtörténeti búvárlataiból fordult a népdalszövegek katalógusához, majd hittanórát tartott, végül a pataki múlt nevezetességeiről tartott közművelődési előadást a református gyülekezetnek még ugyanaznap.²⁵ Sokoldalú tevékenységéből jelen tanulmányban nincs helyünk foglalkozni tanári és teológiai munkásságával. Könyvtárosi és irodalomtörténeti pályáját is csak röviden érintjük – jelezve, hogy ezek nem választhatók el élesen a részletesebben bemutatott folklorisztikai eredményeitől.²⁶

Harsányi István lelkészként és tanárként többszörösen is beírta magát a pataki iskolatörténetbe, azonban kortársai és későbbi méltatói is elsősorban a főiskolai könyvtárost tisztelték személyében.²⁷ Diákkorában az általa mélységesen tisztelt Szinyei Gerzson volt a főkönyvtárnok, és az ő személye nem kis szerepet játszott abban, hogy Harsányi már egészen fiatalon az olvasótermekben és a katalógus-szekrények előtt töltötte szabad idejét. 1919. június elején, Szinyei halálakor vount be a csehekett visszászorító Vörös Hadsereg Sárospatakra. Harsányi István a közelgő veszély ellenére sem mozdult „öreg barátja” koporsója mellől, és valóban a ravatal mellett maradt a felfordulás és zűrzavar óráiban is.²⁸ Néhány évvel később, 1923. szeptember 11-én a tanévnyitó ünnepeken ő emlékezett a tudós könyvtárnokra, *Szinyei Gerzson élete és műve*i című felolvasásával. Ez az életrajzi összeállítás 1925-ben önálló kiadványként is megjelent.²⁹

25 Gulyás J. 1931. 12.

26 Részletesen, műveinek jegyzékével együtt l. Tóth A. 2001. 7–21.; 45–56.

27 Börzsönyi J. 1986. 7.

28 Gulyás J. 1931. 4.

29 Harsányi István 1925. *Szinyei Gerzson élete és munkái*. Sárospatak.

Friss diplomás segédtanárként először 1897-ben kapott állást a gyűjteményben, Horváth Cyrill főkönyvtárnok mellett alkönyvtárnokként. Két év után a németországi tanulmányok miatt távozott, és 1903-ban, tanársága kezdetén tért vissza újra a könyvtárba. 1905-ben Horváth Cyrill távozása miatt a főkönyvtárosi állás megüresedett. A középiskolai szék 1905. szeptember 9-én javasolta, hogy az állás végleges betöltéséig Harsányi Istvánt bízzák meg a könyvtár vezetésével, alkönyvtárosi státuszban. Az indoklás szerint Harsányinak volt tapasztalata a könyvtár körüli teendőkből, mert két segédtanári éve alatt már volt alkönyvtáros, és a gyűjtemény átvételében, revíziójában 1904-ben már aktívan közreműködött.³⁰ Az iskolaszék javaslata alapján meg is választották őt a könyvtár élére, évi 400 korona összegű tiszteletdíj mellett.³¹

1906-ban Sárospatak belépett a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségébe. Ennek kapcsán 1906. november 24-én Dr. Ferenczi Zoltán, budapesti egyetemi könyvtárigazgató, mint országos szakfelügyelő látogatást tett Patakon, és Harsányival alaposan áttekintették a gyűjtemény helyzetét. Ferenczi a kéziratár rendezését jelölte meg legsürgősebb és legfontosabb feladatként.³² Erről a főiskola könyvtári bizottsága 1906. december 14-én hivatalos jegyzőkönyvben is beszámolt.

Harsányi 1909 nyarán részt vett egy könyvtárosoknak rendezett továbbképzésen Budapesten. Ezen a tanfolyamon a kéziratárak korszerű nyilvántartási rendszereivel is megismerkedett, és 1909 novemberében elvállalta a kéziratár rendezésére vonatkozó megbízást. 1909. július 5-től 1913. augusztus 26-ig, tehát több mint négy évig tartott ez a munka. Többnyire az iskolai szünetekben, főleg nyáron foglalkozott Harsányi a kéziratokkal, és négy részletben katalogizálta a teljes anyagot, összesen 1662 tételben. Egy-egy tétel olykor tíznél is több kéziratot tartalmaz, némelyikben pedig több száz lapos, gyakran egymástól független feljegyzések találhatók. Így az 1662 címet tartalmazó alapcímertárhoz egy közel 6000 cédlából álló betűrendes katalógust és egy 2200 darabos időrendi katalógust kellett készítenie. Ferenczi útmutatása szerint katalogizálta a régi könyvek lapjain, belső borítóin olvasható kéziratot bejegyzéseket: 54 kötetben 96 ilyen bejegyzést regisztrált, ám ehhez a teljes könyvtárat darabonként átnézte.³³ Ferenczi Zoltán 1913 szeptemberében kelt jelentésében írja:

Minde munkálatokat figyelmesen és gondosan átnézve, arról győződtem meg, hogy ennél kimerítőbb és többoldalú katalógusa kéziratokról alig lehet könyvtárnak s tényleg alig is van. Harsányi főkönyvtárnok úr dicséretes és minden elismerésre méltó munkát végzett, mellyel a tudomány minden barátját lekötelezte s a főiskola könyvtárának megbecsülhetetlen szolgálatot tett.³⁴

30 SRKlt. D/CXXXIX/78.921/576.a.

31 SRKlt. D/CXLI/80.670/700.

32 *Értesítő* 1913/1914. 270–275.

33 *Értesítő* 1913/1914. 271–275.

34 *Értesítő* 1913/1914. 275–276.

A szakfelügyelő már 1913-ban „főkönyvtárnok úr”-nak nevezi Harsányit, noha ekkor hivatalosan alkönyvtárnok volt. A valóság az, hogy 1905–1915 között a főkönyvtárosi tisztség nem is került betöltésre, így Harsányi – a titulusától függetlenül – ténylegesen gazdája és vezetője volt a könyvtárnak. A formai megerősítést 1915-ben kapta meg munkájához.

Tanári karunk méltányolva Harsányi István h. főkönyvtáros úrnak a könyvtár gyarapítása és a kéziratár rendezése körül szerzett érdemeit, javaslatot terjesztett előjárósága elé, hogy kormányzati rendszabályunk megfelelő módosítása által a főkönyvtárosi tisztséget töltsé be, s arra Harsányi István h. főkönyvtárost válassza meg, ki már mintegy tíz éve tölti be e tisztséget, mindenkinek teljes megelégedésére. Hisszük, hogy előterjesztésünk kedvező fogadtatásra talál.³⁵

A könyvtár gyarapodása töretlen volt, de a világháború és az azt követő 1918–19-es események viharában Harsányi erélyes fellépése és elszántsága kellett ahhoz, hogy a főiskola gyűjteményei ne szenvedjenek komolyabb károsodást. 1914 végén, az orosz betöréskor a diákok segítségével csomagolták össze és rejtették el a könyvtár legértékesebb darabjait, és csak a helyzet stabilizálódásakor, 1915 tavaszán vették elő újra azokat. 1919 májusában a cseh megszállás alatt, júniusban pedig a magyar Vörös Hadsereg bevonulásakor kötelezték a könyvtárat a levéltári dokumentumok átadására. Tizenhét ládányi iratot el is szállítottak az Országos Levéltárba, ahonnan a kommün bukása után 1919 végén sértetlenül visszakerültek Sárospatakra.³⁶

Az 1920-as években Harsányi folytatta a katalogizálási munkát, érintve közte több folklorisztikai területet. 1922-ben elkészítette a könyvtár ősnymotatványainak katalógusát, amely megjelent a *Főiskolai évkönyv* I. évfolyamában, majd 1923-ban különnyomatban is.³⁷ 1925-ben elkezdte a duplumtár rendezését,³⁸ azzal a szándékkal, hogy a benne található műveket felhasználja csereanyagként, ezzel gyarapítva a könyvtár állományát. Harsányi nagy híve volt az egyes tudományos gyűjtemények közti cseréknek, számos kutatóval állt személyes kapcsolatban, amint ezt több száz ránk maradt levele is bizonyítja. Levelezésének nagy részét az ilyen csereügyletek lebonyolítására vonatkozó adatok teszik ki. Sebestyén Gyula és Györffy István is rendszeres kapcsolatban álltak vele, sőt Györffy kifejezetten számított a Harsányitól megszerezhető művekre és különnyomatokra.³⁹

1916-ban elkezdett hatalmas vállalkozását az 1920-as években folytatta, és életében csaknem teljesen be is fejezte: Sebestyén Gyula biztatására elkezdte egy

35 *Értesítő* 1914/1915. 43.

36 Szilágyi B. 1928. 20; SNKt. An. 6213.

37 Harsányi István 1923. *A sárospataki főiskolai könyvtár ősnymotatványai*. Sárospatak.

38 Gulyás J. 1928. 30.

39 SNKt. Lgy. 1901.; Lgy. 1891.; Lgy. 736.

kezdősor szerinti népdalszöveg-katalógus összeállítását. Ennek célja az volt, hogy megkönnyítse a filológiai munkát, és egy-egy kéziratos énekeskönyv vagy recens gyűjtést közreadó népköltési gyűjtemény kiadásakor a szövegekhez fűzött jegyzeteket alaposan el lehessen készíteni. A cédulakatalógus kezdősorok szerinti rendben tartalmazza a dalszövegeket, az egyes változatokat egymás mellé helyezve, előfordulásaik helyét pontosan megjelölve. A katalógus segítségével készítette a jegyzeteket a *Petrovay-énekeskönyvhöz*, Dékáni kuruc verseihez és Arany János népdalgyűjtésének Gyulai Ágost-féle kiadásához.⁴⁰ A katalógust 1928-ban bekövetkezett haláláig folyamatosan bővítette, akkor 30 ezer körül volt a cédulák száma. Utódai az 1970-es évek közepéig folytatták az adatbázis építését, ma 80 – 90 ezresre tehető az adatállomány. Ez a katalógus országosan is egyedülálló és kiemelkedő jelentőségű a népköltészet szövegváltozatainak kutatásában.⁴¹

Harsányi István a könyvtárat közkincként fogta fel, s valóban a köz javára óhajtotta fordítani. Ennek köszönhető, hogy az ő működése alatt növekedett meg a tudományos kutatók (főleg irodalomtörténészek, néprajzosok, földrajzosok) száma Patakon, és a Nagykönyvtár kincseit az egyes szaktudományok mind jobban kiaknázhatták. Harsányi felkarolta, támogatta a hozzá érkező tudósokat, nemegyszer szállásról, étkezésről is gondoskodott számukra. Mindenkiel igyekezett baráti viszonyt kialakítani, és ez többnyire sikerült is.⁴² Bizonyosságul idézem Györffy István levelét 1921 júliusából:

Kedves Barátom! Folyó hó 8-ikán a Szabadoktatási Tanács által rendezett képezdei kurzusra Dr. Bátky Zsigmond kollégámmal Sárospatakra lerándulok. Nagyon kérek, légy szíves egy éjszakára kettőnk részére valamelyes szállásról gondoskodni. Igényeink minimálisak. Érkezni 8-ikán délután fogunk. Szíveségedet előre is hálásan köszöni híved: Dr. Györffy István, n. múzeumi igazgató úr.⁴³

A könyvtári állományban végzett feltáró és katalogizáló-leíró munka révén kerültek előtérbe Harsányinál az irodalomtörténeti kutatások, jóllehet először a teológiai és egyháztörténeti témák kapcsán került kapcsolatba az irodalomtörténettel. Többek között Kocsi Csergő Bálinttal és a gályarabok leveleivel, Miskolci Csulyak Istvánnal, Sztáray Mihállyal, Dévai Bíró Mátyással foglalkozott korai munkáiban. Összefoglaló tanulmányt írt a magyar bibliafordításokról,⁴⁴ megírta a református énekeskönyv történetét.⁴⁵ Két legfontosabb irodalomtörténeti művének tekintjük a Kazinczy-levelezés XXII. kötetét, és Csokonai összes műveinek

40 Gulyás J. 1931. 8.

41 Részletesen ír róla Szentimrei M. 1983.

42 Trócsányi J. 1928. 22.

43 SNKt. Lgy. 1901.

44 Harsányi István 1927. *A magyar Biblia*. Budapest.

45 SNKt. 3286.

bővített kiadását.⁴⁶ Miután a Kazinczy-levelezéssel több kisebb közleményben foglalkozott, 1925-ben az Akadémiától kapott megbízást a levelezés pótlás-kötetének elkészítésére.⁴⁷ A Csokonai-életmű pedig azt követően került figyelmé középpontjába, hogy 1915–1916 folyamán Gulyás Józseffel együtt feltártak 177, korábban nem ismert Csokonai-verset a Nagykönyvtár anyagában.

Számos tanulmányában találkozunk régi magyar irodalmi művek, főként 16–18. századi versek közzétételével. Az *Irodalomtörténeti Közlemények* és a *Magyar Könyvszemle* lapjain 1912–1928 között 24 ilyen tanulmánya látott napvilágot. Harsányi István rendszeresen közölt kiegészítő adatokat Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárának* 1–2. köteteihez. Messzemenően egyetértett Sztripszky Hiadorral abban, hogy Szabó Károly műve komoly átdolgozásra, kiegészítésre szorulna, és ehhez konkrét adalékokkal is szolgált.

Gulyás Józseffel együtt kapott megbízást az Akadémiáról 1915-ben három kéziratos munka sajtó alá rendezésére és kiadására. A három kötet (*Dávidné Soltári, Pálócsay Horváth György munkái* és a *Tariménes utazásai*) anyaga el is készült, megjelentetését az Akadémia vállalta, a *Régi Magyar Könyvtár* sorozat 37–38–39. köteteiként. A nyomdakész kéziratok 1919-ben, a kommün alatt az Akadémiáról eltűntek, kiadásukra nem került sor. Másolati példányaikat Gulyás József megtalálta 1931-ben, Harsányi hagyatékának rendezésekor.⁴⁸

Az áttekintés korántsem teljes, de az kitűnik belőle, hogy Harsányi jelentős alakja volt kora szellemi életének. Ezt bizonyítják tudományos társaságbeli tagságai és különböző tisztségei is, amelyek révén közéleti szerepeket is felvállalt. 1907-ben lett a Zemplén vármegyei Kazinczy Kör választmányi tagja, majd 1911-ben a Magyar Irodalomtörténeti Társaság tagja. Itt 1911. december 10-én, a társaság alakuló közgyűlésén mindjárt választmányi tagnak delegálták. 1924. április 27-én rendes tagja lett a Debreceni Tisza István Tudományos Társaságnak. A Magyar Tudományos Akadémia 1925. június 15-én tartott összes ülésén, az Irodalomtörténeti Bizottság egyhangú javaslatára a Bizottság segédtagjává választották, majd 1928-ban a Protestáns Irodalmi Társaság irodalmi szakosztályának tagjává. Halála előtt, 1928 tavaszán javasolta a Magyar Tudományos Akadémia levelező taggá való megválasztását. A sors keserű fintora, hogy megválasztásáról már nem értesülhetett: a döntés meghozatala előtt pár nappal halt meg.⁴⁹

Harsányi tevékeny részese volt a sárospataki közéletnek is. 1905-től haláláig dolgozott a Sárospataki Református Lapoknál, majd 1923-tól a Sárospataki Hírlapnál is. Rendszeres előadó volt a Sárospataki Vallásos Esték elnevezésű rendez-

46 Harsányi István 1928. *Kazinczy Ferenc leveleinek* XXII. kötete. Budapest.; Harsányi István – Gulyás József 1922. *Csokonai Vitéz Mihály összes művei öt kötetben*. Budapest.

47 *Értesítő* 1925/26. 18.

48 *Dávidné Soltári. Dalgyűjtemény a XVIII. századból*. Sárospatak, 1915. SNKt. 3682. *Báró Pálócsay Horváth György, II. Rákóczi Ferenc huszártábornokának költészete*. Sárospatak, 1916. SNKt. 3683. *Tariménes utazása*. Sárospatak, 1917–1918. SNKt. 3681.

49 Gulyás J. 1928. 35.

vénysorozaton, és aktívan dolgozott a Sárospataki Irodalmi Körben is. Ez utóbbit nagyrészt tanártársai töltötték meg szellemi tartalommal. Mint köztisztelőben álló és erkölcsileg feddhetetlen személy, Harsányi tagja volt a Sárospataki Takarékpénztár Felügyelő Bizottságának is.⁵⁰

A szempontunkból legérdekesebb a Magyar Néprajzi Társasággal való kapcsolata, illetve néprajzi-folklorisztikai tevékenysége. Voltaképp nehéz lenne hátrátni vonni folklorisztika és irodalomtörténet között, mint ahogy az általa vizsgált kéziratos énekköltészet és a népköltészet határvonala sem egyértelmű. Néprajzos körökben (a Néprajzi Társaságban és az *Ethnographia* lapjain) Harsányi elsősorban mint a kuruc költészet kutatója vált ismertté, és ez a terület éppen úgy sorolható lenne az irodalomtörténethez, mint a folklorisztikához. Mivel az ide vonatkozó közlései nagyrészt az *Ethnographiában* jelentek meg, én a néprajzi rész kapcsán tárgyalom azokat.

Kapcsolatai a Magyar Néprajzi Társasággal 1912. május 19-én kezdődtek, amikor a Társaság első vidéki vándorgyűlését tartotta Sárospatakon. Itt *Két 18. századi dalgyűjtemény sárospataki kézirata* címmel tartott előadást. Először a főiskolai énekkar Szkárosi-féle énektárát (*Szkárosi – Járdánházi-melodiárium*⁵¹) ismertette, melynek ez az általa feltárt legrégebbi kézirata 1787–1792 között keletkezett. Másodikként a *Dávidné Soltári* című, 1790–1791-ben Daróczi József által szerkesztett dalgyűjteményt mutatta be.⁵² Az *Ethnographiában* megjelent első közleményei is ezeket tartalmazták.⁵³

Kutatásai kezdetben a kuruc költészet kérdését is érintették. Több szerzőtársával, hat egymást követő dolgozatban foglaltak állást a Thaly Kálmán személye és a gyűjteményében közölt kuruc anyag hitelessége kapcsán.⁵⁴ 1914-ben közlik Gulyás Józseffel az *Árgirus-história* legrégebbi kéziratának sárospataki töredékét.⁵⁵ A fontos szövegelemekre egy 17. századi könyv borítólapjában bukkantak, onnan

50 *Értesítő* 1925/1926. 23.

51 Stoll B. 2002. 199–200. (375.)

52 Stoll B. 2002. 208–209. (393.)

53 Harsányi István – Hodossy Béla 1913–1914. *Két XVIII. századi dalgyűjtemény sárospataki kézirata* 1–4. *Ethnographia* XXIV. 295–302, 361–369., XXV. 38–47, 101–107.

54 Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János 1914. A kuruc dalok forrásairól I. A „Bujdosó Rákóczi” kézirata. *Ethnographia* XXV. 156–164.; Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János 1914. A kuruc dalok forrásairól II. A sárospataki főiskola könyvtárban levő kuruckori dalok. *Ethnographia* XXV. 232–249.; Harsányi István – Gulyás József – Simonfi János 1915. A kuruc dalok forrásairól III. A süveggel hordott domb a népmondában. *Ethnographia* XXVI. 132–139.; Harsányi István – Gulyás József 1915. A kuruc dalok forrásairól IV. A „mindenki”. *Ethnographia* XXVI. 301–303.; Harsányi István – Gulyás József 1916. A kuruc dalok forrásairól V. A Balogh Ádám nótájának zenei hitelessége. *Ethnographia* XXVII. 225–229.; Harsányi István – Gulyás József 1917. A kuruc dalok forrásairól VIII. „A magyar gályarabok éneke.” *Ethnographia* XXVIII. 266–277.

55 Harsányi István – Gulyás József 1914. *Árgirus* legrégebbi kéziratának sárospataki töredéke. *Ethnographia* XXV. 298–305.

áztatták ki a história megmaradt lapjait. Mivel a töredékekben semmilyen évszám nem szerepelt, a tanulmány fő problémája a datálás kérdése. Ebben főként a helyesírásra támaszkodnak, és több jelenség együttes előfordulásából arra következtetnek, hogy a szöveg valamikor közvetlenül az 1600 utáni első években kerülhetett a papírra. A bizonyosság kedvéért segítségül hívták az Országos Széchényi Könyvtár szakembereit is, akik ugyannerre a megállapításra jutottak. Ebből következik, hogy a Gyergyai Albert-féle história 1600 körül már ismert volt, keletkezését az addigi elképzelésekhez képest korábbra, az 1590-es évekre teszik.

A Gulyás Józseffel együtt írt kuruc-sorozat mellett Harsányi István önállóan is közölt kisebb-nagyobb dolgozatokat az *Ethnographiában*. 1915-ben *Két koldus-ének forrása* címmel egészítette ki Sztripszky Hiador egy korábbi, 1908-as közlését.⁵⁶ Sztripszky ebben néhány koldusénekről megállapítja, hogy azok tiszta, csiszolt népköltési alkotások, míg másokról lesújtó véleménnyel van, mondván, hogy azok gyenge egyéni próbálkozások. Harsányi annyiban szembeszáll ezzel a nézettel, hogy a tisztán népköltési eredetű négy szöveg közül kettőről bebizonyítja annak ponyvai eredetét, és rámutat, hogy a Sztripszky Hiador által fegyűjtött anyag már csak romlott és széttöredezett változata a sokkal szebb és teljesebb eredetinek. Az egyik szöveg Szentmártoni Bodó János 1632-es, Mária Magdolnáról szóló históriájából származik, a másik pedig *Sz. Hieronymus Doktor énekéből* a 18. század végéről.

Ugyanebben az évben rövid népszokás-közlést is olvashatunk Harsányitól, *Adalékok a magyar népszokások történetéhez* címmel. Ebben a cikkben a 18. századi pietista erkölcsnemesítő irodalom alkotásait veszi szemügyre, és megállapítja, hogy az ájtatossági és kegyességi okokból elítélt és tiltott cselekedetek sorában többnyire népszokásokkal találkozunk. A közleményben Szeniczai Bárány János felpéci (Győr m.) evangélikus lelkész (1756–1758 között dunántúli szuperintendens) 1756-os *Instructiok és Egyházi Rendelések* című művét idézi. Ebben a tyúkverőzésre, a farsangolásra, a lakodalom alatt való „ocsmány trágár beszédekre és ocsmány versmondásokra”, a nászjelőjárásra, a Balázs- és Gergely-járásra talált adatokat. Közülük a Balázs-járással foglalkozik részletesen, megállapítva, hogy első hiteles említése 1711-ből származik. A szokás szláv eredetét az általa feltárt adatok is alátámasztják.⁵⁷

Az *Ethnographia* 1915-ös évfolyamában még egy könyvismertetése is megjelent, *Szíveket újító bokréta. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény. Kiadta Versényi György* címmel. Ebben hosszasan elemzi és bírálja az Akadémia kiadásában 1914-ben megjelent kötetet, amely 1770-ből származik, és 95 dalt tartalmaz. Bírálatainak alapjául az szolgál, hogy „a Sebestyén Gyula úr szíves buzdítására készített cédulakatalógus” kezdeményeinek segítségével (emlékezzünk, hogy komolyabban csak 1916–17-től foglalkozott a sorkezdet-katalógus összeállításával!) számos

56 Sztripszky Hiador 1908. Igriczek – énekes koldusok. *Ethnographia* XIX. 345–353.; Harsányi István 1915. Két koldus-ének forrása. *Ethnographia* XXVI. 138–139.

57 Harsányi István 1915. Adalékok a magyar népszokások történetéhez. *Ethnographia* XXVI. 129–130.

olyan előfordulását ismerteti a daloknak, amelyek Versényi kritikai jegyzeteiből hiányoznak. A 95 szövegből 51-nek ismerteti újabb és újabb említéseit. Ez a munka saját maga számára is fényesen bizonyította, hogy Sebestyén Gyula elképzelése helytálló, így a következő évtől újult erővel fogott neki a katalógus folyamatos bővítésének. A recenzióban a 18. századi énekeskönyvek eredetkérdéseivel is foglalkozik. Felhívja a figyelmet, hogy az általa ismert gyűjtemények közül alig néhányról lehet megállapítani, hogy teljes egészében másolat lenne; a kötetek többsége egymástól függetlenül, önállóan keletkezett. A bennük található dalok jelentős része megegyezik vagy nagyon hasonlít egymáshoz. Ez azt bizonyítja, hogy a 18. században feljegyzett dallamok és szövegek már valódi folklóralkotások, igazi népdalok: a gyűjtők a szájhagyományból jegyezték fel az egyes darabok különböző változatait. Ugyanitt a kritikai szövegkiadás kérdéséről is ír. Egyértelműen a szövegű kiadás mellett foglal állást, különösen egy-egy kézirat első alapkiadása esetében:

Tudományos szempontból elengedhetetlen, hogy az első alapkiadás hű mása legyen az eredetinek. A nagyközönség számára készült későbbi kiadások aztán átírottan jelenhetnek meg, de az első, alapkiadásnak az eredeti szöveget még hibáiban is fel kell tüntetni s a jegyzetben kell közölni a szükséges kiadói megjegyzéseket.⁵⁸

Harsányi István időrendben következő dolgozata 1921-ben jelent meg, *Népi receptek a XVI. századból* címmel.⁵⁹ Itt népi gyógyásatról, tízféle betegség gyógyítására alkalmas gyógynövényekről, főzetekről és praktikákról van szó. Az adatokat Harsányi egy 1592-es gyűjteményes kötet belső előlapjain találta; a könyv egyébként 1588–1591 között Debrecenben megjelent református teológiai értekezések egybekötött gyűjteménye. A 15 gyógyászati recept magyarul íródott, kiváló etnobotanikai és népi gyógyászati adalékokat szolgáltat. Harsányi szokásához híven nem modernizálta a helyesírást, mindent teljesen az eredeti forrásnak megfelelően tett közzé.

Utolsó *Ethnographia*-cikkében Harsányi a közkedvelt *Cserebogár*, *sárga cserebogár* kezdetű nóta történetével foglalkozik.⁶⁰ A bevezetőben összegzi a kutatás addigi eredményeit: Tolnai Vilmos szerint a dal műköltői eredetű, s 1810–1820 között keletkezhetett a Déryné Széppataki Róza körüli színész-körökben, vagy esetleg Kazinczy 1821-es *Kakukkdala* hatására. Ezt cáfolja Harsányi István, először egy 1808-as adatra hivatkozva, amely a nóta szövegének bizonyos részleteit a 18. század végére helyezi. Ezután a Kazinczy-levelezés feldolgozása során előkerült 1781-es előfordulást említi, amely bizonyítja, hogy nem a *Cserebogár* kelet-

58 Harsányi István 1915. Szíveket újító bokréta. XVIII. évszázbeli dalgyűjtemény. Kiadta Versényi György. *Ethnographia* XXVI. 155.

59 Harsányi István 1921. Népi receptek a XVI. századból. *Ethnographia* XXXII. 134.

60 Harsányi István 1927. Új adatok a cserebogár-nóta korához és változataihoz. *Ethnographia* XXXVIII. 235–240.

kezett Kazinczy hatására, hanem fordítva: a *Kakukkdal* szerzője merített ihletet a népköltészetből.

Harsányi Istvánt 1915. március 24-én, Gulyás Józseffel együtt, „Sebestyén Gyula dr. alelnök meleg ajánlatára” a Magyar Néprajzi Társaság tagjai sorába választotta. Még ugyanaznap 23 szavazattal beválasztották a társaság választmányi tagjai közé. A későbbiekben tartott néhány felolvasást a Társaság különböző alkalmain. Székfoglaló értekezését csak évekkel később, 1922. május 31-én adta elő, *Samorjai János XVII. századi református püspök ördögűző ráolvasásai* címmel.⁶¹ Ebben az előadásában a néphit és a vallási néprajz területét érinti. Egy évvel később, 1923. február 28-án újabb előadást tartott hasonló témában, címe: *Adalékok látomásirodalmunk történetéhez*.⁶² Itt két 18. századi látomással és jövődőléssel foglalkozott: Gál József kecskeméti gulyás látása 1740-ben, és Scholtz György gombkötőlegény (környezetében akkoriban „György próféta”) próféciaja 1751-ből. Ez a dolgozata már 1914-ben elkészült, és Gulyás József szerint Harsányi ki is szeretne volna adni, de erre valami miatt nem került sor. A kézirat a Nagykönyvtárban található, nyomtatásban 1985-ben jelent meg Küllös Imola és Szentimrei József gondozásában.⁶³

Tizenhárom *Ethnographia*-tanulmány és néhány előadás – ez Harsányi István néprajzi tevékenységének egyik része. Munkásságának másik, nem kevésbé jelentős fejezete volt a Sárospataki Néphagyománykutató Szövetségben elvégzett munkája, amelynek révén hat éven keresztül, 1912–1917 között hatalmas mennyiségű népköltési anyagot gyűjtött és gyűjtetett össze diákjaival. Ennek a munkának országos háttérrel és pénz-, illetve könyvjutalmak formájában kellő motivációt biztosított a *Folklore Fellows* magyar osztálya, Sebestyén Gyula elnök és Bán Aladár titkár vezetésével. A szervezet megalakulásának nemzetközi és magyarországi eseménytörténetét, céljait, gyűjtőmódszereit ismertetni e helyütt felesleges volna.⁶⁴ Helyette a sárospataki gyűjtőszövetség megalakulásáról és Harsányi ebben végzett munkájáról kell szólnunk.

A *Folklore Fellows* (FF) magyar osztálya kezdettől fogva a közép- és főiskolás diákságot kívánta mozgósítani a néprajz céljaira. Úgy gondolták, hogy az iskolákban, különösen a nagy múltú vidéki oktatási intézményekben rendelkezésre áll egy szellemileg megfelelően képzett tanári gárda, akik a gyűjtések irányítását meg tudják oldani, a széles körből, nagyjából a környező falvakból származó diákságnak pedig megvannak a közvetlen kapcsolatai az adatközlők felé. A diákokkal és a vidéki értelmiséggel (falusi papokkal, tanítókkal, kántorokkal) való gyűjtésnek már voltak hagyományai, gondoljunk csak Kriza János *Vadrózsákjának* keletkezési körülményeire. Ezt a kiaknázatlan erőforrást kívánta a *Folklore Fellows* magyar osztálya a nemzetközileg elvárt gyűjtő- és publikáló munka szolgálatába állítani.

61 *Értesítő* 1921/1922. 12.

62 *Értesítő* 1922/1923. 14.

63 SNKt. 4044.; Harsányi I. 1985. 190–217.

64 Sebestyén Gy. 1912. 195–199.

Ez az elképzelés találkozott a Magyar Néprajzi Társaság alapszabályában is rögzített tudománynépszerűsítő törekvésekkel. Ezek a törekvések a széleskörű, minden társadalmi réteget és földrajzi régiót felölelő tagfelvétel és a nyilvános felolvasó ülések formájában jelentkeztek, de sokan még ezt is kevésnek érezték. Sebestyén Gyula alelnök a Társaság 1912. január 31-i választmányi ülésén javasolta, hogy „a néprajz iránti érdeklődés fölébresztése és fokozása” érdekében a Magyar Néprajzi Társaság 1912-től kezdve tartson vidéki vándorgyűléseket. A választmány elfogadta Sebestyén Gyula indítványát, és az első vidéki vándorgyűlés helyszínéül Sárospatakot jelölte meg.⁶⁵

Sebestyén Gyula személye és tevékenysége meghatározó volt a későbbi sárospataki gyűjtések szempontjából. Ő mint a Magyar Néprajzi Társaság alelnöke és a *Folklore Fellows* magyar osztályának elnöke személyében összekapcsolta a két testület működését, a kettőt egységben látta és nem tudta (nyilván nem is akarta) egymástól elválasztani. Az általa szorgalmazott vidéki vándorgyűlések egyszerre szolgálták a Társaság és a *Folklore Fellows* érdekeit: a néprajz ügyét vidéken népszerűsítették, új kutatók megismerésére, új tagok felvételére nyílt lehetőség, a vándorgyűlések helyszínéül szolgáló iskolákban megszervezték a vidéki gyűjtőszövetségeket, és a *Folklore Fellows* pályázataival elindították a népköltési gyűjtőmunkát. Az első vidéki vándorgyűlés helyszínválasztásának okát pontosan nem ismerjük, de sejtjük. Sebestyén Gyula méltó helyszínt kívánt választani ahhoz, hogy a széleskörű, országos népköltési gyűjtőmunkát elindítsa.

A Felső-Tisza-vidék szintiszta magyar nyelvterületének ősrégi iskola-városánál gyűjtésre alkalmasabb gócpontja talán az egész országnak nincs. Mert ha egyebütt minden más föltétel megvolna is, hiányzik az itteni felgyűjtetlen gazdag magyar országrész.⁶⁶

A helyszínválasztást (a kéziratos énekköltészet és a diákköltészet helyi hagyományai, illetve Erdélyi János szellemi öröksége mellett) indokolta az is, hogy Patakon élt és dolgozott négy tehetséges, néprajzi kérdések iránt fogékony tanár: Palágyi Deák Geyza rajztanár, aki a tárgyi kultúra és az ősi díszítőművészet iránt érdeklődött; Novák Sándor magyartanár, aki 1906-tól kezdődően érdeklődött a népköltészet iránt, a kuruc költészet kapcsán; Hodossy Béla tanítóképezdei igazgató, aki a népzene kérdéseivel foglalkozott, és több dalgyűjtemény dallamanyagát rekonstruálta a régi kották alapján; illetve Harsányi István.⁶⁷ Így nyilatkozott róluk utólag Sebestyén Gyula: „a sárospataki tanári karból négy kitűnő folklorista szerepelt a felolvasások során.”⁶⁸

65 Társulati ügyek – jegyzőkönyvi kivonat *Ethnographia* XXIII. (1912) 64.

66 Sebestyén Gy. 1912. 197.

67 *Értesítő* 1906/1907. 31.

68 Sebestyén Gy. 1912. 197.

Gyűjtési tájékoztatóval⁶⁹ és a diákságnak szánt pályakérdésekkel felszerelve indult a küldöttség Sárospatakra 1912. május 18-án. A tizenegy tagú csoportot Szalay Imre, Sebestyén Gyula és Bán Aladár vezették, és este hat órakerkezték meg Sárospatak pályaudvarára. Másnap reggel városnézés, a vár megtekintése, a főiskolai tudományos gyűjteményekben tett látogatás után, fél 11-től vette kezdetét a Magyar Néprajzi Társaság első vidéki vándorgyűlése.⁷⁰ Szalay Imre mondott megnyitó beszédet, amelyben hangsúlyozta, hogy a 23 éves társaság most először lép ki a fővárosból és áll a nyilvánosság színe elé. Majd a diákokhoz fordult:

Kérjük ifjú barátainkat, hogy hazatérve szülőhelyükre és egykoron hivatásuk körébe, a felső Tisza vidékén gyűjtsék szorgalmasan népünk dalait, regéit, babonáit, népszokásait, tájszólásait, egyszóval népéletünk kincseit, amelyeket a Magyar Nemzeti Múzeum fog megőrizni, a Kisfaludy Társaság pedig nyomtatásban közzétenni.⁷¹

Az üdvözlő beszédek és előadások sorozatát követően délután került sor a *Folklore Fellows* első főiskolai ifjúsági gyűlésére.⁷² Sebestyén Gyula lelkesítő tájékoztatója után Rácz Lajos rektor-professzor bejelentette a *Sárospataki Néphagyománykutató Szövetség* megalakulását, amely nyitott minden teológus- és joghallgató, tanítóképzős növendék és VI–VIII. osztályos gimnazista számára, aki a *Tájékoztató*ban foglalt feltételek szerint a folklorisztikai gyűjtésre vállalkozik. Megalakították a Harsányi Istvánt is magába foglaló bíráló bizottságot. Rácz Lajos búcsúszavait követően újra Sebestyén Gyula ragadta magához a szót, és figyelmeztette a lelkenedző ifjúságot:

A sárospataki főiskola néhai nagy tanárának, a magyar folklóre úttörő régi mesterének, Erdélyi Jánosnak a közelgő 1914-ik esztendőben ünnepeljük születése évszázados fordulóját. Szobrára Sárospatak már gyűjtést indított és a szobrát a jelzett fordulón fel is fogják állítani. Én meg ígéretet tettem, hogy ha az ifjúság derekasan megfelel a gyűjtéshez fűzött reményeknek, Erdélyi Jánosnak az ő segédkezésükkel állítunk egy ércnél maradandóbb emléket is: a régi mester szellemi örökségének birtokában külön kötetbe szerkesztjük a sárospataki ifjúsági gyűjtőszövetség eredményeit és 1914-ben ki is adjuk a Kisfaludy Társaság ama Magyar Népköltési Gyűjteményében, amelyet Erdélyi János alapított.⁷³

69 Tájékoztató a Folklore Fellows magyar osztályának országos gyűjtéséhez. *Ethnographia* XXIII. (1912) 200–213.

70 *Értesítő* 1911/1912. 54–59.; *Sárospataki Református Lapok* 1912. 203–205.

71 *Értesítő* 1911/1912. 55.

72 Sebestyén Gy. 1912. 197–198.

73 Sebestyén Gy. 1912. 198.

A sárospatakiak már 1912 nyarán elkezdték a munkát. A *Tájékoztató* és a benne található kérdőív birtokában a vállalkozó diákok a szünetidőben a saját szülőfalvákban gyűjtöttek, majd az 1912–1913-as tanév szüreti, karácsonyi és húsvéti szüneteiben is dolgoztak. A tanárok közül Deák Geyza, Novák Sándor és Harsányi István irányították és ellenőrizték a munkát. 1912–1915 között az évente megújuló pályázati kiírásokra egyre több pályamű érkezett. Bán Aladár 1915-ben összefoglalta az ifjúsági gyűjtőszövetségek országos eredményeit, melyek sorában a sárospatakit kiemelten említette.⁷⁴ Az I. világháború kitörésekor az orosz támadás, majd a mind erősödő nélkülözés visszavetette a munkát. Bizonyára elkedvetlenítette az ifjúságot az is, hogy az Erdélyi-émlékünnepre beígért kötet nem jelent meg. 1914. április 1-én a szoboravatás megtörtént, de az „ércnél maradandóbb emlék”, az Erdélyi-émlékkötet kéziratban maradt. 1913-ban Sebestyén Gyula elkezdte a munkát, és ebbe a pataki tanárokat, mindenekelőtt Harsányi Istvánt is bevonta. A beérkezett pályaműveket először Harsányi nézte át, aztán kellő válogatás után, bírálatos megjegyzések és sorszámozás kíséretében postázta Budapestre. Sebestyén Gyula szintén átnézte és átválogatta a gyűjtéseket, majd egy példányát az Országos Széchényi Könyvtárba küldte, egyet pedig visszaküldött Patakra a Nagykönyvtárba, archiválás végett. A kötetbe szánt legjobb darabokat saját maga részére külön is megőrizte.

Az anyag gyarapodott, és 1913 tavaszán még mindenki biztos volt abban, hogy a kötet egy éven belül napvilágot lát. A második pályázati kör lezárultakor, 1914 januárjában már látszott, hogy áprilusra nem lesz meg a könyv, de a gyűjtőket továbbra is biztatták: csak átmenetileg halasztják el a kiadást, de az 1914-es Erdélyi-év folyamán sor kerülhet a megjelenésre. A háború kitörése aztán megváltoztatta az elképzeléseket.

A sárospataki tanuló ifjúság gyűjtéséből az első kötet népköltési gyűjtemény, melyet Dr. Sebestyén Gyula úr sárospataki tanárok közreműködésével szerkeszt, s amelynek kézírata most van revideálás alatt, a Kisfaludy Társaság áldozatkészségéből fog nyomtatásban megjelenni. Megjelenését csak a háborús viszonyok hátráltatják.⁷⁵

Azt biztosan tudjuk, hogy valóban nem Sebestyén Gyula vagy Harsányi István restsége volt a késlekedés oka, a kötet megjelenését tényleg külső körülmények hátráltatták. 1915 után már nem is említették a munkálatokat, és a világháború után mindenki meg volt győződve arról, hogy a kézirat – a kiadásra előkészített három Harsányi – Gulyás féle akadémiai kézírathoz hasonlóan – a kommün zűrzavaros hónapjaiban elveszett. Ezt Gulyás József több helyütt is sajnálkozva állapította meg.⁷⁶

74 Bán A. 1915. 336–339.

75 *Értesítő* 1914/1915. 118–119.

76 Gulyás J. 1928 és 1931.

Egészen más megvilágításba helyezi a kötettel kapcsolatos munkálatokat Sebestyén Gyula egy levele, amelyet 1921. március 10-én írt Harsányi Istvánhoz. Ennek legfontosabb részeit idézem:

Emlékeztetni óhajtom arra, hogy a gyűjtőket a húsvéti szünidő alkalmából biztatni szíveskedjék. Megemlítendő volna az is, hogy gyűjteményeiket a jövő hó derekáig okvetlenül be kell szolgáltatni, mert szíves tájékoztatása alapján csakis így tudjuk őket a tanév lezárása s az esetleg kiadandó értesítő elkészítése előtt méltó jutalomban részesíteni. Örömmel tudatom végül, hogy az Atheneum Arany népdal- és dallam-gyűjteményével együtt kiadja a F. F. nagszalontai gyűjtőszövetségének kötetét is. Ezen Arany-vonatkozású kötet után nyomban a sárospataki gyűjtés I. kötetének nálam lévő anyagát kell munkába vennünk. Ha jól emlékszem abban állapodtunk meg, hogy az én átnézésem után Önök azonnal elkészítik, sőt talán már el is készítették az összehasonlító jegyzeteket. Ha tévednék, szíveskedjék annak tulajdonítani, hogy közben háború és kommunizmus volt.⁷⁷

A levélnek két fontos tanulsága van. Az egyik az, hogy Sebestyén 1921-ben még folytatni szeretne volna a gyűjtéseket, a korábbi pályázati rendszerhez hasonlóan. (Ez a törekvése nem valósult meg, az utolsó hivatalos pályázati kiírás 1917-ben született.) A másik az, hogy a kötet anyagának elveszéséről szóló legenda csupán mesebeszéd volt. Sebestyén és Harsányi tudták, hogy az anyag megvan, kiadását még 1921-ben is napirenden tartották, sőt a jegyzetek elkészítésével kapcsolatban még levelezgettek is egymással. Hogy miért hagyták tudatlanságban a többieket, rejtély. Harsányi közvetlen munkatársa, fontosabb dolgozatainak társszerzője, hagyatékának rendezője és első életrajzírója, Gulyás József szentül hitte, hogy az anyag elveszett.

A kézirat 1951-ben, Sebestyén Gyula hagyatékának rendezésekor „hivatalosan” is előkerült. K. Kovács Péter, a hagyaték feldolgozója az *Ethnológiai Adattárban* helyezte el, EA 939 leltári szám alatt, *Sárospataki Református Főiskola: Erdélyi János emlékkötet* címmel. A kézirat terjedelme 1090 oldal, kiadására azóta sem került sor. Az elveszettnek hitt gyűjtemény 1951-es előkerülése kapcsán Szentimrei Mihály is leírja, hogy az nagy csodálkozást és örömet okozott az érintett körökben.⁷⁸ Banó István megállapítása szerint ez az anyag a teljes gyűjteménynek csak egy része, amely a katonadalokat és a szerelmi dalokat tartalmazza. A gyűjtések többi részének sorsáról máig nincsenek értesüléseink.⁷⁹

Harsányi István 1928. május 10-én este halt meg, vélhetően szívinfarktus következtében. Halála váratlanul érte környezetét, hiszen nem betegeskedett, és élete utolsó percéig fáradhatatlanul dolgozott. Május 10-én délután is a könyvtár-

77 SNKt. Lgy. 1891.

78 Szentimrei M. 1983. 14.

79 Banó I. 1983. 36. Az anyag Sárospatakon maradt (illetve az oda Sebestyén Gyulától visszaküldött, másodpéldányokból álló) korpuszát feldolgozta Tóth A. 2001. 57 – 174.

ban dolgozott, a Baksy Pál szikszói lelkész által behozott egyháztörténeti anyagban talált és jegyzetelt ki néhány adatot Túri Pál szikszói lelkészkedésére vonatkozóan.⁸⁰ Munka után még többekkel beszélt, az utcán sétált, majd odahaza halt meg váratlan hirtelenséggel.

Temetése 1928. május 12-én volt, nagyszámú gyászoló gyülekezet jelenlétében. A temetésen hat gyászbeszéd hangzott el, többek között Rác Lajos volt rektor és Marton János, a *Sárospataki Református Lapok* főszerkesztője búcsúztak Harsányitól. Haláláról számos tudományos folyóiratban hírt adtak illetve nekrológot közöltek.⁸¹ A főiskolai *Értesítő* így emlékezett meg róla:

Előzékeny, mindig kész, soha nem vonakodó és mindig lelkesedő kalauz volt a könyvek házában. Szerette a könyveket, kincseiket felkutatni, nyilvánosságra hozni, bámulatos kitartással, végzetes szorgalommal. E fáradhatatlan munka érdemét sorozatosan ismerték el egymásután irodalmi és tudományos egyesületek s épen csak napok választották el, hogy megérje az Akadémia levelező tagságra való választásának kitüntetését. Isten másként határozott s nekünk meg kell hajolnunk másíthatatlan akaratán.⁸²

Irodalom

Baksy István

1928 Utolsó délutánján. In *Harsányi-emléklapok*. Szerk. Marton János. Sárospatak. 9–10.

Banó István

1983 Szövegváltozatok egy népdalgyűjteményben. *Ethnographia* XCIV. 36–50.

Barsi Ernő – Szabó Ernő

1984 *A pataki kollégium zenei krónikája*. Budapest.

Bán Aladár

1915 Jelentés a F. F. Magyar Osztályának eddigi gyűjtéseiről. *Ethnographia* XXVI. 336–339.

Börzsönyi József

1986 *A Tiszáninnyi Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Sárospatak) kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. Budapest. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai 4.)

Gulyás József

1928 Harsányi István életének s munkásságának vázlatos rajza. In *Harsányi-emléklapok*. Szerk. Marton János. Sárospatak. 28–35.

1931 *Emlékek és emlékezések 2. Harsányi István*. Sárospatak.

80 Baksy I. 1928. 9–10.

81 *Protestáns Tanügyi Szemle* 1928. 233.; *Theologiai Szemle* 1928. 2. sz., *Magyar Nyelv* 1928. 220.; *Magyar Könyvszemle* 1928. 151.; *Ethnographia* 1928. 121.

82 *Értesítő* 1927/1928. 14.

Harsányi István

- 1904 Az élő, önálló, személyes meggyőződésen alapuló hitre való nevelésről. Tanári székfoglaló értekezés. A *Sárospataki ev. ref. Főiskola Akadémiai és Főgimnáziumi értesítője az 1903 – 1904. iskolai évről.* 1 – 31.
- 1985 Adalékok látomás-irodalmunk történetéhez: Gaál József kecskeméti gulyás látása 1740 – György próféta próféciaja 1751. In *Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.* Szerk. Dankó Imre – Küllös Imola. Budapest. (Vallási néprajz 2.) 190 – 217.

Hegyaljai Kiss Géza

- 1928 Csodás buzgalmú. In *Harsányi-emléklapok.* Szerk. Marton János. Sárospatak. 11 – 13.

Janka Károly

- 1928 Az Illyés szekerén. In *Harsányi-emléklapok.* Szerk. Marton János. Sárospatak. 5 – 6.

Komáromy Sándor

- 1992 *A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények.* Debrecen. (Folklor és Etnográfia 61.)

Kósa László

- 1989 *A Magyar Néprajzi Társaság története 1889 – 1989.* Budapest. (A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára 7.)

Marton János (szerk.)

- 1928 *Harsányi-emléklapok.* Sárospatak.

Sebestyén Gyula

- 1912 A magyar néphagyomány emlékeinek országos gyűjtéséről. *Ethnographia* XXIII. 195 – 199.

Stoll Béla

- 2002 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542 – 1840).* 2., bőv. kiadás. Budapest.

Szentimrei Mihály

- 1981 A sárospataki református tudományos gyűjtemények Adattárának története. In *Borsodi Könyvtári Krónika* III. Szerk. Szabó Gyula – Urszin Sándor. Miskolc. 75 – 112.
- 1983 Megemlékezés Harsányi István teológiai tanár néprajzi munkásságáról. [Kézirat] Sárospatak, Nagykönyvtár Kézirattára, An. 6913.
- 1985 Megemlékezés Harsányi István néprajzi munkásságáról, 1874 – 1928. In *Protestáns egyházi források, kutatók, hagyományok.* Szerk. Dankó Imre – Küllös Imola. Budapest. (Vallási néprajz 2.) 175 – 189.

Tóth Arnold

- 2001 *Népköltési gyűjtések a sárospataki református főiskolán. (Harsányi István és a Folklore Fellows-gyűjtések 1913-ban.)* [kézirat] Budapest. ELTE Folklore Tanszék.

Trócsányi József

- 1928 A jóbarátszerző. In *Harsányi-emléklapok.* Szerk. Marton János. Sárospatak. 22 – 23.

Egy moldvai csángó énekes egyéniség dalkincsének dallam- és szövegtörténeti vizsgálata

Tanulmányommal egy moldvai csángó asszony néhány dalának dallam- és szövegközlésére vállalkozom, s utalva e dalok korábbi gyűjteményekben megjelent párhuzamaira, az eltérések és egyezések okait kutatva igyekszem rámutatni a változatok alakulásának fő tendenciáira.* A dolgozat kapcsán felmerülő további kérdésekre a gyűjtemény adta keretek között próbálok meg választ adni: vajon mennyiben tükrözi ez a nem a lejegyző által irányított gyűjtés során összeállt anyag a moldvai magyar folklór mai állapotát? Folklórnak tekinthető-e egyáltalán a szó hagyományosan vett („népi tudás”) értelmében? Milyen tendenciák figyelhetők meg a korábbi gyűjteményekben kirajzolódott állapotokhoz képest (stílusok, műfajok aránya)? Végül dolgozatomon túlmutató probléma – bár a jelen és a korábbi gyűjtemények együttes vizsgálatából lehetne némi tanulságot levonni –, hogy vajon mennyire tekinthető egységesnek a moldvai magyarok sok esetben ekként tárgyalt folklórja. Az utóbbi évek kutatásai a folklór területén is felszínre hoztak olyan eredményeket, melyek lehetőséget adnak az északi, déli és székelyes csoportok közötti különbségtételre. Többek között Halász Péter is felvetette a moldvai csángók kulturális rétegzettségének, különbözőségének gondolatát, abból kiindulva, hogy a csángóság már a Moldvába történő betelepédést tekintve sem egységes.¹ Véleményem szerint ezt a témát a népköltészet vonatkozásaiban is érdemes lenne alaposabban körüljárni, ameddig még hallható, rögzíthető ez a tudásanyag.

A gyűjtés körülményeiről és a gyűjtött anyagról

Kotyor Balán Mihályné Bálint Erzsébet dalait 1997 júliusában vettem magnószalagra Balatonkenesén. A felvételre az ott megrendezett Moldvai Csángó Magyar Táncbör keretein belül nyílt alkalom; e rendezvény meghívott előadójaként volt jelen Bálint Erzsébet, s vele együtt két jelentős zenésze gyűjtés: Hodorog

* A dallamok lejegyzését Draskóczy Lídia ellenőrizte és helyesbítette, ezúton is megköszönöm segítségét.

1 E különbség megnyilvánulásaként említi bizonyos gazdasági eszközök elnevezéseit, nyelvjárás-, viseletbeli eltéréseket, házassági kapcsolatokat. Halász P. 1994. 18, 21, 23, 26, 27–28.

András és Legedi László István (mindannyian Klézseéből). Sajátos módon befolyásolja ez a körülmény a gyűjtés eredményét: egy előre átgondolt, magabiztos, tanításra szánt, az énekes által többé-kevésbé tudatosan összeállított dalcsozor került felvételre. A dalok rögzítésére egy menetben került sor a tábor végén, egy külön helyiségben, ahol az előadón kívül más nem volt jelen. A dalok sorrendjének kialakulása véletlenszerű, legalábbis nincs meg benne az a belső érzelmi tár-sítás, amit Kallós Zoltán Szályka Rózsánál megfigyelt: „Ragadnak esze ez iéne-kek. Eggya indul e másik után.”² Ennek ellenére a felvételen megfigyelhetők az egyes énekek összetartására utaló jelenségek: például olyan zenei sajátságok, mint a dallamok hangnemének vagy kezdőhangjának egymáshoz igazítása, illetve a metrum viszonylagos állandósága. A dalok sorát a felvételen időnként egy-egy beszélgetésrészlet szakítja meg, melyben az előadó alkalmanként kommentálja az elhangzott dalt, vagy a dalhoz kapcsolódó asszociációk mentén alakul ki rövid társalgás. Olyan esetekben, amikor ez a szöveg kiegészítő információt nyújt a dalhoz, a lejegyzés után *dőlten szedve* közlöm a beszélgetés rövid részletét is. Azt a hosszabb elbeszélést pedig, mely a 7. számú dal kapcsán került rögzítésre, s amely nagyon jól illusztrálja az előadó viszonyát magához az énekléshez, dolgozatom végén függelékben közlöm. A dalszövegekben helyenként nehezen érthe-tő vagy ismeretlen szavak magyarázatát lábjegyzetben adom meg.

Mielőtt rátérnék az előadó személlyel kapcsolatos tudnivalókra, szólnom kell néhány szót arról a szűkebb környezetről, amelyben él. Klézse a Szeret menti szé-kelyes csángó falvak egyik legnagyobb lélekszámú települése. Az 1992-es nép-számlálási adatok 4331 főnyi összlakosságot állapítottak meg, s ehhez képest a katolikusok száma csak mintegy százszal kevesebb. Ezen belül a magyar nyelvet még ismerők – becsült – számarányával (3800 fő, a lakosság 90 százaléka) is ki-emelkedő helyet foglal el Klézse a moldvai falvak között.³ Ezt nem tekinthetjük véletlennek, ha figyelembe vesszük azt, hogy ez a falu régóta a moldvai magyar-ság egyik szellemi központja. Innen küldte a csángó népeletről és népköltészetéről szóló, a ballada műfaj gyűjtéstörténetének szempontjából is igen jelentős első híradásait a 19. század harmincas-egyvenes éveiben Petrás Ince János ferences szerzetes. Ezek a híradások indították el a Moldva iránti fokozódó érdeklődést, mely azonban csak száz évvel később öltött komolyabb formát. Ekkor (1929-ben) indult Domokos Pál Péter első gyűjtőútjára, s ennek nyomán jelent meg hamarosan gyűjtési eredményeit és történeti adatokat feldolgozó tanulmánya (*A moldvai magyarság*, 1931), mely további tanulmányutak szervezésére készítette a népzene-gyűjtőket. A későbbi moldvai gyűjtések állandó gyűjtőpontjává lett Klézse, s hogy erre kiválóan alkalmas, bőven termő településnek bizonyult, abban a meg-lévő gazdag hagyomány és az iránta való érdeklődés kölcsönös egymásra hatásá-nak is szerepe volt.

2 Kallós Z. 1973. 6.

3 Tánzos V. [1999.] 18.

A falunak a Bálint Erzsébetnél eggyel idősebb generációban olyan jeles énekes és zenész egyéniségei voltak, mint Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa, akinek népdalkincséből Kallós Zoltán önálló monográfiát adott ki,⁴ Lőrinc Györgyné Hodorog Luca (Hodorog András édesanyja), akinek folklór-repertoárját Pozsony Ferenc közölte,⁵ vagy Legedi László András (Legedi László István édesapja). E két utóbbi esetben tovább is adódott a zenei hagyomány, mely nemcsak Klézse, de a környező falvak zenei életére is hatással volt. Ebbe a hagyományokat tudatosan ápoló környezetbe született s nőtt bele Bálint Erzsébet, aki az elődöktől átvett dallamanyagot továbbvitte, illetve saját ízlése szerint bővítette.

Bálint Erzsébet 1942 márciusában született Klézse Alexandrina nevű falurészében, édesapja, Bálint Mihály halála után hat hónappal.⁶ Az özvegyen maradt édesanyjának, Hodorog Erzsének (1910–1995) – aki egyébként Hodorog Luca nővére – így öt árvája lett: az újszülött Erzsébeten kívül egy tizenkét- és egy öt-éves fiú, s egy hét- és egy hároméves kislány. Az édesanya férfi munkaerő hiányában „adta oda felibe a helyeket” megművelni, s a már iskoláskorú gyermekek másoknak dolgoztak napszámba, hogy a földek után járó adót ki tudja fizetni a család. Bálint Erzsébet iskolás kora éppen arra a rövid időszakra esett, amikor működtek magyar nyelvű iskolák Moldvában (1947–1955 között),⁷ s egyéniségéből eredő énekes kedvének Kallós Zoltán is ösztönzője lett. Kallós Jagamas János kolozsvári népzene gyűjtő csoportjával járta a moldvai falvakat az ötvenes évek elején, s amikor az ötvenes évek végén Lészpedre került tanítónak, tartotta a kapcsolatot a már megismert klézsei énekesekkel is. Bálint Erzsébet öt osztályt végzett Klézsen, s amikor ott „felszakadt a magyar iskola”, még egy éven át Lujzi-Kalagorba járt, mígnem ott is megszűnt a magyar oktatás. Mivel nem volt már anyjának „tehetsége”, hogy tovább iskoláztassa legkisebb – egyébként a tanulásban igen eredményes – lányát, ezután testvéreivel együtt napszámba járt dolgozni.

A testvérek közül Bálint Erzsébet „adódott el” utolsónak: 1966-ban ment férjhez. Férje is szegény családból való volt, abban az időben gyárban dolgozott Bákóban. Lakodalmuk évének nyarán azonban az édesapa után kapott vala-

4 Kallós Z. 1973.

5 Pozsony F. 1994. Pozsony Ferencnek ezt a klézsei és egyszersmind a moldvai csángó folklór egésze szempontjából is igen értékes monográfiáját jelen dolgozatomban sajnos nem állt módomban feldolgozni. Ez hiányosságként jelenhet meg az általam lejegyzett dallamok párhuzamainak adatolásában, ám ez a hiányosság a dallam- és szövegtörténeti vizsgálat eredményére vonatkozóan valószínűleg nincs döntő befolyással.

6 Az itt következő rövid életútleírást egy 2004 novemberében magnószalagra vett beszélgetés nyomán közlöm. Itt jegyzem meg, hogy az adatközlőmre, illetve édesanyjára vonatkozó születési dátumok nem mindig egyeznek a különböző kiadványokban (pl. Kallós 1996. 373.). Én az általam rögzített adatokat közlöm.

7 Az oktatás helyeiről, eredményeiről Faragó József készített összegzést még azokban az években: Faragó J. – Jagamas J. – Szegő J. [1954.] 15.

mennyi pénz a család, s a földekből is – ahogy a testvérek felnőttek – mind többet tudtak maguknak termelni, így sikerült a fiatal párnak saját otthont teremteni. A régi családi házban a fiatalabb fivér és felesége maradt az édesanyával. Az 1970-es évek végén Bálint Erzsébet is dolgozott gyárban, így mára férje mellett neki is van némi nyugdíja. Két felnőtt fiuk van, mindketten megházasodtak, a fiatalabbik feleségével a szülői házban él. S bár külön háztartást vezetnek, a családnak máig közös tevékenysége a földek megművelése, a takarmánykészítés és a termények begyűjtése.

Bálint Erzsébet leánykorának meghatározó élménye volt a korosztályonként külön-külön szervezett *guzsalyas* (*nagylány, közepes* és *kislány guzsalyas*), amit hol a szomszédos házaknál, hol náluk tartottak. Farsang idején, *húshagyat* közeledtével egyre kevesebbet fontak, s egyre többet mulattak: „egy hétig is hordoztuk az egy gomolját, kellett táncoljunk, erőt mesterek vótunk.” S míg *mies nap* (munkanapokon) megelégedtek a helyi legények – mint például Hodorog András; Bálint Erzsébet bátyja vagy nővérenek későbbi férje – furulyaszavával, addig a *húshagyat* esti mulatságra Rádoaiából, Gâșteni-ből fogadtak cigány muzsikusokat. Bár Bálint Erzsébet testvérei is szerettek énekelni, a tánc és az ének egyikük számára sem jelentett oly sokat, mint neki. A guzsalyasok alkalmával tanulta dalait, illetve nagybőjtben, amikor az özvegyasszonyok összegyűltek egy-egy háznál: „Néne Lucától” és más idős asszonyoktól is tanult. Legtöbbet azonban talán édesanyjától, akitől Kallós Zoltán is gyűjtött néhány dallamot – „úljan szép hangja van nekije, hogy szakad el a szüved.” Édesanyja halálát is az éneklés emlékével idézi fel. Amikor beteg volt, s meglátogatta, az énekeskönyvvel ült le mellé, s bátorította: „jöjjön, énekeljünk!” „Vettem ezt a Máriát, a Mária énekit, erőt szerette. Mikor odamegyek vala, Isten nyugissa meg, [azt mondta:] «Erzsikém, énekelj még!»”

Kallós Zoltán – felismerve Bálint Erzsébet tehetségét – országos fesztiválon is szerepeltette őt 1979-ben, Székelyudvarhelyen. Kallós befolyással volt arra is, mit és hogyan énekeljen Erzsébet. Legkedvesebb énekét, a *Kisétálék kis kertembe* kezdetűt – mely jelen gyűjtésben is szerepel – Kallós már huszonegy éves korából rögzítette,⁸ s későbbi szerepléseken is többször ezt kérte tőle. Ezt az éneket Bálint Erzsébet guzsalyasban tanulta egy öreg szomszédasszonytól. Amikor először meghallotta, „nekem úgy esett bé az a szüvembe, ketszer-háromszor énekelte, én azt meg es tanóltam [...]; ezt szerettem erőt, örökké azt gondoltam, hogy magamról énekelem.”

Arról, hogy Bálint Erzsébet nemcsak a világi, de az egyházi éneklésben is környezete vezető egyénisége lett, a Dobszay László szerkesztette hangzó kiadványból (*Gregorián énekek és balladák a csángóknál*) kapunk hírt.⁹ Bálint Erzsébet énekes repertoárjának hű megőrzésében segítségére volt 15 éves kora óta vezetett énekeskönyve, melybe a *Kancionálból* való és egyéb egyházi és szájhagyó-

8 Jegyzetekben közli Kallós Z. 1973. 165–166.

9 Dobszay L. 1997.

mányban élő világi dalokat egyaránt feljegyzett. Ez az énekeskönyv azonban legnagyobb sajnálatunkra 1996 januárjában Magyarországon elveszett.

Bálint Erzsébetet 1989-től Pozsony Ferenc is megkereste gyűjtésekkel, 1990 óta pedig rendszeresen jár Magyarországra nyári táborokba, fesztiválokra.

Rátérve a Bálint Erzsébet énekanyagából való gyűjtésre, az adatok közlésében különválasztom a dallamokra és a szövegekre vonatkozó magyarázatokat. Ez, praktikus okon túlmenően – nem akartam, hogy a dallamok egymástól távolra kerülésével nehezebbé váljék azok áttekintése – azt a célt is szolgálja, hogy a dallamokat, illetve a szövegeket saját típusrendjük szerint tárgyaljam. Két eltérő sorrendet alkalmazok tehát: egyrészt a dalokat a dallamra vonatkozó magyarázatokkal együtt a *Magyar Népdaltípusok Katalógusa* I. kötetének típusrendje alapján rendezem sorba – ahol pedig nincs erre utaló közvetlen adat, ott is megkíséreltem kijelölni e renden belüli helyüket.¹⁰ (Ebben a rendszerben a dallamok történetisége az irányadó elv, melyre a tonalitás, a hangterjedelem és a dallamvonal utal. A katalógus sorszámait mellett a szerzők – és e mintát követve én is – közlik a korábbi besorolást tükröző típusrendi számot is, melyből a dallam stílusára, szótagszámára, típusának illetve altípusának sorszámára kapunk utalást.) A dallamok sorát a típusokba nem illeszkedő két népének zárja.

Az ezt követő fejezetben a szövegmagyarázatokat két csoportban – balladák vagy balladaszerű szövegek és lírai szövegek –, illetve a csoportokon belüli típusrend szerint közlöm. A balladák sorrendjének megállapításában elsősorban Vargyas Lajos tipológiáját hívom segítségül – utalva Faragó József és Kallós Zoltán rendjére is –, a lírai daloknál pedig Küllös Imola népköltészeti antológiáját tekintem mérvadónak.¹¹ A címek után zárójelben adom meg a dallamhoz tartozó szöveg számát, és fordítva. A dalok címének – ahol ezt az énekes külön nem adta meg – a szövegek kezdősorait tekintettem. A dallamok lejegyzésében feltüntettem a további strófák esetleges dallamváltozásait és az előadás eredeti záróhangját. (A dallamok közlése a jobb áttekinthetőség miatt a következő oldalon kezdődik.)

10 Dobszay L. – Szendrei J. 1988.

11 Vargyas L. 1976.; Almási I. 1986. és Kallós Z. 1970.; Küllös I. 1994.

Dallamok

1. *Öreg magyaros* (8. szöveg)

1. Ma-gas vagy te, mint a nád, Táj - be fe - resz - tett a - nyád,
 1) Táj - be, vaj - ba fe - resz - tett, Most szár - nyad - ra e - resz - tett. e. z.
 1) 1. vsz. Táj - be, vaj - ba fe - resz - tett

1. Magas vagy te, mint a nád,
Téjbe feresztett anyád.
Téjbe, vajba feresztett,
Most szárnyadra eresztett.	3. Ez az ember be törpe,
Sokat járt a gödörbe,
Sokat járt a gödörbe,
Sok asszony meggyötörte.
2. Ez a legény kalapja,
Oljan, mint a lúd mája.
Szereteje húzvanyja, ¹²
Hogy a nyű meg ne szarja.	4. Azért vagyok lenbingó, ¹³
Hogy szeressen e bíró.
Azért vagyok lenvirág,
Hogy szeressen e világ.

B. K.: A „húzvanyja”, az mi?

B. E.: Há aztán ez egy uljan szó, hogy kalapját leveszi, hogy húzvanyja ide-tova, hogy nehogy a nyű meg ne egye, veszi ide-tova [...], hogy a nyű meg ne szarja. [...]

B. K.: És az ihogtatást mondják a nótára is, meg mondják szövegre is?

B. E.: Nem, énekel így nem. Ez mondják a lakodalmakba es mondják ezt, tyuhajgatásokat, mondják táncokba es.

MNK I.: I (A)/24h (típusrend: 17.050.0/3). Régi giusto dallam. Típusáról elmondható, hogy „a gyűjtések idején még elevenen, találékonyan variálódó dallamcsalád. A dallamcsoport lazasága, variabilitása és egyben sokrétűsége a lakodalmak funkcióval is összefügg.”¹⁴ Moldvában ez a dallam az *öreg magyaros* táncé, melyhez sokféle szöveg társulhat. Szöveg és dallam azonban nem hangzik el együtt a tánc közben, előfordul viszont, hogy a dallam különböző szövegvariánsának egy-egy részletét *ihogtatják*, *tyuhajgatják* tánc közben. Egy régebbi variánsban egészen más, nem táncnóta funkciójú szöveggel is fellelhető a dallam (*Lanka menen az uc-*

12 *húzvanyja*: húzza-vonja

13 *lenbingó*: lenbimbó

14 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 144.

cán).¹⁵ A dal – lényegében azonos dallammal, de más szövegváltozattal – Bálint Erzsébet előadásában szerepel egy 1997 februárjában megjelent hangszalagon.¹⁶

2. *Lehajlott e kökény ága* (11. szöveg)

1. Lehajlott e kökény ága,
Katonának van egy árva.	4. Viszik legényeknek szépjét,
Országunknak ékességét.
2. Nincsen anyja, ki sajnálja,
Vagyon apja, ki megjárja.	5. Kit lefelé, kit felfelé,
Egyet sem hazája felé.
3. Vagyon apja, ki megjárja,
Megjárná, de nincs parája. ¹⁷	6. Elfordítják napkeletre,
De nem az engedel mire.

Elfordítják napnyugatra,
De nem a nyugodalmára.

Szerkezete és hangterjedelme alapján az MNK I. III (A)/13b típusba sorolható (kisambitusú, régi stílusú dallamokon belül olyan kétsoros típusok tartoznak ide, „melyek a »recitatív formuláknak«, »Spruch-motívumoknak« vagy az »ütempáros zenéknek« az elsődleges formába öntései”)¹⁸ – bár ez a dallam nem szerepel a katalógusban. A dallam gyűjteményes kötetben mindössze két helyen fordul elő, mindkettő Klézséből származik. Az egyik Kallós Zoltán monográfiájában, ahol a szöveg az ittenitől eltérő, bár témáját tekintve hasonló, a „bujdosást és rab-ságot panaszló dalok” csoportjába tartozik.¹⁹ A másik adatot erről a dallamról magától Bálint Erzsébettől rögzítették: az 1993-ban Klézsén felvett ének szövege, dallama hangról hangra az általam gyűjtött variánssal.²⁰ További párhuzamok híján nyitott kérdés marad a dallam közelebbi rokonsága.

15 Domokos P. P. [1941.] 340. 74. számú dallam (1929. Forrófalva)

16 Balogh S. (szerk.) 1997.

17 *parája*: pénze

18 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 343.

19 Kallós Z. 1973. 146. 39. sz. dallam

20 Balogh S. 1996. 59.; hangzóanyag Balogh S. (szerk.) 1997.

3. *Édes anyám, lelkem anyám* (10. szöveg)

1. É - des - a - nyám, lel - kem, a - nyám, min - de - nem,
 Mind kö - rül - vett én - ge - met a sze - re - lem.

1. Édes anyám, lelkem anyám, mindenem,
 Mind körülvett éngemet a szerelem.
2. 'Z egész világ mind azt fogta mondani,
 Böcsületem nem tudtam megtartani.
3. Elkárhozott lélek vagyok én immár,
 Még pokolban sem lehetek meg immár.
4. Fényes csillag ha leesik, eltelik,
 S az én rózsám ehol meglát elkerül.
5. Ha elkerül, nem tehetek én róla,
 Nem lehetek sem tulipán, sem rózsza.
6. Piros alma, ha leesik e sárba,
 Ki felveszi, nem veszi fel hiába.
7. Én felvettem, megtöröltem e sártól,
 Elbúcsúztam legkedvesebb rózsámtól.
 Én felvettem, megtöröltem e sártól,
 Elbúcsúztam legkedvesebb babámtól.

Talán beilleszthető az MNK I. III(A) típusok valamelyikébe, tehát a régies, kismambitusú, kétsoros dallamok közé (vö. 2. dallam). Négy változatban találtam rá, mindegyik klézsei. Két közlés Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa, kettő másik pedig Lőrincz Györgyné Hodorog Luca különböző időpontokban énekelt változatait rögzíti: Kallós Zoltán gyűjteményében egy tartalmilag eltérő, de szintén szerelmi panasz tematikájú;²¹ ugyanott egy másik dal, melynek szövegében is vannak egyező motívumok;²² Kallós gyűjtése 1963-ból, melynek szövege majdnem azonos, dallama viszont részben eltér Bálint Erzsébetétől;²³ s végül egy 1988-as felvétel, melynek dallama és 1–3. strófája azonos az ittenivel.²⁴

21 Kallós Z. 1973. 156. 59. számú dallampélda (teljes szövegét l. uo. 105.)

22 Kallós Z. 1973. 156. 60. számú dallampélda (teljes szövegét l. uo. 105.)

23 Balogh S. 1996. 27–28. 8a számú dallam.

24 Seres A. – Szabó Cs. [1991]. 175. 111. számú dallam.

4. E nagyorrú bogár (9. szöveg)

1. E nagyorrú bogár úgy leszeretett vót,
Este vacsorakor örökké nálunk vót.
2. Annak ez ő orra oljan nagy kankós vót,
Nálunk e ház földjét mind felturkálta vót.
3. Annak ez ő szeme oljan nagy meredt vót,
A városi népet mind megjesztgette vót.²⁵
4. Annak ez ő háta oljan nagy lapos vót,
Tizenkét nagy pitánt mind rivá rakott vót.²⁶
5. Annak ez ő körme oljan nagy hosszú vót,
Nálunk e falakat mind lekörmölte vót.
6. Annak ez ő foga oljan nagy hosszú vót,
Tizenkét szalonnát mind rivá rakott vót.²⁷
7. Tizenkét szalonnát mind rivá rakott vót,
s e nagyorrú bogár ingem szeretett vót.

MNK I.: III (B)/43b (típusrend: 16.171.0/0). Kisambitus, régi stílus, általában négy-soros, alacsony szótagszámú sorok jellemzik e csoport dallamait. „Quasi típus”: a típuscsaládba tartozó előző típusok motívumaiból szövődik. Ezzel a dallammal csak két korábbi változat ismert, mindkettő klézsei: az egyik Lőrinc Györgyné Hodorog Luca,²⁸ a másik Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa repertoárjából való.²⁹

25 *megjesztgette*: megjlesztette

26 *pitán*: kukoricalisztból készült sütemény

27 *rivá rakott*: rárakott

28 Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 288. 221. számú dallam (ez két különböző időpontban rögzített dal közlése: 1955. és 1968.)

29 Kallós Z. 1973. 138. 23. számú dallam (1955-ből)

5. Hegyen, földön járogatok vala (3. szöveg)

1. He - gyen - föl - dőn já - ro - ga - tok va - la,
 Vi - rá - gecs - kát sze - de - ge - tek va - la,
 Csin - csecs - kék - be csin - csel - ge - tem va - la,
 Bok - ré - tá - ba kö - tö - ge - tem va - la.

1. Hegyen, földön járogatok vala,
 Virágcecskát szedegetek vala,
 Csincsecskékbe csincselgetem vala,³⁰
 Bokrétába kötögetem vala.
2. Lányok, lányok, jó lánybarátjaim,
 Hajtok este hezzám guzsalyasba,³¹
 Kössétek meg húgom koszorúját,
 Met most kötik az én koszorúmat.³²
3. Ágból, bogból, fejer csemetéből,
 Tiszta, tiszta fejer liliomból,
 S e virágja hulljon ez ölembe,
 Szép illatja szálljon víg szívemre.
4. Szálljon, szálljon, csak megvigasztaljon,
 S e jó Isten ingem el ne hagyjon.

MNK III(B)/46. (típusrend: 10.042.0/0) A kisambitusú, régi stílusú dallamok típus-tömbjébe tartozik. Ezen belül a (B) dallamtípus jellemzői a négysorosság, általában alacsony szótagszámú sorok, kvintről szerényen ereszkedő dallamvonal, jobbra *rubato* előadásmód, továbbá e „típusok nagy része népszokásokhoz kapcsolódik, sőt a lírai vagy ballada szövegek is gyakran kapnak helyet népszokás-keretben.”³³ Ez a dallam „csak Moldvából ismert, lakodalmas szerepű dal, mely egy középkori

30 *csincs*: tincs, csokor; *csincselget*: csokorba szed

31 *hajtok*: gyertek (román: *haideti*)

32 *met*: mert

33 Dobszay L. – Szendrey J. 1988. 373.

nászdal-típus rokona. Strófájának, dallamának megfelelője egy 12. századi franciaországi liturgikus drámában mutatható ki.”³⁴ Az eddig közölt változatok közel azonos szöveggel és dallammal fordulnak elő, s feltűnő, hogy az adatok többsége mintegy öt évtizeden át Klézseből és a közeli (déli csángó) Trunkból való.³⁵

6. *Új guzsalyam mellett* (2. szöveg)

1) —————

1. Új gu-zsa-lyam mel - lett pus-ka rop-pa - ná - sa,

2) ————— 3) ————— e. z.

Po - gány vér - rel fes - tett táb - la vil - la - ná - sa.

1) 5. vsz. 2) 5. vsz.

hét le - ány u - tá - nuk me - nen

1. Új guzsalyam mellett puska roppanása,
Pogány vérrel festett tábla villanása.
2. Ó, ti szép leányok, mit mind mosolyogtok,
Két szememvel látlak, hogy ingem kacagtok.
3. Mintsább kacagnátok, jobb ennem adnátok,
Réz pohárot, abból innom es adnátok.
4. Hosszú e hajatok, rövid az eszetek,
Hosszú e szoknyátok, nagy port indítátok.
5. Ihol menen hét leány, mind a hét koszorús,
Utánuk menen hét legény, mind a hét sarkantyús.

Dallama a típusrendben ismeretlen, véleményem szerint az MNK I. III(B) és III(D) típusai közé illeszthető. Egyetlen párhuzama, lényegében azonos dallammal és szöveggel Kallós Zoltán klézsei adatközlőjének repertoárjában található.³⁶

34 Sebő F. 1994. 376.

35 Domokos P. P. – Rajeczky B. 1961. 160–165. 61. és 61/a. számú dallamok (1954. Klézse–Egyházaskozár, 1938. Trunk); Berlász M. – Szalay O. 1989. 146–151. 56, 57, 58. számú dallamok (1930. Trunk, Klézse, Bogdánfalva); Kallós Z. 1973. 52–54. és 154. 15. számú szöveg és 55. számú dallam (1955. Klézse); Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 190–192. 125. és 126. számú dallamok (1972. Klézse, 1987. Trunk).

36 Kallós Z. 1973. 61–62. és 132. 22. A, B szöveg és 12. számú dallam (1955. Klézse)

7. Kisétálék kis kertembe (7. szöveg)

Rubato 1) —————

1. Ki - sé - tá - lék kis ker - tem - be

vi - rá - gom lát - - ni,

Már le - üt - te ő - szi har - mat

2) ————— e. z.

vi - rá - gom szín - jét.

1) 1. vsz. 2) 2. vsz.

Ki - sé - tá - lék jár - ja

1. Kisétálék kis kertembe virágom látni,
Már leütte őszi harmat virágom színjét.
2. Réttá sétál küs görice³⁷ sárga lábával,
Sárga lába, zöld e szárnya, jaj be gyöngyön járja.
3. Megszólítám kis göricét: há fülemile!
Megszólítá fülemilét az én szerlmem.
4. „Jer bé, jer bé, én szerlmem, légy aranyalmám!”
„Nem mehetek édes szívem, mert megútáltál.
5. Én helyemben te magadnak mást választottál,
Sem nem szebbet, sem nem jobbat, de még oljant sem.”
6. „Ha bėjössz es csak úgy jőjj bé, szép csendesesen jőjj,
Az én ajtóm, záras ajtóm meg ne zőrdőljön.
7. Az én anyám, ékes asszony meg ne ébredjen,
Ételünket, italunkat mind észreveszi.
8. Ételünköt, italunkat mind észreveszi,
A mi titkos beszédünköt mind rosszra véli.”

37 réttá: rajta; küs: kis; görice: gerlice, madár

9. Ugyan megnézd gyenge rózsám, kit választottál,
Tiszta víznek színje alól mérget ne igyál.
10. Mert a virág e víz szélin szépet virágzik,
De virágja vízbe békül, méreggé válik.

MNK I.: III (D)/110. (típusrend: 13.051.0/1). Régies, kisambitusú dallam, az ún. „kanásztánc sorú” vagy „kanászirtemusú” típusból; Dobszay az egyik legértékesebb magyar lírai népdalnak tartja. Ritmusa „egybeesik a középkori európai költészet »vágáns-ritmusával«, a paraliturgikus és diák verselés rendkívül népszerű, még a 16–18. században is szívesen használt képletével.”³⁸ A dallam egy változata kimutatható az 1680 körül lejegyzett *Vietorisz-kódexben*,³⁹ bár „a zenei stílus szerint is egy régebbi típus kései feljegyzéséről lehet szó.”⁴⁰ A 20. században csak Erdélyből, Bukovinából és Moldvából gyűjtött dallam.⁴¹

8. *Úgy jönnek, úgy jönnek* (1. szöveg)

1. Úgy jön-nek, úgy jön-nek Hat ló-val, hin-tó-val,

Hat ló-val, hin-tó-val, Hat-van ka-to-ná-val.

1. Úgy jönnek, úgy jönnek,
Hat lóval, hintóval,
Hat lóval, hintóval,
Hatvan katonával.
2. Hatvan katonával,
Egy rongyos szolgálval,
Egy rongyos szolgálval,
S egy pomi kutyaival.

B. K.: És az *Úgy jönnek...* ez is *guzsalyas ének*?

B. E.: *Igen, guzsalyas ének.*

B. K.: És a *másik, a Hegyén, földön...*?

B. E.: Az *is, az is guzsalyas ének, met ott is arról van szó, hogy lányokról, hogy mennek este hezsa guzsalyasba.*

38 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 437.

39 17. századi dallampárhuzamát közli Szabolcsi B. 1979. 151.

40 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 445.

41 Moldvai változatai: Kallós Z. 1973. 147. 41. számú dallam (1955. Klézse); Berlász M. – Szalay O. 1989. 232–233. 103. dallam (1930. Trunk); Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 149. 88. számú dallam (1987. Klézse); Domokos P. P. – Rajeczky B. 1991. 80. 54. számú dallam (1954. Klézse – Egyházaskozár); Sebő F. 1994. 389. 42. számú dallam (1954. Lészped – Mekényes); Domokos P. P. [1941.] 370. 100. számú dallam (1932. Trunk); Faragó J. – Jagamas J. – Szegő J. [1954.] 224. 64. számú dallam (1951. Frumósza)

MNK: III(E)/126a,b (Típusrend: 13.067.0/0) Kisambitusú, régi stílusú dallam; „kánasztánc ritmusú, kétsoros, vagy variált ismétléssel négysorosra növelt, kvint-fókadenciás, nagyterces penta-, hexachord dallamok”⁴² tartoznak e csak Moldvából ismert típusba, illetve előfordul néhány (valószínűleg *revival* eredetű) dunántúli és alföldi adat is. Lehet táncdallam, vagy kapcsolódhat hozzá vegyes szöveganyag (gyakran párosító vagy vígballada). „A 17. század nagy gyűjtő egyénisége, a szokásban lévő dallamokat és táncokat összeíró Kájoni János kódexében szerepel már egy változata, »Apor Lázár tánca« felirattal.”⁴³ E dallam az itt közölt töredékes szövegváltozattal társulva sehol máshol nem található, azonban előfordul a moldvai gyűjteményekben egy helyen párosító szöveggel,⁴⁴ másutt guzsalyas énekként („Este van, este van, / Nyócura tért az óra, / Minden szép éfijú / Készül guzsalyasba”⁴⁵), egy harmadik helyen balladaszerű szövegtöredékekkel: „Hova mensz, hova mensz / Te kevés katona?”⁴⁶ (Csak zárójelben jegyzem meg, mert ez utóbbi változathoz kívánczik, bár messzire vezet jelen témánktól, hogy ez a szöveg „kevély katona” hőssel egy eddig lappangó balladát rejthet magában, melyről Vargyas Lajos úgy nyilatkozott, hogy „sem témájáról, sem keletkezési idejéről nem lehet semmit sem tudni”, s Móser Zoltán is felvetette: „egy ballada gyűjtőjére vár?”)⁴⁷

9. A búzamezőbe háromféle virág (4. szöveg)

1. A bú - za - me - zó - - - be
há - rom - fé - le vi - rág,
A leg - el - ső vi - rág
a szép bú - za - vi - rág. e. z.

42 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 468.

43 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 468.; az 1600-as évek közepén lejegyzett táncdallamot a *Kájoni-kódex* nyomán közli Szabolcsi B. 1979. 157.

44 Kallós Z. 1973. 138. 26. számú dallam; az ehhez kapcsolódó szövegről írja: „A házasság királyfi-típusú ismert vígballada párosító dallá alakult változata.” Kallós Z. 1973. 167.

45 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 469. (1965. Somoska)

46 Domokos P. P. – Rajeczky B. 1961. 77. 25. számú dallam (1953. Pokolpatak – Egyházaskozár)

47 Vargyas L. 1976. II. 417.; Móser Z. 1996. 190.

1. A búzamezőbe háromféle virág,
S e legelső virág a szép búzavirág.
2. A második virág a szép szőlővirág,
A harmadik virág a szép szegfűvirág.
3. Felele nekije a szép búzavirág:
„Szébb vagyok, jobb vagyok az egész virágnál. [!]”
4. Met ingemet tesznek oltári szent helre,
Ingemet neveznek Jézus szent testjének.”
5. Felele nekije a szép szőlővirág:
„Szébb vagyok, jobb vagyok az egész virágnál.
6. Met ingemet tesznek oltári szent helre,
Ingemet neveznek Jézus szent vérének.”
7. Felele nekije a szép szegfűvirág:
„Szébb vagyok, jobb vagyok az egész virágnál.
8. Met ingem leszednek, bokrétába kötnek,
Kevély legényeknek kalapikba tesznek.”

MNK I.: III (G)/152.a (típusrend: 16.220.0/0). Késő középkori műzenei hatás mutatható ki e típuscsoport dallamain, de „népzenei (illetve régi közzenei) talajból nőttek, oda visszaáramlottak, s a nép az előadásmóddal s variánsképzéssel bizonyítja is, hogy magáénak érzi őket. [...] Olyan világi, többnyire népszokásdallamok, melyek szövege, témája vagy funkciója is a műköltészettel való erősebb kapcsolatra utal.”⁴⁸ Ehhez annyit fűznek még hozzá a szerzők, hogy mindössze „nyolc adattal dokumentált, keserves és ballada szövegekkel társuló moldvai dallamot sorolhatunk ide”⁴⁹ – ám az sajnos nem derül ki, hogy ezek között van-e „virágok vetélkedése” témájú. A dallamváltozatok a moldvai anyagban valóban keserves és ballada tematikájú szövegekkel fordulnak elő.⁵⁰

48 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 494.

49 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 502.

50 Berlász M. – Szalay O. 1989. 74–75. 15. számú dallam (1930. Klézse); Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 298. 232. számú dallam (1988. Diószín); Kallós Z. 1973. 136. 20. számú dallam (1955. Klézse)

10. *Hol vagytok, magyarok tündöklő csillaga* (6. szöveg)

1. Hol vagy - tok, ma - gya - rok
 tün - dök - lő csil - la - ga?
 Va - la - hol es vagy - tok
 nem - ze tünk is - táp - ja. e. z.
 1) 1. vsz.
 tün - dök - lő csil -

1. Hol vagytok, magyarok tündöklő csillaga?
Valahol es vagytok nemzetünk istápjá.
2. Hol vagy, István király, téged magyar kíván,
Gyászos öltözetben te előtted sírván.
3. Rólad emlékezünk, csordulnak könnyeink,
Búval harmatoznak szomorú mezeink
4. Virágos kert vala régen Panoiában, [!]
Kit a Szűz Mária héven öntöz vala.
5. A kertnek kertésze István király vala,
Árva magyaroknak választott ez napra.
6. Dicsértessél Isten a szent országodba,
Hogy új királt hoztál nekünk Szent Istvánba.
7. Reménységünk benned van és Máriában,
Mi magyar nemzetünk nagy patrónájában.
8. Akiket éltedben nekünk elajáltál,
Te szent koronádval együtt bémutattál.
9. Tekénts, István király, régi országodra,
Fordítsd szemeidet szomorú házadra. [!]

(AJÁNLÁS)

Kelj, emberi nem-zet, sze - gén szállá - sod-ra.
In - dulj vigas - ság-ra,
Mert eljött a Krisz-tus

Tisz - títzd ki há - za-dat, Szállásikra adjon az Isten!
Vidd bé őket o - da,
Hogy vigyék lel - ke-det
Bol - dog mennyor - szág-ba.

Kelj, emberi nemzet, indulj vigasságra,
Mert eljött a Krisztus szegén szállásodra.
Tisztítsd ki házadat, vidd bé őket oda,
Hogy vigyék lelkedet boldog mennyországba.
Szállásikra adjon az Isten!

Karácsony „második napján éneklük ez *István királt*, Szent István napja akkor, s akkor idősebb asszonyok este mennek énekelni, éneklük István királ énekeit...” – idézi Hodorog Luca szavait Seres András.⁵¹ Bálint Erzsébet elbeszélése szerint a gyűjtés idején is élt ez a szokás; az előző év karácsonyán maga is elment néhány asszonytársával köszöntőt énekelni.

„Egyik legrégebbi és legelterjedtebb népénekünk. Dallama, a *Mittit ad Virgimem* középkori sequentia egyszerűsített változata, jelen alakjától alig különbözően megtalálható már a *Missale Notatum Strigoniensében* (ante 1341). A Szent István-ünnepségek dallamából lett névnapköszöntővé.”⁵² A dallamot követő beköszöntő (*Ajánlás*) gyors tempóban skandálva hangzik el, a hat szótagos sorok első és ötödik szótagjait kihangsúlyozva. Ez az előadásmód elősegíti az egyöntetű szövegmondást, s feltehetően a csoportos előadásra vezethető vissza. Dallam- és szövegváltozata az idézett adatközlőtől való, melynek 1–7. strófája a miénkkel teljesen azonos, a záró ajánlás viszont különböző.⁵³

51 Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 29.

52 Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 525.

53 Seres A. – Szabó Cs. [1991.] 31–32. 1. számú dallam (1987. Klézse)

11. Mária tiszteletére... (5. szöveg)

1. Má - ri - a tisz - te - le - té - re
Szűz Má - ri - a szent fe - jé - re
a - kik i - de jöt - te - tek,
gyöngy - ko - szo - rút kös - se - tek.
(Refr.)
Szűz Má - ri - a, meny - nyek gyön - gye,
Add ál - dá - sod hí - ve - id - re.
Drá - ga - lá - tos szent ke - zed - del
ö - lelj mün - köt keb - led - re. e. z.

1. Mária tiszteletére
Akik idejöttetek,
Szűz Mária szent fejére
Gyöngykoszorút kössetek.
[Refr.] Szűz Mária, mennyek gyöngye,
Add áldásod híveidre.
Drágalátos szent kezdeddel
Ölelj munköt kebledre.

<p>2. Jertek, ó, keresztény hívek,
Szűz Máriát tisztelni.
Mert ő fogja miérettünk
A szent fiát megkérni.
[Refr.]</p> | <p>3. Aki oly nagyon szereti
Ezt az égi jó anyát,
Minden este elvégezi
Szűz Mária olvasóját.
[Refr.]</p> |
|--|--|

B. K.: Ezt is Csíksomlyóban énekelték?

B. E.: Ezt mikor indult ki a búcsú a templomból, mikor megérkeztünk, akkor az ajtóba ezt énekeltük.

Bálint Erzsébet a csíksomlyói búcsú alkalmával tanulta meg ezt az éneket, melynek párhuzamai a moldvai gyűjteményes munkákban nincsenek meg, azonban a moldvainál jóval szélesebb egyházi népi énekhagyományba illeszkedik. Ennek tárgyalása jelen dolgozatom keretein túlmutat.

Szövegek

A) Balladák vagy balladaszerű szövegek

1. *Úgy jönnek, úgy jönnek (Lengyelországba eladott menyasszony)* (8. dallam)

A szöveg *Az eladott lány* típusú középkori ballada egyik változatában, a *Szeklédi Borbálában* lelhető fel (Vargyas Lajos rendjében a 14. típus).⁵⁴ Ennek egy variánsa az a Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa által énekelt ballada, melyből az alábbi két strófa való:⁵⁵

8. Ő es biésietála belső pilotába,
Ő es kitekinte nagy iveg ablakján.
Úgy jönnek, úgy jönnek hat lóval, hintóval,
Hat lóval, hintóval s hatvan katanával.
9. Hatvan katanával s egy rongyos szolgálval,
Egy rongyos szolgálval s egy pomi kucsával.
Mién e dobokat es mind táncra veretik,
Mién e lovakat es mind arra léptetik.

Vargyas a típus jellemzésénél elmondja, hogy a ballada elsődleges tartalma (megakadályozhatatlan férjhez kényszerítés idegen országba) a különböző változatokban további, más balladákban vett motívumokkal is bővült. Ugyanakkor egyes szövegrészek (mint például a hatvan katona vagy a dobokra léptető ló motívuma) más balladákban is megtalálhatók. A *Langos szép Ilona* típus talán egyik leg-rövidebb változatát Szegő Júlia 1953-as gyűjtéséből ismerjük, Trunkból. Ennek utolsó strófáját az előadó pár szóval egészíti ki:

3. Ifjú Rádul Péter
Ifjú Rádul Péter.
Hat lóval, hintóval,
Hatvan katanával.
[...] Mentek Ilana után [...] ⁵⁶

A *Lengyelországba eladott lány* típus változatai egyébként csak Moldvából, s azon belül is Forrófalváról, Klézséből és Lészpedről kerültek elő – mindhárom Szeret menti, székelyes csángó falu. Az itt közölt szöveg és dallam összekapcsolódására – mint azt már említettem – máshol nem találtam példát a moldvai gyűjteményekben. A felsorolt dallam- és szövegegyesek, valamint Bálint Erzsébet

54 Vargyas L. 1976. II. 183 – 188. 45. számú szöveg (1932. Forrófalva)

55 Kallós Z. 1973. 40. 10A számú szöveg.

56 Rajeczky B. – Tari L. 1988. 45. 13. számú dallam

előadáshoz fűzött kommentárja alapján feltételezhető, hogy ez az alkotás Bálint Erzsébet, illetve az ő generációjának éneklő gyakorlatában alakult ilyenné. Erre utal, hogy Bálint Erzsébet *guzsalyas ének*nek nevezte, holott tartalmában semmi féle erre utaló elem nincsen. A dallamhoz kapcsolódó párosító és guzsalyas tartalmú szövegek indokolhatják ezt. (Kallós Zoltán mutatott rá egyébként, hogy a párosító éneklése is kapcsolódik a guzsalyas összejövetelekhez.⁵⁷) Az ismert dallam tehát – melynek eredeti szerepe még él az előadó tudatában – egy szintén ismert, megfelelő szótagszámú és cezúrájú szöveggel társult. Jellemző, hogy mind a dallam-, mind a szövegváltozatok egy egymást vonzó műfaji közegeben, a táncdal – párosító – ballada csoportosulásban mozognak.

2. *Új guzsalyam mellett (Új guzsalyam mellett)* (6. dallam)

„A magyar népköltészetben eddig egyetlen változata sem ismert. Moldvában sem hallottam, még a gyűjtés helyén, Klézsén sem. Érezhetően töredék; az első strófa történeti hangot idéző jellegénél fogva helyeztük ide, az új balladák elé”⁵⁸ – írta Kallós Zoltán. Vargyas Lajos ezzel szemben a régi, középkori balladák közé helyezi (58. típus), bár hozzáfűzi: „nem biztos, hogy ballada, csak párbeszéd, jelenetszerű voltából lehet sejteni. Sem tartalmára, sem keletkezési idejére sem lehet belőle következtetni.”⁵⁹ Úgy tűnik, hogy a szöveg rögzült, adott dallamhoz kapcsolódik.

3. *Hegyen, földön járogatok vala (Este guzsalyasba)* (5. dallam)

Szövege balladaszerű; Vargyas rendjében a 82. típus. Rövidebb változatai ismeretek Erdélyből is, ám míg ezekben a molnárlegénnyel való tiltott szerelem motívuma fordul elő – mely Vargyas szerint távoli kapcsolatban lehet a középkori nyugati népköltészet molnárával mint szerelmi dal vagy tréfás-erotikus szöveg hősével –, addig a csupán Moldvából ismert hosszabb szövegváltozatok mind csak a (molnárlegény nélküli) tiltott szerelem motívumot tartalmazzák. „Idegen nyelvű párhuzama nincs. Eredeti magyar ballada – talán a középkorból.”⁶⁰ Kallós Zoltán Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa repertoárjából közli a ballada egyik teljes változatát. Véleménye szerint a „teljes változatokat idáig csak Moldvából ismerjük. [...] Csak a nem székelyes csángó falvakban ismerik. Töredékes változatai más vidékeken is fel-felbukkannak...”⁶¹ Az általa közölt ballada egy részlete közel áll Bálint Erzsébet szövegéhez:

57 Kallós Z. 1973. 9.

58 Kallós Z. 1973. 163.

59 Vargyas L. 1976. II. 421.

60 Vargyas L. 1976. II. 553.

61 Kallós Z. 1973. 162., a 15. sz. balladához írott jegyzet.

9. Lyányok, lyányok, jó lyány barátjaim...
10. Nem kell nekünk senki koszorúja,
Met megkötték e mi koszorúnkat,
Ágból, bogból, fehér csemetéből,
Tiszán, tisztán fehér lyilyivomból.
11. S e levele hulla ez elembe,
Szép illatja szálla víg szívemre.
Szálljon, szálljon, csak megvigasztaljon,
Csak az Isten ingem el ne hagyjon.⁶²

Ez a részlet talán magyarázza változatunk utolsó, fél-strófáját, mely tehát nem töredékes, csak sorbeosztása csúszott el. Ezt az elcsúszást egyébként az énekes a dallam sajátos lerövidítésével: csak az első és utolsó dallamsor alkalmazásával korrigálja. Érdekes adalék, hogy az egyik legkorábbi gyűjtés *versek* címszó alatt, lírai dalként közöl egy bogdánfalvi változatot.⁶³ A hovatartozás kérdésére talán a *Magyar Népzene Tára* III/B kötete adja meg a helyes választ – s erre már Dobszay László is utalt a dallamtípus meghatározásánál –, amikor kimondja, hogy lakodalmass funkciójú szertartásos dalról van szó. „Lakodalmass voltát szövege igazolja. Valószínűleg menyasszonyöltöztetéskor, vagy pártabúcsúztatóra énekeltek; szertartásos szerepére az előadó nem tudott felvilágosítást adni.”⁶⁴ Az említett kötetben közreadott változat – melyet Domokos Pál Péter gyűjtött 1954-ben Egyházasközaron a klézsei származású Demse Dávidné Antal Luciától – valóban tartalmaz olyan, az eddigi változatokban nem szereplő részt, mely konkrétan utal e funkcióra:

4. S azt felkötik az én küs fejemre,
Ága-boga hajlik a vállamra,
A virágja hull az én ölembe,
Szép illatja száll a víg szívemre.

További szövegváltozatokat hoz és utal a koszorúkötés rituális szerepére Faragó József 2002-ben megjelent balladakötetében.⁶⁵

62 Kallós Z. 1973. 53., a 15A számú szövegből.

63 Rubinyi M. 1901. 231.

64 MNT III/B. 416.

65 Faragó J. 2002. 141–148.: különösen 9b. és 9f. számú szövegek (1883. hely nélkül, 1953. Lujzikalagor) – lásd még az ezekhez fűzött jegyzeteket.

66 Almási I. 1986. 92–94. 12–13. számú szövegek; Vargyas L. 1976. II. 575–579. 172. és 173. számú szöveg; Kallós Z. 1970. 596–597. 221. számú szöveg.

4. A búzamezőbe három féle virág (Virágok vetélkedése) (9. dallam)

Szöveg szerinti besorolása feltűnően ingadozik a különböző kiadványokban. Faragó Józsefnél a *Próbatételek* csoportjával a kötet élére került, Vargyas Lajos rendjében a második nagy csoportba, a *Balladaszerű régi énekek közé* (89. típus), Kallós Zoltánnál pedig leghátulra, a *Ballada- és románc-elemeket tartalmazó régi és újabb dalok* csoportjába.⁶⁶ Úgy tűnik, az a tény, hogy e téma eredete már régóta tisztázott kérdés, még nem könnyíti meg balladakutatóink azon igyekezetét, mellyel a hazai ballada- (vagy líra-) anyagba próbálják meg beilleszteni e széles körben elterjedt motívumot. Eckhardt Sándor fejt ki meggyőzően, hogy ez a téma a középkori *certamen* (versengés, vita) műfajának népi változata.⁶⁷ E motívum gyökerét egy 9. századi ír szerzetes művében mutatja ki, s vázolja a lehetséges terjedés irányait is. A magyar népköltészetben való meghonosodása feltehetően egy latin vágáns versváltozat nyomán, diákköltők, énekmondók terjesztése révén következhetett be. A *virágok vetélkedése* téma magyar változatai a 17–18. századi kéziratos énekanyagban, valamint a népköltészetben fordulnak elő. Népdalváltozatai Tolna és Nyitra megyéből, Erdélyből ismertek; Moldvából ezen kívül nem találtam szövegvariánsát a gyűjteményes kötetekben. Feltételezem, hogy Bálint Erzsébet a tudásában meglévő dallamhoz nem a helyi hagyományból, hanem más forrásból – iskola, népzenei fesztiválok stb. – tanult énekként társulhatott ez a *certamen* szöveg.⁶⁸

B) Lírai szövegek

5. Mária tiszteletére (népénekek, Mária-ének) (11. dallam)

A szöveg a dallamhoz hasonlóan minden bizonnyal az egyházi gyakorlatból származik, melynek irodalmát ez alkalommal nem tekintettem át.

6. Hol vagytok, magyarok... (alkalmi költészet, névnapi köszöntő) (10. dallam)

Szövegét tekintve Stoll Béla a 18. század közepén feléledő *Patrona Hungariae*-kultusz legnépszerűbb darabjának tartja. Legkorábbi írott forrásának az 1762-re datált szegedi *Szakolczai-énekeskönyv* tekinthető, s ezen kívül a 18. századból még öt olyan – az ország különböző tájairól előkerült – énekeskönyvre utal, melyek tartalmazzák valamilyen formában Szent István királyunk énekét.⁶⁹

67 Eckhardt S. 1930.

68 Ezt látszik igazolni az a tény is, hogy a legújabb átfogó csángó balladakötetben (Faragó J. 2002.) sem szerepel, tehát valószínűleg ismeretlen Moldvában.

69 Stoll B. 2002. 157. 266. számú tétel, 158. 269. sz., 199. 354. sz., 231. 423. sz., 251. 473 sz.

7. *Kisétélék kis kertembe* (szerelmi dalok) (7. dallam)

Narratív szerelmi líra. A szöveg előfordul 17–18. századi énekeskönyvekben, legkorábbi feljegyzése a *Fanchali Jób-kódex*ben található (1600 körül).⁷⁰ „E gyűjtemények arra mutatnak, hogy egykor általánosan ismert lehetett, ma azonban csak Moldvában és Erdély egyes részein gyűjthető.”⁷¹ Kallós közöl egy szöveget, ám hozzát teszi, hogy a teljes változatot a 21 éves Bálint Erzsébettől sikerült magnóra vennie. Ez a szöveg 35 év alatt semmit nem változott. Kallós megjegyzi még, hogy a szöveg közismert Moldvában, s változatai Moldván belül más területeken is elterjedtek.⁷² A témával kapcsolatban átfogó elemzést írt Voigt Vilmos.⁷³

8. *Öreg magyaros* (táncdal) (1. dallam)

A sokféle szövegváltozat között előfordul közvetlenül a táncra vonatkozó tartalmú is (például: *Járd ki, lábam, járd ki most...*).⁷⁴ A szöveg változékonyságára jellemző, hogy ugyanannál az előadónál sem mindig ugyanaz. Az egyik legfrissebb, gyűjteménybe bekerült adatot Nagy Bercel rögzítette Szarvason 1992-ben klézsei asszonyoktól, köztük Bálint Erzsébettől. Ennek mind a dallama, mind a szövege az ittenitől némiképpen eltérő variáns.⁷⁵

9. *E nagyorrú bogár* (tréfás, csúfoló dalok) (4. dallam)

Kallós ide vonatkozó jegyzete: „Az unalmas udvarlót kigúnyoló dal egy változatát Kodály Zoltán Gyergyószentmiklóson jegyezte le 1910-ben. A Székelyföldről számos más változata ismeretes. Gyimesben a kontyoló dallamára éneklük és úgy tartják számon, mint lakodalmas éneket.”⁷⁶ A moldvai anyagból Kallós Zoltán gyűjtésén kívül egy szövegpárhuzamot találtunk még, melynek dallama azonban egy másik, feszes ritmusú táncdallam.⁷⁷

70 RMKT XVII. 3. 20–22. 14. számú szöveg.

71 Dobszay L. – Szendrei J. 1988. 445.

72 Kallós Z. 1973. 94., 165–166. 83. számú szöveg. További szövegváltozatait – melyek azonosak a dallamváltozatokkal – l. a dallamoknál megadott jegyzetekben.

73 Voigt V. 1969; 1970; 1981.

74 Berlász M. – Szalay O. 1989. 182–185. 71. számú szöveg (1930. Bogdánfalva); Domokos P. P. – Rajeczky B. 1961. 84–85. 34. és 34b. számú szövegek (1950. Pusztina – Szárász, 1953. Gajcsána – Egyházaskozár); Seres A. – Szabó Cs. [1991] 89. 41a számú dallam (1987. Klézse).

75 Balogh S. 1996. 15. 2b. számú példa.

76 Kallós Z. 1973. 166.

77 Szegő J. – Sebestyén D. K. 1958. 76. 73. számú példa.

10. *Édesanyám, lelkem, anyám* (panaszdalok, keservesek) (3. dallam)

A szöveg a keservesek közé illeszkedik, melyek monológyszerűen sorolnak el személyes bánatot, szerelmi csalódást, vagy általában az emberélet panaszait. „A keserves éneklés Erdélyben, Moldvában és a bukovinai székelyek között még ma is megfigyelhető, eleven szokás. Attól egyéni és személyes egy-egy panaszdal, keserves, hogy mindenki a maga sorsához illő költői képeket, motívumokat válogatja össze a már ismert népdalokból, és tetszése szerinti sorrendben összefűzve éneklí rá egy kedvelt dallamra.”⁷⁸ A szövegváltozatok Klézséből Lőrincz Györgyné Hodorog Luca dalkincséből kerültek elő (lásd a dallamhoz fűzött jegyzeteket).

11. *Lehajlott e kökény ága* (történeti énekek, katonadalok) (2. dallam)

A szöveg véleményem szerint kettő – de lehet, hogy három – tematikus motívumra bontható. Az első motívumra (1–3. strófa) a klézsei Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa repertoárjából találhatóunk párhuzamot. A tíz strófás szöveg utolsó három versszaka így szól:

8. Lehajlott e kökény ága,
S úgy búsul egy szegén árva,
Kedves barátom.

9. S úgy búsul egy szegény árva,
Nincsen anyja, ki sajnálja,
Kedves barátom.

10. Vagyan apja, ki megjárja,
Megjárná, de nincs parája,
Kedves barátom.⁷⁹

Kallós e szöveget a *Keservesek, bujdosást és rabságot panaszló dalok* közé sorolja, s annyit fűz még hozzá, hogy „ugyanaz a szöveg Klézsén más dallammal is előfordul.”⁸⁰ Második motívuma (4–7. strófa) azzal a valószínűleg székely eredetű, Erdélyben széles körben elterjedt katonadallal állítható párhuzamba, mely a magyar katonák Galíciába vezénylésének emlékét éneklí meg – *Vágják / Töltik az erdei utat*.⁸¹ A Galíciában raboskodás motívuma az 1930-as években Domokos Pál Péter által gyűjtött moldvai és bukovinai változatban is fellelhető.⁸² Ezek egyikében sem fordul elő az itteni dal 6–7. strófájához hasonló tartalom, tehát azt esetleg egy harmadik motívumnak tekinthetjük, mellyel másutt nem találkoztam.

78 Küllös I. 1994. 193.

79 Kallós Z. 1973. 80. 62. számú szöveg.

80 Kallós Z. 1973. 165.

81 Kallós Z. 1996. 308–309., 204. és 205. számú szövegek (1962. Válaszút); Jagamas J. – Faragó J. 1974. 381. 74. számú jegyzet (a 19–20. század fordulójáról, Nagyenyed környékéről).

82 Domokos P. P. [1941.] 300., 322. 40. és 57. számú dallamok (1929. Trunk, 1932. József-falva).

Összegzés

Végigtekintve e gyűjtemény dallamain, a régi stílus abszolút dominanciáját állapíthatjuk meg. Ez összhangban áll ugyan az egész moldvai zenei dialektusterületre jellemző sajátossággal, azaz a régi stílus túlsúlyával, ugyanakkor elgondolkodtató, hogy míg az egyik legkorábbi gyűjteményben, Veress Sándornál (az adatok 1930-ból valók) az új stílusú dallamok aránya nem éri el a 10 százalékot, addig ez az arány Seres András 1972–1988 közötti gyűjtésében 16 százalékra emelkedik. Ha nem is nagy ez az arány, mindenesetre indokoltá tenné, hogy egy – szinte szűrőpróbaszerűen összeállított – tíz darabos gyűjteménybe bekerüljön egy-két új stílusú darab is.⁸³

A stílusok arányának vizsgálatakor azonban figyelembe kell venni azt a – bevezetőben már említett – tényezőt is, hogy egy tanításra szánt dalsokorról van szó. A régi stílus kizárólagosságát tapasztalva számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy az e rétegbe tartozó dalok – a gyűjtő ízléséhez szokott előadó tapasztalata alapján – „felértékelődnek” mind az előadó, mind a hallgatóság szemében. Más szóval az előadónak lehet egyfajta elképzelése arról – s ezt kiegészítheti saját intuíciója, zenei érzéke is –, hogy mi az, amit inkább „réginek”, tehát „szépnek”, „becsesebbnek” kell, szokás tartani, s ezt az elképzelést érvényesítheti, amikor létrehoz egy válogatást saját készletéből.

Egy egész falut átfogó monografikus vizsgálat azonban ma már nem adna jelen gyűjteményünkhöz hasonló képet. A mai Klézse már nem él a hagyományos folklórral, mint ahogyan a romániai Moldva más magyar települései sem. (Közismert tény, hogy Moldva magyar lakosságánál az identitás egyik legfontosabb tényezője, a nyelvhasználat is nagyon erősen tolódik el a román felé. Az otthon maradó fiatal nemzedéknél pedig egyértelműen a román az elsődleges nyelv.) Folklórról legfeljebb annyiban beszélhetünk, amennyiben a közösség egy szűk rétegének vagy egyes személyeknek magukkal hozott tudása, melyet még ápolnak, alakítanak, tehát – kétségtelenül kívülről jövő hatásra is – használnak. A közösség egésze azonban már nem él ezzel a tudással, nem érzi magáénak, nem hagyományozza tovább.

Ami a szövegeket illeti, színes műfajrepertoárral találjuk magunkat szembe. „Igazi”, „klasszikus” balladát ugyan nem találunk, a lírai műfajok között azonban a legváltozatosabb témájú, tartalmú szövegek kerülnek elő. Amint a korábbi változatokkal való összevetésből kiderül, a szertartásos funkciójú dal (ilyen a *Hegyen, földön*, illetve a tágabb, országos párhuzamokkal is rendelkező *Hol vagy, István király*) alig változik, jóllehet eredeti funkcióját elveszíti; a narratív szerelmi líra pedig – csak a helyi hagyományt figyelembe véve – szinte egyáltalán nem módosul (*Kisétélék kis kertembe*). A ballada kopik, töredezik. Igaz, ezek között a „virágok vetélkedése” érdekes módon annyira egyező szövegekkel került elő az

83 Erre a tendenciára utal Kallós Zoltán is, amikor megjegyzi, hogy bár idős klézsei adatközlője repertoárjában csak régi stílusú dallamok fordulnak elő, a fiatalok az 1950-es években már új stílusú dallamokat is énekeltek. Kallós Z. 1973. 11.

ország különböző pontjairól, mintha csak egyféle, rögzült variánsa lenne. Bár, ha – megfogadva Küllös Imola tanácsát – a szertartásos funkciójú dalokhoz soroljuk (mint ahogyan azt egy Nyitra megyei adat a szentiváni tűzugrást kísérő ének-sorozatba utalja), akkor mindjárt a szertartásos funkciójú dalok lassú változása mellett kapunk megerősítést, s nem a kopó, töredező balladák sorában képez kivételt. Egyébként éppen ez az egyik olyan szöveg (a Mária-ének mellett), mely talán újabb átvételnek tekinthető a moldvai anyagban. Leginkább variálódik a táncdal (*Magas vagy te*) és a tréfás, csúfolódó tartalmú dal (*E nagyorrú bogár*).

Tanulmányomban a közelmúltban rögzített dalanyag vizsgálatával egy szűk terület, Klézse és néhány vele szorosabb kapcsolatban álló csángó falu (Bogdánfalva, Forrófalva, Somoska, Trunk) népköltészet-hagyományozódásának mintegy 70 esztendő történetébe is bepillantást nyerhettünk. Világossá vált, hogy mennyire fontos a hagyomány átadásában a személyes kapcsolat és a közvetlen folytonosság. Ennek során csekély változással – de mindenképpen azzal, és nem teljesen rögzült formában – adódnak tovább a dallamok. Bálint Erzsébet dalainak legközelebbi variánsait (mint ahogyan ez természetes is) a legtöbb esetben Klézse vagy más székelyes csángó falvak adatközlőinél találjuk meg. Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa és Lőrincz Györgyné Hodorog Luca dallamkincse közvetlen, jól kitapintható befolyással volt az ő énekes repertoárjára. Egyik ékes bizonyíték erre, hogy az *Új guzsalyam mellett*, melynek első gyűjtött variánsa is már töredékszerű, s melynek változatai sehol másutt nem ismertek, mindezek ellenére átjutott ezen az átadó csatornán és több mint 40 év múltán megjelent Bálint Erzsébet dalkincsében. Hasonló az *Édesanyám, lelkem anyám* vagy az *E nagyorrú bogár* története: az 1950-es és 1980-as évek között csak a két említett előadó személyiségénél találjuk meg ezeket.

A személyes, közvetlen kapcsolat azonban régebbi keletű és falvakon átívelő is lehet. Erre mutat a *Hegyen, földön* példája, melynek nyolc változata ismert a moldvai anyagban, s ezeket legszilárdabban Klézsen és Trunkon őrizték és vitték tovább az 1930–1980-as évek között. További kérdés lehet tehát, hogy vajon e két falu – Klézset a székelyes, Trunkot viszont a déli, sz-ező nyelvjárású csoportba szokás sorolni – milyen szorosabb kulturális, gazdasági kapcsolatban állott egymással a 20. század folyamán.

S végső soron megfigyelhető és jelentős a székelyes kapcsolatok – melyek elsősorban a szövegvariánsokban érhetők tetten – megléte anyagunkban, ami a sokféle egyéb behatás mellett mégis erőteljesen Erdélyhez köti a moldvai énekes zenei hagyományt.

Irodalom

Almási István

1986 *Virágok vetélkedése. Régi magyar népballadák.* (Faragó József gondozásában.) Bukarest.

Balogh Sándor

1996 *Moldvai csángómagyar furulyás dallamok és énekek.* Budapest.

Balogh Sándor (szerk.)

1997 *Szeretóm a táncba. Moldvai csángómagyar népzene Klézséből.* (EDR-MK 016 hangszalag, Artisjus) Budapest.

Berlász Melinda – Szalay Olga

1989 *Moldvai gyűjtés. Gyűjtötte Veress Sándor.* Budapest. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI.)

Dobszay László – Szendrei Janka

1988 *A magyar népdaltípusok katalógusa – stílusok szerint rendezve I.* Budapest.

Dobszay László (szerk.)

1997 *Gregorián énekek és balladák a csángóknál.* Budapest. (A Kallós Archivum és az MTA Zenetudományi Intézet Archivumának anyagából. HCD 18230.)

Domokos Pál Péter

[1941] *A moldvai magyarság.* Kolozsvár. (A szerző kiadása; harmadik, bővített kiadás)

Domokos Pál Péter – Rajeczky Benjámín

1956 *Csángó népzene I.* Budapest.

1961 *Csángó népzene II.* Budapest.

1991 *Csángó népzene III.* Budapest.

Eckhardt Sándor

1930 *Az utolsó virágének.* Budapest. (Minerva-könyvtár XXVII.)

Faragó József

2002 *Csángómagyar népballadák.* Bukarest.

Faragó József – Jagamas János – Szegő Júlia

[1954] *Moldvai csángó népdalok és népballadák.* Budapest.

Halász Péter

1994 *Eredmények és feladatok a moldvai csángók néprajzi kutatásában. Néprajzi Látóhatár III. 1–2. 1–37.*

Jagamas János – Faragó József

1974 *Romániai magyar népdalok.* Bukarest.

Kallós Zoltán

1970 *Balladák könyve. Élő hazai magyar népballadák.* Bukarest.

1973 *Új guzsalyam mellett. Éneklettem én Miklós Gyurkáné Szályka Rózsa hetvenhat esztendőskoromban Klézsén Moldvában.* Bukarest.

1996 *Ez az utazólevelem. Balladák új könyve.* Budapest.

Küllös Imola

1994 *Népköltészet*. Budapest. (A Magyar Költészet Kincsestára)

MNT = A Magyar Népzene Tára

III/B *Lakodalom*. Szerk. Kiss Lajos. Budapest, 1956.

Móser Zoltán

1996 *Babilonban ez nem így van. Versekről, népdalokról és népballadákról*. Csík-szereda.

Pozsony Ferenc

1994 *Szeret vize martján. Moldvai csángómagyar népköltészet*. Kolozsvár. (Kri-za János Társaság Könyvtára 2.)

Rajeczky Benjamin – Tari Lujza

1988 *Ismeretlen moldvai nótafák. Csángófalvak énekközlőinek szöveg- és dallamkincse*. (Szegő Júlia gyűjtése.) Budapest.

RMKT XVII. = *Régi Magyar Költők Tára, XVII. század*

3. *Szerelmi és lakodalmi énekek*. S. a. r. Stoll Béla. Budapest, 1961.

Rubinyi Mózes

1901 *Adalékok a moldvai csángók nyelvjárásához*. *Magyar Nyelvőr* XXX. 227–235.

Sebő Ferenc

1994 *Népzenei olvasókönyv*. Budapest.

Seres András – Szabó Csaba

[1991] *Csángómagyar daloskönyv. Moldova 1972 – 1988*. Budapest.

Stoll Béla

2002 *A magyar kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája. (1542 – 1840)*. 2., bőv. kiad. Budapest.

Szabolcsi Bence

1979 *A magyar zenetörténet kézikönyve*. S. a. r. Bónis Ferenc. Budapest.

Szegő Júlia – Sebestyén Dobó Klára

1958 *Kötöttem bokrétát. 150 népdal*. Bukarest.

Tánczos Vilmos

[1999] *A moldvai csángók lélekszámáról*. In *Csángósors. Moldvai csángók a változó időkhben*. Szerk. Pozsony Ferenc. Budapest, 7–32.

Vargyas Lajos

1976 *A magyar népballada és Európa I – II*. Budapest.

Voigt Vilmos

1969 *A szerelem kertjében*. I. *Ethnographia* LXXX. 235–275

1970 *A szerelem kertjében*. II. *Ethnographia* LXXXI. 1–27.

1981 *A szerelem kertjében*. III. *Ethnographia* XCII. 513–532.

Függelék

Özvegyasszonyok, s faluban amennyin voltak körülbelül, hogy nem nagyon messzi, mondjuk a falu végétől a másik faluvégiig, de nevezte édesanyám, hogy tán voltak száz özvegytől, elmaradva akkor e faluba, Klézsén. Volt annyi család, mind most van. S ők összegyűltek, hogy voltak egy tizenötön, húszan özvegyek. Ők is csak az édesanyjiktól tanulták ezket az énekeket. Mert volt a kilencszázhetéti háború. Akkor es voltak maradvá el özvegyek. S volt, még más háborúk voltak, hogy ezket az énekeket úgy vették elő. Mind a guzsáljas énekeket, mind e másik énekeket. Most es én es emlékszem, hogy immá nagy voltam, az iskolába jártam, az óvodába, s akkor es hát édesanyámmal jártunk az özvegyekhez estenden. Pontosan nagybőjtbe. Met nyárba nem tudtak, mert akkor dolog volt. Nagybőjtbe, s akkor főztek kukurucát egy-egy nagy fazékval, megfőzték jól, majd mind a faszujkát, mind a babot, úgy főzték meg. Akkor tettek egy kicsi cukrot belé, meg megsózták, s akkor ették azt a kukurucát, s énekelgettek. Énekelték ezt a szomorú énekeket, hogy legalább én ezt az éneket választottam, hogy *Kisétülék kis kertembe...* Nekem ez nagyon tetszett. Mentem mezőre es, csak énekelgettem. Már nagy voltam, biztos nagyecska voltam. Beültem egy árnyékba, édesanyám, hogy kisebb voltam, ő hagyott, hogy én üljek ott. S én ott énekelgettem. Mondja édesanyám, Isten nyugussa meg, „Erzsikém” – azt mondja – „hát még dolgozz, ej, gyere kapálni!” „Édesanyám, uljan meleg van kapálóba, én jobban szeretem énekelni, mint kapálni.”

Modesta Liugaitė

A litván népdalok és népballadák jelentésváltozásairól

A vízbeesés, vízbefúlás témaköre

The ladies wrang their fingers white,
the maidens tore their hair,
a' for the sake of their true loves,
for them they'll see na mair.

O lang, lang may the ladies sit,
wi their fans into their hand,
before they see Sir Patrick Spens
come sailing to the strand. [...]

O forty miles off Aberdour
't is fifty fathoms deep,
and there lies gude Sir Patrick Spens
wi the Scots lords at his feet.

Sok hölgy töri fehér kezét,
Sok lány tépi haját
A kedvesért, hű jegyesért,
Kit már sohase lát.

Soká, soká ülhetnek ott,
Kezökben legyező
E hölgyek, míg Sir Patrick Spens
Hajója partra jó. [...]

Feljül, feljül Aberdooron,
A mélység ötven öl;
Ott fekszik a jó Patrick Spens,
Az urak is, körül. –

(*Sir Patrick Spens. Skót ballada.*
Ford. Arany János)

A népballadák és népdalok jelentését illetően a folklorista egyszerre többféle álláspontot is elfogadhat, melyeken azután idővel kisebb vagy nagyobb mértékben igazíthat is, hiszen rendelkezik a képességgel, mely lehetővé teszi számára az *egy* bizonyos jelentést meglátni, ugyanakkor a jelentések polifóniájába is belelát. A magam részéről nem szeretném az énekes és a kutató pozícióját mereven szétválasztani. Az énekes számára a kontaminált balladák és dalok *is* egységes alkotásoknak tűnnek. A kutatás folyamán a kontaminált, összetett, bonyolult szerkezetű balladákat magam is egységes alkotásoknak tekintem, tanulmányom pedig azt kívánja bemutatni, hogy a narrációjukban megmutatkozó „gondolati ugrások” pótlólagos illetve járulékos jelentéseket eredményezhetnek. Az integritás tehát a jelentések polifóniája mellett is megvalósul.

A folklorisztika egyik alapvető felismerése volt, hogy a népköltészet nemcsak egyes alkotások, témák vagy motívumok variánsait hozza létre, hanem a szimbólumokat is variálja. Ezt támasztja alá az a körülmény, hogy ugyanazt a jelentést *több* különböző szimbolikus jel is létrehozhatja. Sokszor találkozunk olyan esetekkel, amikor valamely dal variánsa első pillantásra szimbólumok véletlen szülte egyvelegének tűnik, jobb esetben holmi szép mozaiknak. Azonban a népköltészeti hagyomány kontextusában ezek a jelképek olyan koordináta-rendszeret alkotnak, amely kívülről ugyan ellentmondásosnak tűnhet, ám belül-

ről harmonikus.¹ Ehhez annyit tennék hozzá, hogy a dalszimbólumok rendszerre nemcsak a teljes népköltészet kontextusában létezik, hanem az egyes népének világképében, illetve személyes dalkincsének kontextusában is: az ő rendszerre a *maga* számára az általa ismert népdalok összességére érvényes.

A továbbiakban a litván balladaanyag jelentésváltozásait, a jelentések polifóniáját szeretném bemutatni a vízbeesés, vízbefúlás témakör kapcsán: e képzetek lehetséges jelentéseit vizsgálom a litván dalokban és balladákban, abból a célból, hogy azok jellegzetes szimbolikus vonásait azonosítsam. Előbb két litván népdalt és egy népballadát vizsgálok szemantikai szempontból. A víz képzeteinek, valamint ezek poétikai helyzetének vizsgálata a lakodalmi szimbólumokkal való közeli rokonságukat jelzi. Ezek után hét, a vízbefúlás témaköréből származó litván balladaszüzsét veszek számba, továbbá kilenc nem balladai szüzsét, melyek egymás mellé állítva a jelentések valóságos variációs játékát csillogtatják meg.

1. <i>Az útnál, az út mellett</i> ²
Új korcsma van,
Új korcsma van.	7. Elmentem a Dunára
Halakat fogni,
Halakat fogni.
2. A korcsmában, az újban
Két testvér ivott,
Két testvér ivott.	8. Aj, úsztam a tengeren,
Nem értem a szélire,
Nem értem a szélire.
3. Ittak és mulattak,
Csak ki nem fizették,
Csak ki nem fizették.	9. Csak értem egy nádasba,
A nádasban egy leány,
A nádasban egy leány.
4. – Korcsmárosné, csaplárosné,
Arra kérjük, várjon.
Arra kérjük, várjon.	10. Én a leánynak fehér kezét –
Ő nekem még fehérebbet,
Ő nekem még fehérebbet.
5. Majd ha az ősz eljön,
Akkor megadjuk,
Akkor megadjuk.	11. Én a leánynak aranygyűrűt –
Sírni kezdett keservesen,
Sírni kezdett keservesen.
6. Nem aranyban, sem ezüstben,
Hanem dunai halakban,
Hanem dunai halakban.	12. – Ne sírj, ne sírj, leány,
Te leszel a kedvesem,
Te leszel a kedvesem. ³

1 Stundžienė, B. 1999. 102.

2 *Pakelėje paviešėje [Nauja karčmelė]*

3 Litván Zeneakadémia, Népköltészeti Gyűjtemény (*KTR*) 51 (24), 255 sz. magnetofonfelvétel. Énekelte Marė Navickienė-Kuodžiūtė (76 éves), Mitrauka község, varėnai járás (Dél-Litvánia). Gyűjtötte Genovaitė Četkauskaitė 1956-ban.

Itt az első epizód (1–5. strófa) nem független, amennyiben csak a másik epizódhoz (6–11. strófa) csatolva válik „érvényessé”. Így a két epizódot összekötve, az énekes mintegy extrapolálja az elsőnek a jelentését, kitágítja érvényességi körét. A két testvér⁴ iszik, mulat, de nincs mivel fizetniük – így nincs meg a teljesség érzete. A beteljesülés akkor jön el (és ez a dal irányultsága is), amikor sikerül leányra találnia a legénynek. E találkozás értékét emeli ki a dal. Ezenközben itt is megfigyelhető az a legszebb dalainkban oly általános jelenség, miszerint a dal „a jövőbe lát.”⁵ Először enyhe utalást ad, a későbbi versszakokban pedig feltárja szemünk előtt, amit már ily módon – meglehet, tudat alatt, de – vártunk. Az, hogy (az első epizód végén) dunai halakkal szeretne fizetni a dal hőse, felkészíti a befogadót arra, hogy ezt a hiányt majd valamiképpen törleszteni fogja a dal. Nagyrészt éppen a hal-szimbólum, valamint a dal folyamán való kibontakoztatásának módja közti feszültség befolyásolja, hogy mennyire ragadja magával a dal a közönséget. A szimbólum kibontakoztatásának módjára egy példa: a második epizód rögtön azzal kezdődik, hogy kiderül, a tenger (a Duna-tenger!⁶) végtelen – és ez váratlan örömet szül a hallgatóban. Örömet szerez a találkozás szépsége is, hiszen a hős fehér kezét nyújtja a lánynak, és csodálattal veszi észre, hogy a leány keze még fehérebb. A dal hőse alig szólal meg (az embernek valósággal az az érzése támad, hogy a népdal mintha takarékoskodnék a szavakkal – egy szemernyit sem enged abban az irányban, hogy túl sok legyen kimondva), és csak a legfontosabb ígéretet teszi meg (*Te leszel a kedvesem*), mely az „öröm” újabb forrásává válik, mivelhogy a síró lány számára ez az egyetlen lehetséges vigasztalás.

Mint említettem, a folkloristának többféle magyarázata lehet egy dal jelentésére. A fennálló sztereotípiákkal ellentétben azonban az énekes szintén *különféleképpen* értheti dalait, ráadásul az ő értelmezései is változhatnak idővel. Petras Zalanskas, dél-litvániai népi énekes (1900–1980), aki több mint 350 dalt tudott, idős emberként különösen egy leánykérő dalt szeretett: *Ezen a sötét éjszakán...* Feltételezhető, hogy a dalnak a korábbihoz képest új jelentést tulajdonított, illetve a dalnak a maga számára egészen új jelentését fedezte föl: az ismeretlen lány házához vezető utazás az evilágból való elutazást jelentette meg.

- 4 A litván dalokban gyakran találkozunk azzal a jelenséggel, hogy *egy hősként* két fivér, esetleg két nővér szerepel, akik a következő versszakokban könnyen válhatnak egy személlyé, mint például az idézett szövegben is. A kutatások szerint ez archaikus vonása a litván daloknak.
- 5 Hasonló megoldást találunk a következő dalban (*Ezen a sötét éjszakán...*) a hős kérdésében (miért sír a leány), melynek maga mondja ki az okát. Ugyanaz a paradox logika ez, mint ott már a dal elején is: a legény – mintegy magától értetődően – odalovagol, odatalál a számára még ismeretlen leány házához. Miből veszi ez az eredetét? Hasonló logikával másutt, például a varázsmesékben is találkozhatunk. A dalok viszont a hőseik közötti különleges megértést emelik ki: a legényt és leányt elválasztó távolság valamiféle sajátos tudattal, s egyúttal a jövő tudásával van telítve.
- 6 A litván népköltészetben a víz általában Duna (*Dunojus, Dunajus, Dunojélis* és más alakban), ami nemcsak folyóként, hanem tóként vagy tengerként is szerepel.

<p>1. <i>Ezen a sötét éjszakán</i>⁷
Hosszú az út,
Messze van az a leány,
Gyönyörű fehér liliomszál,
Nekem ismeretlen,
Nekem ismeretlen.</p> <p>2. Habár nem ismertem,
Hozzá lovagoltam,
Leültem az asztalhoz,
Az asztalhoz, a fehérhez
Üvegablak alá,
Üvegablak alá.</p> <p>3. Az ablaknál ülök,
Kitekintek rajta:
Zöld borfolyó folyik,
Ezüst kelyhet látok:
Ki kell majd innom,
Ki kell majd innom.</p> | <p>4. Kiittam a kelyhet,
Kiittam egy másikat is,
És az a leány,
Gyönyörű fehér liliomszál
Szeme sarkából jól megnézett,
Szeme sarkából jól megnézett.</p> <p>5. Habár szeme sarkából néz,
Édesen szól,
Édes szavaiból
Keserű könnyek lesznek:
Keserves sírásra fakadt,
Keserves sírásra fakadt.</p> <p>6. – Mit siratsz, te leány,
Fehér liliomszál,
A koszorúdat, ilyen kérődet
Vagy az ifjú napjaidat,
Vagy a zöld rutádat,
Vagy a zöld rutádat?</p> |
|--|--|
7. Mondta a leány,
Fehér liliomszál:
– Nem a koszorúmat, sem ilyen kérőmet,
Csak az ifjú napjaimat
És a zöld rutámat,⁸
És a zöld rutámat.⁹

A dalok olyan fonalszálak, melyek egész életén át elkísérik az énekest, és amelyek révén az élet szövete egységessé válhat. Az énekes bizonyos, már gyermekkorában elsajátított dalokat egész életében megőriz és előszeretettel énekel, míg azután jelentésük a korábban felfogotthoz képest egyszercsak egészen váratlanul kitágul számára. Petras Zalanskas visszaemlékezése szerint¹⁰ a fenti dalt (*Ezen a sötét éjszakán...*) négyéves korában tanulta Antosė Sluškevičiūtėtől, egy szolgáló-

7 *Šių tamsių naktėi*

8 Ruta: „zöldessárga virágú, erős szagú, gyógynövényként termesztett félcserje (Ruta graveolens).” (*Magyar Értelmező Kéziszótár*) A ruta, rutakoszorú a litván népköltészetben az első számú lány-szimbólum, a szüzességet, a lány öntudatát, büszkeségét jelöli. Hasonlóképpen, a ló, a mén a legénység szimbóluma, a legény másik énje.

9 *Čiulba ulba sakalas. Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimū rinktinė. [Sólyommadár szól, dalol. Válogatás Petras Zalanskas dalaiból, meséiből és emlékezéseiből]* Vilnius, 1983. 29. sz. Énekelte Petras Zalanskas (1900–1980), Mardasavas község, varėnai járás (Dél-Litvánia).

10 1. füzet, 22–24. Idős korában Petras Zalanskas Norbertas Vėlius, a neves folklórgyűjtő ösztönzésének köszönhetően, emlékezéseit, tapasztalatait, tanácsait (például az orvoslás terén) írásban is összefoglalta. Ily módon 27 teleírt füzet maradt utána. A füzetek a Litván Irodalmi és Folklór Intézet Litván Népköltészeti Kézirattárába kerültek; a *Sólyommadár szól, dalol* című gyűjteményében ennek csak részletei olvashatók.

lánytól: amikor a lány font, a gyermek az ölébe ült, és egyenesen a száját nézte, melyből „csodálatosabbnál csodálatosabb dallamok áradtak szét”. Zalanskas egy másik vallomása szerint gyermekkorában a környezetében lévő összes leányt gyönyörűnek találta. „Pedig én piciny voltam, s a szerelmi dolgokhoz semmit se értettem...”¹¹ Mindez tehát „a dalolás iskolájának” tekinthető: a gyermek így tudta felfogni, befogadni és értelmezni például a (leányban gyönyörködő) leánykérő dalokat. Az énekes világgképét tehát a dalok formálták már akkor is, amikor azok primer jelentésének ő még tudatában sem volt. Összességében – egy metaforával élve –, a dal folyóját ilyen partok között látjuk elhaladni: 1) a szerelmi tematika még nem releváns az előadó életében; 2) a szerelem fontossá válik, de az előadó még nem ismeri párját, majd mintegy öntudatlan hívásnak engedelmességgel indul el és talál rá a szeretet tárgyára (a dal elején ábrázolt tulajdonképpeni helyzet); 3) házasemberként újra és újra visszaemlékszik a feleségével való első találkozásra; 4) felesége meghal – ismét ismeretlen (?) a hozzá vezető út...

A balladák bevezető vagy zárójeleneteiben megjelenő motívumok különösen változékonyak. E motívumoknak valamiféleképpen mindig kötődniük kell a főszöveghez, különben lemorzsolódnának. Azonban nemcsak egyszerűen kapcsolódnak a szöveghez, hanem annak jelentését is gazdagítják.

A következő dal variánsainak többsége a harmadik versszakkal kezdődik: *Téptem a lent...* Az apa hozzájárul lánya férjhez adásához, a legény vízbefúlásához. A vízi halál rituális eseményt jelent – lakodalmat.

<p>1. <i>Kérvén kértem</i>¹²
Öreg jó apámat,
Bárcsak vetne nekem, leányának,
Lent a tenger partján.</p>	<p>4. Jött egy legény paripán
Lovait itatni:
– Mit siratsz, te leány,
Te lennek tépője?</p>
<p>2. Vetette a lent,
És mondta:
– Adj, Istenem, jó lentermést,
A lányomnak kelengyét.</p>	<p>5. – Hej, te legény,
Te ifjú,
Elmerült a gyűrűm
A tenger fenekére.</p>
<p>3. Téptem a lent,
Mostam a kezem,
Elmerült a gyűrűm
A tenger fenekére.</p>	<p>6. – Hej, te leány,
Te ifjú,
Tartsad a paripámat,
Kiveszem a gyűrűt.</p>
<p>7. Nyúltam a gyűrűért,
Magam elmerültem,
Isten veled, te leány,
Te, lennek tépője.¹³</p>	

11 Čus, 322.

12 *Aš prašiau prašiau*

13 Litván Zeneakadémia, Népköltészeti Gyűjtemény (*KTR*) 66 (24), 4359 (10) sz. magnetofon-felvétel. Énekelte Petronélé Krukoniéné-Padegimaité (született 1900-ban), Druskininkai község, alytusi járás (Dél-Litvánia). Gyűjtötte M. Slipkus és L. Šaltenis 1961-ben.

A leány kérése: „Bárcsak vetne nekem, leányának, / Lent a tenger partján”, s utána panasza: „Elmerült a gyűrűm / A tenger fenekére” – szokatlan; mintha csak ő maga találta volna ki most a lenvetés helyét: *a tenger partján*. Mintha a kérésből az érződne, hogy maga vágyódik a végtelen tenger közelébe – és ez az irány egybeesik „a dal irányával”, a dalban végbemenendővel... A dalok nyújtotta vigaszok egyike éppen az, hogy helyreállítják a rendet. Megtaláljuk bennük azt a pillanatot, melyben nyilvánvalóvá válik, hogy a megszokott rend – mindennemű veszéllyel fenyegetve – bomlani kezd, ám a dalok ezt nem elrejteti, hanem *megénekelni* kívánják. (Ahogyan még Homérosz vélte: az istenek azért küldenek szerencsétlenséget az emberekre, hogy az utódoknak majd legyen mit megénekelniük.¹⁴) Ugyanakkor felmutatják azt a módot is, ahogyan a rend helyreállítható. Az évszázadok folyamán lecsiszolódott dalok, vándorformulák, olyan tanácsokat tartalmaznak, melyekhez ragaszkodva adják tovább az emberek a dalkincset a következő generációknak. A tanácsok egyetemes érvényessége – hogy tudniillik, ami az egyes emberrel titokban történik, az már ismeretlen személyek által régóta ismert – szüli a vigaszt, reményt, méghozzá nem direkt módon, hanem úgy, hogy az ember lelkét olyan állapot közelébe hozza, melyben a kiutat maga veszi észre.

Visszatérve *A koszorúért vízbe fulladt legény* balladájához, sok variánsban ugyanaz a legény reakciója a leány sírására: nekimegy a víznek, hogy a gyűrűt, illetve a koszorút kihozza. Másutt azonban a ballada kezdőmotívuma eltér: az anya elküldi leányát a folyóra vizet meríteni. Feltámad az északi szél, és vízbe fújja a leány koszorúját (lásd alább a 7. szüzsécsoportot).

<p>3. Odajött egy olyan legény –
A-ja-jaj,
Fejét adja a koszorúért,
A-ja-ja-ja-jaj.</p>	<p>5. A koszorú partra kerül –
A-ja-jaj,
A legény a víz mélyére,
A-ja-ja-ja-jaj.</p>
<p>4. A koszorú folyón úszik –
A-ja-jaj,
A legény fennhangon kiált,
A-ja-ja-ja-jaj.</p>	<p>6. A koszorú fejezre kerül –
A-ja-jaj,
A legény a ravatalozó deszkára,
A-ja-ja-ja-jaj.¹⁵</p>

A legény részéről ez áldozatnak tűnik... De mondhatnánk, hogy mindkét fél áldozatot hoz, hiszen a leány az első, aki veszteségét megszenvedti. Ez pedig a népballada egy másik variánsának befejezése:

14 *Odiüsszeia* VIII, 579–580. „Ezt biz az istenek intézték így, szöve a vést a / földilakóknak, hogy legyen ének a messze jövőben.” (Devecseri Gábor fordítása)

15 Érdemes megemlíteni, hogy a balladának – szövege tartalmával ellentétben – sokszor víg dallama van. Litván Zeneakadémia, Népköltészeti Gyűjtemény (*KTR*) 135 (78). Énekelte Monika Mazaravičiūtė (született 1904-ben), Medinai község, ukmergėi járás (Kelet-Litvánia). Gyűjtötte V. Raupėnaitė és V. Kligytė 1971-ben.

<p>11. A gyűrűért nyúltam,
Magam, ifjú, a vízbe fulladtam:
– Isten veled, leány,
Nyújtsad fehér kezed.</p> | <p>12. – Édesanyám,
Édes szívem,
Egy arany gyűrűért
Veszítettem el egy legényt.¹⁶</p> |
|--|--|

A dal utolsó két versszakában különösen jól látni: az elbúcsúzás még igazi köszönésre emlékeztet: a legény azt kéri, hogy a leány nyújtsa neki fehér kezét. Mintha egyszerre történnék az elbúcsúzás és a találkozás, a halál és a születés. Édesanyjával a lány a legény régi énjének halálát tudatja. Emellett már *modernebb* felfogásnak tűnik egy másik, *A meghalt leány*-ballada változatainak az a mozzanata, amikor is a haldokló lány *szemrehányást tesz* a legénynek azért, mert tudja: miközben majd koporsóját viszik ki az egyik kapun, kedvese a másik kapun kilépve elindul újabb kedvest keresni magának.

A népi énekes számára az általa énekelt balladák értelmesnek tűnnek. Még akkor is így van ez, ha a gyűjtő kérésének, hogy a balladának vagy egyes jelenségeknek jelentését magyarázza el, nem mindig tud eleget tenni. A balladának mégis van jelentése az énekes számára, hiszen máskülönben nem énekelné, hanem hagyná a feledésbe merülni. A kortárs folklorisztika gyűjtési gyakorlata szerint, amennyiben a gyűjtő az énekestől a helyszínen valamiféle ritka, sajátos motívumot hall, magától az adatközlőtől kérdezi annak jelentését. Ennek háttérében az a – a folkloristák között mélyen gyökerezett – felfogás működik, miszerint a népi énekesek, gondolkodásmódjuk miatt, a dalhoz egyetlen jelentést társítanak, s ezt az „igazi” jelentést tudakolja a folklorista. Véleményem szerint a népi énekestől nem szabad elvárni, hogy az általa énekelt darabok üzenetét saját maga fejtsse meg, mivel *a jelentés megfogalmazása* nem rá tartozik. Különbőség van a jelentés létrehozása és annak értelmezése között. Az énekes alkot, hiszen alkotó módon átvette és felhasználta a különféle jelentéshordozó elemeket, maga nem képes azoknak diszkurzív módon adekvát és szabatos magyarázatát adni. A dal jelentése számára az éneklés *során* és az éneklés *által* tárul fel.

Nagyon népszerű szüzsé Litvániában, hogy egy leányt, aki elveszítette koszorúját, vízbe fullasztanak. Ennek valószínű ősi jelentése: esküvő lesz; a kereszténység idején ráakódott jelentése viszont: 'a koszorú elveszítése elnyeri büntetését'.

Az elveszített koszorújáért bűnhődő lány története Litvánia-szerte elterjedt. Pranė Jokimaitienė szerint több mint 300 feljegyzésről van tudomásunk.¹⁷ A szüzsé az ország déli részén a legnépszerűbb, ahol *A kastély udvarán nőtt egy hársfa* szövegkezdettel ismerik. Mint számos más balladai szüzsét, a dél-litvániai énekesek ezt a balladát is bőjti éneknek tartják.

16 Litván Zeneakadémia, Népköltészeti Gyűjtemény (KTR) 151 (74). Énekelte Ona Svetlavičienė (született 1884-ben), Stanciūnai község, varėnai járás (Dél-Litvánia). Gyűjtötte A. Kraucevičiūtė és G. Putrimaitė 1971-ben.

17 Jokimaitienė, P. 1968. 330.

A kastély udvarán
A hegyen nő egy hársfa,
alatta ül egy leány
és a kastélybeli ifjakkal
a kozákokkal beszélget

– kezdődik a ballada. A szüzsé folytatása: bátyjai ezt meglátják, és elmondják apjuknak. Ez a bevezető kép nem mindenütt van meg, a variánsok nagy része az apja által vízbe fullasztott lány epizódjával kezdődik, miközben a harangok gyászosan szólnak. Bátyjai, még akkor is, ha ők árulták be húgukat, *a hegyeken járnak, trombitát fújnak, dobot vernek, arany gereblyével gereblyéznek* – a húgukat keresik. Megtalálják a Dunában *fehér homoktól elborítva, zöld habtól elsodorva*. A fiúk kérdőre vonják apjukat, miért fullasztotta vízbe lánytestvérüket. Ha a koszorú miatt ölte meg, ők kötöttek volna másikat, ha a gyűrűért, eladták volna paripájukat, hogy másikat vegyenek...¹⁸

A litván ballada középpontjában tehát a költői eszközökkel megfogalmazott büntetés, valamint a testvéri keresés motívuma áll. A Duna fenekén megtalált húgocska költői képe tárul fel előttünk, maga a büntetés oka pedig elfelejtődik. A lányt bátyjai siratják, szólítgatják, költögetik: *Kelj föl, mi húgunk, a békalencsék közül, Ne rohasszad selyemruhádat*.¹⁹ A fiúk szerepe olyannyira nem egyértelmű, hogy ettől némely variáns egészen elveszíti logikus felépítését.²⁰ A lánytestvér megszólal a víz alatt, s közli, hogy apjára hagyja mindenét: a vödröket a parton, a selyempántlikát a fűvön, az ezüstgyűrűt a nádon, ékesítse azokkal apja jövődő menyeit.²¹

Az egyik változatban figyelemreméltó, az archaikus világképet tükröző végjelenetet vélünk felfedezni: a lány bátyjai tanakodnak egymás között, hova temessék el húgukat.

Se a temetőhegyre,
Se a rutáskertbe,
Csak a zöld mocsarakba,
A barna lápokba.²²

Itt akár élő lányról, az ő állapotváltozásáról is lehetne szó, mindez az ő új állapotának pontos leírására való törekvés. *Zöld mocsárban lenni* a szerelmi állapotot jelentheti.²³

18 LTt I 559, Čtk DM 130.

19 LTR 224 (418)

20 Pl. LTR 253 (39).

21 LTR 2405 (46).

22 LTR 1554 (39).

23 Ezt különben a magyar népköltéssel kapcsolatban is kimutatták. L. Bernáth B. 1987. 40–63; Vargyas L. 1988. 477–503.

Az idézett dalban (*Kérvén kértem öreg jó apámat...*) sejtjük, hogy a lent a tenger partján elvetve az édesapa hozzájárul a legény vízbefúlásához, azaz a tett valamiképpen elősegíti lánya férjhez adását. Az apja által vízbe fullasztott leány balladájában is – igen óvatos fenntartásokkal – feltételezhetjük, hogy a művelet a lánynak édesapja által való férjhez adását jelképezhette. „Hiszen az archaikus hit szerint a halál és a lakodalom modelljei között sok a közös vonás, sőt, a lakodalmi rítusokra erősebben dramatizált gyászolás jellemző, mint magára a temetésre.”²⁴

El kell ismerni, hogy a ballada napjainkban hangfelvétellel rögzített variánsainak többsége csak nehezen támasztaná alá fenti feltevésünket, mivel azok ilyen benyomást nem keltenek. A víz képzetének a dalokban egykoron megvolt *mitikus* jelentését, a szerelmi és lakodalmi témákkal való összefüggését a későbbi idők realiztikus képei ma már elhomályosítják (például a vízbe fullasztott lány temetésének részletező megjelenítése és hasonló megoldások).²⁵

A litván balladaszűzsék számos ellentmondása, a szereplők inadekvát reakciói nem feltétlenül jelentik azt, hogy ezek ne volnának eléggé balladaiak. Egy mélyebbre hatoló kutatás kimutathatná, hogy ilyenkor a narrációs rendnél fontosabbá válik a rituális rend, hiszen vannak esetek, amikor a balladák megértése kifejezett rekonstrukciós erőfeszítéseket igényel. Másutt pedig ezek az „anomális” szövegek talán a népballadáknak valamiféle eltérő fajtáját képezik, a népballada műfajának „litván” verzióját (a műfaj sajátos felfogását). A napjainkat megért daloknak, balladáknak számos (változó) esztétikai kritériumot kellett át- és túlélniük.

Számos esetben a szűzsé belső logikáját az énekesek szívesen felcserélték annak a bizonyos vigasz-funkciónak kiteljesítésével, amelyet elképzelésük szerint egy dalnak nyújtania kell. Ilyen, az „egyensúlyt” szolgáló elemek: kicsinyítő, becéző szavak bősége, maga a lírai elbeszélőjelleg, bizonyos narratív részletek (például a hős siratása, hosszú temetési jelenetek, gonosztettek megbánása vagy a bűnös szavakba öntött elítélése, végül egy-egy cselekménysor váratlan jóra fordulása). A litván népköltészet-kutatók még nem cáfolták meg azt a tendenciát, melyet Donatas Sauka így foglalt össze: „Litván környezetben a balladára erősen hat az az eleven, még ki nem merült dalhagyomány, amely gyakran hatalmas erővel képes megváltoztatni a ballada formáját és jelentését.”²⁶

A balladáknak ritkán van egy jelentésük, képeik igen gyakran ambivalensek. Másik vonásuk, hogy nem egyrétegűek: nagyon archaikus, néha pedig irracionális motívumok mellett az őket körülvevő társadalmi közeg aktuális vonatkozásait is magukba foglalják. A ballada fejlődésének egyik jellemzője az, hogy a formai egyszerűsödés nem feltétlenül jár együtt tartalmi egyszerűsödéssel. Sőt, inkább fordítva: a tartalom még összetettebbé válik, pótlólagos elemekkel gazdagodik és jelentése homályosabb, többértelmű lesz.

24 Stundžienė, B. 1999. 89. [Kiemelés – M. L.] Stundžienė megállapításnál két szerzőre hivatkozik: Frejdenberg, O. M.: *Mifi literatura drevnosti*. Moskva, 1998. 129; Propp, V. Ja.: *Istoričeskie korni volsebnj skazki*. Moskva, 1986. 252.

25 Vö. Stundžienė, B. 1999. 90.

26 Sauka, D. 1970. 257.

Mindezeken túl a ballada szövege még nem minden... Számos más tényező létezik, amely a ballada előadásakor kommunikációs csatornaként működhet, és amely további jelentés-forrásokat nyithat. A jelentéshez számos meggyökerezett vagy éppen kiszámíthatatlan, illetve előre nem látható asszociáció is hozzájárul. Ezeket néha a dallam, egy-egy archaizmus, máskor nem-verbális gesztusok vagy egyéb más, az énekes által nyújtott jel(zés) szüli, máskor a ballada előadásának körülményei. A litván énekes népköltészet külföldi kutatói és maguk a litvánok is felfigyeltek arra, hogy *a litván népdalok mennyire nem epikusak*. Ahogyan W. J. Entwistle fogalmazott: „Az egészében véve lírai jellegű litván népköltészetben találni bizonyos narratív csírákat, melyek viszont homályos és nehezen megfogható természetűek.”²⁷ Ezért lehet nagy jelentőségű azon mechanizmusok feltárása, melyek közrejátszanak abban, hogy az alig némi eseményt tartalmazó dalok olyan nagy hatással vannak az őket éneklő és hallgató közösségre.

Az alábbiakban néhány a vízbefúlás témakörében mozgó litván balladaszűzét szeretnék bemutatni.

1. *A vízbe dobott Anna* balladája. Értékes ajándékot (cipőt) vett János Ancsurkának, ám Ancsurka mégsem ígérte neki magát. A halászok halásztak, Ancsurkát kifogták, s felismerték. Jancsit börtönbe vetették. — Még ennek az újabb kori balladának is lejegyezték olyan variánsait, melyekben a vízből kifogott Ancsurka életre kel. Ezt nem annyira a szűzsé „jóra fordulásának” tekintjük, mint inkább archaikusabb alakjának, mely az életforduló után kezdődött életet sejteti.
2. *Kaiké zsidó lány* balladája. Három katona ivott a korcsmában, egyikőjüknek az a gondolata támadt, hogy szöktessék meg Kaikét, a korcsmárosné szép leányát. Arannyal és ezüsttel, szép ruhákkal teli három kocsival elindultak. Az úton egy folyót értek, ott azt parancsolták a katonák Kaikének, hogy ugorják be a hídról a vízbe.
3. *A halász két leányáról* szóló ballada. Egy halásznak két lánya volt: az egyik sötét, mint az éjszaka, a másik világos, mint a nap. A fiatalabbikat, a szöktét megszerette egy ifjú legény, és gyűrűt ajándékozott neki. Az idősebbik kicsalta hűgát a tenger partjára halakat nézni, és míg az a halakat nézte, betaszította a tengerbe. „Ments ki, testvérkém, neked ajándékozom édesem gyűrűjét!” De a testvére nem mentette ki. A vízből kifogott testvér csontjából kantelet csináltak, a hajából húrokat. A kantele, valahányszor játszottak rajta, így szólt: „Néném, én békén pihenek, de téged a szerencse elkerül.”
4. *Az esküvője napján vízbe fulladt leány* balladája. Egy lánynak azt jósolta egy cigányasszony, hogy esküvője napján vízbe fúl. Vőlegénye ércből csináltott hidat. Az esküvő napján a paripák mégis megvadultak, az érchíd összetört, és a menyasszony vízbe fulladt. — Ez a szűzsé nemcsak a litvánoknál

27 Entwistle, W. J. *European Balladry*. 1939. 285. — Másik forrásból idézem: Balys, J. 1958. XXXI.

ismert, és nemcsak énekelt formában él. Itt is a törvényszerűt énekli el a ballada: az esküvő vízbe fulladással jár.

5. *Bendoriutė és Kaniušas* balladája. Egy nemesember, Kaniušas, megszerette Bendoriutét, a szegény leányt. Táncba hívta, rálépett a lábára. Bendoriutét megriadt, kiugrott az ablakon, a tengerbe esett és belefulladt. Bendoriutét kifogták és szépen felravatalozták, Kaniušas pedig keservesen sírt. – A fehéroroszoknál a ballada litván variánsaival ellentétben egy világosan felállított alternatívát találunk. A lánynak két lehetőség közül kell választania: férjhez menjen-e egy nemeshez, vagy pedig meghaljon? Inkább a halált választja. A litvánoknál ez az alternatíva nem él, mintha fölösleges lenne, sőt zavarná a mondanivalót. Az életfordulót a halál, ravatalozás fejezi ki, s keserves sírás kíséri.
6. *A lány és a kozák* balladája. Egy lány a kendőit mosta, a vízbe beleesett. Kér egy kozákot, hogy mentse ki, azt ígéri, hogy 200 rubellel jutalmazza. De a kozák csak a leányt akarja, nem a pénzt.
7. *A vízbe fulladt lány* balladája. Az udvaron nőtt egy nyírfa. „Kivágom a nyírfát, csinálok egy hajót” – szól a legény. „Gyere, leány, a hajóba, menjünk ki a tengerre!” Egyszer csak feltámadt a szél, meglódukt a hajó, és kiesett a lány. Fuldokolva, karjait nyújtogatva így szólt: „Isten veled, legény, Isten veled! Válassz magadnak másik leányt, akinek keze dolgosabb, akinek lába fürgébb, akinek orcája pirosabb, akinek szeme kékebb, akinek hajfonata szőkébb...”²⁸ – A balladában elmesélt (a pusztá szemmel látott) drámától eltekintve úgy is elemezhetnénk a szüzsét, hogy az életforduló után a lány valóban dolgosabb lesz, fürgébb, szebb... A régi lány elbúcsúzik a párjától, egyben saját ifjú napjaitól, egyúttal el is határozza, ígéri is, hogy mostantól más lesz, önmagát megtagadóbb.

Számba vennék továbbá néhány idevágó, nem kifejezetten balladai folklór szüzsét is,²⁹ melyek egymás mellé állítva a jelentésnek valóságos variációs játékát csillogtatják meg.³⁰

1. Antanas Juška (Juškevičius) *A lakodalom rendje* című művében³¹ (más, 19. századi folklórgyűjtőkhöz hasonlóan) egy *lakodalmi körjáték* szövegét közölte: „Tündér, tündér, hová tetted a férjed?” „Találtam tengerben egy követ, vízbe fullasztottam a férjem.” „Tündér, tündér, magad is fulladj meg!” „Magam meg nem fulladok, hanem hűgomat vetem a vízbe.” (Ekkor a „tündér” beránt a maga helyére egy másik játékost – lányt – a kör közepére.)

28 Például: Čus, 113. sz.

29 Ezek többnyire népdalok, de némely variánsaik népballadák, például ha dramatikusan festik az eseményt, illetve ha a dallam ballada-féle. A litván népköltészetben a balladai és nem balladai szüzsék közötti határ nem húzható meg élesen.

30 Forrásom itt túlnyomórészt: Balys, J. 1958. IX – XXX.

31 Juška, A. 1880. 106.

2. Egy legény fuldoklik a tengerben együtt paripájával. „Te legény, mentsd meg magad, pej paripád hadd vesszen ott. Paripa lesz másik is, de legény másik nem lesz.” A dal párhuzamos második részében egy lány fuldoklik a vízben koszorújával. „Te lány, mentsd meg magad, rutakoszorúd hadd vesszen ott. Rutakoszorú lesz másik is, de lány másik nem lesz.”
3. Egy legény (*esetleg*: leány) a tengeren halászott, mosta a hálóját, gyűrűje a vízbe esett. Nyúlt a gyűrűért, s maga is elmerült. Kedveséhez kiált, hogy mentse ki őt, de az azt válaszolja, hogy menteni mentené, de hiába, ha nincs se hajója, se evezője.
4. Egy legény a tengeren át kedveséhez menne. Hajóját egy nagy vihar felborítja. A fuldokló legény látja a kedvesét, amint a parton zokog és fehér kezét tördeli. Vigasztalni szeretné, és azt mondja: majd talál *másik legényt* magának. A lány azt válaszolja, hogy sohase talál olyanra, mint amilyen ő volt. – E befejezésnek (mely tulajdonképpen közhely) valószínű egykori, ősi szerepe itt az, hogy az életfordulón való átlépés visszafordíthatatlanságát tudatosítsa. Feltételezhetjük, hogy a *másik legény* – ugyanaz a személy, csakhogy jócskán „megváltozva”. A hős állapotváltozását (státuszváltozást) úgy is megfogalmazhatja a népköltészet, mintha *két* szereplőt, két különböző személyt szerepeltetne – ezt a fogást az absztrakt gondolkodás egy bizonyos különleges fajtájára lehet visszavezetni.
5. Ifjú legények háborúba vágattak lovukon. Egyikőjüknek korábban azt mondták: veszélyes átmennie a rézhídon, de ő azt hitte, ifjú barátai majd kimentik. A víz csillogott, a híd közepe beszakadt, és a legény elmerült.
6. Egy legény pénzt szeretne kölcsön kérni egy leánytól, hogy nekivághasson a tengernek. A lány azt kérdezi: hogyan adja majd vissza, és hogyan fogja őt majd felismerni. A legény azt válaszolja: kék hajóban fog előtte kikeletkor elhajózni.
7. Már a 19. században Liudvikas Rėza által lejegyzett, ritka, általában mosáshoz kapcsolódó *munkadalként* élő szüzsé: egy leány a tenger partján szennyest mos (variánsa: vásznait mossa). Jön egy legény, és figyelmezteti, hogy lassan csinálja, bele ne essék a Dunába. „Ha beleesem is a Dunába, A Duna tiszta vizébe, Jaj, kiúsznak, kiúsznak patyolat vásznaim És rutakoszorúm.”³² A dal néha két párhuzamos részből áll, az elsőben a legényt lovai itatásakor a leány figyelmezteti, hogy vigyázzon, bele ne essék a vízbe. De a legény nem fél: ha beleesik is a Dunába, kiúszik majd a sapkája is.
8. Egy ifjú legény / leány / testvér vízbe fúl. Kéri közben apját, anyját, bátyját, húgát, hogy mentsék ki, „*ha engem, ifjat, nem is, legalább a sapkámat.*”³³ A teljesebb variánsokban mindenki fél, mentegetőzik, hogy nem tud úszni, végül egyedül csak a kedvese siet a legény segítségére, és kimentti a vízből.

32 Ated, 9. sz.

33 ŠLB, 42. sz.

9. Végül következzenek egy olyan eseménysor, amely végigvonul a litván népköltészet különböző műfajain (a téli időszak kalendáris dalaitól kezdve a lakodalmos dalokon át a balladákig), az egyes alkotásokban hol epikusabb, hol líraibb formában jutva kifejezésre. Az északi szél vízbe fújja a lány rutakoszorúját, a legény ki akarná venni, de a vízbe fullad. Azt kéri: apjának ne mondják meg, hogy a koszorúért fulladt vízbe, helyette azt, hogy a lovai itatásakor, anyjának se mondják meg, hogy meghalt, hanem hogy megházasodott.³⁴ Másutt a fuldokló legény azt kéri, hogy ne a temetőhegyen temessék el, hanem a rutáskertbe. „Valahányszor kapud nyitod, Annyiszor sírsz keservesen, Valahányszor rutát szakítasz, Annyiszor jutok eszedbe”³⁵ A rutáskertbe temetés iránti kérés mintha éppen azt sugallaná, hogy a vízbefúlás nem haláleset, hanem lánnyal kötött egység. Az idézett utolsó versszak azonban nem hagy kétséget afelől, hogy az archaikus motívum itt már átértelmeződött, és az ábrázolt tragikus eseményhez emocionális viszonyulás is kapcsolódik. Megint másutt nem is egy, hanem három (vagy egy ezred!) legény jelenik meg a parton, lovaikat akarják itatni. „Aki kiveszi a koszorúmat, azé leszek én, ifjú leány.” A legfiatalabb kiveszi a koszorút, de maga vízbe fullad. A koszorú a leány fején díszel, a legény a ravatalozó deszkán fekszik.³⁶ Itt figyelemreméltó, hogy a lány koszorúját rendszerint sikerül megmentenie a legénynek, és az a leány fejére visszakerül (aminek a litván folklórszítika által részletesen még nem elemzett, de általánosan evidenciának tartott jelentése, hogy az menyegzői koszorú lesz).

Összefoglalásul: látnivaló, hogy a litván népköltészetben a balladai és a nem balladai szüzséket elválasztó határ egészen mobilis és bizonytalan. A vízbefúlás sok esetben valamiképpen feltételes: vízbe fullad a dal hőse, viszont partot ér valamely attribútuma (sapka, paripa, vásznak, koszorú), vagy valamit közben megment (a legény a leány koszorúját). Találkozunk tehát olyan szüzsékekkel, melyekben (1) a hős kijelenti, hogy nem fél a vízbefúlástól (7. szüzsécsoport); (2) a vízből kifogott hős megint életre kel (A *János vízbe dobtá Annát* ballada egyes variánsai); (3) a vízbe dobott hűg „békén pihen”, szemben testvérével, aki életben maradt, de „a szerencse elkerüli” (A *halász két leánya* balladája); (4) a paripájával/koszorújával együtt vízben fuldokló hőst azzal biztatja kedvese, hogy ne sajnálja paripáját / koszorúját, lesz majd másik, csak magát mentse meg (2. szüzsécsoport). Más „feltételelességeket” is találhatnánk, melyek mind arra utalnak, hogy *e dalok nem valódi vízi halált ábrázolnak, hanem rituális módon mesélik el a lakodalmi eseményeket*. A balladák zárójeleneteinek drámaisága minden bizonnyal azt a gondolatot hivatott hangsúlyozni, hogy az élet nagy fordulópontján való átkelés visszafordíthatatlan. Feltételezhető, hogy másutt viszont az olyan balladai for-

34 A magyar *A megölt havasi pásztor* balladától eltérően, ahol a *Napnak húgával, Föld unokájával, Világ csudájával* házasodik össze a dal hőse (Ortutay Gy. – Kríza I. 1978. 32. sz.), a litván balladában *veresszárnyú koncert* vesz feleségül a vízbe fúlt legény. *A táncos legények tengeri kecskék voltak..., A násznép a halak voltak mind..., A zenészek a szelek voltak mind.* LTR 2392 (50).

35 ŚLB, 37. sz.

36 Például: KTR 383 (83), 1399 (70) sz. magnetofon-felvétel.

mulák, mint hogy a vízben fuldokló (és általában meg is fúló) hős helyett a kedvese (1) *sohasem talál olyanra, mint amilyen ő volt*; (2) *siet másikat keresni magának*; illetve (3) a fuldokló hős *maga kéri, hogy kedvese keressen magának mást* ismét csak az absztrakt gondolkodásnak egy bizonyos különleges, archaikus fajtáját tükrözik, mely a hős státusváltozását két személy felléptetésével oldja meg.

A dalokban a víz-képzet egykori *mitikus* jelentését – a szerelmi és lakodalmi témákkal való összefüggését – a későbbi idők realiztikus képei viszont elhomályosították. Azt tapasztaljuk, hogy dalainkban a víz szimbolikája lényegét tekintve részben egybeesik a dal legfontosabb rendeltetésével, hogy tudniillik kiemelje és elevenen tartsa a lakodalom-témát, minden egyén és minden közösség életének egyfajta csúcspontját. Így válik lehetővé, hogy egy népdal, melynek társadalmi-történeti közege régen megváltozott, érzelmi rezonanciót tud kiváltani a mai hallgatón is – ezzel esztétikai értékét is bizonyítva.

A litván népballadák zárójelenetei („feloldásai”) és egyéb következetlenségei gyakran érthetetlenek, vagy éppen azt a benyomást keltik, hogy romlott variáns-sal van dolgunk. Ám ami első rátekintésre netán természetellenesnek, sőt anomáliának tűnik, az a folklór teljes kontextusában elhelyezve érthető lesz, hiszen azt sokszor éppen a népköltészettel szembeni elvárások, a hallgatónak a balladák-
kal szemben támasztott követelményei hozták létre.

Irodalom

Balys, Jonas

- 1958 *Lietuvių dainos Amerikoje: Lithuanian Folksongs in America. Pasakojamosios dainos ir baladės: Narrative Songs and Ballads.* Boston. (Lietuvių tautosakos lobynas V. A Treasury of Lithuanian Folklore V.)

Bernáth Béla

- 1987 A szerelem képes nyelvéről. A favágásról és a szerelemfákról. In *Erősz a folklórban. Erotikus jelképek a néphagyományban.* Szerk. Hoppál Mihály – Szepes Erika. Budapest, 40 – 63.

Jokimaitienė, Pranė

- 1968 Lietuvių liaudies baladės. [Litván népballadák.] In *Dainuojamosios tautosakos klausimai. [Az énekes népköltészet kérdései.] Literatūra ir kalba, IX.* Szerk. Kostas Korsakas. Vilnius, 297 – 357.

Sauka, Donatas

- 1970 *Tautosakos savitumas ir vertė.* [A népköltészet sajátossága és értéke.] Vilnius.

Stundžienė, Bronė

- 1999 Vandens prasmės lietuvių dainose klausimu. [A víz jelentésének kérdéséről a litván népdalokban.] *Tautosakos darbai XI (XVIII).* 86 – 104.

Vargyas Lajos

- 1988 Belső forma. Szimbolika. Természeti kezdőkép. In *Magyar néprajz. Folklór 1. Magyar népköltészet.* Főszerk. Vargyas Lajos. Budapest, 477 – 503.

Források

- Ated *Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir atsiminimų rinktinė.* [Kilencágancsú szarvas jön. Válogatás Rožė Sabaliauskienė dalaiból, meséiből és emlékezéseiből.] Sudarė ir parengė [összeállította és szerkesztette] Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius, 1986.
- Čtk DM *Dzūkų melodijos.* [Dzūkijai dallamok.] Sudarė ir parengė Genovaitė Četkauskaitė. Vilnius, 1974.
- Čus *Čiulba ulba sakalas: Petro Zalansko tautosakos ir atsiminimų rinktinė.* [Sólyommadár szól, dalol. Válogatás Petras Zalanskas dalaiból, meséiből és emlékezéseiből.] Sudarė ir parengė Danutė Krištopaitė, Norbertas Vėlius. Vilnius, 1983.
- Juška *Juška, Antanas. Svočinė rėda.* [A lakodalom rendje.] *Lietuviškos svotbinės dainos.* [Litván lakodalmi dalok.] (Első kiadások: 1880, 1883, Szentpétervár.) Új kiadás: a két mű két kötetben, Vilnius, 1955.
- KTR *Lietuvos muzikos akademijos (buvusios Konservatorijos) Etnomuzikologijos katedros tautosakos rinkiniai.* [A Litoán Zeneakadémia – volt Konzervatórium – Népzene tudományi Tanszékének kéziratos népköltészeti gyűjteménye]
- LTR *Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas* [A Litoán Irodalmi és Folklór Intézet Litoán Népköltészeti Kézirattára]
- LTt I *Lietuvių tautosaka. T. 1.: Dainos.* [Litoán népköltészet. I. Népdalok.] Medžiagą paruošė [Az anyagot előkészítette] V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Uginčius. Vyr. red. [Főszerk.] K. Korsakas, tomo red. [szerk.] Amb. Jonynas. Vilnius, 1962.
- Ortutay – Kríza *Magyar népballadák.* A szerkesztés és a bevezetés Ortutay Gyula, a válogatás és a jegyzetek Kríza Ildikó munkája. Második kiadás, Budapest, 1976.
- ŠLB *Šimtas liaudies baladžių.* [Száz népballada.] Parengė Jonas Balys. LTSR valstybinė leidykla, Kaunas, 1941.

Népi többszólamúság – a litván *sutartinė* világa*

Nem könnyű feladat a hangzó dimenzióról írásban megnyilvánulni, oly módon, hogy az olvasó bármennyire is elképzelhesse, mi szólal meg a szavak mögött. A feladatot nehezíti, ha egy másik népnek a miénktől oly különböző népzenejéről van szó, jelen esetben egy litván műfajról, a *sutartinė*ről. A fenti okokból nem is törekedhettünk többre, mint hogy világosan összefoglaljuk, milyen zenei jegyekkel, történeti, társadalmi, kulturális háttérrel bír ez a műfaj. A *sutartinė* teljesebb megismeréséhez kis adalékot nyújthat az a néhány illusztráció, amelyeket a tanulmányban közlünk.

Daiva Račiūnaitė-Vyčiniienė a *sutartinė*kről szóló, angol nyelvű monográfiájában átfogóan tárgyalja a műfaj kutatástörténetét, történeti hátterét, előadásmódját és előadói apparátusát, énekes és hangszeres változatainak zenei jellemzőit, más népzennel való lehetséges kapcsolódási pontjait, illetve a műfaj folklorizmusban betöltött szerepét. A litván szerző muzikológus, valamint egy *sutartinė*-éneklő együttes¹ vezetője. Gyakorlati és elméleti ismereteivel, néprajzi, nyelvészeti, olykor régészeti adatokkal kiegészített munkája teljes képet nyújt erről a műfajról.

Az alábbi tanulmányban elsősorban az ő könyvét véve alapul a litván népzene e jellegzetes műfajának bemutatására vállalkozunk, hozzátevé, hogy a munka hangzó- és kottapéldákkal kiegészítve és szélesebb körű szakirodalmi hátteret felsorakoztatva lehetne teljesebb. A dolgozat felépítésében nagy vonalakban Račiūnaitė-Vyčiniienė gondolatmenetét követjük. A *sutartinė* főbb jegyeinek összefoglalása után a kutatástörténet, majd az előadók személyéről szóló fejezet következik. A továbbiakban felvázoljuk a műfaj zenetörténeti kérdéseit; vokális és hangszeres változatainak hasonlóságait és különbségeit. Végül szólunk a litván folklorizmus-jelenségek sorában helyet foglaló *sutartinė*-éneklésről és muzsikálásról.

A tanulmány megállapításai – a magyar hagyományra vonatkozó tételek kivételével – Račiūnaitė-Vyčiniienė monográfiájára támaszkodnak. Az eltérő eseteket jelezzük.

* Ezúton szeretném köszönetem kifejezni Modesta Liugaitėnak, aki felhívta figyelmem a *sutartinė*akra, s aki az első útmutatással szolgált.

1 Az énekegyüttes neve: *Trys Keturiose*.

A műfajról röviden²

A litván énekes hagyomány a lírában gyökerezik. A dalok főként előadásmódjuk szerint rendeződnek csoportokba. A többszólamú, csoportos előadásban megszólaló *giesmės-* és *sutartinės*-hagyomány mellett ismerjük a tulajdonképpeni, strófikus lírai dallamok csoportját (*dainos*). Az epikus műfajokra is erős hatással van a dalrepertoár lírai jellege, így a litván ballada formáját és jelentését is átszövik a lírai elemek.³

A *sutartinė* elnevezése a litván *sutarti*, 'egyetérteni, összehangolni, összhangban lenni' jelentésű igéből származik. A név hűen tükrözi a műfaj közösségi jellegét, illetve az előadásához szükséges attitűdöt. Többszólamú, kiscsoportos éneklési forma (kettő, három, négy női előadó, illetve csoport), szemben más tradicionális litván műfajokkal, melyeket jellemzően nagyobb társulások adnak elő. Az énekléshez intenzív fegyelem, interaktív összhangra törekvés szükséges. A létszám meghatározza a műfaj alcsoportjait is: *dvejines* (ketten; kétszemélyes), *trejines* (három, háromszemélyes), illetve *keturines* (négyen, négysemélyes). A *sutartinė* dallamai között hangszeres változatokat is találunk, melyekről a későbbiekben külön szólnunk.

Az előadók létszámától függetlenül, minden esetben két különböző szólam hangzik fel, két önálló dallam, illetve szöveg (szöveg és refrén) rezonál egymásra, válik szét, találkozik újra. A hangszín, hangmagasság és hangnem – egymással szoros összefüggésben – azonban különböző lehet, illetőleg a harmadik, negyedik szólam adódhat a refrén vagy a szólamok egy-egy részének ismételtetéséből. Heterofónia, különböző kánonok, szabad imitáció váltakozik. A terclépések, a szekundsúrlódás és a bizonytalan intonáció szintén a *sutartinė* egyik meghatározó jellemzője. Mindehhez sajátos ritmika (a szinkópák gyakorisága), olykor tapskíséret járul. Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy hagyományos formájában táncsal együtt funkcionáló műfajról van szó. Mindezek a tényezők összeadódva egy sűrű, zúgó, mindenünnen áradó hangzó, illetve képi élményt nyújtanak. Nem csodálkozhatunk hát azon, hogy a kutatók nehezen fejtették meg a *sutartinė* zenei szerkezetét.

A dallamokhoz társuló szövegeket tekintve a litván énekes műfajok szinte minden témája feldolgozásra kerül *sutartinė* formában. Munkával kapcsolatos, jeles napi, lakodalmi és családi témák, háború, történeti események fordulnak elő a *sutartinė*ekben. A litván népi líra többi műfajához hasonlóan⁴ szövegük sokszor szimbolikus jelentéssel bír.

A *sutartinė*-éneklés társadalmi bázisa és funkciója az idők folyamán sokat változott. A népzenei gyűjtések tanúsága szerint ez a műfaj elsősorban a középkorú generációk sajátja volt. Mára azonban több szinten beépült a litván kultúrába.

2 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 7–10; 59–74. (<http://ausis.gf.vu.lt/eka/songs/sutartines.html>, Valiulytė, Skirmantė összefoglalása), Liugaitė, M. 2001. 150.

3 Voigt V. 1967. 424–425.; Liugaitė, M. 2005.

4 Liugaitė, M. 2001. 145.

I
1. - La - bus va - ka - rus, ju - da - bra to - ta - ta,
II
1. - La - bus va - ka - rus, ju - da - bra to - ta - ta,
va - ka - ré - lis, ju - da - bra to - ta - ta.
69 va - ka - ré - lis, ju - da - bra to - ta - ta.
III
2. - O ko jūs ieš - kot, ju - da - bra to - ta - ta,
IV
2. - O ko jūs ieš - kot, ju - da - bra to - ta - ta,
ko žval - gau - jat, ju - da - bra to - ta - ta?
ko žval - gau - jat, ju - da - bra to - ta - ta?

„Labus vakarus...” (Jó estét...). „Dvejines”.

Ezt a *sutartinė*t két énekes pár adja elő, a szöveg kérdés-felelet jellegének megfelelően. Tánc is tartozik hozzá: az egymással szemben kettősök sétáló lépésekkel kísérvé énekelnek. Részletet közlünk. (Račiūnaitė-Vyčiniene, D. 2002. 183 – 184.)

hozzá tartozó szemlélet egyre mélyebb megértésével következhetett el. Többszólamú struktúrája és a hozzá kapcsolódó éneklési (zenélési) mód a zenei gondolkodás egyedülálló és mélyen rögzült megnyilvánulási formája.

A *sutartinė* elterjedési területe a nagyarányú (19–20. századi) gyűjtések idejére már nem terjedt ki egész Litvániára, csak annak északkeleti régiójában, *Aukštaitija* területén találjuk meg.⁵ A rendelkezésre álló adatok alapján a litván *sutartinė* dallamai, megszólaltatási módjai, az előadók száma szerint négy kisebb dialektust különböztethetünk meg:

1. Biržai, Papylis, Vabalninkas és térségük. Jellemző a tercmenetek, szekundsúrlódások használata. Az előadók elsősorban két-, illetve négyfős csoportokban énekelnek, gyakran táncolnak. A *sutartinė*-hagyomány központja ez a terület, különösen Biržai és környéke. A legrégebbi éneklési módra ezen a részen lel-

Egyrészt számos hagyományörző népzenei- és énekegyüttes éneklí a *sutartinė*ket. Másrészt – éppen mire hagyományos keretei jobbra megszüntek – a folklór iránt különösebben nem érdeklődő városi fiatalok körében vált népszerűvé, mint a meditáció, az önkifejezés egy formája.

A *sutartinė* megítélése csupán hangzása alapján többféle lehet. A vélekedések két végpontja olykor annyira különbözik egymástól, hogy egy-egy megfogalmazásban már-már azonosnak mondhatók. A skála egyik szélén a „disszonáns, hallgathatatlan, fals” jelzőket találjuk, míg más megítélés szerint (elsősorban a *sutartinė*t éneklők körében) a „bizsergetően szép, csengők és hangok megszólalásához hasonló” vélekedésekkel találkozhatunk.

Bárhogy változott is a *sutartinė*-ről, annak énekléséről való gondolkodás, ez a többszólamú közösségi muzsikálási forma tartósan megmaradt. Dallamait és szerkezetét mindvégig megőrizte; folytonos megújulása nem ezek megváltoztatásával, hanem a dallamvilág és a

5 Ambrazevičius, R. <http://www.lfcc.lt/publ/roots/node1.html>

tek a kutatók. A kíséretes *sutartinė*-éneklés, illetve a hangszeres változatok is itt maradtak meg a legtovább. Jellegetes fafúvós hangszereik: a *skudučiai* (pán-síphoz hasonló furulyaféle, a kettős furulyához hasonlítható leginkább), a *dau-dytės* (hosszú, hengeres kiképzésű fatrombita, nyírfakéreggel borítva), a *ragai* (kürt), illetve az öthúros *kanklės* (citerafélék családja). A hangszeres dallamok repertoárja egyezik a vokális dallamkészlettel.

2. Šimonys, Kupiškis, Pušalotas, Obeliai, Zarasai, Rageliai térsége. Jellegetes himnuszszerű éneklési módot, hármashangzatokból építkező dallamokat találunk. Meglehetősen gyakori az egyszólamú éneklés, illetve a kánon.
3. Švenčionys, Paringys, Adutiškis, Rimšė, Anatalieptė térsége. Sokszor egy dal-lam variációi adják a szólamokat, a szekundpárhuzamok kevésbé jellemzők. A dallamokban hangnemváltások fordulnak elő.
4. Taujėnai, Vidiškiai, Lyduokiai, Deltuva, Pabaiskas, Čiobiškis, Gelvonai térsége. Jelentős a tercmenetes, hármashangzat hangjaiból építkező dallamok szá-ma. Szólampárhuzamok szekund vagy más hangköztávolságban. Az egyszó-lamú éneklés ritka.

A régészeti és néprajzi kutatások, valamint egyes korai források szerint a *sutartinė* Litvánia-szerte ismert és gyakorolt műfaj, illetve éneklési forma lehetett. Kiterjedt „rokonsága” (egyek kutatások délszláv, illetve dél-európai polifonikus műfajokkal állítják szoros párhuzamba)⁶ a polifónia illetén megnyilvánulásának közös, pre-európai eredetére enged következtetni.

Kutatástörténet⁷

A műfaj írásos forrásban 1582-ben, Maciej Strykowski *Kronikájában* jelent meg először. A lengyel származású Strykowski utazóként, krónikaíróként, folklór-gyűjtőként tartja számon a litván tudományosság. Az ő nevéhez fűződik Litvánia első történetírása is. A *sutartinė*ről szóló adatai rendkívül jól használhatóak, első-sorban a tanulmány más részében jellemzett refrének köréből találunk nála fel-jegyzéseket. Részletesen tudósít, sőt szöveget közöl egy történelmi témájú dal-lamról, mely a későbbi forrásokban, illetve gyűjtésekben is előkerült. A szöveg egy 14. századi, Kaunas melletti csata történetét, hőseinek halálát mondja el. A történet konkrétumai a későbbiekben feledésbe merültek, de a téma – a kaunasi vár építésénél az ottani csatában meghalt hősokeket siratják – megmaradt, s ha-sonló témájú társaival együtt a *sutartinė* egyik tematikus csoportját alkotják *Sudaitis sutartinės* néven. (Az elnevezés egy Sudaitis nevű fejedelemre utal, aki az

- 6 Richtman, C. 1981. Die Hauptmerkmale der erforschten Schichten in der traditionellen Musik und in den Musikinstrumenten Bosniens und der Herzegowina. In *Stratigra-pische Probleme der Volksmusik in den Karpaten und auf dem Balkan*. Ed. Elschelková, Alice. Bratislava, 73–85.; Zhordaniya, I. 1989. *Grusinskoje traditsionnoe mnogogolosie v mezh-dunarodnom kontekste mnogogolosnikh kultur (k voprosu genezisa mnogogolosii)*. Tbilisi.
- 7 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 16–38.

említett csatában harcolt. De minden rokon témájú *sutartinét* ezzel a névvel illetnek.⁸⁾ Strykowski figyelmét a *sutartinék* előadásmódja sem kerülte el: leírásában az arccal egymás felé való éneklés, illetve a táncsal, tapssal kísért ének is szerepel – mindkettő a mai napig jellemző.

Időrendben a következő forrás Alexander Guagnini 1578-ban, Krakóban megjelent latin nyelvű munkája, melyben elsősorban a hangszeres *sutartinék*ről hagyott hátra értékes adatokat.⁹ Ír a fakürtökről, melyeken „furcsa és disszonáns” dallamokat játszanak. Ugyanebben a században Jonas Bretkūnas fából készült trombitákról ír.

Theodor Lepner a 17. században részletes ismertetést ad a *sutartinék* előadásához használt, fenyőből készült, 1,5–2 méter hosszú trombitaféléről, melyet *horn*-nak neveznek.¹⁰ Leírása szerint két hangszer szólaltatnak meg egyszerre. A későbbi kutatások alátámasztották Lepner feljegyzéseit, azzal a kiegészítéssel, hogy az általa leírt fúvós hangszer a *sutartiné*-játékhoz speciálisan használt, a többi típusnál hosszabb *daudytės*.

A 19. század Magyarországhoz hasonlóan Litvániában is a nemzeti ébredés, nemzetté válás időszak. A népköltészeti, majd népzenei gyűjtések megindulásával a *sutartinė* műfajról egyre több feljegyzést találunk. Simonas Stanevičius 1829-ben 30 népdalból álló gyűjteményt ad ki, melyben az egyik dallamot a kommentárban *sutartinéként* definiálja, s megjegyzi, hogy a dallam éneklése már nem divatos, s hogy régebben hangszeres változatát is ismerték. Ő is említi a jelentéssel nem bíró refréneket, amelyeket trombita-, illetve dudautánzás nyomának tart. Következtetései nem mindig pontosak, de kétségtelenül igazolják a vokális és a hangszeres anyag szoros kapcsolatát. Gyűjteményének kottás kiadását 1833-ra tehetjük,¹¹ melyben az első lekottázott *sutartinė* napvilágot látott. Az *Apinely taduja, puronely, taduja*¹² kezdetű dallam *sutartinė* volta itt nem egyértelmű, csak a dallamhoz fűzött kommentárból („az első szólam szólisztikus, a második és a harmadik együttesen szólal meg”) derül fény a példa műfajára.

Az első gyűjtések magukkal hozták a *sutartinék* többszólamúságának vizsgálatát. Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann¹³ nyelvész és Christian Bartsch

8 Modesta Liugaitė szíves közlése.

9 Guagnini, Alexander 1578. *Sarmatiae Europae Descripti, quae Regnum Poloniae, Litvaniam, Samogitiam, Russiam, Massoviam, Prussiam, Pomeraniam, Livoniam et Moschowiae. Tartariae que partem complexitur*. Krakow.

10 Lepner, Theodor 1744. *Der Preusche Littauer*. Danzig.

11 Stanevičius, Simonas 1829. *Daynas Žemaycziu*. Wylniuje [Vilnius]; 1833. *Pažymės žemaitiškos Gaidos*.

12 A sorkezdetben az *apynelis* nevű növény (komló) ragozott alakját találjuk. A *puronelis* szó megfelelő alakja a növény szépségére, kedvességére vonatkozik. A kétszer is szereplő *taduja* szó refrénként értelmezhető, jelentése elhomályosult. Modesta Liugaitė szíves közlése.

13 Nesselmann, Georg Heinrich Fredinand 1853. *Litauische Volkslieder*.

gyűjteményei¹⁴ egyaránt foglalkoznak az éneklési mód kérdésével. Jobbára körülírják, kusza, bonyolult, folyton zúgó jelenségként fogalmazzák meg benyomásait. Egyikük a kánonszerűséget, a szólamok egyenrangúságát, másikuk az első szólam vezető szerepét hangsúlyozza. A szólamok vezetésének szabályszerűségeit csak száz évvel később sikerül megfejteni. Jadviga Čiurlionytė írja le a háromszólamú *sutartinė* szerkezetéről, hogy az első két szólam kánonban énekel, míg a harmadik csak a refrént éneklő dallamszólamokkal váltakozva, őket kiegészítve.¹⁵

A 19. században az említettekén kívül több szerző foglalkozott a *sutartinė* műfajával, rendszerint a többi népköltészeti műfaj mellett tettek róla említést. Simonas Daukantas a *sutartinė* elnevezés magyarázatáról, illetve az előadásmódról ír.¹⁶ Ludwik Adam Jucewicz etnográfus Litvániáról szóló kötetében¹⁷ egy olyan *sutartinė*-szöveget közöl, melyet Vilnius környékén hallott Szent Iván napján énekelni. Refrénje, hangzása alapján kereszténység előttinek tartja. Előadásmódként három, egymással kánonban éneklő szólamot említ.

A század végén egy német forrásban¹⁸ találjuk meg a második kottás közlést. A kötet szerzője Adalbert Bezenberger göttingeni professzor, aki a litvániai Kupriai faluban hallott dallamot és szöveget ír le, részletesen beszámol az előadói apparátusról és az előadás módjáról.

Mykolas Miežnis nyelvész nevéhez jelentős kéziratos gyűjtemény fűződik (1849), melyben 78 *sutartinė*-szöveg található, főként Kelet-Litvániából. Sajnos az éneklésről és az énekesekről nincs kellő adatolás, de hasznos nyelvjárási, illetve a terminológiára vonatkozó magyarázatot hagyott ránk a szerző. A későbbi kutatás szemében növeli gyűjteménye értékét az is, hogy minden esetben teljes szöveget közöl, a refrének bőséges variánsaival. A későbbi kiadványok közül nem egy használta alapként Miežnis gyűjteményét saját munkája összeállításakor.

A 19–20. század fordulója hozta el az igazi analízisek idejét a litván népzene-gyűjtésben. Adolfas Sabaliauskas kiváló énekesre talált Észak-Litvániában: Ona Smilgienėtől több száz dallamot gyűjtött és jegyzett le, ezek jelentős része *sutartinė*, melyeket műfaji felosztásban Sabaliauskas a himnuszok közé sorolt. Munkái¹⁹ 150 *sutartinė*-dallamot közölnek, stílusra és funkcióra vonatkozó megjegyzések kíséretében, szakszerű többszólamú kottapéldákkal.

14 Bartsch, Christian 1866. *Melodien Litauischer Volkslieder*.

15 Čiurlionytė, Jadviga 1967. Die Sutartine – eine besondere art des litauischen mehrstimmigen Volksgesanges. *Deutsches Jahrbuch der Musikwissenschaft* No. 12. Leipzig. 596–597.

16 Daukantas, Simonas 1845. *Buda Senowęs – Lėtuviū, Kalnienū ir Zámajtiū iszraszję Pagal Senowęs Rasztū Jokyb's Łaukys*. St. Petersburg.; 1846. *Dajnes žiamajtiū*. St. Petersburg.

17 Jucevičius, L. [Ludwik Adam Jucewicz] 1846. *Litwa pod względem starożytnych zabirków, obyczajów i zwyczajów*. Vilnius.

18 Bezenberger, Adalbert 1893. *Mitteilungen der Litauischen Litterarischen Gesellschaft*. Heidelberg.

19 Sabaliauskas, Adolfas 1911. *Tiemų-rytiečių lietuvių tautinė muzika ir muzikos instrumentai*. Vilnius.; 1916. *Lietuvių dainų ir giesmių gaidos*. Helsinki.

Sabaliauskas munkatársa, a finn Roberto Aukusti Niemi, jól ismerte a balti népek népzenejét, alapos gyűjtéseket végzett Litvániában és Lettországból egyaránt. A *sutartinė*t a népköltészet archaikus megnyilvánulásának tartotta, s egy strófikus lett műfajjal való közös eredetét feltételezte. Munkái²⁰ megalapozták az e témában végzett összehasonlító kutatásokat.²¹

Az 1920-as évekkel a különböző népzenei műfajok tervszerű gyűjtése, ezen belül hangsúlyosan a *sutartinė*-dallamok hollétének feltérképezése és vizsgálata következett el Litvániában. A munkát nagymértékben könnyítette és pontosította a fonográf-felvételek készítésének lehetősége az 1930-as évektől kezdődően. L. Bieliauskas, P. Bielinis, J. Jurga, J. Čiurlionytė és más népzenekutatók munkájának köszönhetően kezdett kiépülni a Litván Folklór Archívum. Számos kiadvány látott napvilágot, melyek a litván népzenei hagyomány, ezen belül a *sutartinė*nek széleskörű felgyűjtését, analizését tűzték ki célul. Végeredményben ez a gyűjtési szakasz alapozta meg Jadviga Čiurlionytė 1967-ben kiadott német nyelvű tanulmányát is, amely az első, nemzetközi közönségnek szóló tudósítás a *sutartinė*ről.²²

Nem érdektelen megemlíteni az első nyugat-európai elméletet a műfajjal kapcsolatban. Edwin Geist berlini kutató 1940-ben közzétett munkájában minden téves feltételezése mellett (a litván kultúrát az ókori göröggel rokonítja) értékes és elgondolkodtató megjegyzéseket közöl: a *sutartinė*kban az atonális zene ősi formáját, a 20. századi atonalitás előképét látja.²³ A későbbiekben több külföldi szakirodalomban olvashatunk a műfajról. Walter Wiora az európai népi énekes hagyományt összefoglaló munkájában²⁴ az „archaikus polifonikus műfajok” között szól a *sutartinė*ről. Két példát is közöl Čiurlionytė 1938-as gyűjtéséből, melyeket ír ötszólamú, illetve portugál háromszólamú dallamokkal állít párhuzamba. Jonas Balys litván származású kutató az Egyesült Államokban tanulmányozza a litván bevándorlók körében meglévő hagyományt.²⁵ Fonográf-felvételeit, lejegyzéseit és kommentárját Curt Sachs használja fel 1965-ös munkájában.²⁶

20 Niemi, Aukusti Roberto 1913. *Tutkimuksia Liettualaisten kansanlauluja alalta*. (Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Series B, Vol. XII.) Helsinki. Litván fordítása: Niemi, Aukusti Roberto 1932. *Lietuvių liaudies dainų tyrinėjimai. Mūsų tautosaka*. Vol. VI.

21 Magyarországon Trócsányi Zoltán méltatta röviden Niemi munkáját a *Nyugatban*. Trócsányi Z. 1922. 656.

22 Čiurlionytė, J. 1967. Die Sutartine – eine besondere art der litauischen mehrstimmigen Volksgesanges. *Deutsches Jahrbuch der Musikwissenschaft* No.12. Leipzig. 116–123.

23 Geist, E. 1940. *Antikes und modernes im litauisches Volkslied*. Kaunas.

24 Wiora, W. 1952. *Europäischer Volksgesang. Gemeinsame Formen in charakteristischen Abwandlungen*. Cologne.

25 *Lithuanian Folk Songs in the United States* címmel. [kézirat]

26 Sachs, C. 1965. *The Wellsprings of Music*.

Elmondható, hogy a legtöbb külföldön született tudósítás²⁷ a különböző népek többszólamú dallamainak összehasonlítása, illetve szerkezeti azonosságok kapcsán, a polifónia disszonáns megvalósulását példázva foglalkozott a *sutartiné*-vel. Igazán részletes elemzés külföldön nem született, jobbra a műfaj egyedülállóságát és különlegességét erősítette meg minden szerző.

A litván kutatók közül még két igen jelentős szerzőt említünk meg. Egyikük Stasys Paliulis, aki a hangszeres népzene-kutatás és elemzés terén szerzett érdemeket. Litvánia hangszeres hagyományait összefoglaló munkájában – amelyben Sabaliauskas és Niemi gyűjteményeit is felhasználja – 366 hangszeres *sutartiné*t közöl és elemez.²⁸ A jelen dolgozat alapjául szolgáló monográfia fő támpontjait Zenonas Slavinskas-Slaviūnasnak a témában végzett kutatásai és kiadványai adják. 1958–1959-ben publikált háromkötetes *sutartiné*-gyűjteménye²⁹ minden addigi lejegyzést, kéziratot magában foglal. A dallamközlések mellett az éneklésmódról, viseletről, a műfajhoz kötött táncról is részletesen beszámol.

A műfaj kutatástörténetéhez hozzátartozik a zenetudomány és a művészetek terén betöltött szerepének említése is. A litván zenetudósok és zeneszerzők a *sutartiné* ritmikai sajátosságaival, lehetőségeivel, illetve a műfajon keresztül a litván hangszeres polifóniával foglalkoztak behatóan. A városi fiatalság kulturális életében betöltött szerepéről, a *sutartiné*-éneklés felvirágzásáról pedig a későbbiekben szólunk még.

A *sutartiné* eredete³⁰

A fenti rövid jellemzésből talán kitűnik, hogy a *sutartiné*ekben feltehetően a zenei megnyilvánulás igen korai nyomait kereshetjük. A népzene-történet tárgyának természetéből adódóan a legtöbb esetben nem bocsátkozhat magabiztos állásfoglalásba egy-egy stílus, műfaj vagy dallam eredetének, korának meghatározása-

27 Néhány további munka: Emsheimer, Ernst 1966. Some Remarks on European Folk Poliphony. *Journal of the International Folk Music Council* Vol. XVI.; Danckert, Werner 1966. *Das Volkslied im Abendland*. Bern–Munich; Kaufman, Nikolaj 1968. *Bálgarskata mnogoglasna narodna pesen*. Sofia; Messner, Florian 1980. *Die Schwebungsdiaphonie in Bistrice. Untersuchung der mehrstimmigen Liedformen eines mittelwestbulgarischen Dorfes*. Tutzing; Elschelková, Alice 1981. Vergleichende typologische Analysen der vokalen Mehrstimmigkeit in den Karpaten und auf dem Balkan. In *Stratigraphische Probleme der Volksmusik in den Karpaten und auf dem Balkan*. Ed. ~. Bratislava, 159–256.; Boiko, Martin 1992. On the Interaction Between Styles in Baltic Folk Music: Sutartinės. Polyphonic and East Baltic Refrain Songs. In *European Studies in Ethnomusicology Historical Developments and Recent Trends*. Ed. Baumann, M. P. – Simon, A. – Wegner, U. Wilhelmshaven, 218–236.

28 Paliulis, Stasys 1959. *Lietuvių liaudies instrumentinė muzika. Pučiamieji instrumentai*. Vilnius.

29 Slaviūnas, Z. 1958–1959. *Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos*. Vilnius.

30 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 40–57.

kor. Minden esetben több évtized, sőt évszázadok eseménytörténete, társadalma, kultúrája „gomolyog” a vizsgálat tárgyában, szövegben és dallamban, külön-külön és együttesen. A kutató viszonyít, támpontokat keres, feltevéseket igazol és cáfol meg.

A *sutartinė* időbeni elhelyezésekor is ezt tudjuk tenni. Kézenfekvő a feltételezés – amelyből a magyar dallamrepertoár első rendezései Bartók Béla és Kodály Zoltán is kiindult –, miszerint az egyszerű megelőzi a bonyolultat.³¹ Amely zenei szerkezet egyszerű, feltehetően régebbi, mint a komplikáltabb felépítmény.³² A magyar népzene-történetben a kötetlen szerkezet korábbi időkre nyúlik vissza, mint a strófikus formák. Gyermekjátékdalaink, szokásdallamaink egy része, siratóink kötetlen szerkezetűek, ugor kori (s korábbi) nyomokat őriznek. A motívikus szerkesztettség és a motívumok (ütempárok) kötetlen, folyton variálódó használata jellemző a *sutartinékra* is. Ehhez járul a fülnek (már) szokatlan intonációs gyakorlat, a szekundsúrlódások, hangközpárhuzamok megéléte, a ritmikai megoldások egyedisége.

Árulkodó lehet a dallamokra alkalmazott szöveg is, bár ismét fenntartásokkal kell élnünk, hiszen szöveg és dallam kapcsolata nem minden esetben állandó. A *sutartinék* szövege azonban döntő többségében egyrészt munkával, szertartásokkal, kalendáris ünnepekkel, másrészt vadászattal, háborúval kapcsolatos. A szövegek talán a társadalmi fejlődés egy korábbi szintjének lenyomatát őrizhették meg.

Külön említést érdemel a refrén, amely jelen esetben a szöveg és dallam szoros kapcsolatát bizonyíthatja. Rendszerint értelem nélküli, vagy idővel értelmüket veszített hangutánzó, hangfestő szavakról van szó, melyek feltételezett (valamikor) mágikus funkciójuk mellett ritmizáló, tagoló szerepet töltenek be az énekléskor (például *linagó, taduvó, čiuto, tatató, rititatatoj, dautuvó, siuli siulingėla* stb.). Jelentésük mára már kideríthetetlen. Slaviūnas szerint nem is a konkrét értelmén, hanem a zenei kifejezés fontos és hatásos eszközén, az ismétlődésen van a hangsúly. Ez a funkció szintén nem ismeretlen számunkra, a magyar gyermekjátékdalokat, szokásdallamok sorát hozhatnánk példának. A refrénes dallamok az összehasonlító kutatások szerint több kultúrában a szertartásos, alkalomhoz kötött dallamokhoz tartoznak. A főként Dél-Litvániában gazdag hagyománnyal bíró adventi és karácsonyi ünnepkör dallamai a *sutartinéhoz* hasonló refréneket hordoznak (*leliumoj, aleliuma loda, kalėda, lėilu kalėda, oi kalėda, aleliuma rūta*).³³ A *sutartinékban* azonban „többszólamú szöveget” hallunk: az értelemmel bíró szöveg (szólam) egyidejűleg szólal meg a refrén szövegével, egymást „kergetik”, egyik a másikon felülkerekedik és viszont. Éppen a szó iránti látszólagos „tiszteletlenség”, a világos érthetőség figyelmen kívül hagyása van hatással a hallgatóra (amennyiben valaha mágikus célokat szolgált ez a fajta

31 Olsvai I. 1998. 517.

32 Schneider, M. 1969. *Geschichte der Mehrstimmigkeit*. Tutzig. Idézi Račiūnaitė-Vyčiniene, D. 2002. 39.

33 Skirmantė Valiulytė összefoglalása: http://ausis.gf.vu.lt/eka/songs/cal_s.html; Liugaitė, M. 2001. 146

énekés). Az archaikus, szinkretikus jellegű gondolkodásban a szöveg (illetve annak értelme) csupán megerősítő, támogató szerepet kapott a ritmus és a dal-
lam mellett. Ez az állapot a nyelvi fejlődésnek egy korábbi szintjét feltételezi,
amikor a nyelv önmagában kevésbé alkalmas differenciált kifejezésre, s megje-
lenésében az érzelmi töltés nagyobb hangsúlyt kap, mint a konkrét tartalom.

A *sutartinė* előadási gyakorlata legtöbbször koreografált. Az éneklő nők körben járva, egymással párban szembefordulva lépnek. Találkoznak, majd eltávolodnak, karjukat emelik, összefogódkodnak, egymás mellett, mögött elhaladva sétálnak. Máskor dobbantanak, vagy egy jellegzetes himbálózó, hintázó lépéssel haladnak a kis körben. A mozgásformák szorosan funkcióhoz kötötten maradtak fenn a hagyományban, s rendszerint a *sutartinė* énekléséhez kapcsolódnak. Jellegzetes ritmikájukat a refrének szinkópás, éles és nyújtott értékekből álló ingadozása adja, mely a *sutartinė*kon kívül litván szokásdallamokban fordul még elő. A feltevések talaján maradva a szertartásosság nyomát vélhetjük felfedezni ezekben a mozdulatokban is. Fontos megemlítenünk, hogy a zene, szöveg és a mozgásformák szinkretikus együttese a legutóbbi gyűjtések idejéig jellemző maradt a *sutartinė*re.

*Sutartinė-énekesek a vilniusi Szent Bernát-templomban,
a 2004-es Skamba, skamba kankliai fesztivál koncertjén.*

Az előadók említése már átvezet a következő kérdés tárgyalásához, de tágabb vonatkozásban nem hagyhatjuk figyelmen kívül a női előadókat az eredetkérdés tárgyalásakor sem. Általános emberi jelenségként fogalmazhatjuk meg, hogy nő és éneklés között valamiféle szoros kapcsolat áll fenn. Ennek megléte kétségtelen, miértjét, eredetét egzakt módon nem tudjuk megmagyarázni. Mindenesetre a ko-

rai zenei kultúrákat, illetve törzsi népek zenei hagyományait tanulmányozó kutatók szerint a kíséret nélküli női éneklés, a hangszeres kísérettel előadott férfi éneklés, valamint a férfiak hangszeres szerepe a muzsikálásban archaikus zenei állapotot, illetve annak nyomait őrzi. A litván népzene-kutatás a *sutartinė*-ket tanulmányozva kimutatta, hogy a kizárólag nők által előadott *sutartinė*-dallamok a repertoáron belül a műfaj legrégebbi darabjait képviselik. Ehhez járul az a tény, hogy az azonos nemű személyek közös tánca (hangszeres kíséret nélkül) középkori, vagy annál még korábbi eredetű lehet. A női előadói tradíció tehát szintén a *sutartinė* korai meglétét és szívós megmaradását bizonyítja.

Hosszú út vezetett az első feljegyzésekig, s a több évszázados gyakorlat ki-kristályosította, egyértelművé tette a gyakorlat szabályait, a dallamok jellegzetes jegyeit, a többszólamúságban használható modusokat. Gazdag, mégis egyértelműen felismerhető dallamrepertoár alakult ki, amely csak a *sutartinė* sajátja.

Sutartinė-éneklés mint női kiváltság³⁴

A *sutartinė* éneklése egészen a nagy gyűjtések kezdetéig nemzedékről nemzedékre öröklődő női kiváltság volt. Bár a 20. században a hagyomány hanyatlásával párhuzamosan jöttek létre a hagyományőrző csoportok (a leggazdagabb repertoárt képviselő területeken, Ukmergė, Biržai, Kupiškis környékén), összességében elmondhatjuk, hogy egy évszázaddal ezelőtt a litván nők felhagytak a *sutartinė* éneklésével. Ennek oka nem csupán a történeti, gazdasági tényezők megváltozásában, befolyásoló szerepében keresendő. Az idő előre haladtával erőteljes ízlésváltozás következett be. Az addig elmaradhatatlannak tartott szekundúrlódás fokozatosan értelmezhetlenné vált, nem jelentette már az esztétikum abszolút kifejeződését. A monoton ritmusok, a visszafogott tánclépések, a mértéktartó hangerő, a kontrasztok hiánya az éneklési módban, a stílus befelé forduló jellege nem elégtették ki a közösségi igényeket. A 20. század hagyományos formákat elhagyó embere számára mindaz elfogadhatatlanná vált, ami eladdig a *sutartinė* világának esszenciáját jelentette.

A *sutartinė* műfaj régisége, a zenei jegyeiben, szövegében rejlő lehetséges mágikus, rituális nyomok magyarázatot adnak a *sutartinė* és a női énekesek szoros összekapcsolódására. A nő által szimbolizált, körülötte és benne rejlő misztikum szinte minden társadalom vallásos gyakorlatában, ábrázolásaiban, mítoszaiban jelentős helyet foglal el, bár más és más megnyilvánulási formában. Az indoeurópai népek elképzelése szerint a nő az Istenanyát, a Földet jelképezi, az örök megújulást jelenti. Így érthető, hogy a legfontosabb szertartásokban, elsősorban azokban, amelyek a termékenységhez, bőséghez kapcsolódtak, a nő állt a középpontban, illetve az ő táncán, énekén keresztül (melyek a szertartásokban a transzcendenssel való kapcsolatteremtésnek a beszédnél magasabb szintjét képviselték) remélték az istenséget befolyásolni. A jelentésvesztett refrének is értelmet kaphat-

34 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 75–85

nak ilyen megvilágításban, „varázsszavakként”. Mindehhez kapcsolódhat a korai matriarchális társadalmi struktúra, a nőági öröklődés, a hagyomány és gondolkodásmód illetően rend szerinti alakulása. A *sutartinét* tehát az archaikus műfajok csoportjába sorolhatjuk, s a fentiek nyomán érthető a női előadók kizárólagossága az énekes gyakorlatban.

Csakúgy, ahogyan az énekes szokásdalok döntő többségében (a litván hagyományban főként a tavaszi és nyári jeles napi szokásokban) is női megnyilatkozásokot találunk. Egyes feltételezések szerint a nők szertartásos énekekben, táncokban való aktív részvétele (még akkor is, ha ezek megítélése korról korra változott) biztosította a férfiak függetlenségét, tevékenységük sikerét. Litvániában hagyományosan a nők csoportja ment ki tavasszal először a határba. Ott különféle szertartásokat végeztek, énekeltek, s mindenképpen ők voltak, akik a termőfölddel először kapcsolatba kerültek, még a gazdasági munkák megkezdése előtt. Számos hasonló szokást találhatunk világszerte, s a saját népszokásaink között is.

Egyes kutatások valószínűsítik, hogy a *sutartiné*-éneklés hagyományának a boszorkányképzethez is köze lehetett, ahogy ezt némely énekes is megerősítette a gyűjtések idején. Azt tartották, hogy amelyik lány *sutartinét* énekel, boszorkánnyá válhat. Így azok a lányok, akik nem állták meg az éneklést, hosszú ideig várhattak jövendőbelijükre. A legények, attól való félelmükben, hogy választottjuk boszorkánnyá változik, nem szívesen kérték meg kezüket. A boszorkány megfelelője a kelet-balti mitológiából krisztianizált *laumė*. Egy dallam is megőrizte a nevét és a *sutartiné* boszorkányképzetekkel való kapcsolatát. A *Laumių Sutarčinė* három *laumė* történetét mondja el, akik három különböző faluban éltek, egymástól kis távolságra, s olykor együtt énekeltek.

Egy harmadik tényező is alátámasztja a *sutartiné* feminin voltát. Az értelmetlennek tűnő refrének hosszas ismételtetése, a monoton motívumok folyama, a körbe-körbeérő szölamok és mozgásformák különös hatással lehetnek az emberre, éneklőre és hallgatóra egyaránt. Úgy tűnik, hogy a női személyiség hajlamosabb, illetve alkalmasabb az ilyenfajta megnyilvánulásra. A férfiak szerepe a *sutartiné* műfajában a hangszeres változatokra korlátozódik, amely nem kíván az énekléshez hasonló közvetlen megnyilatkozást.

Többszólamú szerkesztési módok a *sutartiné*ben³⁵

A litván többszólamúság nem korlátozódik a *sutartinére*. A *sutartiné* és a többi műfaj mögött a többszólamúság számos megvalósulási lehetősége bújik meg. Dominanciája révén a műfajok elnevezései részben a *sutarti* igéből származó egyéb alakok (*sutarytinės, sutarytės, sutartynas, saugės*), részben más zenei sajátosságból kiinduló nevek (*kapotinės: a kapoti, 'változni, hullámozni' igéből; vagy palaistinės: a paleisti, 'elindulni, nekiindulni' szóból*). Vannak olyan elnevezések, amelyek az összhatásra utalnak (például *pridaužia: padaužia, 'csengen, csengetni'*).

35 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 100–117.

A *sutartinė* elsőbbségére jellemző, hogy az énekesek gyakran a himnuszénekésre állandósult kifejezést (*giedoti*: 'himnusz énekelni') használták a *sutartinė*re vonatkozóan, megkülönböztetve a többi műfajtól, melyek éneklésére a *dainuoti* ('énekelni') ige állt rendelkezésre.

Az alábbiakban röviden áttekintjük, milyen zenei megoldások, lehetőségek adódtak a többszólamúság megvalósítására a *sutartinė* (és más többszólamú műfajok) éneklésekor. Összefoglalóan *lineáris polifóniának* nevezhetjük e módokat. Ez a kifejezés magában foglalja a többszólamúság minden felmerülhető változatát: ellenszólamokat, heterofóniát, kánonformákat, párhuzamokat és a szabad improvizációt. A *sutartinė* esetében három szerkesztési módról fontos beszélünk: a heterofóniáról, a kánonról (imitációról) és az ellenpontos szerkesztésről.

A heterofón példák a polifónia korai állapotát tükrözik. Ezekben a *sutartinė*-ben a szólamok alig térnek el egymástól. Kis eltéréssel és más szöveggel ugyanazt a dallamot éneklük.

A kánonok esetében szigorúan azonos dallamot visznek végig a szólamok, de a végeredmény többféle lehet, attól függően, hogy azonos kezdőhangon, vagy szekund, terc, illetve kvart eltéréssel lépnek-e be az elsőt követő szólamok. A kánonok további változata lehet, ha az első szólam kiegészítő ellenszólama jelenik meg a további belépő dallamban. A képet árnyalja a refrén és a szöveg egymáshoz való viszonya, számos variációs lehetősége.

Az ellenpontos szerkesztésmód két különböző, önálló dallamra épül. Ezek ritmikája, hangközlépei jellemzően kiegészítik egymást: ha egyikük hosszabb értéket tart, a másik szólam felezi a ritmusértéket. Ha az egyik szólam azonos hangon időzik több szótagon keresztül, a másik szólam körüljárja azt a hangot.

A szerkesztés módjától függetlenül jellemző a dallamokra a politonalitás (több hangnem jelenléte), a már korábban említett „többszólamú szövegek” megléte, többféle hangsor egyidejű megszólalása, a ritmika váltakozása.

A *sutartinė* többszólamú szerkezetének feltérképezése – érthető módon – sokáig váratott magára. Az első megfigyelők érzékelték a bonyolultságot, de nem értették a szerkezetet. A felépítés pontos megvilágítását csak az átfogóbb, jól dokumentált gyűjtések, lejegyzések és főként a hangfelvételek tették lehetővé.

A hangszeres és vokális dallamok kölcsönhatásáról³⁶

Könnyen belátható, hogy egy-egy nép zenéjében a vokális és a hangszeres dallamok állandó kapcsolatban állnak egymással, dallamkészletük, szerkesztési eszközeik részben egyezők, illetve hasonlóak lehetnek. A. N. Ivanov kutatásai szerint a Dél-Oroszországban használatos, felhangrendszerre épülő furulyafélék például nagymértékben befolyásolták az éneklési módot, a dallamok intonációs gyakorlatát. C. Ikhtisamov egyes ázsiai népek dorombénekével (torokének) kapcsolatban jegyezte meg annak kísérő, hangszereszerű funkcióját. C. Richtman a

36 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 220–238.

délszláv népzeneben figyelte meg az éneklési stílus és a guzljáték stílusának szoros összefonódását.³⁷ Saját népzeneiket tekintve hasonló jelenséggel találkozunk a gyimesi keservesek hegedűjátékkal kísért példáinál, illetve általában véve a *parlando*, *rubato* műfajok esetében. A hangszer egyrészt követi az éneklés tagolását, a szöveg és gondolati egységek ritmusát, másrészt a díszítmények jellege is hasonlóvá válik. Természetesen csak addig a mértékig, ameddig az adott technikai apparátus (az énekhang és a hangszer) engedik.

A hangszeres és énekelt *sutartinék* összefonódásának egyik jele a versszakok első sorainak, szavainak használata az egyes hangszeres részek megnevezésére, megkülönböztetésére. Ilyen esetben egyértelmű, hogy hangszeres változatról, vagyis a vokális dallam instrumentális adaptációjáról van szó. A változásokat elsősorban az adott hangszer sajátosságai adják. Az öthúros *kanklész* lehetséges hangfekvéseinek, díszítéstechnikájának megfelelően alakítja át a vokális dallamot. A hangszeres *sutartinék* döntő többsége a kutatások és az előadók tanúsága szerint énekes dallam átvételéből született.

*Hangszeres sutartiné-játékosok a vilniusi Szent Bernát templomban,
a 2004-es Skamba, skamba kankliai fesztivál koncertjén*

37 Ivanov, A. N. 1988. Volshebnaya fleyta yuzhnorusskogo folklora. *Narodnie muzikalnie instrumenti i instrumentalnaya muzika* (Sb. Stat. v dvukh chastyakh.) Vol. 2. Moscow, 30–76.; Ikhtisamov, C. 1988. K probleme sravnitel'nogo izucheniya dvukhgolosnogo gortannogo peniya i instrumentalnoy muziki u turkskikh i mongolskikh narodov. In *Narodnie muzikalnie instrumenti i instrumentalnaya muzika* (Sb. Stat. v dvukh chastyakh.) Vol. 2. Moscow, 197–216.; Richtman, C. 1981. Die Hauptmerkmale der erforschten Schichten in der traditionellen Musik und in den Musikinstrumenten Bosniens und der Herzegovina. In *Stratigraphische Probleme der Volksmusik in den Karpaten und auf dem Balkan*. Ed. Elschelková, Alice. Bratislava. 73–85. Idézi Račiūnaitė-Vyčienienė, D. 2002. 220.

Találunk példát arra is, amikor a hangszeres *sutartinė* befolyásolja, alakítja a vokális dallamot. A hagyományos hangszeres technikai kidolgozottsága határokat szabott a dallamjátéknak és ritmizálásnak egyaránt. A hangszeres játékszabó éles ritmikai megoldások, a szinkópás játékmód, a hangközismétlések visszaköszönnek a vokális *sutartinė*-ben. A hangszeres kutatással foglalkozó Paliulis megfigyelte, hogy számos énekes *sutartinė* intonációja, hangközlépése a *daudytės* nevű, fából készült, hosszú, trombitaszerű fúvós hangszer jellegzetes hangközeit használja.³⁸ Állítását alátámasztja, hogy a legtöbb ilyen énekes dallamot éppen az északnyugati területen találták meg a gyűjtők, ahol a *daudytės* (és a *skudučiai*) a leginkább jellemző volt. A *daudytės* neveztek *sutartiniai*-nak is, ami szintén megerősíti a hangszer és a *sutartinė*-játék szoros kapcsolatát. A *daudytės* kíséretével előadott énekes dallamok nem ismeretesek. Ennek oka, hogy a rendszerint párban vagy trióban megszólaló hangszeres mellett az énekes(ek) nem hallatszottak. A 19. században Simonas Daukantas és Simonas Stanevičius is foglalkoztak a hangszerrel, illetve az énekes *sutartinė*-k megszólaltatásakor betöltött szerepével. Megfigyeléseik egy olyan előadási formát írnak le, ahol a hangszerjáték és az énekes megszólalások váltják egymást. A hangszeres és énekes szólisták, illetve csoportok váltott éneklésére leginkább a *dvejines* (két személy vagy csoport által előadott) és a *keturines* (négy személy vagy csoport által megszólaltatott) *sutartinė*-k voltak alkalmasak.

A hangszeres *sutartinė*-játék zenei felépítettségét követi a vokális hagyomány újabb keletű csoportja, a *kapelija*. Ezekben a dallamokban a szólamok kvint, kvart, olykor szekund távolságban vannak egymástól, meglehetősen önállóak, az első szólam vezető szerepe kevésbé hangsúlyos.

A hangszeres és az énekes *sutartinė*-k kölcsönhatásának jellegzetes példája a hangszerutánzás a vokális dallamokban. Leggyakrabban a *skudučiai* nevű többszópos furulyaféle hangszeret imitálják. A jelenség újabb keletű, de tartósnak mutatkozik, holott a *skudučiai*-játék a gyűjtések tanúsága alapján az egyik legszívósabb és legrégebbi gyakorlata a *sutartinė*-hagyománynak.

A *sutartinė*-éneklés hagyományos kereteinek felbomlása és a műfaj 20. századi felvirágzása³⁹

A litván folklórkutatók a kezdetektől fogva meglátták a *sutartinė*-éneklés erős közösségi, összetartó erejét. Gyűjtéseik során megéreztek, hogy az énekesek, hangszeres előadók elsősorban nem a műfaj önmagáért való szépségéért, hanem az együttműködés örömeért énekelnek. A *sutartinė*-éneklés tradíciója valóban egyedülálló megnyilvánulása az egyetértésnek, az összhangkeresésnek. Az éne-

38 Paliulis, Statys 1984. Daudyčir poveikis sutartinė muzikai. *Muzika* – 4. Vilnius. 65–67. Hivatkozva Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 223.

39 Račiūnaitė-Vyčinienė, D. 2002. 263–293.

kések figyelnek a vezető énekesre, őt hangerőben nem szárnyalják túl. Ő határozza meg a kötetlen szerkezetben a tagolást, a motívumfűzést, a befejezést. Ezen túl azonban minden egyes szólam önálló kis zenei egységként működik, az adott kereteken belül az improvizáció egyéni variációs lehetőségeket enged hangnemben, dallamban, ritmikában egyaránt.

Ez a mélyen beivódott, működő tradíció szinte érthetetlenül hirtelen szorult háttérbe, került ki a mindennapi élet gyakorlatából a 19. század folyamán. A hagyomány elhagyása komplex folyamat, s nem pusztán a *sutartinét* érintette. Ahogy már a korábbiakban leírtuk, gazdasági, társadalmi változások következtében a gondolkodásmód, ízlés, ezzel összefüggésben az esztétikai igények is módosultak. A *sutartiné* kiforrott eszmeisége és szerkezete nem tudott megfelelni a megváltozott elvárásoknak. A közösség is meghaladni igyekezett addigi kereteit, nem tartotta alkalmasnak a korábbi formákat. Nem tartották sokra, egyes előadók szerint kinevették azokat, akik valamilyen oknál fogva mégis fontosnak, értékesnek, szépnek ítélték és énekelték a *sutartiné*ket. Rendszerint ezek az énekesek lettek a népzenekutatók legnagyobb szerűbb előadói.⁴⁰ A hagyományőrző énekesek egytől egyig igazi zenei talentumok voltak.⁴¹ Sok esetben generációk vitték tovább a repertoárt, s egy családban rendszerint több jeles énekesre, hangszerjátékosra letek a kutatók.

Feltételezhetnénk, hogy az említett hagyományőrzők távozásával a *sutartiné*-éneklés megszűnik élő tradíció lenni. A dallamok a népzenekutatók archívumában, a felvételeken és lejegyzésekben rögzült formában maradnak az utókorra. A litván társadalomban azonban – csakúgy, mint Magyarországon – a 20. század utolsó évtizedeiben értelmiségi körökből indulva kialakult az igény a hagyományápolásra, az újratanulásra. Ennek eredményeképpen a *sutartiné* a mai napig élő jelenség a városokban, elsősorban a népzenei együttesek, énekegyüttesek tevékenységének köszönhetően.

Vitatható, hogy ez a hagyomány a hajdani tradíció folytatásának tekinthető-e. Más a funkció, más a tanulás módja, s az együttesek a megszólalásban, stílusban, a megközelítés módjában, a szemléletben is különböző utakat képviselnek. Mindenesetre a *sutartiné*-koncertek mind nagyobb közönséget vonzanak Litvániában, hanghordozók kerülnek kiadásra, s immáron egy szélesebb közönségnek szóló, tudományos igényű, angol nyelvű monográfiát is kezünkbe vehetünk.

40 Az ő hagyományőrzésről, a *sutartiné*-éneklésről, esztétikumról való gondolataik és a gyűjtők hatása mindezekre biztosan nem érdektelen. A jelenség egy másik tanulmány tárgya lehetne.

41 A teljesség igénye nélkül említsünk meg közülük néhányat: Emilija Zaukaitė-Kuzavinienė, Ona Glemtienė, Viktė Našlėnienė, Stasys Valackas, Kostas Burbulyš, Motiejus Bičiūnas és mások. A többször említett jeles kutató, Stasys Paliulis és családja is kiváló tehetség volt.

Irodalom

Liugaitė, Modesta

- 2001 Litván kalendáris dalok. In *Folytatás. Folklorisztikai tanulmányok, melyekkel tanítványai köszöntik a hatvanéves Voigt Vilmos professzort*. Szerk. Ambrus Vilmos – Péter Krisztina – Raffai Judit. Budapest, 145–158. (Artes Populares 18.)
- 2005 A litván népballadák jelentésváltozásairól. A vízbeesés, vízbefúlás témaköre. In *Mindenek Gyűjtemény II. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára*. Szerk. Gulyás Judit – Tóth Arnold. Budapest, 95–109. (Artes Populares 22.)

Olsvai Imre

- 1998 Zene. In *A magyar folklór*. Szerk. Voigt Vilmos. Budapest, 505–539.

Račiūnaitė-Vyčiniienė, Daiva

- 2002 *Sutartinės. Lithuanian Polyphonic Songs*. Translated from Lithuanian by Arbas, Vijolė. Vilnius.

Trócsányi Zoltán

- 1922 A magyar ősköltészet. Király György könyve. *Nyugat* XV. 10. 656–661.

Voigt Vilmos

- 1967 A balti finn népek folklórja mint az európai folklór része. I. *Ethnographia* LXXVIII. 406–437.

*

Ambrazevicius, Rytis ed.: *Lithuanian Roots. An Overview of Traditional Lithuanian Culture*. [elektronikus dokumentum, letöltve 2005. 03. 08.]

<http://www.lfcc.lt/publ/roots/node1.html>

Valiulytė, Skirmantė: *Songs of the Calendar Cycle*. [elektronikus dokumentum, letöltve 2005. 01. 13.]

http://ausis.gf.vu.lt/eka/songs/cal_s.html

Sutartinės. [elektronikus dokumentum, letöltve 2005. 01. 13.]

<http://ausis.gf.vu.lt/eka/songs/sutartines.html>

*

A képek forrása: <http://tsklubas.hp.infoseek.co.jp>

A mongol találósok elkülönítése és osztályozása felé*

A szövegfolklorisztikai kutatásokat Európa-központúság jellemzi, ami egyaránt érinti a gyűjtések mennyiségét, a feldolgozások minőségét és az azokra támaszkodó elméleteket.¹ Ez a mongol folklórműfajokra is igaz: feldolgozásuk részleges, egyoldalú, megragadásuk pedig az európai folklórműfajok elemzése, bemutatása során született fogalmakkal történik. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a témát kutató szakemberek naggyobb részben európaiak voltak, másrészt azaz, hogy a folklórműfajok elemzésére szolgáló elméletek is Európában születtek. Tanulmányomban épp ezért egyértelmű és kizárólagos meghatározását, majd osztályozását szeretném adni a műfajcsoportnak, majd azon belül a mongol találósoknak.³ Ezt olyan módszerrel tenném, amely rávilágítana arra, miért áll gyakran tanácstalanul az esztétikai, irodalomelméleti alapokon álló néprajzi műfajelmélet a nem európai folklórszövegekkel szemben. A találósokra ez éppúgy igaz, mint bármely más műfajra, nem is meglepő, hogy a találósokról írott legújabb összefoglaló munka kénytelen beismerni a műfaj meghatározásáról: „All the definitions do, however, have one thing in common: it is difficult to detach them from the material and research context to which they apply.”⁴

A tanulmány első részében – a műfaj és a szöveg fogalmának, illetve ezek viszonyára vonatkozó értelmezések áttekintése után – az *émikus* rendszert vizs-

* Ez a cikk egy Küllős Imola vezette szeminárium dolgozatából nőtt ki, Küllős Imola és később Voigt Vilmos útmutatásai alapján. A szövegek fordításában és értelmezésében Jawjanii Coloo és Birtalan Ágnes nyújtott segítséget.

1 Mivel a dolgozatnak nem célja e kritika bemutatása, ezért hivatkozásként elegendőnek tartom az egyik legjelentősebb magyar folklorisztikai kézikönyv megemlítését (Voigt V. 1998.), ahol is a mese, a hősepika és a kispikái prózaműfajok kapcsán is felmerül a témák feldolgozásának Európa-központúsága. E kritika jogosságát a poétikai kutatásokban és fellelhetjük. Szili J. 1997. 10–16.

2 A *műfajcsoport* szó használata itt azért indokolt, mert az eddigi közlések változatos összetételben és arányban tartalmaztak a találósok mellett a rokon műfajokat is. Maguk a szerzők is e szövegeket – elismerve azok külön műfajiságát – a találósok mellett, külön fejezetben hozták, így például Taylor, A. 1954; Xamaganov 1959.

3 Mivel e munkában gyakran fordulnak elő nem latin betűs (ujgurírásos mongol, cirill betűs mongol és orosz) szövegek, illetve bibliográfiai tételek, ezért fontos röviden az átírás és szövegkezelés elveiről beszámolni. A mongol nevek, szövegek mind átírással szerepelnek egyrészt tipológiai szempontokat (főleg az ujgurírásos mongol esetében), másrészt a könnyebb érthetőség elvét szem előtt tartva. Ezek az átírások az *Acta Orientalia Hungarica* gyakorlatát követik.

4 Kaivola-Bregenhj, A. 2001. 53.

gálva kerül sor a szövegek lehetséges megtalálási helyének azonosítására és a találosok, valamint a hasonló beszédmodok viszonyának bemutatására a mongol belső rendszerben. Ezt követi az *étikus* rendszerek gondolkodásmódjának bemutatása. E rendszerek más és más módon igyekeznek a szövegeket osztályozni, rendszerezni, és ezek kritikájának hozadéka a tanulmány feltárta elemzési módszer, mely az első szinten *pragmatikai*, majd a második szinten *logikai* tulajdonságai alapján különíti el a találosokat bármely más szövegtől. Az így rendelkezésre álló szövegeket egy kétszintű (*jelöltségen és alakzati szerveződésen* alapuló) rendszerrel osztja 48 alapsoportra. A módszert végül a mongol találosok egy kisebb szövegtestén alkalmazva mutatom be ezen osztályozás és elkülönítés érvényességét, lehetőségességét.

A tanulmányban alkalmazott módszer, a rendszerezés legfontosabb elve, hogy az elemzés (nyelvi, pragmatikai, poétikai) szintjeit elkülönítvén, egy adott szinten csakis egyetlen szerveződési elv szerint osztályoznám a szövegek lehetséges típusait, elkerülve azt az egyenletlenséget, melyet az egyes hatáskörök keveredése, átfedése okoz.⁵ Ebből következik, hogy az elemzés nem arra a hagyományra kíván támaszkodni, mely szerint a *létező szövegek maguk* (melyeket ezért vagy azért az európai gondolkodás hasonlóknak tart⁶) formálnak műfajokat,⁷ hanem megkísérli a *szöveg lehetséges szerveződési elveit* műfajteremtő kritériumnak tekinteni. Ezek a vezérelvek azután szembesíthetők a szövegekkel, hogy a szerkezet maga, sajátosságaiból fakadóan ossza fel egyértelműen és kizárólagosan a vizsgálandó szövegeket. Ezen megfontolások alapján indokoltabb *beszédmódokról*,⁸ *szövegtípusokról*,⁹ (*egyszerű*) *formákról*,¹⁰ *egységekről*¹¹ beszélni,¹² hiszen a *műfaj* mint fogalom erősen kötődik egyfajta esztétikai megközelítésmódhoz, amelytől a jelen munka is távol áll.¹³

- 5 Az esztétikai megközelítés ezen elsődleges gyengeségéről l. a *Világirodalmi Lexikon műfaj* címszavát: „Hiányzik az egységes rendszerező elv, s így egymást keresztező szempontok érvényesülnek. Csoportosítják a műveket a művészi kifejezés sajátos anyaga és a tartalmi-tematikus jegyek szerint éppúgy, mint terjedelmi, funkcionális vagy formai jegyek szerint.” Varga L. 1992. 664.
- 6 Szerdahelyi I. 1997. szintén megfogalmazza kételyeit az egyes műfajok műfajiságával kapcsolatban.
- 7 E deduktív műfajformálás kritikája: Szili J. 1997. 18.
- 8 Kanyó Z. 1973.
- 9 Tarnay L. 1985.
- 10 Jolles, A. 1956; Bausinger, H. 1968.
- 11 Permjakov, G. L. 1970. *Sverhfrazovye edinstvo*. Ennek fordítása az angol változatban szerencsétlen módon hol *supra-phrasal unity*, hol *supra-phrasal entity* lett.
- 12 Szili J. 1997. ezzel kapcsolatban szkeptikus, a nyelvészeti rendszereket vagy merevnek és korántsem univerzálisnak, vagy túlon túl relativisztikusnak, semmitmondónak tartja. Ezen új terminusokat pedig inkább a *műfaj* szó előli menekülésnek tartja.
- 13 A *Néprajzi Lexikon műfaj* címszava is ezt tükrözi. A szerző itt a *műfaj* fogalmát kizárólag esztétikai értelemben magyarázza, ha be is látja, hogy: „[...] a műfajelmélet – mindenki által elismert jelentősége ellenére is – a folklorisztikának, de általában is az esztétikának egyik legkevésbé meggyőzően kidolgozott területe.” Voigt V. 1980. 670.

Ez az elemzés nem a legújabb elméleti megfontolások mentén halad, hiszen azok a nyelvészeti, poétikai munkák, amelyek tanulmányom vezérfonalát adják, a hetvenes-nyolcvanas években jelentek meg, amikor a strukturalista elemzési módszerek komoly szerepet kaptak az európai és a tengerentúli szövegelemzésben. Ez azonban nem válik munkám kárára, mivel egyfelől ezeket a módszereket még mindig csak kevésbé és egyenetlenül alkalmazták a találosok kutatásában, másfelől az elmúlt évtizedek során e módszerek recepciója is ismertté vált, így tisztábban lehet látni érvényességük határait, ami talán elkerülhetővé teszi azt a szemléletet, mely az újdonságokkal előrukkoló szerzőket gyakran túlzásokra ragadtatja. Dolgozatom olyan módszert képvisel, amely megkérdőjelezheti az eddigi kutatások eredményeit.

Műfaj és szöveg

Már rögtön a bevezető után tisztázandó az a kérdés, hogy valójában mit is jelent az a megközelítés, amely a *műfajokban* való gondolkodással szembeállítja a *szövegekben* való gondolkodást, ugyanis éppen ez a megközelítés adja meg a vizsgálatban használt kategóriák és eljárások értelmezésének kereteit. Az irodalomelmélet fenomenológiai iskolája, Husserl követői és mindenekelőtt Roman Ingarden azaz a gyakorlattal fordultak szembe, amely az irodalmi szövegek értelmezésekor, osztályozásakor a kész irodalmi szövegtől nem választotta el e szövegek keletkezésének és befogadásának a kérdését; azaz az irodalmi alkotások részeként kezelte magát a művészi alkotófolyamatot, annak minden sajátosságával együtt:

[...] két kutatási terület: az irodalmi mű ontológiája és a művészi, illetve irodalmi alkotófolyamat pszichológiája ismételt összekeverésében látjuk számos problémaeltolódás és mesterségesen kiagyalt probléma egyik okát, s ezért el akarjuk kerülni.¹⁴

Ez okból a továbbiakban a szerző kizárólag a *kész irodalmi műre* összpontosít, amelyet egységnek lát. Ingarden – közvetlenül ki nem mondva – megközelítését a népköltészeti szövegekre is alkalmazhatónak tartja, azokat is irodalmi műalkotásokként értelmezve, kijelentvén, hogy tekintet nélkül az előadás módjára (írásbeli vagy szóbeli) minden alkotást kész irodalmi műnek tekint abban az esetben, ha lényegtelen változtatások mellett is, de rögzített jelentése, hangalakja és elrendezése van.¹⁵ Ingarden munkája, *Az irodalmi műalkotás* ezért, és mivel a 20. századi műfaj- és irodalomelméleti munkák jelentős részének alapját képezi,¹⁶ alkalmas lehet arra, hogy a műfajokban való gondolkodás jellegzetes-

14 Ingarden, R. 1977. 33.

15 Ingarden, R. 1977. 32–33.

16 Wellek, R. – Warren, A. 1972.

ségeit a népköltészeti szövegekre irányuló figyelem számára is bemutassa. A szerző ugyan nem a műfajok elkülönítésére, meghatározására összpontosít, hanem az irodalmi mű létmódjára, de több ízben olyan megállapításokat tesz, amelyek megteremthetik a műfajokba csoportosítás alapjait az irodalmi alkotások osztályozásáról gondolkodók számára.

Ingarden szerint az irodalmi műalkotás négy heterogén rétegből felépülő képződmény, amely rétegek anyagai és szerepei eltérnek egymástól, ahogyan e rétegekben külön-külön esztétikai értékminőségek is konstituálódnak, de azok a maguk polifonikus harmóniájukban egységes értékminőséget adnak. Látható, hogy az esztétikai értékminőségek adják a magját, a tartalmát a műnek, és a rétegek azok hordozóinak tekinthetők. E rétegenkénti értékminőségek hozzájárulnak az egész mű esztétikai értékminőségeinek létrejöttéhez, amelyek viszont nem azonosak a rétegenkénti értékminőségek pusztja összességével. A szóhangzások, a jelentésegységek, a sematizált látványok és az ábrázolt tárgyiasságok rétegében lehetséges ugyan szerkezeti, formai sajátosságokat feltárni, azonban ezek nem bírnak csoportosító, osztályozó szereppel az irodalmi műalkotást elemző figyelem számára, ugyanis a műalkotás lényegét azok a metafizikai lényegiségek jelentik, amelyek elmélyült szemléletéhez maguk a művek vezetnek el bennünket. Azaz a szöveg szerkezete, rétegeinek formai sajátosságai csak annyiban érdekesek, amennyiben (1) a mű felépítését magyarázzák; (2) az esztétikai értékminőségek konstituálódásának eszközei. Ez a szemlélet vezet oda, hogy Ingarden az irodalmi műfajszemlélet a formai jegyek mellett, sőt, azok előtt az esztétikai értékminőségek mentén csoportosítja a szövegeket. Ezek adják a műfaji osztályozás alapját.¹⁷ Ezzel az elsődleges gond az, hogy a formai és értékminőségbeli kategóriák párhuzamosan, egymástól el nem választva jelennek meg a műfajok meghatározásánál, elkülönítésénél. A másik pedig az, hogy az esztétikai értékminőségek pontos besorolása jellegükből adódóan lehetetlen, mert

sajátos formájukban nem lehet őket tisztán racionálisan meghatározni és „megragadni” (ahogyan például a matematikai tételeket megragadjuk), hanem csak egyszerűen, mondhatni „ekszztatikusan” *megpillanthatjuk* őket meghatározott szituációkban, melyekben realizálódnak.¹⁸

Bár éppen a fenomenológiai irodalomtudományban vannak kísérletek arra, hogy ezeket az esztétikai értékminőségeket rendszerbe szedjék – Ingarden egy 1964-es munkájában is erre törekedett, több száz értékminőséget elkülönítve –, de ezek a törekvések kevés sikerrel kecsegtetnek, ugyanis egy szövegben nem csak egy esztétikai értékminőség mutatkozik meg, úgy, ahogy az egyes rétegek külön esztétikai értékminőségeket is hordozhatnak. Ez a helyzet vezet oda, hogy az irodalmi műfajelmélet önmagában is következetlen osztályozó rend-

17 Külön kategóriacsoportként tartják például számon azokat a minőségeket, amelyek a műnemek és műfajok sajátosságait, és azokat, amelyek a művészség különböző oldalait jelölik Barna J. – Szerdahelyi I. 1993. 1255.

18 Ingarden, R. 1977. 300.

szere (keveredve az egyes irodalmi hagyományok nem-analitikus eredetű, szövegeket megjelölő szókinccsel) a kultúrák fölött átívelő, az összehasonlítás igényével fellépő osztályozások számára elégtelen alapot ad. Ettől az irodalmi fel fogástól így már rögtön kiindulásként el kell fordulni, amennyiben az a cél, hogy az elemzés módszere ne kötődjék szorosan az európai gondolkodás fogalomrendszeréhez. Itt most ugyanis mongol találosok kerülnek bemutatásra.

A mű létmódjának megértése után felmerül a kérdés, hogy milyen is annak a műfaj kategóriának létmódja, amelyet elutasítani szeretnénk, és milyen a szöveg létmódja. Azaz milyen viszonyban vannak a művekkel, amelyek kapcsán értelmezésük igénye felmerül. A műfajra vonatkozólag három irányadó megközelítést tarthatunk számon. Az első kizárólag a művekben gondolkodik, és a műfajt, vagyis egyes esetekben az adott műfajt csak *megnevezésként* tartja értékelhetőnek. Azaz a műfaj a műveken keresztül nem létező kategória, csupán a megnevezés igényével jön létre. Mások a műfajok *a priori létezését* képviselik, így – ahogyan az egyes műveknek is van életük, haláluk – a műfajoknak is van történetiségük a szövegektől függetlenül. Ehhez hasonló elképzelés az, hogy a műfajok létezőnek tekintendők, de csak az egyes *szövegekben előforduló meghatározókként*. A fenomenológiai megközelítés pedig leginkább a valóságot *értelmező gondolatként* kezeli a műfajokat, ahol azonban az előre adott.¹⁹ Akárhogy is, a műfajok létmódja a művektől *különnemű* (vagy a fölötti, vagy ahhoz képest külsődleges), másrészt pedig a *létező* műveket veszik alapul, nem a *lehetőségeket*. Amikor szövegekről beszélünk műfajok helyett, akkor nem művekben, hanem nyelvi tényekben gondolkodunk, amelyek akár lehetnek nem irodalmi jellegűek is. Nem tételezünk fel, nem vizsgálunk semmi olyan rendszerező elvet, amely a nyelvi leírás szintje *fölött* létezik. A szövegek típusai ezek szerint magában a nyelv mélyszerkezetében foglalnak helyet, a szövegektől függetlenül.

Amiként Ingarden az irodalmi műalkotás bemutatásakor lemondott a művészi alkotó és befogadói értelmezésfolyamat megismerésének bevonásáról, fontosságukat, szerepüket mindazáltal elismerve; úgy itt is le kell mondani az esztétikai értékminőségek megragadására tett kísérletekről, hogy a célhoz, a szövegek egyértelmű és kizárólagos osztályozásához eljussunk. Ez oda vezet, hogy a szövegek létalapjaihoz nem jutunk el. De ez itt nem is érdekes. A szövegek létezését akként tarthatjuk adottnak, ahogyan a jelen osztályozás számára: lejegyzett, köze-gükből kiszakított formájukban. Ezt a távolságot a szövegek létmódjától mindenképp meg kell tartani, mivel nincsen olyan kategóriarendszerünk, amely egyszerre engedné meg teljességben való megragadásukat és következetes osztályozásukat. Itt azonban egy újabb problémába ütközünk: ha a folklór irodalom osztályozásánál az esztétikai értékminőségeket és az alkotói folyamatot egyaránt figyelmen kívül hagyjuk, akkor mit tudhatunk meg magukról az alkotásokról, hiszen a folklór alkotások élete ezen keretek között zajlik, sőt e keretek visszahatnak a szöveg létrejöttére. Ezt nevezi máig egyetlen rendszeres hazai

19 Poszler Gy. 1988. összefoglalása alapján.

folklór esztétikánk a folklórszövegek *műfajhoz kötöttségének*.²⁰ Azonban nem az a célunk beosztásunkkal, hogy egy történetileg változó valós műfajhierarchiát adjunk, amely megérti a szövegek formai jegyeken túli kapcsolatait egymással, azok létrejöttének azonos elemeit, hanem az, hogy egy „stabil és csupán a rendszerezésre szolgáló sémát” adjunk, melyet már nem is *műfaj-szisztémának* neveznénk,²¹ hanem *szöveg-tipológiának* vagy bármi másnak, amely kifejezés magában foglalja (1) a lehetséges *szövegekre* való összpontosítás, (2) a kizárólagosan *formai* jegyek szerinti osztályozás, valamint (3) a *rendszeresség* elvét. Ezzel elismerjük azt, hogy osztályozásunk külsődleges, és olyan elvek mentén történik, amelyek a szövegek kialakítói számára rejtettek, így a szövegek kialakulására nem vonatkoztathatóak. Ugyanakkor – meglátásunk szerint – ez az egyetlen mód arra, hogy az az „egész emberiség folklórára érvényes jellegű” legyen.²²

Tovább lépve, hogy azokat a nyelvi, szemiotikai, retorikai: azaz tisztán formai elkülönítéseket alkalmazhassuk, amelyekkel elemzésünket végig szeretnénk vinni, először tisztán kell látunk, hogy elsődlegesen milyen szövegek állnak rendelkezésünkre, amelyekből kiválaszthatjuk a formai szempontból egységeket. Ezt az émikus szövegeket osztályozó belső rendszer megértése teremti meg.

Az émikus rendszer, a szövegek felismerése

A szövegek műfajok szerinti besorolása meghatározza az elemzés tárgyát, így sok esetben a mongol találósok műfaji sokszínűsége is elsikkadhat az elemző gondolkodásában előre adott szerkezetek merevsége miatt. Máskor pedig azt tapasztalhatjuk, hogy a műfajok szerkezetéről való elvont gondolkodás hiánya gátolja a szövegek elemző megragadását. A mongol nyelvekben számos megnevezése van azon népköltészeti alkotásoknak, amelyek valamiképpen összekapcsolhatóak a folklorisztika *találás*, *riddle*, *Rätsel*, *zagadka* stb. fogalmával.²³ Mivel a mongol nyelvekben a műfaj(ok)nak eltérő megnevezésük van, ezért külön is érdemes sorra venni őket, remélve, hogy ezek a népi elnevezések tanulságokkal szolgálhatnak, megmutatva a találósok helyét a belső²⁴ műfajrendszerben.

20 Voigt V. 1972. 317. Ezen álláspontján változtatott legutóbbi összefoglalásában (Voigt V. 1998. 615.) a szerző, amikor is a műfajhoz kötöttség helyett inkább a tartalmi-formai tagolódást tartja a folklór egyik törvényszerűségének. Ez a szóhasználat azt sugallja, (e helyen a *műfaj* szó egyszer sem fordul elő), hogy a műfaj helyett e tartalmi-formai egységek a valóság elsajátításának formái. Ez a kettős, „tartalmi-formai” megjelölés már elkülöníti az esztétikai értékminőségek síkján és a pusztán formai síkon való szövegszerveződést – ellentétben ugyanezen összefoglalásban Katona Imre által írottakkal, aki a valóságelsajátítás „formájának” a műfajt tekinti, de továbbra is esztétikai alapon marad.

21 Voigt V. 1972. 235.

22 Voigt V. 1972. 235. szóhasználata.

23 A meghatározására vonatkozó törekvések összefoglalása: Kaivola Bregenhj, A. 2001.

24 Mongóliai gyűjtéseim tapasztalataként elmondható, hogy a népi etimológia az *on's*, 'valaminek a nyitja, retesze' értelmű szóval veti össze az *on'sogót*.

Az egyes elnevezések a következők. Halha: *on'sogo*.²⁵ E halha mongol alak az irodalmi mongol *onisqa* megfelelője. A szó története eddig felfejtetlen, másodlagos jelentése Kowalewski szerint 'szinonima.'²⁶ A burját *taabari*²⁷ az irodalmi mongol *taɣburira* megy vissza, amely a *taɣa*- ige képzett formája. A *taɣa*- jelentése 'kitalálni, tippelni.' A kalmük *täülbärtü tuul*²⁸ érdekes, összetett forma, amely a *ta-yilburi-tai tuuli* kifejezésből származtatható. Az első tag a *tayila*- 'kinyit, feltár' ige képzett, *sociativus* esetraggal ellátott formája, míg a *tuuli* jelentése 'epikus történet.' A délebbi, belső-mongol ordoszi *onisxo*, *wliger*²⁹ formák a hallhával párhuzamosan az *onisqat* mutatják, de emellett az ordoszi megőrizte az *üligert* is, amely szintén 'epikus történet' vagy 'példabeszéd' jelentést ad. A monguor *talighajin hughui*³⁰ pedig felépítésében a kalmük kifejezésre emlékeztet, ahol a jelzős szerkezet első tagja a *tayila*- toldalékolt formája, míg a jelzett a *hughui*, ami 'történetet, példázatot' jelent.³¹ A fentiek láthatóan más és más tövekből származnak. Az elnevezések kavalkádja azonban nem ért véget, hiszen számtalan olyan népi műfajnévvel találkozunk a halha folklóranyagban, amelyek a találosokkal párhuzamosan, azonos funkcióban kezeltetnek, ilyenek a *yertönciin guraw* (világ hármassága),³² a *taawar* (rejtvény) és a *jugaa üg* (szójáték)³³ egyes fajtái a halháknl.

25 Cewel, Ya. 1966.

26 Kowalewski, J. E. 1844. I. 343a

27 Xamaganov 1959.

28 Kotvič, Vl. 1905.

29 Mostaert, A. 1941. 756. Megjegyzendő, hogy az *wligert* a szótár a *conte, narration populaire, legende, énigme, exploits* francia szavakkal párosítja.

30 Limusishiden, I. – Stuart, K. 2001. 50.

31 Smedt, De A. – Mostaert, A. 1933. 178. A francia megfelelők: *fable, historiette, comparaison, exemple*.

32 Fordított találos kérdésnek nevezi őket Kara Gy. 1960, mivel ez a műfaj is csak replikában valósul meg. A burját elnevezés *gurwalžin taabari*, azaz hármass találos. E típusra Sodnom, B. 1966. 10. számú szövegét hozom. (Első közlése Sodnom, Č. 1964.) Ez az egyik legismertebb *világ hármassága*.

Yertönciin dörwön cagaan yuu we?
Ösöxöd šüüd cagaan
Ötlöxöd üs cagaan
Üxexed yas cagaan
Ügüirexed xot cagaan

Mi a világ négy fehére?
Felcseperedéskor a fog fehér
Vénüléskor a haj fehér
Meghaláskor a csont fehér
Nyomorgáskor a város fehér

33 Itt is kérdés-felelet formákat találunk, mint Öljiiixutag – Lowor 1990. 4005. sorszámú példája. Ők ezt a szöveget találósnak tartják.

Tanii biyed šuwuunii dörwön ner, gajriin dörwön ner baina. Tedgeriig nerlene üü?
Nugas, xarcaga, xaraacai,
cöcgii, tolgoi, xooloi, nuruu, xyanag

A testedben négy madár és négy földrajzi fogalom neve van. Megnevezed őket?
Kacsa-csigolya, héja-derékhát, fecskeszemgödör, halom-fej, szoros-torok, gerinc-gerinc, fej-domb

Mindhárom műfaj előadási alkalma és módja megegyezik,³⁴ ezért a mongol szakirodalom ezeket egyaránt a találósok műfaján belül kezeli.³⁵ Hogyan is lehet értelmezni ezt a sokféleséget? Mire utal a népi műfajelnevezések e gazdagsága? Elsősorban arra, hogy a mongol népek körében a műfajokat megjelölő szavak jelentése rengeteg változáson ment keresztül. Egyes szavak jelentősége csökkent, mások használata kiterjedt, és pontosításuk érdekében jelzőkkel kellett ellátni őket.³⁶ Ezzel azonban nem válaszoltunk meg semmit, amíg a népi műfajmegjelölések logikáját nem értjük.

A hetvenes években az Egyesült Államokban igen komoly kutatások összpontosítottak a folklorisztikai műfajelmélet kidolgozására, így a *Journal of American Folklore*-nak a találósok elméletével foglalkozó különszáma jelent meg 1976-ban. Ugyanebben az évben egy a folklor műfajelméletének szentelt konferencia anyaga is napvilágot látott Dan Ben-Amos szerkesztésében. Mivel az amerikai folklorisztika mindig is sok szállal kapcsolódott az antropológiai kutatásokhoz, ezért folklorisztikai elemzéseikben a népköltészeti alkotásoknak nemcsak szövegszerű megközelítése jelenik meg. Ez a fajta megközelítés eredményezi a belső rendszer megértésének igényét is. Az egyes műfajok felismerése ezek szerint az egyes kultúrák zárt kognitív rendszerében történik, ahol a műfaji rendszer az egész rendszernek alrendszere. Ebből a relativizmusból igyekeznek kitörni a folkloristák, amikor különféle általánosításokkal univerzális – kultúrákon átívelő – rendszereket hoznak létre, hogy azokat összehasonlítások, elvonatkoztatások tárgyává tegyék. Ezeket *analitikus* kategóriarendszereknek nevezhetjük, szemben az *etnikus* műfajokkal. Látnunk kell azonban, hogy e két fajta rendszer

Máshol *juga üg*ként (szójáték) jelennek meg hasonló szövegek. Öljiixutag 1982. 162.

Tanii biyed naiman -xai baina shüü
dee. Tedgeriig nerlene üü?
Tolgoid baidag čamarxai
Dotor baidag čacarxai
Güjeend baidag xujirxai
Güreend baidag bulčirxai
Öwčüünd baidag ayuulxai
Ööxönd baidag uilaxai
Unxaij baidag uxarxai
Ugaljalj baidag tuuranxai

A testedben nyolc „haj” van, bizony.
Megnevezed őket?
A fejen van a halánték
A belsőben van a vékonybél
A gyomorban van a vastag redő
A nyak oldalsó részén van a nyirok-
csomó
A mellkasnál van a gyomorszáj
A zsírban van a zsírhólyag
Bemélyed a szemüreg
A szépen kinéző a sovány hús

Ezeket a szövegeket találósmondó versenyen a többi találóssal együtt adják elő.

34 Sodnom, Č. 1964.

35 A műfajok megjelölésére használt kifejezések az egyes mongol nyelvekben – mint láttuk – változatos formában térnek el a halha alakoktól. A továbbiakban a halha-mongol elnevezéseket használom, amit a halha-mongol nyelvű folklorisztikai szakirodalom és gyűjtemények használata indokol.

36 A műfajok elnevezésének változása éppen a találósok kapcsán a magyar folklórnak is jól ismert jelensége. A találósok 18. századig bevett egyik elnevezése *mese* volt.

felállítása és működtetése eltérő elveken alapul, amely elvek azonban szintén univerzalizálhatók.

Ben-Amos négy alapvető analitikus megközelítést vázolt fel, szemben az etnikus műfajrendszert kialakító három szemponttal.³⁷ Az analitikus megközelítésmód első típusával, a *tematikussal* rendszeresen találkozunk a mongol népköltészetre vonatkozó szakirodalomban. E besorolás lényege az, hogy a tematikus egyezések műfaji identitást rejtenek magukban. Ide sorolhatóak a betyárdalok, sofórdalok, az etiológikus mondák, amelyeket sokszor műfajként azonosítanak mongolisztikai értekezésekben.

A holisztikus megközelítés formái és tematikus jegyekre egyszerre figyel.

Essentially the holistic approach affirms the ontology of folklore forms and changes the concept of genre from a nominalistic to a realistic entity. A genre is no longer just a label for relatively similar corpus of themes but is a real form, which exists regardless of any interpretation or classification.³⁸

E megközelítésmód a szövegek felépítéséből indul ki, és nem a *meglévő*, hanem a *lehetséges* szövegekre összpontosít. Ez a módszer azonban nem nyert teret a mongolisztikában, inkább kísérletekről, és félig végigvitt gondolatmenetekről beszélhetünk. Ebben az irányban indult Birtalan Ágnes útmutató ojrát népdalgyűjtemény-elemzése is,³⁹ ez azonban inkább csak mutatvány, mintsem a szövegek valódi rendszerezése. Birtalan Ágnes meglátása szerint a műfajok korábbi elkülönítései nem egyelvűek, a műfajhierarchia így sokszor átfedéseket tartalmaz, ugyanakkor dolgozatában a szintaktikai elveket felülretegzi tematikus, kommunikációs helyzetek stb. szerinti beosztással. Ez még nem okoz zavart. Az viszont már igen, hogy szintaktikai elemzése nem a lehetséges típusokra, hanem a gyűjteményben felfedezhető példákra koncentrálnak, amelyek így már nem formákként, hanem előfordulásokként értelmezendő szerkezeteket adnak. Ez pedig a szintaktikai elemzés hatókörét szűkíti le, annak szintbeliségét, elvont, a szövegektől független voltát kérdőjelezve meg, s ez oda vezet, hogy a kifejtt elemzési módszer nem válhat műfajokat, szövegtípusokat teremtő elvvé.

Az *archetipikus* megközelítésmód figyelmét egyszerre fordítja a szerkezet, a tartalom és a társadalmi felhasználás felé. Itt egy-egy műfaj univerzalizítása transzkulturális archetípusokban gyökerezik, amelyek az emberi tudatban eleve adott formákként léteznek.⁴⁰ Ez a megközelítés ismeretlen a mongolisztikában.

37 Ben-Amos, D. 1976a.

38 Ben-Amos, D. 1976a. 220.

39 Birtalan Á. 1990.

40 Itt Ben-Amos tévedhet, ugyanis példaként Jolles és Ranke munkásságát említi. Ranke, K. 1961. Jolles elméletét valójában csak bemutatja, és nem önálló elmélettel áll elő. Jolles megközelítése pedig inkább pragmatikainak tekinthető, mintsem archetípusokon nyugvónak.

Végül Ben-Amos a *funkcionális* megközelítést említi, amely a szövegek és a fennálló pszichológiai-társadalmi igények egymáshoz való viszonyát tartja kiemelendőnek. Ez a módszer hoz létre olyan műfajokat, mint az átok (*xaraal*) vagy az áldás (*yerööl*). E megközelítésmód rejtve mindig is jelen volt a mongolisztikában, ám nem a funkcionális rendszerek, hanem az etnikus műfajok hatásaképpen. Ezen belül külön utat jelent az a megközelítés, melyet a különféle egyéniségkutató iskolák is képviselnek, s amelyek a metafolklor szintjéről nem is szeretnének elmozdulni, mert a műfajokat egyfajta viselkedésmódnak, egy adott közösségen belül értelmezhető kommunikációs eljárásnak tekintik.

Various phenomena and facts, knowledge, hopes, fears, behavioural rules, beliefs, values etc. In other words most cognitively controlled things in life, are expressed by means of various forms of communal communication – folklore genres.⁴¹

Az egyes műfajok különböző „szemantikai jelentéssel”⁴² bírhatnak, amelyek kijelölik a mondanivaló formába öntésének módját, másképp fogalmazva, ugyanazon jelenségről más-más eszközökkel és szerkezetben nyilatkozik minden egyes műfaj. Ez a rendszer a társadalmi szükségletek és a közösségi kommunikáció minden igényét kiszolgálja. Az egyes közösségek kulturális sajátosságait az adja, hogy milyen műfajrendszerben fejezik ki társadalmi igényüket a tudás átadására, s hogy miként szervezik meg kommunikációs stratégiáikat. Ezek szerint minden közösség zárt kommunikációs stratégiával, kognitív műfaj-felismerő rendszerrel ellátva, saját kulturális közegében ért meg és értékel minden felmerülő szöveget. Továbblépve, a kutató szemlélet is csak ezen az úton haladhat a gyűjtött szövegek megértése, műfajiságuk kijelölése során. Az adott közösség megértési, használati rendszerén felül általánosítható módon csak az egyes kommunikációs stratégiákat létrehozó motívumok, társadalmi igények, valamint a transzformálás módjai adnak alapot összehasonlító munkához.⁴³

A fenti beosztásoktól függetlenül létezik az *etnikus* műfajrendszer, egyfajta *metafolklor*,⁴⁴ amelynek szabályai a külső elemzéstől eltérnek.

Yet the distinctive attributes, which speakers of folklore recognize in their communication, can be analytically confined to three levels: prosodic, thematic and behavioral.⁴⁵

41 Siikala, A-L. 1990. 173.

42 Siikala, A-L. 1990. 173.

43 Az ilyen műfajmegértés jellemzően a terjedelmesebb narratívák megértésére vállalkozik. Jó példa erre, hogy egy-egy mesélő mesekincsét Mark Asadowskijtól kezdve már számosan vizsgálták monografikusan. Ez kisebb szövegek esetében nem tűnik célravezetőnek. Kevés kísérletet ismerünk találósok, viccek, közmondások esetében erre, olyat, mint Burns, T. A. műve (1976). Ám hasonló cikkek megjelenése sporadikus.

44 Ben-Amos, D. 1976a. 226.

45 Ben-Amos, D. 1976a.

A *prozódia* az ütemezés milyenségét, rímességét, strófikusságát stb. jellemzi, a *tematikus* szint a téma, a tartalom milyenségét határozza meg, a *viselkedési* szint pedig valójában az előadás kereteit, működését írja le. Ez tehát a népköltészetnek az a három szintje, amely a folklórműfajok azonosítását lehetővé teszi a folklórjelenségeket létrehozó közösség számára.⁴⁶ Ez visszhangzik a találós mongol elnevezéseiben is: az egyes közösségek a találós jelenségének más és más jellemzőit hangsúlyozva értelmezik azt. Látható, hogy az analitikus elemzésekre az etnikus műfajrendszer mindhárom szintje nagy hatással volt, a folklorisztikai műfajelmélet tehát egyáltalán nincsen letisztulva, és a metafolklór, az émikus rendszer örökségét hordozza magán.⁴⁷ Ez különösen igaz a mongolisztikára, ahol az egyes műfajok rendszeres megragadása még várat magára.

Az étikus rendszerekről

Gazdag, sokszínű, és alig elemzett anyag áll rendelkezésünkre a mongol találósok osztályozásakor, besorolásakor.⁴⁸ Ez előny, hiszen korábbi kutatások megállapításai nem befolyásolják azt a megközelítést, amely eddig még európai anyagon sem igazán próbáltatott ki, és amely megközelítés indokoltságát e kutatástörténeti kitekintés harmadik részében próbálom meg alátámasztani. Elsődleges feladat a találósoknak mint sajátos szövegtípusnak az elkülönítése más, hasonló műfajoktól. Ez a mongol anyag esetében annál is izgalmasabb, mert sok olyan átmeneti formával találkozunk, melyek az európai műfaji gondolkodásból hiányoznak.⁴⁹ Így például Dominik Schröder monguor *találós-dalokat* mutat be,⁵⁰ de gondolhatunk akár a széles körben elterjedt *világ-hármaságaira* – egy kérdésre adott tria-

46 Ugyanakkor ezeken a megkülönböztetéseken túl a metafolklór nem törekszik fogalomkészletét egységesíteni. Egyes műfajok elhatárolása nem egyértelmű, és a három rendezőelv egymást sokszor felülírja. Evans egy találósversengést, *riddling sessiont* ír le, ahol a 34 szöveg között egyaránt találunk talányt, sőt viccet is. Mivel azonban az előadás kereteibe mindezek funkcionálisan beilleszthetők voltak, prozódiai szempontból kérdés-felelet formát adtak, ezért találósként jelentek meg az adott helyzetben. Evans, D. 1976.

47 Austerlitz, R. 1972. elemzése éppen e fenti elveken alapult. Mintha egy etnikus műfajrendszert adott volna; szempontrendszere megegyezik Ben-Amoséval. A módszert gilják anyagon alkalmazta, prozódiai és funkcionális elvek alapján egy táblázatot létrehozva, amely a gilják folklór összes műfaját reprezentálta.

48 A szűk terjedelmi keretek miatt itt el kell tekinteni a mongol találósok szövegiadásának izgalmas és tanulságokkal szolgáló számbavételéről. A jelen tanulmány kizárólag a módszertani megfontolásokat igyekszik bemutatni.

49 Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy az európai műfaji gondolkodás két szempontból sem egységes, állandó. Egyfelől maga is változó, történeti jelenség, másfelől a népköltészet és az irodalom műfaji szemlélete sem egységes, illetve a népköltészet önszemlélete és az azt elemző kutató szemlélete sem azonos.

50 Schröder, D. 1959.

dikus szerkezetű válaszok⁵¹ – vagy esetleg a *talányok*ra is.⁵² Míg az első ezek közül a kínai udvari költészet, a második buddhista katekizmusok hatását mutatja.⁵³ A következőkben az elemzési módszer kerül bemutatásra.

A dolgozatom elemzését megalapozó nyelvészeti kutatások kialakulásának egyik első fontos állomása Jolles és az *Einfache Formen*. Jolles a találóst egyszerű formának tartja, azaz olyan beszédmódnak, amely az emberi kifejezési formák alaprétégibe tartozik.⁵⁴

Wir erfassen die „Dichtung“ nicht in ihrer künstlerischen Verendgültigung, sondern dort, wo sie entsteht, das heißt in der Sprache.⁵⁵

A találósok (pragmatikai) alapmotívumát nem a világhoz való sajátos hozzáállásban, hanem a kérdésfeltevésben látja a szerző.

Bei dem Rätsel besteht kein Verhältnis von Mensch zu Welt. Hier stellt ein Mensch, der weiß, einem anderen Menschen eine Frage- aber er stellt jene Frage so, daß sie den anderen zum Wissen zwingt. Einer ist im Besitze des Wissens, er ist als Person der Wissende, der *W e i s e*; ihm steht ein zweiter gegenüber den er durch die Frage veranlaßt, seine Kraft und sein Leben daran zu stellen, gleichfalls, in den Besitz des Wissens zu kommen und sich ihm als Weiser zu zeigen.⁵⁶

Ez az alapállás hozza létre azt a nyelvi helyzetet, mely a találós egyszerű formájának táptalaja. Hasonló – a kérdezés aktusában gyökerező – formának tartja Jolles a mítoszt, míg azonban az egyik műfaj a kérdésre, a másik inkább a válaszra koncentrál.⁵⁷ Ha ezen ösvény mentén haladunk, akkor eljutunk az egyszerű forma lényegéhez, ahol már nem is igazán a kérdés a fontos, hanem a tudás és a tudás átadásának formája, mely egy közös tudással rendelkező csoport elemi kifejezési formája.⁵⁸ A találós ennek a tudásanyagának a határait kezdi ki, kérdezi újra – ellentétben a mítosszal, amely ezt a rendszert létrehozta és kodifikálja.

E megközelítéstől eltérően Bausinger a szájhagyomány közösségi életére, „önfenntartására” összpontosít. Fogalmi készlete elsősorban esztétikai, így a szófordulatok (*Sprachformel*) és a szójátékok (*Sprachspiel*) csoportjába utalja a találósokat:

51 Xamaganov, M. P. 1959.

52 Bajardorj, P. 1966.; Gaadamba, Š. 1986.

53 Heissig, W. 1972. 156.

54 Jolles, A. 1956.

55 Jolles, A. 1956. 6.

56 Jolles, A. 1956. 107.

57 „Mythe ist eine Antwort, in der eine Frage enthalten war, Rätsel ist eine Frage, die eine Antwort heischt.” Jolles, A. 1956. 106.

58 Jolles, A. 1956. 112.

Auch die Rätsel gehört in den Bereich von Sprachformel und Sprachspiel, Die Formulierung liegt im allgemeinen fest, um zumindest das Ziel der Fragestellung, das Formelhaft Umschreibene ist nicht auswechselbar.⁵⁹

Bausinger fontos megjegyzése, hogy a találosokban nincsen elbeszélő elem, így a találos meséket teljesen elválasztja a találos kérdésektől. A találost mint különálló műfajt veti össze a mesével és a viccel, hiszen az egy műfajrendszerben csak ezekhez képest kaphat helyet.⁶⁰ A találosoknak négy csoportját különbözteti meg: *Sachrätzel*, *Worträtzel*, *Denksportaufgaben*, *Bildrätzel*. Bausinger elmélete esztétikai alapokon nyugszik, példái az európai kultúrkörhöz kötődnek. Nem is meglepő, hogy valódi osztályozást nem tud adni, ahogyan a találos elkülönítését sem tartja lehetségesnek, és átmeneti műfajokban gondolkodik.

A strukturális megközelítés lehetőségeit Georges és Dundes teremtették meg,⁶¹ akik elsőként fogtak a találosok nyelvészeti szempontú elemzéséhez, mivel a korábbi rendszerezések hibáját abban látták, hogy azok a találosok tartalmistiláris elemeit vizsgálták, így nem adhattak kielégítő magyarázatot felépítésükre vonatkozóan, mint ahogyan az osztályozás feltételeit sem teremtették meg. Georges és Dundes szerint a találos alapvető eleme a leíró rész, amely egy témából (*topic*) és egy rémából (*comment*) áll, valamint a jel-tárgyból, amely maga a megfejtés. A *topic* valójában felfogható a leírás azon elemeként, amely a jel-tárgyra utal, a *comment* pedig az utalás körülményeit hozza létre. „A találos kérdés hagyományos szóbeli kifejezés, egy vagy több olyan deskriptív elemet tartalmaz, amelyből kettő egymással ellentétes lehet; az elemek tárgyát kell megfejtetni.”⁶² A lényeg azonban az elemek egymás közti viszonyában keresendő.

Georges és Dundes elmélete és annak recepciója adott új lendületet a találosok kutatásának. Hamnett ennek alapján adja a taylori hagyomány kritikáját, valamint mutatja be a találosok egyes típusainak társadalmi szerepét.⁶³ Scott magát a műfaj meghatározását köti Georges és Dundes ismérveihez, rámutatva ugyanakkor nyelvészeti-strukturális módszerük következtlenességeire is.⁶⁴ Azonban a Scott használt módszer – mely először adja egy nagyobb korpusz nyelvészeti elemzését – talán még semmitmondóbb (sorok száma, bevezető formula megléte és a rímesség szerint osztályozza a szövegeket),⁶⁵ a találosról adott meghatározása (ha generatív nyelvészeti vértetét levesszük), nem több egy ravasz kérdésnél és az arra adott válasznál.⁶⁶ Összességében elmondható,

59 Bausinger, H. 1968. 119.

60 Bausinger, H. 1966–1967. 55.

61 Georges, R. A. – Dundes, A. 1978.

62 Georges, R. A. – Dundes, A. 1978. 256.

63 Hamnett, I. 1967.

64 Scott, T. Ch. 1976.

65 Scott, T. Ch. 1965.

66 Evans, D. 1976. szintén hasonló kritikát fogalmaz meg Scott-tal szemben.

hogy a Georges és Dundes által megteremtett elméleti alap az, amely a tudományszakon belül a leginkább ösztönző vitát váltotta ki, és amely Magyarországon is komoly visszhangot keltett.⁶⁷

E strukturális alapokon nyugvó elméletet fejleszti tovább Köngäs Maranda. Az elmélet szerint egy találós öt elemet tartalmaz: (1) jelölő, (2) a jelölőre és a jelöltre vonatkozó premissza, (3) rejtett változó, mely a jelöltre vonatkozik, (4) megadott változó, és (5) jelölt: a válasz.⁶⁸ Mi is pontosan a felépítés lényege? Vegyünk példaként egy mongol találóst:

Ulaan yamaa usaar bööljinö. (Danxtai cai.) Vörös kecske vizet hány. (Teáskanna.)

Ebben az esetben (1) a jelölő a kecske, (2) az állandó premissza az a körülmény, hogy mind a kettő száján kijöhet a víz, (3) rejtett változó: a kecske nem hány vizet, (4) a megadott változó: ez a kecske mégis hány, (5) jelölt: a teáskanna. A módszer lényege, hogy a felépítés elemi szerkezeteit vizsgálva érti meg a szöveg lehetséges felépítését. Ez a legnagyobb hibája is egyben, mivel a találósok változatos formáit nem képes azonos mélységben vizsgálni. Egyfajta szerkezetet feltevéz, amelyet azután meg is magyaráz. Ez az elmélet a találósok egy bizonyos fajtájának elemzésére alkalmas. Erre törekszik Layton is 1976-os cikkében, a leírás, a formalizálás még magasabb szintű igényével.⁶⁹ Köngäs Maranda elméletét nehézkeseznek tartja, különösen nem-európai anyag használatakor, s azt Clementine Faik-Nzuji luba találósok rendszerezésére alkalmazott elméletével veti össze.⁷⁰ Layton Faik-Nzuji találós típusait a mindennapi osztályozásban használhatóbbnak, Köngäs-Marandáét pedig pontosabbnak tartja. Lieber a Köngäs-Maranda által bemutatott rendszert komoly próba alá veti; ő a kifejtett szemantikai megközelítés alapállását – amely a találós mondást elhelyezi a közösségben, és annak logikai alapját megadja – tartja tévesnek.

However her conclusions – that riddles among the Lan serve to question the established cognitive order by pointing up an inherent instability of its classifications – are based on a logical fallacy. She asserts, that the identity of the object named, i.e. the riddle image and the answer object necessitates the equivalence or identity of the larger contrastive classes of which the objects are mem-

67 Voigt V. 1971. is ezen az alapon osztja be találósait.

68 Köngäs Maranda, E. 1971a.

69 Layton, M. J. 1976.

70 Faik-Nzuji, C. 1970. A találósok alapfelépítését a predikátumok jelentéstartalmának keverésében látja:

$S \rightarrow P1 (X1, Y1) + P2 (X2Y2)$ -ből a találósban

$S \rightarrow P1 (X1, Y2)$

→ $P2 (X2, Y1)$ lesz. Ahol S a subject (jel-tárgy), P a predikátum, az állítás. X megfelel a megadott, Y a rejtett változónak. Itt a találósi beszédmódot, helyzetet az állítások jelentéstartalmának keverése adja meg.

bers. This is impossible, because classes are of a different logical type from their members.⁷¹

Mindkét fenti elméletet (Georges és Dundes, valamint Köngäs-Maranda elméletét) bírálja Tzvetan Todorov, és új elemzési módszereket tár fel.⁷² Érvelése szerint a korábbi strukturális elemzések legfőbb hiányossága az egyes elemzési szintek következtelen használatában rejlik. Bizonyítja, hogy a Georges és Dundes szerint egymással összevethetőként használt kategóriák alkalmazása, miszerint egy találós ellentétes *vagy* metaforikus lenne, nem állja meg a helyét, hiszen az első kategória alakzati szinten érvényesül, azaz a „leíró” részben, a második pedig a „jel – tárgy” viszonyában. Így az ellentét egyfajta alakzatként, a metafora pedig egyfajta szimbolikus viszonyként értelmezendő. A szerző véleménye szerint a találós az egyetlen olyan műfaj, amelyben ez a két szerveződési szint pontosan elkülöníthető egymástól. Ennek oka pedig az, hogy a műfaj egy replikában valósul meg: egy kérdésben és egy feleletben.

Todorov módszerének nagy előnye, hogy az eddigiekkel szemben kategorikus besorolást tesz lehetővé. A *szimbolizálás* alapja lehet rész-egész (szinekdoché), ok-okozati (metonímia) vagy hasonlósági (metafora) viszony. Ezek a képi viszonyok persze nemcsak a jelöltek, hanem maguk a jelek (a szavak hangalakjai, írásjelei) közt is létrejöhetnek (talán csak a metonímia kivételével). Így a szimbolikus szint már önmagában hat, egymástól egyértelműen elváló csoportra osztja a szövegeket. Szimbolikus viszony a kérdés és a válasz (megfejtés) között van a replikában. A kérdés-rész önmagában, a válasz minőségétől függetlenül, retorikai alakzatokat tartalmaz, ez az elemzés, osztályozás új síkja, s e retorikai alakzatok által tovább oszthatók a szimbolizálással kialakított csoportok. Todorov három jellemző alakzati szerveződést ismer fel: a valószínűtlenségeket, a paradoxonokat és az ellentmondásokat. Úgy vélem, a rendszer finomítható lenne, és több csoportot lehetne felállítani, így például a túlzást. Todorov a találósokat azért tartja figyelemre méltó szövegeknek, mert esetükben a szimbolikus és az alakzati szerveződés egymástól függetlenül van jelen, két külön szinten, és ezek jól elkülöníthetőek: az osztályozás két szintje is azt a célt szolgálja, hogy e két-szintűség alkalmazását bemutathassa. Mivel Todorov elméletének lényege a műfaj fő sajátosságainak megragadása és nem egy praktikus osztályozási rendszer kialakítása volt, ezért eredményeinek próbáját egy valódi szövegcsoporttal való összevetés adná.

Ezen főbb áramlatok mellett megfigyelhetők egyéb szemléletek is. Abrahams Taylor örökségéből indul ki, de azon rögtön túl is lép. Mesterét kritizálva új szempontokat is felvet kutatásában. Ben-Amos hatására az Egyesült Államokban is megjelennek a Jolles által már korábban felvetett pragmatikai szempontok. Abrahams ezeket figyelembe véve kísérli meg egyfajta beszédaktusként felfogni a

71 Lieber, M. D. 1976. 264.

72 Todorov, T. 1978.

találósokat,⁷³ de Jolleshez képest nem hoz újdonságot.⁷⁴ A műfaji keretek lazaságát aggályosnak tartja, ezért először egy szűkebb,⁷⁵ majd egy nagyobb⁷⁶ anyagon mutatja be a találósok és az általa rejtvényeknek tartott szövegek közti különbségeket.

Finnországban az elsősorban szóláskutató Kuusi owambo találósokat feldolgozó kötete⁷⁷ szolgál igen sok tanulsággal. Nem csupán módszerének pontossága teszi fontossá a munkát, hanem az, hogy Georges és Dundes beosztásától eltérő, mégis pontos elemzést ad az owambo anyagról. Rávilágít arra, hogy az owambo találóskincs egyes típusai formai jegyeik alapján összevethetetlenek az európai anyaggal, ezért ezeket két külön csoportban hozza.⁷⁸ Anniki Kaivola-Bregenhřj a finn találósok rendszerezésekor figyelt meg strukturális hasonlóságokat a szövegekben. Elemzési módszere a szövegek kikristályosodására összpontosít.

Determining the manifestations of the crystallization of the riddle tradition is in fact one of the fundamental aims of my research: what sorts of syntactic-stylistic and semantic expression models does the riddle genre know. [...] what facts does the inventor of a riddle need to know about the tradition to be able to create a riddle that will be acceptable to the group in which it is posed.⁷⁹

Azaz módszere nem tisztán formai. A formák a szerzőnél egy alkotási folyamat eszközei – kifejezési és interpretálási modellek. Ezek öt lehetséges kritérium mentén szerveződnek.⁸⁰ Kritériumaik magukban is elegendők lehetnek arra, hogy egy közlés kifejezési modellel ellátott szöveggént jelenjen meg, de gyakran a szövegekben több kritérium együttesen lép fel:

1. A *morfológiai-szintaktikai szerkezet* az a kritérium, amely alaktanilag vagy mondattanilag jelöli meg a szöveget.
2. A *stilisztikai szerkezet* kritériuma a kifejezési forma egyes elemei között fennálló sajátos (stilisztikailag értelmezhető) viszonyok által jelöli meg a szöveget. Ez a találósok esetében például a paradoxon vagy az ellentmondás lehet.⁸¹

73 Abrahams, R. D. 1968.

74 Abrahams, R. D. 1976. (André Jolles rendszerének hiányosságait is összefoglalja.)

75 Abrahams, R. D. 1977.

76 Abrahams, R. D. 1980.

77 Kuusi, M. 1974.

78 Hasonló meglátásai vannak Bascomnak az afrikai találósokról: „West African riddles in fact are often started in such a way that an American or European may not understand what he is expected to guess, and may even be unaware that an enigma has been propounded.” Bascom, W. R. 1949. 1.

79 Kaivola-Bregenhřj, A. 1978. 11.

80 Ezek a kritériumok szövegszerveződési elvekként is felfoghatók, amelyek által egy szöveg egységként jelenik meg az előadó és a befogadó számára. Ezek által jelölődik meg a szöveg, hogy egységként értelmezendő legyen.

81 A szerző minden bizonnyal *stilisztikai szerkezet* néven valójában az alakzati szerveződést nevezi. Azt állítja tehát, hogy minden közlés szöveggént fogható fel, ha abban alakzatokat figyelhetünk meg.

3. Az *elemek minimális számának* kritériuma szorosan összefügg az elsővel, de kiegészíti azzal, hogy egyes esetekben nem csak egy morfológiai-szintaktikai szerkezet megléte, hanem annak többszöri előfordulása ad kijelölést.
4. További, kiegészítő kritérium az alaktanilag megjelölt elemek *elhelyezkedése* a közlésben. Nem csak az a fontos, hogy azok meg vannak jelölve, és hogy e megjelölés tendenciózus, hanem az is, hogy a közlés mely szakaszában kerülnek elő.
5. Végül a *képi analógia* kritériumát említi meg a szerző. Az összes közül ez a legnehezebben megragadható. Lényege szerint a szöveg valamilyen képileg értelmezhető tárgyra vagy viszonyra irányul, s ha ez megtalálható egy közlésben, akkor az szöveg.⁸²

Ez a megközelítés juttatja oda a szerzőt, hogy a szövegekből indítja az elemzését, és nem a formák lehetséges fajtáinak számba vételéből. A *stilisztikai szerkezet* kritériumának megfigyelésekor a szövegekben négy fajta paradoxális viszonyt észlelt. Ezek Todorov alakzataival szembeállíthatók, de nem adnak következetesebb rendszert. E viszonyok a következők:

1. Ellentétesség a cselekvés feltétele és annak valós vagy feltételezett következménye között.
2. Biológiai vagy logikai lehetetlenség (négy altípussal): A) Tárgyiasságok fordított rendje, elhelyezkedése; B) Tárgyiasságok váratlan tulajdonságainak kiemelése; C) Két ellentétes tárgyiasság tulajdonságainak kicserélése; D) Tárgyiasságok irracionális funkciója.
3. Metafora tagadása.⁸³
4. Túlzás.

Hogy a beosztás nem rendszerszerű, a viszonyok fajtái, alfajtái pedig nem következetesek, jól látható. Így azután nem is könnyű megmondani, hogy egy olyan találós, mint a következő példa, hová sorolható be:

(1501)

Bi med'ye	Én tudjam
Či xel	Te mondjad
(Nüd, xel)	(Szem, nyelv)

82 Kaivola-Bregenhřj, A. 1978. 12–14.

83 A *metafora tagadása* talán nem a legszerencésebb elnevezés. Tagadást explicite nem tartalmazó, de valójában e kategóriának tökéletesen megfelelő mongol találós:

(723)

Ereen yum, bar yum uu?	Tarka valami, párdúc-e?
Erenxtei yum, gelen yum uu?	Koros valami, szerzetes-e?
Duu n' ix yum, unjad yum uu?	Nagyhangú valami, kántor-e?
Dux n' ix yum, bux yum uu?	Nagyhomlokú valami, bika-e?
(Xedgene)	(Darázs)

E találós kétségkívül nehezen elemezhető, de egészen jellegzetes találósok is kimaradnak, illetve nem találnak beosztást a fenti besorolás szerint.

(1701)

Döw dörwöljin	Egészen négyszögletes,
Dörwön oirdiin xüslen.	A négy ojrát vágja.
(Šaxmal cai)	(Téglatea)

Ez a találós egyetlen egyet sem tartalmaz az említett stilisztikai szerkezetek közül. Ettől azonban még érzékelhetően szöveg, és találós is. Ez azonban csak az egyik gond. A következő találós példázza azt, hogy a stilisztikai szerkezetek sok esetben átfedik egymás hatókörét. Így a (4) és (2C) között:

(1028)

Öndöröös öndör	Magasnál magasabb,
Temeenees öndör	Tevénél magasabb,
Boginoxonoos boginoxon	Alacsonynál alacsonyabb,
Dombonoos boginoxon	Teáskannánál alacsonyabb,
Cagaanaas cagaan	Fehérnél fehérebb,
Xöwöngöös cagaan	Gyapotnál fehérebb,
Xaraas xar	Feketénél feketébb,
Xöönöös xar	Koromnál feketébb.
(Šaajgai)	(Szarka)

Ezen megállapítások tükrében fog hozzá a szerző a találósok osztályozásához:

[...] first I describe the elements at content and expression level peculiar to the genre, often employed and regularly reoccurring, and then I examine how these elements are connected.⁸⁴

Látható: nem a szövegek lehetséges formája, hanem a korpuszbeli előfordulási valószínűség, gyakoriságteszti érvényessé azt a formulát, amely Kaivola-Bregenhřj számára a finn találósok alapszerkezetét adja. Kaivola-Bregenhřj ezt a szövegek jelentős részében előforduló hasonlóságot értelmezte, és tette osztályozásának alapjává. Az általa *Nominativus Absolutus* formulának nevezett séma több alsémát ad; a szintaktikai szintet egy szemantikai szinttel egészíti ki.⁸⁵ A szintaktikai elemzés hat formát ad, amelyek egymáshoz hasonlóak, azaz megtartják a *Nominativus Absolutus* formulát, de eltéréseket is tartalmaznak. A Kaivola-Bregenhřj megfigyelte szintaktikai szerkezetek valóban jellemzők a találósok egy jelentős csoportját jellemzik, és azon belül egyértelmű osztályozást tesznek lehetővé, de az nem terjedhet ki a találósok állományának egészére. A szerző a következő alap-

84 Kaivola-Bregenhřj, A. 1978. 16. (kiemelés – M. Cs.)

85 Kaivola-Bregenhřj, A. 1974; 1977; 1978.

vető szintaktikai szerkezetet ismeri fel, amelyet az érthetőség kedvéért egy mongol példával jelenítek meg: A in B / C in D.⁸⁶

(2055)

Sül n' ereg deer	(A) in (B)	Farok a parton
Tolgoi n' dalaj dotor	(C) in (D)	Fej a tengerben
(Šanaga)		(Csanak)

A módszer ez esetben igen pontos, hátránya az, hogy nem törekszik teljességre, így a műfaj egésze így nem vizsgálható. Jellemzően legutóbbi összefoglalásában már csak hangsúlytalanul említi meg e beosztását a szerző.⁸⁷

Más módon indultak el az orosz folkloristák. Permjakov, a parömiológiai kutatások talán legjelentősebb alakja, teljességre és kizárólagosságra törekvő elkülönítését kívánta adni a folklór és nem-folklór szövegek egy jelentős csoportjának. Az által *permiák*nak nevezett szövegeket elsősorban nem költői alkotásokként látta, hanem a nyelvi kifejezés egy szintjeként, amelynek összetettség szerint az első szintje maga a nyelvi, efölött áll a frazeológiai, és mindezek fölött a parömiológiai.⁸⁸ A *paremiák*at nem folklórjelenségeknek tekintette elsősorban (habár folklorisztikailag kutathatónak), hanem parömiológiaiaknak, vagyis a nyelvi jelenségek egy szintjéhez tartozónak. Permjakov elmélete a hagyományos parömiológiai kutatásokból fejlődött ki (szólások és közmondások vizsgálata), és ez érezhető szövegosztályozási rendszerén is. Azon belül ugyanis a legmegnyugtatóbban a szólások és közmondások vannak körülhatárolva, rendszerezve. Permjakov minden szöveg esetében háromszintű elemzést végez el. Módszere a generatív nyelvészet eredményeinek, következtetéseinek megfelelően először a szövegek felszíni szerkezetét vizsgálja: a nyelvi megvalósulás szintjét. Ezt nevezi *morfológiai-szintaktikai szint*nek. Másodikként a szövegek mélyszerkezeteit csoportosítja, a logikai argumentum lehetséges szerkezetei, típusai szerint. Ez adja a *logikai-szemiotikai* elemzési szintet. E két tisztán nyelvi szintet szeretné kiegészíteni avval, hogy a szövegeket kulturális közegükbe helyezi, és így egy harmadik szintet is beépít elemzési rendszerébe: az *alaki-tárgyi szint*et, a reáliák szintjét. A tema-

86 A hat alapforma a következő (mindegyikre lehet példát találni a mongol anyagban):

1. A in B / C in (A's) D
2. A in B +finite verb / C in (A's) D
3. A in B / (A's) C in D
4. A in B +finite verb / (A's) C in D
5. A in B / (A's) C in (A's) D
6. A in B +finite verb / (A's) C in (A's) D

A hat forma alapformája a *Nominativus Absolutus* formula: A in B / C in D

87 Kaivola-Bregenhj, A. 2001.

88 Permjakov, G. L. 1979a. 134–138.

tikus szintet Permjakov beilleszti a többi elemzési szint mellé, evvel a szövegek további osztályozását teszi lehetővé.⁸⁹ Ez a szint azonban a legkevésbé kidolgozott Permjakovnál.⁹⁰

A találosok Permjakov általános klisé-elméletében fontos, sajátos helyet kapnak. Permjakov túllép a találosok hagyományos, pusztán tematikus beosztásán, mert azt nem tartja univerzálisnak, és mivel e beosztás kizárólag szövegen kívüli elemzési elveket tartalmaz, ami bizonyos didaktikai, szemléltető stb. feladatokat betölthet ugyan – ez az oka annak, hogy a tematikus elv nem véletlenül elterjedt osztályozás –, ám a találosokról mint szövegekről nem mond semmit, hiszen a világ jelenségeit csoportosítja, nem pedig a szövegeket.

It is not without reason that any serious semantic classification of riddles is based on the so-called „thematic” principle that it reveals (describes) those spheres of people’s life and activities, which are taught by the riddles.⁹¹

A találosokon belül Permjakov nagy formai, műfaji gazdagságot talál. A kliséket a találosok különböző típusainak nevezi.⁹² Általános kliséelméletét kifejtve azonban három alapformát talál a szintetikus, és három alapformát az analitikus klisék körében.⁹³ A három alapforma motivációja szerint különbözik: azaz hogy milyen kapcsolat áll fenn a szöveg jelentése és megfogalmazása között. Permjakov *képi motivációs*, *direkt motivációs* és *motiváció nélküli* szövegeket különböztet meg. A sok típus rengeteg szöveget ad, ám Permjakov e sokszínűség ellenére is jól megfoghatónak tartja a találos logikai szerkezetét.

It is worth noticing that although folk riddles represent an infinite variety, there are comparatively few logical models on which riddles are built: according to our preliminary estimation there are not more than 40 models.⁹⁴

89 Permjakov, G. L. 1970. 54. [A példázatok, anekdotákat, tanmeséket, meséket, találosokat és egyéb frázisfölötti egységeket egyértelműen fel lehet osztani ugyanazzal a háromszintű osztályozó rendszerrel, amellyel a szólásokat és közmondásokat felosztottuk, azaz egy morfológiai-szintaktikaival (ez a felszíni szerkezet szintje), egy logikai-szemiotikaival és egy tárgyi-alakival.] Ez a tárgyi-alaki vehető tematikus szintnek Permjakovnál.

90 Ezt ő maga is elismerte: „For my own part, I too have no ready system to propose, my study in this direction being in its initial stage.” Permjakov, G. L. 1979a.

91 Permyakov, G. L. 1982. 78.

92 Olyanokat, mint *riddle tale*, *riddles*, *anecdotes*, *riddle stories*, *riddle plays*, *riddle songs*, *riddle puzzles* stb.

93 Ezekről bővebben a találosok osztályozásakor.

94 Permyakov, G. L. 1982. 83.

A lehetséges logikai modelleket először 1968-ban ismertette a szerző a közmondások és a szólások példáján.⁹⁵ A találósok esetében itt ugyanezekre a csoportokra kell gondolnunk, azonban használhatóságukat a találósok esetében senki sem vizsgálta – s maga Permjakov sem.

Másfajta logikai szerkezeteket mutat be a találósok példáin Barabanova,⁹⁶ akit éppen pontatlansága miatt kritizál Permjakov. Barabanova kutatásait a mongol szakirodalom is ismeri⁹⁷ (igaz, csak példaként bemutatva s nem alkalmazva). Barabanova szintén logikai szerkezetekből indul el, közülük néhányat be is mutat.⁹⁸ A két szerző álláspontja közel áll egymáshoz, és csak sajnálható, hogy ezeket a módszereket nagyobb szövegtestek elemzésében nem lehet viszontlátni.

A mongol találósok osztályozása felé

Mi is az az elméleti alapállás, amely e tanulmány műfajokról való gondolkodását adja? Jolles óta a szövegnek a világhoz való (pragmatikai) viszonya kutatások tárgya. Magyarországon a nyelvészet⁹⁹ és a folklorisztika¹⁰⁰ is felfedezte magának a szerzőt. Jolles az egyszerű formákat szövegszerűségükben ismerte fel, őt a szöveg pragmatikája érdekelte. Arra azonban, hogy a szövegben a pragmatikai jelöltségek nyelvtanilag értelmezhető, számon tartható jelek által léteznek, nem figyelt fel. Jolles koncepciójának értelmezése, továbbgondolása olyan távlatokat nyitott meg a beszédmódok kutatásában, amely szembeállítható azzal a nagymúltú esztétikai műfajelmélettel, amely sokszor saját fogyatékoságait belátva¹⁰¹ próbál új utakat keresni.

Magyarországon mindenekelőtt Kanyó Zoltán vizsgálta a kérdéskört. Megfontolásai különösképpen a folklorisztikában, főként annak szövegelméletében válhatnak hasznossá. A lehetséges beszédmódokról írt tanulmánya¹⁰² a pragmatikai alapokat a nyelvi jelek szintjére helyezve, jól felismerhető kritériumokra alapozva osztja be a különféle szövegeket. Módszere a következő: a szöveg prag-

95 Permjakov, G. L. 1968.

96 Barabanova, N. V. 1982.

97 Öljiixutag, C. – Lowor, G. 1990.

98 Néhány logikai szerkezet: ha P a jel-tárgy és Q a rá vonatkozó topic, X1, X2, Xn P tulajdonságai, Y1, Y2, Yn pedig Q-é, akkor a következő szerkezetek írhatók fel:

$P/Q=X1/Y1=X2/Y2=Xn/Yn=1$ – ez egy olyan találós, amikor a feladó sok, de nem minden adatot ad meg a hasonlításhoz.

$P/Q=X1/Y1=X2/Y2=Xn/Yn?1$ – ez pedig a P olyan tulajdonságait sorolja fel, amelyek a hozzá hasonló Q-ban irracionálisak.

$P/Q=X/X!$ – ilyenkor az Y tulajdonságot egy extra, túlzó X képviseli.

99 Kanyó Z. 1985.

100 Voigt V. 1985.

101 Kovács A. 1989.

102 Kanyó Z. 1973.

matikai jelölésének a személyhez, az időhöz és a térhez való viszonyát mutatja be. A pragmatikai jelöltség az argumentumok természetét meghatározza. Ez egyfelől a logikai argumentumok típusait, másfelől az állítmányi csoport segédszavainak egyes jelöltségét jelöli ki. Az argumentum lehet általános vagy egzisztenciális (három típusal): (1) időt jelölő vagy nem jelölő, ezen belül (2) konkrét vagy (3) nem konkrét időhöz köthető. A kopulák szintén a fenti rendszerben kapcsolódnak az idő jelzésének módjához, de itt a modálisan jelölt és jelöletlen alcsoportokat is figyelembe kell venni. Az így kijelölt mátrixban foglalnak helyet a lehetséges szövegek. A módszer hibája, hogy egyetlen argumentumon belül ugyan pontos, de nagyobb szöveg egységekben, ahol eltérő beszédmódú argumentumok találhatóak egymás után, használata bizonytalan.¹⁰³ A találósok esetében mindazonáltal könnyen értelmezhető, hiszen azok egyetlen argumentumnál többet ritkán tartalmaznak, s ha mégis, akkor azonos szerkezetűek. Ezek alapján a találósok egyfelől *általános, időt nem jelölő argumentumok*, másfelől kopuláik *nem jelölnek időt*, és *nem is modálisak*. Ezt a beszédmódot Kanyó általánosítónak nevezi, és ide sorolja többek között a közmondásokat és az aforizmákat is. Módszere e tekintetben nem alkalmas a találós teljes körű elkülönítésére a többi műfajtól, de egy teljességre törekvő „műfajrendszerbe” ennek alapján lehet besorolni azokat a szövegeket, amelyeket *találós*nak nevezünk.

A műfaj teljes értékű elhatárolására a szimbolikus logikán alapuló elméleteket kell segítségül hívni. Tarnay László, aki módszerével¹⁰⁴ szintén a találós *egyszerű formáját* kívánja megadni, arra összpontosít: mit jelent az, hogy fel lehet tenni a találóst mint kérdést, nem pedig arra, hogy egy ilyen kérdést miképpen lehet megválaszolni. Mivel logikailag megragadhatatlannak tartja a találósokat, azok igazságtartalmát verifikálhatatlannak ítélve, a Köngäs Maranda által javasolt szemantikai megközelítés irányába indul el, bemutatván azt a feltételezést, hogy a találós különböző osztályok között hoz létre szemantikai alapon kapcsolatot. Ezt a szemantikai relációt azonban elveti, megállapítva, hogy ez csak a találósok egy csoportjára jellemző, valamint azt, hogy a hozzárendelés valójában önkényes – s ez arra a következtetésre juttatja, hogy a kérdés megválaszolhatóságát pragmatikai feltételek teremtik meg. A találós tehát nem az egyes osztályok, hanem azok referenseinek avagy használatuknak tulajdonságai között állapít meg hasonlóságot.

[...] a találós olyan speciális referenci függvény által meghatározott leképezési reláció, amely pragmatikailag a nyelvhasználók felől determinált, s amelyet a beszélők episztemológiái hitkontextusai választanak ki.¹⁰⁵

103 Akár a népmesénél, akár a balladánál nyilvánvalóan eltérő beszédmódokat (eltérő argumentum-típusokat) találunk egy párbeszédés, illetve egy leíró résznél.

104 Tarnay L. 1982a; 1982b; 1985.

105 Tarnay L. 1982b. 190.

Nyilvánvaló az is, hogy egy deszignátum-osztályhoz referenciatüggvények egy kötege kapcsolódik, és ezekből pragmatikai alapon választják ki a találóst mondók a deszignátumnak megfelelőt. Tarnay szavaival:

A találások olyan referencia-tüggvények, amelyeknek argumentumaiként tetszőleges deszignátum osztályt véve – bizonyos feltételek mellett – meghatározott referencia-osztályokhoz jutunk el.¹⁰⁶

Ez a meghatározás rávilágít a találós lényegére, amely minden más formától elválasztja. Szemantikailag a találós bármilyen két¹⁰⁷ egymás mellé rendelt osztályt képez egymásba, de ennek a leképezésnek pragmatikai korlátai is vannak, amelyek a referenciatüggvények szemantikailag szabad leképezését kordában tartják. Itt ezek a „bizonyos feltételek” hozzák létre a három találós-prototípust. A bizonyos feltételek közül Tarnay az egyiket *identitás-tüggvénynek* nevezi, amely azt a referenciális kapcsolatot jelöli, amelyben a találósban található osztálynak nem kell szükségszerűen hasonlítani a megfejtéshez, hanem elképzelt az, hogy nominális kifejezéssel meg nem nevezett osztályba tartozó individuumok tulajdonságaiból ad meg néhányat, illetve a válasz éppen ezen osztályok megnevezése. Ilyenkor nem áll rendelkezésünkre két osztály. Az *inverz feltétel* viszont azt az esetet jelöli, mikor egy bizonyos osztály referenciái több más osztály referenciáihoz, azaz más osztályokhoz vezetnek el, ám a ravasz kérdezőt egy pragmatikai korlátozás, az osztályokat jelölő szavak síkja segíti a helyes találós elmondásához. Tarnay rendszere ezek alapján így foglalható táblázatba:

Két osztály közötti leképezés identitás-tüggvény + inverz feltétel	Csak identitás-tüggvény van jelen	Csak az inverz feltétel van jelen
---	-----------------------------------	-----------------------------------

E helyen nem e rendszerezés a legfontosabb pont Tarnay elméletének számbavételekor, hanem az, hogy miképpen vezetnek el különféle szöveggeneráló eljárások oda, hogy éppen találóst kapjunk. Fontos azt is látni, hogy nem az osztályok között van valódi szóképi kapcsolat, hanem az osztályokat jelölő szavak használata közt. Rejtetten Tarnay a jelölők (hangalakok) közti kapcsolatot is egyfajta találósnek tartja.

A találóst elkülönítettük ugyan a többi lehetséges beszédmódtól, azonban mélységeit csak akkor lehet feltárni, ha *fajtaít* is számba vehetővé tesszük. Így az egyes folklórrendszerek találósainak sajátos vonásai is megadhatók, egymással összevethetők. Ez esetben Tzvetan Todorov fentebb bemutatott elemzési módszere egy lehetséges út. A korábbiakban kifejtett rendszerét táblázatba lehet rendezni, amely így a találósok osztályozásának egy lehetséges, de ki nem próbált megoldását mutatja fel.

106 Tarnay L. 1982b. 188.

107 Vö. Köngäs Maranda, E. 1971b.

108 Bolonyai G. 1993. 883.

Rész-egész viszonyon alapuló találósok		Érintkezési viszonyon alapuló találósok		Hasonlósági viszonyon alapuló találósok	
Jelölt szintjén	Jelölő szintjén	Jelölt szintjén	Jelölő szintjén	Jelölt szintjén	Jelölő szintjén
A	B	C	D	E	F

Ez a beosztás azonban némiképpen gyenge lábakon áll, ugyanis a trópusok számát és fajtáit tekintve egyáltalán nincs – és nem is lehet – egyetértés a kutatók között. Ez a gondolkodás, a szimbolizáció fajtáinak elkülönítése így nem tűnik alkalmasnak, mert nem elég pontos. A trópusok ugyanis nem a szimbolizáció lehetséges típusait veszik számba, hanem retorikai fogalmak, amelyekkel a művészi szövegekben felmerülő „eredeti jelentésüktől eltérő értelemben használt szavakat határozták meg.”¹⁰⁸ Megjegyzendő az is, hogy a trópusok nagy hármasa (szinekdoché, metonímia, metafora) a sok trópus közül a 17. századtól kezdődően emelkedett ki és vált alapvető helyettesítő formává az európai retorikában. A találósok osztályozásakor Todorov rendszere azért lesz – az elméleti kifogások mellett – nehézkesen alkalmazható, mert a metonímia és a szinekdoché megkülönböztetése problematikus, a találósok esetében pedig szinte lehetetlen.

A szemiotikai szakirodalomban már Peirce irányadó munkájában megállapítást nyert, hogy a jel és a jel tárgya között milyen viszony lehet. Peirce hármasság beosztása *ikonokat*, *indexeket* és *szimbólumokat* különböztet meg, azaz a kapcsolat a jel és tárgya valamely minőségének azonosságán, a jel és tárgy közötti valódi kapcsolaton vagy a jel és tárgy közötti hozzárendelésén nyugszik.¹⁰⁹ Ehhez hasonlóan a találósok kapcsán jelnek lehet felfogni a *riddle image*, azaz a kérdés szakaszát, és tárgynak magát a megfejtést. Így nem kell a retorikai formulák ingoványos talaján állni, ha a találósokat a szimbolizáció fajtájának alapján szeretnénk besorolni. A fenti példához visszatérve, a vizet hányó kecske és a teáskanna között így minőségeik közötti hasonlóság, *ikonikus* viszony figyelhető meg, míg az alábbi mongol találósban *indexikus* jel- és tárgy-viszonyt figyelhetünk meg, mivel kétségtelen a valódi kapcsolat a tea és a felsorolt jelenségek között.¹¹⁰

(1708)

Tangadaas irsen	A tangutoktól érkezett
Tagil xar,	Nagyon fekete,
Tawan jüileesbürdsen	Ötféléből összeálló
Egel xar.	Egyszerűen fekete.
(Cai)	(Tea)

A találósok esetében érdekes kérdés az, lehetséges-e egyszerű hozzárendelés a jel (a találósnál a kérdés) és a tárgy (a válasz) között. Ez esetben mi segítheti a

109 Voigt V. 1977. 61–62.

110 A példaként felhozott találósok mindegyike Öljiixutag, C. – Lowor, G. munkájából (1990) származik, a szövegek előtt álló szám az adott találósnak kötetbeli sorszámát mutatja. A találósok kiválasztását kizárólag a bemutatandó módszer működésének minél jobb illusztrálása vezérelte.

megfejtőt? Mi lehet a megértés alapja egy találósnál, ha az hozzárendelés? Jó példát hoz erre egy mongol találós.

(17)

Eree, seree xoyoriin
En čacuu.
(Gajar, tenger)

Illemnek, szigonynak
Egyforma a vége.
(Föld, ég)

Nyilvánvaló, hogy az *ereenek* a földhöz, a *sereenek* az éghez sem ikonikus, sem indexikus viszonyuk nincsen. Ebben az esetben a találós alapját az adja meg, hogy amiképpen a két szó hangalakja együtt jár egymással, úgy a föld és az ég elválaszthatatlan jelenségek a mongolok gondolkodásában. A szimbólumot erősíti a második sor, hogy 'a jelenségek vége egyforma'. Itt felmerülhet a kérdés, hogy nem lépünk-e át metaforikus viszonyba? Hiszen azt is mondhatnánk, hogy itt a minőségek között kapcsolat áll fenn. Az azonban világos, hogy a második sor állítmánya nem az illemnek és a szigonynak a jellemzője, így az egész jel szimbólumként jelöli a tárgyakat. Hasonló példa:

(17)

Ireg, serxiin ar's
En čacuu.
(Gajar, tenger)

Herélt kosnak, herélt bakkecskének bőre
Egyforma szélű.
(Föld, ég)

A két találóست változatoknak is tekinthetjük; így tett Lowor, a fenti szövegeket tartalmazó kötet szerkesztője is. E találós esetében a jel és tárgya között szimbolikus viszony feltételezendő. Az ilyen találósok képezik a találósoknak azt a csoportját, amelynek értelmezésekor sokszor tanácstalanok a kutatók. Ez a forma kizárólag a találós *előadásának* közegében értelmezhető, csak itt használatos ez a „leképezési reláció”, azaz kulturálisan kötött.

A todorovi táblázatot így a következőképpen alakíthatjuk sajátos igényeink szerint:

Ikonikus találósok		Indexikus találósok		Szimbolikus találósok	
Jelölt szintjén	Jelölő szintjén	Jelölt szintjén	Jelölő szintjén	Jelölt szintjén	Jelölő szintjén
A	B	C	D	E	F

Szintén fontos kérdés, hogy a jel-tárgy viszonynak mi az egysége a *riddle image* esetében. A mondat alánya, az egész találós vagy egy predikátum? Azokat az eseteket figyelembe véve, amikor több párhuzamos predikátum van, látható, hogy gyakran az egyes predikátumok jelzési típusai nem egyeznek meg egymással. Ilyenkor fölösleges egyik vagy másik predikátum jel – tárgy relációját uralkodónak nevezni, azaz meg kell és meg is lehet tartani a többféle jelölés lehetőségét az osztályozásban. Nem törvényszerűen a teljes *riddle image* adja a jel – tárgy viszonyt, hanem ugyanazt a jelenséget többféleképpen jelezheti a ravasz kér-

désfeltevő. Egy predikátumon belül pedig az alanyi csoport alakítja ki sajátos minőségével a jel – tárgy viszonyt. Az egy predikátumon belüli halmazott alanyok azonban egynek minősülnek. Ezek rendre nem is térnek el egymástól a jel – tárgy relációbeli minőségük alapján.

Hogy e felosztás közel áll egy olyan szerkezethez, amelyet más és más irányból közeledve, de a találosoknál nagyobb keretben, a nyelvi klisékkel foglalkozó kutatók megtaláltak, jól példázza Permjakov *paremia* felosztása.¹¹¹ Már korábban is volt szó Permjakov beosztásának sajátosságairól, és ismeretes, hogy a szerző két fajta motivációs típust különböztet meg a szintetikus klisék birodalmában: a képi motivációs és a direkt motivációs kliséket.¹¹² Ezek adják a találosok két válfaját: a képi a *zagađka* (találos) frázisföldrőlti egységét, a direkt motivációs pedig a *sutočnij voprosét* (viccelődő kérdés) adja. Habár nem könnyű egyetérteni azzal, hogy direkt, képi viszonyt nélkülöző találos lehetséges,¹¹³ és e direkt motivációs klisé típus az egész permjakovi rendszerben bizonytalan értékű, ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a képi viszonyok között nagy különbség figyelhető meg. Permjakov a kliséelméletéről szóló könyvének angol kiadásába beillesztett hatodik fejezetben szól egy harmadik típusról is, a motiváció nélküli klisékről. Vagyis arról a négy esetről,¹¹⁴ amikor se „direkt”, se képi hozzárendelésről nincs és nem is lehet szó. Ha Permjakov állításait szemügyre vesszük, akkor a következő csoportokat látjuk: (1) képi motivációs, (2) direkt motivációs, (3) motiváció nélküli klisék. Permjakov példái azonban nem azt mutatják, hogy megállapításai helyesek lennének. A motiváció nélküli klisére hozott találosa:

Ton i totonok? Pol i potolok.¹¹⁵

Fordításra sincs igazából szükség, hogy megállapítsuk: igenis van motiváció, mégpedig a jelölők szintjén, és azon belül is ikonikus jellegű. Permjakov nem lép tovább, és nem különbözteti meg a halmazokat, amelyekben belül motivációk értelmezési tartományai találhatóak, azaz a jelölők (hangalakok, esetenként írott alakok) nem jelentkeznek külön a jelöltektől.

Ugyanígy tendenciaszerű megfeleltetéseket lehet találni Tarnay prototípusai és a jel – tárgy viszony fajtái között. (1) A két osztály közötti leképezés nyilvánvaló-

111 Permjakov, G. L. 1979a. 153.

112 Permjakov, G. L. 1970. 60.

113 Ezt Todorov 1981. is megemlíti Köngäs-Maranda és főképp Georges és Dundes elméletének bírálatakor.

114 Az első ezek közül az az eset, amikor egy *paremia* valamely más alkotás, szöveg (tudottnak vélt) mondását, részletét, szereplőjét használja fel. A második eset a hangutánzásé, a harmadik az elhalványult értelmű szavak jelenlétéé. A negyedik eset pedig az idegen nyelvű részletek beszúrása hozza létre, lásd Permjakov, G. L. 1979a. 130. Látható, hogy ezek az esetek a jel-tárgy viszony szerint értelmezhetőek. Az 1. 3. 4. az E, a 2. B vagy D csoportba kerül.

115 Ezt az orosz jelölők szintjén létrejövő találost magyarra talán így lehetne fordítani (ha lehetne): ‘Talló és tlafon? Padló és plafon.’

an az ikonikus találások sajátja is, (2) a csak identitásfüggvénnyel rendelkező találások az indexikus találásokhoz közelítenek, ahogy (3) az inverz feltétel a szimbolikus jel-tárgy viszonyhoz hasonlóan a használatban, a kultúrában lévő pragmatikai hozzárendelésekből táplálkozik. Persze ezek nem megfeleltetések, ezt Tarnay csuvas példái is alátámasztják, de a találás szövegek hármasságának elkülönítésének jogosságát igazolják.

Ez a *szimbolikus* szint minden egyes esetben tovább pontosítható a kérdés részben felfedezhető *alakzatok osztályozásával*, Todorov módszerének megfelelően. Az alakzatok, úgy tűnik, minden esetben logikai szerkezetekre vezethetők vissza.¹¹⁶ Talán a jel-tárgy szinttel a logikai osztályozás második szintként jobban összhangban van, mint az alakzati szerveződés. Ezt azonban csak egy nagyobb szövegtesten véghezvitt elemzés támaszthatja alá. Az alakzati szerveződés melletti állásfoglalásom itt – a logikai vizsgálattal szemben – azzal indokolható, hogy felismerésük könnyebb, és nagyobb szövegtestek osztályozásának esetén talán jobban felhívják a figyelmet egyes témák, területek találásainak szerkezeti sajátosságaira. A logikai szerkezetekben való gondolkodás ugyanakkor lehetővé teszi, hogy a találások logikai szerkezetei a *proverbiumkincs logikai szerkezeteivel* legyenek összevethetők. A proverbiumok esetében ugyanis már létezik, olvasható egy kidolgozott, teljes, logikai szerkezeteket leíró, osztályozó rendszer – Permjakovtól.¹¹⁷ Ez a rendszer, kiterjesztve a prózaepika egyéb szövegeire is, teljességre törekvő rendszerezést kíván adni, azonban itt már eltérő, nyelvhez kötött elveket alkalmaz a szerző.¹¹⁸ A fentiek figyelembe vételével az egyfajta jel – tárgy viszonyt tartalmazó találásokat – például a jelöltek szintjén létrejövő ikonikus viszonyt tartalmazókat –, Todorov útmutatásai alapján a kérdésben megtalálható alakzati szerveződés fajtájának megállapításával tovább lehet osztani. És azok, esetünkben a következő csoportokat alakítják ki:

- A11 Ikonikus találások, a kérdésben okozati *valószínűítlenséggel*
- A12 Ikonikus találások, a kérdésben fosztó *valószínűítlenséggel*
- A21 Ikonikus találások, a kérdésben okozati *paradoxonnal*
- A22 Ikonikus találások, a kérdésben fosztó *paradoxonnal*
- A31 Ikonikus találások, a kérdésben okozati *ellentmondással*
- A32 Ikonikus találások, a kérdésben fosztó *ellentmondással*

Ezek a csoportok eddig a valamiféle ellentétességet tartalmazó találásokat mutatták be. Más esetek is vannak. Külön alakzat az egymással párhuzamosan két vagy több jel – tárgy viszonyú találásoké, amelyeknek megfejtései is gyakran két vagy több szóból állnak. Ilyenkor az ellentétesség alakzatára nincsen szükség, hiszen a jel és tárgya közti viszonyt egy analogikus viszony egészíti ki. Ezeket nevezi Todorov *diagrammának*, melynek jelölése AA vagy BB, CC stb. lehet. Mivel

116 Itt kérdéses még számomra, hogy a kicsit kusza todorovi retorikai fogalmakkal kell-e operálni, vagy a Permjakov és Barabanova által kidolgozott logikai típusokkal.

117 Permjakov, G. L. 1979b.

118 Permjakov, G. L. 1970.

a diagramma alakzata ez a párhuzamosság, ezért benne akár az egyes ellentétes alakzatok párhuzamosan is előfordulhatnak.

AA. Ikonikus találás, diagrammával

A11A11 Ikonikus találás, két okozati ellentétességet tartalmazó diagrammával

A11A12 Ikonikus találás, egy okozati és egy fosztó ellentétességet tartalmazó diagrammával stb.

Egyes találások alakzata pedig éppen abban áll, hogy olyan kétértelműséget tartalmaznak, ahol a kérdés–válasz szimbolikus viszonyban két szimbolizált kérdés tehető fel: az egyik evidens, valószínű, a másik pedig a gondolkodásban rejtett. Az ilyen találásokat nevezhetjük *többértelmű találások*nak, ezek mind a hat szimbolizáló viszonyban megtalálhatóak lehetnek. Így például a többértelmű találások egy lehetséges változata: A?, azaz ikonikus találás, kétértelműséggel.

A találások kétszintű, vagyis a jelöltségen és az alakzati szerveződésen alapuló megkülönböztetésével 48 csoportot kaphatunk, melyek áttekintésével a találások sokszínűsége, valamint ennek vezéreltsége is megfigyelhetővé válik.

A11	B11	C11	D11	E11	F11
A12	B12	C12	D12	E12	F12
A21	B21	C21	D21	E21	F21
A22	B22	C22	D22	E22	F22
A31	B31	C31	D31	E31	F31
A32	B32	C32	D32	E32	F32
AA	BB	CC	DD	EE	FF ¹¹⁹
A?	B?	C?	D?	E?	F?

A találások, jellemzően egymáshoz hasonló szerkezetűek (de esetenként eltérőek is), sok esetben egymáshoz kapcsolódva *összetett találások*at alkotnak, amelyeket a megfejtések azonos tematikája, valamint a kérdésben található szavak hasonló szemantikai udvara tart egyben. *Összetett találóról* akkor beszélünk, amikor egy találás kérdésében több alakzatot is megfigyelhetünk, amelyek külön-külön eltérő jel – tárgy viszonyt alakítanak ki a megfejtésekkel, de esetenként az egyetlen megfejtéssel.

119 E sorban valójában nem 6, hanem 64 (vagy még több) csoport lenne lehetséges, hiszen minden, a táblázatban addig említett két csoport elméletileg adhat diagrammát egymással. Sőt akár hármas diagrammákkal is számolhatunk, AAA vagy BBB vagy B11B11B11 formában. Elvileg tehát még az eddigiéknél is több mezőt alakíthat ki az elvont szintű gondolkodás. Ezek gyakorlati haszna azonban kicsi, így sematikus táblázatomban sem tartom fontosnak befoglalni.

A szövegek és a módszer

Befejezésésképpen vizsgáljunk meg e módszerrel néhány mongol találást és nem találást, hogy lássuk, a módszer használható-e a találós szövegek beazonosítására, valamint csoportosításukra. E bemutató arra is szolgál, hogy ilyen vagy olyan szempontból tanulságos szövegeket kiválasztva a beosztás működését megjelenítse.

(2814)

Xoowon bor xüü
Xor' gučin šarxtai
(Xuruuwč)

Kúpos szürke fiú,
Húsz, harminc sebbel.
(Gyűszű)

E szövegben ikonikus kapcsolat fedezhető fel, hiszen a hasonlósági viszony a jelöltek között egyértelmű, az alakzat pedig okozati jellegű ellentmondás. A szöveg tehát az A31 típusba tartozik.

(1719)

Šölii n' ugaad
Maxii n' xayax
(Cai, šaar)

A levét megisszák,
A húsát kidobják.
(Tea, teafű)

Indexikus viszonyt látunk, hiszen a felsoroltak csak részei a tea jelenségkörének, a szimbolizáció a jelöltek szintjén jön létre. Az alakzat a valószínűtlenség, mely itt szintén okozati jellegű, vagyis A11 típusú találóssal állunk szemben.

(1706)

Tag tag tajuur
Tawan öngiin lüüjüür
Tawtai gurwan maajuur
(Cai)

Fedő, fedő,
Öt fajta összetevő,
Kellemes három eszköz.
(Tea)

Ez egy sok kérdést felvető találós: az első sor szavai értelmezhetőek *fedő*nek, de hangfestő szerepük sem kétséges (talán a téglatea kisbaltával való aprításának hangját halljuk itt), az ötféle dolog (só, víz, liszt, vaj, tea) és a három eszköz (üst, kancsó, csésze?) minden bizonnyal indexikus viszonyban állnak a teával. Ellen-tétességet feltételezni sem lehet, az alakzat pedig az egymással párhuzamosan érintkező jelenségben rejtezik, így a találóshoz hozzárendelhető kód: CC.

(13)

Jin torgo jaxgüi
Jijig suwd nüxgüi
(Tenger, od)

Betakaró selyem végtelen,
Kicsiny gyöngy lyuk nélkül.
(Ég, csillagok)

Itt is diagrammával van dolgunk, azonnal látható, csupán a jel és tárgya közti viszony fajtáját és a benne található ellentétet kell felfedni. Az ikonikus viszony is megragadható, az ellentétesség pedig fosztó jellegű valószínűtlenség. A12A12.

(46)

Neg oyodolt xõx torgon süxer
 Niigmeer süreghen güix gegeen suwd
 Nisen dowllox xas erdiin bömbörcög
 Niilüleed šinjwel minii noir xürne
 (Tenger, od, sar, šönö bolox)

Egy varrott kék selyemernyő,
 Egybesereglett fénylő gyöngyök,
 Repülő, felemelkedett jáspis gömb:
 Ha ezeket figyelem, elnyom az álom.
 (Ég, csillagok, hold, éjszaka lesz)

Ez esetben egy három (de valójában négy) elemű diagrammát látunk. Egyrészt ikonikus viszonyok találhatók meg: az ég mint selyemkendő, a csillagok mint fénylő gyöngyök, és végül a hold a repülő, felemelkedett jáspisgömb. Ugyanakkor az utolsó sor egy indexikus viszony, hiszen az én álomossága közvetlen kapcsolatban van az éjszakával. AAAC.

(40)

Cenxer arsland semj ačaalna
 (Tenger ülőlxix)

Égszínkék oroszlánra hájat terhelnek.
 (Az ég felhősödik)

Az égszínkék (azúr) oroszlán itt semmiképp sem ikon (hiszen az égbolt nem úgy néz ki, mint egy oroszlán), hanem az oroszlán hatalmassága és az ég hatalmassága között van névátviteli viszony, ahogyan a hāj és a felhő fehérsege között is. C21.

(39)

Cal buural öwgön
 Neg nüdeeree šönö xarna
 Neg nüdeeree ödör xarna
 (Tenger, sar, nar)

Ősz öreg apó,
 Egyik szemével éjszaka,
 Másik szemével nappal néz.
 (Ég, hold, nap)

Az ősz öreg apó az ég, a szemei a nap és a hold jelölői. Itt három tárgyat három, egymással összefüggő predikátum jelöl. A szemeket bátran lehet ikonoknak venni, hiszen a szem és a világító égitestek minőségei között a kapcsolat megkérdőjelezhetetlen. Az ősz öreg apó azonban nem vehető semmiképpen sem ikonnak, mert az ősz öreg apó és az ég között nehéz bármiféle ilyen viszonyt feltételezni. Ez egy hozzárendelés, szimbólum. Az egész pedig CA. Hogy az apó egyik szemével éjszaka néz, a másikkal meg nappal, ez okozati valószínűtlenség, azaz CA11.

(18)

Irgiin güjee üsgüi
 Serxiin güjee üstei
 (Tenger, gajar)

Herélt kos gyomra szórtelen,
 Herélt bak gyomra szóros.
 (Ég, föld)

Ez a fent, a szimbolikus találós példájánál említett szöveghez hasonló, azonban változatnak nem vehető találós. A mongol hitvilágban, népköltészetben sem a herélt bak, sem a herélt kos nem jelölje az égnek vagy a földnek, így a megfejtő és az elemző számára maguk a jószágok, valamint az ég vagy a föld között nin-

csen sem ikonikus, sem indexikus viszony. Ez esetben ugyanakkor az alany ezen állatok gyomra, és itt viszont már ikonikus viszonyt kell feltételeznünk, mivel az ég simaságának minősége és az ürü gyomrának szőrtelessége, amiként a föld egyenetlen felszíne és a herélt bak érdes felületű pacalja párokat képeznek. Ez ily módon A típusú, ikonikus találós, még akkor is, ha az ürüpacal valójában szintén érdes... Itt tehát egy diagrammáról van szó: AA.

(12)

Den ix awdar	Hatalmas nagy láda,
Xün ¹²⁰ ix cooj	Hatalmas nagy zár,
Xulsan xoyor tülxüür	Két bambusz kulcs.
(Tenger, gajar, nar, sar)	(Ég, föld, nap, hold)

Egy nagyon tanulságos példával állunk szemben. A nagy láda lenne – úgy tűnik – az ég jele, az emberekkel teli zár a földé, a két kulcs pedig a két kiemelt égitesté. Jól látható, hogy a három predikátum egy jel-sorba rendeződik, amely a láda tulajdonságait veszi sorra; az, hogy egyes elemei más és más tárgyakat jelölnek, alárendelt szerepet kap. CCC lehet a megjelölése.

(6)

Engüi xot	Végtelen város,
Tengüi xöx	Páratlanul kék.
Ter yüü we?	Mi az?
(Tenger)	(Ég)

E szövegben a város és a kékség is az éghez hasonló minőséget képvisel. Itt az ikonikus megjelenítés egyértelmű. A kérdés a predikátumok számának megítélésével kapcsolatban merülhet fel. Azaz egy kételemű valószínűtlenségeket tartalmazó diagrammáról kell-e beszélnünk, vagy csak egyelemű valószínűtlenségről. Pontosabban: mi az, amit kihallunk a *riddle image*ből. Azt hogy: „végtelen város, páratlanul kék.” Esetleg azt, hogy „végtelen város páratlanul kék.” Én ez utóbbi mellett döntöttem annak az elvnek engedelmességgel, hogy minden jelenséget annak legegyszerűbb formájára lehessen visszavezetni. Jele A12, mivel a valószínűtlenség fosztó jellegű.

120 Lehet, hogy a klasszikus mongolról cirillbetűs mongolra való átiráskor hiba következett be, és a helyes itt a *gün* 'mély' jelentésű szó lehet. A halháknaál az ujurírásos szövegek félreértelmezése gyakori jelenség, palatális *g* és *k* grafémákat gyakran nem különböztetnek meg ujurírásos szövegekben. Esetleg a *xünd*, 'nehéz' szó sajtóhibás változatával állunk szemben.

(4018)

Exend n'	Az elején
Em egšig	Magas magánhangzó,
Ecest n'	A végén
Negiin too	Egy szám.
Üg bolgowol	Ha szó lesz,
Üsleg a?	Akkor meg prémes állat.
(Ü+1; [kijetje: üneg])	(Ü+1, róka)

Itt egy egészen más találóssal találkozunk, amely a mongol találóskincsben újszerű. A mongol találósoknak – ellentétben a magyar, és általában az európai anyaggal – csak kevés olyan képviselője van, ahol a jel és tárgya közötti viszony maguk a jelölők szintjén jön létre. Ezek is újkeletűek, és az iskolai oktatás hatását mutatják. Ez a megállapítás a mongol találóskincs egészére igaznak tűnik, és érdekes kutatási távlatokat jelenthet összehasonlító kutatások számára; de térjünk vissza az osztályozáshoz. Itt a végső jelölt az *üneg*, a róka, de itt az *üneg* mint hangalak a jelölt. Mivel a részeivel jelöli: *ü+neg*, ezért az a jelölés indexikus, azaz a D csoportba osztható, s most csak az alakzati szerveződést kell szemügyre venni. Ez pedig ismét egy okozati. valószínűtlenség. D11.

(3972)

Tuulay борооноор yamar modnii door untdag we?	Milyen fa alatt alszik a nyúl esőzésben?
(Xuuray modon door.)	(Száras fa alatt.)

Először itt is azt kell megvizsgálni, hogy milyen a jel és a tárgya közötti viszony. Azaz, mi jelzi a száraz fát a szövegben? Helyesebben a száraz fa alatti területet, mert hiszen ez a megfejtés. Maga a fa már szerepel a találásban, és a kérdés az, hogy milyen az a fa? Ebben az esetben – úgy vélem – az alvó nyúl nem jelzi a fa szárazságát, itt a kapcsolatot a *kérdőszó*, a *yamar* hozza létre. Ha a találós a *kérdőszó* nélkül hangzana el: fa alatt nyúl alszik esőben, egészen más megfejtésekre gondolhatnánk (például egy korhadékgombára), és nem a száraz fára. Azon szövegek esetében, ahol *kérdőszó* teremt meg a kapcsolatot a kérdés és a válasz között, valódi találósi jel – tárgy viszonyról nem lehet beszélni, így e szöveget én ki is ragadnám a találósok sorából, és egy másik típusba utalnám.¹²¹ Akkor is, ha egy találósmondás esetén ez a szöveg a találósokkal együtt merül fel, és a szöveget ismerő közösség a találósokhoz sorolja be.

Ez a kis próba arra lett volna hivatott, hogy egymástól eltérő szerkezetű találósokon mutassa be a módszer alkalmazhatóságát. Önmagában azonban csak

121 Permjakov, G. L. 1970. felismeri az ilyen jellegű szövegek távolságát a találósoktól, és eltérő klisirozottságuk miatt külön elnevezéssel *golovolomki* (fejtőrő, talány) néven nevezi őket. A szerző a különbséget abban látja, hogy ez esetben a szövegben analitikus és nem szintetikus klisé található meg. Azaz – egyebek mellett – nincsen a klisének átvitt, szimbolikus jellege, az „közvetlen”.

kezdeté egy nagyobb szövegtesten elvégzendő kutatásnak.¹²² Az elemzés elsődleges adatai arra engednek következtetni, hogy a mongoloknál a szójátékon és kétértelműségen alapuló találósok ritkák a gyűjteményekben és talán a folklórban is.

Összességében a találósok elkülönítése és osztályozása egy háromszintű rendszer által történik. Elsőként a lehetséges beszédmodok rendszerében jelöljük ki a találósok helyét, majd Tarnay módszerével további szemantikai-pragmatikai pontosításokat teszünk, végül az ezen leírásoknak megfelelő szövegeket Todorov kétlépcsős módszeréhez hasonlóan (a szimbolikus szinten eltérően) csoportosítjuk. Az így kialakuló osztályok immáron az etnikus, valamint az esztétikai rendszertől független univerzális(abb) összehasonlítást tesznek lehetővé, a találósok olyan formai sajátosságainak megismerése felé nyitva utat, amely egyes jelenségek jelzési módjainak, logikai megragadásainak mintáit tárhatja fel.

Irodalom

Aarne, Antti

1918–1920

Vergleichende Rätselforschungen. I–III. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 26–28.)

Abrahams, Roger D.

1968 A Rhetoric of Everyday Life. *Southern Folklore Monthly* 32. 44–59.

1976 The Complex Relation of Simple Forms. In *Folklore Genres*. Ed. Dan Ben-Amos. Austin–London, 193–215.

1977 The Riddle of the Poisoned Animal. *Western Folklore* 33. 163–168.

1980 *Between the Living and the Dead*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 225.)

Austerlitz, Robert

1972 A folklór műfajok azonosítása. In *Strukturális folklorisztika II.* Szerk. Bodrogi Tibor. Budapest–Szolnok, 33–45.

Barabanova, N. V.

1982 Logical Analysis of Riddles. *Studia Poetica* 4. 85–99.

Bascom, William R.

1949 Literary Style in Yoruba Riddles. *Journal of American Folklore* Vol. 62. 1–17.

Bausinger, Hermann

1966–1967

Rätsel-Fragen. *Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde*. Bonn, 48–71.

1968 *Formen der „Volkspoesie“*. Berlin.

¹²² Ez a munka – szakdolgozatom részeként – egy nagyobb szövegtesten (mongol és jakut találósok) jelenleg is folyik.

- Ben-Amos, Dan
1976a Analytical Categories and Ethnic Genres. In *Folklore Genres*. Ed. Ben-Amos, Dan. Austin—London, 215—243.
1976b Solutions to Riddles. *Journal of American Folklore* Vol. 89. 249—255.
- Birtalan Ágnes
1990 *Egy századeleji ojrát népdalgyűjtemény műfajai és nyelve*. (Kézirat.) Budapest.
- Bolonyai Gábor
1993 Trópus. In *Világirodalmi Lexikon 15*. Főszerk. Szerdahelyi István. Budapest, 883.
- Burns, Thomas A.
1976 Riddling: Occasion to Act. *Journal of American Folklore* Vol. 89. 139—166.
- Evans, Daniel
1976 Riddling and the Structure of Context. *Journal of American Folklore* Vol. 89. 166—188.
- Faik-Nzuji, Clementine
1970 *Enigmes Lubas Nshinga*. Kinsasha.
- Georges, Robert A. — Dundes, Alan
1978 A találókérdések strukturalista meghatározása. *Folcloristica* 2—3. 250—272.
- Hamnett, Ian
1967 Ambiguity, Classification and Change: The Function of Riddles. *Man* 2. 379—392.
- Heißig, Walter
1972 *Geschichte der Mongolischen Literatur. I—II*. Wiesbaden.
- Ingarden, Roman
1964 *Zagadnienie systemu jakości estetycznie doniosłych*. Kraków.
1977 *Az irodalmi műalkotás*. Budapest.
- Jolles, André
1956 *Einfache Formen*. Halle.
- Kaivola-Bregenhøj, Anniki
1974 Formula Analysis as a Method of Classifying Riddles. *Studia Fennica* 17. 178—197.
1977 Means of Riddle Expression. In *Arvoitukset, Finnish Riddles*. Eds. Leea Virtanen — Anniki Kaivola-Bregenhøj — Aarne Nyman. 5—77.
1978 *The Nominativus-Absolutus Formula – one Syntactic-Semantic Structural Scheme of the Finnish Riddle Genre*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 222.)
2001 *Riddles: Perspectives on the Use, Function and Change in a Folklore Genre*. Helsinki. (Studia Fennica, Folcloristica 10.)
- Kanyó Zoltán
1973 Beszédmód, műnem, műfaj. *Helikon* XIX. 39—52.
1985 Az egyszerű formák rendszerezéséről. *Studia Poetica* 7. 7—17.
- Kotvič, V.
1905 *Kalmyckie zagadki i poslovici*. Sankt-Peterburg.

Kovács Albert

1989 Egy korszerű műfajelmélet távlatai. In *Műfajok, műformák, motívumok*. Bukarest, 7–41.

Kowalewski, J. E.

1844 *Dictionnaire Mongol – Russe – Français. I – III*. Kasan.

Köngäs Maranda, Elli

1971a The Logic of Riddles. In Maranda, Pierre – Köngäs Maranda, Elli: *Structural Analysis of Oral Tradition*. Philadelphia, 189–232.

1971b Theory and Practice of Riddle Analysis. *Journal of American Folklore* Vol. 84. 51–62.

Kuusi, Matti

1974 *Owambo Riddle Tales*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 215.)

Layton, Monique J.

1976 Luba and Finnish Riddles: A Double Analysis. *Journal of American Folklore* Vol. 89. 239–248.

Lieber, Michael D.

1976 Riddles, Cultural Categories and World View. *Journal of American Folklore* Vol. 89. 255–265.

Limusishiden, Ingni – Stuart, Kevin (eds.)

2001 *Huzhu Mongghul Texts: Chileb 1983 – 1996 Selections*. München.

Mostaert, Antoine

1941 *Dictionnaire Ordos*. Peking.

Permjakov, G. L.

1968 *Izbrannye poslovici i pogovorki narodov vostoka*. Moskva.

1970 *Ot pogovorki do skazki (zametki po obščej teorii kliše)*. Moskva.

1979a *From Proverb to Folktale. (Notes on the general theory of cliché)*. Moscow.

1979b *Poslovici i pogovorki narodov vostoka*. Moskva.

1982 The Logical Structure of some Russian Riddles on the Basic Function of Folk Riddles and their Scientific Classification. *Studia Poetica* 77–85.

Poszler György

1988 *Filozófia és műfajelmélet. (Költői műfajok Hegel és Lukács esztétikájában)* Budapest.

Ranke, Kurt

1961 Einfache Formen. In *Internationaler Kongreß der Volkserzählungsforscher in Kiel und Kopenhagen*. Hgg. Ranke, Kurt. Berlin, 1–12.

Schröder, Dominik

1959 *Aus der Volksdichtung der Monguor. Teil 1*. Wiesbaden. (Asiatische Forschungen Bd. 16.)

Scott, T. Charles

1965 *Persian and Arabic Riddles: a Language-centered Approach to Genre Definition*. Austin–London.

1976 On Defining the Riddle. In *Folklore Genres*. Ed. Dan Ben-Amos. Austin–London, 77–93.

- Siikala, Anna-Leena
1990 *Interpreting Oral Narrative*. Helsinki. (Folklore Fellows Communications 245.)
- Smedt, De A. – Mostaert, Antoine
1933 *Le dialecte Monguor parlé par les Mongols du Kansou occidental*. Pei-p'ing.
- Szerdahelyi István
1984 *Az esztétikai érték*. Budapest.
1997 *Műfajelmélet mindenkinek*. Budapest.
- Szili József
1997 *A poétikai műnemek interkulturális elmélete*. Budapest.
- Tarnay László
1982a A Game-Theoretical Analysis of Riddles. *Studia Poetica* 4. 99–169.
1982b A találós logikai formája. *Artes Populares* 8. 180–202.
1985 Megjegyzések a találós kérdés egyszerű formájához. *Studia Poetica* 7. 75–97.
- Taylor, Archer
1954 *An Annotated Collection of Mongolian Riddles*. Philadelphia. (Transactions of the American Philosophical Society Vol. 44. Part 3.)
- Todorov, Tzvetan
1978 La devinette. In Todorov, Tzvetan: *Les genres du discours*. Ed. du Seuil. 223–245.
1981 A találóskérdés. *Folcloristica* 6. 287–316.
- Varga László
1992 Műfaj. In *Világirodalmi Lexikon* 8. Főszerk. Király István. Budapest, 664.
- Voigt Vilmos
1971 Egy közösség találós kérdései. In *Mezőcsát népi kultúrájából*. Szerk. Barabás Jenő – Voigt Vilmos. Mezőcsát, 200–251.
1977 *Bevezetés a szemiotikába*. Budapest.
1980 Műfaj. In *Néprajzi Lexikon III*. Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 670–672.
1985 Egy nem egyszerű és nem formai kérdés: az egyszerű forma. *Studia Poetica* 7. 17–27.
1993 Egy közösség találós kérdései. In „Csillagok, csillagok, szépen ragyogjatok.” Szerk. Liszka József. Komárom – Dunaszerdahely, 138–189.
- Voigt Vilmos szerk.
1998 *A magyar folklór*. Budapest.
- Wellek, René – Warren, Austin
1977 *Az irodalom elmélete*. Budapest.

*

- Bajardorj, P.
1966 On'sogo taawriin učir. *Šinjlex uxaan, am'dral* No. 2., Ulaanbaatar. [A találósokról és rejtvényekről.]

Cesenxüü, G. – Sampildendew, X.

1983 *Mongol ardiin on'sogo*. Ulaanbaatar. [A mongol népi találás kérdés.]

Cewel, Ya.

1966 *Mongol xeliin towč tailbar tol'*. Ulaanbaatar. [A mongol nyelv értelmező szótára.]

Gaadamba, Š.

1986 *Mongol ardiin on'sogo taawar. Aman joxiol sudlal* 15. bot'. Ulaanbaatar. [Mongol népi találósok és rejtvények.]

Xamaganov

1959 *Buryat-mongolskie zagadki-triady*. Ulan-Ude.

Öljiixutag, C. – Lowor, G.

1990 *Mongol ardiin on'sogo taawar*. Ulaanbaatar. [Mongol találósok és rejtvények.]

Sodnom B.

1966 *Mongol ardiin on'sogiin tüweer*. Ulaanbaatar. [Mongol népi találósok gyűjteménye.]

Sodnom, Č.

1964 *Mongol ardiin yertönciin guraw, döröwiin tuxai*. In *Mongoliin sudlalin jarim asuudlal* Tom. IV. 10–21, 175–200. [A mongol népi világ hármasságokról és világ négyességekről.]

FOLKLÓR ÉS IRODALOM

Szerelemdal...

Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről,
valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól
19. századi kalendáriumok alapján

Csokonai Vitéz Mihály *Szerelemdal a csikóbőrös kulacshoz* című verse igen népszerű volt az egész 19. században, bizonyítja ezt számos, a kalendáriumok legkülönbözőbb típusaiban fennmaradt lejegyzése, a szerző néhány, az irodalomtörténet által népies műdalnak vagy népies helyzetdálnak tekintett, illetve a szentimentális dal műfajába sorolt alkotásával együtt. Ezzel Csokonai hosszú évtizedeken keresztül vezette a kalendáriumokban az autoritáshoz köthető szépirodalmi alkotások ranglistáját, vagyis a kanonikus költők és írók alkotásai közül az ő – bizonyos – művei fordulnak elő leggyakrabban a 19. század első felében.¹

Ezzel párhuzamosan megfigyelhető egy a 17–18. századi közköltészet alkotásmódjára utaló jelenség: a *Szerelemdal...* analógiájára, illetve ahhoz nagyon hasonló alapelven, felépítéssel íródott versek egész sora gyűjthető a felvilágosodás és az I. világháború által behatárolható, ún. „hosszú 19. század” kalendáriumaiában. Verseket zengenek különböző italtároló edények mellett a *gulyáshúsos bográcsocskálhoz* épp úgy, mint a *tobákos szelencéhez*, s e tematikus variánsként értelmezhető alkotások átívelik korszakunkat, hogy a 19–20. század fordulójára eljussanak a folklórig.² A Csokonai-epigonokról, illetőleg a Csokonai-versek alkotásmódjának, stílusának továbbéléséről a debreceni és sárospataki diákhatomány kéziratok lapjain régóta tud a kutatás.³ A kalendáriumi megjelenés azonban e mind időben, mind társadalmi térben jól behatárolható keret szétfejtéséről tanúskodik: míg ugyanis az eredeti Csokonai-vers a kalendáriumokban a reformkor idején volt igen népszerű, a variánsok, epigon jellegű alkotások egészen az 1860-as évek végéig megtalálhatóak naptárainkban. A kéziratok közköltészet virágkora a 17. századtól a 19. század közepéig, még inkább első harmadáig tartott. A hagyomány hordozói a kollégiumi diákok, illetőleg az egykori diákokból lett vidéki értelmiség tagjai, lelkészek, kántortanítók voltak, akik jelentős részben a társadalom paraszti és középrétegéből származtak. A kalendárium-irodalom a mindenkori társadalom középső rétegei által írt és többé-kevésbé általuk

1 Ez nem jelenti azt, hogy a kalendáriumok lapjain a versek minden esetben a szerző megjelölésével láttak napvilágot.

2 Küllős I. 2004. 18.

3 Bán I. 1964. 9–19.

használt kulturális képződmény, amely a 19. század során jelentős módosuláson keresztülmenve fogyasztóit tekintve eljutott a parasztokig.

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy adalékokat szolgáltatassak Csokonai recepció-történetének egy kicsiny szelete alapján arra, hogy a 16–18. században virágzó kéziratos közköltészet hagyománya⁴ a 18. század végétől a 20. század elejéig a nyomtatott kalendáriumok lapjain élt tovább és terjedt, s ennek segítségével a század közepétől érintkezésbe léphetett a parasztsággal. E tény sokat segíthet a közköltészet – népköltészet, irodalom – népköltészet kapcsolatainak kutatásában éppúgy, mint általában a magyar népköltészet, s benne a népdal történeti változásainak vizsgálatában.⁵ Emellett adatokat szolgáltatok közel száz esztendő Csokonai-recepciójához, az alacsonyabb társadalmi és műveltségi rétegeknek a magaskultúrához, ezen belül a szépirodalom bizonyos alkotásaihoz fűződő viszonyának megismeréséhez. Szilágyi Márton a közelmúltban Csokonai és Arany pajzán-erotikus műveinek újraértelmezését célzó tanulmányában a következőképpen összegezte a feladatokat, melyek ezen a téren a kutatásra várnak.

Föl kell [...] tételeznünk a kritikátörténetileg megragadható, tudatos, kifejtett reflexiókra épülő befogadás mellett (mint amilyen pl. Kölcsey Csokonai-bírálata volt) egy látens, nem szöveggként, hanem másolási aktusokban megragadható másik befogadási szintet is – ráadásul ez utóbbi egyértelműen más szövegeket preferált, mint az előző.⁶

A befogadás-történet „alulnézetből” való szemléletének tehát több diszciplína is hasznát veheti: egyrészt a néprajztudomány történeti folklorisztikai ága, másrészt pedig az irodalomtörténet, mely az utóbbi időben ismét egyre nyitottabbá válik a kánonon kívüli irodalmi művek és jelenségek vizsgálatára.

A kutatás előzményei

A *Szerelemdalt* a kritikai kiadás 1802-re datálja, s valószínűleg a szerző dunántúli útja során keletkezhetett.⁷ Csokonai feltehetően maga is építkezett kora közköltészet hagyományából, talán szóban forgó alkotásának megírása során is.⁸ Az irodalomtörténet-írás elsősorban a szöveg népdalszerűségét, könnyedségét, felépítésének zsenialitását emeli ki; emellett tudomása van a mű világirodalmi

4 Ujváry Z. 1980. 426; Komáromy S. 1992. 8–9.

5 A kéziratos közköltészet hagyomány és a népköltészet közötti kapcsolatok kutatásának programadó tanulmánya Küllös Imola sokat idézett 1969-es munkája. Újabb összefoglalása 2000.

6 Szilágyi M. 2003. 55. Vö. Bán I. 1964. 9.

7 Csokonai Vitéz M. 2002. 776–777.

8 Csokonai pályakezdésében a közköltészet szerepéről és a deákos klasszicizmus, a kollégiumi énekköltészet valamint az olasz és francia rokokó szintézisének megteremtéséről I. Szauder J. 1980. 182–190.

párhuzamairól, illetőleg az európai művészeti stílusokkal, ezen belül főként a manierizmussal való rokonságát ragadja meg. Feltárta továbbá német előképét; alapötlete Christian Edward Kleisttől származik, melyet a szerző messzemenő-kig kihasználva épített tovább.⁹ Irodalomtörténészeink azonban általában nem tulajdonítottak túl nagy jelentőséget ennek az alkotásnak. Kivételt képez ez alól a fiatal Ortutay Gyula, aki – talán kevesen tudják – Csokonai befogadás-történetének első összefoglalója.¹⁰ A csikóbőrös kulacshoz írt verset mint a 19. század egyoldalú, sematikus Csokonai-portréjának, a dévaj, folyton mulatozó, borivó poétáról alkotott igen közkedvelt, az átlagos befogadó közönség által is könnyen elfogadható, ám az életmű egészének értékelését félresiklató kép emblémáját értékelte. Az irodalmi élet negatív ítélete Csokonai póriasságával, s benne a *Szerlelemdal* szerepével kapcsolatosan Kazinczytól eredeztethetően az egész 19. századon végigvonult.¹¹ Ortutay egyebek mellett elsőként követte végig az életmű népies rétegéhez való viszonyulások történetét, a kéziratos énekeskönyvekben való megjelenésekkel és folklór-változatokkal együtt,¹² amit a későbbi összefoglalások csupán érintettek.

Ismert tehát a mű megítélése, mely a közvetlen utókorban a feltétel nélküli elfogadás és az egyértelmű elutasítás kettősségében ragadható meg. Tudott továbbá a 19. század első évtizedeiben utóvirágzását élő kéziratos közköltészeti hagyományban, illetve annak jellegzetes típusát képviselő kollégiumi diákköltészetben való lecsapódása, amelyet a Csokonai-filológia is rögzített. A jelenséget a 20. század tudósai részben a Csokonai-epigonok gátlástalan plagizálásának tekintették, holott e műkedvelő tollforgatók, naiv művészek egyrészt nem publikálásra szánták alkotásaikat, csupán egy-egy szűk baráti kör vagy kollégiumi diák-társaság hasznára és szórakozására, másrészt pedig részben az ismeretlenség, névtelenség homályában maradván egyáltalán nem törekedtek, törekedhettek irodalmi babérokra. Emellett Csokonai közvetlen utóélete a 19. század elejének középső társadalmi rétegeiben, másolások és epigonok alkotásai révén szervesen illeszkedik a 17. századtól kezdődően jelenlevő, s a 18. században is meghatározó másolási és epigon-kultúrába, mely a kiadási lehetőségek és a könyvvásárlás megfelelő kultúrájának hiányában lehetővé tette Balassi, Amadé László és még számos szerző műveinek kortársi ismertségét.¹³

Már a Csokonai-kortárs Pálóczi Horváth Ádám versgyűjteményében is feltűnt az eredeti *Szerlelemdal*, ám a későbbi szokásokat előre vetítve nem teljes terjedelmében.¹⁴ A kiadás jegyzetapparátusa további kéziratos változatokat sorol fel,

9 Julow V. 1975a. 167, lásd még 1975b. 65.

10 Még Dorogi-Ortutay Gyula néven (1936).

11 Dorogi-Ortutay Gy. 1936. 16–17. Kazinczy és körének Csokonai-recepcióját antropológiai mélységeiben elemzi Merényi A. 1997.

12 Dorogi-Ortutay Gy. 1936. 3–4, 13–14, 42–45.

13 L. Alszegehy Zs. 1917. Vö. Küllös I. 2001. 23.

14 Pálóczi Horváth Á. 1953. 265. 139/b.

melyek lehetnek teljes szöveget közlők, illetőleg rövidített változatok.¹⁵ Szabó T. Attila szerint harminc kéziratos énekeskönyv őrzött meg Csokonai-verset.¹⁶ A szöveg a reformkorban nyomtatott dalgyűjteményekben is napvilágot látott.¹⁷

A 19. század végéről már népi, azaz folklorizálódott, paraszti környezetben elterjedt változatokról is tudomásunk van.¹⁸ Csokonai műveinek népszerűségéről a recens folklórkutatás is szolgáltatott adatokat a 20. század derekától egészen napjainkig. Ujváry Zoltán a paraszti kéziratos gyűjteményekről írott munkájában a Csokonai-versek népszerűségére, illetőleg e népszerűségben az elemi iskolai oktatás szerepére hívta fel a figyelmet a 20. század közepén végzett terepmunka alapján.¹⁹ Keszeg Vilmos *Aranyszék*-monográfiája, mely a térség folklórájának vizsgálata során a közelmúlt és a távolabbi múlt népi írásbeliségéről, illetve szóbeliség és írásbeliség intenzív kapcsolatairól is alapos áttekintést nyújt, említést tesz egy a 19. század második felében készült – ám a 20. század végén gyűjtött, feltehetően tehát még akkor is használatban lévő – kéziratos füzet Csokonai-vonatkozásáról: Moldován János gyűjteménye a *Szegény Zsuzsi a táborozáskor* című vers szövegét tartalmazza.²⁰ Ez a költemény egyébként a *Szelemdal* mellett a legnépszerűbb Csokonai-mű a 19. században, mind a kéziratos, mind pedig a kalendáriumi előfordulások gyakorisága tekintetében.²¹ A *Csikóbőrös kulacs* 20. századi népszerűségét bizonyítja továbbá Szilágyi Ferenc, aki Gesztelyen, a vers állítólagos keletkezési helyén talált szóban terjedő helyi anekdotákat Csokonairól és e művéről.²²

Az epigonok alkotásairól éppígy régóta tudomása van az irodalomtörténetnek. Bán Imre és Julow Viktor debreceni diákköltészeti antológiája,²³ valamint Komáromy Sándornak a sárospataki melodiáriumokat feldolgozó tanulmánykötete²⁴ is közöl egy-egy variánst.

15 Bartha D. – Kiss J. 1953. 801–802.

16 Idézi Dorogi-Ortutay Gy. 1936. 43–44.

17 *Régibb és újabb, részint érzékeny, részint víg, többnyire eredeti dalok gyűjteménye*. Sárospatak, 1826. *Érzékeny és víg dalok gyűjteménye*. Második, megbővített kiadás. Sárospatak, 1934. Lásd Bartha D. – Kiss J. 1953. 802.

18 Lásd Bartha D. – Kiss J. 1953. 802.

19 Ujváry Z. 1980. 433–435. A parasztságnak a kanonikus költőkhöz és alkotásaikhoz való jellegzetes viszonyulásáról bővebben lásd uo. 450–451.

20 Keszeg V. 2004. 26.

21 Küllős I. 2001. 22–23.

22 Szilágyi F. 1981. A Debrecen környéki parasztság körében még a 20. században is gyűjthető volt jó néhány Csokonai- és Hatvani-anekdota. A gyűjtő a kollégiumi diákság közvetlen és a ponyvairódalom közvetett hatása együttesének tulajdonítja a jelenséget. Ujváry Z. 1995. 174–175.

23 Kis Áron: *A szalmás üveg*. Az ismert szerzőtől származó alkotást a kötet gondozói is plágiumnak minősítik. Bán I. – Julow V. 1964. 140–142, 257.

24 *Üres atalag felett egy magyar Ennius*. Komáromy S. 1992. 59–61. Ugyanezt a verset említi Dorogi-Ortutay is (1936. 43.).

Eddig sem az eredeti Csokonai-versek, sem az epigonok alkotásainak kalendáriumi megjelenéséről nem készült összefoglalás. A 2002-es kritikai kiadás is csupán egyetlen ilyen előfordulását említi a *Szerlemdal*nak.²⁵ Holott a kalendáriumokban való megjelenés minden egyéb fórumnál nagyobb nyilvánosságot jelentett. Már 1809-ből évente több mint százezer magyar nyelvű kalendárium megjelenéséről tudunk.²⁶ Ifj. Trattner János Tamás 1822-es nyilvántartása háromszázezer megjelent példányról tájékoztat.²⁷ Ez a szám az 1860-as évek végére megduplázódott.²⁸ Ha tehát hiteles adatok birtokába szeretnénk jutni költőnkéről, akinek művei elsőként, Czuczor és Petőfi népdalait megelőlegezve, azoknak utat nyitva váltak népszerűvé a társadalom legalacsonyabb rétegeiben is, beleértve a paraszti folklórt, e forráscsoport hatásával is mindenképpen számolni kell.²⁹

Csokonai versének és epigonjainak megjelenése a kalendáriumokban — avagy a kanonizáció alulnézetből

A magyarországi kalendárium-irodalom hosszú fejlődési utat tett meg a felvilágosodás és az I. világháború között eltelt időszakban, s virágkora ennek második, az 1848-as forradalmat követő felére tehető. E folyamat során mind az alkotók, mind pedig a befogadók, a kalendáriumok olvasóinak tekintetében jelentős változások következtek be. A kalendárium a társadalom középső rétegének volt hosszú évszázadokon keresztül az egyik legfontosabb olvasmánya és használati tárgya, a 19. században azonban jelentős változások figyelhetők meg a kiadványokat készítő és az azt használók társadalmi és műveltségi hovatartozásának vonatkozásában. A század középső harmadától, még erősebben a századközép-től az elsősorban kismemesi ízlést és műveltséget közvetítő kalendárium a parasztság használatába került, s bár továbbra is a polgárosodó, de jellegében még mindig sok nemesi vonást őrző középréteg állítja elő, olvasói, használói köréből egyre nagyobb arányban részesülnek a parasztlakok.³⁰

Az elmúlt három évben nagyjából 1600 kalendáriumkötetet olvastam át, alábbi megállapításaimat tehát egy viszonylag behatórolható mennyiségű anyag alapján teszem. Ez a legszerényebb számítások szerint is kevesebb mint fele

25 L. később. Említ továbbá két ponyvakiadást (Csokonai Vitéz M. 2002. 776.).

26 Az adatokat Kovács I. Gábor közli *A Hazai és Külföldi Tudósítások*ban megjelentekre alapozva. A forrás 170 000-re becsüli a Magyarországon (Erdélyt nem számítva) egy évben megjelent kalendáriumok számát 1809-ben, ezt azonban Kovács cáfolja, túl magasnak tartja (1989. 220.). A százazres nagyságrend tehát egy ehhez viszonyított, becsült érték.

27 Közli Kovács I. G. 1989. 222.

28 L. Kovács I. G. 1989. 224. adatait egészen 1910-ig.

29 Vö. Küllős I. 2004. 18–19.

30 Cserbák A. 1986. 16, 19, 57–72., Kovács I. G. 1989. II. és III. fejezetek (77–145.).

(nagyjából egyharmada) a tárgyalt időszakban Magyarországon megjelent anyagnak. Adataink száma tehát a további vizsgálódások során bővíthet. Keretet szab azonban a megjelent és a feltárható anyag közti különbség. A fővárosi közgyűjteményekben lévő anyag ugyanis töredékes, főként az 1848 előtti sorozatok nagy része csonka, hiányos, időnként megszakad a folytonosságuk. Óriási munkát igényelne a még fellelhető, más, az országhatáron belüli és azon kívüli gyűjteményekből összefésülni a hiányzó darabokat, hogy teljes képet kaphassunk egy fontos forráscsoport történetéről.

A következőkben felsorolom Csokonai *Szerlemdalának* kalendáriumi előfordulásait, kiegészítve más Csokonai-művek adataival is.³¹

A teljes, hűsz versszaknyi szöveget közli a budai Landerer nyomda *Leg-újabb Magyar Ország' Fő Buda Városi új és ó magyar kalendáriumának* 1813-as évfolyama.³² A pesti és pozsonyi székhelyű Landerer-műhely *Magyar és Erdély Országi Nemzeti Kalendárium* című kiadványa *Hasznos és tréfás mulatságok* című fejezetének *Emberi Gyarlóságok* alfejezete a következő kontextusban közli a *Csikóbőrös kulacs* utolsó versszakát.³³

Illy Gyarlóság ellen Csokonai érzékeny Tanácsot nyújt:
A' Hegyek' hűs Forrásai
Lelkem' fel éleszthetik,
Ezt a gazdagok borai,
Oh azt ritkán tehetik!

Ezt követően emlék-írást készít:

»Útas köszönj rám egy pint bort:
»Itt látsz nyugodni egy Jámbort,
»Kedves élete párjával,
»Tszikó bőrös kulattsával!³⁴

Trattner Mátyás több kiadványában is helyet kapott Csokonai *Szerlemdala*. A *Közhasznú és mulattató Hazai Magyar Nemzeti Kalendárium* 1826-os évfolyamában a mű a szerző említése nélkül jelent meg.³⁵ *Magyar Hazai Vándorának* 1835-ös évfolyamában is.

31 Feltételezem, hogy az ünnepelt, aki gyakran hivatkozik a közköltészet kalendáriumi adataira, az itt felsorolandó előfordulásokat részben vagy egészében maga is ismeri, s esetleg további példákkal tudná bővíteni a sort. L. továbbá ismeretterjesztő cikkét a témáról: Küllös I. 1978.

32 OSZK 1491/1813. A kalendáriumok a 19. század első felében oldalszámokat még alig tartalmaznak, ez csak a század második felében válik általánossá.

33 OSZK 735/1821. Az 1. szakasz *A poéta gyönyörködése*, ill. *Az én vagyonom* c. versből való.

34 A kalendáriumi szövegeket az eredeti helyesírás és tördelés szerint közlöm.

35 OSZK 855/1826. Közli Szilágyi Ferenc a kritikai kiadás jegyzetapparátusában (Csokonai Vitéz M. 2002. 775.). A kalendárium hosszú története során többször is átment címváltozáson. Címváltozatok: *Újdonnanúj gazdaságbeli hazai kalendárium*; *Legújabb Statisztikai, Gazdaságbeli köz hasznú és mulattató Pesti nemzeti vagyis: hazai Kalendárium*; *Közhasznú és Mulattató Nemzeti vagy Hazai Kalendárium*.

lyama egy bordal-válogatásában *A' Csikó-bőrös Kulatshoz* teljes szövege mellett Csokonai *Miért ne innánk?* című versét is közreadta egy sor egyéb, korabeli szerzőktől származó hasonló témájú alkotás mellett. A versek egyike sem a szerzők neve alatt jelent meg, csupán vezetéknevük kezdőbetűjét közli a kiadvány.³⁶ Mára szinte kideríthetetlen, hogy mi lehetett a szerkesztők célja a szerzők nevének elhallgatásával, hiszen – mint azt a későbbiekben látni fogjuk – más esetekben a jeles és a korban divatos költők művei ugyanezen sorozat más darabjaiban, illetőleg Trattnerék más kiadványaiban névvel együtt szerepelnek. Trattner, valamint Trattner és Károlyi naptárainak irodalomtörténeti vonatkozásairól és általában szerkesztési elveiről a későbbiekben még bővebben lesz szó. Végül a híres, és a néprajzi irodalomban is gyakran említett győri kalendárium kerül sorra a felsorolásban. A *Magyar és Erdélyi országi ó és új kalendárium* 1828-ban az eredetileg húsz versszakos mű tíz strófára egyszerűsített változatát közölte.³⁷ A korabeli szokásoknak megfelelően a belső borítón található a mű, a kisalakú kalendáriumok ugyanis a 19. század első felében kék, vékony papírborításuk belső oldalain is közöltek rövid újévi köszöntő rigmusokat vagy *nép-dalnak* nevezett alkotásokat.

Csokonai saját verseinek, valamint epigonjainak kalendáriumi megjelenése nem pusztán népszerűséget, vagy önmagában „népiesedést” jelent. 19. századi kalendáriumaink nagyon sokféle társadalmi és műveltségi hagyománnyal érintkeztek, számos csoport kulturális hozadékaival rendelkeztek. A szóbeliséggel és a kéziratos irodalommal szintén kapcsolatban álltak, de intenzív kapcsolatot tarthattak a magas irodalommal és műveltséggel is – e nagyon tarka kép különösen a 19. század közepéig terjedő időszakban volt jellemző. Ám azt utólag nehéz kibogozni, hogy egy adott szöveg honnan került a kalendárium lapjaira, s hogy a szóbeli, illetve kéziratos hagyomány volt-e nagyobb hatással a kalendáriumokra, vagy fordítva, a kalendárium befolyásolta-e inkább a szóbeliség változását, fejlődését. Feltételezhetően a két ellentétes irányú folyamat együttes hatásával kell számolni. Ez indokolja, hogy a társadalomtörténeti irányultságú kutatás – a kommunikáció-elméleti modell értelmében – *csatornának* tekinti a kalendáriumokat.³⁸ A kalendáriumok vizsgálata során így minden adat felhasználásánál alapos kontextus-vizsgálatot kell végezni, nem mindegy ugyanis, hogy egy adott szöveg melyik kalendáriumban és milyen környezetben – vagyis milyen egyéb szövegek között – látott napvilágot.

A következőkben – az előzőekben elmondottak bizonyítására – képet kívánok nyújtani azon kalendáriumokról, melyekben Csokonai *Szerelemdala*, illetve a szerző egyéb versei megjelentek.

A legrészletesebben a bécsi származású Trattner család kalendáriumait elemzem, ugyanis ezek alapján kaphatjuk a legaprólékosabb, legárnyaltabb képet a kalendárium-irodalom kulturális szélsőségeket integráló szerepéről. Általánosság-

36 OSZK 734/1835. A kalendárium 1798-ra datálja a verset, holott a kritikai kiadás szerint a megírás éve 1802.

37 OSZK 1517/1828.

38 Gellériné Lázár M. 1974–1975. 1236–1238.

ban igaz a korai 19. század kalendárium-irodalmára, hogy ekkor kezd körvonalazódni az a később egyre határozottabbá váló specializálódás, mely különbséget tesz az egyes kiadók kalendáriumai között. Ezt leginkább a kiadók céljaival, illetőleg saját műveltségükhöz való viszonyukkal magyarázhatjuk. A 19. század első felében, bár nyomaiban már megvolt, még kevésbé érvényesült a kalendáriumok formátum szerinti differenciálódása, vagyis az az elv, hogy a kis formátumú (harmíncktedrét) kiadványokat a köznép, míg a nagyalakú (nyolcadrét) kiadványokat a műveltebb, polgári olvasók számára készítették, s ennek megfelelően tartalmuk összetétele is különbözött.³⁹ Emellett azonban mindenkor szükséges az egyes kiadókat külön is megvizsgálni. A legfontosabb kiadók kalendáriumainak ugyanis saját arculata van, egy-egy műhely különböző formátumú kiadványai sok esetben jobban hasonlítanak egymásra, mint az azonos formátumú, ám különböző nyomdaktól származó kiadványok. Az egyes sorozatok teljes anyagának összeolvasásából különböző attitűdök szűrhetők le. Emellett a 19. század derekától számolni kell a kalendáriumok és a sajtó intenzív kapcsolatával, hiszen a kifejezetten paraszti olvasmányokra specializálódó nyomdász-kiadókat kivéve minden jelentős, pesti, budai és a nagyobb vidéki városokban megtalálható nyomda adott ki lapokat is.

Az elemzést a reformkor egyik legrangosabb kiadójának, a Trattner, később Trattner és Károlyi nyomda (1824-től) kiadványainak részletes elemzésével kezdem. Előljáróban fontos elmondani, hogy az osztrák származású Trattner családnak nagy jelentősége volt a magyar nyelv, irodalom és kultúra reformkori terjesztésében. A cég a kor szépirodalom- és újságkiadásában vezető szerepet vitt, jó kapcsolatokat tartott fenn a kor jeles irodalmáraival, például Kazinczyval, itt készült egyebek mellett a *Hazai Tudósítások*, a *Szépliteraturai Ajándék*, az *Élet és Irodalom*, valamint a *Tudományos Gyűjtemény*.⁴⁰

A reformkorban Magyarországon is mind hangsúlyosabbá vált, és sok vitát váltott ki a *plágium* kérdése, mely az 1820-as években zajlott ún. *iliászi-pör* nyomán nyert létjogosultságot a magyar irodalmi életben.⁴¹ Azonban ekkor és még sokáig nem érintette a populáris írásbeliséget, hiszen az egészen eltérő kulturális szintek írott – és nemcsak írott – szövegeiből való ollózás még a 20. században is meghatározó szervező-szerkesztő elve a kalendáriumoknak és ponyváknak. A szerzői jogokat a köznép számára készült olcsó nyomtatványokban való megjelenés esetében egyáltalán nem tartották szempontnak.⁴² A kiadók célja kalendáriumai tartalmával elsősorban az volt, hogy érdekes, izgalmas, esetleg a mindennapi életben is hasznos ismereteket közvetítsenek, szórakoztassanak és mellesleg – ám ez mindig sokkal kisebb mértékben esett latba – oktassanak, továbbá portékájuk kelendő legyen, olvasóik pedig évről-évre megvegyék kiadványaikat.

Először a kiadó jelentős tiszti címtárat, valamint sok egyéb hasznos és aktuális információt tartalmazó, nagy formátumú kiadványáról lesz szó. Trattner ter-

39 Cserbák A. 1986. 38–48; Kovács I. G. 1989. 73–75.

40 Végh O. 1976. 52–55.

41 A vita dokumentumait l. Szalai A. 1980. 565–580.

jedelmes, nyolcadrét *Közhasznú és mulattató Hazai Magyar Nemzeti Kalendárioma* amellet, hogy függelékének jelentős része hasznos ismereteket, tehát teljes tisztai címtárat, sok évfolyamában statisztikai adatokat, emellett postakocsi-, később vasúti menetrendet stb. tartalmazott, évente csupán néhány oldalt kitevő szórakoztató és hasznos olvasmányai igazi kuriózumot jelentenek a néprajzi, valamint művelődés- és irodalomtörténeti kutatás számára. A sorozat 1815 és 1916 között jelent meg, több mint száz évfolyamával szinte egyedülálló. A Trattner és Károlyi nyomdát 1867-ben, Károlyi István halála után örökösei eladták Bucsánszky Alajosnak, tőle később veje, Rózsa Kálmán vette át cégét. A „közhasznú kalendárium” kiadását ez a történet ugyan nem szakította meg, ám karakterét megváltoztatta. Az átvétel évében még Bucsánszky is megjelentetett benne szórakoztató és hasznos olvasmányokat, ezeket azonban az évek során egyre szaporodó hirdetések teljesen kiszorították.⁴³ Kultúrtörténeti szempontból tehát csak a kiadvány 1868-ig tartó időszaka érdekes. A sorozat valamennyi darabja megtalálható a fővárosi közgyűjteményekben, így ebből a szempontból is kiemelkedő.⁴⁴

A kiadványok évről évre tartalmaznak anekdota- és líra-fejezeteket, az előbbieket a tréfás rövid történetek mellett aforizmákat és találosokat is közölnek, s a rövidpróza-fejezet egészen az 1860-as évekig szinte minden kötetben megtalálható. Emellett a különböző évjáratok egyéb hasznos és szórakoztató olvasmányokat is közölnek. A reformkor végéig szinte minden kalendáriumban megjelentek gyakorlati életvezetési, gyógyászati, háztartási és gazdálkodási ismereteket, tanácsokat tartalmazó fejezetek, párhuzamban a kéziratos füzetek hasonló funkciójával.⁴⁵ Emellett elsősorban történelmi-ismeretterjesztő, illetve hosszabb terjedelmű egyes prózai szövegek teszik ki a függelék jelentős részét. A teljesség igénye nélkül ismertetem a függelékek néprajzi, művelődés- és irodalomtörténeti szempontból legfontosabbnak tekinthető darabjait. Az első évfolyamok viszonylag terjedelmes és igen színvonalas történelmi ismeretterjesztő fejezeteket tartalmaznak a magyar honfoglalás hőseiről, Árpádról, Lehelről, valamint első királyainkról, Szent Istvánról, Szent Lászlóról stb., s igenyes fametszetek illusztrálják a mondanivalót.⁴⁶

42 Vö. Pogány P. 1958. 72.

43 Erről részletesebben lásd Cserbák A. 1986. 154–156; a kiadó történetéről információt közöl még Pilyi P. 1994. 106–109.

44 Az 1818-as és 1819-es évfolyam kivételével valamennyi megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban; a hiányzó két példány (egyéb kötetekkel együtt) a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében olvasható.

45 Vö. Komáromy S. 1992. 10, 42–48. Jelen dolgozat kereteit szétfeszítené a téma alaposabb tárgyalása a kalendáriumok vonatkozásában.

46 1815-ös évfolyama Lehel történetét és portréját tartalmazza, az 1816-os évfolyam Árpádról szóló fejezetet közöl szintén metszettel színesítve. Az 1817-es évfolyam *Keve. A Hunnosok' vagy Magyarok' első Fejedelme* címmel közöl hosszabb szöveget. 1820-ban *Szent László, Magyarország nyolczadik Királyának Élete* címmel olvashatunk történelmi ismeretterjesztő fejezetet, Kálmánról és Máriáról, Magyarország királynéjáról az 1821-es, Szent István királyunkról pedig az 1822-es évfolyamban. A sort még folytathatnánk.

Az 1810-es években több évfolyam közül Galeottótól származó Mátyás-történeteket.⁴⁷ 1830-ban Bethlen Gáborról és Török Bálintról olvashatunk. Az anekdoták között is érdemes szétnézni, mert fontos kultúrtörténeti adatokhoz juthatunk. 1831-ben a *Nagy Idai szerencsétlen harczról* olvashatunk.⁴⁸ Ez az adat a kalendáriumok nagyon vegyes és gazdag művelődési forrásvidékébe, valamint a század-közép gyors, szinte viharos változásába nyújt betekintést. A népszerű téma kifejezetten közköltészeti-ponyvai jellegű feldolgozásának megjelenését ugyanis csupán tizenöt év elteltével követi Garay János *A' nagyidai vajda* című balladájának feltűnése 1848-ban.⁴⁹

A történelmi ismeretterjesztés és anekdotázás mellett jelentős prózai műfaj a mese. Az *Ezer egy éjszaka, Arab Regék...*-ből több évfolyam is válogat.⁵⁰ Az 1834-es évfolyam az 1829-es *Muzáron, Élet és Literatura* három meséjét közli, *A' Farkas Nemzetség, a Tyúkom-Búkom*, illetve a *Tündér Ilona* címűeket. Nagyon érdekes, hogy miközben a literátorok parázs vitát folytatnak a mese műfajának hasznosságáról és szükségességéről, a leginkább a piaci igényekre fogékony kiadó azonnal felismeri, hogy az ő közönsége bizonyára érdeklődni fog az ilyesfajta szövegek iránt.⁵¹ Az 1851-es évfolyam – megtévesztő módon – *Nép-mondák* cím alatt két további mesét tartalmaz.⁵²

Trattner kalendáriumában a legsokoldalúbb, s művelődési hovatartozását tekintve legszínesebb a lírai rész. *Elegy tárgyú dalok* cím alatt az 1810-es évektől a legkülönbélebb versek és dalok jelentek meg. A címben ígérteknek megfelelően egyaránt olvashatunk valódi népdalokat, közköltészeti alkotásokat és jeles költőktől származó verseket. A közköltészeti és kollégiumi diákköltészeti szövegekre példa az első évfolyamban megjelent *Vígán élem világom* kezdetű, cím nélküli mű, melynek párhuzamát megtalálhatjuk Bán Imre és Julow Viktor antológiájában is.⁵³

47 1816, 1817, 1818, 1819. Mátyás király egyébként a kalendáriumok legnépszerűbb történelmi alakja, Trattnernél való szereplése tehát nem rendhagyó. Az 1838-as, 1839-es, valamint 1840-es évfolyamok közlik a cinkotai kántor történetét is.

48 A közköltészet, valamint a ponyvairódalom cigány témájú szövegeiről Küllös Imola több művében is alapos áttekintést és elemzést ad (2003; 2004. 195–228.).

49 Vö. Szilágyi M. 1995–1996. 1–4. Arany művének előzményeit elemezve Szilágyi Márton is használ kalendáriumi adatot. Megjegyzendő, hogy a témának számos további feldolgozása kapott helyet a korszak különböző kalendáriumaiban, így az is feltehető, hogy a reformkor időszakában a társadalom középső rétegeiben a történet általánosan ismert lehetett. Például az alább bemutatni szándékozott, szintén Trattner-féle *Magyar Hazai Vándor* 1835-ös évfolyamában is megtalálható egy rövid, csattanóra élezett, tulajdonképpen viccnek tekinthető feldolgozása.

50 1831, 1832, 1833.

51 A *Muzáron* mesekölzéseiről, illetve azok irodalom-, kritikátörténeti hátteréről I. Gulyás J. 2005.

52 A *népmonda* kifejezés ekkor még vonatkozhatott mesére is, ugyanis nem volt egységes terminológia a népköltészeti műfajok elkülönítésére.

53 1815. Szinte szó szerint megegyező változatát lásd Bán I. – Julow V. 1964. 114–115. (29. sz.); kritikai kiadása az RMKT XVIII. *Közköltészet* II. készülő kötetében.

1.
Vígan élem Világom',
Míg virít ifjúságom
Eszem iszom vígadok
A' búnak útát adok:
Búsúljon a' ki tud hozzá nem búsúlok,
Búmban bizony soha meg nem bolondúlok.
2.
Ez a' Világ úgy se sok
Használják az okosok,
Zivataros néha bár
Vesztegetni még is kár:
Nem kell mingyárt lemondani e' Világról,
Mézet lehet itt szedni minden virágról.
3.
Elégedj meg sorsoddal,
Tulajdon Vagyonoddal,
Senki kintsét ne kívánd,
Gazdagodjék más, ne bánd;
Szerezz annyit a' mennyivel te megéred,
Költsd azt vígan, 's e' lesz minden földi béred.
4.
Tarts örömmünnepeket,
Szeress minden Szépeket,
Végy egy két jó barátot
'S földön mennyedet látod:
Ha megcsal is egy vagy kettő' csalárdsága,
Kipótolja tsak egynek is igazsága.
5.
Tiszteld Bachusz' oltárát
Ivogassad nectárát,
Ő az öröm kútfeje
'S a' bú temetőhelye;
Ki e' *curával* mértékletesen élhet,
Víg órákat 's hosszas életkort szemlélhet.

Fogalmi szempontból is változatos képet kapunk a „közhasznú kalendárium” segítségével a korabeli átlagos műveltségű emberek irodalmi tájékozottságáról. A dal-fejezet az 1820-as évektől szinte minden évben más-más cím alatt jelenik meg. 1820-ban és 1821-ben *Magyar Dallokat*, 1823-ban, sőt 1842-ben viszont *Köz-nép Dallai* címet találhatunk; 1824-ben egyszerűen *Mulattató dalok* címen olvashatunk népies hangvételű, műdal jellegű költeményeket. Akad azonban költemény *A' Magyar Jobbágy Dala* címmel (1827-ben, majd 1847-ben). A címekben szereplő műfaji megnevezések korántsem vágnak egybe a mai irodalmi, illetőleg társadalomtörténeti kategóriákkal. A *jobbágy dal* például, melyről joggal feltételezhetnénk népköltészeti eredetet, feltehetően műköltészeti alkotás. Az 1854-es évfolyam már *Ujabb magyar népdalok* címen közöl válogatást, s ezzel meg is szűnik a dalműfaj, és általában a lírai fejezet megjelenése a közhasznú kalendáriumban.

Az 1820 – 1830-as évek fordulójától mind több jeles költő művét publikálták a kötetek. A névsor igen hosszú, Berzsenyitől Czuczor Gergelyen át Garayig, a leggyakrabban megjelent költők között még Kisfaludy Károly, Kölcsey, Szemere, Vitkovits, Vörösmarty neve említhető. 1849-ben egyéb forradalmi versek szerzői mellett Petőfi Sándor neve is feltűnik. A jeles szerzők művei mellett napvilágot látott 1852-ben Tóth Kálmán *Kinizsi Pál* című hőskölteménye, mely az ezt megelőző évben párhuzamosan ponyván, és egy Bucsánszky-féle kalendáriumban is megjelent.⁵⁴ Trattnerék ismét szemfülességükről tettek tanúbizonyságot, amikor – feltehetően a jogok megvásárlása nélkül – publikálták a népszerű művet.

Csokonai költeményei egyéb népies dalok között foglalnak helyet. Az 1826-os évfolyam a *Szegény Zsuzsi a táborozáskort* közli az eredeti címmel, valamint itt jelent meg – mint arról már korábban szó volt – a *Szerelemdal* is. 1830-ban Csokonai *Siralom* című műve látott napvilágot a kalendárium lapjain.

A „közhasznú kalendárium”-ot *reform-kalendáriumnak* is nevezhetnénk, hiszen mindenkor figyelemmel kísérte a reformkor fontosabb eredményeit, így például tudósításokat közölt a lóversenyekről,⁵⁵ s az elsők között ismertette a vasúti menetrendet.

Trattner másik nagyformátumú, nyolcadrét kalendáriuma az 1830-as években, 1831 és 1841 között jelent meg. A hasznos információk (tishti címtár, statisztika stb.) lényegesen kevesebb helyet foglalnak el benne, mint a fentebb ismertetett sorozatban. Feltehetően az előbbinél műveltebb, illetve a műveltségre fogékonyabb olvasóknak készült: több történelmi ismeretterjesztő anyag kapott helyet benne, az előző sorozathoz képest újdonságot jelent a viszonylag nagy terjedelmet kitevő természettudományos ismeretterjesztés, kiegészülve a legújabb technikai vívmányokról szóló beszámolókkal. Az előbbi kiadvánnyal összehasonlítva szokatlan eleme a biográfiák sora, mely igen előre mutat, e műfaj ugyanis a század második felében vált általánossá a kalendáriumokban. A reformkor társaséletéről és technikai innovációiról e kalendáriumban is olvashatunk, például lóversenyekről szóló tudósítások, valamint a különböző egyetek életéről szóló beszámolók formájában.⁵⁶ A lírai műnem lényegesen kisebb szerepet kap, mint az előző kiadványban, s az is inkább jeles irodalmároktól származik, mint a köznéptől.

A győri kalendárium a néprajzosok által az egyik legtöbbet forgatott kiadvány. Hosszabb bemutatást nem igényel, hiszen e sorozatból – egyedülálló módon – szövegyűjtemény is megjelent. Kísérő tanulmányában Szilágyi Ferenc összegezte a legfontosabb művelődés- és irodalomtörténeti vonatkozásokat.⁵⁷ Fontos azonban, hogy a győri Streibig kiadó kis formátumú kalendáriumokat adott ki, s ez szempontunkból azért lényeges, mert láthatóvá teszi, hogy Csokonai művei mind a kisalakú, tehát alacsonyabb társadalmi rétegeknek (is) készült, illetve a körükben forgalmazott, mind a nagyformátumú kalendáriumokban megjelenhettek.

54 L. Kovács I. G. 1989. 122.

55 1829, 1830.

56 Pl. 1838-as évfolyam.

57 Szilágyi F. 1983.

Végül a két Landerer kiadó egy-egy kiadványa kerül sorra az elemzésben. A kassai származású, később Pozsonyban, majd Pesten és Budán is működő Landerer-dinasztia, akárcsak a Trattner család, a felvilágosodás korától komoly irodalmi kapcsolatokat ápolt, s szintén nagy jelentőségre tett szert az első magyar újságok megjelentetésében, hiszen ők nyomtatták ki a *Magyar Múzeumot*, valamint a *Magyar Hírmondót* is.⁵⁸ A századfordulón a család két ágra szakadt, az időközben földbirtokhoz is jutó Fűskúti⁵⁹ Landerer Mihály a pozsonyi és pesti nyomdát üzemeltette,⁶⁰ Landerer Anna pedig Budán alapított egy másikat. Mindkét műhely jelentős szerepet játszott a felvilágosodás és a reformkor kalendárium-kiadásában.

A pesti Fűskúti Landerer kiadó nagy formátumú kalendáriuma 1789–1834 között jelent meg, nagy terjedelme ellenére – a Trattner-féle közhasznú kalendáriumhoz hasonlóan – rövid olvasmány-fejezetet tartalmaz. Tartalma a korabeli átlagnak feleltethető meg. Első tizenkét évfolyamában a történelmi ismeretterjesztés dominál, míg az 1810-es évektől a *Gazdasági jegyzések* cím alatt megjelenő hasznos kertészeti, háztartási, gyógyászati stb. ismereteket tartalmazó fejezet, és a változatos műfajú szórakoztató irodalom kiegyensúlyozott aránya figyelhető meg, utóbbiban főként anekdoták kaptak helyet. A lírai műfajok megjelenése e kiadványban azonban igen ritka.

Landerer Anna *Leg-újabb Magyar Ország' Fő Buda Városi új és új magyar kalendáriom* című 1805 és 1844 között megjelent – illetőleg ezen időszakból ismert – kiadványa kis formátumú, így olvasmányos része is rövid. Legfőbb célja a közönség szórakoztatása. Szinte valamennyi szövege rövidpróza: anekdota, tréfa, trufa, vicc, s ezzel a korabeli kis kalendáriumok átlagával (elsősorban a győri, komáromi stb. kiadványokkal) mutat rokonságot. Emellett tartalmaz gazdasági és történelmi tárgyú fejezeteket is.

Összességében azonban mindkét kiadványról elmondható, hogy Trattner kalendáriumaival ellentétben nem dominál bennük a szépirodalmi tematika, sőt, kifejezetten ritkának mondható, s a Csokonai-versek nem más jeles korabeli költők és ismeretlen szerzőjű közköltészeti alkotások között foglalnak helyet, kontextusuk – a fent ismertetetteknek megfelelően – vagy egészen sajátos, vagy megjelenésük kiemelkedik a kalendárium egyéb szövegei közül.

A következőkben bemutatom a *Szerlemdal* epigon variánsainak és távolabbi rokonainak előfordulásait a 19. századi kalendáriumokban. E néhány adat térben és időben egymástól meglehetősen távol eső helyekről származik, s az eredeti Csokonai-művel való kapcsolatuk is igen különböző lehet. Az egészen szoros, valóban plágiumnak tekinthető változatoktól a csupán az alapötlet (a kedves és a boroscansó vagy más élvezeti cikkeket tároló edény összehasonlítása) poétikai

58 A Landerer családról, illetve a pesti és a budai Landerer-műhelyekről lásd Végh O. 1976. 47–52.

59 Nevének írásmódja többféleképpen is előfordul, a *Fűskúti* forma mellett: *Fűskuti*, illetve *Fűskúti*.

60 Végh O. 1976. 48.

lehetőségeit kihasználóig tart a sor. Érdekes, hogy a legkésőbbi variánsok erdélyi kalendáriumokban maradtak fenn. Talán az egyébként is hagyományőrzőbb, népi kultúráját tekintve konzervatívabb Erdély a kollégiumi diákköltészet és a kéziratok hagyományok fenntartásában is élen járt.

A variálódásnak különböző szintjeit állapíthatjuk meg. Az első szintet azok a kalendáriumi megjelenések képviselik, amelyekben a Csokonai-vers rövidítve, vagyis az eredeti húsz strófa helyett ennek felével vagy még kevesebb versszakkal olvasható. A kalendáriumok lapjain ugyanis Csokonai verse (egy-két kivételtől eltekintve) csonkítva jelent meg. A rövidítés tehát a variánsképződés első fázisának tekinthető. Egyben felhívja a figyelmet a mű egy népdalszerű vonására: a strófák összeszerkesztésében az előadónak nagy szabadsága van, az egyes elemek viszonylag rugalmasan cserélhetők. A következő szintet a Csokonai-vershez szorosan illeszkedő, csupán a központi motívumot kicserélő variánsok tartoznak (lásd a *Példatár* III. szövegét). A *Példatár* IV. darabja – egyben legkésőbbi variánsa – a strófa- és sorszerkezetet feldúlva, ám az eredeti vers logikai struktúrájának bizonyos elemeit megőrizve igyekszik utánozni Csokonai versét. A példatár első két darabja, köztük Tompa Mihály verse nem feltétlenül jelenti a *Szerelemdal* közvetlen utánzatát, csupán az annak alapötletét parafrázeálja. Egyben érvelt jelenthet azon teória mellett, hogy Csokonai sem saját ötlettel dolgozott, hanem művének voltak előzményei, illetve, hogy ez a viszonylag egyszerű forma többször, több helyen, többeknek eszébe juthatott.⁶¹

Összegzés

A Csokonai-mű népszerűsége, illetve a kalendáriumokban és általában a populáris írásbeliségben való megjelenése a 19. század során kétféle következménnyel járt. Segítette a kéziratok verseskönyvek 17. századig visszavezethető hagyományának fennmaradását – az úgynevezett közköltészet tehát jóval tovább éreztette hatását a kultúra egészében, illetve annak középső rétegében, mint azt korábban gondolták kutatóink. Indukálta továbbá a későbbi kéziratok könyvekben, ponyván és kalendáriumban rögzített variánsok keletkezését. Egyszerre csúcsa és törzse tehát a jéghegynék. Másfelől megelőlegezte azt a folyamatot, melynek során Czuczor,⁶² majd később Petőfi művei a reformkor és a kiegyezés közötti időszakban hirtelen és gyorsan népszerűvé, sőt folklórrá váltak.⁶³ Csokonai tehetségének és világirodalmi nyitottságának köszönhetően pedig megújult a közköltészet hagyomány, mely – a folklórhoz hasonlóan – nem statikus. Még ak-

61 Talán nem túlzottan eretnek gondolat utalni a napjainkban vendéglátóhelyeken sokfelé látható, ajándékboltokban kapható táblákra, melyek több pontban összegezve bizonyítják alapötletüket, nevezetesen, hogy „Miért jobb a sör a nőnél?”

62 Móser Z. 2000.

63 Vö. Küllös I. 2004. 18–19.

kor is igaz ez, ha tudjuk, az epigonok nem voltak feltétlenül méltó folytatói Csokonai művének. Az ítékezés előtt talán érdemes elgondolkodni azon, hogy vajon mennyiben különbözik a kollégiumi diákköltészet és a kalendáriumok által nyújtott népszerűség jelentősége attól, amikor például a Csokonai-életmű egy – jól behatárolható – része a középfokú oktatásba került. Mennyiben adekvátabb olvasói és értelmezői a tizenéves gyerekek Csokonai – vagy bármely más költő – verseinek, mint a 19. századi köznemesek, polgárok, parasztok? Illetve: részét képezheti-e egy életmű befogadás-történetének a közízlésre tett hatása, s az alsó- és középrétegek művelődésében betöltött szerepe?

A 17–18. századi közköltészet kutatása (legalább) kettős célt szolgál. Egyrészt egy általános, szélesen értelmezett művelődéstörténet számára jelent adatokat, mely ugyan csak kis (ám a fentiekben és az alábbiakban láthatóan azért nem teljesen elhanyagolható) segítséget nyújt az irodalomtörténetnek, nagyobb hozzájárulás azonban a Kosáry Domokos által „harmadik szint”-nek nevezett parasztság és kisnemesség korabeli életmódjának, szellemi kultúrájának, mentalitásának megismeréséhez.⁶⁴ A mentalitástörténet kutatásában Nyugat-Európában évtizedek óta megszokott dolog a népköltészet és a közköltészet (ez tőlünk nyugatabbra közel sem választható el könnyen) alkotásainak történeti, elsősorban művelődéstörténeti forrásként való használata.⁶⁵

A *Szerelemdal* elterjedtsége egyben lakmuszpapírként is értelmezhető: annak a jelenségnek indikátora, hogy a kora újkorból örökölt, írásban és szóban egyaránt hagyományozódó, s a szélesebb társadalmi és műveltségi rétegek számára hozzáférhető költészeti hagyomány milyen nagy utat volt képes megtenni, egészen a 19. század végéig fennmaradva a „mély” és „magas” kultúra között csatornaként helyet foglaló populáris kultúrában. Csokonai műve mellett számos más típus, szüzsé- és motívumvariáns történetének bemutatása is lehetséges volna, ám ezen alkotás kapcsán nem csupán a kora újkor egy fontos kultúrtörténeti jelenségének, a közköltészetnek továbbéléséről kaphattunk adatokat, hanem bepillanthattunk az irodalomtörténeti kanonizáció, olvasó–szöveg-kapcsolat, valamint a hagyományozódás folyamatának összetettségébe is. A közköltészeti hagyomány segítségével Csokonai befogadása nem csupán másolási, hanem át- és újraírási aktusokban is megnyilvánult, s ezek mögött az „újraírt” variánsok mögött itt-ott a szóbeliség hatását, illetőleg szóbeli variánsok létét is feltételezhetjük; e néhány adat valószínűleg egy jókora variálódás-történet lenyomata. A befogadás és az alkotás szoros egymás mellett élése szintén *folklorisztikus vonása* a vázolt folyamatnak. Maga az eredeti mű is mélyen gyökerezik a közköltészeti hagyományban – mutatják ezt a „távoli rokonok” (*Példatár* I, II.).⁶⁶ Ez bizonyítja, s más oldalról világítja meg azt a Horváth János klasszikus munkájából elterjedt nézetet is, mely

64 Kosáry D. 1996. 720–725.

65 E sokoldalú felhasználhatóság lehetőségeit a legmesszebbmenőkig aknázza ki Wienker-Piepho, S. 2000.

66 Talán a „távoli rokonok” csoportjába sorolhatjuk az RMKT XVIII. 4. 154. és 155. számú verseit is (348–349.).

szerint Csokonai nem tartozik a *tudatos népies* szerzők közé. A *valódi irodalmi népiesség* két legfontosabb sajátossága, hogy az e stílus jegyében alkotó szerzők igyekeznek elsajátítani a népköltészet poétikáját, s az így létrehozott alkotásaikkal hatást is kívánnak gyakorolni a tömegek ízlésére.⁶⁷ Csokonai élete során számos társadalmi réteggel és műveltségi szinttel találkozva a tudatosnál mélyebben sajátította el azok alkotásmódját.⁶⁸ Nem, vagy nem csupán a népköltészet, hanem a közköltészet stílusát, tematikáját is magáévá tette; nemcsak a felvilágosodás vagy a rokokó, hanem a közköltészet költője is, melyre a fentiekben talán kellő bizonyítékot láthattunk.

Irodalom

Alszeghy Zsolt

1917 Epigon lírikusaink a XIX. századig. *Irodalomtörténeti Közlemények* XXVII. 419–437.

Bán Imre

1964 *Bevezetés. Debreceni diákirodalom a XVIII–XIX. század fordulóján.* In Bán Imre – Julow Viktor 1964. 5–19.

Bán Imre – Julow Viktor

1964 *Debreceni diákirodalom a felvilágosodás korában.* Budapest.

Bartha Dénes – Kiss József

1953 *Jegyzetek.* In Pálóczi Horváth Ádám 1953.

Cserbák András

1986 *Kalendárium-típusok a Néprajzi Múzeum gyűjteményében.* Budapest (Néprajzi Közlemények 29.)

Csokonai Vitéz Mihály

2002 *Csokonai Vitéz Mihály összes művei. Költemények 5. 1800–1805.* Sajtó alá rendezte Szilágyi Ferenc. Budapest.

Dorogi-Ortutay Gyula

1936 *Csokonai utóélete.* Pécs.

Gellériné Lázár Márta

1974–1975

A magyarországi kalendárium-irodalom a kapitalizmus korában. *Századok* CIX. 1226–1254, 112–150.

Gulyás Judit

2005 „...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a' Galeriákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”. A *Muzarion, Élet és Literatura* mese-közlései és korabeli fogadtatásuk (1829–1833). In *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére.* Szerk. Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor. Budapest–Pécs [Megjelenés alatt]

67 Horváth J. 1978. 76–81. Vö. Szauder J. 1958. és Kőszeghy P. 1989.

68 Julow V. 1975b. 158.

- Horváth János
1978 *A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig*. Budapest (2. kiadás.)
- Julow Viktor
1975a *Árkádia körül*. Budapest.
1975b *Csokonai Vitéz Mihály*. Budapest.
- Keszeg Vilmos
2004 *Aranyosság népköltészete*. I–II. Marosvásárhely.
- Komáromy Sándor
1992 *A XVIII. századi sárospataki kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények*. Debrecen (Folklor és etnográfia 61.)
- Kosáry Domokos
1996 *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. 3., kieg. kiadás. Budapest
- Kovács I. Gábor
1989 *Kis magyar kalendáriumtörténet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődésszociológiai vizsgálata*. Budapest.
- Kőszeghy Péter
1989 *A népiesség fogalma az irodalomtudományban*. In *Kapcsolatok és kölcsönhatások. A Magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében*. Szerk. Jankovics József – Nyerges Judit – Wolfram Seidler. Budapest–Wien, I. 183–189.
- Küllös Imola
1969 *A magyar népköltészet lírai dalműfajai és a kéziratos énekköltészet*. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* II–III. 235–245.
1978 *Régi magyar kalendáriumok. Élet és Tudomány* XXXIII. 1555–1557.
2000 *Bevezetés*. In *RMKT XVIII*. 4. 17–54.
2001 *Közköltészet és népköltészet*. Doktori értekezés (kézirat). Budapest.
2003 *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig*. Szekszárd. (Romológiai Kutatóintézet Közleményei 9.)
2004 *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szüzsé- és motívumtörténeti vizsgálata*. Budapest. (Szóhagyomány sorozat)
- Merényi Annamária
1997 *A kultikus beszéd archeológiája és a kortársi Csokonai-recepció*. *Szép-literatúrai Ajándék* IV. 142–152.
- Móser Zoltán
2000 *Körülvesznek engem a dalok. A népdalgyűjtő és népdalíró Czuczor Gergely*. Zsámbék–Dunaszerdahely.
- Pálóczi Horváth Ádám
1953 *Ötödfélszáz énekek. Pálóczi Horváth Ádám dalgyűjteménye az 1813. évből*. Kritikai kiadás jegyzetekkel. S. a. r. Bartha Dénes és Kiss József. Budapest.
- Pilinyi Péter
1994 *A magyar nyomdászat úttörői a XIX. században*. H. n. (Patria Könyvek)

RMKT XVIII. = *Régi Magyar Költők Tára, XVIII. század*

IV. *Közköltészet 1. Mulattatók*. S. a. r. Küllős Imola. Munkatárs Csörsz Rumen István. Budapest, 2000.

Pogány Péter

1959 *Folklor és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán*. Budapest.

Szalai Anna (szerk.)

1980 *Pennaháborúk. Nyelvi és irodalmi viták 1781 – 1826*. Budapest.

Szauder József

1958 *A magyar irodalmi népiességről*. *Világirodalmi Figyelő* IV. 155 – 161.

1980 *Az éj és a csillagok. Tanulmányok Csokonairól*. Budapest.

Szilágyi Ferenc

1981 *A „Gesztelyi-kódex” nyomában*. Adalék a *Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz* keletkezéséhez. In *Uő: Csokonai művei nyomában. Tanulmányok*. Budapest, 259 – 266.

Szilágyi Ferenc (szerk.)

1983 *Elméti vidító elegy-belegy dolgok. Válogatás a győri kalendárium 1749 – 1849-ig tartó időszakából*. Budapest (Magyar Hírmondó)

Szilágyi Márton

1995 – 1996

Arany Jánoson innen, Nagyidán túl. (Cigányok, zsidók, Perényiek). *Szépliteratúrai Ajándék* II – III. 1 – 10.

2003 *„Alkalmatosságra írott versek” vagy vidám férfikompániák humora*. Csokonai, Arany és a közköltészeti hagyomány. *Bárka* XI. 5. sz. 53 – 62.

Ujváry Zoltán

1980 *Népköltészet és irodalom a népi kéziratos könyvekben*. In *Uő: Népszokás és népköltészet. Válogatott tanulmányok*. Debrecen, 425 – 557. (A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei 35.)

1995 *A debreceni kollégium kisugárzása a néphagyományra*. In *uő: Miscellanea*. I. Debrecen. 171 – 180. (Folklor és etnográfia 89.)

Végh Oszkár

1976 *Nyomdászat Magyarországon. Fejezetek a magyarországi nyomdászat 500 éves történetéből*. Budapest.

Wienker-Piepho, Sabine

2000 *»Je gelehrter, desto verkehrter«*. *Volkskundlich-Kulturgeschichtliches zur Schriftbeherrschung*. New York – München – Berlin.

Függelék

I.

Legujabb Statistikai, Gazdaságbeli köz hasznú és mulattató Magyar Hazai Kalendárium. (1820)
Pesten, Trattner János Tamás' betűivel 's költségével.⁶⁹

A' jó férj dalla.

Morogj te vén medve te!
Mororogj ördög nevibe;
Nékem még is pipám tetszik
A' mikor tsak kedvem telik:
Ha dohányzom morogj te
Hármoniát mellette.

Ő még is a' leg jobb nő
Tsak kedvemért morog ő
Azt tapasztaltam szívében
Házasságunk hús évében,
Ha szépen pillantok rá
Meg tsókol 's morog hozzá.
Estve mégis nyugtot ad,
Midőn már nem moroghat,
'S emlegeti szerelmünket,
Hátra hagyott szép időnket;
Bizony akkor meg hal ő,
Mikor a' szája be nő.

II.

Kecskeméti naptár vagy kalendárium. (1864)
Kecskemét, Salamon Antal könyvkötő és könyvtáros tulajdona.⁷⁰

Habzik a fű, majd meg is dűl,
Szent Jánosra kasza pendül;
A rétemet megkaszálom,
Ugy etettek tele jászlon.

A paripám neve holló,
Szem nevelte, az csak a ló!
Este-reggel három véka,
Tűzve-vizbe viszen még ma,

Én koplalok, — a lovamnak
Kell a széna meg az abrak;
Vékony lába, nagy serénye,
Vágtatás az ügetése.

Napszállatra megy a felleg:
Nem jó szél ez, valamit vet;
Háború lesz, el se múlik,
Sok adósság letutódik.

Hulló lovam alig állhat,
Ne rúgd úgy a zaboládat!
Enned adok, ha ehethél,
Megnyergellek, ha mehetnél!

Hol van árok: nem is nézem,
A kit űzők: hamar érem.
Jól fog az én kardom éli ...
Valaki megkeserüli!

T. M.

69 OSZK 855/1820.

70 OSZK 1917/1864. Tompa Mihály 1863-ra keltezett, *Népdalok* c. sorozatának 2. darabja

III.

Új és ó kalendáriom. (1816)

Kolo'sváronn. Hancens Bálint. Nyomtatott a' Ref. Kol. Betüivel Török István' költéségével.⁷¹

Egy Tobákos Aszszony Éneke

Édes Lelkem Pixisetském!
Te vagy leg-drágább Férjetském;
Vélled járok, vélled hálok,
Tölled soha el-nem válok.
Jó szagu kerek kis-jukad,
Tündöklő sima homlokad.
Ha jukadbol szippanthatok
Férjemnek kontist adhatok.
Atyafi vagy 'a Pipával,
Meg édgyeysz egy vén szipával;
Víg időket töltek veled,
Napjaim' számát neveled;
Mikor 'a sok gondok nyomnak,
Prüszszentést adsz az oromnak.
Szeretek veled tréfálni;
Mert nem engedsz szunyókálni.

Kalapodon babírkálok,
A' míg jukadra találok,
És ha jukad meg szagolom;
Nem nyom éngem a' bú 's álom,
Te vagy betesebb jószágom
Te vagy minden vígasságom;
Vélled járok vélled hálok,
Tölled soha el-nem válok.
Ha meg halok majd – meg-hagyom,
Hogy te mint betesebb vagyonom
Koporsómba tétessél,
'S ott-is Hitvesem lehessél;
Fel-íratom homlok-körmre:
Tekintsetek temetömrre –
Itt nyugszik J u t k a Férjével
Tobák tartó Pixissével.

IV.

Erdélyi magyar nemzeti székely naptár. (1883)

Marosvásárhely, Lócsei Spielenberger László⁷²

Kulacsomhoz

Nem szokásom a nagy világ
Válogatott bókjai; – –
De kulacsom a te kortyod
Jobb mint leány csókjai!

Örömet hoz a kebelnek,
Feledést az észnek –
Hogy nyoma sincs lelkünk multján
A dühöngött vésznek.

Lelket adsz a csüggedőnek
Kebled leány hevével – –
Áldjon is meg Tokaj bérce
Gyöngyöző levével!

Hogy a míg te a bögségben
Világodat éled;
Én mint ifjú szerelmesed
Mulathassak véled...

Jaj de most jut az eszembe
Hűtelen kis párom;
Hogy én tőlem el akarnál
Válni minden áron!

Azt mondod, hogy önző vagyok
Csak úgy ölelgetleg [!]
HA jó borral teletöltve
Ajkamhoz vehetlek!

71 OSZK 1530/1816.

72 OSZK 1263/1883.

Pedig hát az én szememre
Nincs mit vessen ajkad,
Hiszen te is csak úgy szeretsz,
Ha könnyitek rajtad!

El nem válok én tetőled,
Hozzád szoktam régen –
Légy szívemnek ápolója,
Ugy sincs feleségem!

KÁNTOR IMRE

„Én is élek még édes Ferim”

Adalékok egy 19. századi költő, meseíró, Szemere Krisztina életrajzához

Az életrajzíró ismét elszörnyed, hogy mennyire töredékesek azok a tudósítások, amelyekből össze kell tallóznia ezt a történetet. – Hát nem illendő lenne-e ide beiktatni, hogy milyen utasítást adott Ábrahám mester a karmesternek? [...] Ám a boldogtalan életrajzíró jelenleg egy szót sem tud arról az utasításról, amelynek révén (ez bizonyosnak látszik) a derék Kreisler valami egészen különös titokba nyert beavatást. De türelem, várj még egy kissé, kegyes olvasóm, a jelzett életrajzíró tollát tartó jobbát adja zálogul, hogy még a könyv befejezése előtt napvilágra jó a titok.

(E. T. A. Hoffmann: *Murr Kandúr életszemlélete, valamint Johannes Kreisler karmester töredékes életrajza.*)

Tsak keze vólt akkorka,
Mint ruhádon fodorka,
Tsak lába vólt akkorka,
Mint korai ugorka,
Tsak szeme vólt akkorka,
Mint gyullatlan sziporka,
Tsak szája vólt pitzurka,
Tsak haja vólt kunkorka –

Tsak törzse meg feje vólt,
De ő maga sohse vólt,
Álmodád, semmi se vólt.

(Weöres Sándor [Lónyay Erzsébet]: *Emlék. Tállyán, 25. Octobris Anno 1809.*)

Szemere Krisztina (1792–1828) munkásságát az irodalomtörténet és a folklorisztika is nyilvántartja, az előbbi diszciplína elsősorban azért, mert költőnként (Képlaki/y Vilma néven) néhány lírai költeménnyel, és különösképpen mert – a korszakban még oly ritka műformát alkalmazva – szonettel jelentkezett az 1820-as évek almanachjaiban, emellett pedig férje, az esztéta-kritikus-költő Szemere Pál (1785–1861) révén a korabeli irodalmi elit szereplőinek jó részével kapcsolatban állott.¹ Ami a folklorisztikát illeti, az Szemere Krisztinát elbeszélő prózai művei, pontosabban az 1829-es *Muzáron, Élet és Literatúrában* az ő neve alatt megjelent három mese okán jegyzi. A meseközlések tényének

1 Bár annak semmi nyomát nem találtam, hogy e literátorok Szemere Krisztinában a költőt, nem pedig Szemere Pál feleségét látták volna. Verseinek autográf tisztázata: Dunamelléki Református Egyházkerület, Ráday Levéltár, Szemere Tár, IV. 133–138.

regisztrációján² túlmenően azonban – talán azért, mert három mese leközlése jelentőségében nem mérhető Gaal vagy Mailáth ugyancsak az 1820-as években megjelent gyűjteményeihez – a néprajz különösebb figyelmet nem fordított Szemere Krisztina meseírói/mesegyűjtői tevékenységére.

E szövegek ugyanakkor igen figyelemreméltó jegyekkel bírnak: egyfelől azért, mert magyar nyelven az elit kultúra biztosította nyilvánosság fórumain (nép)mesék – jelenlegi és valószínűsíthetően korrekcióra szoruló ismereteink szerint – e közlés előtt nem jelentek meg,³ másfelől mert e három mese közül kettő (éppen azok, melyeket „valódi” népmeseként azonosít a folklorisztika) nem tündérmese, hanem állatmese (de nem fabula), holott Gaal és Mailáth, valamint a későbbi 19. századi meseközlések is a tündérmeséket preferálták az egyéb mesei alműfajok rovására, ráadásul míg az 1829-et megelőzően, német nyelven, külföldön megjelent két mesegyűjteményt Bécsben élő, dolgozó, kulturális orientációjukat és látókörüket tekintve a honi irodalom korabeli preferenciáitól eltérő hatásokat is befogadó (és különösen Mailáth esetében közvetítő) szerzők/gyűjtők tették közzé, addig e három mese megjelenése egy Északkelet-Magyarországon, majd Pest környékén élő nemesasszony nevéhez köthető. Ami ez utóbbi kérdést illeti, a közreadás aktusát valójában Szemere Pál végezte el, annál is inkább, mivel e mesék együttesen csupán a Szemere Krisztina halálát követő évben jelentek meg: az irodalmias tündérmese a *Muzáron* ama szerkesztői koncepciójához igazodva, amely az 1829-ben megjelent kötetekben az elbeszélő műnem, a „narrativa poesis” műfaji lehetőségeit kívánta bemutatni, a két állatmese pedig a Szemere Krisztina irodalmi munkásságából összeállított, válogatott műveket tartalmazó fejezet részeként.⁴ Mivel ez a posztumusz antológia nem tartalmazta Szemere Krisztina minden korábban megjelent vagy kéziratban meglévő (s a szerkesztő férj számára ismeretes művét), azaz nyilvánvalóan szelekció és elrendezés terméke, a szerzői névhez (*Vilma*) társított népmese-variánsok megjelentetése valójában, úgy tűnik, Szemere Pál döntése volt, ráadásul míg Szemere Krisztina pár versének fogalmazványa és tisztázott változata fennmaradt, egyetlen meseszöveg kézirata sem maradt ránk, s ugyanígy hiányzik bármiféle korabeli utalás Szemere Krisztina meseíró/gyűjtő tevékenységére vonatkozóan.

Bár közzismert, hogy a nemesasszonyok az elit és a populáris kultúra között egyfajta közvetítő szerepet tölthettek be, s hogy az egyszerűbb állatmeséket általában éppen nők mesélték, gyerekeknek, valamint, hogy amint 19. századi mesemondóinkról, úgy mesegyűjtőinkről sem tudunk – pár kivételtől eltekintve – túl sok mindent, e cikkben nem kívánom Szemere Krisztina folklorisztikai tevékenységének kérdését érinteni – ehelyett egy lehetséges életrajzhoz szeretnék adalékokat szolgáltatni.

2 Kovács Á. – Benedek K. 1987. 60, 155–157; Kovács Á. – Benedek K. 1990. 56–57, 109–111; *Magyar Népköltészet* 1955. 640; Ortutay Gy. 1963. 324–325; Voigt V. 1979. 319; Voigt V. 1982. 146–147.

3 Voigt V. 1982.

4 Gulyás J. 2005.

A Szemere Krisztináról eddig megjelent információk általában Szemere Pálra vagy Kölcseyre vonatkozó irodalomtörténeti munkákban,⁵ esetleg a magyar nőírókat bemutató antológiákban⁶ bukkantak fel ismétlődve és szórványosan. Alábbi forrásközlésem alapjául a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában őrzött, a Szemere család leveleit és gazdasági-jogi iratait tartalmazó Szemere Tár anyaga,⁷ valamint jórészt (irodalomtörténeti érdekük miatt) már publikált, kisebb részben kéziratos korabeli levelezésekben elszórtan fennmaradt adatok és minősítések szolgáltak.

A forráscsoport alapvetően Szemere Pál életútját és munkásságát dokumentálja. Ebből adódik, hogy a Szemere Krisztina életére vonatkozó információk időbeli megoszlása feltűnően egyenetlen: 1813-ig, 21 éves koráig ezen anyag alapján alig valami tudható meg róla, az 1813–1823 közötti tíz évre vonatkozóan meglehetősen – más korabeli, hasonló szociokulturális közegben mozgó írónőkhöz viszonyítva – bőségesek az adatok, amelyek élete utolsó pár évére vonatkozóan ismét megriktulnak. Szemere Krisztina viszonylag kis terjedelmű kéziratos hagyatéka miatt megkülönböztetett figyelmet szentelek minden olyan szöveg közlésétételének, amelyben Szemere Krisztina nyilvánul, szólal meg, annál is inkább, mert a szövegek túlnyomó többsége általában egy másik személy szemszögéből látatja és minősíti őt és cselekedeteit. Szemere Krisztina személyisége, státusa, munkássága (így például az, hogy nem volt normasértő, nem szegte meg a korban érvényes társadalmi konvenciókat, nem volt a nemzet írójának hitvese/özvegye, életútja radikális alternatívákat nem mutatott fel, irodalomtörténeti helye a változó irodalmi kánonok perifériáján volt kijelölve stb.) nem ösztönözte arra az irodalom történetével foglalkozókat, hogy biográfiát szentelve neki, megpróbálják létrehozni és (természetesen a maguk szemszögéből) elmondani élete történetét. Céлом nem az, hogy egy ilyen, alapvető hiányosságokkal bíró, mellérendelésekből építkező életrajzi vázlattal⁸ Szemere Krisztina munkásságának esztétikai re-kanonizációjában (ha volna is ilyen egyáltalán) működjek közre, hanem inkább az, hogy valamelyest bemutassam egy kora 19. századi, az irodalmi elit közegeiben (is) mozgó, és valamilyen mértékben a népköltészet iránt fogékony nemesasszony életútját és kapcsolatrendszerét. S bár egy ilyen vizsgálódás a folklorisztikai érdekű kérdésfelvetések szempontjából kitérőnek tekinthető, én talán inkább előmunkálatként szemlélem, abban bízva, hogy hosszabb távon az ilyen jellegű forráscsoportok és feldolgozások a néprajz számára is relevanciával bírhatnak,

5 Szvorényi József kiadta 1890-ben, Szemere Pál *Munkáinak* részeként Szemere Krisztina műveit (a német nyelvű versek és rövidebb levelek kivételével). Szemere P. 1890. I. 245–263.

6 Bánhegyi J. 1939. 47–48; Fábri A. 1996, 32–33; Sárdi M. – Tóth L. 1997.

7 RL B/14. Az anyagot Szemere Pál gyűjtötte és válogatta.

8 Egy 19. századi írói életpályának társadalomtörténeti kontextusba ágyazott, filológiai-lag, módszertanilag, elméleti megfontolásait (a mikrotörténelem és az irodalomtörténet-írás kérdésfelvetéseinek közelítése) tekintve egyaránt példamutató bemutatása: Szilágyi M. 2001.

ugyanis amennyiben például a 19. századi magyar népköltészeti szövegek feltárását és értelmezését kívánjuk elvégezni, az nem igazán vihető végbe sem a korabeli irodalmi-kulturális elit kapcsolatrendszerének, szociokulturális közegének és rétegződésének, sem a népköltészetre vonatkozó előfeltevéseinek tisztázása (vagy tisztázására tett kísérletek) nélkül. Hiszen amit – például – a 19. századi magyar népköltészetről tudunk, azok révén tudjuk, akik az elit kultúra, vagy a nagyhatású részeseiként az oralitás kulturális termékeit írásos formában rögzítették, szelektálták, elrendezték, közzétették és új kontextusba helyezték.

Képlaki Vilma. Szemere Krisztina, azaz Szemere Pál' elsőb hitvese. mholt Pesten 1828. Martz. 26d. veres himlőben. – Szemere Pálhoz eskettetett 1814. Febr. 25d. Lasztócson, de csak Május 14d. adattak egygyüvé. [...] Szemere Pál szül. 1785. Febr. 19d. Ágens Szemere Ferencz atyától és Fáy Sárától, Péczelen. Megkérém neki 1813. aug. 19. Szemere Krisztinát Lasztócson, a' László és Vatay Krisztina második leányát. 1814. Febr. 25. copuláltatnak, de az elhálás Május 14dikben következett, nagy bállal Május 15d. Szemere Kriska meghal Pesten 1828. Martzius 26d. veres himlőben.

– olvasható Kazinczy Ferenc két kéziratot feljegyzésében.⁹ Nem véletlen, hogy a rövid jegyzetekben a házasságkötés ténye oly hangsúlyosan jelenik meg – Kazinczy Szemere Pál mindkét házasságkötésében (1814. Szemere Krisztina, 1829. Csoma Borbála) jelentős és tevékeny szerepet játszott. A jogi diplomát szerzett, ám jogi pályára nem lépő, Pesten „független értelmiségi” életformát kialakítani próbáló, Kazinczy pesti triászának tagjaként számon tartott, a társasági életben szellemes, bájos fiatalemberként ismert 27 éves Szemere Pálnak betegeskedő apja, Szemere Ferenc, helytartótanácsi ügyvivő, 1811-ben átadta péceli birtokát¹⁰ – amint azt 1812 januárjában Széphalomról Kazinczy tudatja Kölchseivel:

Szemere eddig Pestet talán elhagyta. Az atyja általadta neki Péczeli birtokát, 's oda költözik a' mi kedves Palink. Ez ötet házasodásra fogja szorítani, mellyre külömben alig fogna reá érkezni, mert, mint a' Művészeknek szokások, az ő lelke mindég el van fogva. Bár csak a' *személyben* ne tévedne meg, a' kit választand! Attól függ életünknek mennyei boldogsága 's pokolbeli gyötrelme. Utolsó levelét hozzám Novemberben írta, 's közli egy munkába vett philologiai Dissertatiójának első lineáját. [...] Az ötet sok ideig el fogja vonni egyéb gondoktól, 's félő, hogy ha ez így tart, ő nőtelenül ne haljon-meg, mint Newton és Kant szüzen. – Azolta két levelemre nem felelt. Jele, hogy elmerült.¹¹

E levelében Kazinczy még abbéli aggodalmának ad hangot, hogy az elmélyült tudományos és művészi alkotómunka akadályozhatja meg Szemerét abban, hogy

9 Kazinczy Ferenc: *Képlaki Vilma életrajzi adatai. Szemere Pál életrajzi adatai.* A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára, Szemere Tár [a továbbiakban: SzT.], IV. Pótkötet, 5, 2.

10 Kerényi F. 2002. 167–168.

11 Széphalom, Jan. 5d. 1812. *KazLev* IX. 209.

olyan magánéletet alakítson ki maga körül, mely ezen alkotómunkát egyáltalán lehetővé teheti számára, ám pár hónap múlva már éppen fordítottnak látja majd a helyzetet. A hallgatást januárban még elmélyülésnek tulajdonító Kazinczy egy hónap múlva, februárban arról érdeklődik triászának másik tagjától, Vitkovics Mihálytól, „Szemere rusticál e vagy farsangol? Sűgd meg neki hogy nehezen várom leveleit,”¹² február végén Berzsenyihez írott levelében kezdi nehezményezni az érintkezés megszakadtát („Szemere Péczelre költözött. 3 holnapja hogy egy 5 sorból álló siető levelénél többet nem vettem”¹³), március elején Kölcsenek továbbra is pesszimistán ítéli meg Szemere művészi pályájának lehetőségeit („Félek, hogy az én igen kedves Szemerém desperálni fog Poeta lehetni 's a' nehéz úttól elfordúl, 's csak Grammaticus marad in sensu latiori”),¹⁴ míg végre március elején, ha nem is Szemerétől, hanem Vitkovicstól tudósítást kap arról, mivel is foglalataskodik Szemere, akit eszerint a társasélet, a gazdasági ügyek intézése és a tudományos munka egyszerre vesznek igénybe: „Szemerénk a Farsangon által a Gombai Theatrumon actoroskodott, a hol egy actrixnek kedvéért egy öreget igen szépen játszotta. Fő gondgya mostan a Bátyától elromlani hagyott Oekonomiát helyre hozni. Melesleg pedig egy irgalmatlanul hoszszú Grammaticusi Dialogusban fárad [...]”¹⁵ Szemere továbbra sem ír Kazinczynak, aki áprilisban, beszámolva e tényről Helmeccy Mihálynak, Szemere feletti aggodalmát már nem annak életmódja, művészi pályafutásának lehetőségei kapcsán fejezi ki, hanem egészen egyszerűen személyes kapcsolatuk megromlásaként értelmezi.¹⁶ Vályi Nagy Ferenc híradása alapján („Vida Úr és Szemere Pál, alig ha ismét a' fordóbe nem igyekeznek”¹⁷) 1812 áprilisában Kazinczy úgy számol, ha nem is levélben, de végre személyesen találkozhat Szemerével, ám mint június elején Helmeccyhez és Kölcsenyhez írott újabb leveleiből kiderül, hasztalan: „Ismét a' házi gondok vagy a' házassodásiak foglalták-el. Bár szabaddá tétetnék ismét. Megfoghatatlan előttem, hogy ő ezen gondok által ekként sanyargattathatik!¹⁸ [...] Hijába vártam, Szemerét sokat gyötri a' történet, 's úgy látszik, ez a' kedves barátom kissébbnek érzi magát a' bajnál.”¹⁹ A Szemerénél 30 évvel idősebb Kazinczy tehát e hallgatást próbálja racionalizálni, eszerint egyrészt Szemere körülményei (a saját egzisztencia megteremtése), másrészt személyiségének bi-

12 Széphalom, Febr. 14-dikén 1812. *KazLev* IX. 281.

13 Széphalom, Febr. 27d. 1812. *KazLev* IX. 307.

14 Mart. 7d. 1812. *KazLev* IX. 323.

15 Vitkovics Mihály Kazinczynak. Pest, Martius 14ikén 1812. *KazLev* IX. 335.

16 „Szemerém Pesten van, vette versemet, idvezeletemet, 's November olta hallgatván, még most sem ír? Hidegsége nékem kimondhatatlanul fáj. Mint a' szerelmes képzél minden kedvetlent, midőn lánykájá' levelit sokáig várta hasztalanul, úgy én.” Széphalom, April. 2d. 1812. *KazLev* IX. 4.

17 V. Nagy Ferencz, S. Patak, Aprilis 22dikén 1812. *KazLev* IX. 406.

18 Kazinczy Helmeccy Mihálynak. Széphalom, Jún. elsőjén, 1812. *KazLev* X. 16.

19 Kazinczy Kölcseny Ferencznek. Széphalom, Jún. 1jén 1812. *KazLev* IX. 487–488.

zonyos gyengeségei vezethettek az érintkezés megszakadásához. Kazinczy végül is úgy dönt, egy Szemeréhez írott levélben megpróbálja e két problémát orvosolni, s eligazítással szolgálni, milyen stratégiát is válasszon Szemere. Ennek során a szituációra való rálátás megkönnyítése érdekében folyamatosan a maga élet-helyzetével (fogsága után kiszabadulva, milyen állapotok is fogadták otthon) hasonlítja össze a Szemeréét, és saját választása irányába próbálja orientálni (amikor is az egyre inkább kulcsfontosságú jövődombeli milyenségét írja le részletesen, s példaként saját feleségét, Török Sophiet hozza fel). A házasságkötés, a családi élet és a tudományos-művészi alkotómunka összeegyeztethető, ha a keresett személy megfelelő tulajdonságokkal bír (vagyis egyfelől képes arra, hogy a családi háztartás ügyeit vigye, másfelől pedig olyan intellektuális-műveltségben legyen, ami lehetővé teszi számára, hogy az alkotó férfi művészetét befogadni és értékelni képes legyen, ám ő maga lehetőség szerint ne aktivizálja magát e téren).

Osztán nézzük hát azt az Uram Öcsém baját; miből áll az? Péczelen az épület elpusztult, marha nincs, a Capitalist fel nem lehet venni a' Diaeta miatt [...] ne essék csüggedésbe Uram Öcsém, 's a' bajt viselje lelkesen; ez meg lesz mihelyt magát a' ra szoktatja hogy a' bajt nem *bajnak* hanem *energiája ébresztgetőjének* tekintí 's el nem veszi bizodalját magához [...] Uram Öcsém fiatal, házasodjék de eszesen. Nem pénzért, de pénzzel, vagy a' mi annyit ér mint a' pénz, azaz egyg olly lyányt a' kit szerethetni fog, a' kitől fog szerettetni, a' ki borjú ugyan ne legyen de inkább szeresse a' csirkéket 's libákat olvasni, mint a' legfelségsőbb poemát. Így Uram Öcsém fog grammatikálhatni, versezhetni; de nem soha különben. [...] Uram Öcsémnek, falusi leányt ohajtok, nem városit, szenvedhető arczut, 's növésüt, nem ragyogó szépséget, cultivált lelküt, de nem tudóst; 's magyart, nem németet, vallásának neve legyen a' mi akar csak esze legyen, minden jó lesz. — Van é valaki czélban? Ha van tudassa velem Öcsém Uram, ha nincs keresni kell minél előbb. Szomorú dolog nőtelen embernek falun lakni.²⁰

A kapcsolat ezzel helyreállt, Szemere elismeri Kazinczy elemzésének jogosultságát, s végre beszámolván Vitkoviccsal és Horváttal való ügyeikről, a triász helyzetéről, hálásan köszöni meg a személyiségének ismeretéből fakadó és így adekvát útbaigazítást.²¹ Szemere 1812 május-júniusában nem Pécelen, hanem Pesten tartózkodott, s részt vett a pest-budai irodalmi életben, emellett Vitkoviccsnak is besegített, hogy azután Pécelre hazatérvén, újra a társaséletbe és a társaséletbe kötődően az irodalmi munkálkodásba vesse bele magát.

20 Kazinczy Szemerének. Széphalom, Apr. 19d. 1812. *KazLev* XXIII. 208–210

21 „Nékem még több bajaim voltanak, mint társaimnak, mert náloknál nyughatatlanabb szenvedő és várakozó vagyok. Nagy, igen nagy hálával tartozom Édes Uram Bátyámnak a' vigasztaló levélért: az önbizodalmat nyújtott magamhoz, erőt ada ki lelkemnek, 's békességes túsra tanított meg; 's most ismét fel vagyok tisztúlva.” Szemere Kazinczynak. (Pest) Jun. 15. 1812. *KazLev* IX. 500–501.

Szemere Juniusban három hétig itten helyettem vicegazdálkodván, íra hozzád. [...] Szemere dalloz, és sonettoz. Őt a Pest Vármegeyi Földes aszszonyok, és kisaszszonyok újra a Poesisra édesítették, és a házasulandó tüzes vágyát egy kevésse elenyhítették. Tsókol ő is ezerszer Tégedet.²²

1812 nyaráról nincsenek értesüléseink, úgy tűnik azonban, Szemere végső soron továbbra sem azt az utat választotta, melyet Kazinczy helyesnek látott volna számára, s oly mértékben nem, hogy Kazinczy ekkoron már igazán megnehezített rá. Hibájául róta fel hallgatását, döntésképtelenségét a helyzetében legfontosabb ügyben, vagyis a megfelelő egzisztencia megteremtése és az irodalmi munka együttes véghezvitele összehangolása terén: „mindég magán kívül ábrándozik. – Gondban vagyok ezen kedves barátunk miatt, elrontja magát, 's végre hypochondria lepi-meg.”²³ A *hypochondria* terminus Kazinczy szóhasználatában a melankóliát, depressziót, a döntésképtelenséget, passzivitást (vagyis az élet aktív irányításának hiányát), az értelmes társas kapcsolatok hanyagolását, bezárkózást jelent. Kazinczy e szót a későbbiekben is mindig negatívan használta (Berzsenyire és főként Kölcseyre), és teljes mértékben elutasította ezt az attitűdöt. Amint Helme-czy Mihályhoz írott leveléből kitűnik, a *hypochondria* ellenszere: a házasodás.²⁴

Szemere szeptember végén ismét tájékoztatja Kazinczyt helyzetéről, anyagi-gazdasági gondjairól („Az Atyám halálos beteg, a' Capitalisok meghatároztatását be kell várnom, eladott boraimnak hordójik veszedelemben forognak, 's tehát szüretem is”²⁵), miközben Szemere erdélyi literátor társa, Döbrentei Gábor, Kazinczy aggodalmait visszhangozva fejt ki a mesternek abbéli véleményét, hogy a helyzet súlyossága miatt „Palit” már csak a házasság és egy erre alkalmas személy terelhetné a helyes útra, sőt, Döbrentei szóhasználatában itt már *megmentés*-ről esik szó. „A' mi kedves Palinktól mind eddig nem vettem csak egy betűt is. Én nem tudom, miért? Bárcsak valaki Véd Angyalává lenne, 's megmentené.”²⁶

Szemere azután 1812 késő őszén, telén megteszi, amit környezete várt tőle, legalábbis az első lépést: döntésre jut, meg fog házasodni, bár kételyeit (főként anyagi helyzetét illetően, másfelől várakozását, milyen módon fogja befolyásolni életét ezen számára igen jelentős döntés) nem hallgatja el. Az első pozitív kijelen-

22 Vitkovics Kazinczynak, Pest, Jún. 29d. 1812. *KazLev* IX. 526, 527. Szemere pesti tartózkodását Virág Benedek is említi Kazinczynak: „Szemerénk három vagy négy nap előtt búcsúzott el tőlem Péczelre; mert haza utazott minekutánna némelly materialékat öszszve szedett volna a' nagy coloniában. Sokat nevetek ezen gyerekeknek; midőn p. o. 7. v. 8 óraker a' hídon megállunk – estve – a' sétálás óráján: »ennek szép szeme van; annak homloka, bodros haja, kis szája, nagy begye” 's a' t.«” Buda, Jún. 27d. 1812. *KazLev* IX. 523.

23 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Sept. 7d. 1812. *KazLev* X. 109.

24 Kazinczy Helme-czy Mihálynak. Széphalom, Septb. 10d. 1812. *KazLev* X. 111 – 112.

25 Szemere Kazinczynak. Péczel, Sept. 29d. 1812. *KazLev* X. 132.

26 Döbrentei Kazinczynak. Nagy Bún, Szeptember 30dikán 1812. *KazLev* X. 135.

tést Kazinczynak egy Zemplén vármegyéből származó házassági hír kommentálásaként teszi – visszafelé tekintve, sajtóságságos módon, hiszen az, akinek házasságához gratulál, nem más, mint későbbi feleségének nővére, Szemere Teréz.

Szemere Theréz tehát Asszony? Sok igen sok szerencsét! Méltóztassék elhinni Édes Uram Bátyám, hogy ha úgy lehetne mint nem, ma mingyárt házasodnám. A' Kir. Rescriptumot várjuk, azután felmondunk, 's készülni fogok az útra, melly vagy égbe vagy poklokra viszen. Be boldog Édes Uram Bátyám! Édes Uram Bátyám a' kebelbe jutott, 's nem oda, hol sírás rívás van és fogaknak csikorgatása! Az én koczkám még vetetlen.²⁷ [...] Mik történnek Pesten, nem tudom. Közél egy holnapja, hogy itthon ülök. Most nem örömet távozom a' Háztól, mert a' cselédség ha férjfit nem érez, gonosz. Osztán az Édes Anyámnak is Vigasztalóra, mulattatóra van szüksége. Volna bizony szükség gazdasszonyra is már! mert most mindég az anyám fárad. Ég vagy pokol, tovább nem várok. A' testvérem pénzt ígért kikészítesemre. Hoz, nem hoz, Vőlegény leszek. Az én akaratomon eddig sem múlt. Vagy csak nem házasodom még is. Nem addig míg gazdaságom olly lábra nem tétetik mint a' testvéremé, Ábrisé, volt akkor mikor feleséget vett. Mikor lesz pedig az!²⁸

Szemere decemberben tehát, miután már egy hónapja nem mozdult ki Pécelről, ahol özvegy édesanyjával élt együtt, s feltehetően ezen egy hónap alatt intenzíven szembesülhetett a családi gazdaság intézésének menetével és problémáival, gazdasági, racionális okokat nevez meg a házasodás motivációjaként, ám annak gátló tényezőjeként is, tudniillik nincs olyan anyagi helyzetben, mely a házasságkötést számára lehetővé tenné. Decemberi levelének azonban emellett van egy figyelemreméltó fejleménye: már nemcsak a házasodás szándéka jelenik meg benne, hanem a házassági tervek esetleges tárgya is nevesítve: Fáy Susie.²⁹

Az 1813-as év kezdetén Szemere ugyan nem, de Vitkovics és Helmecczy tudósítják Kazinczyt, milyen fejlemények vannak Szemere háza táján. Vitkovics szerint Szemere továbbra is Pécelen tartózkodik, és egyszerre „gyászol és dalol”,³⁰ illetve gazdaságát igyekszik rendbe hozni, ami Vitkovics szerint azért adhat okot aggodalomra, mert saját tapasztalatából kiindulva – ügyvédként praktizál – jól tudja, hogy a megélhetés biztosítása a poézis művelésével igen problematikusan összeegyeztethető: „Szemerénk Pétzelen úzi a gazdaságot; ront, épít erősen. Attúl tartok, hogy a' Lessing' fetskéjének, melly a Városra ment lakni, 's elfelejtette az éneklést, sorsa ne érje. Engem is a Procatori civakodás elszoktatott a Heliconi szent Hivataltúl.”³¹ Ám Helmecczy Mihály ennél sokkal aggasztóbb dolgokról szá-

27 Szemere Pál Kazinczynak. Péczel, Octob. 6d. 1812. *KazLev* X. 152.

28 Szemere Pál Kazinczynak. Dec. 29d. 1812. Péczel. *KazLev* X. 212. Ábris = Szemere Ábrahám, Szemere Pál bátyja.

29 Fáy Zsuzsannáról I. Völgyesi Orsolya Fáy András házasságáról szóló tanulmányát. (2003. 459 – 460.)

30 Vitkovics Kazinczynak. Pesten, Febr. 23ikán 1813. *KazLev* X. 272.

31 Vitkovics Kazinczynak, Pesten, Martius 30ikán 1813. *KazLev* X. 299.

mol be Kazinczynak, eszerint Szemere „5 vagy 6 hét oltá mindég Carnevált tartott távol Péczeltől”, s képtelen rászánni magát arra, hogy levelet írjon Kazinczynak (amely nyilván egyfajta ön-elszámolás is lenne, mivel tisztában van azzal, mesterre milyen elvárásokat is támasztott vele szemben).³² Kazinczy lesújtóan reagál a hírre: „Barátom, az olly ember, a’ ki annyira magán kívül él, hogy a’ Carnevalozás miatt legszentebb kötelességeit feledheti [...] Piruljon vétkes tetteiért. Nagy talentom, szép érzésű ember, de szánakozást érdemlő ember.”³³ „Sajnálom azt a’ szeretetre olly méltó embert, ’s oda van minden bizodalmam, minden reményem. Így élni minden eszmélet nélkül! – Borzadok mikor elgondolom, mi lehetne és mivé tette magát.”³⁴

Ekkor azonban, április második felében, hosszú levél érkezik Szemerétől,³⁵ aki miután részletesen beszámol literátori munkálkodásáról, főként Fáy Susieval esett kalandjairól tájékoztatja Kazinczyt, s az események még a minden rosszra elkészült mester előzetes elképzeléseit és várakozását is felülmúlják.

Mi történt velem Aprilis első napján, hadd beszéljem el még ezt. Három napig múltunk Gombán akkor [...] Vacsora után sokáig felvultunk [...] Susie az ölembe, nem az ölembe, hanem, ki kell mondanom, a’ czombomra ült, én megöleltem, megcsókoltam ’s ajkaink sokáig némán melegültek, forrottak egymáson, de szomjam nem hogy oltatott volna, sőt mind inkább nevedett ’s ekkor szám a’ mellyének esett, ’s azt ezer csókokkal hintegettem el. Tovább ragadt a’ hév, de nem bátorkodtam, ’s csak reszkető néma ajkam mondotta mit akarok, ’s Süsie nyakkendőjével firhangot csinálván felettünk, egyik kezével a’ kebelt megnyitá, ’s a’ bimbó számban vala. Hiszi e Édes Uram Bátyám, hogy én mind ezen fellobbanások mellett is, mellyeket csonkán és hézaggal írok itt, vettem annyi erőt, annyi józanságot magamnak, hogy Susiet megvizsgáljam, ’s megnézzem ha szerelem e az, erántam égő szerelem, melly vele ezt téteti? Vettem, de hinni még sem tudok, az az eszem nem tud; noha szívem már hiszen. De ez a’ pásztoróra ’s az, hogy nem én előztem meg Susiet, hanem ő engemet, bár melly kedves volt is, sok nem tudom, nem akarom ki mondani, mit, gyanítat velem. Azonban ha ezen gyanuimat elverhetném, még akkor sem bátorkodnám Susiet megkérni.³⁶

Kazinczy 1813. május 7-én kelt, igen éles hangú válaszlevelében, pedagógiai célzatú, „kegyetlenségig vitt megtámadással” ítéli el Szemere utóbbi hónapokban tanúsított magatartását általában, ami pedig Fáy Zsuzsannát illeti, némi részvétellel azt tanácsolja Szemerének, azonnal hagyjon fel a lánnyal kapcsolatos terveivel, és lehetőleg a közelébe se menjen.

32 Ezt Kazinczy idézi Helmecczynek hozzá írott márciusi leveleiből. Kazinczy Helmecczy Mihálynak. Széphalom, April. 21d. 1813. *KazLev* X. 333.

33 Kazinczy Helmecczy Mihálynak. Széphalom, April. 21d. 1813. *KazLev* X. 333.

34 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Apr. 25d. 1813. *KazLev* X. 338.

35 Szemere Pál Kazinczynak. Péczelt, April. 15d. 1813. *KazLev* X. 305–314.

36 Szemere Pál Kazinczynak. Péczelt, April. 15d. 1813. *KazLev* X. 312.

Ne! ne! az Istenért ne! Vitanda est improba Siren! – Quanta laboras in Charybdi, Digne puer meliore flamma! [...] Ne! ne! az Istenekért ne! Kerülje a' hálót, édes Palim! Nem kell vele lenni soha! soha nem tanú nélkül! 'S még jobb volna tanúk nélkül sem! [...] Üljön honn, 's ne töltsé veszedelmessé lehető helyeken napjait, éjjeleit.³⁷

A helyzet tehát megfordult, míg 1812 elején Kazinczy azon aggódott, hogy a munka vonná el Szemerét a családi egzisztencia megalapozásától, most Szemere ugyan szemmel láthatóan erőfeszítéseket tesz a házasságra, választása helyeségéről azonban elementáris vonzódása ellenére maga sincs meggyőződve, környezete ítélete pedig egyhangú: Szemerét a házasságra teljes mértékben alkalmatlan, destruktív, a nővel szemben támasztott társadalmi elvárásokat ügyesen negligáló személy kerítette hatalmába. A szirén metafora, melyet Kazinczy alkalmaz, tökéletesen illeszkedik ehhez az értelmezéshez, a bűnös nem Szemere, ami finom pszichológiai érzékről tesz tanúbizonyságot, hiszen Kazinczy nem őt hibáztatja, tudniillik, itt úgy tűnik, mintha Szemere egy nálánál hatalmasabb erőnek lenne kiszolgáltatva, s így az egyetlen lehetséges megoldás az eltávolodás, a menekülés. Fáy Susie ugyanakkor nem démonikus, csupán felszínes és testi-lelki értelemben is megbízhatatlan személyként jelenik meg. Június elején azt tudhatjuk meg Kazinczytól, hogy Szemere legalább a minimálisan szükséges lépést megtette, elutazott Pest megyéből és Fáy Zsuzsi közeléből, ám a vész, mely Szemerét szirének, Kharübdiszek és örvények útjába vezette, Kazinczy értékelése szerint továbbra sem múlt el, ezért újabb határozott közbeavatkozásnak érzi szükségét, s ezen elhatározását Vida Lászlóval és Kölcseyvel is közli.

Szemeréről is írtam. Megint nem tudok felőle semmit egyebet, mint azt hogy Patayval Máramarosba útazott. Megmagyarázhatatlan előttem a' mit teszen, 's szeretném kiragadni azon társaságból, hol meg fog halni azon dicső pályának, mellyet nagy fénnel futhatna. Rettetget az a' gondolat is, hogy Fáy László meghala, 's így a' házasság még inkább meg fog készülni. Bár közelebb lankám Pesthez, hogy ragadhatnám-ki azon örvényből, melly őtet elnyelni készül. A' barátságunk erőszakot is szabad tenni, a' hol látja, hogy arra kerülhetetlen szükség van.³⁸ [...] A' mi Szemerénk elrontja magát. Hypochondriája nagyon elérte. [...] Egész holnapokat tölt új gazdasága 's lakja helyén kívül, 's megholt barátjainak, literaturánknak, míg részegsége kipárolog. 'S ezt egy 30 esztendő't elérte ember teszi! – Szeretem, 's fogom mindég. De szánom, 's inkább vagyok barátja, mint hogy ezekért intés, dorgálás, kérelmek nélkül hagyhatnám.³⁹

37 Kazinczy Szemere Pálnak. Széphalom, Máj. 7d. 1813. *KazLev* X. 362.

38 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Jún. 3d. 1813. *KazLev* X. 398–399.

39 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, Jún. 3d. 1813. *KazLev* X. 401–402.

S míg a Válon tartózkodó Horvát István Vitkovicsnak szintén Szemere közelgő házasságáról írva kedélyes idillként vizionálja azt,⁴⁰ aközben a Kazinczy-levelezésben a Szemerét ismerők kizárólagos témája Szemere „eltévelyedése”.⁴¹

Am időközben Kazinczy számára biztató jelek is mutatkoznak. Június végén veszi kézhez Kölcsey egy levelét, melyben Kölcsey arról számol be, hogy felújítván levelezését Szemerével, annak reakciójából világosan kitetszik, hogy gondolkodása és érzelmei milyenségét tekintve Szemere az, aki volt. Kölcsey érvelése szerint a változás csupán átmeneti kontrollvesztésnek tulajdonítható („egy részegítő pillantatnak fogamatja volt”), ráadásul a hiba és gyengeség éppen Szemere emberi s így szeretetreméltó mivoltát bizonyítja (impliciten felkínálva a lehetőséget a szeretet gyakorlására a megtévelyedettnek megbocsátó számára is).⁴² Vida László ugyancsak 1813 június végén, arról tudósítván Kazinczyt, hogy Szemere visszatért Pécelre máramarosi kalandozásaiból, szintén pozitív hírekről ad számot: Szemere fogadalmat tett, hogy Fáy Zsuzsíról letesz, sőt, kifejezetten egy újabb házassági célszemélyt nevezett meg, ráadásul mindezt Kazinczyval konzultálva óhajtja véghezvinni, így amint Vida írja: „telyes reménységem van az ő megtérése felől.”⁴³

És valóban, hogy Vida szavát idézzük, Szemere „megtért,” kettős értelemben is: szakítani igyekszik korábbi aspirációinak tárgyával, és végre felkeresi Kazinczyt Széphalmon. A pozitív fejleményekről, s – egy túlzottan szellemesnek nem nevezhető kifejezéssel élve – a pálfordulásról, a tékozló fiú megtéréséről szellemi atyja házához, Kazinczy Vida Lászlónak számol be, 1813. július 2-án. E levélben bukkan fel először – mint lehetséges házastársé – Szemere Krisztina neve.⁴⁴

Szemere Pál barátunk Június 30dikán az az tegnap előtt nálam hála. Késő estve érkezék ide Kazinczy Istvánal, ki el nem ereszi, míg valamely leánynál Zemplényben meg nem akad. Ahhoz Palinak ezer szerencsét kívánok. Szóllék vele, bátran, szabadon, mint barát, mint atya, 's feddettem. [...] megmagyarázta, hogy a' bolondulásig égett Susiért, noha látta, hogy ő néki veszedelmes; kerülte, de közel akara lenni hozzá; 's most is azért jött ide, 's azért lesz itt Augustus végéig, hogy a' veszedelmes leány el ne tébolyítsa. – Tetszik nekem, hogy Pali itt Szemere Kriska felől gondolkozik. Jó személy, és jó anya gyermeke.⁴⁵

40 Horvát István Vitkovicshoz. 1813. június 13. H. n. [Horvát beteg volt.] „Képzelted mint busúltam rajta hogy Meséidnek 's Epigrammaidnak kijöttöket meg nem élhetem, sem Palink ifiu Feleségének babázását; pedig e' kettő az most már [1 olvashatatlan szó; a papír betépve] kihalása után, a' miért még kevés időig élni óhajtok.” SzT. IV. 25.

41 Vida László Kazinczynek. Törtely, Junius 15d. 1813. *KazLev* XXIII. 224. Kazinczy Helmecky Mihálynak. Széphalom, Jún. 23d. 1813. *KazLev* X. 427.

42 Kölcsey Kazinczynek. Álmosd, Jun 25d. 1813. *KazLev* X. 431 – 432.

43 Vida László Kazinczynek. Törtely, Junius 27d. 1813. *KazLev* XXIII. 226.

44 Ez azonban korántsem határozott és kizárólagos szándékot jelezhetett, legalábbis egy héttel később Döbreneni Gábornak szóló levelében Kazinczy még így ír: „Szemere Pali itt van, nálam már volt, 's ismét lesz. Házasodik innen, de még nem tudja, kit fog.” Széphalom, Júl 8d. 1813. *KazLev* X. 481.

45 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Júl 2d. 1813. *KazLev* X. 452 – 453.

A Szemere-család Lasztócon élt (ma Lastovce, Szlovákia), Kazinczy lakhelyétől, Széphalomtól két órányira, amint Kazinczy egy Pálóczi Horvát Ádámnak címzett levelében le is rajzolta („ímhó egy kis Mappája az én vidékemnek”),⁴⁶ az út Széphalomtól Alsó- és Felsőregmecen át vezet Lasztócra. Kazinczy ismerte a családot, rokonai is laktak Lasztócon. Ludovico Nagy másfél évtized múlva, 1828-ban megjelent adatsora Lasztócon 138 háztartást, 599 római és görög katolikus, 334 protestáns, 75 izraelita, összességében 1008 lakost regisztrált.⁴⁷ Fényes Elek újabb másfél évtizeddel később az 1469 hold szántófölddel rendelkező faluból magyar, ruszin és szlovák népességről számol be, a római katolikusok számát 253-ra, a görög katolikusokét 30-ra teszi, a településen római és görög kath. paroch. templom s református anyaegyház működik.⁴⁸

Szemere Pál és Szemere Krisztina távoli rokonai voltak egymásnak. A szemerei Szemere család a honfoglaló Huba vezérre vitte vissza eredetét.⁴⁹ A család a reformáció után protestáns lett,⁵⁰ Abaúj, Borsod, Ung és Zemplén vármegyékben viseltek hivatalokat, és természetesen számos más nemesi családdal (Bárczay, Bay, Boronkay, Bossányi, Darvas, Fáy, Fráter, Ilosvay, Keczer, Kandó, Kazinczy, Máriásy, Mocsáry, Ottlik, Puky, Putnok, Pongrácz, Szilassy, Szirmay, Tussay, Vay, Vattay, Zoltán) álltak rokonságban.⁵¹ A borsodi ágából származott Szemere Pál⁵² (és egyébként az 1812-ben született Szemere Bertalan is), míg Szemere Krisztina a család egy másik ágához tartozott; anyja Vattay Krisztina, apja Szemere László, 1802-ben országgyűlési követ,⁵³ aki 1812 decemberében meghalt.⁵⁴ Szemere Krisztinának három élő testvére volt:⁵⁵ nővére, Teréz (aki 1812-ben Bay József Bereg megyei földbirtokoshoz ment feleségül, és akinek házasságkötéséről, mint láthattuk, éppen Kazinczy számolt be Szemere Pálnak), és két öccse, György (később Ung vármegyei főszolgabíró) és Miklós, aki tíz évvel Krisztina után, 1802-ben született, később a lasztóci kúriát és családi birtokot örökölte, s maga is költőként lett ismert.

46 Széphalom, Júl. 27d. 1814. *KazLev* XI. 484.

47 Nagy, Ludovico 1828. 247. Összehasonlításképpen Szemere Pál (és 1828-ban már Szemere Krisztina) lakhelyének, azaz Pécelnek adatai: 152 háztartás, 372 római katolikus, 1180 protestáns, 222 izraelita, összességében 2048 lakos.

48 Fényes E. 1851. III. 13.

49 Nagy I. 1863/1988.^R 595; Szemere M. 1882. I. III; Tóth L. 1885. 165–166; Perényi J. 1897. 3–4.

50 Tóth L. 1885. 166.

51 Tóth L. 1885. 166–167.

52 Nagy I. 1863/1988.^R 602.

53 Nagy Iván szerint Ung vármegyéé, Payzssos Andor szerint Zempléné, Perényi is Payzssos adatát veszi át. Nagy I. 1863/1988.^R 600; Szemere M. 1882. I. IV; Perényi J. 1897. 8.

54 *KazLev* XI. 498.

55 Nagy Iván leszármazási tábláján további négy testvér van feltüntetve (Nagy I. 1863/1988.^R 600.), de ez Szemere Miklós életrajzírója, Perényi József szerint tévedés. A Nagy Iván jelezte Bora, Janka, Judit és József, házasságot megért testvérek neve az általam látott dokumentumokban sem bukkant fel. Nagy Iván ugyancsak tévesen közli Szemere Miklós születési évét (1804, 1802 helyett).

Szemere Krisztináról 1813-ig egyelőre szinte semmit nem tudunk. Gyászjelentése szerint⁵⁶ 1828-ban 36 éves volt, ennek alapján 1792-ben született.⁵⁷ Kazinczy leveleiből⁵⁸ az derül ki, hogy kis termetű, „de kedves formájú,” szőke, világos arcbőrű és szemű, németül is beszélő és franciául olvasó, művelt, jó nevelésben részesült lány volt. 1813 nyarán Szemere Krisztina 21 éves volt, egyik öccse, a Sárospatakról feltehetően szüenidőre hazatérő Miklós pedig 11. 1813. július-augusztusában Szemere Teréz szintén Lasztócon tartózkodott, terhessége utolsó stádiumában, szülni tért haza Beregből az anyai házhoz férjével.⁵⁹ Ami a lasztóci Szemere-családról egyáltalán tudható, az a Szemere Miklóstra vonatkozó megemlékezésekből, életrajzokból szedhető össze.⁶⁰ Eszerint „költőnk” (azaz Szemere Miklós és így Krisztina) „atyja azon régi jó táblalírák közzé tartozott, kik a »beatus illét« dudolva, a meleg családi tűzhelyet, csendes folyásu falusi gazdaságot, nem örömet cserélték fel a közügyek küzdelmes harcaival,”⁶¹ „egyébiránt kitűnően jó kedélyű, trefás öreg úr volt, ki másokat hangos kacajra gerjesztő trefái közt soha el nem mosolyodott. A gazdálkodást László úr sem kedvelte.”⁶² Szemere Krisztina anyjáról, Vattay Krisztináról, annyi tudható meg, hogy „szelid kedélyű jó anya volt,” aki „iskolai szüenidőkre hazakerült fiát szilajabb mulatságaitól elvonva, vele Kölcsey vagy Kisfaludy verseit” olvastatta fel.⁶³ Vattay Krisztináról szelidsége és a költészet iránti fogékonysága mellett más nem derül ki, ugyanis ennek kapcsán minden megemlékező automatikusan áttér a fékezhetetlen gyermek, Szemere Miklós anyaszomorító cselekedeteinek taglalására. Így talán Szemere Krisztina is tanúja lehetett annak az (1808/1809 őszére datálható) esetnek, amelynek főszereplője hiperaktívnek tűnő⁶⁴ kisöccse volt.

56 L. a 251. lábjegyzetet.

57 A lasztóci református anyakönyvek csak 1800-tól maradtak fenn. – Kleščinsky Zsuzsa, a Kassai Levéltár munkatársának szíves közlése.

58 L. alább.

59 Kazinczy Helmecky Mihálynak. Széphalom, 1813. aug. 18. *KazLev* XI. 27–28.

60 A három fő forrás: Szemere Miklós műveinek 1882-ben megjelent három kötetes kiadása, melyhez veje, Payzsoss Andor írt életrajzi adatokat is tartalmazó előszót; Tóth Lőrinc 1883. március 28-án, a Kisfaludy Társaságban felolvasott Szemere Miklós-emlékbeszéde, és Perényi József 1897-es Szemere Miklós-életrajza. Payzsoss és Tóth Lőrinc személyesen is ismerték az 1881-ben elhunyt Szemere Miklóst, Perényi pedig Payzsoss-sal konzultálva írta életrajzát, aki számos családi iratot, levelet bocsátott rendelkezésére.

61 Szemere M. 1882. I. IV. (Ugyanez Perényi J. 1897. 8.) Tóth Lőrinc egyébként csak „Kisfaludy regéit” említi. Tóth L. 1885. 172.

62 Tóth L. 1885. 171–17. A gazdálkodás mérsékelt szeretetére vonatkozó kitétel Szemere Miklóstra utal, aki köztudottan és bevallottan minimálisan sem érdeklődött a családi gazdaság ügyei iránt, azokat felesége, Máriaássa Anna intézte.

63 Szemere M. 1882. I. IV.

64 Szemere Miklós zabolátlanságáról, mozgáskényszeréről, akrobatikus ügyességéről, mely késő öregségéig megmaradt, minden róla szóló, életrajzi adalékokat tartalmazó írás megemlékezik.

Egyszer többek közt a tolcsvai szüreten nem találták a hat éves kis fiút, s testvére Gyuri árulta el az aggódó szülőknek, hogy a borház padjára fel s a kéményre mászva annak tetején, hol a gólyamadár szokott fészkelni, tótágast áll, feje s kezei alul, lábai az ég fele. Nem mertek rá ijeszteni, hogy le ne guruljon, s szép csöndesen kalácscsal és piros almával csalogatva hívták le az atyai fegyelem földszinti hatáskörébe, midőn aztán tisztességesen meglasnagolták, hogy elmenjen a kedve hasonló gimnasztikai gyakorlatoktól.⁶⁵

Visszatérve Szemere Pál házassági terveire, Kazinczy tehát 1813. július 2-án számolt be arról, hogy lehetséges házastársként Szemere Krisztina szóba jött. Ezek után, különösen az elmúlt hónapok történéseit figyelembe véve, az események, mondhatni, felgyorsultak. A következő, Szemere Krisztinával kapcsolatos közlés már Szemere Páltól származik, aki másfél hónap múlva, Lasztócról kelt augusztus 17-ei levelében a tőle megszokott őszinteséggel és lélektani hitelességgel arról tudósítja Kazinczyt, hogy előző nap megkérte Szemere Krisztina (ahogyan környezetében mindenki hívta, s ahogyan Kazinczy is említette: Kriska) kezét, s az eredményről is: bírja Kriska belegyezését – annak némi fenntartásai ellenére.

Édes Uram Bátyám! Augusztusnak tizenhatodik napja életemnek legnevezetesebb szempillantásai közé tartozik. Vagy örökre áldani fogom azt vagy átkozni. Ha Kriska enyém leszen 's enyém marad, úgy, hiszem 's erősen hiszem, hogy áldani fogom. De a' rágalmazó nyelvek! Ha el nem szakaszthatnak e egymástól bennünket? Érzem én mind becsemet, mind nembecsemet; azonban még is rettegek.

Azt kívánja Édes Uram Bátyám, hogy tegnapi dolgaim felől tudósítsam 's mennél bővebben, mennél környülményesebben. Agyvelőm még most is ég. De tegnap, tegnap! Minekelőtte el kezdettem volna rebegésemet, olly rettentés ábrázatba, állásba téttem, hogy Kriska, a' ki előre sejdített valamit, egynehányszor igazíta a tükörnek, hogy látnám rettenetes formámat. Ő ült 's kötött, én elejébe állottam, akartam szólni 's nem szólhattam. Fel 's alá járkáltam, 's ismét megállottam a' Kedves előtt 's ismét nem leltem szót. Kétszer ivám ki egy meszelyes pohár vizet. Ah, az nem adott bátorságot. Végre ennyit tudtam szólni: Kriska, nem jön a' kertbe egy kevéssé sétálni? – Igen, csak ezt végzem. Idő múlt bele, míg elvégzé, 's én mind addig csak hallgattam. Hallgatott ő is. Egyszer vége a' munkának 's megyünk a' kertbe. Karon fogtam. 'S el kezdünk sétálni, 's én még sem szóllok. Itt híves van, ugymond; a' keszkenőmért

65 Tóth L. 1885. 172. Ez az eset csak Perényinél szerepel még (Perényi J. 1897. 8–9.), de Szemere veje, Payzsoss Andor nem említi, ami ez esetben – tekintettel az egész életrajz kegyeletteljes hangütésére, valamint a Szemere Miklós problematikus gyerekkorának szentelt pár sor mellé beillesztett mentegetőzésnek – talán annak tulajdonítható, hogy Payzsoss Andor nem látta illendőnek egy évvel korábban elhunyt apósa emlékéet ily módon is megörökíteni. Annál inkább kívánta Tóth Lőrinc, aki nyilvánvalóan kedvét lelte e minden bizonyosan közszájon forgó történetek megörökítésében; Szemere Miklós sógora, Szemere Pál kapcsán is több olyan esetet leírt, melyek annak „különcségeit” taglalják (Tóth L. 1885. 168–169.).

mengyek: 's mosolygott. Ne még, Édes Kriskám, csak még zavarodásomból magamhoz térhetek. Mosolygott. Ismét sétálás 's mély hallgatás. Végére elkezdém: Mint volt Maga az én magam viseletével megelégedve? — Igen jól — De én némelykor komor voltam! Nekem sincs eggyaránt és mindenkor jó kedvem. — Igen, de!... törölttem homlokomat, hajaim tépdستم 's csak nem ereszthettem ki számon, a' mit mondani akarék. Én azért voltam olly kedvetlen, mert én magát szeretem. Ha képem és zavarodásom nem eléggé mondja a' mit akarok, úgy hijjában minden akaratom a' kijelentésre. Én soha még szerelmes Declarátiót nem tettem, 's az indúlat — Magához bizodalmam nem lévén — én tudom, Maga engemet nem szeret... — Ekkor Kriska kezdett szólni, 's, Uram Bátyám! melly valósággal, melly okossággal! Értem mit akar, Pali. Azt mondja, hogy szeret, de nehezen hiszem. Maga olly könnyen nem felejtette el Zsuzsit. Maga még most is szereti őtet. — Én Zsuzsit mint Barátja szerettem. Többek előtt tettem ezt a' vallástélt előtte és neki, hogy én veszedelmesnek tartom jobbját megkérni. Osztán a' mi engem Zsuzsihoz vont, az a' szánakozás vala, melly abból vette eredetét, minthogy őtet még testvérjei is rágalmazták. —

Osztán én megvallom, úgymond egy hosszas hallgatás után: hogy én magába szerelmes nem vagyok, sőt mikor Berettőről hozzánk jött, épen antipathiát éreztem maga eránt, de naponként inkább vonzódok maga eránt, 's van a' mit Magában becsülök. De van ollyan is, a' mellytől irtódzom, 's ezen hiba ollyan a' melly mellett én Magával soha szerencsés és boldog nem lehetnék. Meg rettentem. Mi volt? Az hogy én a bort mérték felett iszom. Mentetem magamat. Mondotta hogy Fáy Feri is mentett. De hát alkalmatosnak gondolja e magát, Pali, hogy engemet boldoggá tehetne, 's vélem boldog életet élne? Én a' legboldogabb életet élek itthon: énnekem igen sok gyengeségeim vagynak, el fogja e azokat túrni 's ha tévedni fogok, fog e maga annyi erővel bírni 's annyi szeretettel, hogy szép móddal eligazítson. Igértem 's elmondám, hogy Azt, a' kitől és a' kinek karakterétől boldogságomat várom, meg nem szűnök szeretni, becsülni. Reménylhetek tehát? Én még nem ismerem magát, de ímhol kezem! Maga nem viseltethetik elég háladatossággal Kazinczy eránt. Egyenesen és egyedül csak ennek a' tiszteletre méltó embernek tekintetéből cselekszem e' vakmerő lépést. Megcsókoltam kezét. Vacsorára hívtak. Mentünk. Vacsora után Tercsa felkölt⁶⁶ 's velünk beszélgetett. Jó éjszakát kívánván én, kezem gyengén szorítá meg. Már tudta a' dolgot. Ez talán azt jelentette, hogy nincs ellenére. Bay⁶⁷ örült 's örülve feküdtem le. Ma környüllásimról, Péczelről, az ottani Atyjafiakról kérdezősködött. Bátorabbá tett. 'S most jöttünk haza a' sétálásból.⁶⁸

Kazinczy a levelet aznap éjszaka kapta meg Széphalmon, s reakciója elragadtatott helyeslés — ami a fentiek, azaz Szemere Pálnak azt ezt megelőző másfél évben tett cselekedeteinek értékelése ismeretében nem túlságosan meglepő. Mint

66 Szemere Krisztina nővére, aki pár nappal korábban szült leánygyermeket, s előző nap volt keresztelője.

67 Szemere Krisztina sógora, Bay József.

68 Szemere Pál Kazinczynek. Lasztócz, Aug 17d. 1813. *KazLev* XI. 24—26.

említettem, Kazinczy ismerte a családot, ismerte Szemere Krisztinát is, s nem mellesleg, mint arra levelében Szemere Pál is utalt, aktívan hozzájárult a frigy létrejöttéhez. Kazinczy lelkesült levelek sorában értesíti Szemerével közös ismerőseit az örvendetesként értékelt eseményről. Még másnap, 1813. augusztus 18-án reggel Széphalomról — annak ellenére, hogy a „gyűrűváltásra” maga is siet Lasztócra —, három levelet is ír: Vida Lászlót⁶⁹ és Kölcseyt⁷⁰ röviden tudósítja a történekről, Helmecey Mihálynak viszont a lánykérés előzményeit, s a maga és felesége abban játszott szerepét is leírja.

Szemere barátunk ma fog jegyet váltani Lasztóczon (melly hozzám 2 órányira fekszik, Kázmérhoz félre.) Szemere László Urnak 's Vatay Chrisztina Asszony-nak Chrisztine leányával. Az éjjel vettem tudósítását, hogy Aug. 16dikán magát a' szeretett leánynál bejelentette 's tőle kedves feleletet vett. Én tehát fogatok, 's még dél előtt solennizáltatom a' jegyváltás által a' kötést. Aug. 15dikén ott voltam én is, 's mind akkor szóval, mind az előtt már levelek által készítettem a' dolgot. — A' mi kedves Palink hitvese egygy magyar lelkű, de németül beszél-lő, francziául olvasó, parányi, rendes és kedves, igen derék leány. Még abban is kedvét találta Pali, hogy szókét kap és nem barnát, — mert ízlése eleitől fogva azt tartá, a' mint mondja, kedvesebbnek. — A' Kisasszony atyja most Decem-berben megholt, az Asszony él. Az elsőbb Kisasszony, *Theréz*, tavaly Septem-berben ment Bay József Úrhoz, 's Aug. 15dikén Louise leánykát keresztelte neki a' mi jelenlétünkben a' Kalvin papja — *Chrisztine* a' második gyermek. A' két ifjabb gyermeke a' háznak György és Miklós még Patakon tanulnak. — A' ház tekintetben van, az Asszony példás feleség volt 's jó anyja: — Pali még erszényé-re nézve is jól házasodik. — [...]

Hadd engedjek szabad futást szeszemnek, hadd beszéljem-el hogy a' mi Palink melly rettegve tevő a' lépést. — Ha feleségem és én nem készítettük volna neki az utat, soha, sohja sem fogta volna megtenni merni azt.

Megértvén tőle mingyárt hogy feljöve hozzám, hogy Chrisztint ohajtaná, 's birtoka által magát szerencsésnek hinné, magam mentem-el, 's bejelentém Chrisztinnek, hogy Pali meg fog jelenni. — Azt végzénk Palival, hogy addig oda ne menjen, míg leveledet veendi. Akkor a' vizek köztte és köztem olly nagyok voltak, hogy élet és halál közt lebegett volna a' levélvivő; de Pali általment Lasztóczra, 's mint *ludas* magát félénkké tevő, 's a' leány is, tudván mit akar, vonogatta magát, kerülte Palit, 's Pali még félénkebbé lett, desperált. — Feleségem megszánta szenvedéseit, 's által ment vele, 's szállott sorban mindnyájokkal. — Én ismét leveleztem Chrisztínnel, 's készítettem az utat. — Hogy ismerked-hessenek, Palit ott hagyánk. — Bayné közel lévén a' lebetegedéshez 's végre szülvén is, Pali a' maga rettegései közt jónak látta, halasztani a' dolgot. Végre Aug. 15dikén én is általmenék a keresztelőbe, 's Palinak tüzet adtam, hogy más-nap bizonyosan szálljon. Szállott. Nyugtalan valék, 's tegnap levelet írtam neki és a' feleségemnek, hogy tudósítsanak miben van a' dolog. — A' félénk bajnok elragadtatott örömmel írja, hogy általesett a' bejelentésen, 's kedvese kezét meg-nyerte.⁷¹

69 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom Aug. 18d. 1813. *KazLev* XI. 26.

70 Kazinczy Kölcsey Ferencnek. Széphalom, 1813. aug. 18. *KazLev* XI. 29.

71 Kazinczy Helmecey Mihálynak. Széphalom, 1813. aug. 18. *KazLev* XI. 27–28.

Mint Kazinczynak Kis Jánoshoz és Döbrentei Gáborhoz írott őszi leveleiből kiderül, a gyűrűváltás végül is 1813. augusztus 19-én ment végbe Lasztócon Kazinczy jelenlétében, s az esküvő időpontját 1814 februárjára tűzték ki („öszekelek Februariusban fog esni”⁷² / „Februárban párok lesznek”⁷³ / „Februárban készül meg menyegzőjök”⁷⁴). Kazinczy e levelekben sem felejt el megemlíteni a pár egymásra találásában játszott szerepét: „Én valék kérője ’s boldogítója. Ha valaha valamit, ezt bizony kevélykedve írom”⁷⁵ – ami végül is érthető, hiszen ily módon nemcsak arra volt képes, hogy kirántsa „Palit” az örvényből (ahogyan korábban jellemezte Szemere helyzetét), hanem működő alternatívát tudott kínálni helyette, s behatásának is köszönhetően hat hét leforgása alatt megoldódott Szemere családalapítási problémája. Az őszi levelekben a „Szemere Pál megtérése” történet új elemmel bővül: Kazinczy párhuzamot von Szemere Krisztina és a maga felesége, Török Sophie között (amiként másfél évvel korábban Szemerének írott házassági tanácsaiban is feleségét mutatta fel példaként).

Így a’ két szomszéd hely [Lasztóc és Kázmér – G. J.], két barátnak ada hitvest, ’s úgy hiszem hogy Szemerénk épen olly szerencsés lesz Kriskájában, mint vagyok Sophiamban.⁷⁶ [...] A’ két szomszéd hely két szoros barátnek ada feleséget! és, úgy hiszem, két hasonlító!⁷⁷

Ez az analógia – ismervé Kazinczy nagybecsülését felesége, a háziasszony, a családanya, a lelki társ iránt – igen pozitív értékelésnek tekinthető, s nyilván a mátkát még nem ismerő literátor-társak körében is ennek megfelelő elvárásokat keltett.

Szemere augusztus végén visszatér Pécelre, megírja Kölcseynek a jegybe lépést, majd azt, hogy már megvette a „méregdrága menyegzői kocsit,”⁷⁸ s érkeznek az első reakciók is barátaitól, ismerőseitől. Szeptember 9-én Kölcsey reflektál a hírre; elküldi az irodalomtörténet és Kölcsey biográfusai számára némiképpen talányos *A jegyváltó* című versét, a következő sorok kíséretében: „Kihívlak vőlegény! Viadalra hívlak ki! Ha írtál-e már nagy lépésedről, és ha írtál-e forróbban mint én. [...] Adieu – öllelek véghetetlen szerelemmel, mint mátkád ölelni soha

72 Az esküvőre vonatkozó kifejezések variánsait a Szemere Krisztina és Pál házassága kapcsán amúgy is – megítélésem szerint – jól vizsgálható házassági terminológia illusztrálása céljából idézem. Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Septbr. 8d. 1813. *KazLev* XI. 45.

73 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Octóber 4dikén, 1813. *KazLev* XI. 75

74 Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, Sept. 4dikén 1813. *KazLev* XI. 43.

75 Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, Sept. 4dikén 1813. *KazLev* XI. 43.

76 Kazinczy Kis Jánosnak, Széphalom, Sept. 4dikén 1813. *KazLev* XI. 43.

77 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Octóber 4dikén, 1813. *KazLev* XI. 75

78 Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pécel, 1813. augusztus 29; 1813. szept. 7. SzT. IV. 37, 38.

sem foghat – ez a szív nem a lánykájé.”⁷⁹ Egy hét múlva Kölcsey olvasmány-élményeiről számolva be Szemerének von párhuzamot a maga és barátja helyzete és lelkiállapota között.

Ő [Kölcsey harmadik személyben ír magáról – G. J.] görögül tanul s néhány napok óta Pindárt olvassa, s bár iszonyú nehéz, mégis az Olympiákon csaknem egészen túlment. Minő író az, Pali, minő lángszárnyú ész! minő boldog lenne az, aki őt méltán fordíthatná! Én ezt teszem, te mennyegzői kocsit vásárolsz. Boldog te minden bajaid közt, mert igaz, magas kény vár reád, melynél kisebb minden baj.⁸⁰

Ugyancsak 1813 szeptemberében Ajtay Sámuel a korábbi elragadtatott, irodalmi párhuzamokkal élő fogadtatás mellett,⁸¹ praktikus és józan értesüléseket közöl Szemerével, és kommentárokat fűz a házasság híréhez. Egyfelől, Szemere Krisztina nővérének és sógorának ismeretségi körébe tartozván, azt ígéri Szemerének, hogy igyekszik dicsérni őt a Szemere család előtt (tehát a gyűrűváltás még korántsem jelenthetett végső bizonyosságot), másfelől arra is felhívja Szemere figyelmét, hogy a házasságkötést ne halogassa sokáig, mivel értesülései szerint Kriskának más kéréje is akad.

Épen tegnap vettem onnan hazul Levelet, melyben házasságod oda le régen tudva van. A' Bay József Testvére most Debreczenben lesz, sőt ő maga feleségestől, bízd reám magad érted mindent el-követek; ha pletykák lesznek rólad azt is ki tudom, 's veled közlöm még ezen vásárról. – Azt is írják ugyan azon Levelemben, h Domahidy Antal⁸² készült Kriskádra, de hála az egeknek hogy neked nem neki [–]⁸³. Ő meglehet [–] fog elkövetni, de ne féj, mert ha a' mi Szegény Házunk tud valamit ki eszközzeni – pedig tudunk, mert Gulácsiné a' Bay Jósi testvére testi lelki barátnéja Házunknak, – én ugyan az ő lejedő [?] szerencsáját is elrontom. És inkább tiéd legyen mint övé, a' minthogy már a' tiéd is, csak hogy azt commendálok ne késsél vele felette soká. Tudosits postán mentül elébb állapotodról, készületedről.⁸⁴

79 Kölcsey Szemeréhez. Álmosd, Szeptemb. 9-d. 1813. Kölcsey F. 1960. 86.

80 Kölcsey Szemeréhez. Álmosd, szept. 15. 1813. Kölcsey F. 1960. 90.

81 Novemberben majd Döbrentei Gábor is így ír: „Szemerének a' legszebb örömeiket ohajtom, 's hogy úgy fejtsse belőle Krisztínje a' szépnek érzését, úgy gerjessze halhatlan (!) dalra, mint Bertola leírása szerint, Gessnert lelkesítette, az ő Daphnéja.” Döbrentei Gábor Kazinczyknak. Kolozsváratt, Nov. 19dikén 1813. *KazLev* XI. 136.

82 Nem tudtam kideríteni, kiről lehet szó. Kölcsey Ferenc unokahúga, a 18 éves Kölcsey Antónia 1839. május 20-ai naplóbejegyzéséhez („Tegnap jöttünk haza mi lányok Naményból a' Domahidi lányoktól”) fűzött jegyzetben szerepel egy Domahidy Antal: „Domahidy Antal és felesége, Ujhelyi Veronika, valamint öt gyermekük, köztük Kölcsey Antónia két barátnője, Amália és Lujza.” Kölcsey A. 1982. 53, 286.

83 Az olyan szavakra, melyeket a kéziratokban nem tudtam kiolvasni, a továbbiakban ezzel a jelöléssel utalok. Szövegolvasási bizonytalanságaimat [?] jellel jelölöm. – G. J.

84 Ajtay Sámuel Szemere Pálhoz. Pest, 1813. szeptember 27. SzT. IV. 48.

Helmeccy Mihály Szemeréhez 1814 október elején írott levele a jókívánságokon túl („Adja Hymen a’ legboldogabbik! hogy midőn Kedves Kis Hölgyed, ’s benned ’s általad már a’ mi Barátnénk is, kiragad bizonytalanságaidból, ’s Kétkedő borongásaidból”) megint más természetű problémák meglétére utal: Szemerének meglehetősen súlyos terhet jelent a házasság pénzügyi oldalának rendezése.

Hogy a’ Kikészítettetés sokféle Aggodalmi elleptek, azonnal gondoltuk. Én ha az öreg Consiliariustól felvehetem Novemberig minden pénzemet, 1000 váltóval szolgálhatnék, de magam is kételkedem ha leteendheti e a’korra. Azon esetre még is ha 1000 forintomat fel nem vehetném, szívesen általam azon 500 váltóftot, mellyeket Berzsényi’ szerteküldözgetett Nyomatványaiából Leopoldi [?] vásárkor bévenni reményelek, hogy legalább negyedét pótolhassam ki a’ hézagnak. [...] bízom Trattner barátságában, hogy tisztos feltételek mellett Tőle legalább 1000 forintot felvehetünk.⁸⁵

Szemere október 11-én levélben számol be Kazinczynak az esküvői előkészületekről: eszerint szeptember 8-án indult el Pécelről és a következő állomásokat teljesítette egy hónap alatt: Szárazbó, Tiszanána, Ábrány, Vatta, Eger, Szárazbó, Poroszló, Tiszafüred, Szentimre, Tiszafüred, Nána, Szárazbó, annak érdekében, hogy a házasságkötéshez szükséges anyagi eszközökhöz hozzájusson, és lovasfogatához a lovakat (a kocsit már szeptember elején megvette) beszerezze.

Sok felől tehetnék panaszt: de csak hogy pénz vagyok. A’ Szent-Imrei portiókat 2000 v.ban zálogosítottam el. Ezer és háromszáz már nálam van; a’ 700at November 8d. veszem kezemhez. Bár csak lovakat lelhetnék! Füreden Józsa bátyám négy pejt választott öszve 1100 ftért. Eggy közzülök meg-sántult ’s hármat nem vettem által. Az Egri vásárban nem láttam nekem való lovakat. Sajnálom, hogy a’ Debreczeniről és Vácziról el kelle maradnom. Már csak a’ Nagy-Kőrösi vagyok hátra, melly October 26d. esik. Megtörténhetik, hogy a’ Nagy-Kőrösit is hijában keresem meg Vidával, ’s így a’ lóvételt a’ Pesti novemberi vásárra kell halasztanom, ’s e’ szerént osztán a’ Hegyalljai útam is későbbre halad. [...] Félek hogy Kriska hidegség gyanánt ne végye a’ hosszas elmara-dást. E’ végett is Édes Uram Bátyámat instálom alázatosan. Méltóztassék ötét, addig is míg nékie írnék, megnyugtani. Az ő és a’ magam becsülete kívánja, hogy a magam tulajdon alkalmatosságán jelenjek meg most már Lasztóczon.⁸⁶

Az Ajtay Sámuelről szerzett információk a lehetséges vetélytársakról, az anyagi problémák, hosszú távolléte menyasszonyától, és az, hogy ezalatt sem Szemere Krisztinától, sem az összekötőként felkért Kazinczytól nem kapott híre-

85 Ismeretlen (Helmeccy Mihály) Szemere Pálhoz. Gödre, 1813. október 1. SzT. IV. 50. – A Szemere Tár leveleinek adatait a Ráday Gyűjtemény *Kézirat-katalógusának* (Kozma B. – Ladányi S. 1982.) megfelelően adom meg; ugyanakkor, ha a katalógus egy levél címzettjét/feladóját ismeretlenként tartja számon, ám annak személye más adatokból azonosítható, zárójelben adom meg nevét.

86 Szemere Pál Kazinczynak. Szárazbó, október 11d. 1813. *KazLev* XI. 81

ket, általában véve a bizonytalanság Szemerét október közepére elég labilis állapotba hozták, erről Kölcseynek számolt be.

Mostan panasznál egyebet nem írhatnék. Képzeld és képzelj! Sem Kazinczytól sem Jegyesemtől válasz, 's csak egyetlen egy sor sem! Rettegek. Miért érdemltem én azt, hogy gyalázat vagy bánat érjen? Gyalázat, ha szövetségem eltépetett, bánat, ha Jegyesemet valamely csapás érthette. De Kazinczy nem ír. Izzad homlokom, 's nem foghatom meg a' hosszas hallgatást.⁸⁷

Ráadásul, egy Horvát Istvántól kapott, a házasságra vonatkozó épületes jótanácsokat tartalmazó levél,⁸⁸ majd Kölcseynek csöndesen ironizáló válasza után,⁸⁹ november elején Szemere újabb levelet vehetett kézhez Ajtay Sámuelttől, aki a Szemere Krisztina kezére pályázó kérőről konkrét értesülésekkel tudott szolgálni. Annak ellenére, hogy Ajtay megnyugtatja Szemerét, igazán igyekezett úgy kommunikálni eljegyzésük tényét Domahidy Antalnak, hogy az a Szemere Krisztinával kapcsolatos minden, még esetleg meglévő reményéről lemondjon, mégis, ismételt felszólítása, hogy a házasságkötést Szemere ne halogassa, s hogy a kitűzött februári időpont talán túl késő is már, valamint ajánlkozása, hogy Szemere Krisztina nővérének családjában megpróbálja jó színben feltüntetni Szemerét (vagyis az a körülmény, hogy erre egyáltalán szükség volt az adott helyzetben), nyilván nem a legkellemesebb hangulatba ringatták az amúgy is gondoktól és bizonytalanságérzettől gyötrött vőlegényt.

Azt reméltem, hogy a' mult Debrecezeni Sz. Mihály napi vásárra ottan megjelendesz Lovakat venni, érted mindent tővé tettem, mindenfelé kurkásztalak, de sehol sem valál, holott mind én, mind más barátid égtünk a' látásod miatt. A' Pesten hagyott Levelemben figyelmetessé tettelek vala az iránt: hogy a' kedves Kriskáddal leendő egybekeléssel ne késsél, mert Domahidy Antal Barátunk siet a' Kis Hölgyre. Erről miolta itthon vagyok, bővebb tudósítást vettem; Antalt ugyan is Kriskára egy Pongrácz [?] Ferencz nevű Ungvári Úr

87 Szemere Pál Ismeretlenhez (Kölcseyhez). Pécel, 1813. okt. 19. SzT. IV. 52.

88 „Meglepésül értek soraid, mert házasúlandótól levelet venni a' szerelem édes elragadásai között valóban meglepés. [...] Most egészen Kedvesedben élsz, 's milyen boldog vagy, hogy így 's nem másképen élsz! Számtalan gyönyörűségekkel vagyon egybekapcsolva a' házassági páros élet, de soha nem nagyobbak azok, mint a' házasság előtt, és a' házasság után még egy ideig. Tapasztalni fogod ezt 's kívánom, hogy olly mértékben tapasztald, milyen mérték elégséges, védőfalat adni minden mátkának a' jövőendő állhatatosságra.” Horvát István Szemere Pálhoz. Vál, 1813. okt. 23. SzT. IV. 55–58.

89 „Részt veszek panaszkodban édes, jó, Palim, és nem gonoszság-e a történettől így hagyni a szerelmes ifjút egy sora nélkül a kedveltnek? Ah, talán a szegény lányka beteg s talán eltévedt a mátkának levele s amaz ott éppen úgy eped mint te Pécelen. Talán egy felsőbb valóság örül a két érzékenyket kínzani, valamely kegyetlen Héra, valamely hódíthatatlan Athéna! Nem haragszol-e édes Palim a lucianusi tónusért? Ne tedd azt.” Álmosd, Október 30-dik. 1813. Kölcsey F. 1960. 102.

hívta, 's valóban készült is, hanem sokáig tartott a' készüllet, 's a' végzés neked száná és rendelé a' kedvest. Antal még még móst is úgy látszik nem tett le szándékáról; hogy haza érkeztem, más nap azonnal látogatásomra jött, te szóba hozatván, jelentém megházasodásod. Erre szokott mód szerint azt kérdé kit vettél el,? én hideg vérrrel felelem: Sz. K-kát, erre az ifju csak elhalaványodott, és többet nem is szóllott; én pedig, hogy minden reményével, 's kinézéseivel fel-hagyjon azt tevéim állításomhoz: remélem a' jövő, az az November' holnap' végin bizonyosan haza is viszed kedvesed. Ezt Barátom a te javadra cselekedtem, és azért, nehogy az Ifjú felkerekedvén Zemplinbe ne menjen és mint különben is bosszús ember, valami Confusiót ne csináljon. Erre nézve intelk barátságosan, hogy ha lehet, hosszú pórázra ne ereszd a' dolgot, és ne halaszd a hazavitelt Februariusra, hanem mentül elébb ess által rajta, mert kitudja? az ördög nem szokott aludni, hát ha még több illy vágytársak is akadnak. — Bay Józsefet Feleségestől a' testvére Gulácsyné Karácsonyra ide várja, akkor tudom minket is meglátogatnak, akkor én éretted a' legtöbbet fogom elkövetni, ne félj, mert a' mi csekély tehetségemben áll, az édig foglak magasztalni, csak hogy ismét arra kérlek, ne halaszgasd a' dolgot [...]⁹⁰

Időközben, mint ismét csak Kazinczynak az 1813 – 1814-es év fordulóján Döbrenteihez és Kölcseyhez írott leveleiből megtudhatjuk, novemberben Szemere Krisztina, nővére és sógora kíséretében Pestre érkezett, „a' Menyasszonyt készíteni”.⁹¹ A jegyesek így Pesten találkozhattak, s Szemere „Decemberben a' legrettentőbb útban hagyta-el Pestet, 's együtt jöve-fel mátkájával 's sógorával és sógor-asszonyával,”⁹² Lasztócra 1813. december 15-én érkeztek meg. Két nap múlva mind Kazinczynál ebédeltek, s Kazinczytól azt is megtudhatjuk, hogy Szemere Krisztina – bekerülvén leendőbelije mesterének irodalmi köreibe – új nevet kapott Kazinczytól: „a' mint én elbérmáltam, mert nem szenvedhetem azt a' *Kriska* nevet, Paulinának”⁹³ nevezte el. Nyilvánvalóan a vőlegény keresztnévének női alakjáról van szó (szinte tökéletes az egymásra-utalás, tükrözés, hiszen a vezetéknev azonos), ez a névadás pedig megelőlegezi Szemere Krisztina szerzői nevének kialakítását: a majd az 1820-as évektől alkalmazandó Képlaki/y Vilma név ugyanis világosan a férj, Szemere által korábban használt írói álnév, a Képlaki Wilhelm női megfelelője.⁹⁴ Más kérdés, hogy a Paulina névadás – a nevek jelentésére, jóhangzására, kulturális kontextusára oly fogékony – Kazinczytól nem bizonyult túlságosan sikeres kezdeményezésnek, a továbbiakban maga sem

90 Ajtay Sámuel Szemere Pálnak. Szamos-Újlak, Oct 31. 1813. SzT. IV. 62.

91 Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, Decemb. 27d. 1813. *KazLev* XI. 162.

92 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, Januar. 4d. 1814. *KazLev* XI. 164

93 Kazinczy Döbrentei Gábornak, Széphalom, Decemb. 27d. 1813. *KazLev* XI. 162.

94 Egyébként a Vilma név igen ritka volt ez idő tájt. A női nevek 1801 és 1830 közötti időszakra vonatkozó országos összesítése 1, 1831 – 1850 között pedig 5 előfordulását említi (0,01, illetve 0,04 % alatti érték). Hajdú M. 2003. 559, 561. Szemere Miklós egyik lányát viszont majd Vilmának keresztelik.

használja, kezdetben próbálkozik a *Christinnel*, de azután ő is – mint mindenki, Szemere, Kölcsey, Vitkovics stb. és korábban maga is – Kriskának nevezi Szemere Krisztinát. Szemere a decembert, az ünnepeket Lasztócon töltötte, karácsony előtt Kölcseynek is írt:

October 30dikán költ soraidat első megtekintéssel keservesen vevém; 's átkozni kezdélek. 'S tudod e, miért? 'S mondjam e, hogy azért hogy szerelmes pityergéseimen nevetkőzést engedél magadnak? Ez a' nevetkőzés akkor nekem nagyon fáj; 's okom volt reá. Pedig nem a' kölcsönt adtad e Te nekem vissza? Igen, a' tréféért tréfát. Minden jól vagyon. Eggyikünk sem haragszik. Te nem a' Sonettért⁹⁵ én sem a' Lucianusi tónért. [...] Egybekelésünk napja a' rossz utak miatt Majusra halad. Csak akkor láthatjuk meg tehát egymást.⁹⁶

Azt az információt, hogy a házasságkötés a februárra kitűzött időpont helyett további három hónapot késik, miután 1814. január 5-én Szemere visszaindult Pécelre, Kazinczy is megírta Kölcseynek, mégpedig a pár egymásra találása óta először rosszálló hangot ütve meg. Míg Szemere a közlekedés nehézségeivel indokolta Kölcseynek a tavaszi időpontot, Kazinczy más okot sejt(et) a döntés hátterben. Kommentárjában megint csak összehasonlítással él (Török Sophieval való házasságkötésének módja lenne az etalon), ám ez esetben a párhuzam arra szolgál, hogy megmutassa Szemeréék döntésének alternatíváját.

Pali úgy végze Lasztócon hogy Májusban legyen-meg menyegzője. – Melly egészen másként ment az én házasságom! Aug. 26dikán cseréltük-fel gyűrűnket 's November 11dikén az oltár elébe léptem. A' haszontalanság, a' cifra miatt nem vétek e egy boldog napot, egy boldog éjet elveszteni? – A' szépen-kevély azt hiszi hogy ő elég ragyogós maga magának: a hiu azt, hogy magában nem ragyog 's tele tömi magát gyönggyel, gyémánttal, titulusokkal. Ugyan megjárja, ha ezen idegen ragyogás közt a' maga obscuritása még jobban kitetszik.⁹⁷

A házasságkötés halasztását egyébként már Döbrentei Gábor is kezdte megsokallni, szerinte a házassági előkészületek túlságosan lekötik és elvonják Szemerét az alkotó munkától, valamint a literátor társaival való kommunikációtól.⁹⁸ Olyan vélemény ez, melyet majd a későbbiekben gyakran fogalmaznak meg Szemere irodalmár ismerősei. Egyelőre azonban Szemere Pál visszatért Pécelre és Pestre ügyeket intézni, ennek során több ismerősével, barátjával is szóba került közelgő esküvője. Prónay Sándor báró viszonylag egyszerűen fejezte ki reflexióktól nem

95 Korábban Szemere *Remény* c. szonettjét több ismerősének is körbeküldte, ám más neve alatt.

96 Szemere Pál Kölcseynek. Lasztóc, 1813. dec. 23. SzT. IV. 73.

97 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, Január. 6d. 1814. *KazLev* XI. 165

98 „Szemerénk levelét ismét nem rég vettem. Nem tudom, ha enyim kezébe ment é? Bár csak már vége volna házassági czeremóniájának, hogy neki ülhetne, 's írhatna.” Döbrentei Gábor Kazinczynak. Kolozsvár, Jan. 10dikén. 1814. *KazLev* XI. 181.

megterhelt véleményét (ezt csupán azért jegyzem meg, mert Szemeréék házasságkötése és majd házassága Kazinczy körében az egyik fő alapot szolgáltatja a férfi és nő viszonyát tematizáló elmélkedések és ítélezések megtételére):

[Pestről] írtam Kriskához; írtam Ongáról is, Vataról is. Alig múlik egy éjjel hogy álmaimban ne látnám. [...] Beregszászi együtt jött velem Báró Prónay Sándorhoz. El álmélkodott a' Báró látásomon, kapargatta tobákszelenczéjét 's képét 's szája környékét 's kucczongatott 's öszve meg öszve-csókola. Áldáson kezdé beszédét 's boldog házasságot kívánt. Megköszöntem.⁹⁹

Azonban Vitkovics és Horvát István, a triász másik két tagja, nem elégedett meg ennyivel, hosszas analízis alá vették a témát: férfi és nő viszonya, a sikeres és működő házasság mibenléte, és ehhez kapcsolódóan, önismereti tréningként egymás hibáinak lajstromba vétele. Az estről Szemere számolt be Kazinczynak:

Tegnap estve a' Triász szinte éjféle két óráig tartotta gyűlését. Társaim a' tanácskozást talán a' vőlegény oktatása végett, azon kezdették, mint kellessen feleségeinkkel bánni; 's az végeztetett hogy mindenkor a' legnemesebben. A' jó vagy rossz tanácstól függ, hogy feleségeinkben jó vagy rossz Daemont birhasunk. Az Asszonyokban uralkodó gyengeség a' Rechtaberey, így beszélt egyikünk; tehát azon kell lenni hogy ez benne semmi módon ne ingereltesék; 's akkor kell őket botlásaikra figyelmetessé tenni midőn csendesek 's jó kedvűek. [...] Tudja e Édes Uram Bátyám mit óhajtottam egynehányszor beszéllgetéseink alatt? Azt, hogy bárcsak az én Kriskám jelen lehetne 's hallgathatná barátaimat. Ért engemet Édes Uram Bátyám 's tudja miért óhajtottam ezt. Nem volna, nem lehetne nagyobb örömem, ha azokat kiket én szeretek, Kriskám is szeretné. Hiszen én kevélységemet érezem abban, hogy az én barátaim mindnyájan a' szeretetre legméltóbb lelkek.¹⁰⁰

1814 január végén Szemere, a házasságkötés anyagi bázisának feltételeit megteremtendő, újabb körútra indult, s végül – ha nem is teljes mértékben – sikerrel járt.

Minekutána Kedden délután Péczelről megindultam 's azon éjjel a' Vaci erdők csárdájában, másnap Kecskeméten, továbbá Vadkerten, 's végtére Pénteken Mély-Kúton háltam, tegnap ugymint e' f. hó 29dikén ide megérkeztem. Nem írhatom hogy a' legszerencsésebben. Mert a' rögös út irgalmatlanul elrázott. Ezenkívül elragadtak a' lovak, 's felfordultam 's térdem kalácsán, mind a' kettőn nagy sebeket kaptam. De gratziául veszem a' történettől, hogy csak ennyi bajom esett. Bár szerencsésen hazaérhetnék. A' Consiliarius szívesen fogadott, szívesen látott. A' fija által határozott alkut feljebb emelte sokkal. Száz

99 Szemere Kazinczyhoz. Pest, Január 17d. 1814. *KazLev* XI. 190.

100 Szemere Kazinczynak. Pest, Január 18d. 1814. *KazLev* XI. 191 – 93. Az esetet részletesen bemutatta, elemezte Fábri A. 1987. 293 – 299.

hetven hat koronás tallerra ötszáz váltót kelle fizetnem. Ez bizony sok. Meg fogja látni Édes Uram Bátyám milyenek lesznek a lovak. Nem kicsinyek, nem vének, 's szegsárga szőrük.¹⁰¹

Szemere 1814. február 6-án érkezett vissza Pécelre,¹⁰² február közepén elindult Lasztócra,¹⁰³ hogy azután február 26-án Kazinczy meghökkenve arról számolhasson be Kis Jánosnak, majd 27-én Helmeczy Mihálynak, hogy február 25-én, számára váratlanul, Szemere Pál és Krisztina szűk családi körben, Lasztócon házasságot kötöttek.

Szemere Pál tegnap alkonyodáskor jöve hozzám, itt hált 's ma reggel Patakra ment, ebédet készíteni a' Lasztóczyiaknak, kikkel onnan Beregbe megyen, a' *mátka-felesége*' testvéréhez. *Mátka-feleség*, mondom, mert Kriska neki sem nem mátkája többé, sem még nem felesége – tegnap egy nem tudom melly fonák és eddig csak Erdélyben gyakorlott szokás szerént vele, Napának és a' házhoz tartozandóknak jelenlétekben, már copuláltatván.¹⁰⁴ [...] Tegnapelőtt azonnal hogy Szemerének Lasztóczra jötte felől leveledből hírt vettem, megtekintetem ha megérkezett e. Emberem nem hozza vissza levelet, de a' helyett azt a' hírt hozta hogy Szemere még ma (az az akkor nap) nálam lesz. – Alkonyodik, 's Pali azon jelentéssel rohant karjaimba hogy ő copulálva van. – „Mikor?” – „Ma (az az 25dben).” „'S az éjszakát még is nálam akarja tölteni?” – „Igen; mert az usucapio Májusban lesz.” Ő előre jött, hogy innen holnap (26.) Patakra menjen, 's a' Lasztóczyiaknak ott ebédet készítessen; együtt mennek Surányba (Bereg Várm.) a' sógorához Bay Józsefhez. – Pali itt hált; [...] 's tegnap reggel Patakra ment.¹⁰⁵

Az, hogy az esküvő és az elhalás időpontja hónapokkal tér el egymástól, Kazinczy értelmezésében nyilvánvaló normasértést jelentett. Szemere Pál és Szemere Krisztina 1814. február 25-én, diszpenzáció kiváltásával (amit feltehetően rokonsági fokuk tisztázása indokolt) valóban házasságot kötöttek; a lasztóci református egyházi anyakönyv bejegyzése szerint:

101 Szemere Kazinczynak. Almás, Januar 30d. 1814. *KazLev* XI. 200.

102 „Most érkeztem meg Bács Vármegyéből, Almásról. Négy lovat vettem a' menyegzőmre. Reményilem Májusban látni fogod; mert azt is reményilem hogy akkor látni fogsz bennünket, Kazinczynkat és engemet. A' ki úgy szeret mint Te kész tenni áldozatot a' barátságna. [...] Én ~~egy hét~~ négy nap múlva indulok a' Hegyallyára. [...] több hetekig Lasztóczon fogok múlatni. Febr. 12.” Szemere Pál Kölcseynek. 1814. február 6. Pécel. SzT. IV. 85.

103 Vida László Kazinczynak. Pesten, Febr. 12. 1814. *KazLev* XXIII. 231.

104 Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Febr. 26d. 1814. *KazLev* XI. 243.

105 Kazinczy Helmeczy Mihálynak. Széphalom, Febr. 27d. 1814. *KazLev* XI. 250 – 251.

Die 25 Febr. Eskettem Dispensatio mellett T. Szemerei Szemere Pál, Pest Varmegyéből való Ifju Urat nevezetesen Pétselbe Lakozót, itt Lasztócz Helységben Lakozó T. Szemerei Szemere László Úr Özvegyének T. Vatai Vataj Kristina Asszonyinak kedves Kis Asszonykajával T. ~~Vatai Vataj~~ Szemere Kristinával.¹⁰⁶

Kazinczy 1814 márciusában még Döbrentei Gábort, újra Kis Jánost¹⁰⁷ és Kölcseyt¹⁰⁸ tájékoztatta a házasságkötésről, immár visszafogottabb minősítéssel vagy megmaradva a pusztá tényközlésnél.¹⁰⁹ 1814 márciusának első felében Szemere Beregben, sógoráéknál tartózkodott Szemere Krisztinával együtt. Megérkeznek a házassági híre a reakciók,¹¹⁰ és Kazinczy is megragadja az alkalmat, hogy az esemény kapcsán az ifjú pár együttélésének esélyeit latolgassa. Kazinczy ítélete szerint Szemere Pál és Krisztina karaktere, képességei, műveltségük elvileg biztosítaná a harmonikus együttélést, azzal a feltétellel, hogy a házasság megkívánta szerepviszonyoknak megfelelően viselkednek.

Ő [Szemere] egy jó anya' leányát kapta feleségül, 's mátkájának a' szerencse sok talentomot adott, 's a' nevelés által 's önn maga által ezek a' talentomok igen szépen cultiváltattak. Én neki minden jót ígéreik házassági lépéséből; 's annál több jót, mivel mátkáját maga választotta magának 's reá senki más nem beszéltte. Egyéb eránt a' házasság által minden ember új életbe lép; a' legjobb ifjú 's a' legjobb leány sem ígérhet magának jó házasságot a' legnagyobb bizonyossággal; minden az ég' áldásától függ 's önnön okosságunktól. Az özvegyalulódás teszi a' házasságot vagy mennyországgá vagy pokollá. Palinak és Kriskának az utóbbtól kevés okok van félni, 's sok az elsőbet remélleni. De Pali férj legyen, 's feleség Kriska; különben minden visszájára üt-ki.¹¹¹

106 Köszönöm Kleščinsky Zsuzsának, a Kassai Levéltár munkatársának, hogy az irat másolatát rendelkezésemre bocsátotta.

107 Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Martz. 8d. 1814. *KazLev* XI. 270.

108 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, Martz. 16d. 1814. *KazLev* XI. 279.

109 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Martz. 4d. 1814. *KazLev* XI. 261.

110 Vitkovics Mihály Kazinczynak. Martz. 19d. 1814. *Kazlev* XI. 294. „Tekintetes Vida Urhoz írt Leveledből értettem, hogy a' mi Szemerénk az ő Kriskájával Febr. 22-én (!) megesküde; vagy, ha Latányúl szállanunk kell, letette hitét. Adgyák az Egek, hogy a letett hit, és bételt remény után a' Szeretet lakjon ő velek! Ez az érdemes fiatal pár megérdemli, hogy a' Házasság' vámos országútyán, mellyen annyian fel szoktanak dűlni, szerentsésen vándorollyanak keresztül!” Szemere Pálnak Szentmiklóssy Alajos (Aloyz) 1814. május 4-én küldött a közelgő „mennyezői ünnephez” gratuláló levelet Egerből: SzT. IV. 105.

111 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Martz 16d. 1814. *KazLev* XI. 284. Pár hét múlva Kölcseynek is e témában ír: „De mindenek felett azt óhajtanám hogy egy szeretetre méltó leány tegye Uram Öcsémet katonává is sacrificulussá is. Az életet csak Erősz teszi mennyországgá vagy – pokollá.” Széphalom, April 9d. 1814. *KazLev* XI. 331 – 332.

Időközben Szemeréék visszaérkeztek Lasztócra Beregből, és Szemere Pál 1814. április 7-én visszaindult Pécelre. Az erről szóló, Kölcseyhez írott beszámolóban Kazinczy nem tud visszafojtani némi neheztelést, mivelhogy Szemere kizárólagosan feleségével tölti idejét, és a – bő egy hónap múlva esedékes – *dínium dánumos lakodalom* kitétel is enyhe pejoratív minősítést rejt.

Szemere tegnap előtt reggel méne-el e' tájról és tőlem. Szeredán 11 óra tájban jöve hozzám Mátkájától, 's nem eresztettem akkor nap, mert miolta itt van, mindöszve sem láttam 48 óráig, Surányba bódorgott a' Mátkájával, 's onnan vissza jövén ő maga, sógora, mátkája 's napa nálam háltak, 's Pali egy napot itt tölte 's úgy méne utánok. Utolsó itt létekor felolvasta az Uram Öcsém levelének engemet interessáló sorait. Örvendve látom abból hogy Uram Öcsém az ő dínium dánumos lakodalmán meg fog jelenni.¹¹²

Április közepén Szemere Kölcseynek ír, e levelében maga is elismeri, hogy hanyagolja barátait („Leveledet Lasztóczon a' feleségem karjai között adák kezembe. Még akkor kellett volna válaszolnom. Ah én most nem lehetek egyéb mint Szerető!"), ám érthető érzelmi elkötelezettsége mellett a lakodalom előkészületei is igénybe veszik. Kölcsey még március elején írt levelében Szemerén keresztül vette fel a kapcsolatot Kriskával („Mondd meg lyánykádnak, hogy én a te Kölcseyd vagyok, s hogy én őtet forróan köszöntöm"¹¹³), melyre válaszul – Szemere közvetítésével – Szemere Krisztina is meghívja a Zsófia-napkor tartandó lakodalomba Kölcseyt: „Szíves 's baráti idvezletedet Kriskánk köszöni; 's általam barátságosan invitál menyegzőnkre, mely Kazinczynénak neve napján, ugymint Május 14dikén fog tartatni."¹¹⁴

Ugyanezen a napon, április 19-én Szemere Kazinczynak is írt egy levelet, amely azonban arról számol be, hogy alig egy hónappal a lakodalom előtt, milyen bizonytalan anyagi helyzetben van, és milyen pénzügyi manőverekre kényszeríti a házasságkötés megkívánta kiadások finanszírozása.

Nagy bajban vagyok, Édes Uram Bátyám, capitalisaimmal. Senki sem fizet. Hogy a' terminust ismét meghosszabbítsam, azt nem látom helyesnek. Tegnap egy embert hoztam be magammal. Ez az anyám Maglódi Jusának esztendei kizálogolásáért öt száz ezüst forintot ígért, 's tőlt, erősen tőlt reám. De a' földek már be vannak vetve, a' szőlők megmetszettek 's onnan több szénát reméllek mindég mint Péczelről, 's bár mint meg voltam is szorúlva, vissza küldöttem az embert pénzével együtt. Kultsár tud itt egy embert, a' ki 20 pro centumra kölcsönöz. Ha egyéb mód nem lesz, ezt próbálom meg. Másik mód volna az, hogy némelly szükségeseket, mint egy szobára mobiliát, nékem magyar ruhára való posztót contóra próbáljak venni. Harmadik volna az, hogy az Na-

112 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, April 9d. 1814. *KazLev* XI. 332.

113 Kölcsey Szemerének. Álmosd, március 3-dik. 1814. Kölcsey F. 1960. 131.

114 Szemere Kölcseynek. Pest, 1814. ápr. 19. SzT IV. 102.

pam 1200 ftot ada ezüstre leánya számára 's ezt kellene költenem arra a' mi most szükségesebb, úgy a' napamnak még hasznot fognék tenni, mert a' kurzus melly már Kultsár szava szerént 380 is volt, 's most az ide való Kalmárok 192 forintban váltják a Scheint, mint ezt, minekelötte zálogolómmal contractusra léptem volna, próbáltam, nagyon száll 's olcsóbban juthatna továbbad az ezüsthöz, midőn tudniillik visszafizethetném a' pénzét. De ezt nem merem cselekedni. Kultsár azzal is bízott még hogy ő kicsinálja hogy Prandtner az ezüstöt nékem contóra általengedendi. Ez talán legjobb mód volna ha elsülne. Akár így akár úgy, de a' rendelt napra meg kell Lasztóczon jelennem. Patay Palit választá Kriska vőfélynék.¹¹⁵ Még nem beszéltem ezzel, 's jön e vagy nem? nem tudom. Egyebet senkit sem viszek magammal, megtörténhetik, hogy ezt sem fogom. [...] Lasztóczról hallhatok valamit? Minden második nap járatom Kerepest. Nem jó levél Kriskától.¹¹⁶

Egyelőre nem tudjuk, végül is hogyan oldotta meg anyagi problémáit Szemere;¹¹⁷ a lakodalmat mindenestre nem halasztották el. Kazinczy 1814 május elsején tudósítja gróf Desseffy Józsefet két közelgő, a Zemplén vármegyei nemességet érintő lakodalomról („11ikben a' Dercsényi Ferencz és Szemere Klára, 15dben Szemere Pál és Szemere Kriska menyegzőjét üljük”),¹¹⁸ május 18-ától pedig az 1814. május 15-én, vasárnap, 102 vendég jelenlétében megtartott lakodalom leírását eltérő részletességgel és terjedelemben tartalmazó levelek sorában számol be ismerőseinek (Kis János, Kölcsey – aki fivére lakodalma miatt nem tudott részt venni a

115 A vőfélyről később ezt írja Szemere: „Bényére kellett járnom a' Vőfély után, a' ki igékezett.” Szemere Kazinczynak. April 29d. 1814. *Kazlev* XI. 360.

116 Szemere Kazinczynak. Pest, April 19d. 1814. *KazLev* XI. 345 – 346.

117 Fennmaradt viszont Szemere Krisztina hozományának jegyzéke (1814 *esztendő Május 13ik napján Szemere Krisztina holmijának fel jegyzése*), amely Asztalra valók, Ruhák, Kredenczre valók, Porcellán, Házbeli eszközök, Ágyneműek, Ezüst és Smuk bontásban tünteti fel Szemere Krisztina ingóságait. Ezek közül helyhiány miatt itt csupán az ékszerek (*Smuk*) listáját idézem: „1 Orientalis nyakra való gyöngy-szem az nyakra valónak az közepin egy briliantos rozsa, 1 briliantos reszkető, 2 [briliantos] egy pár fülbe való, 3 [briliantos] gyűrű, egy tiszta aranybul való nyakra való lántz 11 aranyat nyomó, egy arany Fesű, 2 arany gyűrű gyemantos, egy arany óra, a fent irtaknak tokjok és ládatskájok.” RL Szemere Pál Iratai. 1/70b. (A *Szemere Pál Iratai* megnevezésű csomók – mivel periratokat, gazdasági vonatkozású anyagokat tartalmaznak – nem szerepelnek tétel szerint a Ráday Gyűjtemény [Szemere Tárat is tartalmazó] katalógusában, Kozma B. – Ladányi S. 1982). – Köszönöm Lappints Virágnak a kézirat szövegének átírását.

118 Széphalom, Majusnak elsőjén 1814. *KazLev* XI. 364. A Szemere család Nagy Iván-féle leszármazási táblája szerint Szemere István Szemere László testvére volt, tehát Dercsényi Ferenc Szemere Krisztina unokatestvérét vette feleségül. Kazinczy a már „temérdek népség” részvételével megtartott lakodalomról is írt Lasztóczról Desseffynek, Máj. 16d. 1814. *KazLev* XI. 369

lasztóci lakodalmon –,¹¹⁹ Rummy Károly György,¹²⁰ Döbrentei,¹²¹ Helmecczy,¹²² Berzsenyi¹²³).

[Kis Jánosnak:] Szemere Pál Máj. 15dikén virrada-fel felesége oldala mellett. Számos vendégek gyűlek-ösze, de a' kik az én barátomnak illy nap, a' midőn az eszes ember maga szeretne lenni a' mátkával, nem voltak kívánatosak. Kénytelen vala Napa' és felesége' 's sógor asszonya' szeszének engedni, 's kínjában ő is forgatta tánczosnéjit. Én magam is tánczolék, de csak a' Menyasszony' *anyai nagyanyjával*, 's két éltes Asszonysággal. — Feleségem rheumatismusban feküd ide haza: de lánykám ez nap és itt — az anyja' neve napján — tánczola köz helyen életében legelőször. — Szegény Pali! Nem jobb volt volna e minden tekintetben a' napot csendes örömek közt tölteni-el, 's a' mit 102 vendég 's annyi cseléd és ló megemésztett, az erszényben hagyatni, 's rajta gazdaságbeli szerzeni! Illy bohóságokat követet-el az emberekkel a' gőg és a' kislelkű irigykedés — mert negyed nappal ezelőtt a' hűgom' fija, Dercsenyi Ferencz, a' Zemplényi első V. Isp. Szemere István és Márjási Klára szép leányával hasonló vesztegetéssel tartá lakodalmát.¹²⁴

[Kölcseynek] A' mi Szemerénk Május 15dikén virrada-fel legelőször felesége oldala mellett. Máj. 14dikén már nehányan ösze gyülekezőnk Lasztóczon. Feleségem beteg volt, 's nem leheté jelen. De őhelyette a' leányom vala ott. Ezt 11 óra tájban elnyomta az álom, 's kénytelen valék vele szállásomra menni, 's így nem leheték ott midőn némelly pajzán férjfiak, házasok és nőtelenek, 's némelly pajkos Asszonyok a' Völegényt egy ágyba vivék a' Menyasszonnyal. A' mi Palink ezt a' scént másképen óhajtotta volna. Nem szerette azt is hogy egy neki olly nevezetes napot a' gőg és a' lelketlenség 102 vendégnek jól tartására 's tánczára profanálta, holott ő azt magának szerette volna élni. De a' füst nagyobb némellyeknek szemekben mint a' boldogság, 's a' Menyasszonynak producálni kellett a' gyémántot, gyöngyöt, 's hosszú farkú bíborszín selyem ruhát a' drága csipkével. Szántam Palit, a' ki nem tudá mit csinálni egyebet, mint előkapni a' ki kezébe akada, 's kerengetni a' tánczban. Ha a' Pataki és Regéczi Domíniumot nekem ajándékozná is Herczeg Breckenheim, én a' leányomnak nem adnék ilyen lagzit. Egy két barátom volna vendégem, 's leányomnak 's vőmnek engedném e' napot minden boldogságaival. Inkább azután egy holnappal tánczoltatnám meg a' vidék' ifjait 's leányait. [...] Más nap délig még ott múltam, 's úgy jöttem-el hogy ez utal a' mi Szemerénket többé meg nem látom. Ő talán holnap indul Pécelre, 's viszi feleségét. A' Napa lekíséri. — Ez példás feleség volt, nálamnál ifjabb 's ámbár tüdeje nem egésséges (hektikás), még sokáig élélhet. Palinak szeretném, 's szeretném mindenkinek, a' ki házasodik, hogy a' feleséggel se Ipat, se napat ne kapjon. A' legjobbal is van néha egy kis baj. Sugallani szeretnek, tanításokat adnak, 's azok ritkán idvességesek.¹²⁵

119 Kölcsey Kazinczynak. Álmosd, Mai' 28dik. 1814. *KazLev* XI. 389–390.

120 Kazinczy Rummy Károly Györgynek. Széphalom, den 19. May 1814. *KazLev* XI. 377.

121 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Máj. 20d. 1814. *KazLev* XI. 380.

122 Kazinczy Helmecczy Mihálynak. Széphalom, Máj. 22d. 1814. *KazLev* XI. 384.

123 Kazinczy Berzsenyi Dánielnek. Széphalom, június 2dikán 1814. *KazLev* XI. 405.

124 Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Máj. 18d. 1814. *KazLev* XI. 373.

125 Kazinczy Kölcsey Ferencnek, Széphalom, 1814. május 19. *KazLev* XI. 374–375.

Kazinczy Szemeréék lakodalmának költségeit, túlzott nyilvánosságát s egyes „profán” elemeit (elsősorban az elhálás körülményeire vonatkozóan) konzekvensen, összes levelében kritizálja és helyteleníti, bár leírása alapján egy külsőségeiben (reprezentáció), egyes elemeiben (vőfély, tánc, menyasszony – vőlegényfektetés), nyilvánosságában (nagy számú vendég előtt) hagyományos jellegű, nagyszabású ünnepről lehetett szó, amely azonban Kazinczy polgári és e tekintetben is valóban elkülönült, bensőségességet, letisztult formákat előnyben részesítő elit ízlésével nem egyezhetett. Emellett neki első kézből volt tudomása a lakodalmi ünnep létrejöttének háttérében meghúzódó finansiális gondokról is, és polgári, racionális szemléletmódjából fakadóan idegenkedett az olyan mértékű reprezentációtól, amely ésszerűtlen anyagi terheket ró a felekre. Az ünnepnek meg kell adni a módját – ám az, ahogyan ezt a módot Kazinczy, illetve a Szemere család felfogta, úgy tűnik, igencsak különbözött. Feltehetően Kazinczy szemlélete volt az atipikus, közismert, hogy nemesember mivolta ellenére a vármegyei köznemesség csoportkohéziót is elősegítő szabadidős passzióit sem kedvelte és gyakorolta. Talán úgy érezhette, ha valamire többek között példát akart adni, ha szüksége volt tanítványokra, triászára, akkor az nem csupán egy irodalmi-esztétikai eszmény, hanem egy általánosabb kulturális minta közvetítése iránti igényből fakadt. A levelekből úgy tűnik, Kazinczy mindezért a menyasszony, Szemere Krisztina családját hibáztatta, mert kedves Szemeréje ízlése a magáéval egyezett (vagy Kazinczy szerette volna így hinni, bár Szemere korábban is megjelent a megyei nemesség társas eseményein, alkalmi költészetet is művelve, vagyis ez esetben, Hász-Fehér Katalin fogalmait idézve,¹²⁶ egyszerre egy elkülönülő és egy közösségi irodalom képviselőjeként viselkedett).

Szemere Krisztina és Szemere Pál lakodalma Pécelen, a vőlegény (helyesebben immár valóban a férj) otthonában folytatódott, erről Kazinczynak Vitkovics Mihály számolt be („A Nász nép Majus 26ikán ért Péczelre”), aki Lasztócon ugyan nem volt jelen, de Pécelen betegsége ellenére kilátogatott a „lakodalmi vígságba.” Vitkovics megragadja az alkalmat, hogy a házastársakat megismerve, jóvendöléseket fogalmazzon meg együttélésükről.

Palink tegnap itt ben (!) [Pesten] vala, és vidám állapotya egészen felvidított. Az ő Comodus Lelke a házi gondok miatt erőltetést fog szenvedni; de ez a szenvedés nagy javítást teszen benne és rajta. Mind a kettő előtt új élet pálya nyílik, mellyet, ha az ész világát az erős indulatok szélvésze el nem oltya, boldogul fognak befutni. Az elindulás igen szerentsésen kezdődött; reménlem, hogy jól fognak haladni.¹²⁷

Miután majd’ egy év leforgása alatt végbement a négy elemből álló házasságkötés (1813. aug. 16. lánykérés, augusztus 19. gyűrűváltás, 1814. február 25. egyházi házasságkötés, május 15. lakodalom), az ifjú pár Szemere Pál péceli kúriájá-

126 Hász-Fehér K. 2000.

127 Vitkovics Kazinczynak. Pesten, Majus 31. 1814. *KazLev* XI. 393.

ba költözött. Velük élt Szemere özvegy édesanyja, Fáy Sára is, s a két asszony közül az idősebbik irányította a ház körüli gazdaságot (1820-ig). A lakodalom után bő egy hónappal újrakezdődik a korábban már megszokott konfliktus Szemere és mestere között. Szemere nem ír, Kazinczy pedig aggódik, és az idő múlásával egyre pesszimistább magyarázatokat ad a hallgatás okául. A kezdeti megértést („A’ mi Szemerénk nagyon szerelmes napokat és éjeket tölthet, mert még nem vevém levelét. Ő nem sokára ide jó, a’ mint a’ Napa izente nekem”),¹²⁸ július első hetére a kései olvasónak némiképpen eltúlzott reakciónak tűnő aggodás váltja fel, amelynek során Kazinczy a kommunikáció hiányának okaként a feltételezett házastársi konfliktusokra céloz:

Szemerének nem láttam egy betűjét is miolta házas. Rettegek érette, ’s kérlek, tudass velem mindent a’ mit megsejtesz. Én Palit úgy szeretem, hogy ha leányom kiadható volt volna, magam kértem volna meg neki Palit, nem gondolván talán házi bajaival. Eszes asszony férjétől nem kíván többet mint erszényéből kitelik, ’s a’ nem igen gazdagok gyakran igen szerencsések.¹²⁹

Ugyanezt a feltevést vázolja Kölcseynek is,¹³⁰ aki azonban egy hét múlva (Pozsonyból hazafelé tartva), 1814 július közepén megérkezik évek óta nem látott barátjához, Szemeréhez Pécelre, s bár nem így tervezte,¹³¹ hónapokat tölt majd együtt az ifjú házasokkal. Nem véletlen, hogy Szemere Krisztinát az elmúlt több mint másfél évszázadban a közelmúltban megjelent Kölcsey kritikai kiadás mutatta be a legalaposabban.¹³² Szemere és Kölcsey életük végéig (Kölcsey 1838-ban halt meg) – ha az 1830-as években már lazulóbban is – igen szoros kapcsolatban álltak, s Kölcsey az 1814 nyarán megismert Szemere Krisztinával is mindvégig igen jó viszonyban volt.¹³³ (Szemere Krisztina összes, a Szemere

128 Kazinczy Helmeccy Mihálynak. Széphalom, Jún. 25d. 1814. *KazLev* XI. 444.

129 Kazinczy Helmeccy Mihálynak. Széphalom, Júl 6d. 1814. *KazLev* XI. 454.

130 Kazinczy Kölcseynek. Széphalom, Júl. 7dikén, 1814. *KazLev* XI. 458.

131 Kölcsey Kállay Ferenchez. Pécel, 1814. július 13. Kölcsey F. 1960. 150.

132 L. a *Jegyváltó*, *Szemere Pálhoz, Szné Stambbuchjába/Vilma’ emlékkönyvébe, Hol a virány...*, *Szemere Teréz emlékkönyvébe és a Remegve zeng...* című Kölcsey-versek jegyzeteit (Kölcsey F. 2001. 496–508, 561–566, 614–615, 618–619, 646–647.)

133 Meg kell jegyezni, hogy Kölcsey Szemere második feleségével Csoma Borbálával is – legalábbis amint az a levelezéséből kitűnik – mindvégig igen udvarias és szívélyes hangon érintkezett. (Csoma Borbálát egyébként Kazinczy tökéletes választásnak tartotta.) Másfelől itt kell utalnom egy lappangó irodalomtörténeti hagyomány meglétére is, amely szerint az élete végig nőtlen Kölcsey beleszeretett volna Szemere Krisztinába. Egy személetes példa: „Kölcseyt még jobban odakötötte Szemeréhez ez a kis szöke asszonyka. Valami halvány gyanú villan föl az emberben, hogy nem a Vilma neve volt-e az a név, a melyet elhallgat Szemere előtt is, a ki a szívét Péczelen kapta meg? [...] Távol legyen tőlem a gondolat, hogy azt akarnám állítani, hogy Kölcsey tudatosan szerelmes volt legjobb barátja feleségébe. De a Kölcsey magányosságban túlfinomodott lelke megérthetett olyan rezgéseket is, a miket más nem ért s ő maga se tudott

Tárban fennmaradt levele Kölcseyhez íródott.) Kazinczy a nyár folyamán ki mondja – sajátos módon, úgy tűnik, bárminemű pozitív támpont nélkül –, amire korábban csak célzott: Szemere házassága, amelynek létrejöttében maga is tevékenyen közreműködött, amelynek híret oly lelkesen fogadta, bár az 1814-es évben már kritikai megjegyzésekkel is illette, hogy azután a májusi lakodalom lebonyolítását már egyértelműen nehezményezze: nem sikerült. Elvárásai nem teljesültek. Amint Helmecey Mihályhoz írt nyári leveléből kitűnik:

Szemerének monddad hogy hallgatása engem öldököl. Én meg nem bocsátánám magamnak ha egy szerető barátom eránt így bánhattam volna. Részt veszek sorsán akar kedves, akar nem az, 's ő engem bizonytalanságban hagy. Bár el ne súlt volna inkább házassága, ha ezt és az efféléket szüli.¹³⁴ [...] Palit nagyon szánom. De oly kevésé Ura e ő magának, hogy bajai közt legalább barátja kebelében nem keres vígasztalást? Veszett volna az a' mi ötlet megrontotta. Én elejétől fogva csudáltam nagy vágyását annak birtoka után, Febr. olta pedig, ha lehetett volna, erővel is eltéptem volna.¹³⁵

És ezen a véleményén Kazinczy azután, míg Szemere Krisztina élt, alapvetően nem is változtatott. Módosított rajta a tekintetben, hogy kritizálta akár Szemerét is, de alapvetően Szemere Krisztinát hibáztatta. Akár azért, mert Szemere Krisztina nem volt elég alkalmazkodó feleség, akár azért, mert Szemerétől túl sok érzelmi energiát vont el. Mint az alábbiakban látni fogjuk, legszélsőségesebben, akár halálát sem bánta volna. Nyilván volt ebben a néha egészen leplezetlen, néha jobban féken tartott ellenszenvben valamiféle háritás is: Szemerét Kazinczy irányítani akarta, mert úgy látta az általa adott minta nem elégséges, nem magától értetődő a tehetséges (és ráadásul – amint Kazinczy ezt élete végéig vallja – számára oly szeretetreméltó) irodalmárnak, tanítványának. Az élettárs bizonyos paramétereknek kellett hogy megfeleljen, ez racionális döntést is igényelt, mivel a nem megfelelő partner az önálló írói-művészi egzisztencia lehetőségét fel nem kínáló társadalmi közegben többlet energiákat vonna el. Az ekkor még decentra-

volna kifejezni. Ő, a ki a szerelmet csak könyvből ismerte, olyan eszményi formában érezhette a hatást, a mit az asszony áraszt a férfira, hogy rázkódás se történt keblében. Tiszta maradt, mint a harmat, csak az ideál közelléte vonzotta és adott rúgót bágyadó lelkének... De még így is messze megyek...” Vértesy J. 1906. 66–67. L. még Paál Á. 1939. 38–39. A Szemere eljegyzésének hírére írott *A jegyváltó* című vers „kirobbanóan személyes ihletét” például Szauder József is észrevette (Szauder J. 1955. 32.), Taxner-Tóth Ernő szerint pedig „a vers olyan őszintének látszik, hogy önkéntelenül keresni kell, nem ismerhette-e Kölcsey az eljegyzést megelőzően Szemere Krisztinát? Erre azonban semmi nem utal, legfőljebb Szatmárban találkozhattak 1813 tavaszán. Inkább a fiatal költőből elemi erővel kitörő szerelmi vágy megnyilvánulásáról lehet szó. Ennek lángjában azonosult barátjával, s teljes érzelmi átéléssel helyezte önmagát a vőlegény szerepébe.” Taxner-Tóth E. 1990. 32.

134 Kazinczy Helmecey Mihálynak. Széphalom, Júl 27d. 1814. *KazLev* XI. 483.

135 Kazinczy Helmeceynek. Széphalom, Aug 17d. 1814. *KazLev* XII. 29.

lizált, intézmények nélküli, a rendszeres megjelenés lehetőségét nélkülöző irodalmi életben, mivel a megélhetést az irodalmi tevékenységből finanszírozni nem lehetett, az egzisztencia-teremtés, a megélhetési stratégiák összehangolása az alkotó tevékenységgel alapvető fontosságú volt.¹³⁶ Kazinczy úgy látta, hogy Szemere Krisztina, korábbi személyes támogatása ellenére, nem volt megfelelő választás, mert nem tette lehetővé, hogy Szemere Pál az alkotásnak szentelhesse energiáit. Kazinczynak Vitkovics számol majd be terjedelmesen a péceli pár (helyesebben ekkor trió) életéről, 1814 szeptemberében.

Egyedül Szemerékről kell írnom. Ez a Péceli Pár Vásárkor megfordult nállam, a hol Triászod egész kedvből mulattatta az új Menyetskét. Miért kétek eddig Lasztóczra menni, világosan ki nem vehettem Paliból. Ő a bé nem takaríthatást vetette okúl; mihelyt ezt elvégzi, sietten siet Napájához. Kár tehát ennek Palit vaktában *gonosznak* kiáltania. Pali kész volna megtenni azt, a mit más kíván, ha telhetne tőle. Pali, a mint jól ösmered, jó ember, de a környül állásai roszzak, melyeket a jobb esztendő, vagy még hamarább a Napájának jobb keze javíthat meg.

Pali és Kriska többnyire tsendesen élösködnek. Néha a két tűz, mely mind kettőjökben lobog, lángot vet, de hamar elalvót. Palimnak szemére csak azt hányhatom, hogy mindenre hirtelen resolutivus, és aszszonnyal bänni még nem igen tud. Idővel ezt is megtanúllya, mert Kriska megtaníttya, a ki nem roszt feleség; sőt sokkal bír a Patientiából, a mi legfoganatosbb az öszszetörődésre.

Palinak, ha hozzátok kerül, nem ártand elpredicálni, hogy Feleségének azt, a mit neki felhevültében négy szem közt ki talál mondani, mások előtt, még pedig indulatosan szemére hányni ne akarja; és a kedvetlen környülállások közepette ne kedvetlenitse. Elég az Palinak, hogy Kriska Péczelen nem zúgólódik. — Költsei Junius olta velek lakik, 's Palival annyira literatorkodik, hogy Kriska is úntában verselni kezdett. Költsei és Pali Somogyi Gedeon Uramnak Letzkéket készítették; rövid időn olvasni foghatod. Ennyi a Péczeliekrül.¹³⁷

Ekkorra már Kazinczy vette a hírt Helmeccytől, hogy Szemeréék Kölcseyvel lassan indulnak Zemplén felé,¹³⁸ szeptember utolsó napjaiban meg is érkeztek,¹³⁹ feltehetően a szüretre időzítve látogatásukat, november elején pedig Kazinczy meglegegedetten írhatja Döbrenteinek: „Szemere és Kölcsey még is itt vagynak, az

136 Mint azt szép tanulmányában Margócsy István bemutatta, az első magyar költő, aki kizárólag alkotásaiból meg tudott élni (azaz nem kellett az irodalmitól eltérő – jogász, nevelői, gazdálkodói stb. – vagy kiegészítő – szerkesztő, fordító stb. – tevékenységeket vállalnia egzisztenciája biztosítása érdekében), Petőfi volt. Ez azonban már egy megváltozott szociokulturális, gazdasági közegben, a piacra termelő, intézményesült, rendszeres és így kalkulálható irodalmi termelés időszakában történhetett meg. Margócsy I. 1999. 48–74.

137 Vitkovics Mihály Kazinczynak. Pesten, 7ber 6dikán, 1814. *KazLev* XII. 77–78.

138 Kazinczy Helmeccy Mihálynak. Széphalom, Sept. 7d. 1814. *KazLev* XII. 79.

139 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Január 7d. 1815. *KazLev* XII. 308.

az Lasztóczon, vagy talán még a’ Tolcsvai szüreten. [...] Széphalmon együtt mulatott három barát Szemere, Kölcsey és én.”¹⁴⁰ Szemere és felesége, Kölcsey, valamint Szemere Teréz ezalatt Sárospatakon voltak, erről Szemere írt Kazinczynak:

Tegnap Patakon ebédeltünk, de a’ Theréz gyenge egészsége miatt fukarkodni kellett a’ szempillantásokkal, ’s csak addig mulattunk míg az asszonyok a’ Collegium könyves házát megtekintették. Lopva Barczafalvit is meglátogattuk. [...] Tolcsvára mentünkben Kézinél szállottunk meg, de nem leltük honn. Azonban ott háltunk. A’ délestet és estvét Vályi Nagynál töltöttük.¹⁴¹

November 11-én a Szemere házaspár és Kölcsey még Lasztócon voltak,¹⁴² de egy hét múlva, 17-én már Beregsurányban, Bay Józseféknél, sógoruknál.¹⁴³ E napról ismeretes az első olyan levél, amely Szemere Krisztinától fennmaradt. Szemeréék Surányban maradtak, Kölcsey viszont Csekére ment, ahonnan levelet írt a társaságnak. Erre válaszolva Szemere a következőket írta:

Kriskám törte fel pecsétedet: ő olvasta el soraidat, ’s mosolyogva fogta fel enyelgő lelkedet azokban. Voltak, kik kaczagásra fakadtak a szent Leczkén Pálból; ’s ezek mi voltunk, Bay, Józsa Ignác és én. [...] Ha kedvem jó jegyzéseket tészek míg itt mulatok, értened kell ’s érted hogy csak úgy tudnillik ha Kriskám, ki most is midőn e sorokat *ömlesztem*, á la Helmeczi, vállaimon csügg ’s pajkoskodik, megengedni méltóztatik. Bizony nem engedem, én Palika! úgymond Kriskám. De hát mire való a’ *férfi fölsőség*?! Ölelünk és öllelek, édes barátunk! ~~Lasztócz~~ Surány, Novembernek talán 17dikén. 1814. Palid.

[Ezután található Szemere Krisztina Kölcseynek (és Szemerének) szóló sora:]

Pali ki vonta a’ fölsőseget erezvén hogy lelke ösmerete ellen vetet volna mikor hazudni akart. Szemere Kriska.

[Majd ismét Szemere Pál:]

Én még most is pántofliban járok, de nem moraliter, hanem physice. Egyébránt ma Kriskámmal együtt általszaladtam volna Csekére Hozzád.

Kölcsey 1814. november 30-án tért haza Álmosdra,¹⁴⁴ Szemeréék pedig visszaindultak Lasztócra. December 2-án újra közös levelet írtak Kölcseynek, előbb Sze-

140 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Novemb. 6d. 1814. *KazLev* XII. 154.

141 Szemere Pál Kazinczynak. Lasztócz, 1814. nov 7. *KazLev* XII. 157.

142 Kazinczy Berzsényi Dánielnek. Széphalom, Novemb. 11d. 1814. *KazLev* XII. 165.

143 Kazinczy Helmeczy Mihálynak. Széphalom, Nov. 13d. 1814. *KazLev* XII. 177.

144 Kölcsey Kazinczyhoz. Álmosd, 1814. december 2-dikán. Kölcsey F. 1960. 153–154. Kölcsey válasza Szemeréhez: „Levelet neked, Édes Palim, és pedig egy hosszút! s te aki Lasztócon Kriskád társaságában nekem csak egy ritkán beírt levelet írtál, te kívánod-e azt? Öllelek édesem. A te jó anyádnak kezeit csókolom. Ha Kriskád elmaradt-e Lasztócon?” Álmosd, december 17-dik, 1814. Kölcsey F. 1960. 161, 164.

mere Pál írása olvasható, mely a következőképpen zárul: „Öllek addig is, 's csókollak. Kriskám idvezel,” majd ezt követően pár sort Szemere Krisztina is a levél végére vetett:

Édes Ferim

Kriska nem tsak idvezli hanem irásban is meg akarja mutatni hogy barátyaitól nem tud meg felejtkezni, 's örömmel emlékezik az el múlt szép órákról melyeket a' szép erzésü Feri társaságában töltött. tudósítsa barátait mentől elébb hogy létéről. Élyen szerentsésen, 's meg ne változon a' nem változhatók iránt. Kriska.¹⁴⁵

December első hetében Kazinczy is találkozott a Szemere házaspárral, valamint Vattay Krisztinával Sátoraljaújhelyen,¹⁴⁶ 1815. január 7-én azonban arról ír Vida Lászlónak, hogy a házaspár ideiglenesen elválik, Szemere hamarosan Pécelre távozik, Kriska viszont marad, mert beteg: „A' mi Szemerénk Sept. 28dika olta múltata itt. Betegesen hagyja itt feleségét, 's Martziusban feljő érte.”¹⁴⁷ Ugyanazon nap a hónapok óta házi könyvtárától elszakadt Szemere Pál Kazinczytól kapott könyveket olvasva ír a maga (és Szemere Krisztina) olvasmányélményeiről:

A küldötteket gyönyörrel olvastam. Mi szép poétai ég az a Göthé! Szebb asszonyi lényeket nem képzelhetni, mint az övéi, mint Sztella, mint Nyáriné, mint Mariska. Az utolsó mindnyájunkat eltöltött. Boldog Pali! S én? Ilyennek képelem az én kedves Krisztinémet gyermekebb korában, mondám neki; s maga is azt vallja. Méltóztassék Édes Uram Bátyám ismét valamit küldeni.¹⁴⁸

Tíz nap múlva arról értesülünk, hogy a betegeskedő Szemere Krisztina Milont olvas („Bessenyei, Milton »Paradicsomai«-nak fordítójok. E könyvet asszonyom olvassa. Ez okból nem küldhetem tulajdon magát”),¹⁴⁹ Kazinczy pedig pár nap múlva rosszallását alig leplezve tudósítja Helmecezyt, hogy Szemere végre, majd nem négy hónap után elindul vissza Pécelre – mivelhogy anyósa végre elengedi.

A' mi Szemerénk negyed nap alatt csalhatatlanul indul Pécelre, annál csalhatatlanabbul, mivel Napának el kell menni, bizonyos processus folytatása miatt a' Lasztóczi háztól, 's így nincs oka tovább tartóztatni szegény Vejét. Be jól van annak dolga, a ki csak feleséget kap a' házasságban és nem Napat is, mert így ha csak ugyan rabbá kell lenni, az embernek csak egy parancsol.¹⁵⁰

145 Szemere Kölcseynek. Lasztóc, 1814. dec. 2. SzT. IV. 122.

146 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Decemb. 10dikén 1814. *KazLev* XII. 251

147 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Január 7d. 1815. *KazLev* XII. 308.

148 Szemere Pál Kazinczynak. Lasztóc, jan. 7. 1815. *KazLev* XII. 309.

149 Szemere Pál Kazinczynak. Lasztóc, 1815. jan. 17. *KazLev* XII. 332. Ha jól értem, Bessenyei Sándor Milton-fordításáról van szó.

150 Kazinczy Helmecezy Mihálynak. Széphalom, Január 21d. 1815. *KazLev* XII. 347. Ugyanezen, Szemere anyósára vonatkozó érv ugyanazon nap: Kazinczy Sipos Pálnak. Széphalom, Január 21dik 1815. *KazLev* XXII. 309.

Szemere, úgy tűnik, végül is 1815 január legvégén hagyta el Lasztócot és tért vissza Pécelre – felesége betegsége miatt egyedül.

A’ mi Szemerénk holnap indul Pestre. Betegeskedő feleségét itt hagyja. Tíz hét után jó fel ismét, ’s akkor feredőbe megyen vele. Ő még eddig nem reménylheti az atyaságot. Eggy igen szép napot tölték társaságában tegnap előtt, ’s reggeli négy órakor szűntünk meg beszélni. Elkészültebb Nyelvtudósunk mint ő nincsen. Özvegy tiz hetét Ráday Bibliothecájának régi könyveivel fogja tölteni.¹⁵¹

1815 nyár elejéről két forrásból is, Kazinczytól és Kölcseytől is arról lehet következtetni, hogy Szemere Pál lelki problémákkal küzdött, hogy milyen természetűekkel, nem tudjuk. Mind Kölcsey, mind Kazinczy természetesen a maguk és Szemere Pál szemszögéből láttatják az eseményeket – már amennyit láttatnak. Így Kölcsey 1815 májusában kelt együttérző soraiból megtudhatjuk, hogy

A mi Palink, az én kedves Palim, sokat s igen sokat szenved; s ezen gondolat valahányszor feljő lelkemben, mindannyiszor elborúlok [...] ¹⁵² Az én Szemerém nem boldog; s ő az nem lesz már soha is [...] Én az én Szemerémet, ki szeretném kapni mostani környülményeiből, vele és teveled együtt egy boldog csendes körbe húzni magunkat.¹⁵³

Kazinczy pedig azt fejti ki Kis Jánosnak, milyen kegyetlen büntetés jutott osztályrészül Szemere Pálnak Huba herceg ivadékával, vagyis Szemere Krisztinával.

Máj. 9dikét reggeli 10 óra ólta más napig ott tölténk, a’ szeretetre legméltóbb Asszony ’s eggy nagyanya ’s két kedves leány’ társaságában. Barátom, ha Kubinyiné olyan mint ezek és Sztrokayné, úgy sajnálom, hogy a’ polygamiát a’ ti könyvetek tilalmazza; mert én, volnék csak ifjabb, húsz feleséget vennék; ’s az én Szemerém kegyetlenül meg van büntetve, hogy a’ Huba Herczeg’ unokáját vette és nem ezeknek egyikét, azért, mert ezek nem Huba Herczeg’ maradékai.¹⁵⁴

Abból, ahogyan Kazinczy személyes benyomásai alapján ír 1815 nyarán a párról Kölcseynek és Helmeczynek, arra következtethetünk, házastársi konfliktusok, talán valamiféle erőteljes, ambivalens szerelem miatt szenvedett Szemere Pál (arról hogy Szemere Krisztina mit érzett, ő hogyan élte meg ezt az időszakot, nincsen információnk).

Pali fered – bár gyönyörúségek árjában! Semmit sem tudok felőle miolta haza értem, mint azt, Rátkai Nánitól, hogy nagy szerelemben vannak egymás eránt. Csak némely szerelem marakodó szerelem ne volna! – Nagyon félek én, édes

151 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Jan. 27.d. 1815. *KazLev* XII. 359.

152 Kölcsey Döbrentei Gáborhoz. Álmosd, május 3-án 1815. Kölcsey F. 1960. 177.

153 Kölcsey Kállay Ferenchez. Nagy-Károl, május 30-án 1815. Kölcsey F. 1960. 179.

154 Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Június 17dikén, 1815. *KazLev* XII. 539.

Uram Öcsém, hogy itt az egyik fél sincs vádoltathatás nélkül. Legalább nem értem mi az, hogy néha igen nem, néha igen igen. De én ebbe magam nem avatom; csak részvétellel nézem, mely nem csak szabad, hanem kötelesség is.¹⁵⁵ [...] Jul. 4dikén Szemerével öszve akadtam az Ujhelyi vásárban, 's együtt ebédlek kedves feleségével Dókusnál. Ez az asszony erántunk nagyon hideg; érzi hogy mi sok holmit nem javallhatunk, 's szeretné ha Pali hideg lehetne hozzám. Ha jelen vagyok, semmi sem lehet szép akaratjából: de Palinak soha sincs ideje körülé nekem felelni; mindég rövid, mindég csonka a' válasz, és a' bérekesztésben azt lelem, hogy többet nem írhat, mert várják. Rettenetesen szerelmesek egymásba.¹⁵⁶

Kazinczy tehát a Szemeréék házasságkötését követő évben, 1815-ben nemtetésének ad hangot Szemere Krisztinával kapcsolatosan, egyrészt annak személyével szembeni távolságtartása miatt, másrészt, mivel úgy érzékeli, az asszony negatív befolyással van a Kazinczy és Szemere közt korábban meglévő intenzív érzelmi (mintegy apa-fiú) kapcsolatra és egyben a céhbeli, irodalmi foglalatosságokra is; Szemere Pálnak felesége iránti érzelmei mintha kizárnák és helyettesítenék a korábbi kötődéseket. Ugyanebből az időszakból származik Szemerének egy olyan, lelkiállapotáról beszámoló levele, melynek olvastán Kazinczy bízvást a *hypochondriás* jelzővel illethette szeretett Szemeréjét.

Lefeküdni, hogy felkeljünk; s felkelni, hogy ismét lefekhessünk: mit mondott erre Egmont? És én csak azt mondom, hogy mindenhez hozzá szokhatni. Tódulnak napjaim, Édes Uram Bátyám, mert korbácsolom őket: de nagy baj, midőn az ember nem lehet ember! Azonban a remény még nincs oda egészen. Különben is csaknem mindennek magam vagyok az oka. Örök küzdésnek van kitéve az olly character, mint enyim, hol a Sinn majd igen könnyű, majd ismét igen nehéz. Én Uram Bátyám tisztelt és szeretett rokonainak pitvarán from soraimat; s ki-kipillantok az újhelyi hegyek felé. Gyönyörű kilátás esik a lasztóczi dombokról. Ilyen esendik-e nekem is a jövőbe? „Higgyük azt, édes Palim!” Uram Bátyám kétség kívül ezt fogja reá felelni.¹⁵⁷

Ezenközben a Szemeréékkel hónapok óta nem találkozó Vitkovics, Pestről a következő vidám levelet írja Szemerének:

Hát Ti mit csináltok páros Gerliczék? Turbicoltok e? Áldoztok e? és egyenetitek e már szárnyaitokat Péczelre repülni? Emlékezik e rám és ránk az én szépen levelező, de én velem némáskodó szöszeke édes Ángyim? Mond meg neki, ha levelével meg nem látogat, mesét csinálok rá. Tsókolom ötöt olly jó izún, mint ha Tokai essentiát innék. Tetes Napádnak kezeit tsókolom.¹⁵⁸

155 Kazinczy Kölcsey Ferencnek. Széphalom, Jun 21d. 1815. *KazLev* XII. 565.

156 Kazinczy Helmezy Mihálynak. Széphalom, 1815. július 9. *KazLev* XIII. 15.

157 Szemere Pál Kazinczyinak. Lasztócz, júl 20. táján, 1815. *KazLev* XIII. 42 – 43.

158 Vitkovics Mihály Szemere Pálnak. Pest, 1815. július 20. SzT. V. 25.

Szemere és betegeskedő felesége 1815 augusztusában elhagyták Lasztócot, Surányba indultak Bayékhoz („Végtére¹⁵⁹ indulóban vagyunk. Kriskám gyengélkedése s az esők letartóztattak”),¹⁶⁰ augusztus 29-én meg is érkeztek,¹⁶¹ Kölcseyvel is találkoztak.¹⁶² Úgy tűnik, Szemere mélabúja is múltóban volt. Időközben azonban, amint októberben Vitkovics írja Kazinczynak, Pécelen kezdett gondokat okozni, hogy Szemere, felesége családjánál időzván, hónapokig távol van birtokától, s a gazdasági ügyek intézése édesanyjára háramlík:

Szemere Palink Augusztusban írta hozzám legtisztább kedvel, [...] A Fő pont, mellyről írni nekik, az, hogy siessen Kis Pétzelébe, a hol távol léte miatt sok a hiánosság, sok a kár keveskéjében. — Ő pedig nem vesztegethet, mert nem gazdag. Az ősz jó Annyá Reggeltől estig gazdálkodik, de ennek kevés a láttzattya. A mi jó Kriskánk kergesse el már maga mellől, hadd takaríthasson Télre valót, az ő sokat feláldozó Uratskáját.¹⁶³

Szemere mindenesetre november első hetében, Beregből visszatérve, „Tolcsván szüretel kedves napával és feleségével,”¹⁶⁴ a házaspár itt, Tolcsván kap Kölcseytől egy-egy levelet, melyre Szemere Krisztina a következő választ írja, Nagyfaluból.

Édes Ferim!

Tolcsván érkezett hozzánk levelkéje, sietve szakasztá azt fel Palim, 's egy helyett kettőt lelénk a' boritékban, előre képzeltem hogy egyike az enyém, 's reményem meg nem tsala. El lágyúlással vegyes örömmel futám végig sorait, édes jó Ferim, 's nem azzal a' tiszta örömmel, melly akkor szokott bennünket el lepni, midőn barátainkat vidámaknak, 's bődögnak hisszük.

Maga ismét és ismét Schwermerizál,¹⁶⁵ édes Ferim, 's akkor is keserű érzelmek ömlenek ki szívéből, midőn belsejét csendesnek képzei. Nem világos jele e' ez az el puhultságnak? nem ez e' az en bajom is? Oh édes Ferim! lépünk túl e gyengeségeken, 's ne merüljünk hova tovább e' veszedelmes örvényben, melly ki menthetetlenül sodor a' szeditő mellysegenben.

Kit tehetett igazi bődöggá a' phantasia? e' részben Yorickal nem érzek, én csak ~~akkor~~ ébren lehetek bődög, 's akkor midőn hitegető phantasiám, a' való

159 Már két héttel korábban el akartak indulni. Szemere Kazinczynak. Lasztócz, 1815. aug. 10. *KazLev* XIII. 66.

160 Szemere Pál Kazinczynak. Lasztócz, aug 21d. 1815. *KazLev* XIII. 92–93.

161 Szemere Pál Kölcseynek. Surány, 1815. aug. 29. SzT. V. 35.

162 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Aug. 29d. 1815. *KazLev* XIII. 122. Kölcsey Kazinczyhoz: „Palival itt jöttem össze...” Surány, Szeptemb. 1. 1815. Kölcsey F. 1960. 202.

163 Vitkovics Kazinczynak. Pesten, Octóber 10ikén 1815. *KazLev* XIII. 208.

164 Kazinczy Helmezy Mihálynak. Széphalom, Novemb. 7d. 1815. *KazLev* XIII. 262; Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Novemb. 7d. 1815. *KazLev* XIII. 269.

165 Utalás Kölcsey versére.

által meg semmisítették. Légyen bár az életben sok tövis el szórva, de sok öröm is vár készen. figyelem által el kerülhetjük az elsőt, 's fel találhatjuk a' másodikát.

Irjon gyakran édes barátom 's fedjen ott a' hol meg érdemlem, 's szóljon minden tartalék nélkül, az én gondolatom szerint, akkor kiméltetünk igazán barátaink által, midőn gyengéinket meg inteni elég hivek.

Mink Péczelre ket három hét alatt indulunk, látogasson meg minket édes Ferim, barati szívvvel, 's karokkal várjuk, akkor mindent el követünk, hogy egy mást meggyógyítsuk, 's a' Phantasiát kis körünkéből ki irtsuk, hogy zavar nélkül érezzük a' barátság édességét melly tsupán maga is elég az életet becsessé tenni.

Addig pedig folytassuk levelezésünket. Eljen szerentsésen édes jó Ferim, szívből ohajtja barátnéja

Cristin.¹⁶⁶

A Szemere-házaspár 1815 karácsonyát – mint eljegyzésük óta minden karácsonyt – Lasztócon töltötte, Kazinczyval is találkoztak, aki pozitív fejleményekről számolt be közös ismerőseiknek: Szemere sokat ír, ezenkívül Kriska is jobban van, s békességes a hangulat.

Szemere az idén sokat és igen jól dolgozott. [...] ő most 2 hónap olta jó életet él, nem mint az előtt.¹⁶⁷ [...] Lasztóczon töltöttem az innepek alatt négy szép napot: (24–27. Xbr.) A mi Palink igen jó kedvvel volt, és szüntelen csókolódott; két hónap olta tiszta napokat él, mert kedves Kriskája egészséges. Ott vala Kézi Mózes prof. is, kivel legalább az éjjeli setét órákban egyedül sokat beszélgeték. Ott vala prof. Nagy Ferenczné asszony is leányával, maga a prof. Patakon maradt. [...] Pali Jan. 12dike körül akar Péczelre lemenni feleségestül. Bár Uram Öcsém vele lehetne, hogy dolgozhatnának.¹⁶⁸

Három hét múlva, 1816 január közepén viszont Kazinczy Döbrentei Gábornak már egyértelműen rosszul működő, felfogása szerint kiegyensúlyozatlan szerepviszonyokkal küzdő kapcsolatként ábrázolja Szemeréék házasságát, s bár mindkét félnek karakterbeli hibákat ró szemére, mindezért alapvetően Szemere Krisztinát hibáztatja – s megint elsősorban azért, mert az olyan figyelmet kíván meg férjétől, mely azt az irodalomtól és (Kazinczy szerint felettebb sajnálatos módon) az irodalmárokkal való együttléttől vonja el.¹⁶⁹

166 Szemere Pál (és Krisztina) Kölcseyhez. N. Falu November 22diken 1815. SzT. V. 50.

167 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Dec. 28d. 1815. *KazLev* XIII. 377–378.

168 Kazinczy Kölcsey Ferencznek. Széphalom, Dec. 29d. 1815. *KazLev* XIII. 378.

169 Vitkovics Mihály 1817-ben megjelent *Meséji és Versei* című kötetében külön epigrammát szentel e szituációnak: „T. Szemerei Szemere Pál Urhoz. // Jó Szemerém, vettél Feleséget, 's már oda hagyta / A' Muzsát, kivel olly boldogan élni tudál. / A' Muzsák feleségeddel megférnek: azokkal / Nappal társalkodj; Hölgyedet estve öleld.” (Vitkovics M. 1817. 109.) A házasság és az irodalmi működés (a házastárs jelenléte kizárja a Múzsáét) oppozícióba állítása szinte toposszá válik, a Dukai Takách Judithoz intézett epigrammákban is megjelenik: „T. Takács Judithoz. // Nem mehetel férjhez, kezedet másnak nem is adhad; / Publicumunknak már jobbodat által adád.”

Én e’ napokban Szemerével töltöttem fél napot. Csudálni kell mit tud az a’ derék ember a’ nyelvben. Arról az orthologusoknak ideájok sincs. Kezébe adtam volt a’ Debr. Hymnariont, ’s azt is kezdé excerptálni, de abba hagyá. Nincs ideje. Minden tekintetben megrontá a’ házasság. Asszonykám duzzog még a’ Vendég előtt is hogy nyilt ajtókkal vagy két óráig olvasgatánk. ’S ez az egy szememmel látott akt meg békeltete Szemerével azon hidegségéért, hogy leveleidet válasz nélkül hagyá. Próbálta már férjfinak mutatni magát; az használt, de nem sokat. Nekem kellett volna az olly feleség, édes barátom, én rendbe tudtam volna szedni.¹⁷⁰

Amire nemsokára jön Döbrentei egyetértő viszontválasza – finoman utalva arra is, hogy nem csupán a feleség, de Szemere maga is hibás, erélytelen és passzív. Úgy látszik, Szemere a korábban ironikusan emlegetett *férji fölsőséget* valóban nem érvényesítette (kellőképpen – mármint barátai szerint). „Palit, a’ mi Palinkat nagyon sajnálom, hogy felesége, munkálódásaiban olly hátráltatója. Veled tartok, hogy ollyasokat elszenvedni én sem tudnék.”¹⁷¹ Szemeréék időközben január második felében – egy darabon Vattay Krisztinával – elindultak Pécelre.¹⁷² Megérkezésük után írta februárban Szemere a következő, feleségére is utaló levelet Kölcseynek:

De mondd el csak, édes Ferim, mondd el csak, hát Te élsz e még? Sok leveleimre hallgatsz. [...] Bár némelly ujságaid felől tudósítanál; noha én csak annyit is igen kedvesen veendek Tőled: élek, édes Palim, ’s szeretlek. [...] Kriskám – haragszik Reád, édes Ferim. Nem válaszoltál levelére. Mind a mellett idvezel ő is, ’s barátságosan mint én: Palid.¹⁷³

és „Ugyanahhoz, midőn férjhez ment // Nincs foganatja Judit, versemnek! Jobbodat által / Adtad férjednek: veszhet-e publicumunk? / Aki előbb, az nyer; lépjünk békére: uradnak / Szívedet add, hagy meg publicumunknak eszed.” (Vitkovics M. 1980. 183.) Szentmiklóssy Alajos 1817 őszén (talán éppen a Vitkovics-epigramma hatására?) hasonló intelmeket intéz Szemeréhez egy levelében: „A’ Musa int, hogy neki is élj! ’S bizonyára a’ Gráziák neheztelni kezdenek Hitvesedre, hogy őket csak Benne imádod. Ha valaha szerencsém leend Őt tisztelnem, most ismeretlenül kezét csókolom, kéni fogom, hogy boldog érzéseidet énekeltesse-el Veled. Így nem fogná mondhatni, hogy nem élsz Neki, mert lelked megdicsőítésének volna szentelve.” Erdőtarcsa, 1817. szept. 26. SzT. VII. 40. A Vitkovics-epigrammára egyértelműen utal Bay György (Bay József testvére) Kölcseyhez írott 1817. júliusi levelében. Csorba S. 1990. (SzT. VII. 36.)

170 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, 1816. január 15. *KazLev* XIII. 411–412.

171 Döbrentei Kazinczynak. Kolozsvár, 1816. február 3. *KazLev* XIII. 462.

172 Szemere Kazinczyhoz. Lasztócz, Január 17d. 1816. „A’ napam mondja, hogy a’ jövő hétfőn indulunk el, ’s ő Nagyfalún keresztül Ongáig kísér bennünket. Feleségem most Azar ’s Gálszécs vidékein búcsúztat, szinte Péntekig, a’ midőn én Ujhelybe megyek a’ ló kótyavetyére, mert a’ nyerges lovam hasznavehetetlen. Bár csak ott Uram Bátyámhoz szerencsém lehetne.” *KazLev* XIII. 428.

173 Szemere Pál Kölcseynek. Pécel, 1816. febr. 24. SzT. VI. 12.

Az ezt követő hónapokat Pécelen töltötték,¹⁷⁴ időnként beutazva Pestre¹⁷⁵ („Szemere ritkán jó Pestre, ’s ha igen, egy két óra mulva fut. József olta noha különben Pesten vagyok, nem látám”).¹⁷⁶ Ezt Szemere azzal indokolja, hogy belevetette magát a gazdálkodásba Pécelen: „én késő ősznél hamarabb nehezen leendek Lasztóczon. Tűzzel vassal gazdálkodom; ’s passióval pedig!¹⁷⁷ Azonban nem messze feledem a’ Hamburgi Dramaturg intését; ’s mindennap olvasok – azt a’ mit. Kisfaludynak Hunyadyját másodszer végeztem.”¹⁷⁸ A levélben említett művet, Kisfaludy Sándor: *Hunyady János, Historiai Drama*, Szemere először 1816 áprilisában olvasta, Szemere Krisztinával együtt: „Ma estve kapom Kisfaludynak munkáját, melyet mind Te mind én olly nyugtalanúl vártunk. Vacsoráig feleségcskémmel együtt olvasgattam benne hellyel hellyel.”¹⁷⁹

Ezen a tavaszon Kazinczy – erdélyi útját tervezgetve – világosan kifejti Döbrenteinek, mi a véleménye Szemere Krisztináról: „Beszéljünk útunkról leveleinkben. Öröm annak csak képzelete is. Hát ha még Szemere is jöhetne. De néki juta bezeg egy ördögné a’ Folnesics magyarsága szerént. Barátom, mely igen óhajtanám ennek az idvezülést, hogy a’ szegény Pali szabadúlhatna-meg tőle!”¹⁸⁰ Amire megérkezik Döbrentei álmélkodó-szörnyülködő válasza: „De, mindenre kérlek, Szemerét el ne hagyd magadtól. Elhültem arra, a’ mit felesége természetéről írál. Szegény Pali! lelkemből sajnálom. Ha úgy van a’ dolog, úgy Pali még könnyebben jöhet.”¹⁸¹ Kazinczy enigmatikus válasza: „Szemere Pali nem jó, mert nem jöhet.”¹⁸²

1816 májusában Kölcsey válaszolt Szemere februári levelére:

Még ma írok Kriskádnak is, hogy haragjától ellenem szűnjön-meg. A’ te Szeretetre ’s tiszteletre méltó anyádnak kezeit csókolom. Minden zug hova Pécelen

174 Szemere levele 1816. márciusában Lónyay Lászlóhoz (SzT. VI. 14. Pécel, 1816. márc. 8.): „Kedves leveledet feleségcskémmel bontá fel, a’ mint azt a’ tseléd a’ mai postáról meg hozá; ’s meg pillantván soraid felett a’ N. Lónyát, curiosuskodott tudhatni, ki légyen az ott, kinek én kedves Palija vagyok. Nem lele nevet papirosod végeben; ’s végre fel kiált; ’s íme Te vagy! Mint örvendeztünk az általam nem is almodott kedves vendég latogatásán. Meg lepettegem’ első heves pillantásaiban ragadom tollamat; s viszem szives köszönetemet szép baratsagodnak ajánlásáért. [...]” – A szövegből csupán azért idéztem hosszasan, mert bár végig Szemere Pál nevében íródott, a hosszú levelet, az aláírás és a címzés kivételével, nyilvánvalóan Szemere Krisztina írta le.

175 Szemere Pál Kazinczynak. Pest, 1816. máj 18d. *KazLev* XIV. 203.

176 Helmezy Mihály Kazinczynak. Pest, Május 31dikén 1816. *KazLev* XIV. 215.

177 Ezt Szemere egy Kölcseyhez írott levelében is megerősíti: „mert nekem édes szenvedelemmé vált a’ gazdálkodás, lsten ugy segítjen azzá. Hidd el édes Ferim!” Szemere Kölcseyhez. Pécel, 1816. okt. 14. SzT. VI. 66.

178 Szemere Pál Kazinczyhoz. Pécel, Május 6dikán, 1816. *KazLev* XIV. 180.

179 Szemere Pál Kölcseynek. Pécel, 1816. ápr. 25. SzT. VI. 28.

180 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, 1816. Martz 17. *KazLev* XIV. 49.

181 Döbrentei Kazinczyhoz. Kolozsvártt, 1816. April 8d. *KazLev* XIV. 112.

182 Kazinczy Döbrenteihez. Széphalom, 1816. Apr. 21. *KazLev* XIV. 142.

tekintek szent énnekem. Szobáid, kerted, a’ boldog völgyecske, a’ Házacska a’ Rákos mellett ’s minden, minden, mert én ott boldog valék veled ’s Kriskád-dal. Öllelek édesim, áldjon-meg az ég!¹⁸³

Május végén Szemere Krisztina Lasztócra, s onnan a bártfai fürdőbe indult, több hétre. Férje nem tartott vele, de Vattáig elkísérte.¹⁸⁴ Július közepén, Szemere elkéseredett levelet írt barátjának, Kölcseynek, akit már májusban meghívott Pécelre, de választ nem kapott tőle:

Én mit csinállok? Feleségem nyolcz hete hogy Fördökbe ment, ’s tőle nincs még egyetlen egy levél is, ’s én a’ falba verdesem fejemet ’s lamentálok, a’ mint soraimból keservesen tapasztalod. Minden, minden hideg erántam, barát és feleség ’s feleség és barát. Hogy most Sentimentalisch Poetává nem tudok lenni!¹⁸⁵

Ám végül Szemere Krisztina hazatért, Szemere pedig gazdálkodik, olvas és ír. Beszámol Kölcseynek arról, hogy 1816 kora őszén vendégük volt Schedius Lajos, Prónay Sándor és Mailáth János, s hogy feleségével együtt büszkén és meghatottan figyelték, milyen nagy hatást tett barátjuk Homérosz-fordítása vendégeikre.¹⁸⁶

1816. december 8-án Szemere Krisztina levelet ír Kölcseynek. Ebben megosztja Kölcseyvel az örömhírt, hogy (két és fél évnyi házasság után) gyermeket vár, aki feltehetően májusban fog megszületni, s akinek nevelésében Kölcseyre is számít.

Édes Ferim!

Mennyünk egyenesen a’ dolog velejére, az előjáró beszédek nékem nem kedvesek, engedje azt egy barati szivnek mondani hogy levelkéje, mely hoszas halgatasa után hozzánk megjött, egy már félig el reszegedett embert festett előttünk’s nekünk gyaszt hozza. A’ mi Ferink sokkal inkább Schwärmer mint valaha, ’s hogy ez egy Férfiui lelken a’ gyengeség belyege, kell e’ erre az én barátomnak egy gyenge Asszony emlékeztetése. Ki halhat meg a vilagnak? ’s ki jött úgy ki a’ semmiségből hogy ható ereje másokra s magára nézve kisebb nagyobb mertekben használható ne lenne? ’s ami barátunk, kinek ereje nem zsupori kezek ajándéka, elég merész e magát kezakarva meg halatni, mivel neki Cseke ’s annak környéke nem éden.

Négy hólnapok óta Anya vagyok kedves Ferim ’s kevély hogy a’ világnak egy Polgárt hozhatok, emlékeztetem igeretére, legyen annak második Attya,

183 Kölcsey Szemere Pálhoz. (Töredék.) H n. 1816. május. SzT. VI. 45.

184 Szemere Pál Kölcseynek. Pécel, 1816. május 17–20. SzT. VI. 39, 41.

185 Szemere Pál Kölcseynek. Pécel, 1816. július 14. SzT. VI. 51.

186 Szemere Kölcseyhez. Pécel, 1816. okt. 14. SzT. VI. 66. Szemere azt is említi, hogy ezek után Kölcsey verseiből és a hozzá, valamint Szemere Krisztinához írott leveleiből olvastak fel.

nevelője, így barati egyesült erővel használunk¹⁸⁷ 's Ferinek nem lesz többé az út el zárva nevét a' késő Maradéknak fenn tarthatni. Eljen bóldogúl kedves barátom! Majus hozza elő nevendékjét. Hát levelkémre valasszát mellyik hónap? hü barátnéja Kriska.¹⁸⁸

Azután 1817 januárjában Kölcsey egyszer csak megérkezik Szemerékhez („Milyen vala örömem, midőn januáriusban valamelyik napnak alkonyadtakor egy ismeretlen lépe be hozzám, 's ez az ismeretlen Debreczeni gubában és bájusszal! Ferink volt!’”),¹⁸⁹ 1817. április 5-én pedig Szemere Pál édesanyja, Fáy Sára végrendelezik Pesten. A végrendeletet Kölcsey írja le, s ő az „ki a' rendelést tevő T. Asszonyságnak nevét aláírtam, minthogy írni nem tudott,” a testamentumban foglaltak végrehajtásával Fáy Sára Vitkovics Mihályt bízta meg. A végrendelet értelmében vagyona nagy részét (péceli házat, a cselédépületeket, a szérűskertjében levő csúrt, minden szerszámot, eszközt, bútort, udvaron, kertben, szobában, konyhán és pincében) Szemere Pálra és Krisztinára testálja, legfőképpen azért, mert másik fiának, Szemere Ábrahámnak már kiadta jussát, és mert annak gazdálkodása alatt a gazdaság leromlott.

Én Fáji Fáy Sára, néhai Tettes Szemerei Szemere Ferencz Uramnak elmaradott Özvegye, Istennek kegyelmességéből ép és egészséges elmével bírván, hogy fíjaim között anyai szeretetemet egyenlő és igazságos mértékben felosztam, teszem ezen végrendelésemet. 1ször Péczeli házamat, mellyben velem Pál fiam mostan lakik, hagyom most nevezett fiamnak Pálnak, hogy annak fele részéből testvérét Ábrahámot kifizetni köteles ne legyen, a' következendő okokon fundálván hagyásomat. [...] 4.) Mert Kristina kedves Menyem házamhoz való jövetelével teheneket hozván, azoknak közösen hasznokat vevém, 's távollétében három tehén elhullván azt ígérém, hogy azokat kedves menyemnek vissza-szerezni fogom, azonban a' több több szükség miatt szavamnak mind eddig eleget nem tehetvén, ezen hagyásom által igyekezem igeretemet nemünemüképen telyesíteni. [...]

5szer Minthogy új gazdálkodásunknak többre többre szaporodott szükségei oltá Pál fiamnak házasságára mind azt ki nem adhattam, a' mit Ábrahám fiamnak ugyan azon alkalmatosságára adtam volt, ezokáért anyai igazságosságának érzem ezennel meghagynom: hogy Pál fiam a' még nálam bennlévőket 's tőle elmaradottakat, ugymint két jármos ökör, egy farkas bunda, egy zsebbeli aranyóra, négy pár ezüst kés, tizen négy evő ezüst kalán, két ezüst só tartó, egy

187 Innentől a Szvorényi-féle szövegkiadásban (Szemere P. 1890. I. 263.) a mondat befejezése jelzés nélkül hiányzik. Kölcsey 1816. november 21-én kelt levelében így írt Szemerének: „az utolsó ponton állok, mely életemnek még hátralevő részét megfogja határozni. [...] a közelgető januárban Pesten leszek, ha pedig nem, úgy én is a litterátori pályának egészben megholtam s nevem a maradéknak nem fog általadatni.” Kölcsey F. 1960. 248–250. Látható, hogy Szemere Krisztina szinte szó szerint így fogalmaz a Szvorényi által kihagyott részben.

188 Szemere Pál (és Krisztina) Kölcseyhez. Pécel, 1816. dec. 8. SzT. VI. 78.

189 Szemere Pál Kazinczynak. Pest, April 5. 817. *KazLev* XV. 143.

gazdálkodó ezüst kanál, a' Capitalisból magának felvegye, felvehesse. 6szor. Minden marhák Pál fiamnak 's feleségének keresményeik, neveléseik, azon általam szerzetett három jármos ökrökön kívül, mellyeket az Abrahám fiamnak adott 6 jármos ökrök szerint, ezennel Pál fiamnak hagyok.¹⁹⁰

Ugyanezen a napon ír Szemere is Kazinczynak; nemsokára indulnak Lasztócra; Szemere Krisztina az anyai háznál fogja megszülni gyermeküket.

Az anyám tegnap estve hozá-be Kedves Uram Bátyám' rég várt levelét, 's azt Vitkovicsunk és Kölcseynek hamarabb olvasák mint én [...] Nyugtalan várom az időt, hogy Lasztóczon 's onnan Kedves Uram Bátyámnál megjelenhessek; [...] Úgy remélem, hogy e' holnap közepe felé indulnom leendhet. De sietnem kell is: feleségem napról napra nehezebb. Az idvezséges kívánságot alázatosan köszönöm. Kriska érdemli, hogy köszönjem! A' mi Kölcseynek, ki egy levélben azt írá hozzám, hogy ő Csekében nem csak a' Literaturának, de még barátainak is kénytelen meghalni, én beszéllém arra, hogy birtokát tégye Arendába 's lakni Pestre jöjjen.¹⁹¹

1817. április 16-án Szemere Pécelről levélben kéri Kölcseyt, tartson velük Lasztócra. A levélhez Szemere Krisztina is írt pár sort.

Legyen esze édes Ferim jöjjön fel Lasztotzra velünk nem veszt benne semit sőt nyer, mert velem lesz szerentséje tovább mulatni, 's testvérei pedig tsak néhány heti varakozásban levének, Bay Jósi két alkalmatossággal jön anyámhoz, 's olly vékony termetű embernek az egér lyuk is elég a' meg téresre [?] 's akkor [?] fel siethet. Nem de jó rezolútió jön kéresemre, ez ugyan nem mesterséges de teli szívvel való kerés. Kriska.¹⁹²

Szemere és (feltehetően) 8 hónapos terhes felesége végül is elindultak Pécelről Lasztócra, ahová április 27-én érkeztek meg. Az út hosszú volt és nehéz.

Utunk ollyan vala mint az Életé: Jó és rossz 's rossz és jó örök cserében egymással. De a' Witterung! Irgalmatlanul gonosz! Szüntelen hideg szelek, hideg esső, havazás! Abban voltunk bölcsek, hogy, kivált első napokban kicsinyded Statiókat tevénk. Almáson Pronayt épen asztalnál lelők. Fogadása szíves volt. [...] Patakon Vályi Nagy Fer. erővel vivé feleségemet ebédre. Nála ettünk. Még Széphalmon nem voltam. Mert csak tegnap előtt jöttünk, érkeztünk meg. [...] A' keresztelőből ki nem maradj!¹⁹³

190 Fáy Sára végrendelete. Pest, 1817. ápr. 5. SzT. VII. 13.

191 Szemere Pál Kazinczynak. Pest, April 5. 817. *KazLev* XV. 143. – Kazinczy tudósítja Döbrenteit is: „[Szemere] Azt igéri utolsó levelében, hogy Apr. közepe táján megindul, mert felesége már nagyon vastag. Levelét igen régen nem vettem.” Széphalom, Apr 19dik. 1817. *KazLev* XV. 168.

192 Szemere Kölcseyhez. Pécel, 1817. ápr. 16. SzT. VII. 14.

193 Szemere Kölcseyhez. Lasztóc, 1817. ápr. 29. SzT. VII. 17a.

Kazinczy meglátogatta őket Lasztócon, május 29-én a következőket írja Vida Lászlónak: „Szemere Pálné még nem betegedett-le. Minap voltam nálok, ’s kedves napot töltöttem társaságokban. Kr¹⁹⁴ most igen jókedvű.”¹⁹⁵ Egy hét múlva, 1817. június 6-án, Szemere Pál levelet ír Lasztócról Kazinczynak. Miután sorra veszi a különböző irodalmi és nyelvészeti tárgyakat, a levelet a következő sorokkal zárja: „Május 29dike körül hala-meg fiam; született pedig Junius 5dikén. Anyjának köhögése zúzta össze. Leginkább szegény anyám’ óhajtott unokáját szánon benne. Kereszteltetni reméltem, ’s íme temetteték!”¹⁹⁶ Másnap Szemere és Kölcsey közös levelet írnak Kazinczynak, ebben egyebek mellett Kazinczy tervezett lasztóci látogatásról is szó esik: „Holnap Szemere Jánosné lesz itt, ma Mocsáry Károlyné volt, ’s holnap után talán magunk leszünk. A’ ház szomorúsága Kedves Uram Bátyámnak mindnyájunktól tisztelt ’s többjeinktől szeretett jelenléte által nem háborgatva, hanem inkább enyhítve leend.”¹⁹⁷ 1817 júniusában Kazinczy és Szemere levelezésében még háromszor esik szó a halva született gyermekről: előbb Kazinczy írja meg a hírt Döbrenteinek, kétszer is,

Szemere Pálnak fija Május 29dike körül megholt, ’s azután született meg Junius 5dikén. Így írja levelében nekem. Holnap megyek hozzájuk. Kölcsei nála van; megyen vele Pestre [...] ¹⁹⁸ Már írtam hogy Szemere holtan született fiú gyermek atyja. Az Június’ 5dikén született, ’s Máj. 29dike körül holt-meg, az az, azon nap olta nem érzé az anyja az élet’ mozgásait méhében. Én még nem valék nálok; gazdasági bajok vontak-el [...] ¹⁹⁹

majd Szemere Pál:

Fiam néhány napokkal hala meg hamarabb mint született: a’ koma-pohár tehát eltört, minékelőtte azt Báró Pronay Sándor prosidiuma alatt barátimnak ’s azok között Neked, édes Döbrenteim, nyujthattam volna. A’ mint látom Hy-men is a’ szerént bánik velem mint Apoll: törlenem kell!²⁰⁰

Szemere Krisztina első, régen várt gyermeke halva született; ő maga azonban életben maradt. Ez korántsem magától értetődő; laikus számára is nyilvánvaló, hogy ha egy kifejlett, 9 hónapos magzat meghal az anyaméhben, majd az anya egy hét múlva szüli meg, 1817-ben, egy faluban, az a pszichés trauma mellett fizikálisan is igen veszélyes lehetett. Deáky Zita szakvéleménye szerint a Szemere

194 Kriska / Krisztina

195 Kazinczy Vida Lászlónak. Széphalom, Máj. 29d. 1817. *KazLev* XV. 215.

196 Szemere Kazinczynak. Lasztócz, Junius 6d. 1817. *KazLev* XV. 222.

197 Szemere Pál és Kölcsey Ferenc Kazinczynak. Lasztócz, Jún. 7d. 1817. *KazLev* XV. 226.

198 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Jún. 10d. 1817. *KazLev* XV. 227.

199 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Jún 15d. 1817. *KazLev* XV. 248.

200 Szemere és Kölcsey Döbrenteihez. Lasztócz, 1817. jún. 29. SzT. VII. 35a.

Krisztináéhoz hasonló halva szülés a források alapján meglehetősen gyakori lehetett, viszont kevesen éltek túl, bár ügyes kezű bábák meg tudtak oldani ilyen életveszélyes helyzeteket is: vagy valamiféle erős szerekkal megindították a szülést, vagy benyúltak, és kihúzták a magzatot, de arra is volt példa, hogy belül földarabolták a gyereket a méhben, és így darabonként szedték ki. Vagy túléltek az anyák ezt a tortúrát, vagy nem. Ilyen műtéteket többnyire sebész- vagy szülész- mesterek végeztek, de bábák is, ha erre szükség volt az anya életének megmentése érdekében. Szemere Krisztina túlélte ezt a szörnyűséget, ám minden bizonnyal meddővé vált. A lasztóci református anyakönyvekben Szemere Krisztina és Pál 1817. június 5-én született fiáról nincs bejegyzés.

Ettől kezdve meggritkulnak Kazinczy levelezésében a Szemere Pálra és Krisztinára vonatkozó híradások. Két hónap múlva, 1817. augusztus 5-én meghalt Szemere Teréz, Krisztina nővére.²⁰¹ 1818 februárjában Szemere Lasztócon tartózkodott, s egy Kazinczynak írott levelében homályos utalást tesz feleségére: „A’ Tiszteletes gondoskodását *feleségem nyavaalyája* felől tiszta szívből köszönöm, ám bár – Végtére is az én életem az miatt megy fejem után. [...] Vasárnap vagy hétfőn délután haza indulunk.”²⁰² 1818. májusában Kazinczy két, a Szemere-házaspárt érintő hírt közöl Döbrenteivel:²⁰³ Szemere Krisztina súlyos beteg, Szemere Pál pedig vármegyei szolgálatot vállalt (Pest vármegye tiszti alügyésze lett). „Szemere Paliné annyira juta a’ hecticában, hogy nem tud végig menni a’ szobán. Bár másodszer szerencsésebben házasodjék. Mint viseli majd a’ Fiscalatust, nem tudom. Szép lelkű ember, szép lelkű barát: de milyen Fiscális lesz, nem tudom.”²⁰⁴ Vármegyei tisztségéről Szemere is beszámolt Kazinczynak 1818 nyarán.²⁰⁵

Szemere e levelében hónapok óta tartó hallgatását említi, ám ez a továbbiakban sem változott. Kazinczy Kis Jánossal 1819 márciusában közli, hogy „Szemere nekem eszt. olta nem ír,²⁰⁶ Vitkovicstól áprilisban megtudhatja, hogy mi köti le Szemere energiáit: „Szemerénk a’ Fiscalissággal és a’ Felségével törődik.”²⁰⁷ Ezenközben 1819. június elsején Fáy Sára – konfliktust sejtető módon – meggyezést köt menyével, Szemere Krisztinával. Eszerint, kompenzálendő Szemere Krisztina édesanyjának, Vattay Krisztinának a péceli gazdaság számára nyújtott rendszeres anyagi támogatását, Fáy Sára lemond a „péceli lakó ház kormányairól.”

201 Kazinczy Nagy Gábornak. Széphalom, August 18d. 1817. *KazLev* XV. 283.

202 Szemere Pál Kazinczynak. Lasztócz, 1818. Febr. 6. *KazLev* XV. 468.

203 Feelve Döbrentei 1818. áprilisi tudakozódására: „Ugyan mit csinál Szemere és Köl- csey? Ezek nekem ismét halva látszanak lenni. Nem ír egyik is. Comoeták, hoszszan fénylenek ‘s ismét eltűnnek előlem.” Döbrentei Gábor Kazinczynak. M. Vásárhely, April 24dikén 1818. *KazLev* XVI. 18.

204 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Máj. 21d. 1818. *KazLev* XVI. 42.

205 Szemere Kazinczynak. Péczel, Jul. 13. 818. *KazLev* XVI. 111 – 112.

206 Kazinczy Kis Jánosnak. Széphalom, Martz. 16d. 1819. *Kazlev* XVI. 332.

207 Vitkovics Kazinczyhoz. Pesten, Aprilis 24én 1819. *KazLev* XVI. 356.

Alól megnevezett tekintetbe vévén azt, hogy Kedves Menyem Szemere Krisztina öt esztendők olta a gazdasszonykodásba (mind a' mellett is hogy házi szükségemet egykor Ezer máskor Ezer Két Száz, esztendőnként pedig Öt Száz Váltó forintokkal pótolgatta) általam bé nem bocsátattott 's következőképpen egészsége és előmenetelei gátoltattak: néminemű visszapótlásul tehát nevezett Menyemnek Két Ezer Váltó és Három Száz Ezüst forintokat általadtam; továbbá az 1820^{ik} Januar 1^{ső} napján a' Péczeli, Maglódi Jászberki [?] Részjóságoknak a' Péczeli Lakó háznak kormányairól lemondani a' gazdasszonykodást említett Menyemre Szívesen által ereszteni, ezennel magamat ajánlom és lekötölelem – az ide csatolt Inventarium szerint a' történhető fogyatkozások felől jót állván. Egyéberánt a' vatai Jóságoknak és Capitalisoknak jövedelmét életemig magamnak fenn tartom. Költ Péczelen, Junius 1^{ső} napján, 1819.²⁰⁸

Vitkovicsnak egy 1819 júliusában írott leveléből úgy tűnik, Szemere Krisztina újra teherbe esett, vagy legalábbis ezt remélték, várták. Szemeréék közösen utaztak volna Vitkovicsékkal Balatonfüredre, ám az utat s a fürdőzést Szemere végül is lemondta. (Ezt a levelet nem ismerjük.) Vitkovics válaszában így ír:

Édes Palim! Ha az embert feltett és táplált édes képzeleteiből kivered; ha a' kívánt társaságból kizárod, milyen elkomorodottan néz körül! Ugy jártam én lemondó Leveled' olvastával. Kívántam volna Kedves Feleségednek most ezer számot a' hónaposbúl, és másszor egyet sem. De ha már ugy van... Hozzád Isten édes Palim! Csókollak Téged, csokolom Feleségedet. Adj Isten hogy a' Füredtül elmaradást az az Öröm érje, melyet a' hónaptalanságbúl előre érzesz.²⁰⁹

A *hónapos, hónaptalanság* terminusok feltehetően a menstruáció meglétére, illetve elmaradására, vagyis egy esetleges terhességre utalnak. Deáky Zita szakvéleményén túl²¹⁰ ezt támaszthatja alá az az egyszerű tény, hogy amikor a levelet Szvorényi József kiadta Vitkovics Mihály *Válogatott levelei*²¹¹ között, abból az összes, a hónapra vonatkozó kifejezést jelzés nélkül törölte. Márpedig az tudható, hogy Szvorényi például Szemere Pál válogatott levezésének kiadójaként is jelzés nélkül törölt egyfelől mindennemű „altesti,” másfelől minimálisan is blaszfémikusnak tekinthető kitélt. Mivel azonban más adatunk nincsen arra, hogy Szemere Krisztina ismét terhes lett volna, feltehetően vagy a terhesség korai stádium-

208 Fáy Sára megegyezése menyével, Szemere Krisztinával, vagyoni ügyekben. 1819. jún. 1. Pécel. RL Szemere Pál iratai I. 69.

209 Vitkovics Mihály Szemere Pálhoz. Pest, 1819. júl. 4. SzT. VIII. 18.

210 A menstruáció 18–19. századi elnevezése *hószám, hónapszám, havi kórság stb.*, és ez szerepelhetett a levélben, mert a menstruáció megléte vagy elmaradása jelezte az esetleges terhességet. Nyilván mindenki tudta, mi történt korábban (halva szülés), és várták a következő terhességet. Másrészt a menstruáció hiányát fiatal nőknél nagy betegségnek tartották, és a rendszeres menstruáció meglétét az egészség, az egyensúly, a termékenység jelének. Így a jókívánság, egy korábban elvetélt, illetve halott gyermeket szült nőnek, jogos. – Köszönöm Deáky Zitának a szövegek értelmezését.

211 Vitkovics M. 1879. 51.

mában elvetélt, vagy pedig mégsem terhességről volt szó. Szemere Krisztinának és Pálnak nem született élő gyermeke.

Ősszel novemberben Kazinczytól megtudhatjuk: „Szemere Pali nem jöve fel, pedig itt akart lenni szüreten, mert tudta, hogy Kriska le megyen most Pestre. – Ő jobban áll, mint hittem. Az atya neki régi activa adósságokat hagyott. Nem gazdag, de nem is szegény, az pedig neki elég.”²¹² A következő hónapokban Kazinczy Döbrenteinek tárja fel értetlenségét és kétségkívül fájdmalmát is, Szemere hallgatása miatt.²¹³ 1820 nyarán jelentkezik levélben nála Szemere („Palinak egy lopva írt igen kedves levelét vettem. Ez nekem nagy öröm”),²¹⁴ majd újabb levelet kap tőle augusztusban és szeptemberben is. Ez utóbbiban, miután Kazinczy hat levelére nem válaszolt, Szemere tudósítja Kazinczyt arról, hogy Kölcsey náluk lakik, ami jó hír, hiszen feleségével együtt nagyon várták, egészében véve azonban általános rosszkedve tűnik ki.²¹⁵

1820 októberében Vitkovics ír Kölcseynek arról, hogy Pest vármegye tiszti alügyészeként „A’ mi Palink a’ Vármegye házánál szép qvártélyt kapott, ’s oda hurczolóskodott a’ Napokban. Ő, a’ mint sejdíthettem Grammaticus lett. Pedig egy Grammaticus sem írta soha jó Drammát.”²¹⁶ Szemere ettől kezdve kétlaki lett, Pécel mellett Pesten is lakással bírt. Erről Szemere is beszámolt Kölcseynek, meg-megújítva invitációját,²¹⁷ jöjjön Pestre Kölcsey, s Kazinczyhoz írt szeptemberi levelével ellentétben, most ő vigasztalja Kölcseyt:

Hogy planumaink nem teljesedhettek – ’s hát’ aztán? Higyjük, hogy teljesedni fognak. Én hiszem. Lehetetlen, hogy a’ kik olly keveset kívánnak a’ Domina Fortunától mint mi, hogy az a’ Coquette felingerlődésből is, sokat ne adjon valaha. Sokat, mondom, mert én eleget soha nem kérek. Tartsd meg a’ folyamot hogy ne fusson; az meg állapodik ugyan ’s magasabbra kelend, de egyszersmind meg szűnik folyam lenni ’s tespedő tó vagy csak tavacska válik belőle. Semmitől sem rettegek annyira, mint az ilyen tócsává való megállapodástól, pedig 36 esztendő után, ugy érzem, közel jár hozzá az ember. Bajt tehát, a’ mi mozgasson! ’s hála Istennek nekem is vannak bajaim. Azonban, anyám és feleségem örömeiket adnak, ismerőseket látok körülöttem, barátomra édesen vissza

212 Kazinczy Vay Józsefnek. 1819. nov. 16. *KazLev* XXIII. 272.

213 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Novemb. 14d. 1819. *KazLev* XVI. 532; Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Decemb. 10d. 1819. *KazLev* XVI. 540; Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Január 19d. 1820. *KazLev* XVII. 24 – 25: „Midőn utolszor valék Lasztóczon Palival, ott vala Kölcsey is. Ez nevette mind azokat a’ kik várnak valamit Nyelvünk ’s Literaturánk eránt, ’s feltevé magában, hogy ő többé semmit nem ír. Palit nem értettem, ’s ezt követé elnémulása. Hogy Szemere engem ne szeressen többé, semmi tekintetben nem érdemltem, minekutána ezelőtt szeretett; azt lelem különösnek, hogy búcsúvétel [nélkül] vonta félre magát.” Döbrentei Kazinczyanak. M. Némethi, Febr. 27d. 1820. *KazLev* XVII. 97 – 98.

214 Kazinczy Döbrentei Gábornak. Széphalom, Június 20d. 1820. *KazLev* XVII. 161.

215 Szemere Pál Kazinczyanak. Pest, Sept. 1820. *KazLev* XXII. 364 – 365.

216 Vitkovics Kölcseyhez. Pest, 1820. okt. 1. SZT. VIII. 29.

217 Szemere Kölcseynek. 1822. jan. 20. SzT. VIII. 53.

emlékezem, 's reménylem hogy ölembe repül, reménylem, hogy örökre vélem marad — mindezek sok bajimat elfelejtetik. [...] Már a' Vgye házánál van Szállásom. Magamnak két, utszáról nyiló ablaku, egészséges nagy szobám, inasomnak egy vagyon, ezeken kívül pitvar kamara konyha. Egyik szobám a' tiéd lesz, csak jój! A' belső az az legvégső udvarban lakom 's nincs semmi lárma.²¹⁸

Az 1821-es *Szép-Literatúrai Ajándék*ban jelennek meg Szemere Krisztina, vagyis Képlaki Vilma művei (*Barátnémhoz, Találós-Mese*) elsőként nyomtatásban. Döbrentei Gábor 1821 márciusában egy Pécelen megtartott Sára-napi ünnepségen vett részt Szemerééknél Kisfaludy Károllyal együtt. Szemere Krisztináról is hírt ad: „Kriska valamit változott, de egészen az, és olyan, a' ki Palit eltölthetné a' házasság boldogságaival, soha se lesz.”²¹⁹ Ugyanebben a hónapban Kazinczy tudósítása szerint Szemere Krisztina Zemplénben tett látogatást.²²⁰

Szemeréék anyagi helyzete ez idő tájt javult, 1821. szeptember 4-én, Londonban, Eszterházy Miklós gróf jóváhagyott és megerősített egy olyan szerződést, mely korábban Vattay Krisztina mint Szemere László özvegye (egyben mint fiai, György és Miklós gondviselője), valamint Szemere Krisztina, Szemere Pál (Pest vármegyei alügyész) felesége, illetőleg Eötvös János mint Galánthai Eszterházy Miklós, Fraknó örökös grófjának törvényes képviselője, tanácsosa és ügyintézője jelenlétében jött létre. Miután a felek megtekintették az iratokat (főként egy 1775-ből származó okmányt) őseik birtokaival kapcsolatban, bebizonyosodott, hogy a csobánci uradalomnak és (zalai, sümegei és veszprémi) tartozékainak egy része a királyi tábla hajdani döntése alapján ezen örökösöket illeti egyenes ágon: Szemere Györgyöt, Miklóst és Krisztinát. Mivel azonban ezeket a kisebb darabokat kihasítani nem lehet, a felek megállapodtak, hogy gróf Eszterházy pénzen váltja meg azok tulajdonjogát, összesen 5417 valuta-forint és 12 3/8-ad krajcár értékben. Ebből 3611 forint és 28 2/8 krajcár esett Vattay Krisztinára mint Szemere György és Miklós gondviselőjére, és 1805 forint 44 1/8 krajcár Szemere Krisztinára.²²¹

Ezután 1822 februárjában Szemere Pál Pécelen „Alkubeli Egyességet” kötött Török István és Hajós Sámuel kőműves és ácsmesterekkel új háza felépítésére. A mesterek azt vállalták, hogy a „hét rendbeli alkalmatosságot, ugmint vendégszobát, ebédlőt, nappalit, hálót, cselédszobát, konyhát és élésházat magában foglaló,” vályog-falazatú házat „tíz gömbölyü oszlopokon álló ambitusával, fűtőhelyeivel, árnyékszékével 's két kéményével együtt” építik fel, „olgy moddal hogy a' négy elsőbb alkalmatosság stucaturázva légyen az ambitussal egyetemben.” Szemere Pál a kőműves és ácsmunkákért a szerződés értelmében — a mesterek ellátásán túl — 1000 váltó forintot fizetett.²²²

218 Szemere Kölcseyhez. Pest, 1820. dec. 4. SzT. VIII. 42.

219 Döbrentei Gábor Kazinczynak. Pest, Martz. 5d. 1821. *KazLev* XVII. 412.

220 Kazinczy Döbrentei Gáborhoz. Ujhely, Marcz. 16d. 1821. *KazLev* XVII. 447.

221 *Transactio*. RL Szemere Pál iratai. I. 6. — A latin szöveg fordításáért Bárh Dánielnek tartozom köszönettel.

222 *Alkubeli Egyesség*. Pécel, 1822. febr. 27. RL Szemere Pál iratai II. 6. 7.

1823 májusában Kölcseyhez írott levelében Szemere Pál felesége kérését tolmácsolja: „A’ feleségem rám parancsolt, írnam meg Neked, édes Ferim, hogy siess hozzánk ’s aszalt szilvát hozz; ezen kívül Bay Gyurinkkal vetess számára 12 öntött vas kanapécskát és 2 öntött vas gyertyatartót Munkácson, avagy Gönczi [–] által. A’ sógorom Gyuri azonnal kifizetendi.”²²³ Augusztusban Szemere a házépítési munkák előrehaladott voltára hivatkozva ismétli meg újra kérését Kölcseynek, látogasson végre el hozzájuk: „Ugyan, az Istenre kérlek, a’ mostani őszkor vagy télben nem hagyhatnád el Csekét? Csinálnék módot az útra. Házam akkorra egészen kész. Már csak az asztalos munka van hátra; s az is holnap után indul.”²²⁴

Egy hónappal később, 1823. szeptember 2-án, a 31 éves, gyermektelen Szemere Krisztina megírja végrendeletét.

Tetszet a’ Mindenható jó Istennek minket a’ Szülei legg édesebb örömeibe nem részeltetni, bölts okait gyenge elménkel meg nem foghatván, sujtoló vesszeit imádvá tsókoljuk. Ezen okokra nevezve halandóságomat meggondolván, ezennel meg tészem vég rendelkezéseimet. 1ször Kedves Ferjemet T. Szemerei Szemere Pál Urat, a’ ki nékem tett szent hűségét soha gondolatlan sem szegte meg, ’s engemet minden környülálásimba hiven ápolta, teszem minden ingó és ingatlan legyen az smuk, ezüst, Kapitális, vagy szerzet jószág, egy szoval mind e’ maig szerzet, ezután szerzendő Keresményeimnek örökössévé. 2szor Olly moddal azonban, hogy ha a’ jó Isten néki is el hozandja vég óráját, száljon minden keresetem kedves Testvéreimre, György, Miklós és kedves Nénem árvájára Theresziára. 3szor Ezen feltételt alat tudniillik, hogy ők jó Ferjemet életéig, semmi nevezhető sérelmekkel ne háborgassak, Azon minden esztendőbe tett segedelmeket, ’s költsön is adott summákat, mellyeket tisztelt edesAnyám T. Felső Vattay Vattay Kristina Asszony hazunkat fel segellette, említésbe sem hozzák, annyival inkább, pörbe idézni ne merjék, ezt ezzennel meg hagyom. 4szer Ellenkező esetbe pedig, ha Testvéreim utolsó akaratomat tisztelbe nem tartanák, ’s kedves Palimat leg kevesebbé terhelnek is, ezennel vissza vonom irantuk tett szives rendelkezéseimet, ’s kedves Férjemnek szabad tetszésere bizom, keresményeimmel nemesebb szívűeket boldogítani. Hogy pedig ezen Testamentom Istennek hálá ép elmevel, tökelletes Szabad akarattal, ’s tsupan kedvesemhez vonzó vissza Szeretetemből eredett, az elő Istennel bizonyitom. Költ Pétzelen 2dik Szeptember 1823. Szemerei Szemere Kristina.²²⁵

Követi őt férje, aki 1823. októberében szintén elkészítette végrendeletét:

[...] épületeimet, ékességeimet, tőkepenzeimet, bútorjaimat, egyszóval bármely névvel nevezendő mostani és jövőendő minden keresményeimet szeretett és becsült kedves jó feleségemnek, Tekintetes Szemerei Szemere Kristina Asszornynak hagyom, rendelem és testálom: [...] férji háladatos szívből.²²⁶

223 Szemere Kölcseyhez. Pest, 1823. május 4. SzT. VIII. 74.

224 Szemere Kölcseyhez. Pest, 1823. aug. 6. SzT. VIII. 80.

225 Szemere Krisztina végrendelete. Tanúk: G. Ráday Pál, Puky Sándor, Bay György, Jakabfalvy Ádám. SzT. VIII. 82.

226 Szemere Pál végrendelete. SzT. VIII. 85.

Házasságuk tizedik évében, Szemere Krisztina és Szemere Pál tehát egymás javára végrendelkeztek. Szemere Krisztina ezek után feltételezhetően találkozott lasztóci rokonaival, hiszen, mint Szemere írta Kölcseynek november 15-én, felesége a hegyaljai szüreten volt ekkor már.²²⁷ (Szemere azt is megírta Kölcseynek, egy újabb invitációval egyetemben, hogy új háza már teljesen elkészült, „benne lakunk. Júniusban szenteljük fel. Lehetetlen, hogy akkor jelen ne légy.”) Szemere Krisztina végrendeletének azon kitétele azonban, miszerint ha testvérei bármilyen anyagi követelést támasztanának férjével szemben, annak döntésére bízza, hogy új, „nemesebb szívű” örökösöket jelöljön ki, felháborodást váltott ki testvéreiből. Szemere György, Krisztina idősebb fivére erről így írt sógorának, 1823 novemberében:

Kedves Palim,

A' Testamentomot nem írtuk alá nem a' foglalatajára, hanem formájára és arra nézve hogy Kriskánk el foglaltatva talán magának a' dolognak betségét 's Neked szeretetedtől el felejtette Testvéreit kimélleni. Mért ne lehessen az illyféle kitételeit: „más nemesebb szívűeket” változtatni, hogy a' mellett megkötvé legyünk, hogy a' dolog maga maradjon. És meg mondom, a' mint van. Hogy higgyjelek Tégedet, Kriskának állítása szerint örülni annak, hogy mi sérülve érezzük magunkat, hogy mi sértve vagyunk. [...] mindég fájlalom hogy gyermekeidben újra nem élhetsz, 's egyenesen mondom inkább óhajtom örömedet gyermekedbe, mintsem várjam utánad való örökösülésemet. [...] Hanem még is ha meg bántottam Kriskát 's meg találtalak bántani Téged is mivel olly iszonyú kedvem örökösülni csak ugyan nints, jobb lesz előre olly örökösöket keresni, kikről fel nem tehetitek, hogy náloknál nemesebb szívűek is találkoznak. Nagyobb örökösülés nekem az ha szereteteim szeretnek, becsülnek, 's gyanújok erántam, hozzám nintsen.²²⁸

1824 őszén Szemere Krisztina ismét Lasztócon volt, szüretre ment haza, s Bereg felé tartva Kölcseyvel szeretett volna visszatérni Pécelre, amit férje is nagyon várt már.²²⁹ A következő évben Szemerééknek megpróbáltatások sorával kellett szembenézniük: 1825 tavaszán Pécelen tűzvész pusztított, és Szemeréék épületei is nagyobb részt a lángok martalékává váltak: „két esztendő házam rom, 's cseléd épületeimnek, mellyek fából voltak rakva, semmi nyomok.”²³⁰ Az 1825-ös év egyéb természeti csapásokban is bővelkedett, Szemere azonban, úgy tűnik, a bajokat tényleg cselekvésre ösztönző tényezőkként szemlélhette (mint pár évvel korábbi levelében e nézetét – melyet annak idején még Kazinczy osztott meg vele – Kölcseynek kifejtette), vagy legalábbis egy Kölcseynek írott, találkozáskor sürgető levele ilyen hangulatban foganhatott:

227 Szemere Kölcseyhez. Pest, 1823. nov. 15. SzT. VIII. 87.

228 Szemere György Szemere Pálhoz. Tolcsva, 1823. nov. 14. SzT. VIII. 86.

229 Szemere Pál Kölcseyhez. Pest, 1824. nov. 30. SzT. VIII. 100.

230 Szemere Pál Kölcseyhez. Pest, 1825. máj. 5. SzT. VIII. 104.

A' tűz után két rendbeli felhőszakadások ki öntének tetőtlen házamból, 's több hetekig Fáy Józsefnél kellett zsellérkednem, későbbben pedig a' jég minden tavaszi termésemet porig elverte, nem kimélvén-meg azon szőlőmet is, melyet Februariusban négy ezer forintnyi tőkepénzem feláldozásával cseréltem. Különös, édes Ferim, hogy ennyi csapások mellett az én kis lelkem még sem csüggedett el. Talán emlékezel a' Rákos Hidi malma felett délre fekvő szőlőre, édes Ferim? Ez most már enyém. A' nyáron kuglizó helyet csináltattam benne, Parádról három Verschlag savanyú vizet hoztattam, 's játékban 's mulatozásban töltöttem minden istenadta nap délutánját.²³¹

Miután Szemere Kölcsey közreműködésével hozzálat régi terve megvalósítással, egy folyóirat kiadásához (ez lesz a majd 1826-tól évente megjelenő *Élet és Literatura*,²³² melynek szerkesztője Szemere, „főmunkatársa” pedig Kölcsey volt), 1826 februárjában Szemere levelet ír Kölcseynek Csekére; a levél kitétele szerint: „Feleségcském viszi ezen soraimat 's hideg betűim tehetetlenségét az ő forró kérése fogja talán helyre pótolni. [...] feleségemnek több hite van mint nekem. Ő egész tellyes bizonyossággal ígéré magának azon örömet, hogy tégedet, édes Ferim, hozzám egy két hétre elhozhat.”²³³ Az elhunyt nővére családjának látogatására Surányba érkező Szemere Krisztina valóban találkozott Kölcseyvel 1826 elején, és ez alkalommal sikerrel járt. A találkozást Kölcsey is megörökítette a később Szemere felkérésére készített életrajzi levelében: „1826. február. Vilma Surányba jött, s kényszerített újra hozzád indulnom. Tehát ismét együtt valánk, s az *Élet és Liter.* számára kritikáztam.”²³⁴ Kölcsey február, június, augusztus, szeptember,

231 Szemere Pál Kölcsey Ferencnek. Pest, 1825. SzT. VIII. 110.

232 1826, 1827, 1829, 1833. 1829-től *Muzáron*, *Élet és Literatura*, majd 1833-ban *Muzáron* címmel.

233 Szemere Pál Kölcseynek. Pécel, 1826. febr. 14. SzT IX. 1.

234 E találkozásról, Szemere Krisztina és Kölcsey kapcsolatáról alig túlszárnyalhatóan melodramatikusan elbeszéléssel bírunk az 1930-as évekből: „Vilma, a mentő angyal. [Kölcsey] Ádám és József, az ifju házaspár, megriadva tekintett a költő elzárkózott, elsötétített szobája felé. A megőrüléstől féltették. Akkor vették hírül, hogy Szemere Pál felesége, Szemere Kriska, azaz Vilma ott van Surányban a nővérénél, Bay Györgynénél. Ádám sokszor hallotta a bátyjától a Vilma iránti lelkes magasztalásokat, hiszen a kevés beszédű Ferenc még fel is szokta olvasni öccsének azokat a bájos, biztatató leveleket, amikben Vilma az önemésztésekből való kigyógyulásra figyelmeztette az ő folyton csüggedező barátját. Ádámék hát izentek Surányba Vilmahoz, hogy jöjjön el látogatóba, ragadja ki az ő szeretett bátyjukat mostani végzetes lelkiválságából. Vilma jött és elmondta, hogy férje az egykor Ferivel közösen tervezett »Minerva« folyóiratot most már meg tudja csinálni. Csak más név alatt, talán »Élet és Litteratura« lesz a címe. Jöjjön Feri, segítsen Palinak. [...] Kötelesség, kötelesség. Pali várja, az íróársak várják, a haza is várja. — Hol a haza? — kérdezte Kölcsey elcsukló hangon. Tompa, suttogó hangjában kísértetiesen remegett a mindenről lemondás. Döbbenés csöndje támadt. Csak későre tudott megszólalni Vilma: — Én is várom. — — — Kölcsey elborultán nézett rá. Lassan fölemelkedett ültéből. Mélynézésü egyetlen szemét elfutotta a könny meleg csöppje. Aztán elhaló suttogással mondotta: — Akkor megyek. — — — És ment.” Paál A. 1939. 38–39. (Szemere Krisztina nővére ekkor már kilenc éve halott, férje pedig Bay József volt, György ennek testvére. — G. J.)

november és december hónapok folyamán, 1826. december 21-ig tartózkodott adatolhatóan Pécelen és Pesten.²³⁵ 1826 májusában Szemere Krisztina a következő sorokat írja a pataki iskola elvégzése után Pozsonyban országgyűlési írnokként tevékenykedő öccsének, Szemere Miklósnak:

Mint leveleiből sejtem az aesthetika lelke megszállott, mert Kölcsey Ferenc is nagy helybenhagyást tett írásod módjában, de hogy te még könyveket vásárolj, s passióból, azt ingyen sem véltem volna, már látom, hogy csupa szerencse lány vagyok, hogy a bölcs sors csupa tudományt kedvelő és kereső atyafiságba iktatott.²³⁶

1826 szeptember végén Szemeréék Vitkovicssal, Helmeccyvel és péceli barátokkal igen jó hangulatú szüretet tartottak.²³⁷ Szemere Krisztina feltehetően az 1826. évi karácsonyt és újévet Lasztócon töltötte, legalábbis Toldy Ferencnek egy Kazinczyhoz írt leveléből erre következtethetünk.²³⁸

Szemeréék 1827 augusztusában kapták kézhez Kölcsey rendkívül felindult és zaklatott levelét, melyben barátjuk, Ádám fivérének haláláról írván, egyedüli lelki támaszaiként nevezi meg Szemere Pált és Krisztinát.

Könyörögj, édes Palim, könyörögj Kriskáddal együtt érettem, mert kit bírok én már rajtatok kivül? Senkit, senkit! O miért nem születtem én inkább a' Ti Testvéreteknek? [...] Meglehet, hogy a' Literatort bennem elveszted, soha sem a' Barátot, a' barátot ki néked 's Kriskádnak oly forró, oly kifizethetetlen hálával tartozik. Áldjon meg az Ég benneteket!²³⁹

1827 októberében kelt levelében Bártfay László számol be Pestről Kölcseynek Szemeréék péceli szüretéről mint (irodalmi) társas eseményről, melyen a már irodalmi elismerést szerzett, ám egzisztenciális bizonytalanságokkal küzdő Vörösmarty is jelen volt: „Paliék, a' mint hallom, jó kedvvel szüretelnek Péczelen, kivítették magokhoz Vitkovicsot, Belánszkyt, Helmeccyzt, Vmartyt. 's a' t.”²⁴⁰ Az ifjú

235 Taxner-Tóth E. 1992. 328.

236 A Payzsoss Andor (Szemere Miklós veje) birtokában lévő levelet közölte Perényi J. 1897. 16–17. Szemere Miklós halála után levelezésének egy részét, szövegrészek elhagyásával Perényi József adta ki részletekben (Szemere Miklós levelezése Erdélyi Jánossal, Tompa Mihállal, Fáy Andrással stb.). Az Erdélyi-levelezéskötet jegyzetei szerint Szemere Miklós e kéziratos hagyatékából sajnos egy levél sem maradt fenn. Erdélyi J. 1960. I. 409.

237 Erre Vitkovics Mihály emlékezik vissza elragadtatott levelében, előrevetítve egy Pál napi közös mulatozást is. Pest, 1827. okt. 3. SzT. IX. 18.

238 „Szemeréné assz., ki épen most érkezett meg Zemplényből...” Toldy Ferenc Kazinczynak. Pest, jan. 5. 1827. *KazLev* XX. 178.

239 Kölcsey Szemere Pálhoz. Cseke, 1827. aug. 6. SzT. IX. 82.

240 Bártfay László Kölcseyhez. Pest, 1827. okt. 6. SzT. IX. 98.

Toldy pedig novemberben, arról írván a pesti útjára készülődő Kazinczynak, milyen sikert aratott Pesten Jankovich Miklóshoz írott episztolája, említi Szemere Krisztinát:

A 23-dikán írt levél csak tegnap estve jöve Pestre; abba hagytam a vacsorát, elolvastam az epistolát, lefutottam Bajzához, és olvastam fenszóval, ismét, meg ismét. [...] Szaladék ma reggel Bártfayhoz; [...] És szaladék Szemeréhez, s olvasám neki és hölgyének. Emennek tetszett, de én nem kértem asszonytól, miért tetszik neki valami:²⁴¹ erre az érzés nem felel; Pál előtt ez legszerencsésb epistolád.²⁴²

1827. december 28-án Pestről küldi Szemere – a Beregszászon, Bay Györgynél²⁴³ időző – Kölcseynek a *Zauberviole, Bájviola* című verseket („Kölcseynek. Újesztendei Idvül” – „Magyarázat: Pali a’ Tündér’ vagy Búbájos Violácskával panasztatja a’ poetai hervadóságot. E’ leplezés Vitkovicsnak és Döbrenteinek érthetetlen; Bártfaynak nem az.”). A levél végén található, aláírás nélkül, Szemere Krisztina pár, Kölcseyhez írott sora.

Én is élek még édes Ferim, ’s szives részt veszek a’ maga sok bajaiban, a’ fájdalmakat az isten meg enyhíti, szeretetet pedig Palíja ’s Kriskaja sziveik adnak. Eljen szerentsésen édes Ferim.²⁴⁴

1828 januárjában Bártfay László Pestről arról ír Kölcseynek, hogy Szemere hosszabb ideje gyengélkedik és „itt homoeopatizál”.²⁴⁵ Február 13-án Toldy tudósítja Kazinczyt arról, hogy egy héttel korábban Szemerénél Fáy, Vitkovics, Kisfaludy és Helmeczy társaságában koccintottak a tiszteletére, valamint közli Szemere egy felajánlását is közelgő pesti tartózkodására nézve:

úgy intézd el dolgaid otthon, hogy legalább martius 12-ig itt maradhass. Ha nála fogsz szállni, mint irád, s habár csak néhány napra is, ő és neje különösen fognak örvendeni; azután pedig, ha Jankowichhoz mennél is, Emílt²⁴⁶ legalább nagy örömmel látandja magánál bár meddig, mert Jankowichnak annyi alkalma nincsen.²⁴⁷

241 Ami már csak azért is érdekes, mert Toldy természetesen tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Szemere Krisztina maga is ír verseket. Bár elképzelhető, hogy ha az alkotást lehetségesnek is tartotta, az elemzés képességét már nem várta el tőle.

242 Toldy Ferenc Kazinczynak. Pest, nov. 30. 1827. *KazLev* XX. 391.

243 Szemere Teréz férjének, Bay Józsefnek fivére

244 Szemer Pál (és Krisztina) Kölcseyhez. SzT. IX. 107.

245 Bártfay László Kölcseyhez. Pest, 1828. jan. 16. SzT. X. 3.

246 Kazinczy fia

247 Toldy Kazinczynak. Pest, febr. 13. 1828. *KazLev* XX. 468.

Kazinczy 1828. február 18-án megérkezett Pestre, első estéjét Fáy Andrásnál, Szemere, Bártfay, Vörösmarty, Toldy, Fenyéry (Stettner) és Bártfay László társaságában töltötte.²⁴⁸ Időközben Bay György 1828. február 27-én,²⁴⁹ majd március 2-án²⁵⁰ arról tájékoztatja Kölcseyt, hogy peres ügyek miatt pár nap múlva Pesten keresztül Bécsbe indul, s valószínűleg Szemeréékkel is találkozik, így át tudja adni nekik Kölcsey leveleit, küldeményeit. Bay valóban találkozott Bécsbe menet és jövet is Szemeréékkel – ám a második találkozás nem úgy történt, mint várta; Szemere Krisztina pár napos betegség után, 1828. március 26-án, 36 évesen meghalt.²⁵¹

Haza jöttem Édes Ferim öt heti mulatásom után, 's azzal a' bóldogtalan hírrel jövék haza, hogy szegény Kriskánk nints többé. Midőn fel menetelemmel meg látogatám a' leg virulóbb egészség szárnyain szökött előmbe, öröme mértékfelett volt vala, mint rólad esett kérdezősködései ki fogyhatatlanok. – Igy hagyám őket ott, midőn onnan Bétsbe fel mentem, 's egy hét múlva történt le jövelelemmel, már betegen találám, okául hallottam betegségének, hogy az alatt Pétselre ki járván az ott uralkodó Frisli ki ütések el kapta, 's a' visza utazásba meg hűtötte magát; ily állapotjában történt meg látogatásom után harmadnappal reménytelenül kellett hallanom az el húnytáról való szomorú hírt; egész lelkemben meg döbbenve szaladék Palink' quártélyára, de ott tsak Kazintzyt találám; a' test már akkor orvosi fel bontás után Pétselre vitetett, Palit pedig Bártfay barátja vonta ki valami tanyára, hogy szédelgése oszoljanak.²⁵²

248 Kazinczy Toldynak. (Pest, 1828. febr. 18. délután) *KazLev* XX. 471.

249 Bay György Kölcseyhez. Gecse, 1828. febr. 27. *SzT.* X. 4.

250 Bay György Kölcseyhez. Surány, 1828. márc. 2. *SzT.* X. 6.

251 Szemere Krisztina gyászjelentésének szövege: „Szemerei Szemere Pál mély fájdalomban jelenti szeretett hitvesének, SZEMEREI SZEMERE KRISZTINA Asszonynak, Martzius' 26dik napján 1828. életének 36dik, szerencsés házassági összeköttetésöknek 14dik esztend., ideg-gutaütésben Pesten történt kimulását. Meghidegült teteimei Péczelen, Pest Várm., takarítottak el. Ajánlja kedves emlékezetét mind azoknak, kiket vérség vagy barátság ezen igen jó, házi rendeltetésinek példásan élt, 's asszonyi tökélyein felül ritka elmebeli tehetségekkel megáldott, 's még is minden hiuságtól ment Asszonyhoz közelebbről vagy távolabbról csatlottanak.” (OSZK Aprónyomtatványtár)

252 Bay György Kölcsey Ferenchez. Surány, 1828. április 14. *SzT.* X. 11. Szemere Krisztina halálával kapcsolatos kommentárok: *Tudományos Gyűjtemény* 1828. IV; *Magyar Kurír* I. 27; Kölcsey Ferenc Szemere Pálhoz, Cseke, 1828. ápr. 6. (*SzT.* X. 9.); Kazinczy Ponori Thewrewk Józsefnek (1828. ápr. 6.); *KazLev* XX. 478; Kazinczy Guzmics Izidornak, Pesten, Május 10d. 1828. *KazLev* XX. 507; Tatay János Szemere Pálhoz. Apáti, 1828. máj. 12. (*SzT.* X. 15.); Tatay János Szemere Pálnak, Marcali, 1828. szept. 9. (*SzT.* X. 18.); Szemere Kölcseynek, Pest, 1828. szept. 12. (*SzT.* X. 19.); Guzmics Izidor Kazinczynak. Pannonhalma, Nov. 25d. 1828. *KazLev* XX. 558–559; Guzmics Izidor Szemeréhez, Pannonhalma, 1828. dec. 4. (*SzT.* X. 18.); Kazinczy Fáy Andrásnak, Jun. 22d. 1830. *KazLev* XXIII. 397.

Irodalom

Bánhegyi Jób

1939 *Magyar nőírók*. Budapest.

Csorba Sándor

1990 Bay György levelei Kölcsey Ferenchez. In *Remény 's emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferencről*. Szerk. Taxner-Tóth Ernő – G. Merva Mária. Budapest – Fehérgyarmat, 98 – 131.

Erdélyi János

1960 *Levelezése*. I. S. a. r., jegyz. T. Erdélyi Ilona. Budapest. (A magyar irodalomtörténetírás forrásai 2.)

Fábri Anna

1987 *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779 – 1848*. Budapest.

1996 *„A szép tiltott táj felé.” A magyar írók története két századforduló között (1795 – 1905)*. h. n. [Budapest]

Fényes Elek

1851 *Magyarország geographiai szótára*. III. kötet. Pest.

Gulyás Judit

2005 *„...úgy kívánhat helyt Muzarionban mint a' Galeriákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohóskodásai”*. A *Muzárium, Élet és Literatura* mese-kielése és korabeli fogadtatásuk (1829 – 1833). In *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Szerk. Ekler Andrea – Mikos Éva – Vargyas Gábor. Budapest – Pécs [Megjelenés alatt]

Kölcsey *Vilma* című Szemere Krisztina-emlékbeszéde nyomtatásban először a *Muzárium*ban jelent meg 1833-ban (332 – 340.), de 1831-ben már elkészült, kéziratban többek előtt ismert volt. Bártfay László Kölcseynek: „Péczei szüretkor (Octób. közepe táján) harmad napig voltam Paliéknál. ... El hagyá olvasnom Pali a' Vilma' emlékét. – Ah Barátom, be gyönyörű műv az! Az istenért! ne hagyjátok látlan-ismeretlen heverni. Fel vele fel, minél előbb, hadd élje szív és elme. - Boldog Kriska! non caret quia vate sacro.” (Pest, 1831. nov. 9. SzT. XI. 81.); Bártfay Kölcseynek: „Az itteni Casinóban olvasó társaság állott össze, hol minden péntek napon délutáni ötödfélkor magyar darabok olvastatnak néhány vállalkozók 's tekintve választott olvasók által, fenn hangon. - Az első olvasás mult pénteken történt, 's én valék a szerencsés első olvashatni – a' Te Hymnusodat: »Ald meg Isten a' Magyar.« – Nem arra értve, hogy én olvastam, de megnyittathatott e az olvasás méltóbban? ... Bár Palit tudnám rábírní, hogy a' játékszín iránti censurált beszédet vagy a' Vilmának felállított hasonlíthatatlan szépségű 's kedvességű emléket engedné felolvasatni.” (Pest, 1832. február 15. SzT. XII. 5.)

Szemere Pál végrendelet-fogalmazványa: „Első feleségem, sokunknak tapasztalata után 's az örökmindenhatónak tudtával, erényeire nézve csak nem páratlan barátné 's társné ...” (Pécel, 1859. máj. 20. SzT. II. Pótkötet, 23.)

Hajdú Mihály

2003 *Általános és magyar névtan*. Budapest.

Hász-Fehér Katalin

2000 *Elkülönülő és közösségi irodalmi programok a 19. század első felében. (Fáy András irodalomtörténeti helye.)* Debrecen. (Csokonai Könyvtár, 21.)

KazLev = *Kazinczy Ferencz Levelezése*

1899 IX. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1900 X. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1901 XI. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1902 XII. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1903 XIII. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1904 XIV. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1905 XV. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1906 XVI. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1907 XVII. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1908 XVIII. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1909 XIX. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1910 XX. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1911 XXI. kötet. Kiadta Dr. Váczy János. Budapest.

1927 XXII. kötet. Kiadta Harsányi István. Budapest.

XXIII. kötet. Kiadta Berlász Jenő – Busa Margit – Cs. Gárdonyi Klára – Fülöp Géza. Budapest.

Kerényi Ferenc

2002 *Pest vármegye irodalmi élete (1790 – 1867)*. Budapest. (Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3.)

Kovács Ágnes – Benedek Katalin

1987 *A magyar állatmesék katalógusa. AaTh 1 – 299*. 2. jav., bővített kiadás. Budapest. (Magyar Népmesekatalógus 1.)

1990 *A magyar formulamesék katalógusa. AaTh 2000 – 2399*. Budapest. (Magyar Népmesekatalógus 9.)

Kozma Borbála, L. – Ladányi Sándor

1982 *A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének (Budapest) kéziratkatalógusa. (1850 előtti kéziratok.)* Budapest.

Kölcsey Antónia

1982 *Naplója. Válogatta, utószó, jegyzetek: Gábor Júlia*. Budapest. (Magyar Hírmondó)

Kölcsey Ferenc

2001 *Minden munkái. Versek és versfordítások*. Kritikai kiadás. S. a. r. Szabó G. Zoltán. Budapest.

Kölcsey Ferenc

Összes Művei 3. Levelek. Budapest. 1960. Szerk. Szauder Józsefné és Szauder József.

Küllös Imola (szerk.)

1999 *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Budapest.

Magyar Népköltészet

- III. *Népmesék*. S. a. r. Ortutay Gyula. Budapest, 1955.
- Margócsy István
1999 *Petőfi Sándor. Kísérlet*. Budapest.
- Nagy Iván
1869/1988^R
Magyarország családi czimerekkel és nemzékrendi táblákkal. X. Pest/
Budapest
- Nagy, Ludovico
1828 *Notitiae politico-geographico-statistico incltyi regni Hungariae, partiumque
eidem adnexarum*. Tomus Primus. Buda
- Ortutay Gyula
Jacob Grimm és a magyar folklorisztika. *Ethnographia* LXXIV. 321 – 341.
- Paál Árpád
1939 *Emlékezések Kölcsey Ferencről*. Braşov – Brassó.
- Perényi József
1897 *Szemerei Szemere Miklós életrajza. A költő arcképével és a Szemere-család
leszármazási táblázatával*. Sátoralja-Ujhely.
- Sárdi Margit, S. – Tóth László
1997 *Magyar költőnők antológiája*. Budapest.
- Szauder József
1955 *Kölcsey Ferenc*. Budapest.
- Szemere Miklós
1882 *Összegyűjtött munkái*. I – III. Budapest.
- Szemere Pál
1890 *Munkái*. I – III. Szerk. Szvorényi József. Budapest.
- Szilágyi Márton
2001 *Lisznyai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti
tanulságai*. Budapest. (Irodalomtörténeti Füzetek 149.)
- Taxner-Tóth Ernő
1990 Kölcsey és Szemere barátságának kezdete. In Taxner-Tóth Ernő
(szerk.): „A mag kikél.” *Előadások Kölcsey Ferencről*. Budapest – Fehér-
gyarmat, 30 – 48.
1992 *Kölcsey és a magyar világ*. Budapest.
- Tóth Lőrincz
1885 Emlékezés Szemere Miklóusra. (Felolvasatott 1883. márcz. 28.) *A Kisfa-
ludy-Társaság Évlapjai*. Új folyam, XIX. 1883 – 1884. Budapest, 164 – 228.
- Vértesy Jenő
1906 *Kölcsey Ferencz*. Budapest.
- Vitkovics Mihály
1817 *Meséji és Versei*. Pesten.
1879 *Válogatott Levelei*. Kiadja Szvorényi József. Budapest. (Nemzeti Könyv-
tár. Nyolcadik Kötet. Vitkovics Mihály Művei. Harmadik kötet.)
1980 *Válogatott Művei*. Vál. s. a. r., jegyzetek, tanulmány: Lőkös István. Bu-
dapest.

Voigt Vilmos

1979 A folklór és az irodalom kapcsolata a magyar állatmesékben. *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve*. 281–329.

1982 A magyar népmesekutatás a múlt század első felében. In *Kriza János és a kortársi eszmeáramlatok*. Szerk. Kriza Ildikó. Budapest, 139–150.

Völgyesi Orsolya

2003 Fáy András „különös házassága”. *Irodalomtörténet* LXXXVI. 457–467.

A szóbeli elbeszélés regénnyé szerveződése*

Csalog Zsolt: *Parasztregény*

Az elmúlt évtizedekben számos olyan önéletírás látott napvilágot, melyben a népi származású szerző által leírt vagy elmondott életanyagot egy – legtöbb esetben néprajzos – szakember rendezte sajtó alá (a beavatkozások mértékét nem ismerjük, de más nyers szövegek ismeretében valószínűsíthető, hogy nemcsak szerkesztették, de stilizálták is a szövegeket), a művek mégis a népi szerző alkotásaként jelentek meg. Csalog Zsolt szerzőként jegyzi a *Parasztregény* (1978) című művet, melyben egy tiszaroffi parasztasszony meséli el életét, a világról alkotott véleményét, családjának és falujának történetét. A magnóra mondott életanyag azután Csalog íróasztalán vált regénnyé. Mennyiben más Csalog regénye az önéletírásokhoz képest, hordoz-e olyan esztétikai többletet, amely jogossá teszi szerzőségét, és az írást a szépirodalmi művek sorába emeli? Másképp fogalmazva: mi lett volna, ha ez a parasztasszony maga írja meg élettörténetét? Mennyiben különbözne ez az írás Csalog regényétől? Szerencsénkre a kérdés egyáltalán nem teoretikus, mivel megválaszolásához megfelelő forrás áll rendelkezésünkre a budapesti Néprajzi Múzeum Ethnológiai Adattárában.

A regénybeli Muharosné modellje, Mohácsi Bálintné Muka Eszter „írástudó” parasztasszony volt. A hetvenes években lelkesen részt vett az Önkéntes Néprajzi Gyűjtőmozgalomban, majdnem minden évben küldött be valamilyen írást, melyekkel többnyire jutalmat ért el. 1974-ben beküldött pályamunkája a *Parasztéletrajz, egy parasztcsalád története*¹ címet viseli, melyben a házasságkötésétől a jelenig – a pályázat megírása idejéig – meséli el maga és családja életét. Az Ethnológiai Adattár számos önéletírást őriz, melyek többsége ugyancsak pályázat útján került be a múzeumba. Mohácsiné írása e „megrendelésre” készült darabok tipikus példája, szerkesztői beavatkozástól mentes, nyers szöveg, s ezáltal – mint műfajának reprezentánsa – megfelelő forrás lehet kérdéseink megválaszolására, az összevető elemzés elvégzésére.

A tanulmány célja, hogy rámutasson a *Parasztregény* népi önéletírásoktól való elkülönülésére, tematikus, stiláris és szerkezeti jellemzőire, s ezáltal Csalog művészetének mibenlétére. Vizsgálódásunkhoz az alábbi forrásokat használtuk:

* Jelen tanulmány az ELTE Magyar Nyelv és Irodalom szakára írt szakdolgozatom átdolgozott változata. Ez úton köszönöm meg témavezetőmnek, Tarján Tamásnak, valamint Szilágyi Miklósnak munkámhoz nyújtott segítségüket.

1 Ethnológiai Adattár 18438.

a *Parasztregény* második, bővített kiadását (1985), Mohácsi Bálintné Muka Eszter önéletírását (1974), valamint a *Parasztregény* kéziratanyagát,² amely a nyers szövegjegyzések mellett a gyűjtő jegyzeteit, Csalog és Mohácsiné levelezését, továbbá szövegváltozatokat tartalmaz, bepillantást engedve ezzel a mű születésének folyamatába is.

Műfaji kérdések

A *parasztönéletrajz* az alkotó jellegű paraszti írásbeliség legfiatalabb műfaja. A műfaj összefoglalását Küllös Imola adta.³ Hazánkban verses előzmények után a 20. század elején bukkannak fel az első prózai parasztönéletrajzok. Megjelenésük történeti képződmény, az írni és olvasni tudás terjedésével a szóbeli kultúra termékei falun is elvesztették kizárólagosságukat. Az önéletrajzok egy része spontán alkotás, mások felkérésre készültek (néprajzi gyűjtő biztatása, pályázati felhívás). Szerkezetileg és tartalmilag az irodalmi önéletrajz műfaji törvényeihez igazodnak: az emlékezők életük végéről visszapillantva, gyerekkoruktól kezdve szigorú kronologikus rendben írják le emlékeiket, tartalmi súlypontba helyezve az ifjú- és felnőttkor, a családalapítás, a munkakeresés éveinek, a mindennapos megélhetés nehézségeinek aprólékos leírását. A jelenről és a közelmúltról igen szűkszavúan szólnak, és családjuk, falujuk történetét is csak a kivételes tehetségük szövik bele írásukba. A műfaj nyelvi és stíláriis elemei viszont a szóbeliségben gyökereznek, s az élőbeszéd törvényei szerint szerveződnek szövegei. Éppen ezért a legsikerültebb önéletrajzok gyakorlott elbeszélők tollából születtek, s a művek gyenge pontjai azok, ahol irodalmi beszüremkedést érzünk.

E definíció teljességgel ráillik Mohácsi Bálintné önéletírására. Pályázatra készült írása időrendben mondja el életét, bár sajátosan csak az asszonykorát, stílus pedig az élőbeszéd jegyeit viseli magán. Csalog Zsolt regényére azonban már első látásra sem illik e meghatározás. S nem is a magnó miatt, hiszen a szakirodalom szerint „jó gyűjtő és jó elbeszélő esetén a szóban előadott élettörténet szerkezetileg és tartalmilag azonos az írásba foglalt önéletrajzzal.”⁴ Az élettörténet koncepciója pedig azt jelenti, hogy „az individuum mint egy összefüggő történetet tekint saját életpályáját; ezt egy meghatározott pontról szemlélve mint jelentéssel események sorozatát rekonstruálni, majd mint ilyet elmesélni képes.”⁵ A jó gyűjtő nem zavarja meg kérdésekkel ezt a tudatosan kialakított kronologikus előadást, hiszen pontosan az elbeszélő szerkesztésére kíváncsi. Csalog Zsolt regénye azonban egyrészt túltekint az egyéni életút tematikáján, másrészt az elrendezés is inkább tematikus, mintsem kronologikus. Kisebb epikus ívek követik itt egymást, regénnyé szervezve. Ez pedig már egy más műfaj: az igaztörténet műfaja.

2 OSZK Kézirattár 445. fond. 51 – 60. tételek

3 Küllös I. 1981; 1988.

4 Küllös I. 1988. 259.

5 Niedermüller P. 1988. 381.

Az *élménytörténet* és *igaztörténet* a népi szóbeliség spontán kifejlődött műfaja, melybe „olyan rövid, általában csattanóval végződő elbeszélések tartoznak, amelyek elsősorban abban különböznek a prózai népköltészet hagyományos műfajaitól (mese, monda), hogy szüzséik nem öröklöttek, hanem a jelen vagy a közelmúlt eseményeit, az elbeszélő vagy szűkebb közössége mindennapi életét tükrözik.”⁶ Bár a műfaj nem új keletű, jelentősége a tradicionális népi műveltség megbomlásával egyidejűleg növekedett meg, amikor is a mágikus paraszti világkép helyébe egyre inkább a realiztikus szemlélet lépett.⁷ Dobos Ilona elméleti igényű összegzése a folklorizáció mértéke szerint megkülönböztet (szűkebb körben ismert, első személyben elmondott) *élménytörténetet* és (mások élményeit újramesélő, személytelenebb, csiszoltabb formájú, gyakran szélesebb körben is elterjedt, s a valóságtól távolabb álló) *igaz történetet*.⁸ E történetek funkciója a szórakoztatás, ezért a műfaj is elsősorban ott virágzik, ahol az élőszóval való szórakoztatásnak tradíciója van, vagyis a korábbi mesélő közösségekben, illetve az idegen helyen összegyűlt emberek között (munkásszállásokon, katonaságnál) válik fontos műfajjává. Folklórművészet volta nem volt egyértelmű, Nagy Olga széki kutatásai azonban meggyőzően mutatják, hogy mégis az, hiszen „nem hiányzik a kollektivitás, nem hiányzik a csiszoló szerep, és nem hiányoznak a változatok.”⁹ S ugyan bárki rendelkezhet témaanyaggal, e műfajnak is vannak híresen jó elbeszélői, akiket közönségük is megbecsül.

A *Parasztregény* voltaképpen ilyen élménytörténetek és igaztörténetek regénnyé szerkesztett gyűjteménye. Csalog Zsolt nem Eszter néni élettörténetét akarta magnóra venni, pedig jól ismerte az önéletírás műfaját is, hiszen ő állította össze az önéletírókat segítő útmutatót, melyek alapján Mohácsiné is leírta életét.¹⁰ Csalogot mindaz az epikus tudás érdekelte, melyet Eszter néni magáról és falujáról őrzött; az a szóbeli műfaj, amelynek Eszter néni kivételes tudású mesetere volt. Az alábbiakban a regény több szintjén mutatunk rá a két írás mint két műfaj különbözőségeire, s Csalog előzmények nélküli leleményére, „*ahogyan* megteremt egy sohasem-volt műfajt, látványosan tagadván a »parasztregény« és a mind divatosabb »paraszti emlékirat« egy-gyökerűségét, rokonságát.”¹¹

Beszédhelyzet

Mind Csalog Zsolt regényében, mind Mohácsi Bálintné Muka Eszter saját írásában egyes szám első személyben elmondott történetet olvashatunk. De kihez szól a beszélő? Milyen beszédhelyzetben zajlik a kommunikáció? Ennek meghatáro-

6 Küllős I. 1988. 253.

7 Dobos I. 1964. 198.

8 Dobos I. 1964. 201.

9 Nagy O. 1975. 320.

10 Az 1971-ben készült útmutató megtalálható: Küllős I. 1982. 174–178.

11 Szilágyi M. 1980. 27.

zása azért fontos, mert más hallgatóság előtt mást és máshogyan ad elő a beszélő. Csalog Zsolt szerepe már a felvétel fázisában jóval több volt egyszerű riporternél: képzett néprajzos és gyakorló szociológus lévén jól ismerte mind a tárgyat (a magyar társadalmat), mind a módszert (az interjúzás technikáját), s tudományos előképzettségét munkája minden fázisában használta. Már a beszédhelyzet tudatos megválasztásakor a paraszti kultúráról való ismereteire támaszkodott. Nem arra kérte tehát Eszter nénit, hogy az ő kérdéseire válaszolva mondja el életét, hanem megkereste azt a közeget, ahol Eszter néni nap mint nap, a gyűjtő jelenléte nélkül is elmondja ezeket a történeteket.

Csalog tanulmányában leírja, hogy az igaztörténet élethelyzete Tiszaroffon a *tanyázás*.

A napi munka és vacsora után spontán szerveződő csoportos házi együttlétet jelenti ez a tájszó, ritkábban csak a szűkebb családból, gyakrabban rokonokból, szomszédokból, illetve rokon, szomszéd családokból alakuló olyan alkalmi – de szokásszerű – felállást, amelynek a paraszti kultúra rendszerében nagyon is fontos funkciója van: a jelen mindennapi tanulságainak közösségi megvitatása, a közösségi érvényű ítéletek, döntések kialakítása. Ez a fórum hivatott a közösség-megszúrte hagyományozódást, a folyamatosságot megvalósítani, a mindennapi jelent a közösségi tudatban hordozott múlthoz illeszteni, a múlt készenlétben tartott tanulságait a mindenkori jelenbe emelni.¹²

A magnófelvételek jó része ilyen tanyázásokon készült, a négyszemközti beszélgetéseken pedig Csalog e milió megteremtésére törekedett: „hagytam, hogy engem is pusztán közönségnek tekintve-használva elmondja fantasztikus terjedelmű repertoárját.”¹³ Ez a beszédhelyzet tehát a mindennapok helyzete: a résztvevők ismerik egymást, a beszélő számíthat a közös háttértudásra (ezért nem magyaráz), a hallgatóság folyamatos reagálása, a közbeszólások előrelendítik az elbeszélést, kontrollálják és visszaigazolják a beszélő szándékát.

Bíró Zoltán néprajzi gyűjtésről írt tanulmánya kétféle beszédmodot különít el. Az egyik, az ún. *nyilvános* beszédmód a hagyományos paraszti kultúra sajátja, s jellemzői a következők:

az aktív résztvevők száma 2–6 személy, a beszéd tere a kölcsönös egymásra irányultság révén zárt. A beszélés a múltra irányul és a szövegek egymás mellé helyezéséből mintegy mozaikszerűen áll össze. Ha valaki bejön vagy kilép ebből a térből, az mit sem változtat a beszéd menetén, hangnemén stb. A kijelentések, történetek a falu közös háttértudására vetítve nyerik el jelentésüket, ezért ennek a beszélésnek nincs önálló, a beszélés folyamatában alkotott működési programja. Nem más ez, mint egy kommunikációs kirakósjáték része, ahol igen tág variációs lehetőségek vannak. Maga a beszédesemény pedig elsősorban a falu kommunikációs világának fenntartását/továbbbépítését szolgálja.

12 Csalog Zs. 1985. 528.

13 Csalog Zs. 1985. 538.

Ebben a beszédben igen sok – közös élményhátterre vonatkozó – utalást találunk. Nem egymással foglalkoznak, a beszélőre vagy a hallgatóra irányuló reflexiók helyett az elbeszélő világfelidézés dominál, az »én« helyett pedig a hallgatóságos »mi« kerül előtérbe.¹⁴

A másik típus az ún. *intim* beszédmód, amely két egymás számára idegen ember között zajlik, s melynek sajátos működését a résztvevők a beszédesemény menetében teremtik meg:

Mivel egymás számára idegenként lépnek be a beszédeseménybe, céljuk az, hogy a másik fél számára megmutathassák önmagukat, saját magukról egy „képet” fogalmazzanak. Ez a beszélés a folyamatos identitásteremtés gyakorlata...¹⁵

A *nyilvános* beszédmód leírásában mintha a *tanyázás* más megfogalmazását látnánk viszont, míg az *intim* beszédmód teljesen ráillik Mohácsiné önéletírására. Már a szöveg keletkezési körülményei (pályázatra készült) egyértelművé teszik a helyzetet: egy idegenekhez szóló írással állunk szemben. Az elvárás-horizonthoz való alkalmazkodás a szöveg több szintjén megjelenik: a kérdőív kronologikus rendjét követő szerkezetben, az egyéni tematika helyett a kérdésekhez kötöttségben (még olyan öncenzúra árán is, hogy a számára oly fontos angliai utazást teljesen kihagyja), az elbizonytalanodásban, hogy vajon jól értelmezte-e az elvárásokat („Talán lesz benne érdekes, amit a Néprajzi Múzeum értékesnek talál”), továbbá azokban a zárójeles megjegyzésekben, ahol a réginek vagy helyi specialitásnak vélt szavakat, jelenségeket magyarázza.

Csalog a belülről ábrázolni kívánt paraszti világgal oly módon is azonosult, hogy az ott szokásos beszédhelyzetet igyekezett áttemelni regényébe.

Tematika

A *Parasztregény* témája egy parasztasszony élettörténete, melyben az egyéni és családi események mögött egy egész falu képe tárul fel, s a 20. század egyéni olvasatát, a paraszti életforma bomlásának látteleletét adja. A regényben a humán tematika kronologikus rendje váltakozik a falut és társadalmát bemutató közérdekű témákkal. A történet az ősről, a származásról való családi szájhagyomány elmondásával kezdődik, a következő fejezet pedig már lokalizálja a történetet, bemutatja a falut és vidékét, különös tekintettel a Tiszára. Ezután meséli el Eszter néni édesanyja szerelmének és kényszerű házasságának történetét, felsorakoztatva mellé a vidék hasonló tragikus történeteit. Az iskoláskori élmények mellett a falu térbeli, vallási és társadalmi megoszlását, a szomszéd falvakhoz való vi-

14 Bíró Z. 1987. 8.

15 Bíró Z. 1987. 8.

szonyát mutatja be. Leányévei és házasságának története kapcsán kitér a szerelem vallási, társadalmi vonatkozásaira, az urak és szeretőik történeteinek közérdekű témájára. Az asszonyélet otthonteremtő munkája mellett a társadalomba bekapcsoló intézményről, az egyházzól mesél. A szülők halála a végleges felnőtté válás fázisa az egyéni életútban, s emellett a faluban zajló történelmi, politikai eseményekre reflektál. Ezt követi egy hosszabb szakasz, amely kilóg a regény bemutatása koherens paraszti világból: kisebbik fiának Angliába disszidálása, ottani halála, majd a fiú sírjához tett utazás több fejezetnyire duzzadt története. Több kritikus¹⁶ a regény leggyengébb pontjának nevezte ezt a részt, szerepeltetése azonban több szempontból is fontos a műben. A tematika szempontjából egyrészt tartalmi tanulságai miatt, másrészt a „-tól -ig” való dokumentáció kedvéért.¹⁷ S e tartalmi tanulságok egyike, hogy az Eszter nénit Angliában kalauzoló Pálházi alakjában Csalog a magyar emigrációról szólhatott (1978-ban!).¹⁸ Szilágyi Miklós a paraszti mentalitás szemszögéből világítja meg, miért elhagyhatatlan a történet:

enélkül a »nagy sztori« nélkül Muharosnének »nincs miről beszélnie«. Ez az élet, tehát ez »a regény«. Az élettörténet, a családtörténet, a falurajz – mindaz, ami másnak érdekesebb, hiszen egy múltba süllyedt világ hiteles dokumentuma – ennek a regénynek értelmező-magyarázó bevezetője csupán. [...] Azon pedig nincs mit csodálkoznunk, ha a XX. században élő embernek – nemcsak a parasztnak! – az emberléptékű környezet és a reménytelenül beláthatatlan „nagyvilág” kényszerű találkozásából teremődnek a sztorijai.¹⁹

Az angliai kitérőt követi az elbeszélő testvéréhez fűződő ambivalens viszonyának bemutatása, az öregség napjai, a „nem jönnek soha” magányossága, majd a készülő könyvről folytatott levelezés Csalog Zsolttal, s végül a nagy tragédia, férje öngyilkosságának története.

A regényt dicsérő kritikák a tematika teljességét emelik ki, s hogy Csalog „nemcsak az életút tényeit, de ennek az útnak a lehetőségeit, választásait, tanulságait is megörökítette.”²⁰ Emellett a regény fő érdeme, hogy műfaji elődeitől eltérően – ahogy Balassa Péter találóan megállapítja – nem a „hogyan él a magyar paraszt?”, hanem a „hogyan gondolkodik, érez és ítél?” kérdést állítja középpontba.²¹ Ennek megfelelően az élettörténet eseményei, a családi legendák, a falu híres esetei mellett mindig ott találjuk Eszter néni véleményét, kommentárjait, értelmező reflexióit.

Ezzel szemben Mohácsiné önéletírásában szembeötlő a tematika szűkössége. Teljesen kimarad az ősök bemutatása, a gyermek- és leánykor; a történet a házassá-

16 Radnóti S. 1989. 41.; Bata I. 1978.

17 Csalog Zs. 1985. 560.

18 OSZK – Kt. 445. fond /58. Csalog Zsolt levele Mohácsi Bálintnéhoz, Budapest, 1973. ápr. 30.

19 Szilágyi M. 1980. 29.

20 Varga L. M. 1979.

21 Balassa P. 1978. 567.

sággkötéstől a megírás jelenéig tart, középpontjában pedig a család gazdálkodásának részletezése áll. Szűkebb és tágabb életteréről, rokonságáról és falujáról alig kapunk képet. Azonban még az ily módon leszűkített életszakasz képe sem teljes. A legszembetűnőbb, hogy nem írja le a regényben oly terjedelmes angliai utazást (s itt az elvárás-horizonthoz igazodik: egy néprajzi gyűjtés nyilván nem kíváncsi az ő különös történetére – és jól ismeri fel ezt). Az elvárásokhoz igazodó tematika egyébként általános jellemzője a biztatásra íródott önéletrajzoknak:

Ezekben az önvallomásokban többnyire ott munkálnak a kívülről jövő, érdeklődő vagy céltudatosan gyűjtő kutató szempontjai. Ritka az a népi elbeszélő, aki saját személyén túltekintve arra is képes, hogy családjá vagy szűkebb közössége történetét is belefoglalja önéletrajzába.²²

A szűkös tematika másik oka, hogy az íráshoz nem szokott embernek beláthatatlan feladat lenne élete teljességét megragadni. (Eszter néni önéletírása így is 155 oldal, ami nem kis teljesítmény.) Egy másik ok pedig éppen az önéletírás szerkezetéből adódik: a műfajra jellemző kötelező kronológia irányt szab az emlékezésnek, s így számos történet el sem helyezhető ezen az íven. Ami pedig a regény egyik fő erényét, Eszter néni okos kommentárjait illeti: bár ezek önéletírásában is megjelennek, de egyrészt jóval kisebb számban, másrészt nem az egyes sztorik kapcsán spontán hívódnak elő, hanem az útmutató kérdéseire adott, kigondolt, megszerkesztett válaszok, s így sejtethően szintén a feltételezett elvárásokhoz igazítottak.

Míg Mohácsiné életének csak egy szakaszát írta le, és még azon belül is selektált, Csalog Zsolt tudatosan törekedett a tematika teljességére. Törekvése a néprajzi egyéniségkutatás vonulatába illeszkedik: egyetlen adatközlő teljes reportárját mutatja be. Az első magnófelvételek lejegyzése után hosszú kérdéslistákkal tért vissza Eszter nénihez, és egészítette ki a gyűjtést. Az egyéni életút mellett a falu közérdekű témáit is elmondatta vele, hiszen tudta, hogy az alapvetően közösségi természetű paraszti kultúrában az egyén csak faluja rendszerében definiálhatja önmagát. Ember Mária jegyzi meg, hogy a könyv utolsó harmada már nem ad olyan plasztikus társadalomrajzot, töredezetté válik.²³ Ezt az állítását a könyv végén található levélváltásra alapozza, melyben Eszter néni – félvén a falu rosszallásától – jó néhány elmondott dolog kihúzását kéri. A regény kéziratanyagából kiderül, hogy a valóban tetemes mennyiségű húzásról Csalog végül lebeszélte Mohácsinét, helyette inkább a nevek megváltoztatásában állapodtak meg. Eszter néni ugyanis szinte minden negatív jelzőt törölt volna, s ezt az elferdített valóságot Csalog nem vállalhatta. Ami végül mégis kimaradt, azok főleg a család szégyellnivaló ügyei: fia alkoholizmusa, menyé kapzsisága és szeretetlensége, az egyéni érzékenységet sértő tények és megfogalmazások. Ezen kívül a

22 Küllős I. 1988. 263.

23 Ember M. 1978.

cenzúra is törölt bizonyos részeket: az 1956-os forradalom leírását, Eszter néni szókimondó politikai véleményét. Lényeges elemek ezek, de Eszter néni személyiségének ábrázolása ezek nélkül is teljes. A kevésbé plasztikus társadalomrajz sem a kihúzásokból adódik, hanem az öregség ábrázolásának része: a külvilággal való egyre szűkülő kapcsolat bemutatása. Ezt támasztja alá, hogy habár az 1985-ös kiadás bővítésekkel jelent meg, ezek jórészt nem a kihúzott részek közlései, hanem ténylegesen új szövegrészek, ám ezek is inkább csak árnyalják, de nem módosítják lényegesen a tematika teljességét. Kivéve a férje öngyilkosságát elmesélő új fejezetet és az első kiadásból kihúzott *Zsófi néném, sógorom* részt, melyek valóban hozzátesznek Eszter néni ábrázolásához. E két fejezet miatt tekintetű a második, 1985-ös kiadás a teljes, végleges szövegnek.

Mohácsi Bálintné színes és érdekes repertoárja csakis Csalog Zsolt tudatos és szisztematikus munkája révén hívódott elő emlékezetéből, és állhatott össze a személyiség teljességét ábrázolni képes irodalmi anyaggá.

Stílus

A regény első kritikussai, ha a stílusról, nyelvről szóltak, a szöveg „ízessége, elevensége, megjelenítő és jellemző ereje”²⁴ kapcsán Eszter néni beszélőtehetségét hangsúlyozták, s Csalog érdemét abban látták, hogy az í-ző nyelvjárást beemelte az irodalomba.²⁵ Az akadémiai helyesírást is felfüggesztő fonetikus leírást már többen bírálták,²⁶ pedig éppen ebből is adódik, hogy legelső benyomásaink egyike a könyvről az, hogy már néhány oldal elolvasása után is szinte hallani kezdjük az elbeszélőt. Aki látott már nyers szöveglejegyzést, az tudja, hogy ez az erős akusztikai hatás csakis az író szövegalakító munkájának eredménye lehet. Hiszen ahogyan Szilágyi Miklós írja: „Hagyományos nyelvi jelekkel ugyanis rögzíthetetlen, ahogyan a jó elbeszélő a gesztusokkal (s a metakommunikáció megannyi egyéb »eszközével«) kiegészíti a nyelvi közlést, s egyszersmind korrigálni is tudja a szóhasználat, a nyelvtan, a stílus döccenőit.”²⁷ A betűhív lejegyzés lehet ugyan nyelvészetiileg pontos, de akkor nem irodalmi alkotásról beszélünk.

Ahogy már írtuk, Csalog Zsolt Eszter néni szóbeli művészetét akarta az irodalomba emelni. A szóbeliség érzékeltetése verbális eszközökkel: ez tehát az a feladat, amellyel az írónak meg kellett birkóznia. A felvételek hiánytalan szöveghűséggel való lejegyzése és témák szerint szabdalása után következett az igazi írói munka: „Eszter néni elbeszélte történetei semmiképp nem tehetők át papírra deformáció nélkül. Ahhoz, hogy írottá fordítsam őket, mindenképp szubjektív módszert kellett kialakítanom: a hangsúlyokat és mozdulat-geztusokat is írott jelekkel – esetleg éppen »hamisított« szavakkal vagy mellékmondatokkal – kel-

24 Varga L. M. 1979.

25 Ember M. 1978.; Balassa P. 1978. 567 – 568.

26 Berkes E. 1978; Ember M. 1978.

27 Szilágyi M. 1980. 26.

lett kifejezmem, s így tovább” – írja a tanulmányban Csalog.²⁸ Ebből következően „a könyv megjelent szövege úgyszólván sehol sem – csak ritkán, egy-egy rövid részletben, maximum pár mondatnyi távon – *azonos* Eszter néni elmondott szövegével.”²⁹ Bármennyire is magnóval gyűjtötte egybe az anyagot, a könyvben megjelenő nyelv Csalog Zsolt írói alkotása, ahol az írói szövegalkítás mércéje az volt, hogy „tartalomban, szellemben, stílusban és nyelvben”³⁰ illeszkedjék Eszter néni szövegéhez. A tanulmányom *Függelékében* közölt, egymás mellé helyezett nyers lejegyzések, valamint regényszövegek minden további magyarázat nélkül bemutatják ezt a munkát.

Eszter néni írása ezzel szemben a paraszti írásbeliség egyik példája. Ennek is a szóbeliség az alapja, a paraszti kultúra alapvetően szóbeli jellegéből adódóan. A műfaj erenye is annyi, amennyit e szóbeliségből képes az írásba átmenteni. Gyengéi viszont épp abból adódnak, hogy leírójuk az írásbeli műfajok terén meglehetősen tájékozatlan, s legtöbbször gyenge irodalmi minták ingoványos talajára téved, szóbeli művészete műkedvelő irodalommal silányul. Nem lehet folklórmin-tája, mert az írásban közössége is magára hagyja. Ahogyan Eszter néniről írja Csalog: „Ugyanaz a közösség tehát, amely megbecsüli a jó elbeszélő Mohácsinét, határozottan jelzi ellenérzését, figyelmezteti tagját a támadt distanciára, amint az írásról van szó.”³¹ Emellett „Eszter néni lassan írt, manuális nehézségekkel küzdve, ezért sem volt képes a gyorsabb élőbeszédben kialakult fegyvertárát írva is használni, ha írt, meg volt béklyózva fűрге szelleme és retorikája.”³²

Az alábbiakban konkrét szövegrészletek bemutatásával próbálom megragadni a két írás különbségeit. A rózsahullás és a kocsmaadósság története mind a regényben, mind az önéletírásban megtalálható (lásd a *Függelék*et), nem túl hosszú, kerek történetek, jól megragadhatók bennük a két írás különbségei.

A szövegek párhuzamos elolvasása után világossá válik, hogy Eszter nénié mennyire tele van túlmagyarázásokkal. Elmondja például, hogy Eszter napja az ő neve napja is, hogy a legények akkor nap is ott ültek, ahol egyébként is szoktak, azért akartak süldőt venni, hogy bebúgassák stb. Ezek mind olyan redundáns információk, amelyeket a *helyi* közösség amúgy is tud, elmondásuk szükségtelen. Arról tanúskodnak tehát, hogy mesélőjük idegenhez szól. Másrésztől e túlmagyarázások sokszor dramaturgiaiilag sem indokoltak.

A másik szembeötlő különbség, hogy Csalognál több a párbeszéd. A rózsahullás-történetben Mohácsinénál nincs is párbeszéd, Csalognál azonban ebbe is belekerül, a tiszteletes alakjának beemelése által. A kocsmaadósság-történetben Mohácsinénál is találunk párbeszédet, de nem ugyanarról. Itt is redundáns elemeket emel be a szövegbe (például: „értette kedves, mostpedig jójckát” és

28 Csalog Zs. 1985. 540.

29 Csalog Zs. 1985. 539.

30 Csalog Zs. 1985. 540.

31 Csalog Zs. 1985. 557.

32 Csalog Zs. 1985. 558.

„begyön az uram, kérdi mért vót a Rózsi”). Csalog szövegében csak fontos mondatokat találunk a szereplők szájába adva. Bizonyos egyértelmű mozzanatokat pedig akár ki is hagy, nemhogy szövegszerűen idézne. (Például azt, hogy Bálint bejött, és megkérdezte: miért volt itt a Rózsi, bele sem írja, hiszen a szövegtörzsekből egyértelmű.)

A szorosan vett stiláris különbségek is szembeötlőek: az „Örültem neki, nagyon!” egyszerűsége, szemben a „Ha eszembe jut ez a kedves jelenet még ma is boldoggá tesz” irodalmiaskodó hangjával.

Ezen kívül Csalog szövege a történet jelenidejűségével láttatni tudja az eseményeket, míg Mohácsiné inkább csak leír valamit, de nem felidéz. (Lásd a rózsza hullásának leírását a két szövegben.) Dramaturgiaiailag is komponáltabb, ahogyan Csalog fokozásokat alkalmaz. (A kocsmaadósság jelenetében az egyre személyesebb és nagyobb értékű tulajdon eladása: pénz → liszt → ünneplő csizma → feje alól a párna.)

A szövegek tartalmában is jelentős különbségek fedezhetők fel: Mohácsiné írásában a férj azzal fenyegetőzik, hogy odaadja őrzésre pénzüket, mert az asszony pocskékol. Ez nem jelenik meg Csalognál, és nem véletlenül, hiszen Mohácsinénál sincs semmi következménye, ez is dramaturgiaiailag fölösleges.

A történetek kezdő- és záróformuláiban is különbségek vannak. Általában Mohácsinénál itt is a túlrészletezés figyelhető meg. Csalognál már az első mondatból elkezdődik a történet (rögtön betoppan a kocsmáros), Mohácsinénál viszont át kell vergődnünk néhány irreleváns információra.

Összefoglalóan tehát elmondható, hogy Csalog lenyeste a dramaturgiai fölöslegeket, sűrítette, tömörítette az anyagot, ugyanakkor feltételezhetően Eszter néni is máshogyan fogalmazott szóban, mint írásban, annál az egyszerű oknál fogva, hogy szóban mindig előadott, tehát egyúttal megjelenített is, míg írásban csupán leírt egy eseményt. Eszter néni szóbeliségben gyökerező művészetét saját önéletírása csak megsejtetni tudta, míg a *Parasztregény* életre keltette a beszélőt.

Szerkezet

Az önéletírások szerkezetének egyik legfőbb ismérve, hogy kronologikus rendet követ. „Az emlékirat írója – nemcsak a paraszti emlékiraté! – akarva (ilyen mintákat ismert) és akaratlanul (feszengve veszi tudomásul a sablonokat) belekényszerül a lineáris szerkesztésbe: csak az egyéni életsors kronológiáját ismeri biztos fogódzónak, elbeszélést szervező erővonalnak. Még akkor is így van ez, ha a »vonaltól«, egy-egy epizód »előre« is, »hátra« is utaló mozzanatai vagy szereplői kedvéért minden emlékirat-író »elkalandozik«. De siet is vissza: nehogy elveszítse a történet fonalát!”³³ – írja Szilágyi Miklós a műfajról adott elemzésében.

Ez a megállapítás teljességében illik Mohácsiné önéletírására. A 155 oldalnyi életanyag tagolás nélkül árad, még életszakaszok sem tagolják, hiszen teljesen ki-

33 Szilágyi M. 1980. 27.

marad a gyermek- és leánykor, voltaképpen a folyamatos életet írja. A szigorú kronologikus rendet csak egy-két kitérő szakítja meg, de ilyenkor mindjárt jelzi is az elkalandozást. („De ez már egy év múlva volt az esküvőnk után, most oda térek vissza.”³⁴ Egy másik helyen megenged magának egy kitérőt a nagyszülőkről, ami a régmúltba vezet vissza, de utána már szabadkozik: „Nagyon eltértem a dolgoktól, bizony jobb is lett volna abba az időbe is másra gondolni, nemcsak a bajra.”³⁵)

A *Parasztregény* azonban nem ilyen felépítésű, szerkezete az „időrendi és a tematikus elv finom kombinációján”³⁶ alapul. A harminc, címmel ellátott fejezet egy-egy tematikus egység, s címük a bennük foglaltak summázata. Az egyéni életút eseményeit bemutató fejezetek kronologikus rendjébe illeszkednek a falut bemutató tematikus tömbök. S mintha ezek is követnének egyfajta időrendet: úgy ismerjük meg a falut, ahogyan Eszter néni is fokról fokra belenőtt annak világába.

A fejezetek belső felépítése azonban nem a kronológiát követi – sokszor még az életút bemutatásánál sem – hanem asszociációs technikával épül fel. Szilágyi tanulmánya bemutatja, hogy ez csakis Csalog tudatos gyűjtői érdeme lehet, hiszen

nem úgy »végszavazott«, ahogy mindenki más, aki az emlékiratokon iskolázódott, természetesen gondolná: nem az időrendhez akarta kicövekelni Muharosné emlékezetét. [...] Hagyta, hogy a Tiszáról beszéljen; nagyszülői emlékekről és a jelenről, ha az árvizekről; szerelmi öngyilkosságokról; a vízi hulla kereséséről; a fürdéssel kapcsolatos közösségi ítélet változásairól – mindarról, amit a »téma« felkeltette asszociációk ellenőrizhetetlen-fegyelmezhetetlen láncolta egy elbeszélésbe vont. Akkor sem „akadékoskodott”, ha a Tiszán túli hátrészt megemlítve – mondjuk – Törőcsik Mari szülőhelyére asszociált. És megengedett olyan szerkesztési »logikátlanságokat«, melyeket utólag könnyen „javíthatott” volna: az „*Idesanyám története*” című fejezetben éppencsak bejelenti Muharosné a „témát”, azonnal a szerelemre – szenvedésre vált át. Elmond egy balladás hangulatú sors-tragédiát, majd – néhány sorban – tragikus életsorsok idéződnek fel emlékezetében. „Példázatok” a szerelem – szenvedés hangulatára?³⁷

Csalog itt tehát azt a szerkesztési technikát menti át regényébe, amely a szóbeli elbeszélés sajátja. „Félve írjuk le – írja Szilágyi – (hiszen a folklór-gyűjtések *egyetlen* ilyen szabad asszociációkkal »megszerveződött« majdnem-népköltészeti »alkotást« sem rögzítettek), hogy a paraszti közösségben vagy a téma, vagy a hangulat, vagy a tanulság alkalmilag létrejövő egysége *törvényszerűen* szervezi érvényes (bár eléggé hevenyészett) »nagyepikai művé« a beszélgetéseket.”³⁸

34 Ethnológiai Adattár 18438. 3.

35 Ethnológiai Adattár 18438. 51.

36 Csűrös M. 2000. 219.

37 Szilágyi M. 1980. 28.

38 Szilágyi M. 1980. 27–28.

Csalog a tanyázás szokásának részletes ismertetésekor leírja, hogyan szerveződik meg egy-egy ilyen este epikuma pontosan meghatározott dramaturgia szerint. A „virágornamentikából, praktikus értelmű kommunikációból és játékos szó-szórakozásból lazán szótt társalgás”³⁹ még csak a bemelegítés, invokáció, ezt követik a jószágokról formálható „majdnem epikák”, míg végül „valamilyen apropóra elhangzik egy név; a jelenlévők egyike nem ismeri – Ki az? – Tudod, ismerted az anyját! – és összehordják a figura kéznél lévő motívumait. Még nem kerek egészbe, csak esetleges sorrendű, laza füzérbe illesztve, általában még közös munkával felelgetősen. A részlemek már epikusan formáltak, a műfaj még nem műfaj, félig még társalgás.”⁴⁰ E fokozat után, a dramaturgiai helyzet fokozatos kialakulásával következik a tulajdonképpeni epikus műfaj, amikor is a jelenlévők kettéválnak előadóra és közönségre. S ezután váltakozó szereposztásban hangzanak el a történetek, „az értékelő-korrigáló hozzászólásokból szövődő társalgás kötőszövevével”⁴¹ összekapcsolva az egyes elemeket. Az elhangzó történetek műfajai az egyetlen motívumra épülő anekdota és a több motívumú elbeszélés. „Ez egyúttal a szerkezet felső határa is: hosszabb epikus ívek kialakítását az adott funkció nem teszi lehetővé.”⁴² Csalog tehát ezt az asszociációk összefűzte nagyepikává szerveződést tette regénye szerkezeti alapjává. Természetesen nem úgy, hogy csupán lejegyezte egy-egy beszélgetés szövegét, hanem az általa kialakított tematikus tömbök darabjait fűzte fel egy asszociációs láncre. Ez néhol adódott az eredeti beszélgetésből, néhol pedig neki kellett a kapcsolódó láncszemet megtalálnia egy-egy történet beillesztéséhez.

Van a regénynek néhány része, amely mégis a kronológiát követi. Ezek olyan hosszabb történetek, melyek így egészben már nem kerültek előadásra a tanyázásokon. Egy részük Eszter néni műírói ambícióira utal (*Édesanyám története*), más részük a roffi tematikából való kilépést jelzi (az angliai utazás). Ez utóbbit érte a legtöbb bírálat, többen vélik úgy, hogy ez a regénynek olyan hibája, mely kijelöli műfaja határait: „Matvej Eszter csak a térszerkezetben azonos hiteles önmagával, a *Parasztregény* csak addig parasztregény, amíg megmarad a faluvilág körén.”⁴³

A Mohácsiné önéletírásával való összevetésből kiderül tehát, hogy lehet bármily érdekes az életanyag, a szerkezet teszi a regényt. „Csalog etnopszichológiai felkészültségének, esztétikai kultúrájának érdeme, hogy a Matvej Eszter diktálta páratlan epikus anyag eltalált végső alakjába.”⁴⁴ A cím pedig jelzi, hogy szerzője a műfaj definícióját adja regényével, hiszen „»parasztregény« – a népköltészet nagyepikai műfaja – természetesen nem létezik, soha nem léteztetett. De ha létezne, alighanem *csak így* szerveződhetne mű-egésszé.”⁴⁵

39 Csalog Zs. 1985. 533.

40 Csalog Zs. 1985. 534.

41 Csalog Zs. 1985. 535.

42 Csalog Zs. 1985. 537.

43 Bata I. 1978.; ugyanezt mondja Radnóti S. 1989.

44 Bata I. 1978.

45 Szilágyi M. 1980. 27.

Valóság és fikció

A szerkezeti, műfaji és stiláris vizsgálatok után arra a megállapításra jutottunk, hogy kétségkívül komponált írói alkotással állunk szemben, tehát szépirodalommal. Mindezek mellett tény, hogy Csalog műve kettős fogantatású: dokumentumot és irodalmat is ígér az olvasónak. Meg kell tehát határoznunk, hogy milyen módon tükrözi a *Parasztregény* a valóságot, és mennyiben használható forrásként a paraszti élet kutatója számára.

Már az anyaggyűjtés fázisa meghatározza a hitelességet, attól függően, hogy a gyűjtő mennyire képes megteremteni a bizalmi légkört. Csalog Zsolt többször nyilatkozta, hogy számára interjúalanyai egyben „gyönyörű emberi kapcsolatot”⁴⁶ jelentettek. A kézirat tanúskodik e gyűjtő – adatközlő kapcsolat mélységéről: Eszter néni olyan dolgokat is elmondott neki, melyeket közönség előtt nem tett volna. S erre utal Eszter néni későbbi ijedelmé: olyasmiről is beszélt, amiről egy idegennek nem illett volna. A gyűjtői hozzáállás eredménye tehát a tematika teljessége, amiből aztán szelektálással, csoportosítással – és nem a fantázia segítségével – állt elő a regény sztorija. S hogy mennyire „ugyanúgy” mondta el Mohácsiné a történeteit, ahogyan máskor is szokta, ahhoz elég idéznünk Szilágyi forráskritikai szempontú megállapítását, mely szerint „az epizódok, a szövegpanelek a *szóbeliségben* csiszolódtak megközelítően végleges formájúvá, tehát csak a »beszélgetés-egészé« formálódás tekinthető éppen akkor, éppen ott a gyűjtő által befolyásoltnak és rögtönzöttnek.”⁴⁷

A másik kérdés, hogy az elbeszélő Eszter néni mennyire hiteles, mennyiben nevezhető igaznak az ő története. Le kell szögeznünk: az igaztörténet attól igaz, hogy előadója akként interpretálja. A pszichológiai kutatásokból azonban tudjuk, hogy az emberi emlékezet szelektív, a múlt eseményeit a jelenben összeállító visszaemlékezésben egyrészt tudattalan ferdítések, másrészt az értelmezésből fakadó tudatos hangsúlyeltolódások figyelhetőek meg. Ilyen tárgyi tévedésekre hívja fel a figyelmet Bajusz Gyula kritikája, aki lelkesként működött Tiszaroffon, és jól ismerte Eszter nénit is.⁴⁸ Írása egyrészt olyan részleteket kér számon Mohácsinén, melyek a történetekben csupán marginális információk, holott maga írja, hogy Eszter néninek „általában nem a történeti hűség volt fontos, hanem maga az esemény”.⁴⁹ Másrészt azt írja le, hogy ő hogyan élt meg egyes eseményeket. Ezzel szándéka ellenére szintén az igazság viszonylagosságára mutat rá: az igaz történetek az elbeszélő szubjektív igazságát tükrözik. Csalogot pedig pontosan ez a szubjektivitás érdekli. Az, hogy „hogyan látja magát, faluját, a Világot egy tabi parasztasszony”.⁵⁰ Hiszen egy élettörténetben elsősorban nem az események, a tények az érdekesek, hanem az, hogy az illető beszélő miként értelmezi azokat,

46 Kiss Zs. 1981. 1081.

47 Szilágyi M. 2001. 33.

48 Bajusz Gy. 1986.

49 Bajusz Gy. 1986. 287.

50 Csalog Zs. 1985. 463.

miként tekint saját életére. Különösen így van ez olyan kivételes lélektani helyzetekben, mint a férj öngyilkossága. Bajusz ezt a részt is abból a szempontból bírálja, hogy szerinte hogyan kellett volna viselkednie Eszter néninek.

Szilágyi mutat rá, hogy az elbeszélői stílus kívánalmi szerint a szövegkonstruálás folyamatában jelentős szerepe van a fantáziának is: „És akarva-akaratlan »regényesíteni« is szokott a jó elbeszélő – akár előszóban, akár írásban fogalmazza meg élményeit. Meggyőződése szerint a »teljes hitelesség«, mely amúgy öntudatosan kinyilvánított szándéka, és a valóság-elemekre épülő fikció nem zárja ki egymást. Magától értetődő természetességgel alkalmazza pl. az írói jelenetezés eszközeit: az esetek, helyzetek, párbeszédok *elképzelt* felidézését. Noha tudnia kell, hogy ehhez nem a memóriáját, hanem a fantáziáját kell mozgósítania! Hiszen nem azt mondja el / írja le, ahogyan az esemény valóban megtörtént; nem azt idézi »szó szerint«, ami akkor és ott elhangzott – azt ahogyan az elbeszélés belső logikája szerint *történhetett, s azt, ami abban a szituációban elhangozhatott.*”⁵¹

Láttuk tehát, hogy az igaztörténetek nem az objektív valóság dokumentumai, a bennük foglaltak nem szó szerinti idézései a múlt eseményeinek, de mindezen jellemzőikkel együtt fontos forrásai a néprajzi kutatásoknak, hiszen máshonnan nem megszerezhető adatokat nyújtanak a gondolkodásmódról, mentalitásról, a társadalom működéséről és még számos más kérdéstről. De vajon mennyiben lehet forrás a regény, mely mindezeknek ráadásul egy szuverén író által megkonstruált szépirodalmi változata?

Radnóti Sándor az angolszász terminológia nyomán *fiction*nek nevezi e regénytípust, jelezve, hogy ezúttal faktumokból épül fel a művészi fikció.⁵² A *Parasztregény* kéziratából kiderül, hogy néhány tény mégis megmásított Csalog, egy részüket Eszter néni kérésére írta át (például a férjét megcsaló asszony eredetileg a szomszéd volt, de a felismerhetőség elkerüléséért átváltozott távoli rokonná), más részüket dramaturgiai okokból rövidítette le. A regény nyelve pedig, ahogyan írtuk, nem egy az egyben dokumentum: csak rövid részleteiben azonos Eszter néni szövegével. Hogy miért használható fel mégis néprajzi forrásként a regény – merthogy felhasználható! –, arra Csalog személye a válasz, az ő szak tudása és írói képessége. A regényalkotás minden fázisában arra törekedett, hogy teljes és érvényes olvasatot adjon az ábrázolni kívánt világról. Szilágyi írja e művek forráskritikájáról: „Szépiró szuverén alkotásaként kezelt pszeudó-émlékirat is felhasználható néprajzi forrásként, ám nem azért, mert »valaki« elmondja benne az életét. Azért inkább mert *jó író* formálta meg mindazt, amit csak egy parasztember tudhat az életről és a kétkezi munkáról.”⁵³

51 Szilágyi M. 2001. 40.

52 Radnóti S. 1989. 41.

53 Szilágyi M. 2001. 44.

Irodalom

- Bajusz Gyula
1986 Egy második kiadás margójára. *Református Egyház* 12. 286–288.
- Balassa Péter
1978 Ki beszél? Csalog Zsolt Parasztregényéről. *Életünk* 6. 567–570.
- Bata Imre
1978 Csalog Zsolt: Parasztregény. *Kritika* 11. 29.
- Berkes Erzsébet
1978 Parasztok és publicisták. *Élet és Irodalom* jún. 10. (23.) 11.
- Bíró Zoltán
1987 Az emlékeztetés értéke és ára. *A Hét* 42. 8.
- Csalog Zsolt
1985 *Parasztregény*. 2., bővített kiadás. Budapest.
- Csűrös Miklós
2000 Lélekgazságok és tudatképek: Csalog Zsoltról 1981-ben. In Uő: *Intarzia: Tanulmányok az újabb magyar irodalom köréből*. Pomáz, 215–225.
- Dobos Ilona
1964 Az „igaz” történetek műfajának kérdéseiről. *Ethnographia* LXXV. 198–215.
- Ember Mária
1978 Parasztregény. *Magyar Nemzet* dec. 24. 21.
- Kiss Zsuzsanna
1991 „Lágyinterjúzom” Beszélgetés Csalog Zsolttal. *Látó* 9. 1076–1093.
- Küllös Imola
1981 Parasztönéletrajz. In *Magyar Néprajzi Lexikon IV.* Szerk. Ortutay Gyula. Budapest.
1988 Igaz történet, élettörténet, önéletrajz. In *Magyar néprajz V. Népköltészet*. Szerk. Vargyas Lajos. Budapest, 251–266.
- Küllös Imola (szerk.)
1982 *Az életrajzi módszer*. Budapest. (Documentatio Ethnographica 9.)
- Mohácsi Bálintné
1974 *Parasztéletrajz, egy parasztcsalád története*. Kézirat, Néprajzi Múzeum, Ethnológiai Adattár, 18438.
- Nagy Olga
1975 Mesék és „igaz történetek” Széken (Szempontok egy erdélyi magyar falu népi prózarepertoárjának vizsgálatához). *Népi Kultúra – Népi Társadalom* VIII. 303–337.
- Niedermüller Péter
1988 Élettörténet és életrajzi elbeszélés. *Ethnographia* XCIX. 376–389.
- Radnóti Sándor
1989 A „Faction”. *Kritika* 10. 40–42.

Szilágyi Miklós

1980 Jegyzetek a paraszti emlékiratról. *Dunatáj* 2. 25–31.

2001 *Néprajzi forráskritika*. Debrecen.

Varga Lajos Márton

1979 Parasztrehány, Csalog Zsolt könyvéről. *Népszava* febr. 10. 7.

Függelék

Kocsmaadósság

A) *A regény alapjául szolgáló nyers szöveg*

– Hát, mikor kikaptuk a píz, gyött egy kocsmáros, Szalai Rózsikának hitták. Híjják, még ma is megvan, – a kocsmatartozásáir, még legénkorábul. Hát Bálint be se gyött, látta hogy gyön Rózsika, gondolta hogy ebbül baj lesz! Aztán egy süldőt akartunk venni, hogy a nagyobb összeghe nem is nyulunk, veszünk egy süldőt. Dehát odaadtam ám a süldő árát Szalai Rózsikának! Oo, még Bálintnak állt fejebb! Hogy hogy pocsíkolok! Mondom – Igen! Te csak igyál, én meg fizetek! – Meglepődött, mer aratás előtt is kocsmaadósságot csinát. Oszt eladtam az utósó sütet lisztet. – na Bálint két napig tart a kenyérünk, akkorra keress! – Hát hun van? – eladtam a lisztet, kifizettem a kocsmaadósságot. Ezt fogom csináni veled! A jüvő héten meg az ünneplő csizmádat adom el. De az én uram nem fog tartozni kocsmába! – Jaj nagyon meglepődött. Azután aszt ügyelt nagyon hogy ne csináljon sok adósságot, mer ha elment inni, akkor én má másnap összejártam a kocsmát, ahová tartozott, fizettem, odaadtam az utósó fillért is! Eleinte még zúgolódott, hogy én elpocsikolom. – El én, el! De azt ugy tudd meg, akar mennyit iszol, az ki lesz fizetve! Ha a fejed alól a párnát adom is el! – Mer üneki is vót párnája, dunnája, hogy az anyja meghalt akkor féretették neki.⁵⁴

B) *A Parasztrehány szövege*

Mindjár ahogy kikaptuk a pízit a bankbul, előgyött egy kocsmáros, Galamb Rózsikának híjják. A kocsmatartozásáir, még legénkorábul. Hát Bálint be se gyött, látta hogy gyön Rózsika, gondolta hogy ebbül baj lesz! Egy süldőt akartunk venni, annak az ára vót otthon – de hát odaadtam a süldő árát Galamb Rózsikának! Oo, még Bálintnak állt feljebb! Hogy én pocsíkolok! Mondom neki:

– Igen! Te csak igyál! Én meg fizetek!

Aratás előtt újra megcsinálta. Eladtam akkor az utolsó sütet lisztet!

– Na Bálint, két napig tart a kenyérünk, ha enni akarsz akkor keress!

– Hát hun van a liszt??

– Eladtam, kifizettem a kocsmaadósságot. Ezt fogom csinálni veled! A jüvő héten az ünneplő csizmádat adom el, de az én uramra senki se fog az úton rákiabálni!

Jaj nagyon meglepődött. Azután aszt ügyelt egy darabig, hogy ne csináljon sok adósságot, mer ha elment inni, akkor én másnap összejártam a kocsmákat, fizettem odaadtam az utolsó fillért is! Eleinte még zúgolódott, hogy én elpocsikolom. Hogy én milyen könnyen adom, hogy én milyen könnyelmű vagyok!

54 OSZK-Kt. 445. fond / 52. 615.

– El én, elpocsíkolom! Mer én nagy hasznát látom ám ennek! Te iszol, én fizetek! Aszt úgy tudd meg: akar mennyit iszol, az mind ki lesz fizetve! Igyál Bálint, igyál! De én kifizetem. Ha a fejed alól a párnát adom is oda!⁵⁵

C) *Az önéletírás szövege*

Félretettünk 300 pengőt, amit én kerestem a dohánybevéltóba, abból meg összeraktam 40 pengőt, hogy veszünk belőle süldőt, amit már bebugathatunk, hát egyik este gyött Szalai Rózsi kocsmáros, hogy az uram még legény korába adós maradt 35 pengővel. Megadom e vagy pereljen, megadom én eszt igen, de többet soha, ha nem lesz pénze az uramnak, küldje haza pénzért, mert hitelt többet ki nem fizetem, értette kedves, mostpedig jócákát. Begyön – begyön az uram, kérdi mért vót a Rózsi, mondom a süldő áráér, aszt vitte el. Hü de megmérgeedett Bálint na aszongya, ha te ilyen pocsik vagy, hogy a kocsmárosnak adod a pinzt, tudd meg, hogy egy fillérig kiviszem Bálint bátyámnak, hogy vigyázzon a pizünkre, mondta már ő, hogy vigyem ki, ne bizzam rád, mert te elkötöd, Vigyed kedves, ezután is kifizetem a kocsmari adósságodat. Eladom az ünneplő csizmád, de az én uramra nem fog kiabálni egy kocsmáros se, ez ugy meglepődött az én párom, hogy évekig nem ment a kocsmába, hanem vált vállnak vetve dolgoztunk és gyarapodtunk szépen.⁵⁶

Rózsahullás

A) *A regény alapjául szolgáló nyers szöveg*

Vót egy nagyon kedves jelenet, jaj én nem is tudom, nem is ü vót annak az indítója, mer közbe udvarolt nekem más is. Akkor egy másik fiatalember udvarolt, pünkösdre esett Eszter napja. Akkor is. Mint tavaly. Aztán bementünk a templomba dilután, jó korán bementünk, nem olyan sokan vótak még a templomba, aztán így kar van, ahun a leginyek vótak a templomba, így a kar előtt ültünk le. A cimboráimmal. Aszt egyszer csak, ahogy így ülünk, gyülekeztek má akkor befele, elkezdett rám hullani a sok bazsarózsa. De rengeteget összetiphettek! Mer má majnem belepett a bazsarózsa. Akkor látam hogy tiszteletesur meg má gyön befele, aszt megállt egy pillanatra, aszt nízte. Jaaj, mondom, most én de kikapok! Csak ott huztam magam össze, szórták rám a rózsalevelet. Hát csakugyan, mikor prédikál a tiszteletesur, azt mondja hogy – befele gyövet egy nagyon kedves jelenetet lát. Igazán szíp vót, de azír kír a fiatalságot, hogy többet ne forduljon elő. – Kérdezte tülem, hogy – Ki szórta rád a rózsát? – Mondom – Nem tudom, mer én nem níztem fel... – Ugy resteltem, hogy – hát már csak vótak, meg gyülekeztek befele, má énekeltek, még mindig hullott rám a rózsá... – Hát, ez is egy szép vót azér az életembe. Örültem neki. Nagyon.⁵⁷

55 Csalog Zs. 1985. 137–138.

56 Ethnológiai Adattár 18438. 6.

57 OSZK-Kt. 445. fond / 52. 27–28.

B) *A Parasztrégény szövege*

Ez nekem egy olyan kedves emlék!

Nem is Bálint vót tán az indító, mer udvarolt nekem közbe más is, akkor tán egy másik legíny udvarolt. Pünkösdre esett abba az évbe Eszter napja éppen. Bementünk a templomba dílután, jó korán, nem sokan vótak még a templomba, aztán így a kar előtt leültünk, jányok, a cimborájaimmal. Fenn a karba vótak a legínyek. Aszt egyszer csak, ahogy ülünk, gyülekeztek mán befele, elkezdett rám hullani a bazsarózsa. A sok szírom, sok típett virág. De RENGETEGET összetíphettek! Má majdnem belepett a bazsarózsa! Láttam, hogy tiszteletes úr má gyön befele, aszt megáll egy pillanatra, nízi. Jaj, mondom, most én de kikapok! Csak húztam magam össze, közbe meg hullott rám a rózsalevél. Ahogy prédikált tiszteletes úr, mondta is, hogy befelé gyövet egy nagyon kedves jelenetet látott. Igazán szíp volt. Kéri mégis a fiatalságot, hogy a templomba ez többet ne forduljon elő.

Kérdezte aszt túllem, hogy – Ki szórta rád a rózsát? – Nem tudom – mondom – , mer én nem níztem fel – –

Ugye restelltem, hát már vótak benn, meg gyülekeztek, mán énekeltek, még mindig csak hullott rám a rózs! Örültem neki, nagyon.⁵⁸

C) *Az önéletírás szövege*

De aszt hiszem nem is sok szép emléke marad lánykorából, amire szívesen visszagondol. Egyszer 16 éves koromban elmentünk a templomba a két barátnőmmel /cimbora vót még akkor/ leültünk a kar elébe. Olyan beosztású vót a templomunk, hogy a két végibe vót a karzat, az első karzaton vót az orgona, ott ült a rektor úr az orgona mellett, a sok nagyiskolásokkal, ezek segítettek a rektornak az éneklésnél, a hátulsó karzaton ültek a legínyek. No akkor is így ültek. Május 24.-e vót, Eszter napja, így az én nevemnapja is. Tudták ezt a fiuk is, és úgy kedveskedtek nekem, hogy szórta rám a rózsaleveleket, akkor mán nyillott a pünkösdi rózs, a bazsarózsa, ezeknek a szirmai letépték és úgy szórta rám, az én kis kötényem televolt rózsalevéll. Ha eszembe jut ez a kedves jelenet még ma is boldoggá tesz.⁵⁹

58 Csalog Zs. 1985. 104.

59 Ethnológiai Adattár 18438. 72.

Népmeseátírás: folklór és irodalom határán

Ámi Lajos és Lázár Ervin

A tanulmány két szöveg egybevetésének példáján kívánja érzékeltetni, hol húzódik az „eredeti” népmese és az irodalmi mese határa, azaz arra a kérdésre keresi a választ: milyen jellegű átírásnál kezdődik a gyűjtő/leíró/szerkesztő saját meséje? Ha beszélhetünk a népmese „három életéről”,¹ akkor az irodalmi népmese-átdolgozás egy életforduló „átmeneti rítusának” folyamatként is felfogható. Ezt az alkalmi párhuzamot tovább nem részletezve tehát az alábbi vizsgálat egy „életfordulóra”, egy szöveg-transzformációs folyamatra lesz példa: arra, hogy az 1950-es években egy szamoszegi cigány mesemondótól (Ámi Lajostól) gyűjtött és folklorisztikai szempontból hitelesen lejegyzett népmesékből miként készített évtizedekkel később a kortárs író (Lázár Ervin) „olvasható”, „emészthető”, szerkesztett, csiszolt, rövidített átírást. Erdész Sándor az Ámi Lajostól felgyűjtött hatalmas anyagot egy hosszabb tanulmánnyal kiegészítve három kötetben jelentette meg, az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában (Erdész Sándor: *Ámi Lajos meséi I – III*. Budapest, 1968. ÚMNGy XVIII – XV.) Lázár Ervin könyve pedig – az Osiris Kiadónál megjelenő életműsorozata részeként – 2002-ben látott napvilágot, *Az aranyifjítószó madár. Ámi Lajos meséi* címmel.

A szövegváltozás folyamatát a következő kérdésekre koncentrálni igyekszem leírni és értelmezni: hogyan (milyen poétikai és érték szempontok mentén) viszonyult Lázár Ervin a népmesékhez általában, és konkrétan Ámi Lajos meséihez? Milyen művészi (nyelvi-poétikai) eszközökkel (rövidítés, sűrítés, köznyelvisítés, stilizálás stb.) valósította meg és elérte-e célját (azaz a Lázár Ervin átírt szövegek Ámi Lajos meséi maradtak-e)?

- 1 Raffai Judit a mese elmondójának a meséhez, a mesemondói hagyományhoz való viszonya alapján különböztette meg a népmese három korszakát, illetve „létformáját”. 1. Az eredeti állapot a hagyományos közösségekben, a szájhagyományozás törvényei szerint továbbélő népmese. 2. A népköltészet „fölfedezésével” a népmese is a nagyközönség elé került, ami a mesegyűjtemények szöveggondozási szabályainak megalkotásához, az írott, átszerkesztett, olvasmányként, pedagógiai célokra használt „népmeséhez” vezetett. Ide soroljuk a népmese-feldolgozások különféle formáit és a mesefolklorizmus egyes jelenségeit is. 3. A könyv formában élő mesehagyomány „felfedezése” után a mesemondói hagyomány és a lejegyzett népmesék szövegeinek összevetéséből alakult-alakul az a „forma”, amelyben a népmese újra élőszóvá vált, noha már nem a mesemondás hagyományos körülményei között. Gondolunk itt a mesemondás új alkalmaira: a mesemondó versenyekre, a színpadi mesemondás más formáira, a szórakoztató, gyógyító és nevelő céllal történő mesélésre. Ezek már a mesemondás folklorizmusának a formái. Raffai J. 2004. 37.

Lázár Ervin mindig megkülönböztette az *igazi* mesét, a *népmesét* az irodalmi vagy műmesétől, nemcsak műfajában, kategóriájában, de minőségében is. Saját meséiről, illetve műmese és népmese különbségéről így vallott:

De az igazi mese az a népmese. Azt pedig nem tudjuk megközelíteni sem, mert a népmese olyan tudásanyagot hordoz, olyan mélyről jön és olyannyira a múltból, hogy megközelíthetetlen. Nem mesét írok, hanem irodalmi műveket. [...] De a felnőtt irodalomhoz sorolható írásaimban is a mesékhez állok közel.²

Igazi népmesét Lázár Ervin tehát akkor „írt”, igazi mesével akkor dolgozott, amikor *átírt* népmeséket. Például 1992–93-ban az Állami Bábszínház dramaturgjaként népmesei ihletésű bábjátékaival nagy sikert aratott.³ (Az eredeti „népi” műfaj és az „urbánus” dramatizálás, a bábjáték viszonyát jellemzi azzal a szóval, ahogyan az „átírást” nevezi egy interjújában: „kifordítás”.⁴) Lázár Ervin írói pályáján általában is nagy szerepe van a népmesének, a népköltészetnek. Több helyen is elmondta, milyen sokáig kereste a megfelelő mintát, hangvételt, mellyel művészi formába öntheti mondandóját gyermekora meghatározó élményeiről, a pusztai világról, s hogy végül a ballada és a mese volt segítségére.⁵ Többek között azért, mert maga a mese mint műfaj, illetve maga a mesemondás-mesevariálódás is gyermekora élménye volt.⁶ A népmese hatása így nem a közismert Lázár Ervin-mesékben, például a legismertebb *Négyszögletű kerek erdő* (1985, Móra Kiadó) történeteiben, vagy ez idáig egyetlen regényében, *A fehér tigrisben* (1971, Szépirodalmi Kiadó) jelentkezik, hanem a felnőtteknek szóló *Csillagmajor* című kötet no-

2 Pál M. 2000. 180

3 Az egyik bábjáték alapja a később *Az aranyifjítószóló madárban* is szereplő mese, egy Ámi Lajostól gyűjtött népmese (*Király Kis Miklós nem lél az országban olyan szép nőt, akit ő elvegyen. Az újságból olvasta, hogy Tündér Tercia, a világszép passzonya is létezik a földön.*) Lázár Ervin 1991-es bábjátékának címe: *A legkisebb boszorkány. Ámi Lajos tiszteletére, bábjáték két részben.*

4 „ – *A legkisebb boszorkány című meséjét az ő Király Kis Miklós-történetéből dolgozta át, neki is ajánlotta.*

– Kifordítottam.” Pál M. 2000. 180.

5 „A mesés elemek meg a valóság úgy támogatták egymást, hogy amikor később a gyerekkoromat akartam megírni, és sehogyan sem sikerült, egyszerre csak a fejemre csaptam, öreg, nem emlékszel, hogy meséltek a kocsisok az istállóban egymásnak? [...] Örökösen próbálkoztam a gyerekkorom leírásával, sőt a legkorábbi novelláimban éppen olyan erővel benne van az alsórácegresi világ, de nem találtam a megfelelő hangot. A mesék viszont hozzásegítettek ahhoz, hogy a már korábban is megírni próbált történetek hogyan szülessenek meg. Amik aztán vagy jók, vagy nem. Én csak azt tudom, nagyon örültem, amikor rátaláltam a formájukra.” Kövesdy Zs. 2001. 12–13.

6 Alsó-Rácegrespusztán, ahol „a szórakozás két módja a mesélés és a tánc volt [...] A kocsisoktól rengeteg történetet, mesét loptunk el, mi, gyerekek, amit az istálló mellett egymásnak mondtak el este pár szál cigaretta elszívása közben.” Pál M. 2000. 178. „Nekem mesélt anyám is, apám is, meséltek a pusztai öregasszonyok és meséltek egymásnak a fölöttük. Csodálatos történeteket” Kövesdy Zs. 2001. 12–13.

velláiban (1996, Osiris Kiadó), amelyekben a „tündéri realizmus” jegyében⁷ a hét-köznapi olyan természetességgel keveredik a csodával, akár a népmesében.

A folklórhatásból következik Lázár novelláinak az a sajátossága, hogy a szociografikus hűséggel megrajzolt alakok, környezeti elemek, történetek és jelenetek legtöbbször átérzi a csodás jelleg. Részben vagy egészben igaz történetek – a rácegresi öregek emlékezetében és azt megtoldó álmaiban mindenképpen „megtörtént” esetek – lényegülnek át mesékké úgy, ahogy az írói látomás és indulat rendeli.⁸

Ámi Lajos (1886–1962) egyszerre volt hagyományőrző és újító mesélő, szövegei fantáziadúsak és gazdag nyelvezetűek.⁹ Egyéni hangja megragadta Lázár Ervint, s az archaikus elemekkel teli meséket alkalmasnak vélte az átíráásra. Mesélő „kollégájáról” mondta, még a kötet munkálatai közben:

Egy Erdész Sándor nevű néprajzos kereste fel az analfabéta mesélőt, akiről híre járt, hogy a hadszolgálat idején is behívták magukhoz esténként a tisztet, hogy jöjjön az a baka egy újabb epizódot mondani kifogyhatatlan forrásaiból. A néprajzostól először megijedt, de aztán annyira fellelkesült, amikor a saját hangját meghallotta, hogy 262 mesét mondott el. Ebből én olyan nyolcat-tízet „népszerűsíték”. Olyan tündérmesék ezek, amik erősen át vannak szöve az ősi hitvilág motívumaival. Az öregúr iránti tiszteletből is nagyon fontosnak tartom, hogy ezek a mesék olvasók kezébe is kerüljenek, ne csak tudományos munkatársakéba.¹⁰

Az *aranyifjítószóló madár* című, 2002-ben megjelent könyvbe, mely egyként szól gyerekeknek és felnőtteknek, végül is kilenc Ámi-mese változata került be – mindegyik az Erdész-féle háromkötetes kiadás második kötetéből.

7 A Lázár-novellák egyik elemzője, Alföldy Jenő fogalmazott így: „Talán nem ildomos az egyik író fejéről a koszorút kölcsönvenni és a másik fejére illeszteni, de pillanatnyi-lag egy esztétikai minőség nevéként szeretném alkalmazni a Tamási Áront megillető – tudtommal Kosztolányitól eredő, először Gelléri Andor Endrére alkalmazott – szót: tündéri realizmus. Lázár a szociografikus vonások ellenére nem a szociográfia-írás, hanem a mesenovella igényével írja »rácpácegresi« történeteit. Ezekre istenigazából ráillik a »tündéri realizmus«”. Alföldy J. 2002. 111.

8 Alföldy J. 2002. 108.

9 Ámi Lajos (Vásárosnamény, 1886 – Apagy, 1962), félig cigány származású, nagy repertoárral rendelkező mesemondó, aki a gyűjtés, a publikációk, az ismertség után *a népművészet mestere* címet is elnyerte. Élete nagy részét a Szabolcs-Szatmár megyei Szamosszegen töltötte. Összesen kb. kétszázhatvan meseszöveget vettek tőle hangszalagra. Mesetudását, mesemondói hajlamát részben édesapjától örökölte, valamint – Erdész Sándor szerint – többségében az I. világháborúban egy olasz tűzermestertől (Bunkó Vincétől) és katonatársaitól tanulta. Erdész S. 1968. I.; Raffai J. 2004. 84.

(A mesébe illő nevű Bunkó Vince egyébként Voigt Vilmos szerint vagy egyáltalán nem létezett, vagy nem ez volt a valódi neve. Forrás: Voigt Vilmosnak a Hagyományok Háza 2004. évi, pedagógusoknak rendezett népmesetáborában tartott előadása, Magyarpolány, 2004. július 27.)

10 Pál M. 2000. 181.

Boldizsár Ildikó mesekutató, író, szerkesztő (egyike azon keveseknek, akik aktívan hozzájárulnak a meseirodalmi-mesepedagógiai élet pezsgéséhez, az „alkalmazott néprajz” eseményeit is figyelemmel kísérve) Lázár Ervin könyvéről, a nagyközönséget megcélzó „népszerűsítés” fontosságáról és az ehhez kapcsolódó átírás szükségszerűségéről így ír:

A folklorisztikában alapkövetelménynek számít, hogy a gyűjtött meséket a nyelvjárásnak és az elmondásnak megfelelően kell publikálni, még akkor is, ha a szövegek olykor illogikusak vagy redundánsak. Az ily módon közzétett mesegyűjtemények kétségkívül kevés élvezetet okoznak a nagyközönségnek, így – annak ellenére, hogy az utóbbi évtizedekben rengeteg kuriózumgyűjtemény jelent meg Magyarországon – legkiválóbb mesemondóinkat máig csak a kutatók ismerik. Mindenképpen szükség volna tehát arra, hogy ezek a szövegek szélesebb körben is ismertté és használhatóvá váljanak...

Boldizsár tehát üdvözli a kezdeményezést, ugyanakkor nem tartja szerencsésnek, hogy a kiadás nem tükrözi egyértelműen az eredeti szövegek és az átírás, illetve a mesemondó és az átíró viszonyát:

Ákárhogy nézzük is, az Osiris Kiadó becsapta azokat a gyerekeket és felnőtteket, akik rajonganak Lázár Ervin meséiért. A meseíró neve alatt megjelentette egy nyírségi cigány mesemondó, Ámi Lajos meséit, ami önmagában még nem volna baj (az Illyés Gyula neve alatt ismert mesék sem Illyés Gyula meséi), ha a könyv formája nem azt sugallná, hogy ezúttal egy újabb, még hozzá régóta várt Lázár Ervin-mesekönyvet vehet kezébe az olvasó. Az *aranyifjítószóló madár* című könyv méretével és tipográfiájával is igazodik a kiadó Lázár-sorozatához, az illusztrátor ez esetben is a Lázár-életműhöz szorosan kapcsolódó Réber László, és a borítón nagy betűkkel olvasható az író neve. Igaz, legalul kurzívval az is szerepel, hogy „Ámi Lajos meséi”, ez a név azonban a néprajzkutatókon kívül sajnos senkinek nem mond semmit, a legtöbb szülő és gyerek azt hiszi, hogy mesebeli alak rejtőzik mögötte. Kissé menti a dolgot, hogy a hátsó borítón Lázár Ervin hét mondatban elmondja, ki az az Ámi Lajos, sőt a kötet meséiről szólva azt is hozzáteszi, hogy „átdolgozásaimban igyekeztem a lehető leghívebben megőrizni az eredetiket”, ennek ellenére a könyv csalódást okoz. Csalódnak azok, akik a hamisítatlan Lázár Ervin-hangot és értékvilágot keresik a mesékben, és csalódnak azok is, akik a fülszöveg alapján a népmesék motívum- vagy szókinccsét sejtik a szövegekben...

Boldizsár Ildikó végül így fejezi be megfontolandó kritikáját:

A kötet megjelenése után Lázár Ervin azt nyilatkozta, hogy szeretné folytatni Ámi Lajos meséinek közkinccsé tételét, mégpedig egy felnőtteknek szóló válogatás formájában. Úgy vélem, hogy Ámi Lajos meséi ebben a felnőtteknek szóló kötetben fogják megtalálni az őket megillető helyet, és ily módon kapnak majd olyan figyelmet és fogadtatást, amelyet méltán megérdemelnek.¹¹

11 Boldizsár I. 2001. 25.

Az alábbiakban azt vesszük sorra, miként változtatott Lázár Ervin Ámi Lajos szövegén. A kötetbe bekerült kilenc Ámi-mese közül két szövegpéldán keresztül mutatom be a meseátírás „fogásait.” E mesék teljes, Lázár Ervin-féle címe: *Az aranyifjítószóló madár és a Király Kis Miklós nem léل az országban olyan szép nőt, akit ő elvegyen. Az újságbul olvasta, hogy Tündér Tercia, a világsziépasszonya is létezík a földön.*

1. A címek átalakítása

Lázár Ervin a kilenc mesecím közül négyet különféle módszerekkel lerövidített, de mindig a mesei címek közé jól illő, központi motívumot, konfliktust vagy hőst megnevező címet alkotott. Az eredeti címeket Ámi Lajos adta, hol szóban, hol pedig előre leíratta valakivel, hogy meg tudja mondani a „tanár úrnak”, hány mese jutott még az eszébe. Ahogy ugyanis a gyűjtés első eredményeiről nyilvános híradás is megjelent, Ámi egyre szívesebben és büszkébben mesélt, ő maga is kíváncsi lett, hány mesét őriz az emlékezete.¹²

- 1.1. Lázár egy esetben meghagyta az eredeti cím első szavait, a mesekezdés alaphelyzetét leíró mondatot pedig elhagyta: *Az aranyifjítószóló madár. A három királykisasszony csak akkor megy férjhez, ha apja hosszú kápóunát csinál.* → *Az aranyifjítószóló madár.*
- 1.2. Csak részeket hagyott ki a bonyolult címből, így érve el tömörséget és drámai hatást: *Mikor a cigány vállára vette a botját, tanálkozott egy gazdag emberrel. „Hová mész, te cigány?” „Megyek az Istent megölni!”* → *Mikor a cigány vállára vette a botját, „Megyek az Istent megölni!”*
- 1.3. A hőst és ellenfelét, s ezzel a mese legfontosabb konfliktusát nevezte meg a következő cím-alakításban: *Bunkó Vince mikor látta, hogy a király menekülni akar, azt mondta: „Semmit a szekérre, mert én meg fogok víni a százembererejű bajnokkal!”* → *Bunkó Vince meg a százembererejű bajnok.*
- 1.4. Végül pedig a címben eredetileg egyáltalán nem szereplő hős nevét illesztette címként a szöveg elé, mivel eredetileg itt is csak a kezdő szituációt foglalták össze a király szavai: *Ennek a királynak a kapujába van egy körtefa, akitnek mindég ellopják a gyümölcsét. Aki megóvgya, fele királyságom, meg a jányom neki adom.* → *Bedebunk.*

12 „A mesék »címjein« nem változtattam” – írja Erdész az első napon lediktált 72 címről, s feltehetően a gyűjtés és dokumentáció további részében is így járt el. Erdész S. 1968. I. 6.

2. A meseszövegek rövidítése

- 2.1. Az átíró Áminál láthatóan bővítményként szereplő részleteket hagyott ki. Ilyen a mondaton vagy szószerkezeten belüli rövidítés, kihagyás: így például „a borzasztásos uti fáradságod ne legyen hiába”¹³ helyett egyszerűen: „a fáradságod ne legyen hiába”.
- 2.2. Ilyen a cselekményben nem szerkezetileg szükséges, egy-egy epizódon belül „csak” részletező mozzanatok elhagyása; például a *Király Kis Miklós...* mesében, ahol a fürdéstől való vonakodás, a fürdetés részletei nyilván untatnák az átlag gyerekolvasót/hallgatót, ezért a hős egy szót sem szól, csak „beleugrik a kádba.”

Ráparancsolt két tündérlányra:

– Melegítsetek bivalytejet a kádamban, fürösszétek meg benne ezt a fiatal embert, és locsoljátok le kölnivízzel! Az öcsém után maradt egy királyi öltözetem, azt a ruhát vigyétek be neki, hogy abba öltözzön föl!

Be is ment a 12 tündérlány közül kettő, tüzet gyújtottak a kályhába. A bivalytej bele volt készítve az üstbe. Király Kis Miklós levetette a lábravalóját, az ingét, beleugrott a kádba.¹⁴

Ámi viszont nyilván nagy örömmel részletezte a párbeszédet és a mosdatást felőtt hallgatóságának:

Ráparancsolt két tündérlányra:

– Vigyétek be az én fürdőszobámba és az én kádamba melegítsetek fel bivalytejet és a bivalytejbe ezt a fiatal embert firisszétek le és kölnivízzel locsoljátok le! Van nekem – azt mondja – egy királyi öltözetem, még az öcsémé vót az, mikor halála előtt megmaradt az a ruha, és ezt vigyétek be neki és abba hogy ötözzön fel!

Be is ment a tizenkét tündérlány közül kettő, osztán mindjárt a kályhába tüzet gyújtottak. A bivalytej bele vót készítve az üstbe.

– Na ülj le és pihenj egy kicsit, míg a tej megmelegszik.

Mikor megmelegedett:

– Na, vetkezz azonnal lefelé és eridj be a kádba és firidjél!

– Hát menjetek ki innét, míg megfiridek, hát én tielőttetk nem vetkezek le!

– Nem is úgy van az, mit szégyelsz? Hisz isten teremtette az embernek minden testrészt. Mink leszappanozunk tégedet, itt ebbe a tejbe, ebbe a kádba és meg akarunk füriszteni!

Hát nem vót mit tenni, hát ezek nem akarnak kimenni. Király Kis Miklós levetette a lábravalóját, az ingét, beleugrott a kádba. A tejet rábocsátták, jó lanyhos vót a tej. Elővettek egy darab finom szappant és a két jány egyik egyik óda-

13 Erdész S. 1968. II. 228.

14 Lázár E. 2002. 45.

lát, a másik meg a másikat leszappanozták, lemosták. Akkor a fejét szépen megfésülték, megtürülgették. Kijött a kádbul, kölnivizzel locsolták, hogy jószagu legyen...¹⁵

Király Kis Miklós a boszorkány táltoscsikóját a lovak háromszori megőrzésével szolgálhatja meg, ebben halak, farkasok és rókák segítenek neki. A farkasok a fa tetején varjú képében üldögélő táltosokat egymásra állva érik el. Ámi ezt a jelenetet részletezi, komikussá teszi:

Egyik a másik alá ugráltak a farkasok, felnyomták, hogy mán a legfelső a galylyon felül is vót. A legfelső farkas a három kötőféket közzécsapta a három varjunak és vállott belöüle három lú. Hát a legalsó azt mondja:

– Nahát, olyan sokáig? Hadd lássam mán, hogy fogjátok elfele?

És akkor kiugrott alóla, a farkasok mind elgurultak, mert a legalsó ahogy megmozgatta, kinek a lába, kinek a nyaka kitört a farkasoknak. De azér a három lú csak lejött. Azt mondja neki:

– Na Miklós, itt van a három lovad. De add vissza a sipunkat!¹⁶

Lázár Ervin egyszerűen elhagyja a komikus jelenetet; Ámi szavait a legfontosabb, stílushatást hordozó elem, a *közécsapta* ige őrzi. Látható, hogy majd csak a farkas sztereotipnak tűnő felszólításában lesz megint közös a két szöveg:

Egymásra álltak a farkasok, a legfelső közécsapta a kötőféket a három varjunak, vált belőlük három ló.

– Na Miklós, itt van a három lovad. Add vissza a sípunkat!¹⁷

3. Motivációk elhagyása

A Lázár Ervin átírta *Király Kis Miklós...*-mesében a csillagfiú csak meglátogatja, de (magyarázat nélkül) nem lesz szerelmes Tündér Terciába, aki pedig a világszép asszonya. Áminál a csillagfiú szájából magyarazatot is kaptunk: Tündér Tercia már 21–22 éves, a csillagfiú pedig valóban fiú, tízéves gyermek, „nem énhozzám való” – mondta kettőjükéről.¹⁸ Ez a mozzanat is a realista, sokszor a komikumig eltúlzott leíró és részletező hajlam egyik megnyilvánulása. A „klasszikus” mesékből ismert és elvárt „fekete-fehér” ábrázolásmód, az időtlen,

15 Erdész S. 1968. II. 94.

16 Erdész S. 1968. II. 111.

17 Lázár E. 2001. 63.

18 „– Tán szerelmes lettél Tündér Terciába?

– Aj, édesanyám, hát nem is gondolja tán azt, hogy én olyan nőt fogok elvenni? Hát nem énhozzám való Tündér Tercia világszép asszonya! Én tíz éves kis gyermek vagyok, az pedig már huszonegy-huszonkettedik éves.” Erdész S. 1968. II. 92.

pontosan körül nem írt kinézetű és egyenemű jellemű szereplők helyett Áminál igenis életkora, kinézete, (esetenként sérülékeny) fizikuma, sőt néha szaga is van a hősöknek... Erről szól például egy Lázár Ervin által megint csak kihagyott rész: Tündér Tercia nem jóindulatból, hanem a szaga, a kosz és az élősködők miatt küldi megfürödni Király Kis Miklóst. Szó szerint ezt mondja a fürdési jelenet előtt: „Nekem a szobámat ne fertőzd el.”¹⁹

4. Mesei sztereotípiák átírása

Ámi az általában néhány mondatos sztereotip párbeszédet is bőven, részletezően, szócsatává alakítva mondta el. Lázár Ervin az ilyen „fölsleges”, vagy a nagyközönség szeme elé nem való részletekkel szaporított szövegrészeket csupaszította le a rövidség és olvashatóság jegyében. Így például a sárkány és táltosa párbeszédében Lázár Ervin a hosszas felsorolásból kihagyja az Áminak természetes, de a mai közönségnek idegen, érthetetlen, esetleg gusztustalannak tűnő *bagórágás-köpdösés* mozzanatát, holott ez a szövegrészlet a hosszas párbeszéd egészében nem olyan hosszú, hogy más indokot találhatnánk az elhagyására...

- Mi baj?
- Nincs egyéb baj semmi, Tündér Tercia világsziépasszonyát viszi Király Kis Miklós!
- Ihatom-e vagy ehetem? – kérdezte a sárkány.
- Ihatol is, ehetel is, bemehetel a szobádba, egy métermázsa dohánt megvághatol, azt a métermázsa dohánt megpipázod, annak a bagóját elhasznárod, felmegy a padlásra, lehozol egy métermázsa diót, a métermázsa diót megtörögeted, eggyével megeszed, még akkor is félútba elfogjuk, Tündér Terciát visszahozod!²⁰

5. A mese „szelídítése”

Sokszor hallani olyan véleményeket, melyek óvnak a népmesékben ábrázolt erőszaktól, és amelyek szerint „tompítani” kell ezt. A *Hetvenhét magyar népmese* című, sokáig talán a legismertebb népmeseegyűjtemény kiadásakor Illyés Gyula munká-

19 Erdész S. 1968. II. 95.

20 Erdész S. 1968. II 100. Vö. az átírt részlettel:

- „– Mi baj?
 - Nincs egyéb baj semmi, Tündér Tercia világszép passzonyát viszi Király Kis Miklós!
 - Ihatom-e, ehetem-e? - kérdezte a sárkány.
 - Ihatol is, ehetel is, bemehetsz a szobádba, megvágatsz egy métermázsa dohányt, elpipázhatod, felmehetsz a padlásra, lehozatsz egy métermázsa diót, a métermázsa diót megtörögeted, egyenként megeszed, még akkor is félútban elfogjuk!
- A sárkány bement a szobába, elővett egy métermázsa diót ...” Lázár E. 2002. 51.

ját pedagógiai (és a kor kultúrpolitikájának szorításában ideológiai) motiváció is kíséerte, a meséket gyermekeknek szánta. Utószavában Illyés tömören indokolja és leírja a népmesék átírásakor követett elveit. Ebből kiderül többek között, hogyan vélekedik a mesei erőszakról:

Volt még valamire figyelnem. Ezeket a meséket mindenkor legjobban a gyermekek élvezték, de nem a gyermekek költötték. Így nem egy fordulatukban a harag, a kegyetlenség, a bosszú, a kemény szóhasználat olyan elemei kerültek beléjük, amelyeket a felnőtt természetesnek érez, de amelyektől a gyerek megriadhat. A tapasztalat vezetett rá, hogy ezeket tompítsam, a lényeg megmésásítása nélkül...²¹

Lázár Ervin véleménye az „erőszakos” népmeséről eltér Illyésétől, szerinte ugyanis:

A nyelv [...] annyira elvont, annyira más régiókban jár, mint például a kép, hogy nehéz megtalálni a kapcsolatot köztük. Hogy mást ne mondjak, minden gyerek szemrebbenés nélkül hallgatja végig a népmesét Szegény Jánosról, aki, miközben ment az úton, találkozott egy kis állattal, adott a pogácsájából egy kis darabot neki, aztán a kis kígyónak is adott, de mikor összetalálkozott a nagy gonosz vörös vitézzel, az előkapta a kardját, s 718 darabra vágta mesehősünket. Ott feküdt az erdei úton széttrancsírozva. Akkor jött a két kis állat, az egyik hozta a forrasztófüvet, a másik a szájában az élesztő vizet, megkenegettek, összerakták. Amikor felébredt, természetesen hétszer erősebb lett, mint valaha volt. Ezt a mesét minden gyerek szemrebbenés nélkül hallgatja végig, nem is gondol a fodrozódó belekre, a vérre. Ugyanilyen az, amikor valamelyikünk nem talál valamit, ami nyilvánvalóan ott van előtte, akkor azt mondjuk neki: „Nem látod, kiszúrja a szemed.” És senki sem képzelet tőle maga elé a kibökött, kifolyó szemet. Ilyen a nyelv.²²

Ez a tetszetős elv persze csak részben tükröződik *Az aranyifjítószó madárban*. Lázár Ervin nem kifejezetten „mesecátírónak” jelölte meg magát, hanem munkájának éppen a gyerekekre vonatkozó elemei miatt „meseszélesítőnek”:

Néha úgy fogalmazok magamnak, hogy meseszélesítő vagyok, mesefésülgető. Ezekben a mesékben olyan dolgok szerepelnek, amik igazán nem valók gyerekeknek. A vaskos, népi részeket – néha nagy sajnálatomra – ki kellett hagynom.²³

21 Illyés Gy. 1966. 538.

22 Pál M. 2000. 180.

23 Máshol Lázár Ervin így fogalmaz:

„ – Most Ámi Lajosnak, az egyik legismertebb népi mesemondónknak az Akadémiai Kiadónál megjelent, tudományosan feldolgozott meséi átírásán dolgozik.

– Megszélesítésén. Nagyon fontosnak tartom, hogy ezek Ámi Lajos-mesék maradjanak.” Pál M. 2000. 180.

24 Erdész S. 1968. II. 223.

5.1. Erőszakos, drasztikus, vagy egyszerűen csak Ámi (cigány) elbeszélői stílusából következő naturális részletek eufemizálása, kihagyása vagy átírása.

Áminál *Az aranyifjítószólo madárban* a lovakat az éhesen bolyongó hősök nyersen, darabonként falják föl:

– Mit tegyünk, itt meghalunk éhen. Nahát, öljük meg az egyik lovat!

Meg is ölték az egyik lovat, de nem volt már gyufájok, meg szalma, hogy gyútsanak tüzet, vagy süssék meg, vagy főzzék meg a húst, nyersen ették a húst megfele, mint a vadállat. Mikor vót egy nagy, harmadik, negyedik részei a lúnak még nyers darabjába, felkötötték a másik lúnak a hátára, megfogták és vezették e lovat tovább. Ahun éheztek, egy darabot vágtak és ették. Nahát, már ez elfogyott, az egyik lúnak vége van...²⁴

Ez a jelenet Lázár Ervinnél jelentősen lerövidült:

Mit tegyünk, meghalunk éhen. Azt találták ki, hogy megeszik a lovakat. Előbb megették az egyiket, aztán a másikat, de az erdőnek csak nem akart vége szakadni.²⁵

Az aranyifjítószólo madárban a címadó madár énekétől megfiatalodik mindenki, sőt a halottak, Ámi érzékletes szavaival, „a temetőbe elrothadtak” is feltámadnak, mégpedig nemcsak „új” (megújult?) testben, de új (megújult?) lélekben is (ezek az érdekes fordulatok másfajta elemzést tesznek szükségessé, de Ámi Lajos világgépének, tudásának bemutatása jelen dolgozatnak nem tárgya).²⁶

A madár olyat vissantott, hogy akik azelőtt ezer évvel meghaltak, azok mind feltámadtak és a temetőbe elrothadtak, azok is új testbe, új lélekbe feltámadtak, s a vállukon vitték a koporsót hazafele, és akik tizennyóc évnél üdösebbek vótak, az mindenki tizennyóc esztendősek lettek...²⁷

Ugyanez finomabban Lázár Ervinnél:

A madár olyat vissantott, hogy akik azelőtt ezer évvel meghaltak, azok mind feltámadtak, s a vállukon vitték a koporsót hazafele, és akik tizennyolc évnél idősebbek voltak, azok mind visszafiatalodtak tizennyolc esztendőseknek²⁸

Hasonlóképpen, Áminál a sípszótól „meghalnak” az ellenfelek, Lázár Ervinnél csak „elaludtak”. Vagy például mai „civilizált” fülünknek nem hangzik jól a következő mozzanat. *Az aranyifjítószólo madárban* az öreg segítő koldus képében jelenik meg, és reggelizni hívja a főhőst, az öreg cigány legkisebb fiát. Ámi változata:

25 Lázár E. 2002. 24.

26 Valamennyire részletesen e témáról a gyűjtő előszava szól. Erdész S. 1968. I.

27 Erdész S. 1968. II. 234.

28 Lázár E. 2002. 37.

– Hát tessék, maga is, édesapám – azt mondja – falatozni, hát mind a ketten ebédeljünk meg!

– Niézd, fiam! Én olyan vagyok, hogy a szagával is úgy jólaktam, hogy csak úgy büföghetek. Hanem te egyed a rátottát és a sült szalonnát és a sziép fejr kenyeret!

Na, hozzáfogtak osztán. A fiatalember evett...²⁹

A szelídített, Lázár Ervin-féle változat:

– Egyen maga is, édesapám!

Na, hozzáfogtak. A fiatalember evett...³⁰

5.2. „Vaskos”, erotikus és obszcén kifejezések vagy történések eufemizálása, kihagyása vagy átírása

Ámi annak idején maga elmesélte a gyűjtőnek, Erdész Sándornak, miként szabadkozott a tisztfeleségek előtt, hogy nem az ő fülük számára való dolgok is vannak az ő meséiben.

– Ámi!

– Parancs, méltóságos kapitány úr!

– Emlékszik maga, hetfűn este vótam a szobába. Maga mondott egy mesét, azt legyen szüives, mondja el!

– Méltóságos kapitány úr, bocsánatot kérek, azt a mesét nem tudom elmondani!

– Miért?

– Azért, mert az csak katonának való, mert olyan szavak is vannak benne, amit nőnek nem lehet hallgatni!

A jánok, az asszonyok, de még a kapitányom jánya legelső volt megfelelni, mert közel ült:

– Ami, maga ne törődjön mással, ahogy tanulta, mondja ugy azt a mesét!³¹

Ámi követi ezt a parancsot, s meséiben vannak is a Benedek Elek-, Illyés-, Kolozsvári Grandpierre-féle mesegyűjteményekhez szokott olvasó számára meg-hökkentő, szókimondó mondatok, jelenetek. De e tekintetben Lázár Ervin is e „szelíd” hagyomány folytatója, ami érthető, hiszen az Osiris Kiadó egy mindenkinek szóló, de küllemében és illusztrációival inkább a gyermekeket megszólító kötetet tervezett.

Például Áminál a hős mulatozik, s közben a „k...nak pénzt ad,” míg Lázár Ervinnél csak „lányokat táncoltatta”; *Az aranyifjítószólo madárban* Ámi Lajos segít

29 Erdész S. 1968. II. 226.

30 Lázár E. 2002. 27.

31 Erdész S. 1968. I. 28.

öregje (koldus képében) tanácsokkal látja el a cigánylegényt, mielőtt az a várba menne, hogy a madarat kihozza. Előrelátóan így szól: „Tudom, milyen kíváncsiak a fiatal emberek, dehát amit akarsz, mindent elkövethetsz a jánnal...”³² És valóban, a palotában, egy aranybölcsőben volt „egy olyan szeép tizennyóc éves fiatal jány, hogy a nap minden déli tizenkét órakor állott meg a szeépségiére. Nade milyen a fiatal ember, az mindjárt szeretne az olyan szeép nővel vele hálni! Kivette a bőücsőből, letette a dívánra, huszonhétszer a jénusz játékát is eljátszotta a jánnal...”³³ Végül a cigánylegényt elfogják, és fel akarják akasztani, „mer a király jányával mit követett el...”³⁴

E jelenetek, a szókimondó leírások Lázár Ervinnél nem maradnak ki, hiszen a mesei szerkezetben fontos szerepű epizódról van szó, de megrövidülnek, és a „jénusz játéka” helyett mindenhol a „csók” szerepel: „Ha akarod, megcsókolhatod a királykisasszonyt...” – óvja a hőst az öreg. „Nem tudott a fiatalember ellenállni, megcsókolta a királykisasszonyt [...] Ezt az embert felakasztják, mert megcsókolta a királykisasszonyt”³⁵

6. Nyelvi változások

Lázár Ervin a többé-kevésbé szó, sőt, hang szerint hitelesen lejegyzett mese stílusát élőszóából írott szöveggé alakította, a beszélt nyelvet az irodalmi nyelv szabályai szerint csiszolta, s ez azonnal szembeütik, két-két mesét összevetve.

- 6.1. Nem tudjuk, hogy Erdész Sándor mennyire stilizálta Ámi szövegét, bizonyos azonban, hogy a párbeszédéből legalábbis a töltelékszavakat, az *aszongyák* legtöbbjét kigyomlálta. Ezt a szépészeti beavatkozást Lázár Ervin továbbvitte. Az Áminál *Hát*-tal való gyakori mondatkezdést („Hát, nem vót mit teni... *Hát*, hunnan ismernénk...”) kiigazította, a toldalékokat is átírta (*félútba* → *félútban*).
- 6.2. A nyelvjárási elemek jórészének felcserélése az irodalmi köznyelvi változattal:
 - 6.2.1. nyelvtani normákhoz idomítás: Tündér Tercia elhívatta a *legfővebb* papot → *legfőbb* papot; *Bemehetel* a szobába → *bemehetsz a szobádba, szerettel* → *szeretsz*;
 6. 2. 2. fonémaváltoztatások (a köznyelvihez igazítva): *vót* → *volt*; *űtet* → *ötet*; *lakadalom* → *lakodalom*; *vérradni* → *virradni*; *idegeny* → *idegen*; *szultány* → *szultán*; a nyitódó diftongusok elhagyása: *legviénebb* fiú → *legvénebb* fiú.

32 Erdész S. 1968. II. 227.

33 Erdész S. 1968. II. 227.

34 Erdész S. 1968. II. 227.

35 Lázár E. 2002. 29.

Most lássuk, mi az, amit változatlanul megőrzött Lázár Ervin válogatása.

1. A kilenc Ámi adta címből ötöt megtartott. A négy rövid címet változatlanul átvette, egy hosszabbat pedig rövidítés nélkül: ez a kiváltképpen „stílusos”, már címével is hangulatteremtő mese az, amelyből bábjátékot is írt.
2. Megőrizte a meseszerkezetet. Ez szinte természetes,³⁶ hiszen a népmesére mint a folklór-epika egy műfajcsoportjára jellemző közös műfajképző elemek közül talán a legfontosabb a szilárd mesei szerkezet – a költői megszerkesztettség, a mindennapi történetmondástól elütő, belső ritmussal bíró felépítés és a különleges előadói stílus mellett vagy inkább előtt. Lázár Ervin nem változtatott a cigány mesemondói stílus jellegzetes jegyei közé tartozó szerkesztési elveken, amelyek a magyar népmeséhez képest eltérőek, így a szokatlan mesekezdés, meghökkentő, nem mindig boldogan vagy konfliktusmegoldással, hanem néha tragédiával, az ellenség diadalával végződő befejezés.³⁷ Például *Az aranyifjítószó madár... első bekezdése*, szokatlan *in medias res* felütése mindkét szövegben, Áminál és Lázárnál is azonos:

A király kérdezte a három jányait, hogy:

– Mi van veletek, jányaim, hogy még mindig nem mentetek férjhez?³⁸

3. Lázár megőrizte azokat a részletező, túlzó vagy naturalis stílushatású, de nem bántóan drasztikus, naturalis, vagy obszcén elemeket, amelyek színesítik a szövegeket és Ámi egyéniségét megőrzik, például „– Hej, de nagy marhák,

36 De a színpadi szerzőnél már nem. Több Ámi-meséből, de alapvetően a *Pájinkás Jánosra* építve írt színpadi művet Kárpáti Péter. A megírást (2001) követő egy éven belül három színház is bemutatta a darabot, melynek teljes (az Ámi-mesékre emlékeztető) címe: *Pájinkás János elment a cárhoz és azt mondta: ha a cár uram egy tisztességes ember volna, akkor lejönne abbul a toronszobából, mert óriást le van a világ csehese, de én kifundáltam, mit kell az országnak jóvára tenni, hát jöjjön dolgozzunk, maga nagy hájas burzsuj*. Műfajmegjelölésből többet is találhatunk: „álom és forradalom”, „hótmagyar meskete”, illetve „mese felnőtteknek két részben”. A *Pájinkás Jánosban* „főszereplő lesz maga a mesemondó is, így belekerült a darabba néhány életrajzi elem is: amikor például a fronton Pájinkás János felkéri Ámit, hogy meséljen, a férfi saját frontlényét idézi fel.” Mikita G. 2001. 50. L. még Sándor L. I. 2002, Tompa A. 2002. Kárpáti Péter a mesemotívumokat, befejezést is optimista kicsengésre változtatta. Munkamódszere az volt, hogy szövegnek, Ámi-mondatok halmazának fogta föl a *Pájinkás Jánost* és társait, nem a meseszerkezetet tartva tiszteletben: „a darab mondatainak hetven-nyolcvan százaléka megtalálható az Ámi-mesékben, de nem ebben a sorrendben és nem ebben a nyelvi formában.” Sándor L. I. 2002. 23–24.

37 Lásd pl. Vekerdi J. 1974. 135–138. Meg kell jegyezni, hogy a gyűjtő ezt a mesemondó egyéni habitusából fakadó szerkesztési elvnek tartotta, s Ámi valóságérzetével, „realizáló törekvésével” magyarázta. Erdész S. 1968 I. 86–87.

38 Lázár Ervin csak enyhítette a mondatszerkezet átalakításával az *ad hoc* jelleget:

„A király azt kérdezte a három lányától:

– Miért nem mentetek még férjhez?” Lázár E. 2002. 20.

akik itt nem lelik a hibát!”³⁹ vagy „– Felséges királyatyám, ahogy az anyjából kibújt, tiszta anyaszült meztelen ott ül a hamuban.”⁴⁰ Lázár Ervin *Az aranyifjítószóló madárban* a rendőrnek (!) ezt a mondatát átvette, de előtte Ámi változatában a narrátor, majd a királylány ugyanezt az állapotleírást (hogy a fiú meztelenül ül a hamuban), olyan naturális komikummal fejezi ki, hogy a közreadó csak kipontozás alkalmazásával idézhette.⁴¹ Ezt a redundáns elemet nyilván sajnálattal, de a kihagyott „vaskos népi” vonulathoz sorolta Lázár Ervin.

4. Lázár megőrizte a szókincs tájnyelvi vagy egyéni, de mindenképp különleges szavait, kifejezéseit, akár úgy is, hogy ezek körül a mondatokat átírta; például: a fiú „nekibikaszkodott”, vagy „keresztülbukkonbárazott” a fején, a madár „vissantott”, a vénasszony a tojásokra „lehentett”, a kantárt a segítő állat „közécsapta” a varjaknak. Vagyis Lázár Ervin nem azt az utat követte Ámi nyelvezetének „olvashatóbbá” tételénél, mint a másik Ámi-átíró, Kárpáti Péter, aki annak érdekében, hogy a „népi abszurd” hangját megtartsa – sőt, fokozza –, nem létező nyelvjárásban beszélgeti a *Pájinkás János* szereplőit.⁴²
5. Az átiratokban is felismerhetjük a mesei világgkép Áminál különleges elemeit. A mesei világgkép ebben az esetben nagyjából megegyezik a mesemondó világgképével. Szemben más, „felvilágosult” mesemondókkal, Ámi tudatában a mesei történés, a mesei tér és idő a valós világgal egységben létezett – amint ezt a gyűjtő a mesegyűjtemény előszavában hosszan kifejtette, és beszélgetésrészletekkel alátámasztotta.⁴³ Ámi Lajos néha egyenesen mesékre hivatkozik, hogy világgképének elemeit bizonyítsa. Így például *Az aranyifjítószóló madárra*, amikor az északi sarkkör jéghegyei közé helyezi az „üveghegyet”:

A Jeges-tengerből égígérő hegyek vagynak, akit soha – míg a világ teremtése megvan – áttörni még nem tudták, mert jégből van. Na most akkor, tanulmányaim szerint, ahogy a meséből tudom, akkor a keleti részin valahol, hát messzi lehet ide, ott üveghegynek kell lenni, mert az üveghegyen mentek által az aranyifjítószóló madárért.⁴⁴

- 5.1. A mesei véletlen – ami tulajdonképpen a fátum. Az öreg segítő inti a hőst, ne segítsen a bátyjain, „Még ha 2 krajcárért kéne is megváltani” a gonosz fivérek életét, és „véletlenül” éppen az történik!⁴⁵ Vagy például a találkozást előre sejtő segítő vagy ellenfelek általában ilyeneket mondanak a hősnek: „Még az anyádnak a méhébe annyi vótál, mint egy köleskásának a huszon-

39 Lázár E. 2002. 21.

40 Lázár E. 2002. 22.

41 „[...] a hamuba ült, a sutba, a f...a kopánca egy mázsa hamuba tért bele.” Erdész S. 1968. II. 220.

42 Tompa A. 2002. 640.

43 Erdész S. 1968. I. 46–68. Lásd még Biczó G. 2003.

44 Erdész S. 1968. I. 47.

45 Lázár E. 2002. 32.

hatod része, mikor már tudtam, hogy meg fogsz keresni! De hasztalan jötél, fiam! Mert azt is tudom, hogy Tündér Tercia világszépességét keresed, mert el akarod venni feleségül.”⁴⁶

Ezeket a mondatokat Lázár Ervin szinte szó szerint megismétli. De nemcsak ezt a közismert, boszorkányok vagy sárkányok szájába adott fatalista és egyben fenyegető sztereotípiát, hanem az utána következő – szokatlanabb –, indoklást kereső párbeszédet is átveszi:

- Honnan tudja ezt, mamám?
- Én a csillagok anyja vagyok, nekem mindeneget tudni kell, fiam.⁴⁷

- 5.2. A mágikus világképből, a *pars pro toto* elvből következik, hogy a károkozó tárgyaiból, vele érintkező dolgaiból is erő árad. A táltoscsikóért szolgáló cigány legény például mindig a hazaiból eszik, nehogy a boszorkány házában található ételekből áradó mágikus hatás eltérítse útjától.
- 5.3. Az Ámi világképében nagy szerepet játszó sárkányokról részletesen ír Erdész Sándor.⁴⁸ A kiválasztott meséket tekintve elmondható, hogy az archaikus tulajdonságokkal bíró, mégis antropomorf sárkányok minden lényeges vonása, megnyilvánulása megmarad.
6. A „realizmus” stílusjegyeit vehetjük észre, amikor a király maga is ganézik – de előbb szép királyi ruháját leveszi; amikor a Tündér Terciát elrabló sárkány így kiált vissza Miklósnak: „Neked eszedbe ne jusson, hogy összeüssünk, hiszen egy sárkánnyal állsz szemben!”⁴⁹; amikor a király a cigánygyerekek ruhát akar küldeni: „Vegyetek le a fogasról a ruháim közül egyet, válasszatok ki neki egy pár cipőt! A ruhám biztos jó lesz rá, mert akkoraforma, mint én. Kérdés, hogy a cipőm felmegy-e a lábára. Ha nem megy fel, akkor a suszterrel csináltatunk neki egy pár cipőt, és abban jön hozzám”,⁵⁰ még a legapróbb dolgokban is: „Nyúlj csak fel, te magasabb vagy, mint én, a gerendához!”⁵¹
7. Az ésszerű és a mágikus motiváció abszurd elegyének megnyilvánulásai: például Tündér Tercia felsőbbrendű tudásából következik, hogy ismeri Király Kis Miklóst, de a fiú a vendéglőben az újságban olvasott a „világszépességéről”, és azt mondja: „Ha az újságba bele van írva, akkor léteznie kell...”⁵²; amikor az igazságszolgáltatást az istenítélet (feldobott és leestében a bűnöst kettévágó kard) jelenti, a huszárral (aki rézműves cigány gyerek) „erőspaprikával összevegyített pálinkát” itatnak, hogy feljebb és erősebben tudja a kardot az égbe vágni.

46 Lázár E. 2002. 41.

47 Lázár E. 2002. 41.

48 Erdész S. 1968. I. 71–84. Lásd még Biczó G. 2003. 141.

49 Lázár E. 2002. 48.

50 Lázár E. 2002. 22.

51 Lázár E. 2002. 71.

52 Lázár E. 2002. 40.

8. A különleges, mitikust és történetit egyedi keverékbe vegyítő világkép mellett a modern technika elemeinek szerepe a legszembetűnőbb Ámi Lajos meséiben. Nem véletlen, hogy egy technikai és civilizációs találmányoktól hemzseggő mese az alapja Kárpáti Péter *Pájjinkás János*ának is. Egy elemző ezt a modernizmusnak a népmese műfaját romboló hatásaként értékeli,⁵³ de cigány mesemondásról lévén szó, ez inkább természetes, sőt építő, éltető folyamatként értékelhető.⁵⁴ Ámi meséiben a modern gondolkodásmód (például a csoda mellett racionális indoklást is megkívánó mesei motiváció), tárgy- és szókészlet is beépül a mesékbe, még hozzá (legalább) kétféleképpen. Vannak mesék, ahol ez a mesemondói hozzáállás csak gazdagítja, egyediesíti a mesét, de alapvető struktúráját nem érinti. Az *Aranyifjítószólo madár* vagy a *Király Kis Miklós*... ilyen. De a *Pájjinkás János*, Áminak egy többek által is elemzett meséje, amelyben a klasszikusnak is mondható, égitestszabadító mesehős jószándékból ugyan, de gyilkosa lesz fiának, végül öngyilkos lesz, zárlatul pedig felesége megőrül, alapvetően eltér a (magyar) népmesei szerkezettől is. A modern technikai eszközök közül a telefon (a királyi parancs kiadása telefonon) Áminál visszatérő motívum – a *Pájjinkás János* dráma-változata is épít erre a feltűnő motivikai-gondolati jelenségre.⁵⁵

Mindjár a király letelefonáltatott a vasgyárba, hogy csináljanak egy mázsa accébul egy jó hosszú baltát...⁵⁶

Ugyanígy megjelenik például a mozi is:

Király Kis Miklós leült magának a Tündér Tercia világsziépasszonyának a tornácára, de hát már Tündér Tercia világsziépasszonya éppen készült, hogy megyen a moziba fele [...] hát gyere be hozzám akkor, nem is megyek máma este a moziba, gyere be, beszélgessünk együtt!⁵⁷

Arra a kérdésre: elérte-e célját az átíró, tudniillik hogy ez a kilenc mese (a könyv címodalának megfelelően) egyfelől Ámi Lajos-mese maradjon, mégis gyermek és felnőtt egyaránt élvezhesse, többféle válasz született.

53 „[...] a modernre jellemző gondolkodásmód megjelenése a mesében, valamint az illusztratív funkcion túlmutató szövegösszefüggésbe helyezett technikai-civilizációs eszközök a mesét belülről rombolják” Biczó G. 2003. 146.

54 „A mesevilág realizálása jellegzetes cigány sajtóság.” Vekerdi J. 1974. 142.

55 „A kultúrhéroszi vonásokkal bíró – mindent előrelátó és technikai találmányok sorát felfedező – hős története úgy őrzi az ősi hiedelemvilág naivitását, hogy közben a XX. század groteszk rajzolatát adja. A címszereplő a század tudását és idegességét hordozza magában – születésekor ugyanis anyja telefonon beszélgetett nénjével, így a gyermek karjaiban is vezetékek futnak.” Mikita G. 2001. 51.

56 Erdész S. 1968. II. 79.

57 Erdész S. 1968. II. 93.

Egy elméleti *nem* Boldizsár Ildikó kritikája, mely szerint a célt alkotó és kiadó *nem érte el*, mert ez a könyv is szinte csak hozzáértőknek, de legalábbis csak a felnőtteknek szól. De e kritika problémafelvetése szerint *nem is lehetséges* ezt a célt elérni:

az átírások vagy átdolgozások nagy figyelmet és körültekintést igényelnek. Ha „a lehető leghívebben ragaszkodunk az eredeti mesékhez” és csupán nyelvi-
leg tesszük élvezhetővé a szövegeket, mint ahogy tette ezt Lázár Ervin is, a mesék többsége akkor is alkalmatlan marad arra, hogy gyerekek kezébe kerüljön. Ha meg átírjuk az eredeti szöveget, akkor fennáll annak a veszélye, hogy meghamisítunk egy olyan mesemondói repertoárt, amely nemcsak a mesekutatók számára valódi kincsesbánya, hanem azok számára is, akik meséinkben például egy archaikus, mitikus világkép elemeit keresik.⁵⁸

E vázlatos elemzés mellett a gyakorlatban viszont mást, saját környezetemben több *igent* is tapasztalhattam. Egy ifjúsági tábor vezetője szerint a mesehallgatást általában már szégyenlő kamaszok estéről estére *Az aranyifjítószóló madár* felolvasását követelték. A második, főiskolások, pedagógusok, mesemondóverseny-szervezők számára rendezett országos népmesetáborban (Magyarpolány, 2004. július 26–30.) többen is mondtak mesét az esti kötetlen összejövetelek során. Egy vajdasági résztvevő a frissen olvasott Ámi Lajos–Lázár Ervin mesék közül mondta tovább az egyiket saját észjárása szerint, saját nyelvjárásában, a mesét magáénak is érezve.

Arra a talán még nehezebb kérdésre, hová tartozik hát a Lázár Ervin neve alatt megjelent *Az aranyifjítószóló madár*, talán egy *is-is* válasz adható. Ha könyvének hatására a nyomtatott szöveg megint élő mesévé, mai „folklórrá” válhatott (ha nem is tradicionális körülmények között), akkor Lázár Ervin meseátíróként is remekművet alkotott, remek határmezsgyét talált az irodalom és a folklór között.

Irodalom

Alföldy Jenő

2002 Rácpácegresi mirákulum. Lázár Ervin: *Az asszony. Kortárs* XLVI. 5. 107–111.

Biczó Gábor

2003 Népmese és modernizáció kapcsolata. Ámi Lajos Pájinkás János című meséje alapján. In Bálint Péter (szerk.): *Közelítések a meséhez*. Debrecen, 129–146.

Boldizsár Ildikó

2001 Ki az az Ámi Lajos? *Élet és Irodalom* XLV. 43. 25.

58 Boldizsár I. 2001. 25.

Erdész Sándor

1968 *Ámi Lajos meséi. I – III.* Budapest. (Új Magyar Népköltési Gyűjtemény, XIII – XV.)

Illyés Gyula

1966 *Hetvenhét magyar népmese.* Budapest.

Kövesdy Zsuzsa

2001 A népmese több az irodalomnál. Beszélgetés Lázár Ervinnel. *Eső* IV. 2. 11 – 13.

Lázár Ervin

2002 *Az aranyifjítószóló madár. Ámi Lajos meséi.* Réber László rajzaival. Budapest.

Mikita Gábor

2001 A mesévé varázsolt lélek. *Ellenfény* III. 3. 50 – 51.

Pál Melinda

2000 „A legjobb szívű behemót.” Beszélgetés Lázár Ervinnel. *Beszélő*, III. folyam, V. 9 – 10. 178 – 181

Raffai Judit

2004 *A magyar mesemondás hagyománya.* Budapest.

Sándor L. István

2002 Lélek és forradalom. (Kárpáti Péter: Pájinkás János). *Színház*, július 22 – 27.

Tompa Andrea

2002 Három séta a Veres téren. Kárpáti Péter Pájinkás János című darabjának előadásai. *Jelenkor* XLV. 6. 640 – 644.

Vekerdi József

1974 *A cigány népmese.* Budapest. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 13.)

Függelék

(az olvasó saját kutatásait megkönnyítendő)

Lázár Ervin: <i>Az aranyifjítószó madár. Ámi Lajos meséi.</i> Budapest, 2002.			Erdész Sándor: <i>Ámi Lajos meséi. I – III.</i> (ÚMNGY, XIII – XV.) Budapest, 1968. II. kötet		
Cím	A mese sorszáma	Oldalszám	Cím	A mese sorszáma	Oldalszám
<i>Bunkó Vince meg a százembererejű bajnok</i>	1.	5 – 13.	<i>Bunkó Vince mikor látta, hogy a király menekülni akar, azt mondta: „Semmit a székérre, mert én meg fogok víni a százembererejű bajnokkal!”</i>	88.	361 – 371.
<i>Egy országban hét esztendeig ásnak egy kutat, és nem tudnak vizet venni</i>	2.	14 – 19.	<i>Egy országban hét esztendeig ásnak egy kutat, és nem tudnak vizet venni</i>	82.	323 – 327.
<i>Az aranyifjítószó madár</i>	3.	20 – 39.	<i>Az aranyifjítószó madár. A három királykisasszony csak akkor megy férjhez, ha apja hosszu kápounát csinál</i>	74.	219 – 235.
<i>Király Kis Miklós nem lel az országban olyan szép nőt, akit ő elvegyen. Az újságból olvasta, hogy Tündér Tercia, a világszép passzonya is létezik a földön</i>	4.	40 – 72.	<i>Király Kis Miklós nem lel az országban olyan szép nőt, akit ő elvegyen. Az újságból olvasta, hogy Tündér Tercia, a világszép passzonya is létezik a földön</i>	59.	90 – 118.
<i>Mikor a cigány vállára vette a botját: „Megyek az Istent megölni!”</i>	5.	73 – 84.	<i>Mikor a cigány vállára vette a botját, tanálkozott egy gazdag emberrel. „Hová mész, te cigány?” „Megyek az Istent megölni!”</i>	76.	245 – 251.
<i>Az aranygerlice</i>	6.	85 – 96.	<i>Az aranygerlice</i>	60.	118 – 126.
<i>Az átkozott király, aki senkinek sem hitt</i>	7.	97 – 116.	<i>Az átkozott király, aki senkinek sem hitt</i>	89.	372 – 389.
<i>Bedebunk</i>	8.	117 – 130.	<i>Ennek a királynak a kapujába van egy körtefa, akinek mindig ellopják a gyümölcsét. Aki megóvja, fele királyságom, meg a jányom neki adom.</i>	58.	78 – 90.
<i>A szegény ember, aki gombával kereskedett</i>	9.	131 – 155.	<i>A szegény ember, aki gombával kereskedett</i>	78.	263 – 284.

FOLKLÓR, CYBERLORE, MÉDIA

Népi írásbeliség a technika korában, avagy az sms mint folklórszöveg

Egy ifjúságkutatás folklorisztikai tanulságai

A kutatásról

Az *Echo Survey* Szociológiai Kutatóintézet a Székesfehérvári Fogyasztóvédelmi Egyesülettel együttműködésben 2003 novemberében felmérést végzett a fogyasztói szokásokról a székesfehérvári középiskolai tanulók körében. A kutatás a Gazdasági Minisztérium és Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának támogatásával valósult meg.¹ Középpontjába az a kérdés került, hogy mennyire tudatos a megkérdezettek fogyasztói magatartása. Ebben a kontextusban szerepelt a kutatásban a mobilkommunikáció és az sms-használat témája is. E tanulmány a felmérés egyetlen kérdéskörével, a fehérvári középiskolásoktól származó sms-szövegek folklorisztikai tanulságaival foglalkozik.

Az információs társadalom magyarországi helyzetét értelmező írások elsősorban a kommunikáció, a filozófia, a pszichológia valamint a nyelvészet tudományainak képviselőitől származnak. Hogy csak a legfontosabb összefoglalásokat említsük, az MTA Filozófiai Kutatóintézete Nyíri Kristóf vezetésével, valamint a Westel Mobil Távközlési Rt. közreműködésével *A huszonegyedik század kommunikációja* címmel 2001-ben interdiszciplináris kutatási programot indított, melynek eredményeként magyar, német és angol nyelvű tanulmánykötetek láttak napvilágot.²

A téma fontosságát elismerve a fent említett szociológiai kutatóintézet a fogyasztói szokásvizsgálatot felmérő kérdőívbe is beillesztett egy, az információs társadalom kérdéseivel foglalkozó blokkot. A kérdőívben médiafogyasztásra, technikai orientációra és internet- használatra vonatkozó kérdések is szerepeltek. Kérésemre bekerült a kérdőívbe az I3 jelű zárt és az I4 jelű nyitott kérdéscsoport.³ Az I3 jelű zárt kérdéscsoport négy alkérdésből áll és azokra a „kötött” sms-szövegekre kérdez rá, amelyek meghatározott szerkezettel bírnak. A következő kérdések jelentek meg a kérdőívben: *Az alábbiak közül kaptál/küldtél-e sms-*

1 Projekt azonosító: ECHO 101.2/2003.

2 Nyíri 2001a; 2001b; 2002a; 2002b; 2003a; 2003b; 2003c. A programról bővebben: <http://21.sz.phil-inst.hu> (utolsó letöltés 2005. 01. 14)

3 *Zárt kérdés:* előre meghatározott válaszlehetőségek állnak az adatközlők rendelkezésére, *nyitott kérdés:* ezek hiányoznak.

ben 1. locsolóverset? 2. Karácsonyi újévi üdvözlőt? 3. Viccet? 4. Tréfás-erotikus szöveget? A zárt kérdések mindegyikénél három választási lehetőséget adtunk a tanulóknak (*kaptam, de nem küldtem; kaptam és küldtem; illetve nem kaptam*), ily módon ezek a válaszok az egyes kategóriákon belüli sms-használat elterjedtségéről adnak felvilágosítást.

A zárt kérdés (*kaptál-e...*) alkérdései közül három olyan létező folklórműfajra kérdez rá, melyek sms szöveggént is léteznek (locsolóvers, vicc, jeles napi köszöntő). A negyedik kérdés arra a tréfás-erotikus tartalmú – bár egy műfajnak nem tekinthető – csoportra utal, amelybe a szövegek legtöbbje sorolható. Noha leszögezendő, hogy ezeken kívül másként is csoportosíthatóak az sms-ben terjedő folklórszövegek (természetesen vannak például születésnap-i köszöntők és ugyanígy bizonyára közösség-csúfolók is, de említhető a középkori eredetű Szent Antal-lánc sms-ben való továbbélése stb.), a kérdőívbe bekerült műfajok kiemelését az indokolja, hogy (az előzetes anyaggyűjtés tanulsága szerint)⁴ a középiskolások körében ezek a szövegcsoportok általánosan ismertek.

Az I4 jelzetű nyitott kérdés arra kérte a diákokat, hogy emlékezetből írjanak le egy sms-szöveget a kedvenceik közül, ezzel azt a gyakorlati célt kívántuk elérni, hogy bővüljön az ismert sms-szövegkorpusz.

A kutatás módszertanáról

Annak érdekében, hogy a kutatás során olyan eredményeket kapjunk, amelyek általánosíthatóak, valószínűségi mintavételi eljárást kellett választani.⁵ Mintavételi eljárásaként rétegzett csoportos mintát vettünk a városban tanuló középiskolások közösségeiből. Első lépésként listáztuk az összes osztályközösséget. Az adatfelvétel idején a városban 11 055 középiskolás diák tanult 376 osztályközösségben. Az *elsődleges mintavételi egység*nek az osztályközösséget választottuk. Iskolatípus, évfolyam és csoportnagyság mentén rétegekbe rendeztük az osztályokat, majd véletlen kezdőponttól minden 11. osztályt választottuk be a mintába. A mintába került osztályokból azután minden diákot beválasztottunk a végleges mintába (*másodlagos mintavételi egység*). Ezzel a módszerrel garantálni tudtuk, hogy minden tanulónak – iskolától, osztálymérettől, tagozattól és évfolyamtól függetlenül – egyenlő esélye legyen a mintába való bekerülésre, ami a reprezentativitás legfontosabb kritériuma. A mintába 12 iskola 34 osztálya került, ebből egy iskola végül megtagadta a kutatásban való közreműködést. A válaszadás önkéntes, a kérdőív önkitöltős volt. A kérdőívből nyert empirikus adatokat kódolás után számítógépen rögzítettük, ellenőriztük és tisztítottuk. Az adatelemzést a kutatóintézet SPSS programmal végezte.

4 Domokos M. 2003.

5 Olyan eljárás, ahol a valószínűség-számítás szabályai alkalmazhatók.

A valószínűségi minta megoszlása évfolyamonként és iskolatípusonként

	Gimnazista tanulók	Szakközépfelkészítés tanulók	Szakiskola tanulók
9. évf.	10 %	12 %	6 %
10. évf.	7 %	10 %	6 %
11. évf.	6 %	11 %	5 %
12. évf.	6 %	9 %	5 %
13-14. évf.	—	6 %	—

Az sms nem folklórműfaj, hanem heterogén műfajok hordozója. Elmondható, hogy az elektronikus kultúra a szó- és írásbeliséghez képest más minőségű folklórt közvetít, amelyhez más jellegű folklorisztikai módszerekkel kell közelíteni. Mivel a témával kapcsolatos szakirodalom nem áll rendelkezésre, ezért célszerűnek látszik az sms mint folklórszöveg összevetése a már ismert folklórműfajokkal. A szöveggyűjtés kritériumai és a lejegyzés valamint a szövegközlés módjai még nem tisztáztak, a népköltési (folklór) alkotások kritikai kiadásának szabályzata⁶ nem igazít el minden felvetődő kérdéssel kapcsolatban. (Például a gyűjtés körülményeiről és a szövegközlőről milyen adatokat kell rögzíteni, van-e jelentősége a település feltüntetésének, a gyűjtés idejét elég-e napra pontosan megadni stb.) Csak ezen kérdések tisztázását követően lesz lehetséges az anyag tényleges műfaji-tematikus rendezése.

Az eredményekről

I. A zárt kérdések

A kérdőívet összesen 718-an töltötték ki, ennek 55,6 százaléka lány (399 fő), 44,4 százaléka fiú (319 fő). A kitöltők 42,4 százaléka (315 fő) székesfehérvári lakos, a többiek a környező településekről járnak be iskolájukba.

A megkérdezettek háromnegyede költ saját zsebpénzéből mobiltelefonra, és nagyjából egyötödük számítógépekre és internetre. A mobiltelefonokra havonta átlagosan 2500 forintot költenek, ami nagyjából egy feltöltőkártyát jelent. Az elköltött összegek mennyiségben természetesen különböznek a diákok egyes csoportjaiban. A mobiltelefon fontosabb státuszszimbólumnak számít az alacsonyabb társadalmi pozícióban lévő családoknál: az apa iskolai végzettségének növekedésével együtt csökken az erre költött összeg. A gyengébb tanulók emellett kétszer annyit költenek mobiltelefonra, mint a jeles tanulók (az összeg havi kb. négyezer forint a gyenge átlagot produkáló diákoknál). A mobiltelefonra fordított összeg nagyságát emellett az életkor is befolyásolja, a 9. évfolyamban a havi átlag mintegy ezer forinttal haladja meg a 12. évfolyam átlagát. A mobil-

6 Voigt V. 1974.

telefon a legelterjedtebb informatikai eszköz, amelyhez a fiatalok hozzáférnek. Azokban a családokban, ahol a fiataloknak (gyerekeknek) van mobiljuk, szinte minden esetben eleve több készülékkel kell számolnunk, mivel a szülők 89 százalékának is van mobiltelefonja. Csupán 38 tanulónak (5,3 %) nincs mobiltelefonja, azonban ez nem jelenti azt, hogy ők emiatt ki is lennének zárva az sms-forgalomból. Közülük többen (60,5 százalékuk, összesen 23-an) – annak ellenére, hogy nincs saját mobiltelefonjuk – rendszeresen kapnak és/vagy küldenek ilyen szövegeket (akár más telefonját használva, akár úgy, hogy az internetes oldalakon keresztül írnak üzenetet mobil telefonszámra).

A megkérdezettek csupán 5,7 százaléka (41 fő) nyilatkozott úgy, hogy a négy felsorolt kategória (locsolóvers, vicc, jeles napi köszöntő, tréfás-erotikus szöveg) egyikéből sem kapott még sms-szöveget. A válaszoló tanulók döntő többsége (94,3%) tehát biztosan ismeri ezeket, hiszen kapott már ilyen típusú szöveget, ebből 331-en (46,2%) pedig mind a négy fajtát kaptak már. Persze ez nem jelenti azt, hogy mindig mindenki tovább is küldi a kapott sms-eket. A válaszadók 86 százaléka írta legalább egy kategóriához, hogy kapott és küldött is szöveget és összesen csak 16 olyan válaszadó (2,2 %) akadt, aki soha nem küldi tovább a kapott szövegeket.

Nincs összefüggés sem a település típusa, sem a gazdasági státusz és a szövegkategóriák között. (Azaz nem tehetünk olyan kijelentéseket, hogy például a vidékiek körében gyakrabban fordulna elő az sms-locsolóvers.) A nem viszont meghatározó tényezőnek tűnik. *Karácsonyi, újévi üdvözlő sms-t* a lányok 95,2 százaléka, míg a fiúk 82,1 százaléka kapott már. Közülük a fiúk 70 százaléka, a lányoknak viszont már 86 százaléka nyilatkozott úgy, hogy tovább is küldi a kapott köszöntőket. Mivel egy 700 fős mintán végzett kutatás esetében az átlaghoz képest mért 5 százalékos vagy annál nagyobb eltérés már jelentősnek tekinthető, ezért elmondható, hogy a jeles napi köszöntők és a nem között összefüggés van, a lányok inkább preferálják ezt a fajta szöveget, mint a fiúk.

Nem túl meglepő módon összefüggés mutatkozik a *locsolóvers*ek és a nem között is. A fiúk 44,4 százaléka, a lányok 61,6 százaléka kapott már legalább egyszer sms-ben locsolóverset. Annál meglepőbb az a tény, hogy a fiúk közel fele is kapott már locsolóverset. Ebből az tűnik ki, hogy az elektronikus locsolóvers funkciója az eredeti folklórszövegekéhez képest megváltozott: bár többségében fiúk küldik lányoknak, mégsem ez a nemi meghatározottság a legjellemzőbb funkcionális vonása. (A fiúk közötti locsolóvers-küldés népszerűsége talán összefüggésben van azzal a virtuskodással, melynek célja a minél durvább, trágár szövegek tudása/küldése.)

A *viccek* és az *erotikus szövegek* egyaránt kedveltek mindkét nem körében. Jellemző, hogy bár 338 lány és 246 fiú kapott már sms-ben viccet, (ez a lányok közel 85 százalékát, míg a fiúk 77 százalékát jelenti), a lányok ugyanolyan arányban küldték tovább, mint a fiúk, illetve a visszatartók aránya is közel egyforma.

Az *évfolyam* csak egyetlen kategória szempontjából tűnt meghatározónak. Azok aránya, akik kaptak már, de nem küldték tovább a tréfás-erotikus szövegeket, az évfolyammal fordítottan arányos tendenciát mutat. (Tehát ennél a kategóriánál a 9. évfolyamosok közül több visszatartó van, mint a 12. évfolyamban.)

Az *iskolatípus* is csak a tréfás-erotikus szövegeknél bírt jelentőséggel. A gimnazisták kisebb arányban kapnak ilyen típusú szövegeket (67 százalékuk kapott), mint a szakközépiskolások (80 százalékuk kapott) vagy a szakmunkásképzőkben (81 százalékuk kapott) tanulók. A kapott szövegeket a gimnazisták fele, a szakközepesek, szakmunkások több mint 60 százaléka küldi tovább.

Összességében azt lehet mondani, hogy az sms-szövegek nincsenek összefüggésben sem a településtípussal, sem a gazdasági helyzettel, sem az évfolyammal (korral); és az iskolatípussal is csak az erotikus szövegek tekintetében mutatható ki összefüggés. A nemek és szövegek közti összefüggés a jeles napi köszöntőknél jelentős, ám az ezen belüli szórások bemutatására (például a fiúk nagyobb arányban küldenek szélsőségesen erotikus, durva szövegeket) a zárt kérdések elemzése nem alkalmas.

II. A nyitott kérdések

A kérdőívet kitöltők közel egyharmada írt le emlékezetből sms-szöveget, összesen 253 szöveg (variánsokkal együtt értendő) gyűlt össze így. Ebből 32 nem folklórszöveg, ezek kommentárok, vulgáris megjegyzések vagy személyes, nem kötött szövegű üzenetek. Néhányan félreértették a feladatot, és olyan szövegeket írtak, melyek beleillenek ugyan a felsorolt kategóriákba, de nem sms-szövegek. Itt elsősorban arra a 23 locsolóversre vagy töredékre gondolok, amelyek többségükben három közismert folklórszöveg variánsai (*Zöld erdőben jártam..., Egy tők, két tők..., Pici erdő, pici nyuszi...*). A gyűjtemény 195 szövege értelmezhető egyaránt sms-szövegeként és folklórszövegeként.

A műfaji-tematikai rendezés nehézségeire fentebb már utaltam. A populáris kultúra-tömegkultúra tartományában mozgó, posztmodern „népi írásbeliség” az internet és a mobiltelefon megjelenésével vett újabb lendületet. Az olyan alapvető fontosságú kérdések megválaszolására, mint például milyen műfajok jelennek meg az sms-szövegekben, ezek hogyan illeszkednek a folklórműfajok sorába, a hagyományos műfajok milyen változásokon mennek keresztül az új formában való megjelenésükkor, egyáltalán értelmezhetőek-e hagyományos műfaji definíciókkal az sms-szövegek, és beleférnek-e a folklór kategóriájába, vannak-e új műfajok, és ha vannak, miben térnek el a hagyományosoktól stb. a kutatások kezdetlegessége miatt még nem vállalkozhatunk.

Az első és legfontosabb lépésnek a szövegek gyűjtését tartom.

A *Függelékben* közölt szöveggyűjtemény az I4 jelű nyitott kérdésre adott összes választ tartalmazza, tehát szerepel benne (A) *sms-ben létező*, és (B) *nem sms-ben létező folklórszöveg* is, valamint hozunk minden (C) *nem folklórszöveget* is. A szöveggyűjtemény első oszlopában a kérdőív sorszámára szerepel, a másodikban az a település, ahol a válaszadó lakik,⁷ a következő három oszlopban a nem (1 = fiú, 2 = lány), a kor és az évfolyam szerepel. A szövegek betűhíven követik

7 Mindegyikük székesfehérvári középiskolás; amennyiben a tanuló egyben a megyeszékhelyen is lakik, a Szfh rövidítést használtuk.

a leírt üzeneteket, meghagytuk a helyesírási, a központozási hibákat és az elírásokat, valamint a tanulók által a kérdéshez írt kommentárokat. Ahol a kérdőívben nagybetűt használtak, a szöveggyűjteményben is úgy jelenik meg. Ahol a szövegben *emotikon* (érzelmet kifejező kód, például 😊 vagy 😞) szerepel, ott azt is hozzuk.

Szándékosan nem törekedtünk az esztétikai szempontból értékesebb szövegek kiválogatására. A folklór és a nem folklór szövegek külön csoportban szerepelnek. Az erotikára, olykor pedig a durva szexualitásra történő rájátszás valószínűleg azért jelenik meg ilyen gyakran, mert az sms, akárcsak az e-mail, adott időben csak egy irányban képes működni, azaz a visszacsatolás nem azonnal történik; ezek a csatornák anonimitást vagy legalábbis személytelenséget kölcsönözhetnek az emberi kommunikációnak.

Folklór jellegű szövegeként értelmezve a kérdőívvel gyűjtött sms-ek néhány típusát, körvonalazódik egyfajta műfaji csoportosítás lehetősége. Az általam meghatározott kategóriák semmi esetre sem kiforrott javaslatként, sokkal inkább egy eddig nem kutatott folklórjelenség rendszerezésére tett első kísérletként értendők.

Az A jelű, tehát a *valós folklór jellegű sms-szövegek* hét alosztálya a következő:

(I) A *jeles napi köszöntő szövegek*et három csoportra bontva hozzuk, úgymint (1) karácsonyi, mikulásos, (2) szilveszteri, újévi és (3) húsvéti köszöntő, illetve locsolóvers. Bár nem ünnephez kötődik, de (4) a jóéjt-üzenetek is egy bizonyos kitüntetett időpontra szólnak, ezért ide kerültek. A variánsokat egymás mellett hozzuk.

Második nagyobb csoportnak (II) a *bölcsességeket* választottuk, ide tartoznak az emlékkönyvszövegek és az idézetek is. Ezeknek természetesen nem mindegyike tekinthető folklórszövegnek, annál kevésbé, hiszen helyenként a szöveg mellett az adatközlő feltüntette az idézet forrását is (például Hemingway vagy Hofi).

A következő nagyobb csoportba (III) a *szerelmi vallomások* tartoznak.

A negyedik (IV) csoporthoz, vagyis a *viccek*hez rendeltük a legtöbb, félszáznál is több szöveget. Lehetetlen (kitalálhatatlan) találóst egyet találtunk a választok között, ezt is a vicceknél hozzuk.

Külön csoportba (V) kerültek a *beugratós-erotikus szövegek*, amelyek úgy hatnak, mintha az első információkból ki lehetne következtetni, miről van szó, de valójában kétértelműsége játszanak a szövegek.

Van néhány olyan szöveg, amelyek leginkább a nyelvtörőkre hasonlítanak, ezeket a (VI) *nyelvi játékok* közé soroltuk be.

Az utolsó csoport (VII) az eddig be nem sorolt, *egyéb sms*-eket tartalmazza.

A B osztályba a *nem sms-, de folklór jellegű szövegek* tartoznak. Ezek a már említett, közismert locsolóversek.

A C osztályhoz rendelt szövegek folklorisztikai szempontból a legkevésbé érdekesek. Néhány olyan válasz, mint például *BUÉK, Boldog Karácsonyt kívánok* arról tanúskodik, hogy nem mindenki számára volt egyértelmű, milyen sms-szövegeket várunk. Itt akad néhány igen trágár szöveg is. Ezeket szintén nem vettük fel a folklórszövegek közé, de mivel célunk egy közösség, a mintába bekerült székesfehérvári középiskolások általunk elérhető teljes szövegrepertoárjának bemutatása, ezért a gyűjteményben e szövegeknek is helye van.

Irodalom

Domokos Mariann

- 2003 Mobilkommunikáció. Az sms szerepe a szövegfolklorisztikai kutatásokban. In *Jövőképp: alkalmazott tudomány és tudományos alkalmazottak*. Szerk. Schoblocher Judit. [Megjelenés alatt.]

Nyíri Kristóf (szerk.)

- 2001a *Mobil információs társadalom. Tanulmányok*. Budapest.
 2001b *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok*. Budapest.
 2002a *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest.
 2002b *Allzeit zuhanden: Gemeinschaft und Erkenntnis im Mobilzeitalter*. Vienna..
 2003a *Mobile Communication. Essays on Cognition and Community*. Vienna.
 2003b *Mobile Learning. Essays on Philosophy, Psychology and Education*. Vienna.
 2003c *Mobile Democracy. Essays on Society, Self and Politics*. Vienna.

Voigt Vilmos

- 1974 *A népköltési (folklor) alkotások kritikai kiadásának szabályzata*. Budapest.

Függelék

Szöveggyűjtemény

(A közreadott sms-ek sortördelése a diákok gyűjtőfüzeteit követi.)

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/I. JELES NAPI KÖSZÖNTŐ A/I.1. Karácsony, Mikulás
00730	Szfh	2	17	11	1. Szálljatok le betlehemi angyalok! Zörgessetek ma este meg minden piciny ablakot. S házikókba, palotákba egy örömet Vigyetek: Békés és Boldog Ünnepeket!
00295	Cece	2	15	9	2. Kívánom, hogy a karácsony öröme egész évben veled legyen, mint a karácsonyfátüske a szőnyegedben,
00302	Mór	2	14	9	3. Egy kis angyal megérkezett, rólad el nem feledkezett, hozott neked üzenetet, KELLEMES KARÁCSONYI ÜNNEPEKET!!!
00818	Polgárdi	2	16	10	4. Ha meglátogat és piros ruhás, fehér szakállas ember és beletesz a zsákjába ne ijedj meg, Téged Kértelek Karácsonyra!
00557	Szfh	2	18	12	5. Ha betör hozzátok egy dagadt, piros ruhás pacák, és berak egy zsákba, ne félj, csak téged kértelek karácsonyra.

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/I. JELES NAPI KÖSZÖNTŐ A/I.1. Karácsony, Mikulás (folytatás)
00379	Szfh	2	17	10	6. Ha egy ósz, szakállas férfi, piros ruhában követ, és bele akar gyömöszölni egy zsákba, ne ijedj meg, téged kértelek karácsonyra!
00852	Szfh	2	18	12	7. Ne ijedj meg, ha egy nagy, szakállas, piros ember elkap és belegyömöszöl a zsákjába: Téged kértelek karácsonyra!
00595	Szfh	1	18	12	8. Részeg vagyok, bezabáltam, rosszul lettem, s a cipőmre hánytam. De mielőtt újra hányok boldog új évet kívánok. 9. Én vagyok a téalapó úgy bebasztam mint a ló. Ne várjatok nem megyek pornó filmet rendezek. A/I.2. Szilveszter, Újév
00870	Dinnyés	2	17	12	1. Disznó sivít, petárda robban, részeg feje a padlón koppan. Lagzi Lajcsi a TV-ben, róka család a WC-ben. Több rímet ide nem vágok Boldog Új Évet kívánok.
00827	Sárosd	2	17	10	2. Disznó visít, petárda robban Részeg feje a padlón koppan. Több rímet ide nem vágok Boldog Új Évet Kívánok!
00337	Enying	2	15	10	3. Sok a pezsgő fogy a virsli, éjféltre már nem kell semmi. Újévre a fogadalom, azért még ne legyen lakodalom!
00757	Mór	2	16	11	4. Kívánom jövőre az legyen a legrosszabb Dolog az életedben, ami az idén a legjobb volt! B.Ú.É.K.!
00665	Szfh	2	15	9	5. Havas téli lepedő borítja a tájat, ilyenkor a jó pezsgő Serkenti a máját. Sült malacka vándorol, surran A bendőbe, Kívánok sok minden jót az új esztendőre.
00768	Szfh	2	17	11	6. Kopaszodó fejed ne gyötörjék gondok, fonják át a nyakad fehér női combok. Boruljon szemedre majd a pina bőre és hiányzó hajadat pótolja a szőre. A/I.3. Húsvét, locsolóversek
00687	Sár-keresztes	2	15	9	1. Piros tojás, fehér nyuszi SMS-ben megy a puszi Kellemes húsvéti ünnepeket kívánok!
00635	Szfh	2	16	11	2. Itt a tavasz, jön a nyár meglocsollak királylány.
00312	Szfh	1	14	9	3. Verset mondjanak a kicsik én csak azért jöttem, hogy Igyak egy kicsit.
00521	Tatabánya	1	15	9	4. Korán reggel útra keltem senem ittam se nem ettem tarisnya húzza a vállam térdig kopott már a lábam bejártam a fél világot

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/I. JELES NAPI KÖSZÖNTŐ A/I.3. Húsvét, locsolóversek (folytatás)
					láttam sok szép virágot de a legszebbet most találtam had öntözzem alig várjam. Piros tojás fehér nyuszi locsolásért jár a puszi.
00571	Bakony-sárkány	2	18	12	5. Korán reggel útra keltem se nem ittam se nem ettem Tarisznya húzza a vállam térdig kopott már a lábam Bejártam a "világot láttam sok-sok szép virágot De a legszebbre most találtam, hogy öntözzem, alig vártam! Piros tojás, fehér nyuszi locsolásért jár a puszi!
00395	Mór	2	15	10	6. Ferrarival érkeztem jó nagyokat fékeztem Jani vagyok nagyon laza locsoljak vagy húzzak haza.
00115	Mór	1	18	12	7. Biciklivel érkeztem, 30 métert fékeztem.
00321	Sárbogárd	2	14	9	8. Az udvarban a kutyák... Meglocsolak, de mi a.....!
00322	Csákvár	2	16	9	9. Az udvarban a kutyák... Meglocsolak, de mi a.....!
00366	Szfh	2	16	10	10. Brummog a medve viszked a segge, megkéne vakarni szabad-e locsolni!
00365	Szfh	2	16	10	11. Brummog a medve, viszked a segge megkéne vakarni, szabad-e locsolni?
					A/I.4. jóéjszakát-üzenetek
00558	Szfh	2	17	12	1. Este van már, jön egy manó, Könnyű, mély álmat hozó. Piros zsákja vállát nyomja, Aludni fogsz, ő már tudja. Bebújik melléd az ágyba S füledbe súgja, Jó éjt Te Drága! ☺
00560	Szfh	1	17	12	2. Leszállt az est Jön egy manó. Apró, álmat hozó. Piciny zsákja vállát nyomja Aludni fogsz, ő már tudja Befekszik melléd az ágyba, S füledbe súgja: Jóéjt Te Drága!
00740	Mór	2	16	11	3. Leszállt az est, jön egy manó, apró álmat hozó, piciny Zsákja vállát nyomja, aludni fogsz, ő már tudja. Bebújik melléd az ágyba és füledbe súgja: Jó éjt te drága!
00083	Aba	2	16	11	4. Leszáll az est jön egy apró manó, álmat hozó. Kicsi zsákja vállát nyomja, aludni fogsz ő már tudja. Bebújik melléd az ágyba s a füledbe súgja: Jó éjt TE DRÁGA

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/I. JELES NAPI KÖSZÖNTŐ A/I.4. Jóéjszakát-üzenetek (folytatás)
00579	Alap	2	18	12	5. Az álmok koboldja lopódzon hozzád és súgja a füledbe, Hogy: Jó éjszakát ☺
00618	Fehérvár-csurgó	2	16	11	6. Önnek egy jóéjtpuszis üzenete érkezett. A cuppanás után hunyja le a szemét és álmodjon az üzenet küldőjével. *CUPP*
00222	Szfh	2	16	10	7. Ön egy jóéjtpuszis üzenetet kapott. Kérjük az üzenet olvasása után a feladóra gondolni, szemeket lehunyni és szépeket álmodni.
00808	Sárbogárd	2	17	11	8. Önnek egy jóéjtpuszis üzenete érkezett. A cuppanás után hunyja le a szemét és álmodjon az üzenet küldőjével. CUPP
00705	Várpalota	2	17	11	9. Önnek 1 jó éjt puszija érkezett, kérjük a Cuppanás után álmodjon a feladóval!
00470	Isztimér	2	15	10	10. Ez 1 sms puszi! Használati utasítás: Archoz érinteni és a feladóra gondolni, ha szükséges az eljárást többször megismételni!
00469	Szfh	2	16	10	11. Önnek 1 jóéjt puszi sms-e érkezett. A cuppanás után Kérem hunyja be a szemét és álmodjon szépeket. CUPP

A/II. BÖLCSESSÉGEK, IDÉZETEK

00191	Szfh	2	14	9	1. Amit szemeddel sejtessz, kezeddel fogd meg Akit szívedbe rejtessz öld vagy csókold meg azt!
00832	Szabadbattyán	2	15	10	2. Nyáron nyaralok, Télen telelek, Villanyt a fára ingyen szerelek, Kérdezz vmít, s én megfelelek, Nyáron nyaralok, Télen telelek!!
00471	Szabadegyháza	1	16	10	3. Hofi idézet: „Ő nem jön, te még várod, legalább Nem kerülitek el egymást
00690	Szfh	2	14	9	4. Ne higgy annak, ki Rád nevet, s esküvel fogadja, hogy szeret! Annak se higgy, ki könnyet ejt, mert aki könnyen sír, könnyen felejt! Ki szemedbe néz némán, Ő szeret csak igazán.
00545	Baracska	2	15	9	5. Ha valaki elment, ne hívd többé vissza. A megsárgult emlék nem lesz többé tiszta.
00766	Szfh	2	17	11	6. Van, aki könnyen kapja meg azt, aki szeret van aki sír és szenved van, aki könnyek nélkül tud feledni és van, aki meghal, mert igazán tud szeretni.

Népi írásbeliség a technika korszakában, avagy az sms mint folklórszöveg

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/II. BÖLCSESSÉGEK, IDÉZETEK (folytatás)
00859	Szfh	2	17	12	7. „Ha szeretsz valakit, engedd szabadon! Ha visszajön biztos a tiéd, ha nem jön vissza, Sosem volt a tiéd!”
00462	Mező- komárom	2	15	10	8. Kívánok neked 365 nap egészséget, két boldogságot, . . . óra 9. Van néha úgy, hogy 1 pillanat, 1 néma kézfogás emléke megmarad, 1 szívdobbanás mit nem érthet senki más, 1 semmiség mit nem téphet bennem senki szét.
00389	Dég	2	16	10	10. Akit szeretsz, annak szívéen soha ne ejts sebet, mert hiába Üríted ki a poharat, egy csepp a fenekén mindig ott marad.
00749	Füle	1	17	11	11. A SZERELEM OLYAN, MINTHA BEHUGGYOZTÁL [VOLNA A GATYÁDDBA! MINDENKI LÁTJA RAJTAD, DE CSAK TE ÉRZED A [MELEGET!
00102	Lovas- berény	2	16	11	12. Két szó van az életben, Mindig és soha, Légy boldog mindig, De boldogtalan soha
00704	Seregélyes	2	17	11	13. A kifli csücske azért hegyes, hogy te Engem mindig szeress!
00703	Seregélyes	2	17	11	14. A kifli csücske azért hegyes, Hogy te engem mindig szeress!
00171	Bakony- csernye	2	15	9	15. Írok egy példát, de nagyon „egyikhezse” tartozik, de szép....: Az értelmes ember számára a szerelem nem vak, és ha Szeret, tudja kit szeret és miért szeret...
00575	Mór	2	17	12	16. Angyal mondja: isteni áradat, Ördög mondja: pokoli kín, Ember mondja: szeretem.
00142	Szfh	2	16	11	17. Emberi, törvény kibírni mindent és Menni mindig tovább akkor is Ha nem élnek már benned remények és csodák! (HEMINGWAY)
00211	Szfh	1	22	14	18. Csak a kicsinyesek tesznek rendet, a zseni átlátja a káoszt.
00715	Mátyás- domb	2	17	11	19. Próbálj meg úgy élni, hogy ne vegyenek Észre ott ahol vagy, de nagyon hiányozz Onnan, ahonnan elmentél!
00698	Szfh	2	15	9	20. Az az ember akit bennem szeretsz, természetesen jobb nálam: én nem vagyok ilyen. De te szeress és én majd [igyekszem, hogy jobb legyek önmagamnál.

sorszám adatközlő nem kor évf. A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG
lakóhelye A/II. BÖLCSESSÉGEK, IDÉZETEK (folytatás)

00776 Sárbogárd 2 16 11 21. Minden lány egy angyal, minden fiú egy ördög,
Mégis arra vár az angyal, hogy vigye el az ördög!

00573 Bakony- 2 18 12 22. A szesz hatalmas istene gyújtson világosságot
csernye elborult elménkben, az alkohol fényesedjék tévútra
futott életünk alantas csillagösvényein ☺

A/III. SZERELMES ÜZENETEK, VALLOMÁSOK

00806 Sárbogárd 2 17 11 1. Van amikor az ördög fest,
Hatalmas angyalt a falra,
van amikor eszembe jutsz,
nem is tudok gondolni másra.

00580 Mór 2 15 9 2. Szeretlek élni, mert az élet Te vagy! Szeretlek Téged,
mert az életben vagy! Tudd meg, hogy annyit ér az
életem, amennyi boldogságot te adsz nekem!
SZERETLEK!

00290 Alcsút- 2 14 9 3. Szeretlek édes, szeretlek téged
doboz Szeretni foglak amíg csak élek!

00309 Duna- 2 15 9 4. Elég volt egy perc, hogy megszeresselek, de
újváros Egy élet sem elég, hogy elfelejtselek.

00329 Szfh 2 17 9 5. Egy percig szeress, mondom:
imádlak. Egy óráig szeress míg füledbe sűgom kívánlak
Szeress egy napig míg csókolni tudlak, szeress egy életre
Szeretni foglak

00390 Seregélyes 2 15 10 6. Van egy álmod, amelybe a legfontosabb szerepet neked
szánom, és ha egyszer valóra váltom, akkor én leszek
a legboldogabb ember a világon

00838 Szfh 2 16 10 7. Valaki titokban rólad álmodik, Valaki rólad
szövi legszebb álmait, Valaki szemében miattad
könny ragyog, És ez a Valaki hidd el én
vagyok.

00561 Szfh 2 19 12 8. Egy tanács-vigyáz magadra, Egy kérés-ne
Változz meg, Egy hazugság-nem szeretlek,
Egy igazság-NAGYON HIÁNYZOL

00310 Bodajk 2 14 9 9. Szeretnék egy könnycsepp lenni, szép szemedben csendesen
megszületni. Folyni az arcodon, meghalni ajkadon.

00019 Agárd 2 16 11 10. Szeretnék könnycsepp lenni szemedben megszületni
végig folyni az arcodon s meghalni az ajkadon
ÉLETEM, ÉLETEM NEM ÉLHETEM HA NEMI ÉLETEM NEM
VELED ÉLHETEM!

00082 Zichy- 2 17 11 11. Ha a puszik esőcseppek, egy tengert küldök neked.
újfalu Ha az ölélek falevelek, egy erdőt küldök neked.
És ha a szerelem örök, akkor az örökkévalóságot küldöm
[neked.

Népi írásbeliség a technika korszakában, avagy az sms mint folklórszöveg

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS SZÖVEG A/III. SZERELMES ÜZENETEK (folytatás)
00092	Szfh	2	17	11	12. „Szerelem az, mi feszíti a szívem, s szívem szerelme csakis a tied!”
00667	Szfh	2	15	9	13. Rámtör a forróság, ha kezed bőromhöz ér, olyan jó lenne, ha mindig így szeretnél. Reggel, délben, este a csókodra várok, ha velem vagy és ölelsz a fellegekben [járok!
00763	Szfh	2	17	11	14. Két csillag ragyog fenn az égen Egyek ők már nagyon régen. Szeretlek suttogják váltig, Egyik Te vagy, én a másik.
00081	Vértesacsa	2	17	11	15. Gyönyörűt álmodtam az éjjel, a csillag szeretkezett a holdfényvel, majd rájöttem nem álom ez tény, én a csillag voltam s te a fény!
00741	Polgárdi	2	17	11	16. Küldtem egy angyalt, hogy vigyázzon Rád, De visszajött és azt mondta: az angyalok nem vigyáznak egymásra.
00834	Szfh	2	16	10	17. Küldtem neked egy angyalkát, hogy vigyázzon az álmodra, de ő visszajött és azt mondta: Nem lehet, mert az angyalok nem vigyázhatnak egymásra
00163	Szfh	2	15	9	18. Az előbb küldtem neked egy angyalt, de visszajött és azt mondta az angyaloknak nem kell egymásra vigyázniuk.
007722	Szfh	1	15	9	19. Épp most küldtem egy angyalt, hogy vigyázzon rád, de visszajött mert az angyaloknak nem kell egymásra vigyázniuk
00320	Kápolnásnyék	2	15	9	20. Bűn az élet de meghalni félek mert van egy titkom amiért élek, csak két szó szeretlek téged.
00180	Szfh	2	16	9	21. Mikor megszülettélt esett az eső, de nem az eső esett hanem isten csak sírt, mert elvesztette legszebb és [legkedvesebb angyalát!
00101	Lepsény	2	17	11	22. Gondolsz-e rám mikor én rád gondolok? Eszedbe jutok-e mikor nem veled vagyok? Hidd el szívem csak érted dobog! S tudod e, hogy gondolatban mindig veled vagyok?
00697	Szfh	2	15	9	23. Te valaki vagy a világban, de valakinek te vagy a világ.
00820	Zámoly	1	16	10	24. Hiszel az első látásra szerelemben, vagy elsétálsz előttem Még egyszer?!
00468	Szfh	2	16	12	25. Azt akarom, hogy enyém légy, mint Róbert Gidáé [Micimackó, De ne félj mint Malacka, mert én vigyázok rád, mint a bátor Tigris! ☺

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/III. SZERELMES ÜZENETEK (folytatás)
00270	Szfh	2	18	13	26. Cukor? Nem! Csoki? Nem! Hmm...Méz! Nem, az sem. A fe nébe, nem jut eszembe semmi ami édesebb nálad!
00634		2	16	11	27. HOL VAGYOK?...KERESSÉL MEG!... A TELEFONODBAN KERESÉL? HÁT NEM ÉRZED, HOGY A SZÍVEDBEN VAGYOK?
00061	Szfh	2	21	12	28. Hol vagyok? Keressél meg... De miért a telefonodban keresel? Hát nem érzed, hogy a szívedben vagyok?
00693	Szfh	1	14	9	29. Nem mondom el senkinek, hogy milyen jó barát Vagy különben mindenki érted állna sorba! ☺

A/IV. VICCEK, TALÁLÓS

00765	Szfh	2	17	11	1. Két kamera ül a fán, az egyik leesik, mire a másik: – „Felvegyelek?”
00051	Mezőszilas	1	16	9	2. Mi az? Kicsi sárga és háromszög? (kicsi sárga háromszög)
00569	Ivánca	2	18	12	3. ELTE folyosója:- Szia! Te bölcsész vagy? -Nem csak elbambultam...
00726	Szfh	1	15	9	4. Mire használja az indián a ló bőrt? Abban tartja a lovát.
00249	Alap	1	16	10	5. Miért nem lehet a Mikulásnak gyereke? ?? – Mert a zacskójában is cukor van!
00229	Mór	1	14	9	6. Mi az? Piros és árt a fogaknak? ??? Tégla!
00754	Pusztavám	1	16	11	7. Mi az. Kicsi piros és gömb alakú? Kicsi piros gömb.
00651	Szfh	2	15	9	8. Mi az tenger fenekén van és nem érdekel? -?! – Szarokrája.
00184	Szfh	1	15	9	9. Mi az? Kicsi fekete és nem bírja el a kaszát. ??? Halál fia
00185	Szfh	1	15	9	10. Mi az? Kicsi fekete és nem bírja el a kaszát??? Halál fia.
00080	Szfh	2	16	11	11. Hogy hívják a spanyol rigót? – Rodrigó
00232	Szfh		19	9	12. mi az kicsi piros és fekszik a hóba tökönrúgott télapó Mi az ugrál és piros télapó visszaadta.

Népi írásbeliség a technika korszakában, avagy az sms mint folklórszöveg

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/IV. VICCEK, TALÁLÓS (folytatás)
00392	Polgárdi	1	16	10	13. – Mikor kell megkérni egy nő kezét? – Mikor a szája már elfáradt.
00031	Szfh	1	15	9	14. Mi az kicsi és nem fér be a szádba? Traktor
00369	Nádasd- ladány	1	16	10	15. Mi az? kicsi fekete és nem bírja el a kaszát? halál fia.
00988	Szfh	1	16	10	16. Mi az: kicsi, fekete és gurul? Nagy fekete kocka! ☹
00194	Szfh	1	15	9	17. Mit csinált Zsanett a BB házban! Szabipontot gyűjtött!! ☺
00814	Lepsény	2	16	11	18. Vicc: – Miért úszik a hal a vízben? – Mert nem ér le a lába.
00581	Szfh	1	18	12	19. Miért jó a kerekés kút? Oda lehet tolni, ahol víz van.
00613	Szfh	1	18	12	20. – Mi van az idegbeteg ló lábán? – Pszichopata.
00044	Aba	1	15	9	21. Miért nem kap a gepárd jogosítványt? Mert nem állmeg a zebra előtt
00269	Szfh	2	19	13	22. – Milyen zaj van egy fitneszteremben? – Fitnesz!
00775	Szfh	1	17	11	23. Mit csinálsz az anyóssal ha elaludt? Újra meggyújtod.
00815	Lepsény	2	17	11	24. Vicc: – Hogy hívják Stalone dublőrjét? ... – Pótszilveszter!
00079	Bodajk	2	17	11	25. – Mi az? Kicsi piros és kaparássza az üveget? – ? – Csecsemő a mikróban.
00472	Siófok	2	18	10	26. Miért jó a csigának? Mert hamar hazaér!
00046	Szabad- egyháza	1	15	9	27. Miért jó a csigának? Nedves és lassan megy el.
00250	Csákvár	1	17	10	28. Megy a csiga haza...
00662	Paks	2	15	9	29. Repeszt a csiga ezerrel hazafelé Egyszer csak kinő előtte egy gomba... ☺ (az mi?)
00266	Szfh	1	18	13	30. Jean fut a tej, oké akkor engedje ki! Ha-ha-ha
00182	Mór	2	14	9	31. A ráknál éjjel kopogtat a cigi meg a pirított kenyér. Kérdi a Rák: Kik vagytok? Mire ők: A RÁK KELTŐK!
00524	Szfh	1	14	9	32. Megy a nyuszika majd nem szomjanhal amikor éhenhal
00723	Pátka	1	16	11	33. A creditpont olyan, mint a Pokemon: Nagyon sok kell [belőle, hogy mester lehess.

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/IV. VICCEK, TALÁLÓS (folytatás)
00306	Magyar-almás	1	14	9	34. Mit csinál a szőke nő a sivatagban, Porszívózik
00235	Szfh	1	15	9	35. Mi volt a turista utolsó mondata? -Nézd az a hülye bundában szedi a málnát.
00750	Szfh	1	17	11	36. – MI AZ ABSZOLÚT OPTIMIZMUS? – ?! TRABANTON VONÓHOROG
00666	Szfh	1	15	9	37. – Miért görbe a banán? – Nem tudom – ÁÁ!Majd megkérdeszek egy másik majmot!
00315	Enying	2	15	9	38. Milyen a szibériai WC? Van két karó, az egyikkel támaszkodsz, a Másikkal távol tartod a farkasokat.
00370	Szfh	2	16	10	39. Mi a jó a kopasz punciban? –Nem akad a szőr a fogadba és mi a rossz? – reggel oviba kell vinni.
00052	Lajos-komárom	1	15	9	40. Miért szerette jobban József Attila a vasúti sint mint a feleségét? Mert a vasúti sinre rá tudott feküdni.
00135	Szfh	2	17	11	41. Miért a legjobb motor a puncsi? 1. Mert önnállóan olajozza magát 2. automatikusan passzol az összes dugattyúhoz 3. minden hónapban olajcserét végez!
00065	Agárd	2	20	12	42. A férfiak nemi élete a megyék szerint: 20-on felül Heves m., 30-on felül Vas m., 50-en felül Békés m., 60-on felül Tolna de már nem megye.
00032	Szfh	1	15	9	43. Két helyszínelő kimegy. Nézik a hullát. Mondja az egyik a halott a járdán fekszik. A másik megkérdézi hogy kell írni, hogy járda. Erre a másik bele rúg és mondja ird, hogy az úttesten.
00040	Seregélyes	1	15	9	44. az úttesten fekszik egy halott. Kimegy a helyszínelő és megkérdézi a ..., hogy kell leírni úttesten belerug a halottba és azt mondja: ird azt, hogy a járdán.
00543	Lovas-berény	1	15	9	45. Megy a farkas az erdőben és szembe jön vele nyuszika – Mi van nyuszika, miért lógnak a beleid? – Mert meg akart ujjazni az elefánt!
00372	Szfh	1	16	10	46. Depressziós nyuszi üldögél a hegyen és mondogatja paci PACI, PACI... Jön arra a medve mondja: – Mi a baj nyuszika. NYUSZIKA: Megmutathatom. Lerúgja a medvét a hegyről és tovább ül és mondogatja: MACI, MACI, MACI...

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/IV. VICCEK, TALÁLÓS (folytatás)
00725	Szfh	1	14	9	47. Vicc: Van a német, az angol, a cigány, az angol egy hosszú drótot kell átugraniuk, megy az n. nem ugri át, az a. [nem ugri át, a c. átugri Odamegy a n., az a.a cigányhoz és megkérdezik a nevét. A cigány azt mondja: tököm ödön, de csak ödön mert [a tökömet fennt hagytam a dróton.
00671	Szfh	2	15	9	48. Mikor a törpék hazaértek a bányából, Hófehérke szépen sorban le...ta őket, majd így szólt: Na ez a hét is gyorsan elment!
00875	Csákvár	1	15	9	49. Ha 1 traktor 568 nap alatt kaszál le 51 kg lekváros [grillsütőt, akkor hány Barkas hoz el 4 németül beszélő krokodilt, [amiknek nincs haja.
A/V. BEUGRATÓS, KÉTÉRTELMŰ SZÖVEGEK					
00196	Várpalota	1	14	9	1. Belebetegedek, úgy hiányzol, ágyba viszlek, foró lázba [hozlak. ÜDV: Influenza
00642	Szfh	2	16	11	2. Szeretnék megizzasztani, hogy a levegőt is kapkodva szedd, hogy hánykolódja az ágyban amíg veled vagyok! Ölel: influenza
00060	Kápolnásnyék	2	21	12	3. Kívánlak! Kellesz nekem! Ágyba akarok húzni, [megizzasztani úgy, hogy beleremegj, egész tested lázban égjen! Előbb-utóbb úgyis az enyém lesz! Üdv: INFLUENZA
00453	Magyaralmás	2	16	10	4. Elhagylak! Sok mindent csináltunk együtt, de az utóbbi időben nélkülem cselekszel. Üdv: az eszed.
00753	Sárkeresztes	2	17	11	5. Sokszor átbeszéltük már ezt az egészet, és többször is figyelmeztettelek, de te nem hallgattál rám. Azt hiszem most már végleg elhagylak: az Eszed!
00619	Szfh	2	17	11	6. Tegnap este kétségbe esve kerestelek, csupasz testemen Akartalak érezni. De aztán nélküled kellett elaludnom, Hol voltál te hülye PIZSAMA!!!
00394	Sárkeszi	2	15	10	7. Tegnap nálam hagytad a BOXERED... Nem gondoltam, hogy ennyit eszik!)
00694	Szfh	1	15	9	8. Gyengéden a hátamra fektetsz, levetkőztetsz, leveszed a nadrágom, már érzem a melegséget a lábamon. Hurrá új [pelenkát kapok!
00456	Agárd	2	16	10	9. Forrósaágtól izzadva vágyom rád, nyelvemmel akarom érezni minden részed, és élvezni, amint zuhanyként hűtőd le tüzelő testem. Istenem, imádlak csokifagyit!

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	Évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/V. BEUGRATÓS, KÉTÉRTelmű SZÖVEGEK (folyt.)
00734	Szfh	1	15	9	10. ...Ne kapd be rögtön, húzd le a bőrét, szopogasd már érzed az édes nedűt a szádban... ...megeheted az őszibarackot!
00294	Mező-szentgyörgy	2	15	9	11. Imádom, ha te vagy felül. Melegséget érzek belül. Hosszú ujjaid a fellegekbe visznek, ugye nem dőlsz be ennek a viccnek? Nem is lenne uncsi, de sajnós ez egy pulcsi!
00020	Gárdony	2	16	11	12. Akarod velem? Na gyere, várj mindjárt beleülök! Lökd egészen! OH! GYORSABBAN! MOST JÓ! TELJESEN SZÉDÜLÖK!.... MIKOR HINTÁZUNK ÚJRA???
00299	Káloz	2	14	9	13. Reggel nem eszem, mert szeretlek délben nem eszem mert szeretlek, este nem eszem, mert szeretlek éjjel nem alszom, mert ÉHES VAGYOK.
00298	Szfh	2	16	9	14. Hogy szép vagy azt látom. Hogy jó vagy, azt hallom. Hogy szeretsz, azt tudom. Hogy nem engem, azt gondolom.

A/VI. NYELVTÖRŐ, NYELVI JÁTÉK

00727	Szabadbattyán	1	15	9	1. Szőrös hörcsög szörpöt szörcsög, rátörtek a heregörcsök Hogy ne járj úgy, mint a hörcsög, igyál inkább sört vagy fröccsöt, attól nem lesz heregörcsöd.
00751	Sukoró	1	15	9	2. Ettem egy emeletes Mc-et, meg egy jeges nedvet desszertnek, de elkeseredtem, mert belem felkeveredtem, s egyszerre elkezdtem fel e rettenetes elegyet...
00303	Kálóz	2	15	9	3. Nem életem az életem, ha nem veled élhetem a nemi életem.
00391	Lepsény	2	16	10	4. Nem életem az életem, ha Nem veled élhetem a nemi ÉLETEM.
00641	Szfh	1	17	11	5. Öcsi fogja Csöpi csöcsét, Csöpi fogja Öcsi pöcsét. Kemény lett a Csöpi csöcse, felállt tőle Öcsi pöcse.
00353	Gárdony	2	16	10	6. Csöpi fogja öcsi pöcsét öcsi fogja csöpi csöcsét kémény volt a csöpi csöcse feláll tőle öcsi pöcse
00459	Szfh	2	16	10	7. Kurvára el vagyok foglalva, vagyis egy elfoglalt k...vagyok.
00351	Szfh	2	16	10	8. Nem mindegy, hogy tanya a Bakonyban, vagy nyanya a takonyban.
00334	Mór	1	15	10	9. KÉZ A KÉZBEN, KÉZ A MÁSBAN, MÁS A KÉZBEN MÁS A MÁSBAN.

Népi írásbeliség a technika korszakában, avagy az sms mint folklórszöveg

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/VII. VEGYES SZÖVEGEK
00192	Nagylók	2	15	9	1. Van 30 mp-ed hogy írj nekem, Ebből már 10 mp lejárt, Ha nem ér ide 8 mp múlva Amiből már 5 lejárt lógsz nekem 100 puszival! Ez is lejárt már tartozol.
00691	Szfh	2	14	9	2. 10 mp-ed van, hogy írj amiből már eltelt 3. Ha nem írsz 6 mp-en belül amiből már 2 letelt tartozol egy nemi étellel.3-2-1. Sajna az idő letelt. Tehát tartozol! ☺
00301	Velence	1	15	9	3. Örömmel értesítjük, hogy a Magyar Sakkszövetség Önben találta meg az új figuráját de nem a királyt hanem a [sötét parasztot
00234	Szfh	1	14	9	4. Gratulálunk! Ön megnyerte Az Erotic KFT extra nagy péniszhosszabbítóját.
00012	Úrhida	2	16	11	5. Gratulálunk a Magyar Sakk-klub Szövetség megtalálta önben a kabala figuráját. No nem a királyt, hanem a sötét parasztot!
00769	Szfh	2	17	11	6. Mostanában divatban vannak a kis autók, a kis telefonok, [eljön az idő mikor divatba jön a kis fasz is és akkor te is nagy vagány leszel.
00139	Szfh	2	17	11	7. Álmodban melléd bújt egy törpe, pici farkát a seggedbe döfte sajnálod, hogy véget ért az álom, de ne sajnáld hisz 7 törpe van a világon!
00140	Tác	2	16	11	8. Álmodban melléd bujt egy törpe pici farkát a seggedbe döfte sajnálhatod, hogy véget ért az állom de ne sajnáld hisz 7 törpe van a világon!!!
00018	Szfh	2	17	11	9. Laza vagyok, szétesem, kezemben a gsm ágyban fekszem édesem, dugnék veled esztelen ha te is akarsz énvelem hívj fel engem édesem.
00386	Aba	2	16	10	10. Laza vagyok édesem Kezemben a GSM!
00017	Szfh	2	17	11	11. Ha éjjel két angyal ágyadra száll mindkettő jót akar csak [mást ajánl. Az egyik mondja jó legyél a másik füledbe súgja tégy amit [szeretnél.
00467	Szfh	2	17	10	12. „Küldd el ezt az SMS-t 3 embernek, akit szeretsz, akit gyűlölsz és akivel szeretkezni akarsz, aztán gondolkozz el azon, hogy Te vajon miért kaptad? „ ☺
00536	Szfh	1	15	9	13. Ezt az SMS-t annak szokták küldeni akit szerecc, utálsz, kedvelsz és most gondolkodj el, hogy ezt miért kaptad.

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/VII. VEGYES SZÖVEGEK (folytatás)
00300	Cece	1	15	9	14. Ezt az üzenetet küld el annak akit szeretsz, akit kedvelsz, akit gyűlölsz. De előtte gondold át te miért kaptad.
00800	Szfh	2	17	11	15. Boldog Karácsony! Egyik lábam Karácsony, a másik [Szilveszter Nem akarsz meglátogatni a két ünnep között?
00791	Sárosd	2	17	11	16. Sokat gondolkodtam kettőnk kapcsolatán, és arra [jutottam, hogyan ne legyen közöttünk semmi. Se ruha, se paplan!
00773		2	16	11	17. Pici maci alszik a barlangjában. Magányosan fekszik piciny ágyában. Jön a macilány és egy puszit ad neki, a maci magányát rögtön elkergeti.
00452	Bodajk	2	16	10	18. Nem fáj a lábad?! Mert egész nap a fejemben jártál!
00802	Polgárdi	2	16	11	19. Szia nincs izomlázad? Csak azért, mert egész nap a fejemben jártál!
00093	Csákvár	2	17	11	20. „Nem fáj a lábad?! Hiszen egész nap a fejemben jártál!”
00342	Csákvár	2	15	10	21. Akkora orrod van, hogyha háton úsznál Azt hinnék cápa vagy. De még sok van.
00522	Szfh	1	15	9	22. Kértem istent adjon 1 virágot adott 1 kertet, kértem 1 Korty vizet adott 1 folyót, kértem 1 buzit ezt a számot adta.
00177	Szabadbattyán	2	15	9	23. Kértem Istentől egy fát és adott egy erdőt, Kértem Istentől egy cseppet és adott egy vízesést, Kértem Istentől egy hülyét és a te számodat adta meg!
00162	Lepsény	2	14	9	24. Bocsi elhagytam a telefonszámom, megadnád a tied?
00983	Szfh	2	16	10	25. Nem nagy dolog halkan sírni WC falra verset írni Ha nagyot akarsz minden áron Próbáld meg dugni kerékpáron
00007	Pusztaszabolcs	2	16	11	26. Pici erdőben, pici nyuszi, pici szádra, pici puszi. Egybűnöm nem nagy vétek két szó az egész SZERETLEK TÉGED!
00736	Szfh	2	14	9	27. Sajnálom, de valakitől meg kell, hogy tudd, tudom rosszul fog esni amit most írok, de a Téalapó nem létezik.
00109	Szfh	1	18	12	28. Ha ezt az sms-t a kezedbe vetted küldője szívesen [megfogná a segged mosolyodból látszik, hogy tetszik az ötlet mi lenne ha kipróbálnánk egy kicsivel többet.
00663	Dunaújváros	2	15	9	29. A Rendőrség keres v.kit aki jól néz ki, szimpatikus, vicces, És eszméletlenül jó az ágyban! Te biztonságban vagy, De én hová bújjak el?!

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	A. FOLKLÓR JELLEGŰ SMS-SZÖVEG A/VII. VEGYES SZÖVEGEK (folytatás)
00548	Szfh	2	16	11	30. A rendőrség egy hihetetlenül szép és okos embert keres. Te biztonságban vagy, de én hova bújjak??
01000	Sárkeresztés	1	15	10	31. A rendőrség halálra keres valakit, aki csinos, helyes, szimpatikus, jófej és jó az ágyban.. Te biztonságban vagy, de én hova bújjak?
00600	Szfh	2	17	12	32. Ezt az üzenetet 3000 éve indították, hogy megtalálják A Világon a legnagyobb marhát. Sikerült Küldetés vége...!
00600	Szfh	2	17	12	33. Ezt az üzenetet 3000 éve indították, hogy megtalálják a Világon a legnagyobb marhát. Sikerült. Küldetés vége...!
00267	Seregélyes	1	18	13	34. 10 millió éve elküldtek egy SMS-t a világba, hogy [megtalálja a világ legnagyobb marháját, a küldetés véget ért.
00475	Seregélyes	2	16	10	35. Ezt az üzenetet 3000 éve indították az-zal a feladattal, hogy megtalálja a világ legnagyobb marháját. A küldetés véget ért.
00207	Szfh	2	14	9	36. Normális vagyok, a hangok is megmondták... ☺
B. FOLKLÓR JELLEGŰ NEM SMS-SZÖVEGEK					
00305	Szfh	2	15	9	1. Mindet szeretem Pici erdőben pici nyuszi, pici szádra pici puszi
00648	Szfh	2	15	9	2. Pici erdő, pici nyuszi, pici szádra, pici puszi!
00813	Lepsény	2	16	11	3. Pici erdő Pici nyuszi Pici szádra Pici puszi!
00201	Bodajk	1	16	10	4. Zöld a fű, zöld a páfrány meglócsólok Házi sárkány
00085	Gárdony	2	15	9	5. Zöld erdőben jártam, kék ibolyát láttam El akart hervadni szabad-e locsolni?
00203	Sárbogárd	1	16	10	6. Zöld erdőben jártam, kék ibolyát láttam el akart hervadni szabad-e locsolni. –Szabad
00525	Szfh	2	15	9	7. Zöld erdőben jártam, piros rózsát láttam elakart hervadni szabad-e locsolni?
00328	Szfh	2	14	9	8. Zöld erdőben jártam...
00292	nem Szfh-on	2	14	9	9. Zöld erdőben jártam...
00035	Szfh	1	15	9	10. Zöld erdőben jártam Döglött kutyát láttam berúgtam és hanytam

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	B. FOLKLÓR JELLEGŰ NEM SMS-SZÖVEG
00710	Felcsút	1	16	11	11. Zöld erdőben jártam, kék ibolyát láttam El akart hervadni szabad-e locsolni?
00711	Csákvár	1	16	11	12. Zöld erdőben jártam beb*sztam azt' hánytam Le akartam dőlni, nesze b*zmeg kölni.
00316	Pátka	1	15	9	13. Zöld erdőben jártam...
00717	Szfh	1	17	11	14. 1 TÖK 2 TÖK ÖNTÖK
00130	Agárd	1	14	9	15. Egy tök, két tök öntök!!!
00240	Szfh	1	15	9	16. Egy tök, két tök nem tökölök öntök.
00208	Pázmánd	2	15	9	17. Egy tök, két tök nem tökölök öntök.
00259	Nádasd- ladány	1	17	10	18. Egy tök, két tök nem tökölök öntök.
00780	Szfh	2	16	11	19. Egy tök, két tök, nem tökölök öntök.
00780	Szfh	2	16	11	20. Egy tök, két tök, nem tökölök öntök.
00011	Aba	2	19	11	21. Egy tök, két tök három tök nem tökölök öntök.
00062	Magyar- almás	2	20	12	22. Egy tök, két tök nem tökölök öntök!
00327	Szfh	1	14		23. Én kis kertész legény vagyok...
C. NEM FOLKLÓRSZÖVEGEK					
00879	?	?	17	12	1. Képzeld tegnap sikerült begyűjtanom a fingomat és leégett a szőr a seggemről
00068	Csókakó	1	21	12	2. Lesz Ladatalálkozó Vasárnap Pesten ha van kedvetek gyertek. Csabi.
00863	Szfh	1	18	12	3. Képzeld Schwarzenegger, tegnap homokosnak néztek az [Auchanban, mert az eladó segglyukat szűknek találtam. Csá; Máté Ui: Borzasztó nagy az orrom csálék és sárgák a fogaim.
00064	Dinnyés	2	21	12	4. Pedig tetszik a feneked. Szívesen megszorítanám. Megsimogatnám!
00881	nem Szfh	1	17	12	5. Szia Buksibuci! A Tescoban melegnek néztek, mert azt [mondtam, hogy túl szűk az eladó segjúka! Máté
00542	Szfh	1	16	9	6. Kellemes Karácsonyi és Újévi Ünnepeket kívánok.
00718	Szfh	1	17	11	7. Boldog új évet!
00597	nem Szfh	1	18	12	8. Boldog új évet!

Népi írásbeliség a technika korszakában, avagy az sms mint folklórszöveg

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	C. NEM FOLKLÓRSZÖVEGEK
00323	Polgárdi	2	15	9	9. Kellemes Karácsonyi ünnepeket és Boldog Újévet [Kívánok!
00989	Bodajk	1	15	10	10. Boldog karácsonyt és sikerekben gazdag boldog új évet kíván Az xy család
00195	Kisfalud	1	15	9	11. B.U.É.K.
00707	Szfh	1	17	11	12. Kellemes Karácsonyi ünnepeket és Boldog Újévet kívánok neked és a családnak
00786	Pákozd	1	16	11	13. Menj föl a netre: www.mellesleg.hu/humor
00788	Lovasberény	1	17	11	14. Nyomdafestéket nem tűrő szöveget tudok csak.
00067	Szfh	2	22	12	15. Most sajnos nem jut az eszembe egy se.
00602	Lovasberény	2	17	12	16. NEM JUT ESZEMBE EGY SEM.
00686	Kőszárhegy	2	14	9	17. Ahhoz kellene a füzetem, amibe le vannak írva.
00057	Szfh	1	19	9	18. B.Q.H.T. AZ ISTEN LETÉPEM A FEJED MOCSKOS FRADI
00055	Bodajk	2	15	9	19. B.Q.H.T.! TÁVOZZ TŐLEM SÁTÁN! Ⓐ
00998	Kőszárhegy	2	15	10	20. Nincs
00985	Lovasberény	1	16	10	21. NEM!!!
00992	Szfh	1	16	10	22. Most nem
00982	Lepsény	2	16	10	23. Az túl durva lenne!
00984	Nádasdladány	2	16	10	24. Inkább nem
00732	Iszka-szentgyörgy	2	15	9	25. Nem tudom kívülről!
00816	Gárdony	2	15	9	26. Nem tudom kívülről
00193	Szfh	1	15	9	27. Nincs kedvencem
00209	Lovasberény	2	15	9	28. Nem jut eszembe most semmi.
00609	Csákvár	1	15	10	29. Vicc, Karácsony, újévi üdvözet
00563	Szfh	2	18	12	30. Szia...!Csak szerettem volna boldog karácsonyt kívánni! Véres lettem a haltól fúj, de jó. Szeretlek puszi

sorszám	adatközlő lakóhelye	nem	kor	évf.	C. NEM FOLKLÓRSZÖVEGEK (folytatás)
00855	Szfh	2	17	12	31. „ Csak azt akartam, hogy tudd, Te is számíthatsz rám! Ha [jó a kedved, vagy ha éppen rossz. Ha szerelmes vagy! Ha magányos! Én mindig annyira szeretlek, amennyire akarsz! VOLT PASIM ÍRTA EGYSZER RÉGEN
00063	Szfh	2	21	12	32. Egyenleginfó: egyenlege 3600 Ft

Foci és folklór

Magyarországon a labdarúgás társadalomban betöltött szerepével, a csapatok köré szerveződő szubkultúrákkal több különböző tudományág keretein belül is foglalkoztak,¹ folklorisztikai szempontból viszont kevesen vizsgálták, holott a szurkolás több vonatkozásban is napjaink folklór jelenségeihez sorolható.² Az alábbiakban csupán a szurkolók szóban elhangzó folklóralkotásait tekintem át, de a szurkolás egészét a szokáskutatás, a színházantropológia vagy más irányzat segítségével akár mint dramatikus színjátékot is lehetne értelmezni, s mindez hozzájárulhatna a futball mögött meghúzódó tágabb társadalmi jelenségek (identitás, nacionalizmus, nemzetköziség, nemzettudat, rasszizmus stb.) megértéséhez is.

Az általam vizsgált korpusz a magyar nemzeti válogatott és a belföldi első osztályú bajnokságban résztvevő csapatok szurkolóinak szövegeit öleli fel. A 2001-ben végzett gyűjtést igyekeztem a néhány szóból álló jelszavaktól a dalokig minden műfajra kiterjeszteni, csupán a lelátón elhangzó káromkodásokat hagytam ki, mivel ezek a hétköznapiak során egészen más kontextusokban is megjelennek.³ A szurkolásra mint népszerű kortárs jelenségre vonatkozó jelenkutatást a gyűjtés idejéig tartó változásvizsgálatként értelmeztem: az emlékezetben élő recens anyag „párhuzamos különidejűségéből” fakadóan a szövegek részben aktívan, részben passzívan kollektívek, és ezek különböző időszakokból származó másodlagos forrásokkal, valamint korábbi gyűjtésekkel kiegészítve felismerhetővé teszik a diakrón folyamatokat is.⁴ Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy az alábbi feldolgozás csupán mintavételre alapul; a teljes kép megrajzolásához sokkal mélyebb és komplexebb kutatásokra volna szükség.

- 1 L. például Bali J. 1998.; Földesiné Szabó Gy. 1994.; Hadas M. – Karády V. 1995.; Mihancsik Zs. 1988.; Szegedi P. 2000.; 2002.
- 2 A folklorisztikai jelenkutatás lehetőségeinek számbavételeinél sem esik szó erről (l. Voigt V. 1972a.; 1987.).
- 3 A korpusz 271 szöveget tartalmaz. Saját, előszóban és a világhálón végzett gyűjtésemet kiegészítettem Óvári Valéria *A szurkolás nyelve* című kéziratában található 33 szöveggel és Tóth Máté 124 tételes anyagával is. Adatainak rendelkezésemre bocsátását ezúton is köszönöm neki!
- 4 A néprajzi jelenkutatás eltérő felfogásairól, a szinkron jelenségek „párhuzamos különidejűségéről” l. Bausinger, H. 1989.; 2004. A mai folklórról, továbbá az aktívan, illetve passzívan kollektív jelenségekről l. például Voigt V. 1990. 27, 38.

A magyarországi labdarúgás és szurkolás története dióhéjban

A labdarúgás Magyarországon a 19. század végén kezdett komolyabb jelentőségre szert tenni. Az első klubokat a millennium körüli években alapították, melyek utódai ma is a vezető csapatok közé tartoznak.⁵ Már a legkorábbi időktől kezdve fennmaradtak feljegyzések magáról a szurkolásról és annak szöveges megnyilvánulásairól is, például 1899-ben írták le az első Fradi-indulót, amelyet az edzés utáni vacsorán a játékosok és szurkolóik együtt énekeltek:

Mi ferencvárosiak vagyunk, keményen harcolunk,
Az ellentől nem rettegünk, góljukra törtetünk.
A labda vígan felrepül lábunk súlya alatt,
Mi támadunk s meg nem állunk, míg gólba nem akad.
Most sorba szépen felálljatok, felálljatok!
A labdát előre adjátok s vigyázzatok!
Előre, előre hát!
Ilyen gárdának valóban nincsen párja a világon,
Nem félünk mi senkitől, legkevésbé az ellentől.
Hipp-hipp hurrá!⁶

Egy 1901-es meccsről mesélte Hajós Alfréd a következőket:

Az ütemes dobogást ütemes üvöltés kísérte, aminek szövegét hamarosan felismertük: „*Ray, Ray, Ray*” – zengett a hármas tagolás a négynegyedes taktus első három negyedére, követve egynegyedes pauzával.⁷

A futball hamar tömegsporttá vált, a két világháború közötti időszakban a magyar válogatott a világ egyik legjobb csapatának számított, a labdarúgás a társadalom, sőt a politika meghatározó eleme lett.⁸ A harmincas évekből való a következő feljegyzés, amely jó adalék a dalok akkori keletkezéséhez, életéhez: a Fradi játékosai és szurkolói minden este összegyűltek törzskocsmájukban, ahol

[...] felzengett a zongorán a népszerű dalnokuknak, a világjáró Woggenhuber Oszkárnak a nótafája. Amint kiötlötte (vagy előre elkészítette...) a zongorán, úgy követte a tömeg hangja a népszerű nóták és dalok időszerű átköltését. Hogy például...

Kitették a nagy Kupát az asztalra,
Szegény Újpest véges-végig siratja.
Most látszik meg, ki az igazi árva,
Tizenegy gól zokog kapujába!⁹

5 Hadas M. – Karády V. 1995. 93.

6 Major J. – Nagy B. – Várszegi J. 1974. 16.

7 Hoppe L. 1970. 15.

8 Hadas M. – Karády V. 1995. 97–98.

9 Rejtő L. 1969. 694.

A magyar labdarúgás a II. világháború után is világszínvonalú és közkedvelt maradt. A Kádár-rendszer kezdetén még virágzik, ám lassan hanyatlani kezd, ennek következtében népszerűségéből is sokat veszít.¹⁰

A rendszerváltást követően sem változik a csapatok eredményessége, ugyanakkor megváltozik a lelátók közönsége és a szurkolás jellege. Egy 1992–1993-ban végzett szociológiai felmérés készítői szerint a szurkolók 90 százaléka férfi, 35 százaléka a 21–30 évesek korosztályából kerül ki, több mint 67 százaléka legfeljebb általános iskolát végzett (vagy még azt sem fejezte be), és általános körükben az „ellumpenesedés” – ha külső kategóriákkal fogalmazunk.¹¹ Saját belső kategóriákat figyelembe véve a mai lelátók közönségének négy csoportja különböztethető meg: az *ultrák*, a *fanatikusok*, a *huligánok* és az *egyszerű szurkolók*.

A korábban spontánabb, kevésbé megszervezett, kevésbé színes drukkolás helyére a rendszerváltás körüli években az ún. *ultra csoportok* által megrendezett koreográfia lép. Egy szurkoló elmondása szerint Magyarországon az első ilyen csoport, az *Ultra Red Boys* 1988-ban alakult a kispesti drukkerk körében, azóta minden szurkolótáboron belül megjelentek hasonló szervezetek, általában több is. E csoportok osztogatják az egyre szélesebb körben terjedő és egyre színesebb transzparenszeket, zászlókat, s közülük kerülnek ki az előénekesek, akik dobkíséret mellett hangosbemondóba énekelnek (nem mindig követik őket a szurkolók, mivel sokszor mást énekelnek vagy kiabálnak – különösen a gólok pillanatában). Az ultra csoportok ugyanakkor nemcsak az előadás fő szervezői, hanem a szövegek egy részét is maguk szerzik. A *fanatikusok* minden meccsre eljárnak, és ők a szövegek legjobb ismerői; a *huligánok* szintén a rendszerváltás körüli években jelentek meg, ám ők kevésbé a szurkolással, inkább a „balhéval” foglalkoznak; az *egyszerű szurkolók* pedig – akik a stadionoknak nem rendszeres látogatói – témám szempontjából csak szűkebb ismereteikkel jöhetnek számításba.

Csoportosítási kísérlet

A variánsokat is figyelembe véve összesen 271 szöveg gyűlt össze, melyek 182 típusba sorolhatók. A típusok folklorisztikai csoportosításához három fő szempontot vettem figyelembe: a szövegek formai, tartalmi-funkcionális és kommunikációs jellemzőit.¹²

Formai szempontok alapján a műfajstruktúrát három fő műfajcsoportra osztottam: (I.) a rövid, néhány szavas *frázisok* csoportjára, (II.) a *rigmusokra* és (III.) a *dalokra*. Ezek között azonban számtalan átmeneti forma is található, így például

10 Hadas M. – Karády V. 1995. 98–106.

11 Földesiné Szabó Gy. 1994. 13, 16, 20, 30–32.

12 A folklorisztikában kívánatos műfajelmélet alapján a változatok szintjén kommunikációelméletre, az alműfaj, műfaj stb. absztrakt kategóriáinak szintjén pedig esztétikai – formai és tartalmi-funkcionális – szempontok figyelembevételére van szükség (Voigt V. 1972b. 84–104.; a szerelmi költészet példáján I. Küllös I. 1970.).

kérdéses, hogy egy jelszó rímes variánsa már a rigmusok közé sorolandó-e, vagy hogy a jelszavak megsokszorozásából, variálásából építkező hosszabb, dallammal is rendelkező típusok, melyek azonban nem érik el a dalok strófikus szerkezetének szervezettségi fokát, hol helyezhetők el.

Tartalmi-funkcionális szempontból alapvetően egy pozitív és egy negatív hangvételű csoport különíthető el, de számtalan alkotásban ezek keverednek, átmeneti kategóriát alkotva. Pozitív megnyilvánulások lehetnek a biztatások, dicsőítések, dicsérések, dicsekvések, a szurkolók önmagukat bemutató vagy hitvallást kifejező szövegei; negatív tartalmúak a csúfolók, szidalmazások, becsmérések, heccelések stb.

A *kommunikációs* tényezőket tekintetbe véve a szövegek szólhatnak valamely csapat játékosainak, a szurkolók egyik vagy másik táborának, az edzőnek, a bírónak, esetleg valamelyik közismert TV-riporternek. Egyes parafrázisok – megőrizvén az eredeti szöveg elemeit – formailag a futball világán kívüli személyeket szólítanak meg, de funkcionálisan ezek is a szurkolóknak szánt üzenetek (például az *Édesanyám, kedves anyám* kezdetű dal). Részletesebb kommunikáció-elméleti elemzést a vizuális és egyéb jelek figyelembevételével lehetne elvégezni.

Mindezek alapján a három említett műfajcsoporton belül a *formai* szempontokat is figyelembe véve a rigmusokat tovább osztottam egyszerű, illetve dramatikus jellegű, felelgetős rigmusokra, a dalokat pedig formuladalokra illetve strófikus dalokra. E csoportokon belül a műfajokat *tartalmi-funkcionális* szempontból, az alműfajokat vagy egyéb kategóriákat pedig a *közlés folyamata* alapján próbáltam behatárolni. Így alakult ki a következő csoportosítás:

I. Frázisok (41 típus)

I/A. Biztató jelszavak (19 típus)

I/B. Csúfoló frázisok (22 típus)

II. Rigmusok (29 típus)

Egyszerű rigmusok (26 típus)

II/A. Biztató rigmusok (7 típus)

II/B. Hitvallást kifejező rigmusok (2 típus)

II/C. Csúfoló rigmusok (17 típus)

Dramatikus jellegű, felelgető rigmusok (3 típus)

II/D. Biztató felelgető rigmusok (3 típus)

III. Dalok (112 típus)

Formuladalok (21 típus)

III/A. Biztató formuladalok (16 típus)

III/B. Csúfoló formuladalok (3 típus)

III/C. Vegyes (biztató és csúfoló) formuladalok (2 típus)

Strófikus dalok (91 típus)

III/D. Biztató, dicsérő dalok (29 típus)

III/E. Bemutató, hitvallást kifejező dalok (20 típus)

III/F. Csúfoló dalok (35 típus)

III/G. Vegyes tartalmú dalok (7 típus)

I. Frázisok

A műfajstruktúra legalapvetőbb csoportját a rövid, néhány szavas megnyilvánulások képezik. Ezek hangzanak el a leggyakrabban a lelátókon, a televíziós közvetítés csoportos megtekintése alkalmával, illetve közvetlenül a meccsek előtt és után az utcákon, közlekedési eszközökön, kocsmákban, győzelmi ünnepléseken stb.; a meccsektől független időben, helyen viszont sokkal ritkábban fordulnak elő. Néhány kivételtől eltekintve leginkább ezekre jellemző, hogy nem egyénileg, hanem csoportosan skandálják őket. Az összetettebb szövegek (rigmusok és dalok) gyakran ezekből építkeznek, belőlük alakulnak ki, vagy legalábbis felhasználják őket. Fordított irányú változatképződésre, azaz egy dal vagy rigmus töredékének néhány szavas formulává alakulására nem találtam példát. Ez a műfajcsoport két alapvető, az őket képező típusok számát tekintve igen kiegyenlített műfajt foglal magába, a biztató jelszavakat (19 darab) és azok negatív megfelelőit, a néhány szavas csúfolókat (22 darab).

I/A. Biztató jelszavak

Ezek alkotják a leginkább közismert műfajt, többségük nemcsak a futballmeccsek alkalmával, hanem más sportágak mérkőzésein is elhangzik, de a sport iránt kevésbé érdeklődő emberek is ismerik nagy részüket. Két alműfaja különíthető el:

I/A. 1. A legtöbb jelszó a *játékosoknak szól* (tizenhat típus, például *Hajrá, magyarok!*, *Hajrá, Fradi!*, *Hajrá, lilák!*, *Hajrá, Magyarország!* [majd taps: ti-tá-ti-ti-tá]; *Magyarország, Magyarország, Magyarország, éjádó!*; *Ria, ria, Hungária!*; *Játszik a csapat!*; *Gyerünk, gyerünk, Angyalföld!*; *Über alles Franzstadt!*; *Csak a Kispest!* stb.), ez akkor is nyilvánvaló, ha olykor a nyelvtani szerkezet nem utal rá. Ugyanakkor funkcionálisan e jelszavak nemcsak biztatásként hangozhatnak el, hanem például meccs előtt a metrón kifejezhetik a szurkolók együvé tartozását, vagy meccs után a győzelmi mámort, esetleg egyszerűen hitvallásként, véleménynyilvánításként.

I/A. 2. A mindössze három típust magába foglaló, de variánsainak számát tekintve nem jelentéktelen szövegcsoporthoz a *szurkolótársakat szólítja meg, biztatva* vagy akár (a kirekesztés fenyegetése által) kényszerítve őket a szurkolás cselekvő mozzanataiban való részvételre (*Álljatok fel!*; *Mindenki tapsoljon!*, *Mindenki szurkoljon!*; *Aki nem ugrál, fradista, hej, hej!* és az utóbbi változatai).

I/B. Csúfoló frázisok

A rövid, néhány szóból álló csúfolók nem annyira közismertek, sokkal inkább kötődnek magához a játékhoz, így többnyire csak a stadionokban, csak a meccsre járó szurkolók szájából hangoznak el. A csúfolás címzettje szempontjából a biztató jelszavaknál változatosabb műfaj.

I/B. 1. Hat típus *általában az ellenfelet* csúfolja vagy szidja, és ezek az alkalmoszerűség tekintetében is a legkevésbé kötöttek, hiszen a játéktól függetlenül, a stadionokon kívül is kiálthatják vagy énekelhetik őket (például *Zöld majmok!*; *Állé-állé-állé-állé-ó, faszszopó Újpest!*; *Sötét Zala!*). Ezzel szemben a többi rövid csúfoló csak a játék közben, bizonyos helyzetekben nyer értelmet.

I/B. 2. A frázisszerű csúfolók legnagyobb számban, tíz esetben az *ellenfél játékosait* célozzák meg. Ez szinte mindig valamilyen konkrét helyzetben történik, például ha az ellenfél lecseréli egyik játékosát (*Még egy paraszt!*, *Még egy cigány!*), ha térfélcserkor a kapus az ellenfél táborra előtti kapuhoz közeledik (*Szerovusz, paraszt!*), ha az ellenfél kapusa kirúgja a labdát (*Óóó..., anyádba ekkorát!*), ha kötényt kap az ellenfél kapusa (*Csokoládé Johnson!* – az adatközlő szerint régies forma), vagy ha az ellenfél egyik játékosa a földön fekszik (*Földet rá!*; vagy az ökölvívásban bevett kiszámolást utánozva: *Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc, tíz!*) stb.

I/B. 3. Az *ellenfél szurkolóit* csúfoló (a kis létszámra és az alacsony átlagos életkorra célozva: *Csípét csapat!*), illetve skandálva ijesztgető (*Meneküljete!*) frázisoknak mindössze két típusát találtam, ezek közül a második közismertebb.

I/B. 4. A *bírót* csúfoló egyetlen, ám közismert frázis (*Szemüveget a bírónak!*) tartalmilag rokon szövegét a rigmusok között lehet megtalálni.

I/B. 5. Szintén csak a fejlettebb műfajok között fordul elő az *Élvezz N. N.!* csúfoláshoz hasonló szöveg, amely egyedül az UTE szurkolóinak körében közismert frázis, és egy fradistaként elhíresült *televíziós sportriporternek* szólt az FTC gólszerzésének pillanatában.

I/B. 6. Egyedülálló a *Harmadik félidő!* skandalása, hiszen a játék végkimenetelére már nem kíváncsi, csalódott szurkolók *saját, vesztesre álló csapatukat* veszik célba ezzel az ironikus, meccs utáni kocsmázásra utaló frázissal.

II. Rigmusok

A frázisszerű rövid szövegeknél jóval kisebb számú alkotás, mindössze huszonkilenc típus sorolható a rigmusok közé,¹³ és nemcsak a típusok, hanem a változatok száma is viszonylag csekély, illetve kevesebb közismert szöveg található közöttük. A futball-szurkolók körén kívül elsősorban a

Még, még, még,
Ennyi nem elég!

13 A szám, meglehet, pontatlan, mivel nem sikerült minden dallamot összegyűjteni, és ezért kérdéses, hogy a dalok között nem szerepelnek-e olyan szövegek, melyek dalam híján valójában a rigmusok közé tartoznának.

rigmus ismertebb, és a drukkerok körében is csak néhány további típus elterjedtebb. A rigmusok a frázisoknál kevésbé alkalomhoz kötöttek.

II/A. Biztató rigmusok

Mindössze nyolc típusa vehető biztosra, ezek közül is öt a *játékosoknak* szól, például egy székesfehérvári:

Színestévé, hifitorony,
Győzni fog a Videoton!

egy nagykanizsai:

Izzik a talaj,
Játszik az Olaj!

egy fradista:

Itt a Mucha,
Lesz majd ruha!

egy diósgyőri szöveg az *edzőt* szólítja meg:

N. N., jó napot!
Bajnok lesz a csapatod!

egy pedig a *szurkolótársakra* vonatkozik (ez a fentebb már említett, ugrálásra buzdító jelszó egy magyar – portugál válogatott meccsen elhangzó szöveg rímes változata:

Aki nem ugrál,
Az mind portugál!

II/B. Hitvallást kifejező rigmusok

A rigmusok között két típusnál már egyértelműen a *hitvallás*, az *identifikáció* lép önálló témaként előtérbe, háttérbe szorítva a biztató funkciót.

Glory glory halleluja,
Ez a Sopronmánia!

Favilla, fakanál, fatányér,
Meghalok a Békéscsabáért!

és ennek diósgyőri variánsa:

Vasvilla, vaskanál, vastányér,
Meghalok a, meghalok a Vasgyárért!

II/C. *Csúfoló rigmusok*

A rigmusok többsége csúfoló tartalmú, a szurkolók körében a fentieknél közismertebbek, és főleg a trágár, obszcén hangvétellű szövegek kedveltek. A frázisszerű csúfolókkal szemben ezek nem kötődnek olyan szorosan a stadionban zajló eseményekhez.

II/C. 1. A legtöbb csúfoló rigmus, összesen tizenegy, *az ellenfelet általában* nevezi vagy szólítja meg.

Gá-gá-gá,
Buzi MTK!

Fehérvári cigányok,
Basszátok az anyátok!

Egy forint a fokhagyma,
Minden fradis nagy marha!

Kispest, Újpest, Angyalföld,
Mind a három cigányföld!

Borsod megye, Borsod megye,
Országunknak nagy szégyene!

II/C. 2. Az öt, *játékosokat megszólító* csúfoló, becsmérlő rigmus mindegyike személy szerint nevezi meg az ellenfél egy-egy játékosát. A legelterjedtebb:

N. N., te állat,
Baszd meg az anyádat!

II/C. 3. A rigmusok közé tartozik a *bíró*t csúfoló két szöveg második típusa.

Fújd meg a sípot, fújd meg jól!
Baszd meg az anyád, baszd meg jól!

II/D. *Biztató, felelgető rigmusok*

A dramatikusságú szövegek csoportjába sorolható az a három rigmus, melyeket az egy csapathoz tartozó szurkolók adnak elő egymásnak felelgetve, illetve ismételve a sorokat. Egyedül a *Ki a jobb? / Magyarok!* típus közismertebb, s nemcsak a futballban, hanem más sportágak szurkolóinak körében is használatos.

III. Dalok

A műfajstruktúra legfejlettebb alkotásai a dalok, melyek egyben a leggyakoribb és a legtöbb variánst felsorakoztató szövegek is. Ezek sok esetben felhasználják a jelszavakat, a néhány szavas csúfolókat. A rövid frázisoknál, rigmusoknál kevésbé alkalomhoz kötöttek, ritkábban szólnak konkrét személyhez. A daloknak formailag két alapvető csoportja különíthető el: a *formuladalok* és a *strófikus dalok*.

A futball-szurkolás jellegzetes szövegcsoportját képezi az általam formuladálnak nevezett műfaj, melynek legtöbb variánsa csak a lelátón hangzik el. Ezek az alkotások pár szavas vagy egysoros jelszavak megsokszorozásából, illetve variálásából építkeznek, melyek többsége önálló típusként is ismert (például *Hajrá, Vasas!, Forza Viola!* stb.). Az így keletkező formuladalok sokszor értelmetlen, de számtalan dalban, rigmusban, jelszóban visszatérő indulatszavakkal, hangokkal egészülnek ki, melyek itt fordulnak elő a legnagyobb számban. Legelterjedtebbek a nemzetközi *álé*, illetve *olé* indulatszavak, melyek egyszerűen kitöltik a szinte mindig közismert dallam „üresen” (az ismételtetett jelszó között) maradt szótagjait. Így alkották meg például az újpesti szurkolók a Beatles *Yellow Submarine* dallamának felhasználásával egyik dalukat:

Álé-álé, álé-álé,
 Forza Viola, álé-álé!
 [Refr] Forza Viola, álé-álé-álé,
 Álé-álé-álé, álé-álé-álé!

III/A. Biztató formuladalok

A formuladalok többsége (tizenhat típusa) biztató, dicsőítő tartalmú-funkciójú, például a fentebb idézett szöveg. Majdnem mindegyik általános biztatás, dicsőítés, ez alól csupán két típus kivétel, melyek egyike – egy széles körben elterjedt és variált dal – név szerint dicsőíti valamely játékost, ugyancsak a *Yellow Submarine* dallamára:

N. N. a legnagyobb király,
 A legnagyobb király, a legnagyobb király!

A másik a szurkolók egymásnak szóló vezénylete önálló dallammal (az első három sor közben magasba tartott és kifeszített sállal fordulnak megfelelő irányba, az utolsó sornál megpörgetik a sálat):

Mindenki jobbra, é-é!
 Mindenki balra, é-ó!
 Mindenki előre, é-é!
 Hajrá Újpest, é-á-é!

Föltűnően gyakoriak a formuladatok között az idegen nyelvű szövegek (például az Andrew Lloyd Webber által szerzett *Jesus Christ Superstar* című rockopera címdalának dallamára):

Éolé-éolé!
Frank city, Frank city, éolé!

A *John Brown's Body* dallamára:

Franzstadt, Franzstadt über alles!
Franzstadt, Franzstadt über alles!
Franzstadt, Franzstadt über alles!
A Fradinál nincsen jobb!

III/B. Csúfoló formuladatok

Úgy tűnik, a csúfolók között nem kedvelt ez a forma, hiszen mindössze három szöveg sorolható ide, ugyanakkor ezek széles körben ismertek és kedveltek (főként az egyik biztató formuladal negatív tartalmú variánsa):

N. N. a legnagyobb cigány,
A legnagyobb cigány, a legnagyobb cigány!

Egyikük egy tartalmilag egyedi típus, mivel nem a futballhoz szorosabban köthető személyeket, hanem a Budapesti Közlekedési Vállalatot csúfolja, mellyel a szurkolók meccsek előtt és után csoportosan utazva kerülhetnek konfliktusba.

Mocskos BKV, salalalala,
Mocskos BKV, salalalalala!

Hajrá, BKV, salalalala,
Hajrá, BKV, salalalalala!

E dalt nemcsak Budapesten, hanem országszerte ismerik, és a szurkolók körén kívül, fiatalok társaságában is igen népszerű, minthogy a Baraka nevű punkzenekar szerzeménye a *Boney M. Brown Girl in the Ring* dallamának fölhasználásával. Mindkét változata a futballcsapatok csúfolásánál, illetve biztatásánál is használt szavakat tartalmazza; a *Hajrá* kezdetű forma természetesen ironikusan értendő.

III/C. Vegyes tartalmú formuladatok

A szövegkorpuszban csupán két vegyes tartalmú, azaz pozitív és negatív megnyilvánulást *egyaránt* tartalmazó formuladal-típus található. Ezek egyike is egyszerű, hosszasan előadható és versszakonként variálható, a fentebb már idézett dalok kontaminációja:

Szombathelyen mindenki király,
Mindenki király, mindenki király!
Egerszezen mindenki cigány,
Mindenki cigány, mindenki cigány!

III/D. Biztató, dicsérő dalok

A tulajdonképpeni dalok első csoportját alkotó 29 típusra hatványozottan vonatkozik, hogy a pozitív megnyilvánulások sokféleségét nehezen lehet csoportosítani, hiszen minden dalban többféle jelentésárnyalat keveredik, és szinte minden dal más-más magatartásformát tükröz. Kommunikációs szempontok alapján sem lehet megfelelően kategorizálni, mivel a dalok sokszor több különböző személyhez szólnak, illetve nincs is konkrét megszólított, vagy egyáltalán nem fogalmazódik meg semmilyen kommunikációs aktus. A szövegek néha a játékosokat vagy a szurkolókat szólítják meg, de legtöbbször csak az egyes vagy többes szám, első személyű szurkoló(k) jelennek meg személy szerint, a néhány évtizeddel ezelőtt született, ma már inkább passzívan kollektív dalok pedig inkább harmadik személyben szólnak a játékosokról. A parafrázisokban a labdarúgás világához nem köthető, az eredeti szövegből „megmaradt” szereplők is föltűnhetnek. Példák:

Zöld zászló, zöld sasok,
Magasan szárnyaljatok!
És ha segít nekünk a „Hajrá, Fradi!”
A meccset, a meccset a Fradi nyeri!

(önálló dallammal)

Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat,
Kiszállnak az ETO-sok, és rúgják a gólokat.
Hajrá, ETO, ne hagyd magad,
Te legyél a bajnokcsapat!

(a közismert, azonos kezdetű mozgalmi dal parafrázisa)

Újra itt van, újra itt van, újra itt van a nagy csapat.
Csapjad össze, csapjad össze, csapjad össze a mancsodat!
És mi mégis, és mi mégis, és mi mégis itt vagyunk.
Hajrá, Újpest, hajrá, Újpest, hajrá, Újpest a jelszavunk!

(az Illés együttes *Újra itt van* című számának parafrázisa)

Kék az ég, és zöld a fű,
A Diósgyőr nagyszerű!
Itt vagyunk, szurkolunk,
Messze száll szép dalunk!
Hajrá, Miskolc, hajrá, Diósgyőr, hajrá, Diósgyőr, hajrá, Diósgyőr!
Hajrá, Miskolc, hajrá, Diósgyőr, hajrá, Diósgyőr, hajrá, Diósgyőr!

(a Beatles *Yellow Submarine* című számának dallamára)

Mi akkor is bajnokok leszünk,
Az egész világ hogyha ellenünk!
Ez a városunk legjobb csapata,
Imádja őt, drága Fradika!
Egy nagy csapat osztja góljait,
Nincs fontosabb, mint a pontjai.
Félni sose kell, a jobbak mi vagyunk,
Mi akkor is győzünk, hogyha kikapunk!

(Cserháti Zsuzsa *Édes kisfiam* című számának dallamára)

1. Szombaton délelőtt már a meccsre gondolok,
Szerdától várom én ezt a szép napot,
Mérkőzés reggelén már azt is jól tudom,
Hogy délután győz a csapatom.
[Refr.] Hajrá, Diósgyőr! Gyerünk a gyepre, vár ránk a labda.
Hajrá, Diósgyőr! Jöttünk, mert biztos, hogy győz a csapat ma.
Hajrá, Diósgyőr! Kacagva süt ránk az égből a Nap.
Együtt vagyunk, győzni fogunk, elvisszük, nem hagyjuk a pontokat.
2. Hétvége, forduló, már a meccsre gondolok,
Fújhat szél, eshet hó, én mégis itt vagyok.
Zúg a „szép volt fiúk!”, ha gólokat lövünk,
Piros-fehér a címerünk.
[Refr.]

(önálló dallammal)

III/E. Bemutatózó, hitvallást kifejező dalok

Sok pozitív megnyilvánulást tartalmazó dal kevésbé biztatásra, dicsőítésre szolgál, sokkal dominánsabb bennük az identifikációs funkció, illetve valamiféle életérzés kifejezői lehetnek. Ebbe a csoportba húsz dal tartozik, de a határok itt is bizonytalanok: sok szöveg biztató részeket is tartalmaz, amelyek azonban nem tűnnek hangsúlyosnak, általában csak beépült jelszavak formájában jelennek meg. Mindegyik megegyezik abban, hogy többnyire többes vagy (néhol egyes) szám első személyben a szurkolók önmagukról énekelnek, ám ez sem lehet meghatározó kritérium, hiszen ez a dalok előző csoportjánál is előfordult. A megszólítás nem túl jellemző, némelyik dalban a játékosaikhoz, a parafrázisokban pedig a futballhoz egyébként nem kapcsolható személyekhez szólnak. Példák:

Édesanyám, kedves anyám, csak az a kérésem,
Nemzeti mezt, nemzeti mezt csináltasson nékem!
Nemzeti mezt, sej-haj, Kossuth-címert rája,
Mert ez illik-illik-illik, ez illik-illik-illik a magyar fiára!

(azonos kezdetű népies dal parafrázisa)

Ferencvárosi vagyok,
 Ismernek kicsinyek, nagyok,
 Ha végigmegyek az utcán,
 Újjal mutogatnak énrám.
 Pertum nekem mindenki,
 Csak jászsz legyen nő vagy férfi.
 A nevem Franci és nem más,
 Éljen a Fradi, a jászsz!

(az előadó a 20. század derekán tanulta nagyapjától)

Amerre járunk-kelünk,
 Mindenkit jól elverünk,
 Hajrá, Újpest, gyerünk,
 Hajrá, Újpest, gyerünk,
 Mindenkit jól elverünk!

(önálló dallammal)

Külön kiemelhetők az *ultra szurkolócsoportok bemutatkozó dalai*, hiszen kifejezetten a másoknak való megmutatkozás a funkciójuk. Nemcsak a futballklubhoz való tartozásukat fejezik ki, hanem a szurkolótáboron belüli különbözőségüket is. Példák:

Itt vagyunk, szurkolunk,
 Az Újpest a csapatunk,
 És mi énekeljük: Hajrá, lilák!
 Kovács Zoli, lőj egy gólt!

Lőj egy gólt, lőj egy gólt,
 Kovács Zoli, lőj egy gólt!
 Az Újpest Ultras kér most téged,
 Kovács Zoli, lőj egy gólt!

(a *When the Saints Go Marching in* című spirituálé módosított dallamára)

Az egész világot átutazom
 Érted, Újpest, nagy csapatom.
 Mindig s mindenhol veletek lesz
 A Violák szeretete!

(a Bizet *Carmen* című operájából ismert
Fel, torreador, öld meg a bikát kezdetű induló
 módosított dallamára)

Zöld-fehérek, Ferencváros,
 Ezt dalolják az ultrák,
 Játékosok szíve dobban
 A dalaink hallatán.

Idegenben és itthon is
 A zöldekért szurkolunk,
 Utunkban nem állhat senki,
 Mi mindenhol ott vagyunk!

Nyugat a mi szülőházánk,
Egerszeg otthonunk,
Zala partján stadion áll,
Ott játszik csapatunk.

A keleti kanyarban a zászlók lengenek,
A Blue Armada hangjától a föld is megremeg!
Merre visznek útjaink a győzelem felé,
Egerszeg népe büszke ránk és velünk ünnepel!
Lé-olé-olé-olé-olé-olé-olé...

Hajrá Matáv, olé-olé-olé! Olé-olé-olé!
Mi soproniak vagyunk,
A Matávnak szurkolunk!
Red-white zászlót lengetünk,
Piros istenben hiszünk!
Az ellenfél kapusa
Százszor nyúl a hálóba!
Meccseket nyerünk mostanában,
Rúgjuk a gólokat sorjában!

III/F. Csúfoló dalok

Sok esetben nehéz eldönteni, hogy egy-egy dal inkább a csúfolókhöz vagy a vegyes tartalmú szövegekhez sorolható-e. Saját felosztásomban harmincöt daltípus került a csúfolók közé, tehát több negatív, mint pozitív hangvételű dal van. Ezek az alkotások a frázisszerű és a rigmusos csúfolókhöz képest ritkábban szólnak konkrét személyekhez, ezért nem is kötődnek annyira alkalomhoz, többségük bárhol és bármikor énekelhető. Huszonegy típus általában az ellenfelet csúfolja, például:

Újpesti állat, csorog a nyálad,
Baszd meg a jó kurva anyádat!
Újpestre mentünk, bajnokok lettünk,
Mindenkit össze-vissza vertünk!

(... és számtalan variánsa)

Dózsa, Dózsa, undorító Dózsa,
Megmondtuk, hogy ne menj Bilbaóba!
Arra járnak a spanyol csatárok,
Ti meg csak a hálót foltozzátok.
De a Dózsa elment Bilbaóba,
Hatot kapott másnap virradóra.
Dózsa, Dózsa, nagy volt a pofátok,
Elúszott az UEFA-kupátok!

Megy a vonat, megy a vonat Budapestre,
 Kilencedik, kilencedik kerületbe.
 Tudja már az egész város,
 Hogy leszopott a, leszopott a Ferencváros!

(egy népies műdal parafrázisa)

Csupán öt típus szól az ellenfél játékosainak, például:

Egyik délután megyek az utcán,
 Hát látom: a A. B. ül a fán.
 De nem ül egyedül, a C. D. vele ül,
 Mögöttük a E. F. hegedül.

(az Omega együttes *Régi csibészek*
 című dalának parafrázisa)

További öt típus szól az ellenfél szurkolóinak, például:

Nincsen hangotok,
 Parasztok, nincsen hangotok!
 Nincsen hangotok,
 Parasztok, nincsen hangotok!

(a kubai Joseito Fernandez által
 szerzett *Guantanamo* dallamára)

Ezekon kívül négy paródia is ide tartozik, melyek valamely másik csapat dalt is gúny tárgyává teszik, például a *Zöld zászló, zöld sasok* kezdetű Fradi-induló paródiája:

Zöld hányás, zöld takony,
 N. N. szereti nagyon,
 Segít neki a X. Y. geci,
 A felét, a felét meg is eszi!

A futball egyéb szereplőinek (bíró, edző) csúfolására már nem szentelnek egész dalt, egyedül egy fradistaként ismert sportriportert vett célba az újpesti szurkolók egy dalának néhány sora.

III/G. Vegyes tartalmú dalok

Hét daltípusban a biztató-dicsőítő és a csúfoló-szidalmazó funkció viszonylag egyforma arányban jelenik meg (például a Ránki György és Garai Gábor által szerzett, eredetileg Páger Antal által, a *Hattyúdál* című filmben előadott *A Villa Negra románca* dallamára:

Az ETO nyeri meg a bajnokságot,
N. N. a gólkirályságot,
X. Y. lesz az év labdarúgója,
Kiesik a Fradi meg a Dózsa!

Ezek általában az ellenfelet csúfolják, sőt az egyik dal még általánosabb kerek közt fogalmazódik meg, ugyanis egyedülálló módon a vidéket és Budapestet helyezi szembe egymással, utóbbit becsmélve (Fényes Szabolcs – Szenes Iván *Nemcsak a húszéveseké a világ* című dalának parafrázisa):

Vidékiek vagyunk, nem bunkó pestiek,
Olyan koszos várost szeretni hogy lehet?
Hajrá, vidék! Magyarország!
Értsétek már meg,
Négyszer annyian vagyunk, mint ti, hülye pestiek!
Nem csak a budapestieké a világ,
Az úton még poroszkál néhány vidéki hadosztály!

„Régi” és „új” stílusú szövegek

A ma ismert szövegek tartalmuk, stílusuk, esztétikai jellemzőik alapján, a társadalmi-gazdasági és a politikai berendezkedés változásával párhuzamosan viszonylag élesen szétválaszthatók egy régi és egy új rétegre. A szocialista rendszer cenzúrája, korlátozottabb nyilvánossága erősen behatárolta a szurkolók szövegeinek jellegét is, ebből adódóan sokkal kevesebb csúfolót adtak elő, mint manapság – legalábbis az összegyűlt anyag ezt tükrözi. Sokkal általánosabbak lehettek a biztató, dicsérő, dicsőítő, illetve a bemutatkozó szövegek, s a trágárság egyáltalán nem volt jellemző rájuk. Tipikusnak nevezhetők az epikus jellegű dalok, melyek a focisták ügyes játékát vagy a szurkolók életének mozzanatait mondják el. Ezek főleg népies dalokból és népdalokból, esetleg mozgalmi dalokból erednek; a rigmusok némelyike korabeli reklámszövegekre és vásári kikiáltásokra emlékeztet. Példák:

Angyalföldön nagy az izgalom,
Szabadrúgás a tizenhatoson,
Béla rúgja a kapu sarkába,
Többiek meg örömiükben utána.

Esik eső, szép csendesen csepereg,
N. Béla a kezdő körben cselezget,
Hosszú labdát ível Izsó fejére,
Onnan kerül a hálónak mélyére.

(az *Esik eső, szép csendesen csepereg* kezdetű,
Dankó Pista által szerzett népies múdál parafrázisa)

A Vasas győzni fog,
 A Vasas győzni fog,
 De szép a küzdelem,
 A Vasas győzelem!
 Éljen a nagy csapat,
 Éljen a nagy csapat,
 Éljen bajnokok bajnoka,
 Angyalföld!

(a Verdi *Rigoletto* című operájából ismert
La donna e mobile kezdetű ária dallamára)

Az új szövegek, melyek a rendszerváltás körüli időkben jelenhettek meg, és az ultra csoportok mozgalmához szorosán kötődhetnek, egészen más jellegűek. A csúfólók túlnyomó része minden bizonnyal ebben az időszakban született, mivel annyira trágár hangvételűek, és annyi kisebbségellenes megnyilvánulást tartalmaznak, ami a szocialista érában megengedhetetlen lehetett.¹⁴ Rengeteg szövegben jelennek meg cigányok, illetve néhányban zsidók negatív zsánerfiguraként, de újabb lehet a vidék és főváros ellentétének kifejeződése is. E szelep-funkció vizsgálatára itt nincs módom, hiszen mélyebb szociálpszichológiai elemzést igényelne. Jellegzetes új dalok az ultrák bemutatkozásai is, valamint új az idegen nyelvű, német és angol szövegek megjelenése, amit meglepő módon a kifejezetten a nemzet csapatának tartott FTC szövegei között találtam meg legnagyobb számban. Az epikus jelleg már nem szokásos, a dalok sokkal kevésbé kiforrottak, némelyik kifejezetten erőltetett ritmusú és rímelésű, továbbá természetesen újabb és inkább nemzetközi slágerekből keletkeztek (mindezekre a fentiekben már idéztem példákat).

Folklórjelenség-e a szóbeli football-szurkolás!

Ezt a kérdést az alábbiakban (1) a *társadalmi meghatározottság*, (2) az *eredet és szerzőség*, (3) a *szájhagyományozás törvényszerűségei*, valamint (4) a *hagyomány és változás* problémáin keresztül próbálom megválaszolni.

1. A folklórt általában valamely alávétett osztály teljes társadalmi tudataként határozzák meg. Ez jelen esetben nem igazít el, hiszen a sport és a szurkolás a mai tömegkultúra részét képezi, amely összeköti, egybeolvasztja posztmodern társadalmunk egyébként is nehezen megragadható osztályait, rétegeit. A lelátókon heterogén társadalmi helyzetű emberek válnak egy tömeggé, mint ahogyan az általam megismert személyek is eltérő származásúak, végzettségűek, különböző vagyoni rétegekbe sorolhatóak, a stadionon kívül más-más szubkultúrákhoz

14 Egy 1992–1993-as szociológiai felmérés is ezt támasztja alá: egyrészt a diktatúra enyhülésével erősödtek a szélsőséges nézetek, másrészt a lelátó közönségének „ellumpe-nesedéséből” fakadóan a szöveges megnyilvánulásokban eluralkodott a trágár hangvétel (Földesiné Szabó Gy. 1994. 32, 48.).

kötődnek stb. A drukkeres általános „ellumpenesedésének” tézise¹⁵ csak fenntartásokkal fogadható el.

2. A néprajzban kezdettől fogva központi helyet foglalt el az eredet kérdése az „eredetiséggel” összefonódva. A tömegkultúra esetében egyes elemek eredete már másképpen, a szubkultúrák sokszínűsége és az adott szubkultúra fejlődése szempontjából válik érdekessé.¹⁶ Ugyanakkor belső kategóriaként is jelentőséggel bírhat az „eredetiség”: maguk a drukkeresek is vitatkoznak esetenként egy-egy szöveg származásáról.

Amiként a paraszti folklórra, úgy az itt vizsgált szövegekre is vonatkozik az önálló alkotás és az egyéb művészetek hatásának kettőssége, ugyanakkor itt hangsúlyosabb az utóbbi. A szurkolók alkotásaiban szinte kibogozhatatlanok a „folklorizáció” (itt: valamely önálló alkotóművészet termékeinek hatása) és a „folklorizmus” (itt: valamely közösségi művészet termékeinek hatása) folyamatai, az átvétel bármilyen területről lehetséges.¹⁷ A rövidebb frázisok és rigmusok nem vezethetők vissza ismert szerzők alkotásaira (legfeljebb valamilyen más közösségi művészetre), inkább a dalok esetében lehet az eredeti önálló alkotás dallamának átvételére, esetenként szövegének parafrázálására is ráismerni.

Az alkotások jelentős része nemzetközi párhuzamokat mutat, a dalok közt nagy számban találhatóak külföldi dallamok és szövegrészletek – pontos arányokat azonban csak aprólékosabb kutatások után lehetne megállapítani. Nemzetköziség szempontjából fontos, hogy egyes klubok szurkolói külföldi testvércsapatot választanak maguknak, például az UTE a szintén lila-fehér színeket használó firenzei Fiorentinával van szoros kapcsolatban. Ennek nemcsak vizuális megnyilvánulásai láthatóak (például drukkeresek egymás mezét hordják, a Fiorentina az FTC elleni meccseken UTE-címert ábrázoló lepedők kirakásával hecceli a fradistákat), hanem a szövegekben is megfigyelhetők kölcsönhatások (az újpesti szurkolók átvették a *Hajrá, lilák!* olasz megfelelőjét: *Forza viola!*) Ugyanakkor az UTE egyik szimpatizánsának beszámolója szerint nem hivatalos indulójuk (*Az egész világot átutazom*) alapmotívuma az olasz Lazio indulójából származik, de nem tudta megmondani, hogy formai egyezés is van-e a kettő között.

A frázisok és a rigmusok eredetéről lehet a legkevesebbet tudni, és valamennyi ismert előkép közösségi alkotás. A névtelenség ezáltal az „eredeti” alkotókra és az átfogalmazókra egyaránt vonatkozik. A legnépszerűbb frázisok nemzetközileg elterjedtek helyi csapatok, játékosok neveire alkalmazva, például:

Hajrá, Ferencváros! [majd taps: ti-tá-ti-ti-tá] [Taps: tá-tá-ti-ti-tá-ti-ti-tá-] *Újpest!*; *Hajrá, magyarok!*), a földön fekvő játékos kiszámolása pedig az ökölvívásból ered. Egyes rigmusok vásári kikiáltásokból, illetve reklámszövegekből eredeztetetők.

15 Földesiné Szabó Gy. 1994. 30–32.

16 Az eredet néprajzban betöltött, kezdeti és mai jelentőségéről l. Bausinger, H. 1989.

17 A folklorizmusról és a folklorizációról: Voigt V. 1990. Az önálló alkotóművészet és a közösségi művészet kategóriáiról: Vitányi I. 1965.

Favilla, fakanál, fatányér,
Meghalok a Békéscsabáért!

Egy forint a fokhagyma,
Minden fradis nagy marha!

Színestévé, hifitorony,
Győzni fog a Videoton!

A dalok esetében jóval nagyobb arányban fordulnak elő kölcsönzések: két töredékes rigmust is ide sorolva hatvannégy típusnál lehetett az átvett dallamot megállapítani (az írott forrásból származó szövegeknél a dallam sokszor kérdéses maradt). Huszonhárom esetben a szövegből is megőriztek részleteket, például népies dalból:

Még azt mondják, fradista vagyok,
Pedig csak a Diósgyőrt szeretem nagyon!
Összeverem csizmám szarát,
Szopatom a Fradi száját!

Mozgalmi dalból:

Repülj, te lángoló zöld-fehér zászló,
Vezess az NB1-en át,
Vezess a harcra, a diadalra,
Vezesd a Fradi táborát!

Karácsonyi énekből:

Győrből az ETO eljött hozzátok,
Parasztok, parasztok,
Mert nincs tinéktek, mert nincs tinéktek
Pályátok, pályátok!

Közel kétszer annyi típusnál állapítható meg külföldi eredet, mint belföldi (a zárójelbe tett szám azt jelöli, hogy hány típushoz használják fel az adott dallamot).

Nemzetközi eredetű dallamok (41):

Könnyűzene: Beatles: *Yellow Submarine* (8); Village People: *Go West* (5); Joseito Fernandez: *Guantanamera* (4); Andrew Lloyd Webber: *Jesus Christ Superstar* (4); Beatles: *Obladi Oblada* (1); John Lennon: *Give Peace a Chance* (1); Ricky Martin: *The Cup of Life* (1). Összesen 7 eredeti szám.

Népdalok, folklorizálódott dalok az Amerikai Egyesült Államokból: *John Brown's Body* (*Glory, glory, halleluja*) (6); *Happy, happy Halloween* (angol eredetije: *London Bridge is Falling Down*) (1); Percy Montrose: *Oh My Darling Clementine* (1); *Yankee Doodle* (1). Összesen 4 eredeti dal.

Mozgalmi dal: *Bécsi munkásinduló* (*Repülj, te lángoló vérvörös zászló*) (2); *Hegyek között, völgyek között zakatol a vonat* (1). Összesen 2 eredeti dal.

Operarészlet: Georges Bizet: *Carmen (Fel, torreádor, öld meg a bikát)* (1); Giuseppe Verdi: *Rigoletto (La donna e mobile)* (1). Összesen 2 eredeti dal.

Karácsonyi dal: *Mennyből az angyal lejtött hozzátok* (1).

Katonadal: az Amerikai Egyesült Államok hadseregének filmekből ismert, menetelés közben előadott, kötött ritmusú és dallamú, de szövegében improvizatív, felelgetős éneke (1).

Spirituálé: *When The Saints Go Marching In* (1).

Magyar eredetű dallamok (23):

Népies dal: *Már minálunk babám* (2); *Megy a gőzös, megy a gőzös Kanizsára* (2); *Árpád apánk, ne féltsd ősi nemzeded* (1); Dankó Pista: *Esik eső, szép csendesen csepereg* (1); *Édesanyám, édesanyám, csak az a kérésem* (1); *Hallod-e, te kőrösi lány* (1). *Jaj, de magas, jaj, de magas ez a vendégfogadó* (1); *Száz forintnak ötven a fele* (1). Összesen 8 eredeti dal.

Könnýűzene: 100 Folk Celsius: *Miki manó* (1); Fényes Szabolcs – Szenes Iván: *Nemcsak a húszéveseké a világ* (1); Baraka: *Mocskos BKV* (1); Cserháti Zsuzsa: *Édes kisfiam* (1); Illés: *Újra itt van a nagy csapat* (1); Második Műsor: *Alain Delon szeretné lenni* (1); Omega: *Régi csibészek* (1); Ránki György – Garai Gábor: *A Villa Negra románca* (1). Összesen 8 eredeti szám.

Népdal: *A horgosi csárda ki van festve* (2); *Ess eső, ess* (1); *Megismerni a kanászt* (1); *Süss fel nap* (1). Összesen 4 eredeti dal.

Ebből az összeállításból látható, hogy a szurkolók olyan dallamokat és szövegeket dolgoznak át, melyek más kontextusban is népszerűek. A legkedveltebb dalok a külföldi könnýűzenei slágerek, de a leggyakrabban alkalmazott *Yellow Submarine* dallama után a *John Brown's Body* népdal következik, és ezt követik további könnýűzenei számok. Kérdéses, hogy a külföldi szurkolók körében vajon ugyanezek a dallamok terjedtek-e el.

Önálló dallammal csak néhány dal rendelkezik, szerzőjük pedig többnyire ismeretlen (például a diósgyőri szurkolók úgy tudják, a *Szombaton délelőtt már a meccsre gondolkodok* kezdetű induló dallamát a Miskolci Nemzeti Színház zenekari vezetője, Regős Zsolt szerezte). Bármilyen forrásból származzanak a frázisok, rigmusok és dalok, a szövegek alkotói, illetve újraalkotói névtelenek maradnak. Esetleg a szurkolói csoportra, netán – az ultrák bemutatkozó dalainak esetében – a még kisebb ultra csoportokra lehet szűkíteni a kört. A különböző csapatok drukkeri egymás között is vitatkoznak azon, hogy mely szurkolótábor alkotott meg bizonyos szövegeket (internetes fórumokon figyelemmel kísérhetők ilyen viták), más esetekben nem vonják kétségbe a másik tábor „szerzői jogát” (például egy UTE drukker szerint a fradisták költötték az összes szurkolótáborban ismert *Állé-állé-állé-állé-ó, faszszopó Újpest!* frázist és variánsait).

Az ultra csoportok dalainak keletkezésére, szerzői névtelenségére és közösségi elfogadására jó példa egy újpesti alkotás. Az *Újpesti állat, csorog a nyálad* kezdetű csúfoló parodisztikus változatát –

Repül a labda, egy N. N.-bomba,
 A X. Y. meg mind beszopja!
 Majomkenyérfa, zabáld, fradista!
 Ez lesz majd az alamizsna!

– 2000 decemberében jelentette meg egy internetes fórumon az akkor alakuló és ezért bemutatkozni kívánó Viola Unit-klub, 2001 májusában pedig ugyanezt a dalt már egy szurkolótól hallottam vissza, amihez hozzátette, hogy egészen új, ő is nemrég hallotta. Ezt a szöveget tehát hamar elfogadta a közösség, szerzője nevét a világhálón sem tették közzé, s az említett drukker sem ismerte.

Az internet további előnye volt a kutatás során, hogy rajta keresztül megfigyelhetők voltak az egyének újító törekvései is. Az egész gyűjteményben egyetlen szöveg található, melynek alkotójáról lehet tudni valamit. Ezt DanDan álnéven jelentette meg szerzője:

Ha vár a pálya,
 S ellenek árja,
 Nyugodtan lépj ki az arénába!

Legyél most harcos,
 Legyél most bátor,
 Neked dalol a Honvéd-tábor!

Mi már ott várunk,
 Melletted állunk,
 S teli torokból kiabálunk!

Ha hajt a szíved,
 Segít az ének,
 Senki sem állíthat meg téged!

Ezúttal szintén az ismeretlenségbe, álnév mögé burkolózik az alkotó, és sejtethetően a szöveg invariáns maradt.

Tehát az egyéniségeknek itt is – mint a hagyományos értelemben vett folklór esetében is – csak az *előadásban* lehet nagyobb szerepük, ily módon válhatnak *személyesen is ismertté* (például előénekesként).

3. Közelebb kerülünk tehát a szurkolás folklór jellegének kérdéséhez, ha az eredet helyett az alkotások életére, a szájhagyományozás törvényszerűségeire, egyén és közösség ebben megnyilvánuló viszonyára helyezzük a hangsúlyt.¹⁸ A szövegek „hagyományozásának” sokféle csatornája létezik az informális alkalmaktól (a szórakozás helyein és idejében: lelátó, kocsmá, baráti társaság egyéb találkozási stb.) a formális lehetőségekig (média, sajtó, világháló, adathordozó, publikáció stb.), de egyértelmű az informális úton való terjedés túlsúlya. A városi folklór értelmezésénél a kutatások sokáig hangsúlyozták, hogy inkább csak reprodukál, azaz a paraszti folklórhoz képest kevésbé képes a változtatásra.¹⁹ Ez fenntartásokkal elmondható a drukker szövegeiről is, de ugyanennyire lényegesek a változatokban testet öltő, tudatos és tudattalan alkotás, affinitás és rombolás folyamatai is.

18 Amit éppen a budapesti iskola hangsúlyozott, l.: Ortutay Gy. 1959; 1965.; Voigt V. szerk. 1974.

19 Például Csisztov, K. V. 1984.

Egyes szövegek variánsai nemcsak a különböző szurkolótáborok repertoárjai között térnek el egymástól, hanem egyazon táboron belül is egy-egy személy másként emlékszik, másként ismeri, vagy szándékosan másként alakítja őket. Ugyanakkor vannak olyan szövegek is, melyeket mindenki szó szerint ugyanúgy ad elő, elsősorban a legnépszerűbb indulók:

Zöld zászló, zöld sasok,
Magasan szárnyaljatok!
És ha segít nekünk a „Hajrá, Fradi!”
A meccset, a meccset a Fradi nyeri!

Az egész világot átutazom
Érted, Újpest, nagy csapatom.
Mindig s mindenhol veletek lesz
A Violák szeretete!

A változatok képződését két körülmény nehezíti meg. Egyrészt a közösségi alkalmakhoz való kötöttség csökkenti a tudatos vagy tudattalan egyéni variálás lehetőségét; másrészt a dalok esetében a rendkívül heterogén eredet (magyarán az eltérő szerkezetű, szótagszámú típusok nagy száma) lényegesen korlátozza az affinitást, a szövegrészek vándorlásának lehetőségét egyik típusból a másikba. Változtatásra azonban még így is, a szövegek szinte bármely részében lehetőség nyílik.

Az alkotó folyamatok legfontosabb mozzanata – amint erről a 2. pontban szó esett – az „eredeti” dal átalakítása, tehát a labdarúgás világán kívül (ritkábban, például a paródiák esetén belül) megismert dallam vagy szöveg felhasználása, újraalkotása. Az így keletkezett alkotások továbbvariálásának számtalan módja lehetséges. Az affinitás folyamatai át- és átszövik a szövegkorpuszt, elsősorban a frázisok dalokba épülésével, sőt, a formuladalok egész műfajcsoportja a jelszavak és dalok affinitásából született.

A variálódás legalapvetőbb és legelterjedtebb módja a csapatok, illetve a játékosok, edzők nevének cserélgéte az aktuális helyzet szerint, például ugyanarra a dallamra:

- a) Magyarország, Magyarország, Magyarország, éjádó!
- b) Hajrá Újpest, Hajrá Újpest, Hajrá Újpest, éjádó!
- c) Hajrá Fradi, Hajrá Fradi, Hajrá Fradi, éjádó!
- d) Ferencváros, Ferencváros, Ferencváros, éjádó!

Több különböző jelszótípus ugyanazt a formát használja föl, például a következő három biztató és egy csúfoló típus:

- a) Mi vagyunk a legnagyobbak, hej, hej!
- b) Ferencváros, Ferencváros, hej, hej!
- c) Az az ETO-s, aki ugrál, hej, hej!
- d) Dondorító lila majmok, hej, hej!

Hosszabb műfajok keretein belül gyakori a jelzők, jelszavak cseréje is, de egész sorok megváltoztatása is előfordul, például a *Yankee Doodle* népdal dallamára:

a) Újpest nyeri ezt a meccset,
Pezsgősüveg durran,
A meccs után megfürdünk majd
Sörhabban és borban!

b) Ma az Újpest győzni fog,
A pezsgősüveg durran,
A meccs után megfürdünk majd
Sörhabban és borban!

A kibővítésnek is számtalan formája figyelhető meg: nemcsak formuladatok alakulnak ki a jelszavakból, hanem rigmusok is (például a *Zöld majmok!* jelszóból *Zöld majmok, / Meghaltok!* rímes forma lesz), illetve esetenként az adott dal szövegéhez hozzátoldanak egy-két sort. Azonos dallamú daloknál olykor két különböző szöveg két-két sorát kontaminálják egymással, amire a leggyakrabban előforduló dallamok (például *Yellow Submarine, John Brown's Body*) esetében lehet példákat találni. Több esetben egy adott dal különböző változataiban a sorokat – általában az első és a második két sort – felcserélték egymással, például

a) Hajrá, gyerünk, Újpest, győzni kell,
A lilák sohasem adhatják fel!
Hajrá, gyerünk, Újpest, itt vagyunk,
És a győzelmetekért szurkolunk!

b) Hajrá, gyerünk, Újpest, itt vagyunk,
És a győzelmetekért szurkolunk!
Hajrá, gyerünk, Újpest, győzni kell,
A lilák sohasem adhatják fel!

A szövegromlás, széténeklés eredményeként sokszor kihagynak egy vagy több sort, esetleg egész versszakot, illetve néhány sor „eredeti” szövege helyett már csak jelszószerű sorokat ismételtetnek, például a *John Brown's Body* dallamára egy „eredeti”, egyébként több szurkolótábor körében ismert szöveg:

a) Élesebb legyél a késnél,
Harcosabb a szenvedésnél!
Mert az egész világ tudja,
A Fradinál nincsen jobb, jobb, jobb!

b) Újra bajnok lesz a Fradi,
Újra bajnok lesz a Fradi,
Újra bajnok lesz a Fradi,
A Fradinál nincsen jobb, jobb, jobb!

A fentiekén kívül az előadók még számtalan apró változtatást végeznek a dalokon, s mindez jól mutatja, mennyire variábilis szövegegyüttesről van szó.²⁰

4. Az aktualizálás, az újat teremtő szájhagyományozás és változtatás az élő folklór bizonyítéka, ugyanakkor a folklór hagyományhoz való kötöttségét szintén fontos kritériumnak szokás tekinteni. Mi tehát tradíció és modernizáció viszonya jelen esetben? A szurkolók szövegei egyfelől a hagyományos folklórhoz képest sokkal gyorsabban változó, a tömegkultúra divatirányzatai által befolyá-

20 Nem térek ki a dallamok módszeres vizsgálatára, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy azok terén talán még gyakoribb a variálódás: a legtöbb szurkoló nem képes és nem is törekszik az adott alkotást mindig ugyanúgy előadni, hiszen énekléskor elsősorban a hangerő növelése a cél.

solt együtttest alkotnak (mint azt a dalok eredetének vizsgálata is jól mutatja, a legtöbb dal a legújabb idők könnyűzenei alkotásait alakítja át), másfelől a könnyűzene alakulásához képest hagyományörzőbbek is, hiszen sok olyan régebbi dalt is énekelnek a szurkolók, melyek eredetijét nem hallgatják, nem éneklük, talán nem is szeretik vagy akár nem is ismerik. Akár a népdalokra és népies műdalokra, akár a több évtizedes múltra visszatekintő könnyűzenei slágerekre is lehet itt gondolni (amint éppen a két legelterjedtebb dallam, a *Yellow Submarine* és a *John Brown's Body* ma is aktívan kollektív változatai is mutatják). A rövidebb műfajok pedig valószínűleg a daloknál is sokkal hosszabb életűek, hiszen a jelszavak legismertebb típusait már a football magyarországi megjelenésekor is skandálhatták. Hozzá kell tenni mindehhez, hogy a változás vizsgálatát bonyolultabbá teszi a rendszerváltás, hiszen ezzel – mint azt az előző fejezetben részleteztem – a szurkolás szövegei is lényegesen átalakultak.

Tehát folklórjelenség-e a szóbeli football-szurkolás? A fentieket összefoglalva: a társadalom különböző osztályaihoz, rétegeihez tartozó drukkerek szövegei a paraszti folklórhoz képest kevésbé homogén, formailag kötöttebb, gyorsabban változó együtttest alkotnak; ugyanakkor az alkotások szerzői ismeretlenek maradnak, csak a közösség által elfogadva, változatok formájában léteznek, döntően szájhagyomány útján terjednek, és a tömegkultúra más jelenségeinél hagyományörzőbbek. Mindezek alapján fenomenológiai értelemben a szurkolás *mai folklór* (a folklór törvényszerűségeit, funkcióit magán hordozó jelenség),²¹ a nemzetközi tömegkultúra „alulról” és „felülről” egyaránt szerveződő része, különböző intézmények, klubok, szurkolói szervezetek által befolyásolt, ám döntően mégis anonim alkotók és közvetítők által éltetett szubkultúra.

Befejezés helyett

A fentiekben bemutatott anyag csak töredéke lehet a szurkolók körében ismert szövegeknek, hiszen bizonyára sok alkotás nem került bele a korpuszba, illetve a megismert szövegeknek még számtalan változatát lehetne összegyűjteni, ami talán egészen más arányokat, eredményeket hozna. Történeti dimenzióit mindenképpen lehetne mélyíteni, szükségszerű volna több idősebb ember tudásának megismerése, illetve írott források mélyebb feltárása. Figyelembe kell venni a szurkolás és a csapatok közötti szópárbajok írott megjelenési formáit, valamint az egyéb vizuális jeleket is, melyek transzparensen, zászlókon, sálakon, öltözéken, testen, falfirkák formájában és egyéb helyeken jelennek meg. Ezen kívül a klubok is kiadnak hangzóanyagokat, melyek ugyan nagyrészt a szurkolók repertoárjától eltérő dalokat tartalmaznak, de itt is vannak kapcsolódási pontok. Kérdéses a különböző csoportok, mint a fanatikusok, ultrák, huligánok és egyszerű szurkolók eltérő tudáskészlete is. Fontos volna a külföldi és hazai drukkerek repertoárjának

21 A mai folklór fogalmának különböző értelmezési lehetőségeiről: Voigt V. 1990. 27.

összevetése. A problémákat tehát hosszan lehetne még sorolni, és a szurkolás egyéb területeiről, tágabb kereteiről még szó sem esett. Ezek nélkül nehéz megválaszolni olyan általánosabb kérdéseket, mint hogy a szövegek – és általában a szurkolás – nyilvánvaló nemzetközisége, illetve nacionalista, rasszista felhangjai milyen viszonyban vannak egymással, milyen szociálpszichológiai tényezők húzódnak meg az agresszív és trágár megnyilvánulások mögött, és mindez mennyiben képezi a drukkerék hétköznapi gondolkodásának részét, s mennyiben járul hozzá identitásuk kialakításához.

Irodalom

Bali János

1998 Szurkolói turizmus – a fradizmus tükrében. In *A turizmus mint kulturális rendszer*. Szerk. Fejős Zoltán. Budapest, 39–53.

Bausinger, Hermann

1989 Párhuzamos különidejűségek. *Ethnographia* C. 24–37.

2004 A néprajzi jelenkorkutatás elvei. In *Korunk és tárgyaink – elmélet és módszer. Fordításgyűjtemény*. Szerk. Fejős Zoltán – Frazon Zsófia. Budapest, 9–17. (MaDok-füzetek 2.)

Csisztov, Kirill V.

1984 Hagyomány és variabilitás. *Ethnographia* XCV. 374–383.

Földesiné Szabó Gyöngyi

1994 *Helyzetkép a lelátóról*. Budapest.

Hadas Miklós – Karády Viktor

1995 Futball és társadalmi identitás. *Replika* 17–18. 89–120.

Hoppe László

1970 *Labdarúgóbajnokságaink 1901–1969*. Budapest.

Küllös Imola

1970 Kísérletek a magyar népköltészet szerelmi dalainak tipologizálására. *Népi Kultúra – Népi Társadalom* IV. 127–146.

Major János – Nagy Béla – Várszegi János

1974 *Zöld-fehérben. Az FTC 75 éve*. Budapest.

Mihancsik Zsófia

1988 *Hajrá MTK? Hungária körút*. Budapest.

Ortutay Gyula

1959 Variáns, invariáns, affinitás. (A szájhagyományozó műveltség törvényszerűségei). *A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi-Történeti Tudományok Osztályának közleményei* IX. 195–238.

1965 A szájhagyományozás törvényszerűségei. *Ethnographia* LXXVI. 3–9.

Rejtő László

1969 *Kilenc klub krónikája*. Budapest.

Szegedi Péter

- 2000 Jobbra át! Adalékok a „keresztény-nemzeti” sportegyesületek debreceni szociogeneziséhez. *Korall* 1. 74–100.
- 2002 „ha a bajonett most nálam volna, keresztülszúrnám!” Futballerőszak a két háború közötti Kelet-Magyarországon. *Korall* 7–8. 155–186.

Vitányi Iván

- 1965 *A könnyű műfaj*. Budapest.

Voigt Vilmos

- 1972a Napjaink néprajza. *Magyar Filozófiai Szemle* XVI. 518–541.
- 1972b *A folklór alkotások elemzése*. Budapest.
- 1987 *Modern folklórisztikai tanulmányok*. Debrecen.
- 1990 *A folklórizmusról*. Debrecen.

Voigt Vilmos szerk.

- 1974 *A százjaghyományozás törvényszerűségei*. Budapest.

A hős élt, él és élni fog

Mítoszteremtés a populáris médiában

*Akárhogy is fáj,
Te is lehetsz sztár!
(Hobo Blues Band)*

Hősök mindig is voltak, vannak és lesznek. Az emberi igény szüli őket, azaz mi magunk teremtjük saját hőseinket. Megőrizték a hősök emlékét az ókori eposzok, a középkori és újkori történeti mondák, legendák. Válhatott hős uralkodókból (a magyar példák közül – a teljesség igénye nélkül – hősként tisztelték/tisztelik Szent Lászlót, Hunyadi Mátyást), politikai vezető tisztséget betöltő személyekből (II. Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos), vitézekből (Toldi Miklós, Kinizsi Pál), a kultúra jeles egyéniségeiből (Petőfi Sándor), szentekből, de akár bűnözőkből is (Rózsa Sándor, Sobri Jóska). Hősöket azonban nemcsak a történelemkönyvek lapjain és a levéltárak emlékei közt kereshetünk, hanem napjaink modern társadalmában is: ők a sztárok. Dolgozatomban kísérletet teszek arra, hogy felvázoljam *a hősök és a sztárok közt meglévő kapcsolatot*, majd egy konkrét esetet, Zámbo Jimmy rejtélyes halálát megvizsgálva, a médiában megjelenő tudósítások alapján bemutassam, miként válhat ma valakiből olyan emblematikus figura, akit rajongótábora (a középkori szentekhez és a mondai hősökhez hasonlóan) szakrális szférába helyez.

Napjaink hősei, a sztárok, és az elmúlt korok hősei szerves kapcsolatban állnak egymással, hiszen ugyanannak a jelenségnek különböző korokra jellemző megnyilvánulási formáival van dolgunk.¹ A jelenség gyökere, hogy az ember úgy érzi: képességei végesek, lehetőségei sorsa megváltoztatására korlátozottak, „nem tudja megvalósítani akaratát, szükségképpen elgondol tehát maga helyett egy Másvalakit, akiben eszményi módon megvan mindaz a jó, amire ő vágyik, és e Másvalakire bízva a feladatot, hogy betöltse a vágy és lehetőség közti mérhetetlen űrt.”² Egy adott kor problémáit viszont csak egy az adott korból származó, rendkívüli képességekkel rendelkező ember tudja megoldani. Minden kornak

- 1 Ezt fenntarthatjuk annak ellenére is, hogy például Sabina Ispas a mesei hősökkel kapcsolatban kijelenti: „valójában nincs dokumentumunk arra nézve, hogy a mese hallgatói hogyan képzelik el a hősöket” Ispas, S. 2003. 192. Megállapítása csak részben tekinthető igaznak, mivel a mesékben felbukkanó karakterek, helyszínek mindig egy adott kor állapotának, viszonyainak egyéni tükröződései, azaz minden kor a saját körülményeit vetíti ki a hősökre, és ennek következtében saját problémái megoldását is várja tőlük. Ezekből a problémákból pedig már következtethetünk arra, hogy hogyan képzeltek el az adott korban élők a hősöket.
- 2 Eco, U. 2002. 50. Umberto Ecónak a vallás létrejöttéről vallott feuerbach-i nézete tökéletesen alkalmazható a hősök iránti igényt tápláló érzelmekre.

megvannak tehát a saját hősei, akiket egy a korra jellemző probléma vagy hiány keltett életre.³

Napjaink populáris kultúrájában ez a probléma legfőképpen az elidegenedés, az elszemélytelenedés, a vallás elvesztése, az értékválság és a létbizonytalanság. Ezek azonban már más jellegűek, mint a korábbiak. Nem lehet őket oly módon megoldani, mint például a betyárok, Robin Hood vagy Jeanne d'Arc, akik a fennálló rendszer igazságtalanságai ellen léptek fel.⁴ Az embereknek arra van szükségük, hogy példát mutassanak nekik: miként lehetnek ők is „valakik”, s milyen lehetőségük van a kitörésre az elszigeteltségből és a nehéz életkörülményekből. Ezeket a mintákat, példákat a modern hősök életútja, cselekedetei jelentik. Ennek következtében konstruálják meg a sztárok személyiségét olyanná, amilyenre egy adott társadalmi rétegnek szüksége van.⁵ Minden társadalmi rétegnek megvannak tehát a maga sztárjai, akik különböző hiányosságokat igyekeznek kompenzálni.⁶ A sztár a rajongó számára azonosulási minta is, továbbá aspirációs modell a mobilitás és a társadalmi életcélok tekintetében.⁷ Általában azt az életformát reprezentálja, amelyre az ember törekszik. A sztárok palettája emiatt sokkal szélesebb körű, mint az egykori hősöké – igaz, a mennyiségi növekedés nem feltétlenül járt együtt az őket körülvevő kultusz intenzitásának növekedésével:

A mai profán Olümposz istenei vonzó modellek ugyan, de nem istenek abban az értelemben, hogy nincs gondviselő, patrónusi hatalmuk, nem lehet imádkozni hozzájuk, nem szállnak le az égből, hogy – dei ex machina – megmentenek, megsegítsenek minket. Ámbár egyikük-másikuk már megközelítette az

- 3 „Az embereknek szükségük van a stabilitásra, keresik azt, és a kultúra kínálhat nekik ilyet bizonyos tekintetben. Az emberek veszteségeik kompenzálására alakították meg életük és kultúrájuk több intézményét. A kompenzáció nem reakció a modernizáció folyamatára, hanem lehetővé teszi a modernizációt, azaz a modernizáció destruktív aspektusait elviselhetővé.” Barna G. 2003. 109.
- 4 A magyar folklórban hősként megjelenő Mátyás király szintén ezeket a társadalmi igazságtalanságokat próbálta meg orvosolni
- 5 A sztárok „létrehozása” nem mellőzi az üzleti okokat sem. A lemezkiadók és a háttérben rejlő üzletemberek a társadalmi igényeket pontosan ismerve teremtenek meg egy-egy sztárt. A sztárrá válás folyamata azonban nem ennyire egyszerű, hiszen pusztán emiatt még nem garantálható az eredmény. Része van benne a befogadó közösségnek, azoknak, akik a tömegkultúrát fogyasztják. Maga a folyamat ennél természetesen sokkal bonyolultabb és összetettebb. Jelen tanulmány keretei közt a további részletekre nem térek ki.
- 6 „Beléjük sűrítenek mindent, ami a mindennapi életben hiányzik az embereknek: gazdagságot, hatalmat, szépséget, tehetséget, gyönyörökkel, izgalommal és égi harmóniával teli, jelentőségteljes életet. Az élet teljességét. Végso fokon még a halál fölött is diadalmaskodó életet.” Hankiss E. 2002. 105.
- 7 Buda Béla megjegyzi, hogy a sztár modellje révén zajlik a nemi szerepek társadalmi változásainak eltanulása az e szerepekhez tartozó kommunikációs modalitásokkal és kulturális szignálokkal együtt. A sztárok továbbá orientációs pontok is az általános társadalmi viszonylatok világában. Viselkedésük az emberi magatartás, szerepmagatartás értékminősítésének támpontja. Buda B. 1994. 101 – 103.

isteni státust. Elvis Presley szentélye, Graceland már rendszeres zarándoklatok szent helye. És az is elgondolkodtató, hogy ma már akkora kereskedés folyik személyes tárgyaikkal, úgymond mágikus erővel rendelkező emléktárgyaikkal, mint annak idején a mártírok maradványaival. De igazi erejük s szerepük abban van, hogy az emberi személyiség diadalát, az élet teljességét, a lét értelmességét s végső fokon a halál legyőzhetőségét sugározzák.⁸

A modern sztárok utóéletükben halandóbbak, mint a hősök vagy a szentek voltak. Általában addig „élnek”, addig táplálják kultuszukat, míg az imádók egy új bálvány felé fordulnak. Vannak természetesen kivételek, akiknek rajongótáborra haláluk után sem apadt (például Elvis Presley, John Lennon, Jim Morrison vagy éppen Zámbó Jimmy). Napjaink hősei már nem királyok, lovagok, katonák, hanem zenészek, színészek, azaz „egyszerű emberek”, akik a többi „egyszerű ember” számára jelenthetnek menedéket. Akik az ő beteljesületlen vágyaikat viszik véghez.⁹ Azok, akikről hallunk, akikről a hírek szólnak, akikkel szabadidőnket töltjük. A folyamat természetesen már korábban elkezdődött:

[...] a XIX–XX. századi népmondákban már az a jellemző, hogy a hős, akinek visszatértét várják, nem király, hanem „csak” szabadságharcos, népvezér, forradalmár stb. [...] s a csodaszerűség is fokozatosan zsugorodik, egyre reálisabbá válik.¹⁰

Érdemes megvizsgálni, hogy a sztárok személye köré épülő „legendárium” mennyire hasonlít a hősök mondáihoz.¹¹ Amint azt Küllös Imola összegezte:

- 8 Hankiss E. 2002. 105. Hankiss művében napjaink sztárjait az ókori görög istenvilághoz hasonlítja, a bulvársajtóban megjelenő, sztárokkal kapcsolatos hírekben az antik mondavilág elemeit mutatja ki.
- 9 Ezek a népi hősök ún. „sűrített társadalmi típusok”, akik minden olyan pozitív tulajdonsággal rendelkeznek, melyek a népi ideális normáknak megfelelnek. E népbarát hősök kizárólag jó, míg ellenfeleik csak kedvezőtlen tulajdonságokkal vannak felruházva. Majdnem mindegyikre jellemző a népszerűség és a szociális igazságtevés. Katona I. 1980. 252. Napjainkra ezek a csak jó tulajdonságokkal rendelkező hősök szinte teljes mértékben eltűntek, ami annak a jele, hogy a kortárs populáris kultúrában az eszményítésnek, a szent szférába emelésnek van egyfajta profán eleme is, mégpedig olyan értelemben, hogy ezek a hősök, bármennyire is felülemelkednek az őket „követő” rajongók „halandó világán”, emberek, és mint ilyenek, hibáznak is. Igaz azonban, hogy olyan erős személyiségjegyekkel rendelkeznek, melyek hatására e hibák megbocsáthatókká válnak, vagy eltörpülnek mellettük. A teljesség igénye nélkül: Zámbó Jimmy például alkoholizált, verte a feleségét, Elvis Presley vagy Jim Morrison drogozott, Lady Diana csalta a férjét. Meg kell említenünk azonban a kivételek közt a 20. századi vallásosság egyik ikonját, Calcuttai Teréz anyát is.
- 10 Magyar Z. 2001. 24.
- 11 A *Néprajzi Lexikon* meghatározása szerint a „népköltészetben élő legendák szentekről, csodákról, ereklyékről szóló történetek, melyeket igaznak tartott a nép. Hőseik a tételes vallásokban szerepet játszó (gyakran történeti valósággal bíró) személyek, de cse-

Eric Hobsbawm, angol történész mindkét monográfiájában arra hívta fel a figyelmet, hogy milyen bámulatosan hasonló a különböző népek és korok banditahőseinek „mítosza”, művészi ábrázolása, legyen az hősenek, ponyvaballada, népmonda, lírai dal, életregény, vagy a szájhagyomány alapján készített filmforgatókönyv. Szerinte a hasonlóságnak két alap oka van: a) A történelmi helyzet és az etnikus-regionális viszonyok hasonlósága [...] b) A „hős” szereppel együtt járó hagyományos közösségi elvárások egyöntetűsége, s ennek következtében a banditák/betyárok viselkedésének hasonlósága a másik ok. [...]”¹²

A helyzet ahhoz hasonlít, amit Hobsbawm leírt a kitalált hagyományokkal kapcsolatban: „újszerű szituációkra adott válaszról van szó, mely régi szituációkra adott válaszok formáit öltik.”¹³ Az új kulturális-társadalmi környezet kihívásaira a kompenzáció egy olyan formáját adaptálják, mely teljes mértékben ősi mintákból építkezik. Ezen emberi igények, vágyak kifejeződésének lehetünk szemtanúi újfajta hagyományozódás keretei között. Működnek emellett a régi hagyományok, gyakorlatok és modellek is, ám a megváltozott feltételek között már nem mindenki számára kellőképpen rugalmasak és alkalmazhatók.¹⁴ Aktuális kontextusba helyezett „hagyományos témákkal” találkozhatunk tehát, melyek a középkori exemplumokhoz hasonlóan fejezik ki a modern társadalom emberének az erőszak, az elidegenedés, a diszkrimináció és az értékvesztés által kiváltott nyugtalanságát.

De mennyiségben, hatásában, a módszerek sokféleségében, az életet átható jelenlétben a mai média mindezekben a hagyományos eszközökön túltesz. A celebrityk a szó szoros értelmében vett olümposzi világát teremtik meg és vetítik az emberek százmilliói elé, mint az élet beteljesülésének (és a halál legyőzésének) modelljeit. Folyik a világ újraravácsolása.¹⁵

A kitalált hagyomány és a sztárkultusz között azonban *különbséget* is felfedezhetünk. Egyrészt utóbbi – habár anyagi szálak is mozgatják – önmagában, mint társadalmi jelenség, nem mesterséges „kreálmány”, hanem az emberi psziché természetes igényeit elégíti ki. Másrészt a sztárkultusz „természetes forrásból”,

lekedeteik, melyekről a legenda beszámol, általában túlnőnek a realitáson. A legenda csak egy vallás keretén belül »igaz«, más valláshoz tartozók már fikciónak tekintik őket. Ugyanakkor példázatok is: azt akarják bizonyítani, hogy a vallás természetfeletti erőt kölcsönözhet a jámboraknak [...] utánzásra méltó élettörténeteket mond el.” Dömötör T. 1980. E definíció alapján úgy gondolom, használhatjuk a sztárokról szóló elbeszélésekre is a *legenda* kifejezést.

12 Küllös I. 1995. 55.

13 „In short, they response to novel situations which take the form of reference to old situations.” Hobsbawm, E. 1985. 2.

14 Hobsbawm, E. 1985. 4.

15 Hankiss E. 2002. 105.

az emberi személyiségből táplálkozik és fakad, s zömmel egyéni keretek közt él.¹⁶ Napjaink sztárjai nem születhetnének meg a mindent átjáró populáris média nélkül. Ez az a színhely, ahol a modern mítoszok, mesék, hősök, követendő értékek születnek. Az audiovizuális rendszer valójában olyan forma, amely a csúcstechnológiákat használja fel az új narratív hálózatok létrehozására:

A kép „narratív elemmé” válik. A hagyományos mesemondás drámai komponense, amely látványos narratív technikaként állt a mesemondó rendelkezésére, hogy a mesélést kifejezővé és vonzóvá tegye, a képernyőn kibontakozó drámai folyamatba épül bele [...] A kép a mesei kifejezés eszközévé változik, amelyben az irodalmi szöveg másodlagos szerepre kényszerül. Elsődlegesen a „kép” beszél [...] A mesélő és hallgató viszonyát felváltja a kép megalkotójának és nézőjének viszonya. Ez az alkotó pedig a képeket azokból a forrásokból alkotja meg, amelyeket ma a világkultúra teljes arzenálja bocsát rendelkezésére.¹⁷

A média napjaink társadalma számára a mesemondó szerepét is betölti. Ennek hátterében az a tény áll, hogy az emberek kortól és nemtől függetlenül szeretik a mesét. Azzal pedig, hogy megszűntek a hagyományos társadalmak mesemondási helyei és alkalmai, megjelent a „meseéhség”. A média mint „elektronikus folklór” ezt a hiányt is kielégíti úgy, hogy közben adaptálja a mesemondás eszközeit is, amint azt Dégh Linda leírta:

A televízió idejétmúlttá, elavulttá teheti a mesét anélkül, hogy minden téren kielégítő pótlékává válna annak, kivéve azt az esetet, ha a televízió kölcsönöz a mesétől, épít arra, épít annak elveire, és újításait is a mese ősi szabályai alapján hozza. Ez a fajta közeledés azonban nem azt jelenti, hogy e kettő teljes mértékben kicserélődne, és a tv lépne a mese helyére, hanem sokkal inkább egyfajta bővülést eredményez [Dégh ez alatt a folklór bővülését érti – P. I.], mely pusztán egy technikai folyamat, amely nincs hatással a *Märchen* lényegi elemeire [...] a folklór korai kutatóinak bizonyára furcsának tűnne, de a televízió vált a folklór bizonyos formáinak – köztük a mesének is – legfőbb terjesztőjévé.¹⁸

A kölcsönzés folyamatának lényege egyrészt az, hogy a népszerű filmek, mesefilmek rengeteg népmesei elemet, motívumot használnak fel, de sokkal inkább az – s ez számunkra a jelentősebb – hogy a hírműsorok, illetve az eseményeket *elmesélő* újságcikkek is népmesei szerkezeteket használnak. Megjelenik

16 A sztárkultusznak is van azonban „szervezett” része – gondoljunk a *fan club*okra, a sztárok honlapjaira, a gracelandi zarándoklatokra.

17 Ispas, S. 2003. 192–193.

18 „To be sure, television might force the tale into obsolescence, without being a satisfactory substitute for it, unless the television borrows from the tale, relies on it, or places its new propositions under the protection of ancient tale conventions. Approximations, however, amount not to substitution but rather to expansion, which is a mere technicality, not affecting the deep substances of *Märchen* [...] it might sound strange to those early theorists of folklore, but television is the main dispenser of certain forms of folklore, including the tale.” Dégh L. 1994. 35–36.

többek között a bipoláris világgép: a cikkek, hírek már két, egymással szemben-álló, jó és rossz fél „küzdelmeiről” szólnak. A jók korunk hősei: a sztárok.¹⁹

Ennek következtében a tömegkommunikációs eszközök és a folklór közt létező kölcsönhatás nem csupán felgyorsítja a folklór átadásának folyamatát, hanem mennyiségi növekedést is eredményez. Megállapíthatjuk, hogy napjainkban a folklór eleddig soha nem tapasztalt növekedésének lehetünk szemtanúi [...] megfigyelhetjük, amint a folklór a „média szárnyain” visszatér, megerősödik úgy, hogy közben a folklór átadásának folyamata sokkal erőteljesebbé, jelentősebbé válik mint valaha, ezzel mintegy alapvető választ nyújtva modern kori társadalmunk problémáira.²⁰

Felmerülhet azonban a kérdés, hogy mindaz, ami a médiából kerül be a hétköznapi világba és megjelenik mindennapjainkban, a gondolkodásban vagy akár a divatban, nevezhető-e egyáltalán folklórnak? Úgy gondolom, hogy amennyiben ott elfogadottá, beágyazottá válik, majd hagyományozódik, mindenképpen a folklór fogalmához kell sorolnunk. Ezek a jelenségek, történetek, sztorik ugyanis már eltérnek az eredeti, hivatalos verziótól, variálódnak, variánsokban élnek tovább, immár a szóbeliség keretei között. A médiában olvasott, látott, hallott hír tehát az első változat – gyakran ennek sincs egyetlen, hivatalos változata – ami folklorizálódhat, azaz a média maga is része a populáris kultúra folklórájának.

Médiaelemzés

Mielőtt belekezdenénk a médiaelemzésbe, érdemes egy pillantást vetnünk az általam kiválasztott sztár, Zámbo Jimmy életéről kialakított narratívák szüzséjére, mely már önmagában is igazolja az eddig leírtakat, azaz a hősök és a sztárok közti szerves kapcsolatot.²¹

19 Természetesen nem minden hírműsorban szerepelnek sztárok.

20 „Thus the »interference« of mass media vehicles not only accelerates the folklore process but also contributes to a numerical growth, indeed a never-before-experienced inflation of folklore [...] our generation is witnessing the return of folklore on the wings of the media, with more vigorous circulation, gaining more significance than ever, emerging as a crucial response to the vicissitudes of life in the modern age.” Dégh L. 1994. 24.

21 Zámbo Imre – művésznéven Jimmy – a magyar pop történetének egyik legsikeresebb, ám egyben legellentmondásosabb alakja volt. Karrierjét bárzenészként kezdte az 1980-as évek elején, majd a jobb megélhetés végett néhány évre az Egyesült Államokba ment „vendéglátózni”. Hazatérte után 1990-ben figyeltek fel rá a lemezkiadók, miután megnyerte az Interpop fesztivált. Ettől kezdve évente adta ki lemezeit, melyek mind többszörös platinalemezökké váltak. Az eladási statisztikák alapján az 1990-es évek legsikeresebb előadója lett. Sikerének oka összetett, ám nagy szerepe volt benne rendkívüli, 4,5 oktávós hangterjedelmének, valamint andalgós-romantikus slágereinek. Zámbo Imre személye körül hatalmas rajongótábor alakult ki, zömmel középkorú és idősebb nők. Már az 1990-es évek elején megjelent neve mellett a *király* jelző használata. A zenei karrier mellett sikeres műsort vezetett egy kereskedelmi tv-adón.

A Zámbó Imre (1958–2001) életéről kialakult elbeszélések főbb motívumai nagyjából a következőképpen foglalható össze: Sokgyermekes család *legkisebb fiaként* látja meg a napvilágot. A gyermekek édesapjukat hamar elveszítik, *szegénységben*, ám annál nagyobb szeretetben nőnek fel. Imre *tehetsége* a zene iránt hamar megmutatkozik. Énekelni kezd, ám *nem talál segítő kezekre*, megértő fülekre, ezért *Amerikába megy* vendéglátózni. Évek múlva *hazatér*, megnyer egy popfesztivált, és egy csapásra ismertté válik hangja miatt. Sorra adja ki lemezeit, melyek mind hatalmas *sikereket aratnak*, vezetik a lemezeladási statisztikákat. Hatalmas rajongótábor alakul ki körötte, népszerűsége rekordokat dönt – s mindezt úgy éri el, hogy a hivatalos szakma jelentős része elutasítóan, lekezelően viszonyul hozzá, az országos rádiók még dalait sem játsszák. Népszerűsége csúcson, *váratlanul, gyanús körülmények közt távozik el az élők sorából*. A rendőrség a nyomozást ittás állapotban elkövetett, véletlen öngyilkosság megállapításával zárja le, ám a sztár rajongóinak egy része ezt nem fogadja el. Sírjához, egykori házához azóta is *zarándokolnak* tisztelői.

A rövid életút felvázolása jól kiemeli a sztár életében megjelenő tipikus „hős-motívumokat”. Úgy gondolom, a népmesei hősökkel való hasonlóságot nem szükséges részletesebben bizonyítani.

Zámbó Jimmy halála után valóságos médiahisztéria lett úrrá az országban. A bulvársajtó és a kereskedelmi televíziók híradásainak központjában az énekes halála állt, a médiaorgánumok egymással versengve közöltek újabb és újabb információkat és feltételezéseket. Témánk szempontjából azért fontos a média elemzése, mivel a kultusz mögött rejlő társadalmi üzenet, lélektani és folklórjelenség a média nyelvén artikulálódott. A Zámbó Jimmy-kultusz gyökereit jelentős részben az írott, valamint az elektronikus média hírközléseiben találhatjuk meg.

A médiatermékek elemzése során a referenciaanyag nagyobb részét, mint a hivatkozásokból is kiderül, a bulvárlapok és a kereskedelmi televíziók hírműsorai szolgáltatják. Ezek a sajtótermékek kezdettől fogva szenzációt láttak az eseményben, melyből hatalmas profitra tehetnek szert. Megjelentek a Zámbó Jimmy-különszámok, fotóalbumok – a fogyasztói kultúra ezen „ereklyéit” természetesen sorozatban közölték, hogy minél több számot adjanak el belőlük – , a címlapokon az elkövetkező két-három hónapban folyamatosan szerepelt újabb

Sikereit úgy érte el, hogy a kereskedelmi rádióadók és a zenei televíziók gyakorlatilag nem sugározták dalait. Halála váratlanul, sikerei csúcson következett be 2001. január 2-án éjjel. A rendőrség közleménye szerint véletlen balesetben hunyt el: főbe lőtte magát. Már a baleset napján több száz rajongó zarándokolt házához. Temetésén több tízezres tömeg kísérte utolsó útjára. Halála után lemezeit rekord mennyiségben adták el, több könyv jelent meg életéről, hotelt, kocsmát, zenei díjat neveztek el róla. Rajongói máig is elzarándokolnak csepei sírjához, valamint a róla elnevezett *Zámbó Jimmy vendéglőbe*. A sikerek ellenére ambivalens megítélésű egyéniség. A hatalmas rajongótábor mellett rengetegen utasították el mind személyét, mind azt az irányvonalat, amelyet a zenei életben képviselt. Már életében viccek születtek külsejéről, számuk a sztár halála után ugrásszerűen megemelkedett.

és újabb Jimmyvel kapcsolatos „szenzáció”. A jelenség háttérében részben az rejlik, hogy ezek a bulvárlapok és kereskedelmi televíziók jelentik a kultuszt tápláló társadalmi csoport számára a legfontosabb információszerzési lehetőséget. Ezt jelzi az a tény is, hogy a nagyobb országos napilapok – *Népszabadság, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap* – tudósítottak ugyan az eseményekről, ám esetükben egyértelműen nem ez volt a legfontosabb hír, nem ez alkotta a címdoldal nagy részét – ha egyáltalán megjelent ott (a *Magyar Nemzet* esetében például nem). Tudósításaik is törekedtek a tárgyilagosságra, az események távolságtartó közlésére, valamint a „felhajtás” mögött rejlő üzleti szándékok megjelenítésére. Ugyanúgy, ahogy a bulvárlapoknál elmondhattuk, hogy azok a kultuszt ápoló rétegnek íródtak, itt is elmondhatjuk, hogy ezek a sajtóorgánumok egy teljesen más olvasói kört akarnak megcélozni, emiatt annyira eltérő hírközlésük jellege.

Úgy gondolom, fölösleges feltennünk a kérdést: van-e a médiának szerepe abban, hogy kialakult a „tömeghisztéria”, hiszen a válasz egyértelmű igen: jelen esetben a média által (is) generált kultusz kialakulásával van dolgunk. Természetesen nem azt állítom, hogy ne alakult volna ki a sajtó közreműködése nélkül is jelentős tömegeket megmozgató profán búcsújárás és gyász hullám, de a médiának generáló, erősítő szerepe volt abban, hogy Zámbo Jimmy alakja köré kultusz épült. A médiát jelen esetben tekinthetjük egyfajta „szócsőnek”, melyen keresztül a rajongókban lejátszódó folyamatok nyilvánosságot kapnak, és ezáltal másokban is felerősítik hasonló érzéseiket.

Első lépésként tekintsük át, hogy Zámbo Imre halála után hogyan változtak a róla szóló híradások az idő múltával.²²

Eleinte a megdöbbentő események pusztá tényközlése volt jellemző a cikkekre, híradásokra. Az összes cikk a „mi történt?” kérdés köré csoportosult. Számunkra ez a fázis azért lehet fontos, mivel az egyes médiumok a halál körülményeit egymástól néha teljesen eltérően jelenítették meg, ami az idő előrehaladtával újabb és újabb variánsok kialakulásához vezetett. Láthatjuk, hogy a mondaképződés egyik feltétele az információhiány, a nem elégséges tudás.²³ Mivel a rendőrség részéről nem történt megfelelő adatszolgáltatás a társadalom felé, így működésbe léphetett az emberi fantázia, és a félinformációkból mindenki azt olvashatta ki, ami a számára leginkább elfogadható volt. Mint fentebb említettem, a társadalomban magában, mintegy „önállóan”, a médiától függetlenül, a halál után azonnal megkezdődött a mondaképződés, ami párhuzamosan haladt a médiában megjelenő variánsok feltűnésével. A két folyamat tehát egymás mellett haladt, egyik erősítette a másikat. Ez a „szakasz” tehát nagyban hozzájárult a halálról szóló történetek egyes változatainak létrejöttéhez.²⁴

22 Buskó T. L. (2001) rövid tanulmánya az énekes haláláról szóló híreket kronológiai sorrendben három csoportba sorolta. Az egyes fázisok híradásai a „mi történt?”, majd a „miért történt?”, végül a „kivel történt?” kérdésekre adnak választ. Dolgozatomban hasonló felosztást alkalmaztam.

23 Bővebben I. Voigt V. 1980.

24 A sztár haláláról szóló variánsokat tanulmányom megfelelő részében ismertetem.

A második „szakaszban” megjelent két nagyon fontos tényező: az *értelemadás a történeteknek*, tehát a „miért történt?” kérdés és a rá adott válaszok, illetve az állandó *beszámoló a kialakuló kultusról*, a hatalmas gyászcikkről. Tehát egyfajta öngerjesztő folyamat lépett életbe. Ezek a cikkek erős hatással voltak a közgondolkodásra. Már maguk a hírek is azt igyekeztek elmélyíteni az emberekben, hogy rendkívüli dolgok játszódtak le társadalmunk érzelmi életében: gyakorlatilag mindenki gyászol.

Az öngerjesztő folyamat nagyon jól megragadható a gyászról szóló híradásokban. Ezzel kapcsolatban a híradások második szakaszában három jelenséget figyelhetünk meg. A sajtó egyrészt mintegy *előrevetíti* a várható tömeges jeleneteket, zárandoklatokat, valamint az általános gyászt:

[...] a nagyközönség is ellátogathat a szórakozóhelyre, amely könnyen lehet, hogy zárandokhellyé válik.²⁵ Jimmy temetésére különjáratok indulnak.²⁶ Helikoptert is bérelt az RTL KLUB.²⁷

Másrészt folyik magának a sztárnak a *megdicsőítése*, azaz olyan jelzők és kifejezések használata, melyek egyértelműen magasabb, szakrális szférába helyezik őt: „rendes ember”, „imádott bálvány”, „megvalósult álmom”, „sztár”, „popkirály”, „legenda”, „király”, „jelenség volt, küldetést teljesített”, „nem volt egy közönséges földi halandó”. Láthatjuk, hogy ezek a minősítések összhangban vannak a dolgozat első részében leírtakkal, miszerint napjaink hősei elsősorban a populáris kultúra fogyasztói számára szolgálnak egyfajta kompenzációs mintaként, azaz az ő álmaikat valósítják meg, „rendes emberként”. Napjaink értékviselkedésében a küldetést teljesítő mintegy mintát ad az olvasók számára, miszerint saját életükben is meg kell találni az értelmet, a küldetést.

Harmadrészt megjelenik a *párhuzamok* keresése. Olyan sztárokat hoznak fel hivatkozási anyagként, akiknek halála után hasonló gyász hullám söpört végig a rajongókon, mintegy *előrevetítve* ezzel a nálunk is várható monumentalitást, általános gyászt. A bulvárlapok leggyakrabban Lady Diana-t,²⁸ John Lennont,

25 *Mai Nap* 2001. 02. 18.

26 *Mai Nap* 2001. 01. 16.

27 *Blikk* 2001. 01. 17.

28 A Lady Diana halála (1997) utáni gyász hullám sok egyéb tekintetben is párhuzamba állítható Zámbo Imréével, sőt számos téren „mintaképül”, referenciaként szolgált annak. Diana hercegnő halála után is néhány órán belül megjelent a gyászoló tömeg mécsesekkel, virágokkal, ajándéktárgyakkal (plüssállatokkal, szívek, rajzok, üzenetek stb.), megjelentek az újságokban a hozzá írott versek, dicsőítések. Temetése és az a körüli események ugyanúgy a média szeme láttára, előre elkészített „forgatókönyv” szerint zajlottak. Fontos ugyanakkor figyelembe vennünk az ún. „ellenpárhuzamokat” is. Például a közelmúltban elhunyt Erzsébet anyakirályné, vagy egyes hírességek – például a Zámbo Imrével közel egy időben elhunyt Sinkovits Imre – temetése körül nem volt megfigyelhető e jelenség. Számunkra pontosan ezen jelenség meglétének, illetve meg nem léteének vizsgálata az érdekes.

Jim Morrisont emlegetik, de előfordul Szécsi Pál, Máté Péter neve is.²⁹ Egy alkalommal, amikor a közelmúltban elhunyt, nemzetközileg ismert popénekes, Falco tragédiájával – mint „referenciaanyaggal” – hasonlítják össze Jimmyét, nemcsak a haláluk utáni történesek közt vonnak párhuzamot, hanem életük közt is – meglehetősen gyermektegy példák kiragadásával:

Falco tragédiája hasonlít a popkirályéhoz. Mindketten értelmetlenül vesztették életüket [...] Falco is az év elején halt meg [...] Továbbá mindketten szerették a nőket, meg kellett küzdeniük a médiákkal és pár évig az Egyesült Államokban éltek.³⁰

Lady Diana, a walesi herceg autóbalesetben elhunyt felesége, a „szívek királynője” – akit a brit és a nemzetközi sajtó már-már valóságos szentként ábrázol és tisztel – analógiájára elterjedt Jimmyre alkalmazva a „szívek királya” titulus használata.

A harmadik szakaszban kerül előtérbe a sztár személye, élete. Elérkeztünk *a teljes életút, életmű mitizálásához*, amikor a *kivételesség* válik értelemszervező erővé. A populáris média megalkotja Zámbo Jimmy legendáját: összegyűjti azokat az információkat – nem feltétlenül hiteleseket –, melyek egyrészt későbbi kivételes karrierjére engednek következtetni, másrészt a személyéhez kapcsolható összes pozitív tulajdonságot: jó barát, családszerető apa, segítőkész, emberi, csodálatos énekes stb., és nem egyszer az extremitásig fokozza ezeket.

A folyamat végső fázisa, amikor már minden, a sztárral kapcsolatba hozható információt abnormálisan eltúloznak. A cikkek hangvétele egyre patetikusabb és giccsesebb. Ekkor kezdődik *a sztár szakralizálása*. Az embereknek már-már az az érzésük támad, hogy egy ilyen, életében rendkívüli ember élete nem érhet véget ennyire „értelmetlen, ügyetlen” módon. A folyamat csúcspontja volt, mikor az újságok címlapjain megjelent egy kép a halott énekes bal karjáról, amelyen egy vágás éktelenkedett. „Természetesen” a szakértők sem tudták egyértelműen megmondani, honnan származhatott, de azt már közölték, hogy dulakodásra utaló elszíneződéseket és karmolásnyomokat találtak. Ez a jelenség megfigyelhető volt több – az újságok által referenciaként felhozott – populáris sztár halálakor is. Lényege, hogy a sztár halála nem lehet „hétköznapi”, azaz nem halhat meg „csak úgy”, ezért mindig találunk valamilyen rejtélyt.³¹ Sokkal kisebb teret szenteltek később annak a hírnek, hogy ezek a vágásnyomok a boncolás közben keletkeztek. A rejtélyes halál motívuma megfigyelhető a mondai hősök jelentős részénél is.

29 „Zseniális, utánozhatatlan. Nem volt és nem lesz soha másik Zámbo Jimmy [...] Mint Szécsi Pál, mint Máté Péter.” *Kacska* 2002. 01. 10.

30 *Mai Nap* 2001. 01. 18.

31 Elvis haláláról született talán a legtöbb monda, köztük az, amely szerint a „király” nem is halt meg, csupán magányra vágyik, elege van a felhajtásból. Rejtélyes Marilyn Monroe, James Dean, Jim Morrison, Jimmy Hendrix, Lady Diana vagy a „politikus sztár”, J. F. K. halála is.

A média viselkedésére mindvégig jellemző volt, hogy hiteles emlékezőként kizárólag a sztártól szélsőségesen függő, az átlagosnál súlyosabban fanatizált rajongókat szólaltatott meg. Családot, akinek lakásában a halál óta éjjel-nappal szólnak Jimmy dalai, és számtalanszor végighallgatták üzenetrögzítőjüket, melyen Jimmy hagyott üzenetet. Férjes asszonyt, aki férjével együtt Jimmybe szerelmes. Nőt, aki lakását szentélyé alakította, és azt mondja, ha onnan kilép, „akkor is mindenhol a rajongásig szeretett arcot látja és mindenhol az ő hangját hallja.”³²

Ezek a megszólított egyének egy rétegekultúrát képviselnek, mégis igen széles társadalmi csoportot voltak képesek közvetve befolyásolni nyilatkozataikkal. A jelenség magyarázata lehet, hogy Zábó Jimmy rajongótábora, a populáris kultúra hordozói³³ azok, akik a társadalmi rétegek közül a leginkább kerültek a tömegkommunikációs eszközök befolyása alá.

Kapitányék ezt a széles társadalmi csoportot „középkultúraként” definiálják. A középkultúra több, markáns jellemvonással rendelkezik. Ezek közül az első az egyértelműség. A legfőbb törekvés az, hogy maga körül áttekinthetőséget teremtsen, mindenféle ellentmondás nélkül. „A jó és a szép legyen szép és jó, a rossz és a csúf legyen rút és rossz.” Azokat az alkotásokat kedvelik, amelyek közérthetőek, kellemesek, világuk jól átlátható. Elvárják, hogy a szórakozás, művészet tárgyai könnyen fogyaszthatók legyenek. Szükségük van továbbá egyfajta idillre is – ahol megtalálható a biztonság, középpontban a család, otthon eszményével, s ahol a rossz jelen van ugyan, de annak erői legyőzhetőek. E kultúra legfontosabbnak tartott értékei a következők: a kemény munka tisztelete, a közönség szolgálata („milyen nagy ember és mégis őt, a közép emberét szolgálja”) és a természetesség („úgy csinál, mint bárki, mint mi magunk”).³⁴

Zábó Jimmy halála után szinte órákon belül megkezdődött *mitikus utóélete*. A *szakralizálás* fogalma alatt itt nem csupán a sztár vallásosságának kiemelését értem, hanem az olyan tulajdonságok hangsúlyozását is, melyek mindenkiben azt az érzést táplálják, hogy Jimmy valóban rendkívüli személyiség volt. Központi helyet foglal el a folyamatban a sztár hitélete mellett az emberi oldal megjelenítése. A *szakralizálás a vallásosság hangsúlyozásával* kezdődött.³⁵

Zenéjével is az Urat akarta hirdetni [...] a vallás a zenéje által olyan otthonokba is bejutott, ahol nem mélyen hisznek Istenben.³⁶ Jimmy és családja húsvétról húsvétra ott ült a templom padjaiban, nem ritkán könnyes szemmel.³⁷

32 www.rtlklubonline.hu 2001. 01. 12.

33 Dolgozatomnak nem célja állást foglalni a populáris kultúra értelmezéséről. A fogalom alatt jelen esetben napjaink „népszerű kultúráját” értem, amely a társadalom széles körében elterjedt és használt.

34 Kapitány Á. – Kapitány G. 2000. 68–69. Ha megvizsgáljuk Zábó Jimmy dalszövegeit, megállapíthatjuk, hogy a fent felsorolt minden kritériumnak megfelelnek.

35 Zábó Imrét görög katolikusnak keresztelték.

36 *Mai Nap* 2001. 01.16.

37 *Mai Nap* 2001. 01.18.

Jimmyvel 1999-ben ismerkedtem meg. Akkor adományozott a templom építésére nagyobb összeget. Lévén mélyen vallásos, ezután is többször találkoztunk.³⁸ Istenfélő volt, szívében nem lakozott bosszú vagy harag.³⁹

Miután meggyőződhattünk az énekes istenhívő voltáról, a szakralizálás folyamatának következő fázisában meggyőződhetünk arról, hogy hite személyiségéből áradt. Ennek egyik megnyilvánulási formája, mint a fentebbi idézetekből láthatuk, hogy „terjesztette a hitet”. Természetesen nem szavakkal, úgymond „hagyományos módon”, hanem zenéjével, mint „popzenei apostol”:

[...] ő azokat szólította meg, akik ritkán vagy egyáltalán nem járnak templomba. Fontos volt számára, hogy felhívja az emberek figyelmét a jóistenre.⁴⁰

A másik megnyilvánulási forma pedig, amikor ez a hit már *csodatévő erővel* is felruházta a sztárt:

Neuhold Sándor saját bevallása szerint Jimmy segítette át a nehéz napokon, a halál küszöbéről hozták vissza dalai. Ugyanis Neuhold Sándor 3 éve komoly gerincműtéten esett át, és a teljes bénulás fenyegette. Az operáció éjszakáján, amikor a család már hazament, Sándor pedig nem tudott elaludni, Jimmy-nőtákat hallgatott. A sztár egyik dala, az *Adj erőt, Istenem* című hitet adott neki.⁴¹

Melicher Ferencné határozottan állítja, hogy ő bizony lábra állt Jimmy dalaitól. Néhány nappal korábban, mielőtt fia megajándékozta volna egy pár kazettával, illetve Jimmy legeslegutolsó koncertjének videójával, még ágyban töltötte az egész napot, s a legnagyobb erőfeszítésbe került akár a konyhába is kibotorkálnia [...] Melicher néni 75 százalékos mozgássérült, már 10 évvel ezelőtt leszázalékolták, s élete legnagyobb álma egy saját rokkantkocsi. Ha Jimmyt hallgatok, jobban érzem magam. Nem esik nehezemre a mozgás. Reggelente, amikor beveszem az orvosságaimat, mindig bekapcsolom a videón ezt a koncertet is [...]⁴²

A vallásosság emlegetése mellett, ám a folyamat részeként megjelennek az emberi tulajdonságok is. Profán és szakrális jelen esetben jól megfér egymás mellett, sőt profán jellemzők nyernek szakrális értelmezést. Jimmy amellet, hogy hívő ember, még példás apa, gyermekszerető, jó barát és jótékony ember is volt, aki sztárrá válása után is megmaradt őszintének, érzőnek és egyszerűnek: „Akit kedvelt, szeretett, azért mindenre képes volt [...] Odaadta volna a nadrágját is annak, akit szeretett.”⁴³

38 *Mai Nap* 2001. 01. 18.

39 *Kacska* 2002. 01. 10.

40 *Story* 2001. 01. 18.

41 *Mai Nap* 2001. 01. 11.

42 *Story* 2001. 03. 29.

43 *Mai Nap* 2001. 01. 20.

A sajtóban néhol megjelenik a sztár halála utáni állapot bemutatása is. Ennek legfontosabb jellemzője, hogy halálával megszűnt az addig fennálló „idill”: „Zárolták Jimmy vagyónát!”⁴⁴ A sajtó ezzel azt a mesei fordulatot próbálja érzékeltetni, mely szerint a „hős” eltávozta után véget ér a családi béke, melynek egyedül ő volt a fenntartója, és teret nyer a viszály, egyedül maradt felesége áldozatul esik a „rossz erőknek”.

Ezután következik, amikor már nemcsak a sztár tulajdonságait, hanem képességeit is az egekig magasztalják:

[...] így született. Ilyen isten adta adottságai voltak [...] soha nem volt hamis, soha nem volt berekedve, még 10 doboz cigarettát után sem [...] felénekeltek az 5 dalt úgy, hogy közben volt vagy 8-10 köhögő-rohama. Én ilyent még nem láttam [...] tökéletes ráérése volt minden zenei stílusra. Azonnal megmondta, hogy ez jó, azért volt jó, mert, sőt ha nem jó, azonnal megmutatta bármilyen hangszereken. Játszott zongorán, gitáron, dobon stb. Jól dobolt [...] Jimmy a világ élvonalában énekelhetett volna, ha nem itt él.⁴⁶ Jimmy jó bunyós lehetett volna [...] nemcsak a zenében, a bokszban is tehetséget mutatott [...] jó érzéke volt a sporthoz, nem csak az ökölvíváshoz, amikor például kispályán fociztak, bebizonyosodott, hogy technikás, gyors.⁴⁷ Elég sokat lőtt is, a kezében volt minden tudomány. Jól célzott.⁴⁸

Mint látható, ahhoz, hogy ezeket az idézeteket is a szakralizáláshoz sorolhassuk, a fogalom értelmezését ki kell tágítanunk. Itt már arról van szó, hogy ez az ember olyan képességekkel rendelkezett, melyekből egyenesen következik, hogy ezek Istentől eredő ajándékok, ami tovább erősíti az eddigi elhangzottakat.

Jimmy „kiválasztottságának” látszatát tovább fokozza, sőt – utólagos megállapításként, értelmezésként – előrevetíti *születésének* szokatlan, a sajtó által *rendkívülinek* titulált volta. A kezdőlapon hozott *Rendkívüli volt Jimmy születése* cím valamiféle egyedi, csodás dolgot sejtet. A cikkből azután megtudhatjuk, hogy a rendkívüli dolog az volt, hogy Jimmy éppen vajúdó édesanyjára a mellette lévő, szintúgy szülni készülő kismama véletlenül rádöntötte a spanyolfalat, annyira szenvedett. Ehhez járul még az, hogy az újszülött Zámbo Imre hangja már ekkor különleges volt. A szülést levezető orvos ugyanis megjegyezte, hogy »Anyuka, de szép hangja van ennek a gyerekeknek!« Úgy látszik, ő már akkor felfedezte benne ezt a kivételes adottságot” – kommentálja az eseményt a cikk.⁴⁹

További rejtélyeket a *halál* kapcsán sorakoztat fel a sajtó. Habár a rendőrségi közlemények kizárják az idegenkezűség lehetőségét, a média és természetesen a

44 RTL Klub Fókusz 2001. 02. 06.

45 Mai Nap 2001. 02. 01.

46 Mai Nap 2001. 01. 20.

47 Mai Nap 2001. 01. 16.

48 Mai Nap 2001. 01. 18.

49 Mai Nap 2001. 01. 18.

rajongótábor mindenáron fenn akarja tartani a rejtélyesség látszatát, hiszen egy hős nem halhat meg csak úgy, egyszerűen. A hősök halála mögött mindig valamilyen árulás, cselszövés rejlik:

Hitetlenkednek a rajongók – „Hülyének néznek minket” – Titkok Jimmy halála körül⁵⁰ Tud valamit? Hívja a Blikket! [...] az eddigi nyilatkozatok, hivatalos közlemények továbbra is egymásnak ellentmondanak vagy egyszerűen értelmezhetetlenek. A Blikk kérdéseire továbbra sincsenek válaszok.⁵¹

Néhány külföldi sztár esetében a legenda kialakulásának legvégső fokozata, amikor elterjed, hogy a valóságban az énekes *nem is halt meg*. A legismertebb példa erre Elvis Presley, valamint az amerikai fekete gettók 1996-ban meggyilkolt zenésze, 2Pac Shakkur. A rajongók ezáltal veszteségüket próbálják meg kompenzálni.

A keresztény analógia e mendemondák kapcsán is folytatható: a rajongók a krisztusi újjászületés ősképét viszik át mindenek felett imádott sztárjukra, hiszen nem akarnak beletörődni, hogy nincs többé, így inkább feltámasztják őt, különben saját identitásuk egy darabjától fosztanának meg.⁵²

Zámbó Jimmy esetében ez a fázis így még nem jelent meg, ám az újjászületésről máris megjelentek a hírek a bulvársajtóban: „Feltámadt Jimmy! Vak kutya alakjában született újjá a király.”⁵³

A misztériumok azonban nem merülnek ki ennyiben. Megjelennek olyan új elemek, mint az *ezotéria* és a *spiritizmus*, melyek a populáris kultúra szekularizálódó világára jellemző új szakrális igények kielégítését szolgálják. Asztrológus szakértők a születése körüli csillagállásból következtetve elemzik a sztár horoszkópját, életútját, próbálják megfejteni tulajdonságait, élete fordulópontjait. Egy asztrológus asszony még azt is megállapítja, hogy Zámbó Jimmy „szerencséje”, hogy meghalt, mert a következő esztendő úgyis borzalmas lett volna számára. Más helyütt⁵⁴ arról számolnak be, hogy egy spiritiszta háromlábú székkel megidézi Zámbó Imre szellemét, és a múlttól faggatja. A szeánsz végére egy békés, senkire nem haragvó, feleségét a síron túl is szerető, gyermekét hiányoló családapa képe rajzolódik ki előttünk.

50 *Blikk* 2001. 01. 17.

51 *Blikk* 2001. 01. 17.

52 Jürgen Mais In: A bálványok alatt dolgoznak. *HVG* 2001. 01.13. 64.

53 Egy gépkocsivezető hűsvét napján hazafelé tartott. Autójában Zámbó Jimmy egy kazettája szólt, miközben éles vonyításra lett figyelmes. Megállt és egy 17 fejszecsapással félig agyonvert kutyát talált. Az eb életét a csodával határos módon sikerült megmenteni, ám a kutya szeme épségét már nem nyerte vissza, megvakult. Azóta egy macska a „vakvezetője”. A vezető és a falujabeliek Zámbó Jimmy dalának tulajdonítják a csodát, s meg vannak győződve arról, hogy 2001 húsvétján Zámbó Imre lelke reinkarnálódott a kutyában. *Kacska* 2002. 01. 10.

54 *Meglepetés* 2002/1.

Miután a média a rajongótáborral karöltve „szentté” avatta Jimmyt,⁵⁵ két feladata maradt. Az egyik, hogy bemutassa, az emberek gyásza őszinte és vallásos, a másik pedig, hogy Jimmynek, a 3. évezred „első könnyűzenei szentjének” utóéletét is szenthez méltóvá tegyék. Általánossá válik az események utólagos átértelmezése, illetve összefüggésekkel felruházása. A gyász tisztaságát, intenzitását, hőfokát, jellegét legjobban a gyászoló tömeggel lehet szemléltetni, a *profán búcsújárókkal*, akik sem pénzt, sem fáradságot nem kímélve *elzarándokolnak* Jimmy házához, illetve a temetésre, hogy méceszt gyűjtsanak, ajándékot vigyenek. Hallunk olyan tatabányai családról, akik 24 karátos arannyal bevont koronát készíttettek 16 db türkizzel és rózsakővel,⁵⁶ míg egy másik rajongó márványtáblába karcolatot készített a sztárról a családnak: „Karcolatba fojtotta bánatát.”⁵⁷

A cikkek arról tudósítanak, hogy Jimmy rajongói órákat áztak-fáztak a hidegben, csak azért, hogy egy pillantást vethessenek a felravatalozott koporsóra. A temetés napjának (2001. január 20.) vallásosságát olyan tettekkel bizonyítják az újságok, melyekre csak igazán vallásos és őszinte gyászt érző emberek képesek. Gyakran jelennek meg imádkozó személyek, akik áldást kérnek Jimmyre, sőt, *hozzá imádkoznak*, mint valóságos szenthez.

[...] az esti órákban egyesek hasznót akartak húzni imádott bálványuk halálából és horribilis összegekért virágot árultak az út szélén. Mint megtudtuk, a próbálkozókat megverték és elkergették.⁵⁸ A tulajdonos balesete ellenére elutazik.⁵⁹ Vasútállomáson éjszakáztak Zámbó Jimmy erdélyi rajongói.⁶⁰

A szent utóélete leglátványosabban az *ereklyekultuszban* nyilvánul meg. A halott sztárhoz kapcsolódó dolgok egyszerre felértékelődnek, megkezdődik az ereklyék gyűjtése. A legjobban ezt a lemezek és könyvek eladási statisztikái jelzik,

55 Lévai Júlia az RTL Klub televíziós csatorna Zámbó Jimmy emlékműsoráról szólva megállapítja, hogy a műsor szerkesztési módja, felépítése alapján egyértelműen „istenné avatták” a halott énekest: „[...] az ő helye van középen, az ő elképzelt alakját »lövi körbe« a műsor a halálához (eltűnéséhez) kapcsolódó, önálló életre kelt tárgyak özönével, és a hatásától szabadulni nem tudó, izolált emberek beszédével, mondhatni imájával. A hely üres, a tér szakrális – mi egyéb is lehet ő, mint isten?” Lévai J. 2001. Úgy gondolom, helyesebb, ha az isten helyett a *szent* kifejezést használjuk. A médiának ugyanis nem az a célja, hogy istent faragjon Zámbó Imréből, hanem sokkal inkább az, hogy életének átértelmezésével, a halála utáni – extrém – reakciók bemutatásával kielégítse az emberekben meglévő hősök utáni vágyat, hőspótlékot adjon egy modern „szent” formájában.

56 Ezek Jimmy horoszkópjának kövei. A korona a temetési menetre készült.

57 *Mai Nap* 2001. 01. 17.

58 *Mai Nap* 2001. 02. 22. A cikkben egy ellentmondást fedezhetünk fel a „[...] hasznót akartak húzni imádott bálványuk halálából” kifejezésben. Ennek is nyilvánvalóan az az oka, hogy míg egyesek ilyenre ragadtatják magukat, addig a tömeg nagy része elutasítja ezt, és valóban szívből gyászol.

59 *Blikk* 2001. 01. 21.

60 *Blikk* 2001. 01. 21

melyeken Jimmy Guinness-rekordot döntött azzal, hogy a MAHASZ⁶¹ eladási lista első 13 helyét egy időben az ő lemezei foglalták el. Nem más ez, mint a kora középkorban gyökerező szent- és ereklyekultusz modern tömegkulturális változata. Megjelennek a hírek arról, hogy a sztár legelszántabb rajongói mekkora összegeket képesek kifizetni egy-egy tárgyért.

Akadtt olyan, aki kétszobás lakását ajánlotta fel a király aláírásával ellátott könyvéért.⁶² Eladó Jimmy dedikált gitárja. Volt már, aki jelentkezett, hogy megvásárolná az énekes nagy értékű Jimmy-1 rendszámú Mercedesét. Páncélszekrényben őrzik a király utolsó aláírását [...] a feleségem azóta nemcsak az aláírást, hanem a tollat is ereklyeként őrzi.⁶³

A tárgyak sorából kiemelkednek azok, melyek a sztár halálához kötődnek, illetve a sztár testrészei:

10 milliót is érhet a gyűjtőknek Jimmy Berettája.⁶⁴ Ellopták Jimmy fejfáját.⁶⁵ Nem tűnt el a hajkorona, csak egy napig tartotta magát a hír.⁶⁶

Lényegüket tekintve ezek a fényképek, albumok, poszterek ugyanazt a funkciót töltik be, mint az ikonok és a szentképek – egyfajta „imádság” tárgyi kellékei. A rajongók számára a sztár zenéjének hallgatása által, a dalokat vele énekelve elérhető az azonosulás a halott bálvánnyal.

Az itt bemutatott jelenségek azt hivatottak igazolni, hogy hősök és sztárok szerves kapcsolatban állnak egymással. Nem gondolom azonban azt, hogy ezek egymás leszármazottai lennének, csupán azt, hogy ugyanannak a jelenségnek különböző korokban jelentkező megnyilvánulásairól van szó. Ez a jelenség a *kompensáció*, azaz az emberek saját esendő mivoltukat igyekeznek ellensúlyozni oly módon, hogy saját vágyaikat kivetítik egy elképzelt személyiségre. Az így keletkező hősök koronként más-más jellemzőkkel bírnak, s emellett társadalmi csoportonként is változhatnak. Terjedelmi okoknál fogva nem tekintettem a tanulmány feladatának a sztárkultusz részletesebb ismertetését, az egyes sztártípusok és a személyük köré épülő profán mondanakör bemutatását, csupán felvilágotlítottam a leglényegesebb momentumokat.

61 Magyar Hanglemezkiadók Szövetsége

62 www.rtlkubonline.hu; utolsó letöltés dátuma: 2001.01.15.

63 *Blikk* 2001. 01.17.

64 *Blikk* 2001. 02.15.

65 *Blikk* 2001. 03.25.

66 *Story* 2001.

Irodalom

Barna Gábor

- 2003 Ritualizálás és kompenzáció. In *Napjaink folklórja. Folclorul azi.* Szerk. Zsigmond Győző. Bukarest, 107–129.

Buda Béla

- 1994 *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.* Budapest.

Buskó Tibor László

- 2001 „Királyi halál” (?), avagy egy médiahistória grammatikája. www.matavnet.hu. (utolsó letöltés dátuma: 2001. november 14.)

Dégh Linda

- 1994 *American Folklore and the Mass Media.* Bloomington.

Dömötör Tekla

- 1980 *Legenda. Magyar Néprajzi Lexikon III.* Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 424–425.

Eco, Umberto

- 2002 *Az új középkor.* Budapest.

György Péter

- 2001 Zámbo Jimmy és kora. *Élet és Irodalom* XLV. 8. szám

Hankiss Elemér

- 2000 Élet és halál a boulevard sajtóban. In *Kérdéses civilizáció.* Szerk. Gombár Csaba. Budapest, 151–212.

- 2002 *Legenda Profana, avagy a világ újraravázsolása.* In „*Jelbeszéd az életünk.*” 2. Szerk. Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor. Budapest, 96–123.

Hobsbawm, Eric

- 1985 Introduction: Inventing Traditions. In *The Invention of Tradition.* Hobsbawm, Eric – Ranger, Terence eds. Cambridge, 1–14.

Ispas, Sabina

- 2003 Szóbeli epika az elektronikus kommunikáció korában. In *Napjaink folklórja. Folclorul azi.* Szerk. Zsigmond Győző. Bukarest, 185–194.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor

- 2000 *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei: kommunikáció, demokrácia, média.* Budapest.

Katona Imre

- 1980 *Parasztágunk történelemszemlélete.* In *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat.* Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály. Budapest, 242–254.

Küllös Imola

- 1995 *Betyárok a folklórban és a valóságban. Betyármondáink nemzetközi és nemzeti vonásai, főbb motivikája.* In *Hősök és hőstípusok a magyar történelmi mondákban.* Szerk. Barna Gábor. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36. 53–70.

Lévai Júlia

- 2001 *Az eltűnt Jimmy nyomában.* *Élet és Irodalom* XLV. 8. szám

Magyar Zoltán

2001 *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói.* Budapest.

Voigt Vilmos

1980 Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelmek paradigmaticus és szintagmaticus tengelye. In *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat.* Szerk. Frank Tibor – Hoppál Mihály. Budapest, 282–289.

Néprajz az információs társadalomban

Tanulmányom a néprajz lehetőségeit és szerepét vizsgálja az információs társadalomban – és az információs társadalom kutatásában. Ennek két fő irányával foglalkozunk: a kulturális örökség digitalizálásából adódó kérdésekkel, valamint a néprajz és az internet kapcsolatának szempontjából főként a folklorisztika tárgykörébe vágó kutatási területek azonosításával.

A kulturális örökség digitalizálása

Az emberiség örök vágya, hogy értékeit felmutassa és megőrizze az utókornak – ez a kultúra egyik legfontosabb feladata. A kultúra megőrzött elemei természetesen nemcsak esztétikai funkciót töltenek be, hanem gyakorlati, elméleti és ideológiai értékük is van. A *digitalizált kulturális örökség*nek ugyanezt a szerepet kell játszania. A tudomány fejlődésével egyre hangsúlyosabb igény jelenik meg a megőrzött értékek rendszerezésére, osztályozására és felhasználására. Minden civilizáció igyekezett megőrkíteni kulturális vívmányait. Mennyiben nyújthat többet a digitalizálás például a kőbe vésésnél, ha – a történetiség aspektusát figyelembe véve – mindkettőt elfogadjuk hatékony megőrzési technikának? A két módszer között természetesen nem csupán technikai különbség van, ennél fontosabb az *interaktivitás* szintjében jelentkező eltérés. Egy digitalizált anyag ugyanis akkor értékes igazán, ha a szövegen „intelligens” műveleteket lehet végrehajtani. A kulturális örökség digitalizálása tehát gyakorlati és elméleti, illetve technikai és szaktudományi jellegű problémákat egyaránt felvet. Legalább két csoport („technikusok” és szaktudósok) együttműködését kívánja meg, s ezek között a hatékony munka érdekében még egy olyan speciálisan képzett csoport közvetítésére is szükség van, melynek tagjai mindkét fél munkáját el tudják végezni – ilyenek lehetnek például a könyvtár-informatikusok és az informatikus muzeológusok. Olyan párbeszédnek kell kialakulnia az együttműködő felek között, melynek során tisztázódik, hogy mit és hogyan kell digitalizálni, mit lehetséges a ráfordított idő és a költségek szempontjából egyaránt hatékonyan elvégezni, és a munka során milyen értékvesztés fogadható el. A megőrzés technikai körülményeiből adódóan ugyanis egyes funkciók elveszhetnek, torzulhatnak vagy veszíthetnek erejükből. A technikai körülmények torzítása alatt nemcsak a digitalizálás során fellépő technológiai problémákat, az adatvesztést értem, hanem a digitalizált anyag elérése során fellépő technikai fogyatékoságo-

kat is. Felléphetnek torzulások szakmai hibák (előkészítetlen, végiggondolatlan, kiegyensúlyozatlan digitalizálási munka) miatt is – ezen a téren a szakma felelőssége és buktatói jóval nagyobbak, mint a technikai kihívások: a szoftver- és hardver-technika jóval kiforrottabb, mint az elméleti alapvetés.

Milyen kultúráról van szó egyáltalán? A hagyományos néprajzi megközelítés szerint a kultúrát népi/populáris kultúrára és az elit kultúrájára szokás felosztani. Értelmeznünk kell a kultúrát időben is: melyik kultúráról beszélünk? S tisztáznunk kell, mi a célunk? A jelen rögzítése a jövő számára? Eddig létrehozott kulturális értékeink megmentése a feledéstől? Ha a magyar kulturális örökség digitalizálásáról beszélünk, akkor a földrajzi meghatározottság okán beleszámít-suk-e ebbe az avar vagy a római kori kulturális emlékeket is? S amennyiben választunk nemleges, felmerül a kérdés: ha ezt elmulasztjuk, akkor ki más fogja megtenni ezt helyettünk? Nem szabad továbbá elfeledkeznünk a magyar kultúrának azon elemeiről sem, amelyek jelenlegi határainkon kívül, számos esetben több száz kilométernyi távolságra lelhetők fel. Mi a helyzet kisebbségeink kulturális örökségével, amely szintén élő kultúránk részét képezi?

Mindezekre a kérdésekre elvi szinten egyöntetű *igen* a válasz: digitalizáljunk mindent, a kultúra minden eleme egyaránt fontos. Ezt a programot végrehajtani viszont lehetetlen, és értelmetlen is lenne, noha a feladat – amióta emberi civilizáció létezik – éppen napjainkban tűnik a legkönnyebben megoldhatónak. A kulturális örökség digitalizálásához óhatatlanul válogatni kell, s ennek megvalósításához teljes kulturális örökségünkben (és mai kultúránkban) *értékkutatásokat* kell indítani. Ezek a kutatások egyúttal a globalizáció hatásvizsgálataihoz is hozzájárulhatnak.

A néprajzi anyag digitális megjelenítésének jellemzői

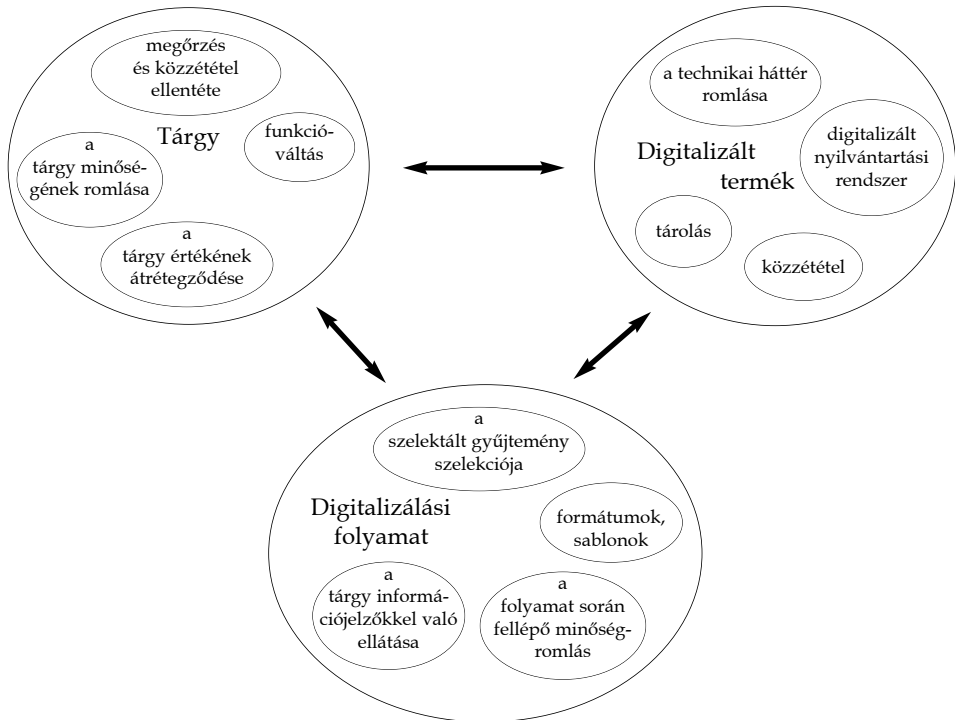
A hagyományos néprajz mindkét ága (a folklór és a tárgyi néprajz) számára egyaránt fontos a *digitális archívumok* létrehozása és azok kihasználása. Az alábbiakban a *digitális múzeumok és adattárak* problématerképét igyekszem felvázolni.

A hagyományos múzeumok feladata a kulturális értékeket vagy más információt hordozó tárgyak gyűjtése, bemutatása és megőrzése, míg a digitális archívumok a tárgyak *által* hordozott információt gyűjtik és tárolják. Digitális adattár – az eleve digitális platformon végbemenő információáramlás médiumainak kivételével – nem jöhet létre a hagyományos gyűjtemények nélkül. A digitális archívum a tárgyi gyűjteményen alapszik, de a digitalizálási művelet során eltávolodik forrásától, a tárgy értékéhez más síkon közelít és új hozzáadott értéket teremt.

A *tárgy*, a *digitalizált tárgy* és a *digitalizálás* folyamata együttesen új, magasabb minőségi szint elérését teszik lehetővé. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy a digitális gyűjtemények feleslegessé teszik a hagyományos gyűjteményeket. A két-féle archívum/múzeum nem cserélhető fel, nem helyettesítheti egyik a másikat. A hagyományos múzeumok szerepe azonban megváltozik: a közzététel, a bemutatás terhei és „káros hatásai” nagyrészt lekerülnek a vállukról és leg-

fontosabb feladatuk a közzétételt, értelmezést megelőzően a gyűjtés, a tárolás, valamint az anyag digitalizálása lesz. Ebben a változásban nem szabad technokrata evolucionizmussal olyan egyirányú folyamatot látnunk, amely a hagyományos múzeumoktól egyértelműen a virtuális archívumok felé halad. A helyzet inkább egy három elemből álló körgyűrűvel illusztrálható (1. ábra), melynek elemei most és a későbbiekben is – bizonyos funkcióváltásokkal – egymást kiegészítve léteznek.

1. ábra. A tárgy, a digitalizált termék és a hordozott információ problématerképe

Az 1. ábra három nagyobb halmazt (tárgy, digitalizálási folyamat, digitalizált termék) mutat be, amelyek olyan részhalmazokat tartalmaznak, melyek sok esetben kapcsolatban állnak más, nagyobb halmazokkal (hasonlóképpen ahhoz, amiként a különböző galaxisok látják egymást). Sőt, csillagrendszerünkben megfigyelhetők azonos problémák szerint rendeződő halmazok is: a minőség romlásának problémaköre megjelenik például a tárgy értékcsökkenésében, de minőségromlás (és egyben értékvesztés) léphet fel a digitalizálási folyamat során is. A digitalizált anyag esetében a technikai háttér folyamatos minőségromlásának, elavulásának lehetünk tanúi.

A *tárggyal* kapcsolatban az alábbi fő problémák jelennek meg:

- a megőrzés és a közzététel ellentétei,
- a tárgy minőségének romlása,
- funkcióváltás,
- a tárgy értékének átrétegződése.

A hagyományos múzeumokban a tárgyak megőrzése és bemutatása között ellentétek feszülnek: a bemutatás, a közzététel az anyag károsodásával járhat, a kiállított értékek megőrzése pedig jelentős költségekkel jár. A gyűjteményekben őrzött anyag java részét egyébként helyhiány miatt közé sem lehet tenni, s nem túlzás, hogy sok gyűjtemény 90 százaléka soha nem kerül a nagyközönség elé. (Ennek sokszor egyéb okai is vannak: nem minden darab felel meg a közzététel követelményeinek, mert nincsen pontosan beazonosítva, nem megfelelő minőségű stb.) A digitalizált gyűjtemény elektronikus úton való közzététele feloldja ezt a feszültséget azáltal, hogy nem magát a gyűjteményt, hanem annak virtuális mását, az általa hordozott információkat mutatja be. A digitalizált gyűjtemények objektumai nem sérülnek a közzététel és a megtekintés során.

A tárgyak múzeumi jelenlétének funkciója módosul: nem maga a tárgy, hanem az általa hordozott érték lesz a legfontosabb. A digitalizálás során ezt az értéket kell mindenképpen átmenteni. Ez esetben az a legnehezebb kérdés, hogy mit nevezünk értéknek, mivel az érték nem azonosítható az információval. Amikor a digitalizálás során bekövetkező értékromlásról esik szó, alapszabály, hogy ennek a bizonyos egyedi értéknek nem szabad elvesznie; az értékromlás az egyedi értékeket nem érintheti. A tárgy értékének megítélése kizárólag a szakemberek feladata lehet. Ha ez az érték elvész, a tárgy a digitalizált archívum fölösleges darabja lesz. Ha érték helyett például „releváns minőségről” beszélünk, akkor a paradoxon abban rejlik, hogy a későbbiekben ma még nem észlelt minőség is relevánssá válhat.

A második halmazhoz a *digitalizálási folyamat* problémái tartoznak:

- a szelektált gyűjtemény szelekciója,
- a folyamat során fellépő minőségromlás,
- a tárgy információjelzőkkel való ellátása,
- a megfelelő formátumok, sablonok alkalmazása.

A *digitalizálás gyakorlatilag egy már szelektált valóság újraszelekciója*, mégpedig bizonyos technikai és költséghatékonysági paraméterek által befolyásolt módon. Ha digitalizálásról beszélünk, rögvest olyan alapvető kérdésekkel találjuk szemben magunkat, hogy mi is a kultúra, mi az örökség, és mi a megőrzésre és felhasználásra szánt anyag. Funkcionalista megközelítéssel a kultúra minden nem genetikusan örökölt információ összességéként, illetve kisebb-nagyobb, szervezett vagy szervezetlen embercsoportok túlélési stratégiájaként értelmezhető. Ez a meghatározás természetesen túlságosan tág ahhoz, hogy dolgozni tudjunk vele.

Kitérő: fogalmi „játékok”

A továbblépéshez jóval szűkebben kell definiálnunk a *kultúra* fogalmát. A digitalizálás munkájának megkönnyítéséhez elsősorban nem elméleti megfontolásokra, hanem sokkal inkább munkafogalomra van szükség. Az ilyen természetű, funkcionális kultúrafogalom adhat eligazítást az érték, a megőrzés és az átadás problémáinak megoldásához.

Nem lenne szerencsés, ha a digitalizálás munkája állami minőségellenőrzés nélkül zajlana, és szükség van jelentős (egyes vélemények szerint teljes) állami költségvállalásra is. A tekintetben, hogy kinek kell elvégeznie a digitalizálás munkáját, mind a szakirodalomban, mind a viták során nagyon különböző álláspontok kerültek felszínre. A klasszikus négyes felosztás szerint ebben a folyamatban a meghatározó szereplők az állam, a civil szféra, az üzleti világ és a tudományos világ. Ezek közül általában az állam és a tudományos szféra szerepe tűnik a legkönnyebben tisztázhatónak, a civil szféra szerepének megítélése szokta bejárni a legnagyobb mélységeket és magasságokat, az üzleti szféra esetében pedig természetesen a költségekre és az elérhető hasznokra esik a hangsúly.

Az állam döntő szerepe miatt a kultúra „munkafogalmának” meghatározása során nemcsak a szaktudományos, hanem a politikai kultúra-értelmezést is figyelembe kell vennünk. Igaz ez Magyarországra is, ahol a néprajztudomány esetenként (kultúr)politikai-ideológiai szerepet (is) játszott; s a gyűjtések eredményeit, egyes esetekben a kutatási eredményeket is bizonyos előfeltevések mentén s elvárásokhoz igazodva szelektálták.

Egyre inkább nyilvánvaló, hogy a sejtelmes, tág és beláthatatlan kultúrafogalom (s az ehhez kapcsolódó kulturális örökség) helyett kirajzolódik a főként két fontos szereplő (állam és tudományos szféra) által megállapított, szelektált és saját céljaira felhasznált kulturális objektumanyag, mely nemcsak előszelektáláson esik át, hanem átesik egy digitalizálási munka-technikai szelektáláson is; és ahol a kulturális objektumhalmaz felhasználása és értékesítése is főként ez a két szereplőt érinti. A megteremtett értéknek sok és nagyon hasznos kimenete lehet (és van) a másik két főbb szereplő számára is, azonban nem ők a folyamat igazi irányítói és haszonélvezői.

A digitalizálási folyamat probléma-halmazai

A digitalizálási folyamat leírása és bizonyos elméleti problémák áttekintése során mindeddig igyekeztünk megkerülni azt a sarkalatos kérdést, hogy mit tekintünk *értéknek*. Ez az a pont, ahol a több mint száz éve intézményesült néprajztudomány egyedi és nélkülözhetetlen módszereket, tapasztalatokat, információkat és jól felkészült kutatókat is adhat a témáról folyó szaktudományos párbeszédhez, valamint a gyakorlati munkához.

Háromféle típusú *digitalizálás*ról beszélhetünk:

- régi, soha nem rögzített anyag digitalizálása;
- már rögzített anyag digitalizálása (a digitalizálás ilyenkor ad valamilyen többletet, vagy hatékonyabban megőrzi az adott anyagot);
- a jelen rögzítése a jövő számára.

A digitalizált „objektumokat” a következő csoportokba sorolhatjuk: szöveg, állókép, mozgókép és hang. Az első lépés többnyire az *objektumok kartotékjainak digitalizálása*. A különböző objektumok különböző technikákat igényelnek. A digitalizálás kifarrottsága, könnyúsége és a digitalizált anyag felhasználhatósága szempontjából egyelőre a *szövegek digitalizálása* áll a legelső helyen. Itt is nagy különbség van azonban a szövegek egyszerű „befotózása” és az elektronikus szerkesztés lehetővé tétele között. Az előbbi megoldás, mely régi, fontos vagy nagy terjedelmű dokumentumok megmentését hatékonyan biztosíthatja, technikai értelemben inkább az állóképek csoportjába tartozik. A nagy terjedelmű, hiteles szövegek szerkesztésére, illetve azok bizonyos részeinek „címezett” hozzáférésére alkalmas speciális szoftverek fejlesztése terén a szinte felmérhetetlen volumenű feladatok megoldása érdekében lendületes szakmai munka indult meg szerte a világon, és Magyarországon is.¹

A *vizuális és audiovizuális kulturális objektumok* esetében a digitalizálási munka nehezebbé válik. Technikailag már a grafikai és a festészeti művek digitalizálása is kiforrottnak tekinthető, ám nincsenek még szabványok arra, hogy például egy-egy múzeum esetében mi fogadható el minőségileg digitalizált és eltárolt anyagnak. Nagy kihívást jelent továbbá az objektumok indexelése, kulcsszavazása is: ha ez nem megfelelő vagy hiányos, akkor a későbbi műveletek – a kutatás, illetve a publikálás – voltaképpen értelmetlenné válnak. A filmek digitalizálásakor a munka első fázisában az eddigiek mellett a tárolókapacitás problémáit kell megoldani, amelyek már a nagy felbontással beszkenelt festmények esetében is felmerülhetnek. Ha a filmet a celluloidon rögzített információk eredeti sűrűségének megőrzésével tároljuk, akkor rendkívül nagy tárolóhelyet foglal el, ha viszont tömörített eljárással tároljuk, akkor kisebb helyet foglal ugyan, de veszít minőségéből és további formálhatóságából. A digitalizálást előkészítő munka egyik fő kérdése tehát az, hogy mennyi információ elvesztését engedhetjük meg. Példának

1 Hadd utaljunk itt a Darányi Sándor által vezetett projekt során létrehozott, az ELTE BTK Folklóre Tanszékével közösen kidolgozott magyar (folklór)szövegelemző szoftver- és adatbázisra. Igen figyelemreméltó kezdeményezés: *A magyarországi boszorkányság forrásainak katalógusa* (<http://www.vmmuzeum.hu/boszorkanyperek/>). Ami a folklórszítika társtudományait illeti: az *ELTE Bölcsészeti Informatika Önálló Program* (<http://magyar-irodalom.elte.hu/>) hálózati kritikai kiadások (Balassi, Zrínyi, József Attila stb.), alapvető tanulmányok, konferencia-anyagok (*Filológia és digitális barbárság; Philology in the Internet Era*), irodalmi adatbázisok, hálózati tankönyvek közzétételével a hálózati szövegkiadás, a szövegfogalom újraértésének példamutató magyar műhelye.

okáért egy szobor digitalizálása különféle szinteken történhet. Ennek a legegyszerűbb módja egy előnézeti és egy hátulnézeti kép elkészítése lehet – ez azonban távol áll a hiteles rögzítéstől. Digitalizált képeiket mindenképpen ki kell egészíteni a tárgyak fizikai jellemzőinek szakszerű leírásával és a történetükre, illetve a velük kapcsolatos szakirodalomra való utalásokkal. Angol kutatók egy ízben egy három méteres féldomborműről – a teljes hitelesség kedvéért – 12 ezer fényképet készítettek, szisztematikusan rögzítve a műalkotás felületének minden egyes négyzetcentiméterét. Teljes kulturális örökségünk digitalizálása azonban semmi esetre sem oldható meg ilyen részletességgel. A hangok digitalizálásánál szintén komoly gondot jelentenek az elektronikusan rögzített fájlok minőségének (vagyis méretének) a kérdései.

A digitalizált objektumokat tartalmazó *adatházis kartotékrendszerének* szintén digitálisnak kell lennie. Egy-egy országos gyűjtemény esetében az eddigi tárgykísérő lapok és leírások digitalizálása, szakszerű „kereshetővé” tétele és *online* megjelenítése önmagában is hosszú évek munkáját igényli majd – természetesen a ráfordítható erőforrások függvényében.

A *digitalizált termékekkel* kapcsolatos problémák:

- a tárolás gondjai,
- a közzététel nehézségei,
- a technikai háttér romlása,
- a digitális rendszer kiépítésének és működtetésének problémái.

A digitalizált termékeket tartalmazó archívumok nem csupán az információk átmentésére szolgálnak. A digitalizált gyűjtemények megteremtése az információs társadalomhoz vezető változások egyik szép példájának tekinthető, ezek ugyanis csak a tárgyra vonatkozólag fontosnak tartott információkat rögzítik. Az információkat hordozó hardver- és szoftver-rendszer „valósága” gyakorlatilag fontos, elvi szempontból azonban lényegtelen. Ennek a gondolatnak a továbbvitelében sokan veszélyt látnak. Olyan kérdések merülnek fel, hogy ha ez a folyamat nagyon messzire jut, akkor talán maga a tárgy már nem is lényeges, és nehéz meghatározni, hogy mi marad fontos. Ez a zszurnalisztikai pánikot tükröző gondolatmenet azonban zsákutcába vezet.

A digitalizált termékek tárolása során fontos feladat az információ megmaradásának biztosítása: gondoskodni kell arról, hogy az anyag a jövőben is bármi-kor elérhető és különféle célokra felhasználható legyen. Így például a Cornell Egyetem munkatársainak a Földközi-tenger térségében végzett kutatásai annyiban úttörő jelentőségűek voltak, hogy ez volt az egyik első szaktudományos kutatási program, melynek eredményeit digitalizálták, ugyanakkor ezek az eredmények ma már gyakorlatilag hozzáférhetetlenek, mert lyukkártyán vannak rögzítve. Senki nem szeretné, ha fáradságos munkájának gyümölcsei legfeljebb csak néhány évtizedig lennének elérhetőek. Az anyagmegmaradás elve mellé fel tehát kell sorakoznia az információ-megmaradás elvének is.

További kérdéseket vet fel a tárolt anyag nyilvántartására szolgáló *elektronikus kartotékrendszer* kiépítése. A hagyományos archívumok általában nem törekedtek

olyan kartotékrendszer létrehozására, melyet mindenki kezelni tud, bár az olyan bonyolult könyvtári nyilvántartás sem volt gyakori, mint amelyet Umberto Eco ír le *A rózsza nevében*. A digitális archívumokban viszont a keresés – a könyvtárakkal és a múzeumokkal ellentétben – nem a gyűjtemények kezelőinek, hanem a látogatóknak a feladata, s éppen ezért rendkívül fontos jól áttekinthető és könnyen kezelhető adatbázisok létrehozása. Az objektumok pontos azonosításának követelménye szabja meg a rendszer logikáját – így kerülhet előtérbe a szaktudományos képesítésű és emellett informatikai ismeretekkel is rendelkező néprajzos munkatársak szerepe.

Új néprajzos-muzeológus feladatkör

A néprajzi szakemberek számára a digitális archívumok létrehozása és fenntartása új feladatokat jelölhet ki, melyek korántsem merülnek ki a számítógépek és az internet használatának elsajátításában, ami ma már szinte mindenki által teljesítendő alapkövetelménynek számít. Az információs társadalomban magától értetődő módon feltételezhető ezeknek az alapkészségeknek a megléte, és – csakúgy, mint régen az izomerő – az a fontos, hogy mire és hogyan használjuk fel ezeket. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a digitalizálás munkáját a néprajzos és a számítógépes szakembereknek együttesen kell elvégezniük. Magasabb szintű informatikai szakértelmet a technikai háttér (a szerverek, a felhasznált szoftverek, a hálózati kapcsolódások, valamint az *input* és *output* eszközök) kiépítése igényel. Ennek a háttérnek a minőségi jellemzőiről sokat lehet vitatkozni – saját tapasztalataim szerint több digitalizálási pályázat kidolgozása során a konkrétumok megfogalmazásának nehézségei jelentették a legnagyobb gondot. A háttér kiépítése után azonban megéri a fáradságot a néprajzosok „kiképezése” az érdemi munka elvégzésére, hogy a folyamatot teljes egészében átláthassák. A jövő néprajzos szakembereinek tisztában kell lenniük a digitalizálási munka problémáival és lehetőségeivel, el kell igazodniuk a szelekciót, a minőséget és az információk visszakereshetőségét befolyásoló technikai kérdésekben is, s a digitalizált termékekben rejlő lehetőségek minél teljesebb mértékű kiaknázására is képesnek kell lenniük. E kettős feladat professzionális színvonalú megoldásához digitalizáló és digitalizált anyaggal dolgozó néprajzos kutatókra van szükség. Az új képességekkel és készségekkel rendelkező szakemberek képzése már régóta fontos téma a néprajzi szakmai diskurzusban, azonban a megfelelő számú korszerűen képzett szakember munkába állására – különféle okok miatt – még várunk kell.

A digitális kulturális örökség megosztása

Kézenfekvő, hogy digitalizált formában feldolgozott kulturális örökségünket érdemes másokkal is megosztani az interneten keresztül. Az internet közvetítő csatornáin megvalósítható a digitalizált anyag felvázolt funkcióinak egyik legfonto-

sabbika, a nemzeti határokon keresztül kifelé és befelé történő *értékközvetítés*. Az ezzel kapcsolatos problémák is a fogalmak pontatlanságánál és az ebből adódó zavaroknál kezdődnek, a digitalizált anyag minőségével kapcsolatos értékítéleteknél folytatódnak, s végül sorra kell vennünk a kulturális örökség valamely szegmentumához tartozó anyagok digitális feldolgozottsági szintjének megítélésével kapcsolatos problémákat is.

Háromféle módon közelíthetünk a kulturális örökség megjelenéséhez az interneten:

- 1) a kulturális örökség felől (irodalom, képzőművészet, építészet, zene stb.);
- 2) területi megoszlás szerint (a Magyarországon élő szerzők magyar nyelvű, az országban élő kisebbségek magyar vagy vegyes nyelvű, továbbá a határainkon kívül élő magyarok magyar nyelvű anyagai, valamint a külföldi szerzők magyarokról szóló, idegen nyelven írt szövegei és azok fordításai); és
- 3) a digitalizáltság szintje alapján.

Az utóbbi szempontból további megkülönböztetést tehetünk bizonyos szintek között. *Első szint*: teljesen digitalizált anyagok, amelyeknek valamennyi eleme megtalálható digitálisan,² jó minőségben; valamilyen módon kereshető, adatbázisként kezelhető, nyomtatható, interneten keresztül elérhető és letölthető. *Második szint*: a teljes anyag jó minőségben digitalizált, de nem kellőképpen rendszerezett, vagy nem kereshető, esetleg nem kezelhető adatbázisként, vagy csak nehézkesen érhető el az interneten. *Harmadik szint*: az anyag csak részlegesen elérhető, de legalább 60 százaléka digitalizált, a többi részére pedig legalább utalás történik, és az interneten keresztül rálátásunk lehet a teljes képre. *Negyedik szint*: nincs, vagy csak nyomokban (kb. 10 százalékban) áll rendelkezésre digitalizált anyag, az interneten keresztül csak tudomást szerezhetünk róla, vagy annak csak rövid leírását kaphatjuk meg.

Az *online* elérhető magyar kulturális anyag felmérése folyamatban van: az egy kézen megszámlálható jó megoldások mellett sajnos többnyire csak szórványos, véletlenszerűen létrehozott és erős forrás-kritikával kezelendő anyagokkal találkozunk. Ez a helyzet azonban viszonylag gyorsan megváltoztatható.

Az információs írástudás

Az információs társadalom szakirodalmában és a közéletben egyaránt számos új írástudás-fogalommal találkozunk: információs írástudás (*information literacy*), digitális írástudás (*digital information literacy*), számítógépes írástudás (*computer literacy*), hálózati írástudás (*network literacy*). Ez az írástudás mindig viszonylagos, és különböző időszakokban más és más jelentéssel bír. A tudás megléte és hiánya

2 Például egy költő összes alkotása szövegfájlokban, vagy egy tájegység minden néptánca video- és hangformátumban.

között nem éles határvonal húzódik, hanem széles átmeneti sáv terpeszkedik. A professzionális tudás a számítógép-kezelési ismereteken túl feltételezi az értelmezés, a kiválasztás, a keresés, az adatkezelés, az információ-szervezés és az új elemek hozzáadásával kialakuló értéklánc minden egyes láncszemének meglétét is. A *számítógépes írástudás* kifejezés alatt elsősorban azoknak a készségeknek az együttesét szokás érteni, amelyek a szövegszerkesztő, adatbázis-kezelő, táblázatkezelő és más alkalmazói szoftverek használatához szükségesek, s ezért ebben a kifejezésben az információ-technológiai elemek túlságosan domináns szerephez jutnak.³ A *digitális írástudás* fogalmához szorosan kapcsolódnak a hálózati kapcsolatok megteremtésére, illetve a multimediális prezentációk és a hipertext létrehozására alkalmas készségek. Az *információs írástudás* a technológiai eszközök által közvetített tartalomra is kiterjed.

Az információs írástudás döntő szerepet játszik a digitális kultúra, a digitális kulturális örökség megteremtésében és elérésében, valamint az internet hatékony felhasználásában. Az információs írástudás készség-csoportjának körülhatárolása, szintjeinek kitapintása és az ezzel felvérteződő társadalmi rétegek kutatása egyaránt fontos feladatot jelent.⁴

A néprajz és az internet

Az internet a néprajz számára messze több egyszerű értékközvetítő közegnél. Néprajzi jellegű értékeink megjelenítése az interneten jelenthet célt és eszközt egyaránt: olyan eszközt biztosít, amely segítheti a kutatók munkáját is, de főként arra szolgál, hogy ezeket az értékeket – virtuális kiállítások, multimediális bemutatók segítségével – megjeleníthesse a nagyközönség és a szakma előtt. Az internet a néprajz számára ugyanakkor igen érdekes kutatási területet is nyújt. Az alábbiakban nagyon röviden megvizsgáljuk az érem mindkét oldalát, csak kulcsszavakkal jelezve a „forró pontokat”, amelyek mögött teljes kutatási irányok és új kihívások rajzolódnak ki.

Az internet mint eszköz

Ha eszközként tekintünk rá, az internet a néprajz szempontjából (is) alkalmas: az eddigi és kurrens kutatási eredmények közzétételére (a szakmai publikációk mellett ide tartoznak a virtuális kiállítások és multimediális bemutatók); a kutatás minőségének és hatékonyságának növelésére (*online* adattárak, honlapok, levele-

3 Ong, W. J. 1982; Levine, K. 1987; Blake, V. P. – Tjomas, R. 1990; Bawden, D. 2001.

4 Ez a magyar információs társadalom fejlesztésének stratégiájában is tükröződik. A Magyar Információs Társadalom Stratégia teljes szövege, aldokumentumai, segédanyagai, társadalmi vitája elérhető: http://www.itktb.hu/engine.aspx?page=MITSkedzo_hun

zólisták, *online* csoportmunka, közvetlen információcsere);⁵ továbbá – megfelelő kritikával – forrásmegosztásra.

A korábbi eredmények megjelenítése nemcsak közvetett módon (a kiállító-sokon és bemutatókon keresztül), hanem közvetlenül is fontos szerepet játszik. Ahhoz, hogy a kutatók minél szélesebb köre felhasználhassa az eredményeket, szükség van a *néprajzi szakirodalom* (teljes szövegek, bibliográfiák) digitalizálására – ezt megkönnyíti, hogy sok szöveg esetében már nem kell fizetni jogdíjakat, amelyek általában a digitalizálás legnagyobb költségtényezői közé tartoznak. A friss hazai szellemi termékeket vagy legalábbis a kutatási eredményeket és a vizsgálatok összefoglaló értékeléseit – ugyancsak a fenti okok miatt – szintén érdemes *online* megjelentetni valamelyik világnyelven is, hiszen az *online* hozzáférés felgyorsítja és kibővíti a tudományos párbeszédet.⁶

Az internet mint tárgy

Ha célként vizsgáljuk, az internet néprajzi szempontból (is) lehet ígéretes kutatási terület. Az új kommunikációs csatorna működésének és használatának vizsgálatában nagy lehetőségek rejlenek. A folklorisztikában jól kidolgozott módszerek állnak rendelkezésre a szövegelemzéshez és a szövegek utóéletének longitudinális vizsgálataihoz, továbbá a kontextuselemzéshez is. Ezek kiforrott tudományos részdiszciplínákat képviselnek, melyeknek megjelenése hiánypótló lehet, elmaradásuk viszont értékvesztést jelent az internetről szóló tudományos párbeszédben. Előttünk áll egy új, izgalmas kutatási cél, olyan környezetben, ahol minden forrásanyag természetszerűen digitális szövegalapú formában, könnyen vizsgálhatóan jön létre. Hol vannak a speciálisan a magyar nyelvre és a magyar betűkészletre kifejlesztett professzionális szöveg- és variáns-elemző szoftverek? Hol vannak az ezeket kihasználni képes kutatók?

Kulcsszavak: írásbeliség és szóbeliség.⁷ Kutatási témák lehetnek ezek egyes altémái, például a szövegtípusok e-mailen keresztül való terjedése, a levelezési kultúra, az *online* és *offline* közösségek élete, a „mi és ők” tudat megnyilvánulásai, valamint az önszabályozás, a cenzúra jelenléte és a negatív hálózati jelenségek

5 Miért nincsen például a néprajztudománynak saját hírlevele, mint pl. a könyvtáros szakmának? L. a KIT (*Könyvtár Információ Társadalom*: heti hírlevél információs és könyvtári szakemberek számára) hírlevelét és *online* archívumát: <http://www.gmconsulting.hu/inf/kit/index.html>.

6 Erről lásd Hernád István 1990-ben megjelent írását a *scholarly skywriting* jelentőségéről: „A tudományos kommunikáció egész folyamata jelenleg olyan forradalmon megy át, melyet csak a könyvnyomtatás föltalálása által kiváltothoz hasonlíthatunk. Az elektronikus hálózatoknak a tudományos publikáció területén adódó lehetséges szerepe messze túlmegegy azon, hogy elektronikus folyóiratok elektronikus keresést megengedő archívumait szolgáltassa.” Harnad, S. 1990. 343.

7 Tóth I. Gy. 1996; Nyíri K. – Szécsi G. 1998; Cavallo, G. – Chartier, R. 2000; Nyíri K. 2001b.

jogi előírások, illetve a *netiquette* útján történő szabályozása. Forrásgyűjtő területként szinte bármilyen témában nemcsak az *online* elérhető hihetetlen mennyiségű adat felhasználására gondolhatunk, hanem arra is, hogy az interneten olyan új műfajok, szerkezetek és tartalmak jelennek meg, melyeknek eredete és motívumai is érdekesek lehetnek a folklorisztika számára. E műfajok legtöbbször nem a semmiből bukkannak elő, hanem korábbi elemek módosulásai. Eredetük és eddigi útjuk felvázolása hiánypótló lenne, hiszen az internet-kutatásokból leginkább a történetiség szempontjának érvényesítése és az előzmények keresése hiányzik.

Fontos kutatási terület lehet az írásbeliség közelítése a szóbeliséghez az internet digitális közegében. Az írásbeliség és a szóbeliség között soha nem volt ilyen keskeny a határvonal: a különféle fórumokon, csevegő-szobákban és levelezőlistákon folyó párbeszéd egyszerre hordja magán az írásbeliség és a szóbeliség jegeit is.

Ám a világháló nemcsak a folklorisztika számára kínál kutatási területet, hiszen az informatikai kultúra megtestesül magában a hardverben, amelynek külön kultusza van, és gyűjtési irányzatai is megfigyelhetők (például egérpadgyűjtő mozgalom, design-kutatás, régi számítógépek gyűjtése). S már körvonalazódik a következő hullám (vagy már itt is van?): a mobil internet, és felhasználásának legfontosabb eszköze, a mobiltelefon – a maga tárgyi és szociokulturális jellemzőivel együtt.⁸

Irodalom

Bawden, Daniel

2001 Information and digital literacies: a review of concepts. *Journal of Documentation* LVII. 2. 218–259.

Blake, Virgil P. – Tjoumas, Renee (eds.)

1990 *Information Literacies for the Twenty-First Century*. Boston.

Cavallo, Guiglelmo – Chartier, Roger

2000 *Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*. Budapest.

Harnad, Stevan [Hernád István]

1990 Scholarly skywriting and the prepublication continuum of scientific inquiry. *Psychological Science* 1. 342–343.

Levine, Kenneth

1987 *The social context of literacy*. London–New York.

Nyíri Kristóf (szerk.)

2001a *Mobil információs társadalom. Tanulmányok*. Budapest.

2001b *A 21. századi kommunikáció új útjai. Tanulmányok*. Budapest.

2002 *Mobilközösség – mobilmegismerés*. Budapest.

8 Nyíri K. 2001a; 2002. L. még e tanulmánykötet ilyen tárgyú írásait!

Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.)

1998 *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Budapest.

Ong, Walter J.

1982 *Orality and literacy: the technologizing of the world.* [S. n.]

Tóth István György

1996 *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon.* Budapest.

Nincs új a net alatt

Antiproverbiumok az interneten

1. A közmondások elferdítése nem új, és nem is ismeretlen jelenség. Az *antiproverbium* elnevezés Wolfgang Mieder¹ – a műfaj legjelentősebb gyűjtője és kutatója – *Antispruchwort*² és *anti-proverb*³ terminusának magyar megfelelője.⁴ Mieder meghatározásában az *antiproverbium* általános megjelölése azoknak a szövegeknek, melyek a hagyományos proverbiumokat innovatív módon átalakítják vagy reagálnak rájuk.⁵ E dolgot is ilyen értelemben használja az elnevezést. A 18. század nagy gondolkodói (Kant, Goethe, Schiller és mások) ugyanolyan szívesen alkottak antiproverbiumokat, mint a mai aforizmagyártók.⁶ A népnyelvben szintén jelentős hagyománya van a közmondások kiforgatásának (elsősorban toldással) – s napjainkban ez széles körben elterjedté vált.

Ugyanerre a jelenségre vonatkozóan egyes magyar szerzőknél az alábbi megnevezések szerepelnek: *közmondás-paródia*,⁷ *elferdített közmondás*,⁸ *ferdített közmondás*,⁹ *szólástorzítás*,¹⁰ *szokásmondás-közhely*,¹¹ *kvázi-közmondás*,¹² *közmondás-perzsziflázs*.¹³ A magyar kutatásban elsősorban nyelvészek – Nagy Ferenc,¹⁴ Herná-

1 Részletes bibliográfiáját l. Mieder, W. 1998. 246–254.; Mieder, W. – Tóthné Litovkina, A. 1999. 388–392.

2 Vö. Mieder, W. 1985 [1982].

3 Vö. Mieder, W. – Tóthné Litovkina, A. 1999.

4 Vö. Voigt V. 1998. 330.; Litovkina A. – Mieder, W. 2005.; Vargha K. 2004.

5 Mieder, W. 1989b. 3.: „a general description of such innovative alterations of and reactions to traditional proverbs”

6 Mieder, W. 1998. V.

7 Dömötör Á. 1989.

8 Szathmári I. 1996.

9 Barta Péter egy konferencián beszélt a francia ferdített közmondásokról: *A közmondásvegyületek helye a francia ferdített közmondásokban* (előadás). Elhangzott az ELTE BTK Általános és Alkalmazott Nyelvi Tanszékének konferenciáján (*Szintagmatikus és asszociatív viszonyok a nyelvben*), 2003. október 27-én.

10 Berencsi E. 1996.

11 Hernádi M. 1985.

12 Lendvai E. 2001.

13 Forgács E. 1997.

14 Nagy F. 1968. 19.

di Miklós,¹⁵ Hadrovics László,¹⁶ Szathmári István,¹⁷ Forgács Erzsébet,¹⁸ Lendvai Endre,¹⁹ Tóthné Litovkina Anna²⁰ – érintik ezt a műfajt. A magyar folklorisztikában Szemerkenyi Ágnes a közmondások használatának bemutatása során tér ki a *másodlagos használatra*, melynek során a szöveg megváltoztatása, kifordítása is előfordul – a szépirodalomban, az újságcímekben és a hirdetésekben.²¹ Dömötör Ákos a *közmondás-paródiák* tipológiáját adja,²² valamint egyes proverbszövegek történetének, változatainak ismertetése során fordításokat is közöl.²³ Az általa közölt típusok: (1) *módosulás* (a közmondás egyik szavában történt hangváltozás vagy hangváltoztatás); (2) *felcserélés* (egy-egy szó cserél helyet a közmondáson belül); (3) *kicserélés* (a közmondás egyik szava helyébe teljesen új szó vagy kifejezés kerül); (4) *kihagyás* (a közmondás egyik szava marad el); (5) *kiegészítés* (a közmondás egy szóval bővül); (6) *átalakítás* (a közmondás egy részének teljes megváltoztatása); (7) *keveredés* (két közmondás tudatos elegyítése).²⁴

Elferdített közmondásokból, vagyis *antiproverbiumokból* több gyűjtemény is napvilágot látott már, elsőként német anyagból 1982-ben.²⁵ Az angol nyelvű, amerikai anyagból 1999-ben jelent meg az első önálló kötetnyi válogatás.²⁶ Lendvai Endre egy orosz gyűjteményről is említést tesz.²⁷ Az első magyar gyűjtemény egy szakdolgozat részeként olvasható.²⁸

2. Napjainkban nagy számban fordulnak elő elferdített közmondások a hétköznapi beszédben, elsősorban az ifjúsági nyelvben, a szlengben, az abszurd humorban, a falfirkákban (graffiti), a médiában, ezen belül újságokban (elsősorban címekben) és hirdetésekben, a szépirodalomban, valamint az interneten. Az egyes szövegek rendszerint alkalmoszerűek, csak ritkán fordulnak elő több forrásban²⁹

15 Hernádi M. 1985. 16 – 17.

16 Hadrovics L. 1995. 258 – 259.

17 Szathmári I. 1996. 461.

18 Forgács E. 1997.

19 Lendvai E. 2001.

20 Litovkina A. – Mieder, W. 2005.

21 Szemerkenyi Á. 1994.

22 Dömötör Á. 1989.

23 Dömötör Á. 1992a; 1992b; 1994.

24 Dömötör Á. 1989.

25 Mieder, W. 1982. A gyűjteményt már 1983-ban újra kiadták, majd 1985-ben két kötetre, 1989-ben már három kötetre bővítve (Mieder, W. 1985, 1989a.). Újabb gyűjtemény: Mieder, W. 1998.

26 Mieder, W. – Tóthné Litovkina, A. 1999.

27 Beljanin, V. – Butenko, I.: *Živaya reč'. Slovar' razgovornyh vyraženij*. 1994.; idézi Lendvai E. 2001.

28 Vargha K. 2004. 113 – 178.

29 Pl. *Ajándék lónak híg a leve*. (Timár Gy. é. n. 132.; Hernádi M. 1985. 35.; Dömötör Á. 1989. 128.; móka 2001: #2786.)

vagy több változatban.³⁰ Számos különböző ferdítési módot ismerünk,³¹ formailag ezek az egy betűs változtatásoktól egészen az olyan mértékű átalakításig terjednek, amikor az eredeti proverbiumnak csak egyetlen szava vagy mindössze a mondatszerkezete marad meg.³² Ugyanakkor elengedhetetlen, hogy az eredeti felismerhető legyen, hiszen a paródia csak így érthető.

3. 2001-ben kezdtem antiproverbiumokat gyűjteni egy szemináriumi dolgozathoz, Küllös Imola biztatására. Eddig több mint 1000 példát gyűjtöttem össze, elsősorban 1980 és 2004 között keletkezett forrásokból.³³ E dolgozatban az antiproverbiumok internetes előfordulásait vizsgálom, minthogy az internet volt gyűjteményem legtöbb szövegének, a nagyobb összefüggő szövegcsoportok többségének forrása. Az ezeket tartalmazó fórumokat mutatom be, ezen belül egy fórumot részletesen elemzek, és közlöm a rajta található 130 antiproverbiumot.

A lehetséges források közül az internet azzal emelkedik ki, hogy olyan közeget biztosít, ahol az antiproverbiumoknak nagyobb, sokszerzős, összefüggő tömbjei keletkezhetnek és maradhatnak fenn. Másrészt a közmondás-ferdítés műfajához jól illik és szorosan kötődik ez a nagyon jellemzően mai médium. A magyar nyelvű interneten belül is különböző típusú források találhatók meg: több fórum, egy levelezőlista, néhány nyelvészeti tanulmány és szakdolgozat, amelyekben a diáknyelv, illetve az abszurd humor nyelvezetét illusztrálандó közölnek ilyen szövegeket.³⁴ Emellett előfordulnak antiproverbiumok személyes honlapokon is, humoros „közmondások”, aforizmák, más ferdítések között.³⁵ Az antiproverbiumokra irányuló vizsgálatnak a chat-szobák és e-mailek elemzése is részét képezhetné. Meg kell jegyezni azt is, hogy az interneten csak a nagyobb összefüggő szövegcsoportokra könnyű rákeresni, az elszórt adatok összegyűjtése éppen olyan nehéz, mint a szóbeli gyűjtés során. Az internet mint forrás további nehézségeket támasztó sajátossága, hogy egy-egy oldal tartalmát, helyet változtathat, vagy akár meg is szűnhet, így egyes adatoknak nyoma vesztet.

4. Nemcsak antiproverbiumokat találhatunk nagy számban az interneten, arról is olvashatunk egy népszerű internetes újságban, hogy miért „szükséges” a közmondások, szólások ferdítése, modernizálása: „Felgyorsult világunkban (vajon ki írta le ezt a szókapcsolatot először?) sok minden felett átsiklunk. A nagy rohanásban nem vesszük észre, hogy nyelvünk ékszereit belepi a por: közmondá-

30 Pl. *Hazug embert előbb utoléri, ha sánta.* (kifacsart 1999. 78.) – *Könnyebb utolérni a hazug embert, ha sánta.* (Széll)

31 Vö. Vargha K. 2004. 44–57.

32 Például egy betűs változtatás: *Két tudás nem fér meg egy csárdában* (Hernádi M. 1985. 381.); teljes átdolgozás: *Egy székely nem csinál villát, négy meg annyit, mint egy sztár-ügyvéd* (dakota 2000. 498.).

33 L. Vargha K. 2004.

34 Vö. *Források jegyzéke*

35 Például a <http://loal.fpn.hu/kozmondasok/kozmondasok.html> címen „loál közmondásokat” találhatunk, melyeknek az a közös vonása, hogy egyes szavakat a *loál* szóra cseréltek ki.

saink és szólásaink fénysebességgel (hogyan máshogyan?) avulnak el. Nem ülhetünk ölbe tett kézzel. [...] közmondásaink és szólásaink felett bizony elszállt az idő. A feladat sürgető: töröljük le nyelvünk eme ékköveiről a ráülepedett port, hogy a ma – sőt, továbbmegyünk: a holnap – emberének verbális kultúrájába olyan természetességgel épülhessenek be az így újjáfogalmazott bölcs közmondások és ízes szólások, mint amilyen természetes módon annak idején az eredetiek kerültek bele a nyelv gyöngyfüzérébe. A falusi, vidéki életből vett példákat, párhuzamokat fel kell cserélni a modern nagyvárosi életből, az informatika, az internet világából vett példákkal.”³⁶ Ehhez kapcsolódóan olyan szövegeket javasolnak, mint *Nézd meg a nevelőanyját, vedd el az élettársa második házasságából származó lányát!*; *Ép hardverben ép szoftver*; vagy *Kétszer küldi el az e-mailt, aki gyorsan küldi el az e-mailt*.

5. A modern folklorisztika és társadalomtudomány számára nemcsak forrásként lehet jelentős az internet, hanem az internetes közösségek is a vizsgálat tárgyát képezhetik. Gelléri Gábor egy magyar internetes fórumot mint közösséget vizsgál antropológiai módszerekkel.³⁷ Megállapítása szerint az internetes fórumok *topic*jai „automata öntörténetírást”³⁸ végeznek, és a közösség „rögzített kollektív emlékezetét”³⁹ eredményezik. E kollektív emlékezet része esetünkben a közmondás-ferdítés is. A tradicionális közösségekre jellemző beleszületettséggel és esetlegességgel szemben a hálózati közösségeket tudatos közösségválasztás és -építés jellemzi.⁴⁰ Azonban ezek a közösségek nem állandóak. Egy-egy fórum, *topic* élettartama nagyon változó, abban az esetben pedig, amikor hosszabb ideig, akár több évig is élő marad, rendszerint időről időre teljesen kicserélődik a hozzászólók csoportja, közössége.⁴¹ Miután akkor is megmarad és megtalálható egy *topic*, amikor már több éve nem írtak rá, mindig fennáll az újjáélesztés lehetősége.

6. A fórumok bemutatásnál előzetesen tisztázni kell néhány alapfogalmat. Egy-egy konkrét témát tárgyaló fórum neve *topic*. A hozzászólóknak regisztrálniuk kell magukat, választanak egy *nick*et (azaz felhasználói nevet; vö. angol *nickname*: 'becenév'), ez jelenik meg a hozzászólásaiknál, ezenkívül megadják e-mail címüket, esetenként a valódi nevüket, és röviden bemutatkoznak. Egy fórum olvasójaként meg lehet nézni azokat az adatokat, amelyeket az egyes hozzászólók megadtak magukról. A hozzászólások (fordított) időrendben olvashatók, az időpont másodpercre pontos megjelölésével, rendszerint sorszámozva. Egy-egy hozzászólás változatos hosszúságú lehet. Az alább vizsgált forrásokban az antipro-

36 L. Frankó 2001.

37 Gelléri G. 2001.

38 Gelléri G. 2001. 279.

39 Gelléri G. 2001. 280.

40 Vö. Z. Karvalics L. 2000. 204–213. és 265–269.

41 A levelezőlisták – konkrétan itt a *HIX Móka* lista – tagjai állandóbbak, ám több a passzív olvasó, mint a rendszeres hozzászóló, és több téma között, kevésbé egységes tömbként szerepelnek közmondás-ferdítések.

verbiumok kontextusban szerepelnek, amely esetenként megközelíti a hétköznapi beszédhelyzetet. Az egyes hozzászólók elolvassák a mások által beküldött közmondásokat, ez előhívja a passzív antiproverbium-tudást. Másrészt mindez a befogadót újabb, spontán variálásra is készíti – az „adó” és a „vevő” szerepe folyamatosan cserélődik.

Összesen hat olyan fórumot találtam a magyar nyelvű interneten, ahol nem véletlenszerűen, hanem speciális kontextusban szerepelnek antiproverbiumok. Az első két fórum témája maga a közmondás-ferdítés, a *topic* létrehozásának célja antiproverbiumok közlése (*Kifacsart szólások, közmondások; Megreformált közmondások*). Azért érdekes az elferdített közmondások megjelenése ilyen fórumokon, mert azt mutatja, hogy önálló humoros műfajként tartják számon használoi egy virtuális közösségben. Ugyanezt mondhatjuk el a *HIX Móka* levelezőlistáról,⁴² ahol többször is felmerült az antiproverbium mint téma.

A *Kifacsart szólások, közmondások topic*⁴³ 128 hozzászólást tartalmaz, 130 antiproverbiummal, 1999 márciusa és 2002 májusa között. A témanyitó hozzászólás, minden további kommentár nélkül: *Kicsi a bors, de büdös*.

A *Megreformált közmondások topicot*⁴⁴ 2002 júliusában indították, 2003 októberéig 59 hozzászólás történt. Az első: „Ebbe a *topic*-ba »megreformált« közmondásokat írjatok, mint pl. »Aki korán kel egész nap álmos lesz« stb. Valamint, ha ismertek külföldi pl. dakota közmondásokat amik jópofák azokat is leírhatod.” [!] Az itt található antiproverbiumok száma 55.

Két másik fórumnál (*Dakota közmondások; Kisgazda [Torgyán] közmondások*) olyan politikai téma áll a középpontban, amely valamiért közmondások ferdítésére ösztönöz. Mindkettőnél a humor, a gúny, az ironia ölt formát antiproverbiumokban, vagy eredeti közmondást fel nem használó, azonban proveriális formában megfogalmazott szövegekben. Ezek annyira aktuális, konkrét utalásokat tartalmaznak, hogy már most, néhány év múltán sem érthetők feltétlenül. Ilyenkor még nagyobb a kontextus szerepe, a közös téma segítheti az egyes antiproverbiumok értelmezését. Természetesen nem minden szöveg ilyen, például az *Amit ma ellophatsz, ne halaszd holnapra!* önmagában is érthető, találó, a kontextus viszont hozzáadja a politikai utalás dimenzióját.

A *Dakota közmondások topic*⁴⁵ apropója az volt, hogy Orbán Viktor⁴⁶ miniszterelnök 1999. szeptember 6-án a parlamentben egy napirend előtti felszólalásban

42 <http://www.hix.hu/cgi-bin/archive.cgi?ujsag=MOKA>

43 <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9001381&uq=126>

44 <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9073031&uq=60>

45 <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9007133&w=40>

46 A FIDESZ (Fiatal Demokraták Szövetsége – Magyar Polgári Párt/Szövetség) elnöke, 1998–2002 között miniszterelnök. Beszédeiről, retorikai képességeiről a vélemények erősen megoszlanak. Az egyik oldal szerint például „korunk egyik legképzettebb és legnagyobb hatású szónoka [...] A retorikai hagyományt szerencsésen ötvözi a modern igényekkel: megőrzi a pátoszt, de soha nem dagályos; beszédei logikusak, érvelelése világos és meggyőző; képszerűségével, szemléletes példáival, ritmikus ismétléseivel az érzelmekre is hat, a szó szoros értelmében megindít.” (Adamik T. – A. Jászó

ezt mondta az előtte felszólaló Világosi Gábor országgyűlési képviselőnek: „engedje meg, hogy egy dakota indián közmondást ajánljak az ön figyelmébe, miszerint, *ha észreveszed, hogy halott lovon lovagolsz, szállj le róla.*”⁴⁷ A beszéd nyomán divat lett ironikusan „dakota közmondásokat” gyártani, ezek megjelentek a hétköznapi beszélgetésekben, rádió- és tévé-műsorokban (pl. *Heti Hetes*), és az interneten. Az ellenzéknek a kormány, a FIDESZ és Orbán Viktor kritizálásához segédeszközt, keretet nyújtott a proverbiális forma. A fent említett fórumon a témához összesen 694 hozzászólás történt 1999 szeptembere és 2003 júniusa között, ezekben 101 közmondás- és 2 szállóige-ferdítés található. A témányitó hozzászólás: „A Sláger Rádió Bumeráng adásában gyakran elhangzik 1-1 dakota közmondás. Ma reggel ez volt: »Addig jár a dakota családügyi miniszter a repülőtérré, amíg el nem török.« Tud valaki még ilyeneket?”

A *Kisgazda (Torgyán) közmondások*⁴⁸ megjelölésű *topicot*⁴⁹ 2000 novemberében az alábbi hozzászólással indították: „Megérett rá az idő. Fogjuk fel humorosan, ami a kisgazdapártban zajlik. Gyűjtsük össze a legjobb elferdített kisgazda (Torgyán) közmondásokat.” A *topic* mindössze egy napig élt, 41 hozzászólással. A benne fellelhető antiproverbiumok száma 10.

Az utolsó két fórumban az antiproverbium csak mellékszál. Valódi közmondások között szerepel a *Kedvenc közmondásod topic* esetében; szépirodalmi idézetek, aforizmák, szállóigék, „modern közmondások” között a *Mondások, idézetek, beköpek* fórumon. A *Kedvenc közmondásod topic*hoz⁵⁰ 2000 májusa és 2001 februárja között 80 hozzászólás érkezett, itt hozzávetőlegesen 20 antiproverbium található. A *Mondások, idézetek, beköpek* fórum⁵¹ 2002 szeptembere és 2003 augusztusa között 68 hozzászólást tartalmaz, és mindössze 8 elferdített közmondást.

7. Részletes elemzésre a fenti fórumok közül a legtöbb adatot tartalmazó, az *Index* internetes újság Törzsasztalának *Kifacsart szólások, közmondások topicja* alkalmas. Ide 1999. március 25. és 2002. május 27. között érkeztek hozzászólások,

A. – Aczél P. 2004. 191.) A negatív kritikák szerint viszont beszédeit a forma és tartalom ellentéte jellemzi, szóvirágai önálló életet élnek, képzavarok, melyek elfedik a gondolati ürességet.

47 Ellenzéki vélemények szerint a Fidesz Magyar Polgári Párt az 1990-es évek elején üzleti kapcsolatban állt a párt elnökének, Orbán Viktornak a családjával, Világosi Gábor (Szabad Demokraták Szövetsége) felszólalásában azt a témát hozta fel újra. Ugyanakkor Orbán Viktor rágalmozási pert nyert az ügyben egy lap ellen. A felszólalások teljes szövege elolvasható a parlamenti napló archívumában:

http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat_aktus?p_ckl=36&p_ulin=82&p_felsz=19&p_felszig=23&p_aktus=6

48 Torgyán József (Független Kisgazdapárt): pártelnök (1991–2002), földművelésügyi és vidékfejlesztési miniszter (1998–2001)

49 <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9025226&uq=42>

50 <http://forum.internetto.hu/hozzaszolas.php?topicid=30&ldate=inetto>

51 <http://www.magyaronline.net/forum/viewtopic.php?topic=68&forum=26&0>

összesen 128 (1999-ben 88, 2000-ben 36, 2001-ben 0, 2002-ben 4).⁵² A hozzászólások több szakaszban érkeztek: 1999. március 25–30, augusztus 13–19, 2000. augusztus 10–25, 2002. május 27. Tehát koncentráltan, néhány nap alatt keletkezett, illetve gyűlt össze nagyszámú adat. Az elemzés során a forrás jellemzése után az alábbi szempontokat kell érinteni: gyakoriság, statisztika (az összes közmondás és fordítás száma, a fordítások átlagos száma közmondásonként, a leggyakrabban fordított közmondások stb.), a használat módja (kontextus), a fordítás célja, funkciója; a használt fordítási módok, tematika; nyelvhasználati mód, stílus.

A forrás, az internetes fórumok szabályai alapján pontosan adatolt. Szerepel minden „adatközlő” neve (vagyis felhasználóneve, *nick-je*), és további adatai,⁵³ de ezek természetesen nem egyeznek a néprajzi kutatásban megszokott adatokkal. Csak a felhasználónevet és az e-mail címet kötelező megadni. Szerepel az adatközlés (a levél beérkezése) másodpercre pontos időpontja is. Így pontosan lehet követni nemcsak a hozzászólások sorrendjét és szerzőit, hanem a reakciók irányát (például válasz egy konkrét hozzászólásra), sebességét, ritmusát is.

A *topicon* található antiproverbiumok száma 130 (1999-ben 85, 2000-ben 52, 2001-ben 0, 2002-ben 3), ezek összesen 69 proverbiumra vezethetők vissza. Beleértve itt kivételesen „hagyományos” szóláshasonlatokat is (*Bámul, mint borjú az új kapura; Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől; Ordít, mint a fába szorult féreg; Veri, mint szódás a lovát*). A proverbiumokon kívül található itt mesecímek és dalszövegek, valamint népmesei formulák fordításai is, például: *Hol jársz itt, ahol a madár is csak háromnapos hideg élelemmel?* A legtöbb közmondásnak 1–3 variánsa szerepel. Az ennél több változatban fordított proverbiumok: *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* (14); *Néma gyerekek anyja sem érti a szavát* (8); *Sok jó ember kis helyen is elfér* (7); *Veri, mint szódás a lovát* (5); *Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tuzok* (4); *Ki korán kel, aranyat lel* (4); *Mindenütt jó, de legjobb otthon* (4); *Nyílt kártyákkal játszik* (4); *Tiszta vizet önt a pohárba* (4).

Az antiproverbiumok használata ebben a kontextusban egysíkú. A kontextus itt egy virtuális tér; a fórumon azok jönnek össze, akik az adott témához hozzá akarnak szólni. A *topic* elnevezés arra is utal, hogy azon belül nem illik eltérni a témától, tehát a kontextus maga a téma. A hozzászólók egymással párbeszédet folytatnak, ez azt is jelenti, hogy egyes fordítási módokban, illetve az alapanyag kiválasztásában egymást stimulálják: így jönnek elő például az *Aki másnak vermet ás, maga esik bele* újabb és újabb halandzsa-változatai – például: *Aki másnak gergeremeresz, annak ficere hermetyütyü!*; *Aki másnak begerdélyes, az megbirgesi az unforgást* –, bár az egyes variánsok nem közvetlenül követik egymást, akár egy évnél hosszabb idő is eltelhet közben. Esetenként bevezető kommentárt is fűznek hozzá, például „variációk”,⁵⁴ vagy éppen „saját balatonfüredi gyűjtés.”⁵⁵ A *topic* hozzá-

52 Annak ellenére, hogy az utolsó hozzászólás a 126. sorszámot viseli.

53 E-mail cím, honlap, üzenetek száma, státusz, jogosultságok, bemutatkozás

54 L. kifacsart 1999. 72.

55 L. kifacsart 1999. 33.

szólói reagálnak egymás ferdtítési módjaira is: a *Néma gyerekeknek híg a leve* közlésre rögtön jön a válasz: „*Olcsó húsnak meg túros a háta, nem?*” A névválasztással is lehet a témához illően játszani: egy hozzászóló a „Sánta Kutya” nicket választotta, és ennek megfelelően ferdtít, majd kommentálja saját ferdtítését: „*A hazug embert hamarabb utoléri, mint engem.* De ti ezt nem mondhatjátok utánam! Ez egy nekem való topic. He-he. :-))))).”⁵⁶ A ferdtítés célja mindössze a nyelvi játék: humoros hatás keltése a közmondás műfajának felhasználásával. Az antiproverbiumoknak ez a fajta használata öncélú, funkciója a szórakozás és szórakoztatás, párbeszédes formában. Ugyanez jellemző a többi hasonló fórumra és a *HIX Móka* levelezőlistára.

A használt ferdtítési módok közül a leggyakoribbak (zárójelben az előfordulások száma): 1. a proverbium második felének kicserélése (33) – például *Ki mint veti ágyát, más úgy gyűri össze*; 2. egyetlen szó cseréje (26) – például *Lassú munkához idő kell*; 3. két proverbium összevonása (20) – például *Meghalt Máttyás király, kis helyen is elfér*. Más ferdtítési módok is előfordulnak néhány alkalommal (egy betű hozzáadása vagy cseréje, egy szó hozzáadása vagy elvétele, a közmondás első felének cseréje stb.).

Az antiproverbiumok gyakori témái általában: (1) technika, számítástechnika; (2) család, házasság; (3) szexualitás; (4) politika és közélet. Gyakran szerepelnek még bennük tulajdonnevek és foglalkozások. A *Kifacsart szólások, közmondások topicra* azonban ezek a témák – a szexualitáson kívül – nem különösebben jellemzőek. A legtöbb szöveg lényege pusztán az eredeti közmondás kifordítása, vagy más szójáték. Szexuális tartalmú, durva megfogalmazás jellemzi a *Néma gyerekeknek anyja sem érti a szavát* elferdítéseit.⁵⁷ Máskor is előfordulnak szexuális vagy kétértelmű utalások, például *Éhes makkal dísznókat álmodsz*.

A *nyelvhasználatot* jellemzi a szleng, a káromkodás, a durva nyelvezet, a tabuszavak használata. Azonban az is lehet, hogy ez inkább feltűnő, mintsem jellemző, hiszen a vizsgált *topicon* trágár, obszcén szavak vagy témák csak 13 szövegben fordulnak elő. Ezek is legtöbbször kicsillagozva szerepelnek, hiszen ennek és a hasonló oldalaknak az anyagát is moderálják – vagyis törlik az egységes alapelveknek nem megfelelő hozzászólásokat.⁵⁸ A *topic* nyelvhasználatában a nyelvi humor számos eszközét figyelhetjük meg.⁵⁹ Itt csak néhány példa: halandzsa az

56 L. kifacsart 2000. 90.

57 L. a mellékelt szövegtárban.

58 A moderálást az üzemeltető (Index.hu Rt.) által felkért moderátorok végzik társadalmi munkában. Az etikai szabályzat szerint törlésre kerülnek többek között a jogsértő; az agresszív, fenyegető hangvételű; a jó ízlést sértő képeket tartalmazó, a gyűlöletkeltésre, megfélemlítésre alkalmas; a személyeskedést tartalmazó hozzászólások; a témaromboló hozzászólások (ezen belül például a túl hosszú vagy témán kívüli, *off-topic* hozzászólások) stb. A moderálásról szóló felhasználói tájékoztatást l. <http://forum.index.hu/Custom/showModMod>

59 Vö. Nagy F. 1968. A szerző a nyelvi humor nyolc nagyobb típusát különíti el: 1. szokatlan és rossz nyelvi szerkezetek, 2. kénrímek, 3. névalkotások, 4. nyelvi klisék megbontása, 5. stílusrétegek keveredése, 6. nyelvkeveredés, makaróninyelv, 7. halandzsa, 8. helyesírási vétségek

Aki másnak vermet ás, maga esik bele ferdítéseiben (a 14 közül 8 esetben) fordul elő. Eufemizáló megfogalmazás a *Veri, mint szódás a lovát* átalakításánál: *Inzultálja, mint szikvízkereskedő kisiparos a járművet vontató paripáját*. Szerepelnek itt elterjedt, „klasszikus” darabok, mint *Aki másnak vermet ás, az sírásó vagy földmunkás; Alamu-szi macska partot mos; Ki korán kel, az vagy pék, vagy hülye*. Említik a köznyelvben gyakori tévesztéseket, képzavarokat is, például *Vaj van a füle mögött*.⁶⁰

A „netnemzedék” antiproverbium-használatának fontos mozzanata még a fent ismertetett vonásokon túl, hogy itt egy-egy közösségről van szó, akkor is, ha ez nem hosszú távra szól, és tagjai folyton cserélődnek. A közösség tagjai párbeszédet folytatnak, kommentálják, kiegészítik, „kijavítják” egymás szövegeit (saját véleményük, ismereteik szerint).

8. A legtöbb forrásban – főként az interneten – az antiproverbiumoknak ugyanezen általános vonásait figyelhetjük meg. A ferdítés célja általában a humor, a szójáték, illetve a hagyományos bölcsesség gúnyolása. A médiában – újságcímekben és hirdetésekben egyaránt – ez gyakran kiegészül még az aktualitással, a konkrét személyek, események kommentálásával proverbiális formában. A források és szövegek vizsgálata módot ad a mai gondolkodás, az internet korszakának vizsgálatára is: kik, milyen gyakran, milyen kontextusban és közegekben, milyen módon és mértékben változtatják meg a közmondásokat?

Irodalom

Adamik Tamás – A. Jászó Anna – Aczél Petra

2004 *Retorika*. Budapest

Berencsi Erika

1996 *Abszurd humor – nyelvi humor*. (Szakdolgozat, KLTE); <http://mek.iif.hu/porta/szint/tarsad/nyelvtud/abszurd/abszurd.htm>

Dömötör Ákos

1989 Közmondás-paródiák. *Magyar Nyelvőr* CXIII. 128.

1992a Ne hallj, ne szólj, ne láss! *Magyar Nyelvőr* CXVI. 98–99.

1992b Törököt fog. *Magyar Nyelvőr* CXVI. 99.

1994 A kutya ugat, a karaván halad. *Magyar Nyelvőr* CXVIII. 449.

Forgács Erzsébet

1997 Proverbiumok a reklám nyelvében. *Magyar Nyelv* CIII. 360–366.

Gelléri Gábor

2001 Mit keres az antropológia a cyberben – és a cyber az antropológiában? *Tabula* IV. 2. 270–286.

60 Ez felveti a kérdést, hogy antiproverbiumnak tekinthetjük-e a véletlenszerű tévesztéseket. Sőt, arra is felhívja a figyelmet, hogy vannak a köznyelvben elterjedt, hibásan használt frazémák, összemosódott közmondások. Vö. „nehéz dió”.

61 <http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9001381&uq=126>

- Hadrovics László
1995 *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés.* Budapest.
- Hernádi Miklós
1985 *Közhelyszótár.* (Második, bővített kiadás) Budapest.
- Lendvai Endre
2001 Nyelvi deviancia és szótárírás. In *Színes eszmék nem alszanak... Szépe György 70. születésnapjára II.* Szerk. Andor József – Szűcs Tibor – Terts István. Pécs, 760–765.
- Litovkina Anna – Mieder, Wolfgang
2005 „A közmondást nem hiába mondják.” *Vizsgálatok a proverbiumok természetéről és használatáról.* Budapest.
- Mieder, Wolfgang
1982 *Antisprichwörter.* Wiesbaden.
1985 *Antisprichwörter II.* Wiesbaden.
1989a *Antisprichwörter III.* Wiesbaden.
1989b *American Proverbs. A Study of Texts and Contexts.* New York.
1998 *Verdrehte Weisheiten: Antisprichwörter aus Literatur und Medien.* Heidelberg.
- Mieder, Wolfgang – Tóthné Litovkina Anna
1999 *Twisted Wisdom. Modern Anti-Proverbs.* Burlington.
- Nagy Ferenc
1968 A nyelvi humor főbb típusai. *Magyar Nyelvtör* XCII. 10–22.
- Szathmári István
1996 Újabb szólásainkról. *Magyar Nyelv* CII. 458–461.
- Szemerkényi Ágnes
1988 Közmondás és szólás (proverbium). In *Magyar Néprajz V. Népköltészet.* Szerk. Paládi-Kovács Attila et al. Budapest, 217–237.
1994 „Közmondás nem hazug szólás.” (A proverbiumok használatának lehetőségei.) Budapest.
- Timár György
é. n. *Válogatott agyrémeim.* Budapest.
- Vargha Katalin
2004 *Mai magyar antiproverbiumok.* (Szakdolgozat, ELTE Folklóre Tanszék) Budapest.
- Voigt Vilmos
1998 Kisepikai prózaműfajok. In *A magyar folklór.* Szerk. Voigt Vilmos. Budapest, 303–355.
- Z. Karvalics László
2000 *Fogpiszkáló a hálózaton. Írások az internetről.* Budapest.

Források

- Balázs Géza
1983 *Firkálások a gödöllői HÉV-en.* Budapest.
1987 *Sátorfirkálások.* Budapest.

2001 *Miért jobb a sör a nőknél? Kocsmafilozófia, aszfaltköltészet, internetfolklor.* Budapest.

Hajdú Zoltán

1999 *Két iskola diákszókincsének vizsgálata.* (Szakdolgozat, Kossuth Lajos Tudományegyetem); http://mnytud.arts.klte.hu/szlang/SZAKDOLG/HAJDU_Z.DOC

Rónaky Edit

1997 *Hogyan beszél a mai ifjúság? Avagy: Hogy hadováznak a skacok?* (III. Ki-fejezések); http://mnytud.arts.klte.hu/szlang/ronaky/re_kif.htm

Internetes források rövidítéseinek feloldása

egysoros

http://andromeda.pmmf.hu/docs/EgysorosHulyesegekPalotaja/ferde_kozmondasok.html

dakota

index fórum politika *Dakota közmondások, 1999–2002.*

<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9007133&w=40>

frankó

<http://index.hu/franko/kozmondas>

kifacsart

Index – fórum – törzsasztal *Kifacsart szólások, közmondások, 1999–2002.*

<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9001381&uq=126>

kisgazda

Index – fórum – politika *Kisgazda (Torgyán) közmondások, 2000.*

<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9025226&uq=42>

magyaronline

MagyarOnline.net – Fórumok – Kultúra *Mondások, idézetek, beköpek...*

<http://www.magyaronline.net/forum/viewtopic.php?topic=68&forum=26&0>

megreformált

Index – törzsasztal játék – közmondás m, 2002–2003.

<http://forum.index.hu/forum.cgi?a=t&t=9073031&uq=60>

móka

HIX *Móka internetes levelezőlista archívuma.* 1993–2003.

<http://www.hix.hu/cgi-bin/archive.cgi?ujzag>

móka-levél

amit magánlevélben (e-mailben) küldtek el a levelezőlistán történt felhívásra

Széll

Széll András: *Jelmondatok, bölcsességek.*

<http://www.gyakg.u-szeged.hu/diak/95a/andrew/regihonl/nevethec/jelmond.htm>

Függelék

A Függelékben az *Index* internetes újság *Kifacsart szólások, közmondások topicján*⁶¹ 1999. március 25-től 2002. május 27-ig előforduló antiproverbiumokat adom közre, az anyagot az egyes szövegek mögött felismerhető eredeti közmondások szerint csoportosítva. A két közmondás összevonásával létrehozott szövegek értelemszerűen mindkét eredeti közmondásnál szerepelnek. Az azonosításhoz zárójelben az évszámot és a hozzászólás sorszámát is megadom. Egyes szövegekkel más forrásokban is találkoztam, ezeknél a többi forrást is feltüntettem.

Antiproverbiumok

Addig jár a korsó a kútra, míg el nem törik.

Addig jár a borsó az útra, míg falra nem hányják. (1999. 83.)

Addig jár a korsó a kútra, amíg be nem vezetik a vizet. (1999. 81.; Balázs G. 1983. 75.; Hajdú Z. 1999. 21.; Széll)

Addig jár a korsó a kútra, míg fülünkön nem jön ki a mutra. (1999. 56.)

Addig nyújtózkodj, ameddig a takaród ér!

Addig nyújtózkodj, ameddig élsz. (1999. 42.)

Addig nyújtózkodj, amíg kinyúlsz. (1999. 68.; Rónaky E. 1997)

Ahány ház, annyi szokás.

Ahány ház, annyi pofon. (2000. 110.)

Ajándék lónak ne nézd a fogát!

Szuvenyír nyihaha nye kukucska protkó. (2000. 43.)

Aki éjszaka legény, nappal is legyen az!

Aki éjjel legény, az nappal alszik. (1999. 23.)

Aki másnak vermet ás, maga esik bele.

Aki másba beleesik, magának ás vermet. (1999: 34.)

Aki másnak begerdélyes, az megbirgesi az unforgást. (1999. 17.)

Aki másnak etyepetye maga bele potty. (1999. 76.; egysoros)

Aki másnak fityifuty az saját maga potty. (2000. 94.)

Aki másnak gergemerész, annak ficere hermetyütyü! (1999. 1.)

Aki másnak göbörvényes, annak pece páka, mert a néma szekercének nem zömbikél a köpce. (2000. 99.)

Aki másnak göndörvényes annak pecke páka. (1999. 33.)

Aki másnak hegmetyütyü, annak kence-fice penész. (1999. 72.)

Aki másnak letyme tyütyü, annak fitye kelme kenész. (1999. 17.)
Aki másnak vermet ás, abba bele esik az, akinek ásták a vermet... (1999. 68.)
Aki másnak vermet ás, abba esik bele más. (2000. 92.)
Aki másnak vermet ás, az sírásó... (1999. 20.)
Aki másnak vermet ás, az sírásó vagy földmunkás. (1999. 16.; Széll)
Aki másnak vermet ásik, abba esik be a másik. (1999. 25., magyaronline 2002. 10. 25.)

Akinek vaj van a fején, ne menjen a napra!
Vaj van a füle mögött (1999. 11.)

Alamuszi macska nagyot ugrik.
Alamuszi macska partot mos. (1999. 21.)
Lassú víz nagyot ugrik. (2000. 65.)

Az alkohol öl, butít, és nyomorba dönt.
Az alkohol öl, butít és savakkal aldehideket képez. (2000. 115.)
Az alkohol öl, butít és savakkal észtert képez. (2000. 120.)

Ami késik, nem múlik.
Aki késik, nem múlik. (2000. 100.)

Amit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra!
Amit elhalaszthatsz holnapra, halaszd el, mert lehet! (2000. 95.)

Bámul, mint borjú az új kapura.
Bámul, mint hülye gyerek az új kapu tetején. (1999. 75.)
Eltűnt, mint borjú az újkapuban... (2000. 90.)
Hülye, mint borjú az új kapura! (1999. 3.)

Ebül szerzett jószág ebül vész el.
Kiskutya, nagykutya ebül vész el. (2000. 27.; móka 2001. 2786.)

Egy húron pendülnek.
Egy pendelen hurrogunk. (1999. 71.)

Éhes disznó makkal álmodik.
Éhes makkal disznókat álmodsz. (2000: 96.; móka 2001. 2788.)

Ember embernek farkasa.
Ember embernek embere. (1999. 67.)

Evés közben jön meg az étvágy.
Evés közben jön meg a postás. (1999. 18.; Széll)
Evés közben jön-megy az étvágy. (2000. 115.)

Ha ló nincs, jó a számár is.
Ha ló nincs, számár is ló... (1999. 74.)

Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrrel!

Ha megdobnak kővel, dobd vissza tenyérrel. (1999. 57.)

Hamarabb utolérik a hazug embert, mint a sánta kutyát.

Hazug embert előbb utolérik, ha sánta. (1999. 78.)

A hazug embert hamarabb utolérik, mint szódás a lovát. (2000. 97.)

Sánta embert hamar utoléri a kutya. (1999. 7.)

Ismétlés a tudás anyja.

Az ismétlővizsga a tudás q***a anyja. (1999. 19.)

Jó munkához idő kell.

Lassú munkához idő kell. (1999. 80.; megreformált 2002. 16.)

A jó pap (is) holtig tanul.

Jó pap holtáig él. (1999. 68.)

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy túzok.

Jobb ma egy toszok, mint holnap egy kiveréb. (2000. 89.)

Jobb ma egy véreb, mint a holnap túsok. (2000. 111.)

Jobb ma egy véres párbaj, mint holnap egy páros vérbaj. (2000. 115.)

Jobb ma egy virtuális pofon, mint holnap egy igazi. (1999. 55.)

Ki korán kel, aranyat lel.

Aki korán kel, az délelőttös. (1999. 20.)

Aki korán kel, az kopasz. (1999. 22.)

Ki korán kel, annak karikás a szeme. (1999. 69.)

Ki korán kel, az vagy pék, vagy hülye. (2000. 92.; móka 2000. 2384.)

Ki mint él, úgy ítél.

Ki mint él, úgy Tompa. (1999. 83.)

Ki mint vet, úgy arat.

Ki mint nedves, úgy a patkány (ki mint wet, úgy a rat). (1999. 46.)

Ki mint vet, mint arat. (2000. 118.)

Ki mint vet, úgy kell neki. (2000. 111.)

Ki mint veti ágyát, úgy alussza álmát.

Ki mint veti ágyát, más úgy gyúri össze. (1999. 65.)

Kicsi a bors, de erős.

Kicsi a bors, de bűdös. (1999. 0.)

Kicsi a bors, de hol a fenében van? (1999. 17.)

Kicsi a bors, de sok a barátja. (1999. 53.)

Körmére ég a munka.

Körmére ég a móka. (2000. 115.)

Közös lónak túros a háta.

Olcso húsnak túros a háta. (1999. 15.)

Kutyából nem lesz szalonna.

Hajléktalanok mondása: Kukából nem lesz szalonna. (2000. 96.)

Lassú víz partot mos.

Alamuszi macska partot mos. (1999. 21.)

Lassú víz nagyot ugrik. (2000. 65.)

Lesz [jön] még (a) kutyára dér.

Jön még kecskére káposzta. (2000. 113.)

Jön még kutyára teherautó. (1999: 18.; móka-levél; Széll)

Jön még kutyára úthenger. (1999. 72.)

A lónak négy lába van, mégis (meg)botlik.

A ló is megbotlik, mégis négy lába van. (1999. 79.)

A lónak négy lába van, mégsem asztal. (2000. 99.)

Madarat tolláról, embert barátjáról (ismerni meg).

Madarat tolláról, embert hitelkártyájáról. (1999. 79.)

Meghalt Mátyás király, oda az igazság.

Meghalt Mátyás király, kis helyen is elfér. (2000. 97.; móka 2001. 2788.)

Meghalt Mátyás, nem oda Buda. (2000. 111.)

Messze van, mint Makó Jeruzsálemtől.

Úgy félek, mint Makó Jeruzsálemtől! (2000. 121.)

Minden út Rómába vezet.

Minden út kómába vezet. (2000. 122.)

Mindenütt jó, de legjobb otthon.

Mindenhol jó, de legjobb b**ni. (1999. 85.; egysoros)

Mindenhol jó, mert balhé van otthon. (1999. 47.)

Mindenütt jó, de legjobb a mákostészta. (2000. 99.)

Mindenütt jó, de legsárgább a villamos. (1999. 26.)

Mutasd, mit olvasol, megmondom, ki vagy.

Mutasd a tenyered, megmondom ki vagy. (1999. 69.)

Ne igyál előre a medve bőrére!

Ne igyál bele a medve sörébe. (2000. 109.)

Nem látja a fától az erdőt.

Hülye gyerekek az anyja se látja a fától az erdőt. (2002. 123.)

Néma gyerekek az anyja se látja a fától az erdőt. (1999. 38.)

Nem mind arany, ami fénylik.

Nem mind Arany, ami Tompa. (1999. 83.)

Nem mind papsajt, ami fénylik. (2000. 87.)

Nem minden szódás, ami veri a lovát. (2002. 123.)

Nem minden papsajt.

Nem minden papsajt bűdös. (1999. 79.)

Nem mind papsajt, ami fénylik. (2000. 87.)

Nem oda Buda.

Meghalt Mátyás, nem oda Buda. (2000. 111.)

Nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja.

Nem zörög a paraszt, ha nem fú a szél. (2000. 103.)

Néma gyereknek anyja sem érti a szavát.

Béna gyereknek anyja veri a faszát. (2000. 96.; egysoros; Balázs G. 2001. 61.)

Béna gyereknek apja veri a f****-t. (2000. 104.)

Hülye gyereknek az anyja se látja a fától az erdőt. (2002. 123.)

Néma gyereknek anyja se vájja ki a szemét. (2000. 92.)

Néma gyereknek az anyja picáját. (1999. 80.)

Néma gyereknek az anyja se látja a fától az erdőt. (1999. 38.)

Néma gyereknek híg a leve. (1999. 14.; egysoros)

Néma gyereknek lóf*sz a seggébe. (1999: 26.)

Nincsen rózsza tövis nélkül.

Nincsen rózsza tetű nélkül. (2000. 111.)

Nyílt kártyákkal játszik.

Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyákba. (1999. 21.)

Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyák közé! (1999. 77.)

Öntsünk tiszta vizet a nyílt lapok közé! (2000. 104.)

Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyába. (2000. 108.)

Nyugtával dicsérd a napot!

Nyugtával dicsérd az adóellenőrt. (2000. 112.)

Olcsó húsnak híg a leve.

Hülye gyereknek híg az agya. (2000. 91.)

Néma gyereknek híg a leve. (1999. 75.; egysoros)

Olcsó húsnak túros a háta. (1999. 15.)

Ordít, mint a fába szorult féreg.

Ordít, mint a fára szorult kéreg. (1999. 70.)

Öregember nem vén ember.

Öregember nem vénasszony. (2000. 111.)

Pénz beszél, kutya ugat.

Pénz beszél, ... kurva anyja. (1999. 26.)

Pérez beszél, kutya ugat. (2000. 111.)
Pérez beszél, kutya ugat, karaván halad. (1999. 29.)

A rest kétszer fárad.
A rest kétszer fárad, a szorgalmas háromszor. (1999. 69.)
A rest nem rest rest lenni. (1999. 68.)

Sokat akar a szarka, de nem bírja a farka.
Sokat akar a farka, de nem bírja a kis sz@r. (1999. 83.)

Sok jó ember elfér kis helyen.
Mehalt Mátyás király, kis helyen is elfér. (2000. 97.; móka 2001. 2788.)
Sok jó ember disznót győz. (2000. 115.)
Sok jó ember kis helyen is affér. (1999. 64.)
Sok jó ember kis helyen is tömeg. (1999. 2.)
Sok jó ember sok helyen elfér. (1999. 8.)
Sok kis ember jó helyen is elfér. (1999. 72., 2002. 126.)

Sok lúd disznót győz.
Sok jó ember disznót győz. (2000. 115.)

Sötétben minden tehén fekete.
Sötétben minden néger fekete. (2000. 91.)
Sötétben minden tehén. (1999. 86.)
Sötétben minden tehén hunyorog. (1999. 73.)

Szegény ember vízzel főz.
Öreg ember vízzel gőz. (1999. 68.)
Szegény ember dízelgőz. (2000. 115.)

A szegény embert még az ág is húzza.
Az akasztott embert még az ág is húzza. (2000. 117.; móka 2001. 2788.)

Szégyen a futás, de hasznos.
Sakkozóknak: szégyen a futó, de hasznos. (2000. 103.)
Szégyen a futás, de kurva anyját annak aki kerget. (1999. 17.; Balázs G. 1987. 65.; Hajdú Z. 1999. 21.)

Tévedni emberi dolog.
Tévedni emberi dolog, de isteni érzés. (1999. 30.)

Tiszta vizet önt a pohárba.
Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyába. (2000. 108.)
Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyákba. (1999. 21.)
Öntsünk tiszta vizet a nyílt kártyák közé! (1999. 77.)
Öntsünk tiszta vizet a nyílt lapok közé! (2000. 104.)

Több szem többet lát.
Több szem – több csipa. (2000. 17.; Rónaky E. 1997)

Többet ésszel, mint erővel.

Többet ésszel, mint ész nélkül. (2000. 98.; Hajdú Z. 1999. 21.; Rónaky E. 1997)

Vak tyúk is talál szemet.

Vak tyúk is talál szemetet. (2000. 111.)

Veri, mint szódás a lovát.

Elveri, mint szódás a f@szát. (gyűjtés) (2000. 102.)

Inzultálja, mint szikvízkereskedő kisiparos a járművet vontató paripáját. (1999. 41.)

Inzultálja, mint szikvíztermékmenedzser patás vontató állatát. (1999. 51.)

Megb*lak, mint szódás a lovát. (1999. 39.)

Megszívja, mint szódás a lovát. (1999. 47.)

„nemmertemnemtovabbkuldeni”

Egy munkahelyi közösség elektronikus körleveleinek elemzése és kategorizálása

Hangszórókat teljes hangerőre !!!!!!! :)))) – olvasom az e-mail *subject*jében, ezért gyorsan ellenőrzöm, hogy a gépem nincs-e lenémítva, vagy éppen nem túl hangos. És már nyitom is a levelet, s nézem a zenére táncoló, rajzolt hörcsögök hadát. Szép lassan az egész teremben felhangzik a hörcsögtánc dallama.

Dolgozatomban a 2003. november 15. és 2005. január 19. között az elektronikus postafiókomba érkező, kötött szöveget tartalmazó körleveleket (*chain letters*) mutatom be. Körlevélnek avagy lánclevélnek tekintem a nem személyes tartalmú, kötött szövegű leveleket. Legtöbbször nemcsak egy címzettjük van, és jellemzően a levél feladója már egy korábban kapott e-mailt továbbít. A levél küldője azonban mindig ismert, vagy legalábbis beazonosítható.¹ A fenti időszakban összesen 734 körlevelet gyűjtöttem össze.²

A körlevelek 91 százaléka egy levelezőlista tagjaitól érkezett. A levelezőlista egy multinacionális cég alkalmazottainak egy kisebb munkacsoportjából szerveződött. A cég informatikai támogatást nyújt más multinacionális cégeknek, alkalmazottai pedig a támogatott ügyfelek száma szerinti megoszlásban, átlagosan 20–30 fős munkacsoportokban dolgoznak. A központ konkrét feladata az, hogy „első szintű”, számítógépekkel és hálózattal kapcsolatos támogatást adjon telefonon, főként angol és német nyelven. Ezen a szinten nincs szükség különösebb informatikai szaktudásra, jóval fontosabb, hogy az alkalmazottak megfelelően beszéljenek legalább egy, de inkább két idegen nyelvet. A követelmények miatt a dolgozók legtöbbször felsőfokú iskolát végzett, vagy még ott tanul. A legtöbben, mint csoportom tagjai is, nyelvszakon diplomáztak valamely bölcsészkaron vagy gazdasági felsőoktatási intézményben végeztek.

Az a munkatársi csoport, melynek levelezését bemutatom, 2002. szeptember végén kezdett el teljes létszámban dolgozni, 32 fővel. Az alkalmazottak nagy része friss diplomás, a csoport becsült átlagéletkora 25 év, jellemzően női többség-

1 A beazonosítás alatt azokra az estekre gondolok, amikor a postafiók tulajdonosa különféle nyilvános levelezőlistákra feliratkozva személyesen nem ismert emberektől kap leveleket. Itt említeném meg, hogy a bemutatott levelek jól elkülöníthetők a kéretlen, üzleti, úgynevezett *spam* levelektől, amelyek általában reklámszöveget tartalmaznak, és konkrét feladójuk nem ismert.

2 A 2004. április 22. és 2004. augusztus 2. között érkezett levelek kimaradtak az anyagból, mivel nem sokkal a gépre való archiválásuk után a merevlemez tönkrement.

gel, a férfiak aránya körülbelül 35%.³ A körlevelek eleinte a csoport hivatalos levelezési listáján érkeztek. (A cégen belül minden csoportnak önálló levelezőlistája van. A munka jellege miatt naponta legkevesebb 30 hivatalos e-mailt kap egy alkalmazott.) Ezt a számot a szórakoztató körlevelek és az ezekre való reakciók gyakran megduplázták. Kezdetben a lánclevelek is erre a listára érkeztek. Néhány hónap múlva a csoport egyik tagja, akit később mások is követtek, megelégedte a sok személytelen és felesleges levelet. A konfliktus megoldásaként jött létre a csoport úgynevezett *vicclistája*, amelyre csak kérésre kerülnek fel az alkalmazottak, és amelyen keresztül ezután a kör-e-maileket továbbítani lehetett. Ezt a listát a küldés után bárki kedvére bővíthette saját ismerőseivel. A levelek gyűjtésének kezdetekor az induló csoportnak már csupán kétharmada maradt a cégnél, míg 2005-ben a csoportnak már csak a harmadát teszik ki azok az alkalmazottak, akik a munka kezdetekor is ott voltak. Az új tagok természetesen kívánságukra mind felkerülhetnek a vicclistára, de egyre gyakoribb, hogy saját levelezőlistákat hoznak létre. A vicclista mellett párhuzamosan élt még egy, csak férfiakat tartalmazó lista, amelyre általában a legkevésbé nyomdaképes levelek érkeztek.

A körleveleket tudatosan, válogatás nélkül csak 2003 novemberétől kezdtem gyűjteni. 66 e-mailt őriztem meg a 2003 novemberére előtti időszakból. Ezeket a leveleket nem számítottam be a százalék szerinti összesítésbe, de példaként szerepelhetnek a dolgozatban. A levelek összegyűjtésével célom az volt, hogy a levelezőlista forgalmának dokumentálásán túl mintegy keresztmetszetként bemutassam az interneten „közszájon” forgó digitális szövegeket és audio-vizuális tartalmakat. Dolgozatomban ezeket a válogatás nélkül összegyűjtött e-maileket tartalmi jegyeik alapján csoportosítom. Az egyes típusok létrehozásának elsődleges célja, hogy értelmezhető keretet adjon e heterogén anyag bemutatásához. A szövegek nagy száma miatt az egyes típusoknál csupán néhány kiragadott, jellemző példa szerepel illusztrációként.

A fent megjelölt időszak alatt kapott levelek közül 339 darab valamilyen szöveget továbbított. 255 e-mailben képek érkeztek, a többi weboldalak címeit, hang- és videó fájlokat tartalmazott. A szöveges e-mailek nagy részénél a minket érdeklő tartalom magában az elektronikus levélben érkezett, de néhányukban képként vagy más formátumban csatolták a levélhez a tartalmát. Többször előfordul, hogy egy e-mail egyszerre tartalmaz szöveget és képet. Ha a képnek csak díszítő funkciója van a szöveg mellett, vagy a kép valójában egy szöveg képként való megjelenítése, akkor a levelet úgy kezeltem, mint egy egyszerű szöveges e-mailt. A levelek 8 százaléka „kívülről”, vagyis nem erről a listáról, hanem más ismerőseimtől érkezett. Ezeket nem különítettem el a többitől, mivel legtöbbször általam szintén bekerült a lista levelei közé, arányában nem változtatnak a csoportosításon, és több esetben olyan körlevelet továbbítottak, amely előbb vagy utóbb megérkezett a csoport vicclistájára.

3 Az arányok konkrét meghatározása a cégen belül tapasztalható erős fluktuáció miatt hosszabb időre igen nehéz. A csoport összetétele átlagosan kéthavonta változik.

A tanulmányban a szövegeket tartalmi és formai jegyeik alapján három fő kategóriába és több alkategóriába soroltam. Az első kategóriába azok a levelek kerültek, amelyekben a továbbküldött szövegek egyértelműen fikciók, a második kategóriába a valóságos, megtörtént, vagy valóságosnak látszani kívánó szövegeket tartalmazó körleveleket soroltam, míg a harmadik csoportba a levél továbbítására a szövegükben is utaló lánclevelek kerültek.

I. Fiktív szövegek (68%)

1. rövid, egy-két mondatos szövegeket (jellemzően kisepikai prózaműfajokat: aforizmákat, proverbiumokat, feliratokat, illetve szójátékokat, idézeteket, köszöntőverseket) tartalmazó levelek (20%)
 - 1.a. ezen levelek 30 százaléka csak egy szöveget tartalmaz;
 - 1.b. a levelek 70 százaléka egyszerre több rövid szöveget is tartalmaz, ezeknek 28 százaléka szójáték, 43 százalékukban pedig a tartalmi hasonlóság okán kerültek egy csoportba a szövegek. Az ide tartozó 56 e-mail közül 5 rimes szöveget, ebből kettő húsvéti locsolóverseket továbbít.
2. vicceket tartalmazó levelek (53%)
 - 2.a. e levelek 31 százaléka nem történetet mesél el (ez az összes, vicceket tartalmazó levelek 47 százaléka), hanem egy-egy téma köré felfűzött ki-jelentő mondatok sorozatából áll, melynek csattanóját a mondatok egy-más mellettisége adja. Az ide tartozó szövegek 21 százaléka egy televíziós reklám mintájára készített felsorolás.
 - 2.b. a viccek 5 százaléka kérdezős-válaszoló;
 - 2.c. 3 százaléka pedig humoros tanulsággal végződő történet.
 - 2.d. A vicceket tartalmazó levelek 11 százaléka több különböző viccet is továbbít, melyek 29 százalékában az azonos témájú szövegek kerültek egymás mellé.
3. A további levelek (18%) szövegeit már nem lehet nagyobb csoportokra osztani. Van köztük levél⁴ (17, melyből 3 ünnepi kívánságot tartalmaz), recept (8), napló (4), horoszkóp (4), történeti és nyelvészeti tények eredetét magyarázó szöveg (4), Biblia-átírás (3), ima átirat (3), vers (2), illetve egy-egy meseátírás, „kémtörténet”, esszé, olvasási szokásról szóló rövid szöveg, vizsgatétel és fogyókúra étrend.
4. A fiktív szövegek 8 százaléka interaktív levél. Ezek 24 százaléka teszt, 10 százaléka vicces matematikai feladat, 29 százalékában pedig bizonyos kérdések közül kell választani.

II. Valós személyekre, megtörtént eseményekre, létező művekre, valóságosnak tetsző szituációkra utaló (avagy mindezeket elhithetni kívánó) szöveget továbbító körlevelek (21%)

4 A dolgozatban a *levél* szó az *e-mail* szinonimájaként szerepel. Ebben az esetben viszont a klasszikus irodalmi műfaj megnevezésére használom. A továbbiakban a jelentés eltérő voltát mindig jelezni fogom.

1. Rövid, egy-két mondatos idézetek (15%) Ezek 77 százaléka ismert emberektől (közéleti szereplőktől, történeti személyektől, filmszínészekről, sztároktól) származó (vagy azoknak tulajdonított) idézet.
2. Hosszabb idézetek irodalmi művekből, filmekből, újságból, dolgozatokból (9%)
3. Levelek,⁵ üzenetek (15%) Ebbe a csoportba kerültek az e-mailbe másolt valódi vagy ál elektronikus és hagyományos levelek, valamint azok az e-mailek, amelyek szövege tartalmilag a levél műfajába sorolható.
4. Hírek az internetről, újságokból (22%). Ezek szövegek közül kettő egyértelműen a hír stílusát alkalmazó vicces álhír.
5. Hirdetés (25%). Ezek 71 százaléka egyértelműen valódi, egy-két továbbítón keresztül visszavezethető a hirdetőig.
6. Megtörtént (vagy legalábbis ezt elhitetni kívánó) párbeszéd (16%)

III. Láncclevelek (10%) Ezek 43 százaléka nemcsak továbbküldésre biztat, hanem ennek fejében szerencsét is ígér.

I.1. 74 e-mail egy-két mondatos szövege(ket) továbbít. Jellemzően ezek a levelek nemcsak egy szöveget tartalmaznak. Mindössze 19 körlevél továbbít csak egy bölcsességet, jótanácsot. Ezek általában *a nap mottója, a nap mondása, mai frappáns, avagy a nap tanácsa* témamegjelöléssel érkeznek, a legtöbb ennek megfelelően aforizma, jótanács, de található közöttük akár humoros tartalmú kétsoros vers is. Jóval gyakoribb, hogy ezeket a rövid szövegeket csokorba gyűjtve továbbítják, általában téma szerint csoportosítva. 11 e-mail tartalmi és formai összefüggés nélkül gyűjti össze a szövegeket, míg 28 darab olyan szöveget továbbít, ahol az összegyűjtött mondatok stílus, téma, vagy forma szerint azonosak. A levelek között található *Kommunikációs- és beszédtechnikai tréning*⁶ címmel nyelvtörők és más típusú szójátékok, melyek közül néhány csak írott formában él igazán: *New see one up road? (Nyuszi, van apród?)*⁷ Vannak továbbá „máshogy írjuk, máshogy ejtjük” típusú tréfás szóleírások, szlenggyűjtemények, menedzserzsargon-magyarítások és termékfelirat-átírások:

Cserélj feliratot a cigiden - dohányosok figyelmébe :-): Egy pár nyomtatható címke. C500 (70x36/24) etikett méretre. Használd egészséggel! ☺ : A dohányzóknak van cigiszünetük. A dohányzás laza dolog!⁸

5 mint irodalmi műfaj.

6 R. M. 2004. 03. 19. 15:31. A e-mailekre a továbbiakban a küldő monogramja és a küldés időpontja alapján hivatkozom.

7 F. B. 2004. 02. 12. 9:08

8 P. C. 2004. 04. 22. 9:29 Az idézeteket minden esetben betűhíven adjuk.

AHOGY A FÉRFIAK VISSZAUTASÍTANAK
(és amit valójában gondolnak)
- MOSTANÁBAN TÚL BONYOLULT AZ ÉLETEM
(Ronda vagy!)
- MUNKAHELYEN (UTCÁN, STB...) NEM ISMERKEDEK
(Ronda vagy!)
- NEM TE VAGY A HIBÁS, HANEM ÉN!
(Ronda vagy!)
- MOST CSAK A KARRIEREMRE KONCENTRÁLOK
(Ronda vagy!)
- TISZTASÁGI FOGADALMAT TETTEM!
(Ronda vagy!)
- SZÁMOMRA OLYAN VAGY, MINT EGY TESTVÉR.
(Bűn ronda vagy!)¹⁵

Kettőben párhuzamosan feltűnik az informatikai téma is:

A Nő, mint webszerver.....:

407 Proxy Auth. Required - Meg kell kérdezni anyámat!

408 Request Timeout - Tudod, hogy mióta nem hívtál???...¹⁶

Excel férfi: Azt mo[n]dják, hogy mindenfélére jó, de te csak az alapműveletekre használod.

E-mail férfi: A hülyeségeivel mindenkinél megfordul, a fontos dolgokat meg nem közli.¹⁷

I. 2. b–d. A továbbküldött viccet tartalmazó körlevelek legegyszerűbb fajtája a kérdezős- válaszolós (8). 17 levél egyszerre több viccet is továbbít, ezek közül öt csoportosítja a vicceket téma szerint. 75 e-mail csak egy viccet tartalmaz, közülük öt végződik általában humoros tanulsággal.

Ilyenek a pasik... (Ki hitte volna?)

Egy férfi szeretett volna megházasodni, de mivel három olyan lány is akadt, aki tetszett neki, szüksége volt egy módszerre, amivel eldönthette, hogy melyikük lesz az ideális számára. Így aztán mindhármuknak adott ezer-ezer dollárt, és figyelte, hogy mi lesz a reakciójuk.

Az első lány fodrászhoz, kozmetikushoz, meg egyéb szépítkezésre specializálódott szakemberhez ment, majd azt mondta:

„Lám, mennyire szeretlek, azt akartam, hogy a lehető legszebbnek láss engem.”

A második horgászfelszerelést, nagy színes TV-t, videót, és egy teljes hónapra elegendő sörkészetet vásárolt, mondván:

„Nagyon szeretlek, és azt szeretném, hogy Te a lehető legjobban érezd magad.”

15 Ny. Gy. 2004. 10. 15. 9:50

16 Sz. V. 2002. 09. 28. 17:36

17 Ny. Gy. 2004. 10. 11. 15:01

A harmadik befektette a tőzsdén a maga 1,000 dollárját, részvényeket adott és vett, opciós meg egyéb határidős ügyleteket kötött, és megsokszorozta az eredeti összeget:

„A pénzt a közös jövőnk megalapozására fordítjuk majd, és hosszú, boldog házasságunk lesz.”

Emberünket teljesen lenyűgözték a lányok, és csak nagyon nehezen tudott választani közülük. Végül, hosszas gondolkodás és elemzés után...

... a legnagyobb mellűt választotta.¹⁸

A viccek között csak egy olyan van, melynek poénja kizárólagosan e-mailben, vagyis monitoron érvényesül:

----- 19
| Ha kívágja ezt a kupont |
vehet egy új monitort

I. 3. A fennmaradó, terjedelmükben hosszabb szövegek között találhatók naplók, horoszkópok, receptek, reklámok, levelek és interaktív szövegek. Itt jóval kevesebb szöveget sorolhatunk egy-egy csoportba, mégis úgy gondolom, érdemes külön-külön beszélni róluk. A továbbított öt-hat napos álnaplók közül kettő köthető az informatikához, az egyik *A programozó feleségének naplója*, míg a másik egy CD-másolásért bebörtönzött rab néhány napjának történetét mondja el. A további két napló közül az egyiket a vicc műfajából ismert „szőke nő” írja, a másik pedig a szép téli időjárásról mesél. Szintén négy horoszkóp került a levelek közé. Az indián, a kínai és a „fahoroszkóp” mellett olvashatunk vicces álhoroszkópot, vagyis *Gonoszkópot*.²⁰ Az e-mail nemcsak humoros szövegek, hanem receptek átküldésére is alkalmas, amelyek leginkább ételfajta szerint összegyűjtve érkeznek. A kapott 12 receptlevél között csak két álrecept található, melyek a *Tütyölt ratyli*²¹ és a *Mogyorós banánkugló*²² készítését írják le.

Több levél reklámokra reflektál. A 11 levélből egy foglalkozik a WagonR+ autómárkával verses formában, míg a többi mind ugyanazon televíziós reklám parafrázisa. A levelek sorát a filmekről szóló, a reklámban nem szereplő szövegek indították.

Szerintem...

Tudod milyen filmeket szeretek? A jó filmeket! Spinés hekusos, Üldözős zsaruos... megvagy!

Egy kis ízelítő:

- kutyás-rendőrös

- ex-vietnámi alakulatos²³

18 L. F. 2004. 08. 25. 9:48

19 P. L. 2002. 10. 30. 18:14

20 J. I. 2003. 12. 12. 12:11

21 U. L. 2002. 10. 10. 11:11

22 V. P. 2004. 01. 28. 9:22

23 Ny. Gy. 2004. 10. 28. 10:00

Idővel megjelentek ebben a stílusban mindazok a témák, melyek a 20-as, 30-as korosztályt érdeklik: e-mail (*Milyen emileket szeretek?*), buli (*Szerintem buli, szerintem*), autósok (*Autósok-szerintem...*), ügyfélszolgálat (*Call centeres szerintem...*), (*Milyen meetingeket szeretek?*), pasik (*Milyen pasikat szeretek?:szerintem*), nők (*Milyen nőket szeretek?*) és vizsgák (*Vizsgák, szerintem*).

Külön kategóriába kerültek azok az e-mailek, amelyek leveleket²⁴ tartalmaznak. Egy a Mikulástól származik, a másik a gyerekek angyalnak írt leveleit és az angyal válaszait gyűjti össze. De található közöttük a főnöknek írt, fizetésemelést kérő és azt elutasító levél, vagy a technikai segítségnek írt, férfi – női problémákról szóló vicces levél, és az arra adott válasz:

Tisztelt Technikai Segítség!

Tavaly frissítettem a Barát 5.0-ról a Férj 1.0-ra, és azt tapasztaltam, hogy a rendszer teljesítménye csökken, különösen a Virág és Ékszeralkalmazásokban, melyek pedig kifogástalanul működtek a Barát 5.0 alatt. Ezen túlmenően a Férj 1.0 több kedvenc programomat is eltávolította, mint például a Romantika 9.3-at és az Odafigyelés 6.4-et, ám telepített olyan alkalmazásokat, mint a Bajnokok Ligája 4.1 és a Fradi 3.0. Most már az Elbeszélgetés 8.0 sem működik, és ha Takarítás 2.8-at akarom indítani, visszautasít a rendszer. Megpróbáltam a Nyagatás 5.3-mal kijavítani a hibákat, de sikertelenül. Mit tegyek?

Elkeseredett

****Kedves Elkeseredett!****

Először is, ne felejtse, hogy a Barát 5.0 szórakoztatócsomag, míg a Férj 1.0 operációs rendszer, saját utasításkészlettel. Gépelje be a következő parancssort: C:<Azt hittem szeretsz [Enter] Ezután tölts le a Könnyek 6.7-et, amellyel telepítheti a Büntudat 3.0-t! Ha minden rendben megy, akkor a Férj 1.0 ezután magától indítja az Ékszer 2.4 és Virágok 3.6 alkalmazásokat. Kérem figyeljen oda, hogy ne terhelje túl a Férj 1.0-t több ilyen alkalmazás gyakori vagy egyidejű futtatásával, mert ez esetben előfordulhat, hogy a Férj 1.0 telepíti az Ingerült Csönd 2.3-at, vagy a Kocsmázás 7.0-t, és ezek által a rendszer fokozottan ki lesz téve a Sör 6.1 támadásainak. A Sör 6.1 kártékony program, mely HangosHorkolás.waw fájlokat hoz létre a merevlemezen. Egyes tapasztalatok szerint a Férj 1.0 a Pletykadélután 2.1 és a Barátnőim Átjönnek Vacsorára 3.2 futtatása esetén lemevedhet, ezeket csak akkor indítsa, ha előtte telepítette az Elmehetség A Meccsre 1.5-öt! Bármilyen hibát is tapasztal a Férj 1.0 működésében, SEMMILYEN KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT NE telepítse az Anyós 1.0-t, és ne telepítsen új Barát programot sem! Ezek nem támogatott alkalmazások, a Férj 1.0 rendszer összeomlásához vezethetnek. A Férj 1.0 remek program, de csak korlátozott memóriakezelési lehetőségei vannak, és nem kompatibilis néhány újabb alkalmazással (ilyen például a Vegetáriánus Étél 4.3). Érdemes lehet fontolóra venni néhány kiegészítő szoftver beszerzését. Személy szerint a Meleg Vacsora 3.1-et és a Rafinált Alsónemű 7.7-et ajánlom.

A legjobbakat : Technikai Segítség²⁵

24 Itt a *levél* a klasszikus irodalmi műfaj megnevezésére szolgál.

25 Á. A. 2004. 11. 04. 12:06; angol változat. R. M. 2004. 09. 28. 17:29

Ritkában előfordul, hogy az e-mail nemcsak arra szolgál, hogy továbbítson egy különálló szöveget, hanem maga is mint tipikus levél-paródia értékelendő.

Hi,

I am an Albanian virus but because of poor technology in my country unfortunately I am not able to do harm your computer. Please be so kind to delete one of your important files yourself and then forward me to other users.
Many thanks for your cooperation!

Best regards,
Albanian virus²⁶

I. 4. A fikciós e-mailek utolsó külön kategóriájába az *interaktív levelek* sorolhatók. Ezek vagy tesztet, vagy matematikai feladatot tartalmaznak. Tesztelhetjük, milyen rajzfilmfigurának felelünk meg, vagy mennyi az IQ-értékünk:

ÍKÚ TESZT

1. Ön

- a. igen
- b. nem

2. Szereti-e hogyha

- a. nem
- b. igen
- c. nemigen

3. Biztos-e benne, hogy?

- a. hogy?
- b. hogy mi?
- c. hogyne²⁷

Tesztelhetjük, mennyire vagyunk „lazák”, mit tennénk különféle helyzetekben, megismerhetjük titkos vágyainkat, megtudhatjuk, mi az ideális állásunk, tesztelhetjük az egerünket, vagy akár azt, hogy mennyi lesz a nyugdíjunk. Az alábbi fájl üres .xls (Excel) formátumban érkezett, és a válaszok kitöltését követően az alábbi szöveg jelenik meg:

ÚTMUTATÓ

1) Írja a nevét a sárga cellába	Béla
2) Írja az életkorát a zöld cellába	30
3) Írja a piros mezőbe munkáltatója nevét	ELTE
4) A kék mezőbe írja be „Start” majd ENTER	Start

26 T. G. 2004. 01. 15. 10:17, R.M. 2004. 01. 15. 15:20; variánsa J. O. 2003. 12. 09. 17:16

27 Sz. V. 2003. 08. 15. 17:32

Béla, GYERÜNK VISSZA DOLGOZNI!!!
TESSÉK AZONNAL BEFEJEZNI AZ IDŐPOCSÉKOLÁST, PLÁNE ILYEN
HÜLYESÉGEKRE!
EZ AZ UTOLSÓ FIGYELMEZTETÉS, MERT A ELTE LÁBLÓGATÁSÉRT NEM
FIZET!!!
LÁSD BE, TE 30 ÉVES VAGY, KÁR AZ IDŐDET TOVÁBB POCSÉKOLNI!!!
KÜLDŐ : A(Z) ELTE VEZETŐSÉGE²⁸

Elvétve előfordulnak egyéb kisepikai alkotásokra rímelő szövegek: leginkább imák, kisebb részben „kémtörténetek”, továbbá mesék (*Piroska és a farkas – new extended remix á la 8-ker*) és Biblia-átiratok, ez utóbbiak „roma stílus”-ban. Ezek a szövegek sem lépik túl az egy oldalnyi terjedelmet, mivel csak részletek vagy a műfaj abszolút lerövidített, és ezért karikírozott változatai. Az ima-parafrázisok leginkább a munkához kötődnek: van közöttük céges hitvallás, ima stresszéért vagy a számítógépekért:

Internet, ki vagy a networkben, regisztráltassék a te domainneved, jöjjön el a te oprendszered, fussanak a te akarataid, amint a szervereken, úgy a klienseinken is. Mindennapi url-ünket add meg nekünk ma, és bocsásd meg a pingjeinket, ahogyan mi is megbocsátunk a minket pingelőknak, és ne vigy minket firewall mögé, de szabadíts meg a vírusoktól, mert a tied a rootjelszó, a tápkábel és a rendszergazdai fizetés.
Enter.²⁹

II. A második nagyobb kategóriába kerültek azok a levelek, amelyek „megtörtént” vagy „igaz” mondásokat, híreket, történeteket továbbítanak. A szövegek formailag az egymondatostól a rövidebb hírekig terjednek.

Az egy-két mondatos szövegek általában idézetek, vagy álidézetek híres emberektől, korunk szállóigéi (tíz darab). A legkedveltebb figurák Fábry Sándor és Woody Allen. Az idézeteket vagy valóban viccesek szánták alkotóik, vagy abszurd tartalmukkal váltak viccessé:

Való világ dumák. „Mindenkivel megtaláltam a közös hangsúlyt. Milo.”³⁰

Sok idézet valódisága kétséges. A valóságtartalom bizonyításának legbeváltabb módja, amikor a szöveg mellé a híresség fényképét illesztik, és az idézet a levélhez csatolva képfájlként érkezik.

Az idézetek között egyértelmű „álidézetek” is találhatóak, mint David Attenborough természetfilmes „utolsó mondatai”:

Szerencsére a nyársas antilop bikák a párviadal közben csak egymásra figyelnek..;

28 U. E. 2004. 02. 11. 11:00, németül P. C. 2004. 01. 20. 17:14

29 Sz. V. 2002. 09.19. 21:48

30 T. G. 2004. 04. 22. 9:30

Ennél a kialudt tűzhányó kráternél...;

A kezemben tartott növényevő lábatlan gyíkot csak a szakemberek tudják megkülönböztetni a hasonló kinézetű szakállas viperától.³¹

II. 2–3. A valós sztorikat továbbküldő e-mail tartalmazhat dolgozatidézeteket (2 darab), hirdetéseket, híreket, leveleket és más írásos bejegyzéseket, megtörtént események leírásait.

II. 4. 14 e-mailben érkeztek különféle hírek. Ezek közül hat üzenetbe valós híreket másolták be újságokból vagy az Internetről, és maga a hír az érték, míg egyet a cikk stílusa miatt küldött körbe írója. Bár több magyar és angol internetes portál tűzte ki célul, hogy valóságtartalmuk kiderítésével együtt összegyűjti az e-mailekben nagy számban terjedő álhíreket (*hoax*), a levelezőlistán keresztül egyértelmű kacsa csak két levélben érkezett. Az egyik az aszpartam mérgező voltáról (*Nesze neked, kóla lájt!*³²), a másik egy rákbeteg kislány megsegítése céljából. A lista néhány tagja ezeket az e-maileket a megfelelő fórumokon ellenőrizte, és körbeküldte cáfolatukat.

II. 5. Hirdetéseket továbbít 23 e-mail, amelyből 14 valós hirdetés, felhívás, és egy kivételével a hirdető is maximum 2–3 személyen keresztül ellenőrizhető. Közülük tíz üzenet kiskutyákat hirdet, a többi különféle kulturális eseményekre hívja fel a figyelmet. Egy „külső” e-mail véradásra kér fel, azonban a levelezőlistára továbbító az elküldés előtt ellenőrizte az e-mail valóságtartalmát. Öt levél továbbít képfájlként hirdetéseket, kettő közülük a neten talált abszurd hirdetés, három másikonál a képformátum a hirdetés valóságát hivatott erősíteni. Ezek közül mindössze három közvetít felismerhetően csak viccnek készített, valódi elemeket tartalmazó felhívást. Közülük kettő a szöveg elrendezése, a grafikai díszítés által nyer valóságra utaló tartalmat. Egyikük álláshirdetés miniszterelnöki posztra a *jobpilot* internetes oldal stílusában, egy másik megbeszélésekre való felhívás; míg a harmadik a cég egy munkatársának alkotása. Ez utóbbi levél stílusa a cég előléptetést bejelentő formuláját követi, de szövegében, és képként is az internetes közegben hírességgé vált *Szalacsi Sándor*³³ szerepel:

Announcement – Jómunkásember Teamleader
Bejelentés - Announcement Előrelépés Promotion

Kedves Kollégák,

Szeretnélek tájékoztatni Benneteket, hogy a Jómunkásember csoport csoportvezető pozícióját

2004. december 20-tól Szalacsi Sándor tölti be.

Sándornak sok sikert kívánunk új pozíciójában, s kérjük, mindenki messzemenőig támogassa őt munkavégzésének ezen új területén.

31 T. K. 2002. 10. 03. 14:08

32 P. C. 2004. 09. 08. 12:25; cáfolata B. R. 2004. 09. 09. 10:18

33 Szalacsi Sándort egy, a Kocsordon élő és atomtámadás ellen betonbunkert építő Fogarasi Árpádról készített riport tette híressé. Jelenleg a róla készített összes anyag megtalálható a www.szalacsi.hu oldalon.

Üdvözlettel,
Fogarasi Árpád
Ojjectum Shared Services
3945 Kocsord³⁴

II. 6. A további 11 e-mail egyrészt más, írásban megjelenő formák továbbküldése, másrészt megtörtént események leírása. Leginkább a levelek és az üzenetek érkeznek csatolt képfájl formájában. Ezen túl olvashatunk a világhálóról szóló abszurd szövegeket, könyvekből vett részleteket, panaszkönyvi bejegyzéseket, rádiófelvételt, bíróságon elhangzott párbeszédet. Több (8) e-mail gyűjti össze az információs szolgáltatóknál, például a *helpdesknél* megtörtént beszélgetéseket:

A júzer nem tud csatlakozni az internethez.
Helpdesk: Biztos, hogy helyes jelszót ad meg?
Júzer: Igen, biztos. Láttam, amit a kollégám adott.
Helpdesk: Meg tudja mondani mi a jelszó?
Júzer: Öt csillag.³⁵

III. A továbbküldésre biztató e-maileket elkülönítettem a többitől. Ez természetesen nem jelenti, hogy a levelek szövegei nem sorolhatók a fent említett kategóriák valamelyikébe, például a viccek vagy az interaktív levelek közé, azonban a továbbküldésre felszólító tartalmi rész miatt külön is érdemes beszélni róluk. E körlevelek egy csoportja továbbküldésük esetén szerencsével kecsegtet. Ezek a láncelevek nemcsak digitális formában léteznek. Szerencsehozó levelekkel a számítógépek és az interneten történő kommunikáció elterjedése előtt is találkozhatunk.³⁶ Az összes szöveget küldő e-mailból viszonylag kevés, 39 darab sorolható ebbe a kategóriába, amelyből 3–3 azonos, egy pedig továbbfejlesztett változata, variációja a másíknak. Az egyszerű továbbítandó e-mailek között az alábbi típusok találhatók:

1. Egy e-mail a közismertebb kacsák közé sorolható. Továbbküldésével megmentheted egy ember (itt egy rákos kislány életet), mivel egy alapítvány minden továbbküldés után bizonyos pénzüsszeget utal a kislány számlájára. A levél a felhívás előtt egy verset is tartalmaz, amelyet a beteg kislány kérésére tettek bele.
2. Hét körlevél célja csak annyi, hogy vidámságot hozzon a címzettnek. Három e-mail témája szerint csak lányoknak szól, és továbbítását csak lányoknak kéri. Egy levél az anyaság szépségeiről beszél, egy a *Smart Woman Day* alkalmából került továbbításra, és ismét egy a női szépségről szól. A többi bárkinek továbbküldhető, hiszen bárkit bevonhatunk egy virtuális hócsatába, vagy egy „öleléssel” bárkinek kedveskedhetünk:

34 K. A. 2004. 12. 02. 13:15

35 M. K. 2004. 10. 19. 8:06

36 Hoppál M. 1998.

Téged megöleltek ma. Küldd el ezt az ölelést valakinek, akit szeretsz. Ha szeretnek, visszaküldik Neked! Meg fogod látni, milyen sokan becsülnék Téged!!! MEG LETTÉL ÖLELVE! Szeretettel küldöm: Neked azért, hogy jó napod legyen mindig, amikor elolvasod, és erőt meríts egy öleléshez.³⁷

Hasonló kedves levelet kaphatunk barátainktól vizsgaidőszakra vagy a munkahelyi problémák enyhítése végett:

Egy kis vidámság!
Kapcsold be a hangszórót!
Helló!
Stresszes vagy?
Gondok vannak munkahelyeden?
Kövessd az útmutatást, és jobban fogod érezni magad!
1. Csukd be az ajtót!
2. Állítsd max.-ra a hangerőt
3. Guggolj le és rugózzál
4. Énekelj nagyon hangosan... legalább 20 percig
“TITITA TITUTU TIIPATITITUUU,
TUTUTU TUTUTU TUTUTU
TUTUTUUU TUTUTITITUUU,
AHAHAH!!!”
Jobban érzed magad? IGEN?
Küldd el ezt a levelet barátaidnak!³⁸

Hat levél bölcs gondolatokat továbbít. Közülük egy e-mail valójában egy másik továbbfejlesztett változata, idézetek Gabriel García Márqueztól. A levél arra is példa, hogy egy-egy szöveg akár évekig képes élni a levelezéseken keresztül, és akár új formában is megjelenhet. A levelet először egyszerű szöveggént 2002. augusztus 12-én kaptam meg, majd legközelebb már képekkel .pst formátumban 2004. március 16-án. Szintén bölcs gondolatokat tartalmaz két másik levél, egyik a barátságról, a másik az igazi boldogságról. Két e-mail konkrétabb szövegeket továbbít, az egyik infarktus esetére ad tanácsokat, a másik diszkóbalesetekről szóló történetet ismertet. Mindegyik e-mail végén található felszólítás a levél továbbküldésére, de míg a Márquez-idézeteket és a barátságról szóló gondolatokat csak a barátoknak kell elküldeni, addig a három másik arra biztat, hogy minél több embernek küldjük tovább. Az igaz boldogságot hirdető levél elhatárolódik a szerencse-körlevelektől:

Ha tovább küldöd valakinek ezt az e-mailt, talán gondolatokat ébresztesz benne is, ha pedig nem, akkor sem ér semmilyen „szerencsétlenség”, mint amelyet a sok „csudálatos” e-mailben ijesztgetésképpen kapni szoktál.³⁹

37 K. Cs. 2003. 09. 23. 20:01

38 K. K. 2003. 07. 09. 09:33

39 M. I. 2004. 10. 20. 12:55

A konkrét problémákkal foglalkozó levelek határozottan felszólítanak továbbküldésükre:

KÜLDJ EL EZT AZ E-MAILT MINÉL TÖBB EMBERNEK ÉS SZÁNJ LEGALÁBB 5 PERCET ARRÁ, HOGY LEFORDÍTSD MÁS NYELVRE IS...
GONDOLJ BELE, HÁNY ÉLETET MENTHET MEG EZ AZ E-MAIL...⁴⁰

Négy levél tartozik az interaktív e-mailek kategóriájába. Ebből kettő matematikai feladatot tartalmaz, és továbbküldésük azért fontos, mert a humoros számítások csak abban az évben működnek. A másik két levél azonos, de két különböző csoportból érkezett; céljuk: megismerni a másikat. Komoly és kevésbé komoly kérdéseket tartalmaz, amit a feladó kitöltve küld tovább, majd a címzett a válaszokat a sajátjaival felülírja, és így küldi tovább és vissza a feladónak az e-mailt:

Helló!

JÁTÉK

Töltsd ki lelkiismeretesen ezt a kérdőívet /az én válaszaimat töröld ki/ utána küldd el az összes barátodnak, valamint annak a személynek, aki küldte neked.

A cél az, hogy megismerd egy kicsit jobban a körülötted levő embereket. Ne feledd el azt, aki küldte neked!!!⁴¹

Nemcsak komoly és bölcs gondolatokat küldhetünk barátainknak lánclevélként, hanem ezeket parodizáló szövegeket is:

A belső békédért

Nemrég olvastam ezt az egyszerű jótanácsot, és alkalmazva a benne javasoltakat, megtaláltam Belső Békémet.

A Jótanács a következő:

Akkor találd meg Belső Békédet, ha befejezed mindazt, amit megkezdted. Szóval, körülnéztem a lakásban, és megkerestem mindazt, ami nem volt befejezve – és munkába menet előtt befejeztem:

- egy megkezdett palack vörösbor
- egy megkezdett palack fehérbor
- egy megkezdett palack konyakot
- egy megkezdett doboz nyugtatót
- egy megkezdett doboz bombont
- egy megkezdett tábla csokoládét
- egy megkezdett főtt, füstölt csülköt
- kevés maradék vodkát.

Fogalmad sincs róla, milyen q... jól érzem magam ...

Küldd tovább mindazoknak, akiről gondolsz hogy szükségük van Belső Békéjükre!⁴²

40 L. F. 2004. 10. 14. 16:27

41 T. G. 2005. 01. 13. 16:00, B. V. 2005. 01. 19. 13:31

42 F. B. 2004. 01. 23. 13:08, variánsa: R. M. 2005. 01. 14. 15:01

A továbbküldött levelek másik csoportja, 15 e-mail szerencsével vagy valami jó dologgal kecsegtet. A 15 levélből kettő-kettő azonos. A szerencse-körlevelek közül hat darab összegyűjtött jótanácsokat tartalmaz, amit négy változatban rövid történet előz meg. Csak egy e-mail nem tartalmaz jótanácsokat: ez egy Kanadából származó szerencsehozó vicc, melyet ha továbbküldünk, négy napon belül szerencse ér. A többi e-mailben a történetet jótanácsok vagy bölcsességek sora követi. Kettő csak bölcs tanácsokat tartalmaz, az egyik a Bibliából merít, míg a másik a Dalai Láma tanácsait tolmácsolja a 2004. évre, vagyis egy *mantra* e-mail. A történetet elmesélő e-mailek közül kettőben is a történetet egy indiai, nepáli *Tantra/Totem* követi:

Ez a TANTRA Indiából érkezett. Függetlenül attól, hogy te babonás vagy-e vagy sem,
engedj meg magadnak néhány percet, hogy elolvasd.
Hasznos tanácsok vannak benne a lélek számára.
Ez egy TOTEM
NEPÁLI TANTRA
A JÓ SZERENCSEHEZ.
Már tízszer körbejárta a világot.
HASZNÁLATI UTASÍTÁS AZ ÉLETHEZ⁴³

Csak a „nepáli tantrát” tartalmazó levelekre, de azok közül mindegyikre jellemző, hogy a levél elején felkérnek a levél elolvasására rövidebb, vagy akár hosszabb formában:

Szakíts magadnak egy kis időt, hogy elolvasd ezt az üzenetet, lehet hogy fontos!⁴⁴

Mindegyik e-mail a végén felszólít a levél továbbítására, de csak a szerencseviccet továbbító levél fenyeget azzal a lehetőséggel, hogy ha a címzett megtöri a láncot, akkor elhagyja a szerencse:

Azt, aki megtöri ezt a láncot egészen biztosan elhagyja a szerencse. Ne tartsd meg ezt a viccet.⁴⁵

Négy e-mail minden tanulság vagy történet nélkül hoz szerencsét, csak egyszerűen a levél továbbküldésével. A példák egyértelműen mutatják az ilyen levelek nemzetközi elterjedtségét, egy év alatt egy magyar, egy német, egy török és egy román nyelvű szerencse-lánclevél érkezett hozzám. A további két email a fenti szerencse-lánclevelek kritikája. Az egyik a jó tanácsokat értelmezi félre, másik a példákat felsoroló szerencselevelet írja át.

43 K. Cs. 2004. 08. 30. 17:37

44 P.C. 2004. 10. 20. 10:03

45 Á. A. 2004. 11.10. 16:28

A fenti 37 lánclevelet négy kivétellel csak lányok továbbították. A fiúk által továbbított lánclevelek közül kettő vicces lánclevél, a többi pedig anti-szerencselevél. Az ilyen e-mailek száma azonban csökken, egyre kevesebben vállalják fel ezek továbbküldését, mivel többen elzárkóznak előle, mint ahogy ezt az alábbi körlevél is bizonyítja:

Az eddigi legjobb körlevél... :-)))

sziasztok, Zsolti vagyok, és büntudatom van, mert nem továbbítottam kb. 50 milliárd körlevelet, amit olyan emberek küldtek, akik tényleg elhiszik, hogy ha továbbküldik, akkor egy szerencsétlen dél-amerikai gyermek, akinek melle nőtt a homlokára, elég pénzt gyűjthet a műtétjére, még mielőtt a szadista, pénzéhes szülei eladnák egy vándorcirkusznak.

Te tényleg elhiszed, hogy Bill Gates mindenkinek (neked is) 1000 dolcsit fog adni, ha továbbítod a levelét? Hová sülyedhetünk még?

Na nézd csak!!! Ha legördítem ezt az oldalt és kívánok egyet, akkor a Playboy összes cicáját megtöcskölhetem tíz évre visszamenőleg!!! Micsoda baromság.

Lényegében arról van szó, hogy mindenki bekaphatja a bal nagylábujjamat, akinek nincs jobb dolga, mint ostoba láncleveleket továbbítani nekem.

Lehet, hogy az éjszaka leple alatt eljön értem a gonosz körlevél-manó és álmomban seggbekúr, csak azért, mert félbeszakítottam egy láncot, amelyet Szent Péter kezdett el Krisztus után 5-ben, és ebbe az országba törpenövésű zarándokokkal érkezett a húsvéti körmenettel. Le van szarva.

Ha már továbbítasz valamit, legalább küldjél valami minimálisan szórakoztatót! Az olyan típusú e-maileket, mint "küldd ezt tovább a 10 legjobb barátodnak, és akkor ez a nyomorult, szerencsétlen embercsökevény valahogy majd kap két fillért valami mindenható lénytől", na ezeket már kb. 900-szor láttam!!! Kurvára nem érdekel.

Mutasd meg, hogy intelligens vagy és gondold végig hogy mihez járulsz hozzá ezekkel a levelekkel. Feltehetőleg a saját népszerűtlenségedhez.

És akkor mit csinálj? Ha olyan levelet kapsz, amely életveszéllyel, vagy szerencsétlenséggel fenyeget most és mindörökké, TÖRÖLD LE. Ha vicces, küldd tovább. Ne bosszantsd föl az embereket azzal, hogy büntudatot ébresztasz bennük valami fogatlan botswanai leprás iránt, akit 27 éve odakötöztek egy döglött elefánthoz, és PONT az az öt forint fogja megmenteni, amit akkor kaphat meg, ha továbbküldöd ezt a levelet, de azonnal. Most pedig küldd tovább ezt a levelet mindenkinek akit ismersz, különben holnap reggelre fogakat növeszt a nadrágod és szétmarcangolja a nemi szerveidet.⁴⁶

A dolgozatban adott kategóriákat a levelek első feldolgozása alapján hoztam létre. Igen valószínű, hogy az anyag bővülésével, és ismételt rendszerezésével a csoportok felépítése megváltozik. A körleveleket 2002 óta archiváló, nemzetközi viszonylatban legismertebb internet portálon, a www.boreme.com oldalon forma, dátum és téma szerint lehet keresni. Míg a téma szerinti felosztásban viszonylag

46 T. A. 2003. 02.10. 15:45

részletes csoportosítást találunk, addig formai szempontok alapján az e-mailben továbbított szövegeket nem osztják külön kategóriák alá. A formai felosztás szerint a szöveget tartalmazó leveleket különítik el a képet, animációt, videót, zenét és interaktív tartalmú formátumokat továbbító levelektől. Az általam gyűjtött levelek téma szerinti részletesebb bemutatása⁴⁷ és a hasonlókat gyűjtő-archiváló portálokon található anyaggal való összevetése az eljövendő kutatások feladata.

A posztmodern populáris kultúrában az e-mail az emberi kommunikáció egyre inkább meghatározó formájává válik mind személyes, mind hivatalos vonatkozásban. A hagyományos kutatás a folklórt a szájhagyománnyal azonosítja. Bár az e-mailben érkezett kötött szövegek írott, sőt digitális csatornán terjednek, terjedésük jellege és további tulajdonságaik is megegyeznek a folklór jellegzetességeivel. A szövegek szerzője legtöbbször ismeretlen, a továbbított szövegek állandó felépítéssel rendelkeznek, de a továbbító a fájl formájától függően, és a megfelelő programban való járatosága szerint a szöveget alakíthatja. A szövegek variálódása adódhat egyszerű fordításból, a bevezető mondatok átírásából, de előfordul, hogy a tartalom egy másik nyelven (s egy másik közegben) igencsak megváltozik. A dolgozatom végén ezt szeretném egy példával bemutatni.

Test your subconscious

This revolutionary test will expose your secret desires from your subconscious. Type anything in the textbox below (I mean anything). After torturing your keyboard for a couple of minutes, your real desires will come up the screen, whether you want it or not

Close you're eyes (this is important)

“I think about sex every 5 seconds..., All I want is sex..., I am a sex animal..., I want sex, sex and more sex..., I want to have sex with anybody..., I want sex and only sex..., I am in for naughty games... ???, SEX, SEX, SEX, maybe it is better if you'd start working, YOU MANIAK ?”

RESTART⁴⁸

Titkos gondolataid tesztje

Ez a forradalmian új teszt feltárja a rejtett gondolataidat, vágyaidat.

Az alsó szövegmezőbe kell beírnod bármit anélkül, hogy a billentyűzetre néznél.

Akár értelmetlen szófoszlányokat is írhatasz, a mezőben mindenképpen megjelennek valós gondolataid!

„Szeretem a főnököm, szeretem a főnököm, dolgozni akarok, imádok dolgozni, nem lógok a munkából, nem foglalkozom hülyeségekkel, szeretem a főnököm, szót fogadok neki”

MÉGEGYSZER

Felfedezted titkos vágyaidat? Ne habozz, váltsd valóra!⁴⁹

47 Az általam összegyűjtött körlevelekben megjelenő főbb témák a következők: férfi-női különbségek (18%), munka (11%), állatok (6%), szexuális tartalmú (6%), informatikai (5%)

48 http://www.boreme.com/bm/fr_by_type.htm (2005. 01. 26)

49 U. E. 2003. 11. 18. 09:22

Irodalom

Hoppál Mihály

1998 A szerencse lánclevele. Szent-Antal lánc a városi folklórban. In Uő.:
Folklór és közösség. Budapest, 75–86.

KÖZÖSSÉG, VALLÁS, NÉPÉLET

A nők Csíkszentdomokos vallásos kisközösségeiben*

A Székelyföldön fekvő, felcsíki faluban több római katolikus kisközösség működik napjainkban. Legnagyobb múlttal és hagyománnyal a Rózsafüzér Társulatok rendelkeznek. Ez az egyetlen társulati forma, amely a 20. század folyamán megszokás nélkül fennmaradt, és jelenleg is aktívan működik Csíkszentdomokon. A falu vallásos életét az 1989-es politikai változások után az engesztelő mozgalom és többfajta lelkeségi mozgalom elterjedése nyomán létrejött szervezetek színesítik. A tanulmány a nőknek a falu jelenleg aktívan működő vallásos kisközösségeinek életében betöltött szerepét és helyét kívánja megvizsgálni. A kisközösségek rövid bemutatása után a női és férfi tagság, majd a tisztségviselők nem, életkor, foglalkozás, iskolai végzettség, családi állapot szerinti megoszlásának vizsgálati eredményeit mutatom be és értelmezem. Végül arra szeretnék rávilágítani, hogy milyen szerepük van a nőknek e vallásos kisközösségek létrehozásában és éltetésében.

A vizsgálat adatai és megállapításai az 1994–2000 között a helyszínen végzett megfigyeléseken és az akkor készített interjúkon nyugszanak. A tagsági összetétel vizsgálatát több forrás segítségével végeztem. 1995–1996-ban helyi kezdeményezésre két nagyobb felmérés, összeírás is született. A helybéli pedagógusoknak köszönhetően a falu népességének összeírása, az akkori helybéli plébános kérésére pedig a Rózsafüzér Társulatok tagösszeírása készült el, amelyet maguk a társulatvezetők végeztek el.¹ Az 1990 után létrejött kisközösségek névsorait K. G.-vel közösen állítottuk össze.² A felsorolt összeírások hiányosságai, pontatlanságai ellenére reprezentatív vizsgálat elvégzését tették lehetővé a falu-

* Az írás szakdolgozatom egyes fejezeteinek átdolgozott változata, így ez úton is szeretnék köszönet mondani témavezető tanárainknak, Küllös Imolának és Barna Gábornak a dolgozat megírásához nyújtott segítségükért.

1 Az összeírás végső célja *Mária rózsáskertjének* megvalósítása volt. Mivel Gy. B. plébános 1996 októberé és 1997 augusztusa között teljesített szolgálatot a faluban, az idő rövidsége miatt terve meghiúsult.

2 K. G. mindhárom kisközösség egyik legaktívabb tagja, a faluban több új ájtatossági forma elindítója és éltetője. A Charbel-imaközösség névsorába azokat a személyeket soroltuk be, akik állandó magot alkotnak e közösségben. A Cursillo-csoportban azok a személyek szerepelnek, akik 1992 és 1997 között *cursillót* végeztek. A Kolping Család névsorát azok a személyek alkotják, akik 1997-ben tagjai voltak a közösségnek.

ban működő kisközösségek tagjainak nem, életkor, iskolai végzettség és foglalkozás szerinti megoszlásáról.³

A továbbiakban rátérnék azon kisközösségek rövid bemutatására, amelyek aktívan működnek ma a faluban, s tevékenységüket közös összejövetelék jellemzik. Az ismertetésben a közösség létrejöttének, valamint összejövetelék rövid leírása mellett a tagság néhány fontosabb statisztikai adatának bemutatására szorítokozom.

A csíkszentdomokosi vallásos kisközösségek a 20. század végén

Csíkszentdomokos is azon székelyföldi falvak közé tartozik, ahol a katolikus vallásgyakorlat folyamatos volt. A falu felekezeti megoszlása ezt ma is tükrözi: 6373 főnyi (3195 nő és 3178 férfi) összlakosságából 6287 fő (98,65%) római katolikus, 38 fő (0,60%) református, 22 fő (0,35%) ortodox, 15 fő (0,24%) unitárius, 8 fő (0,12%) Jehova tanúja, 1 fő (0,01%) görög katolikus, 2 fő (0,03%) vallás nélküli.⁴ Mind a férfi, mind a női lakosság 98 százaléka római katolikus.

Az 1989-es politikai változások után nem a 20. század első felében elterjedt, 1948 után működésképtelenné vált vallásos szervezetek újjáélesztése, hanem többségében az anyaországból érkező, korábban ismeretlen vallásos mozgalmak elterjedése figyelhető meg Csíkszentdomokoson. Mindez a Rózsafüzér Társulatok korábbi hagyományos szerepkörének gyengülése nélkül. A lelkiségi mozgalmak közül a *Mária Műve (Fokoláré)*, a *Cursillo*, a *Kolping Szövetség* és a *Kamilliánus Családok Szövetsége* vált ismertté a faluban. A továbbiakban csak a *Cursillo* és a *Kolping Család* bemutatásával foglalkozom, mivel fokolárés nagyon kevés van Csíkszentdomokoson, és nem is tartják egymással a kapcsolatot, a *Kamilliánus Család* pedig a kutatás ideiglenes lezárása után kezdett aktívabban tevékenykedni.

Az engesztelő mozgalom megismerése nyomán, a templomon kívül⁵ három helyszínen, különbözőképpen valósult meg a házi engesztelő ájtatossági forma gyakorlása. Legkorábban a megújulás iránt fogékonyabb Rózsafüzér Társulatokban kezdik el a csütörtöki engesztelő imaórák végzését. Majd a „Szent Charbel Ima Béke – Egység és Kiengesztelődés Házában”, valamint a nagykanizsaiak ajándékozásából származó Zarándok Madonna (Rosa Mystica) szobrának kíséretében kezdnek el az engesztelés jegyében imádkozni. Ezek közül csak a Charbel-

- 3 A Cursillo-csoport, a Kolping Család és a Charbel-imaközösség esetében a tagság nemére, életkorára, iskolai végzettségére és foglalkozására vonatkozó adatok teljesek, mivel a tagok nem túl nagy létszáma miatt könnyen utána lehetett nézni a hiányzó adatoknak. A Rózsafüzér Társulatok esetében a tagok életkorára vonatkozó adatok 99,8 százalékban, foglalkozására vonatkozóan 99 százalékban, az iskolai végzettség tekintetében pedig 92 százalékban álltak rendelkezésemre.
- 4 Az 1995 – 1996-ban készült népesség-összeírás néhány feldolgozott adatát hivatalosan is közzétették az 1999-ben megjelent falumonográfiában. Ezek az adatok is onnan származnak. Balázs L. 1999. 323.
- 5 A templomban minden hónap 22. napján tartanak engeszteléseket.

imaközösség bemutatására és tagsági elemzésére szorítkozom, mivel a Zarándok Madonna-szoborhoz állandóan változó összetételű imaközösség kapcsolódik, így tagságát nem áll módunkban vizsgálni. A csütörtöki engesztelést pedig egyes hagyományos társulati keretben elterjedt új ájtatossági formának tekinthetjük, így a közösséget nem láttam indokoltnak külön vizsgálni.

Rózsafüzér Társulatok

A 19. század végétől folyamatosan fennálló és aktívan működő vallásos szervezeti forma napjainkban Csíkszentdomokoson 56 társulattal rendelkezik. A társulatok változó létszámúak, összesen 1637, 13 férfi (1%) és 1624 női (99%) taggal rendelkeznek, akik közül 31% 40 év alatti, 37% 41 – 60 év közötti, 32% pedig 61 év fölötti. Foglalkozásuk: 46% háziasszony, 28% nyugdíjas, 25% aktív kereső és 1% diák. Iskolai végzettségük: 67% 8 osztályt, vagy annál kevesebbet (46% nyolc osztálynál kevesebbet, 21% nyolc osztályt), 286 fő (19%) 10 osztályt, 195 fő (13%) 12 osztályt, 12 fő (1%) tanítóképzőt, hatan technikumot, öten pedig egyetemet végeztek.

Minden működő társulatban elmaradhatatlan a havi titokcsere, de Csíkszentdomokoson nem kapcsolódik ehhez az alkalomhoz ima-összejeövetel. Vagy a társulatvezető megy el egyenként a tagtársaihoz, vagy a tagok mennek el hozzá a titkot kicserélni. Itt nem találkozunk azzal a gyakorlattal, és az emlékezet sem tud arról, hogy sorsolással történt volna mindez. A havi titokcserek alkalmával minden tag, „tehetsége szerint”, befizet egy bizonyos összeget a társulat közös kasszájába. Legtöbb esetben ezt a pénzüsszeget társulati misék befizetésére fordítják. Évente legalább kétszer (ezek befizetési időpontja társulatonként eltér) szolgáltatnak szentmisét, egyet a Rózsafüzér Társulat élő, a másikat az elhunyt tagjaiért. Elhunyt tagtársért is külön misét mondatnak. A társulat más, közös kiadásait társulatonként eltérő módon a korábban említett összegből, vagy más alkalommal gyűjtött adományokból állják. Az összegyűlt pénzüsszegeket, adományokat általában mind egyházi feladatok ellátására fordítják.

A társulatok keretében szerveződő imaalkalmak egyrészt az egyházi év egyes ünnepeihez, másrészt az emberi élet fordulóihoz kapcsolódnak. Az egyházi év viszonylatában, leginkább adventben és nagybőjtben ül össze a társulat. Az advent időszakában Szentcsalád-kilencedet, nagybőjt pénteki napjain a keresztutat végzik. Nagybőjti imasorozatukat néhány társulatban a nagycsütörtöki úrvacsorával zárják. Az egyházi év imaalkalmaihoz tartozik az egyes Rózsafüzér Társulatok segítségével szerveződő – az utóbbi években időnként és helyenként felújult szokás a faluban – Keresztelő Szent János-napi angyalozás is. Szent Antal napja fogadott ünnepe a falunak, így a szent tisztelete külön kiemelt helyet kap az idősebb korosztály körében. Társulati keretben egyre ritkábban, de egyénileg sokan elvégzik a Szent Antal-kilencedet. 1988-ban a taplocai⁶ engesztelések

6 A közigazgatásilag Csíkszeredához tartozó Csíktaploca az erdélyi engesztelő mozgalom központja.

hatására a Rózsafüzér Társulatok keretében egy újfajta ájtatossági forma, a csütörtöki engesztelés kezdett elterjedni. Eddigi terepmunkám során négy társulatban találkoztam ilyen ima-összejövétel megtartásával. Az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó imaalkalmak a halotti szokáskörben többször is ismétlődnek. A haldokló mellett végzett, a temetés előestéjén, valamint a halottért mondatott misék (harmincnapos, éves, évfordulós) után összehívott ima-összejövetelek a társulatvezetők vezetésével és a tagok részvételével zajlanak le. Az emberi élet más nagyobb eseményei – a keresztelő, katonavacsora, lakodalom – után is meghívják a társulatot imádkozni. Minden társulatnak egyetlen tisztségviselője van, a társulatvezető. Csíkszentdomokoson kizárólag nők töltik be ezt a szerepet.

Cursillo-csoport

A csíkszentdomokosiak 1992 óta kapcsolódtak be a kereszténység közösségi jellegének eltűnését hangsúlyozó mozgalomba. A *cursillónak* nevezett három napos, világi és egyházi emberek vezetésével szerveződő tanfolyam elvégzése után lehet társulni ilyen kisközösségekbe. 1997-ben 37 fő, 10 férfi (27%) és 27 nő (73%) cursillista volt a faluban, akik közül 30 fő (81%) 40 év alatti, 7 fő (19%) 41–60 év közötti. Foglalkozásuk: 24 fő (65 %) aktív kereső, 6 fő (16%) háziasszony, 3 fő (8%) nyugdíjas, 3 fő (8%) egyetemi hallgató és 1 fő (3%) segítő nővér. Többségük, 70 százalékuk (26 fő) 12 osztályt, ketten 10 osztályt, ketten 8 osztálynál kevesebbet, hárman tanítóképzőt, hárman technikumot, egyikük pedig egyetemet végzett.

A csoportnak nincsen kinevezett vezetője és semmilyen másfajta tisztségviselője sem. Összejöveteleiket az aktívabb tagok közösen szervezik meg, s mindig más-más személy irányításával történnek. Fokozatosan egy változó összetételű mag alakult ki belőlük, amely úgynevezett *csoporttalálkozók* szervezésében fejt ki tevékenységét. Eleinte minden hónap első keddjén tartották összejöveteleiket a plébánia hittantermében, az általuk szolgáltatott *cursillós mise* után. 1998 decembere óta minden hét szerda estéjén gyűlnek össze házaknál, általában 5–10 személy részvételével.

Kolping Család

A Kolping Család 1993. augusztus elsején 19 alapító taggal, V. V., akkori helyi segédlelkész kezdeményezésére létrejött szervezet. Az 1990-es évek végén nyolc alapító tag tevékenykedett még a szervezetben, a többiek kiléptek, majd újabb 12 lépett be. A 32 tag közül 12 férfi (37%) és 20 nő (63%), akik közül 28 fő (88%) 40 év alatti, 4 fő pedig (12%) 41–60 év közötti. Foglalkozásuk: 20 fő (63%) aktív kereső, 8 fő (25%) háziasszony, 3 fő (9%) diák és 1 fő (3%) nyugdíjas. A kolpingosok többsége is (18 fő, azaz 56 százaléka) 12 osztályt végzett. Tíz fő (13%) 10 osztályt, egy 8 osztályt, egy 8 osztálynál kevesebbet, egy technikumot és egy egyetemet végzett közülük. Az elnöki és titkári tisztséget férfiak, a pénztárosi és a két csoportvezetői feladatot pedig nők látják el.

A közösség irodája a plébánián működik. Elsősorban karitatív és szociális problémák megoldásával foglalkoznak, de gazdasági tevékenység (tejüzem) be-

indítását is tervezik. Az egyesület célkitűzései közé tartozik a tagok és az ifjúság keresztény nevelése. Az általuk rendezett hagyományőrző kosaras bálók bevételeit rendszerint a falu óvodás, iskolás gyerekeinek adott Mikulás-csomagok készítésére fordítják. A Kolping Szövetségen keresztül kapott segélyeket megpróbálják a rászorulóknak kiosztani, általában olyan szegény családoknak, akik semmiféle anyagi támogatásban nem részesülnek. A közösségnek ima-összejövelei nincsenek, de bizonyos időközönként gyűléseket tartanak.

Charbel-imacsoport

1992-ben létrehozott, Szent Charbel Ima-Béke-Egység és Kiengesztelődés Háza elnevezésű imaterembe járó közösség. Egy buzgón vallásos asszony rendezte be családi házuk egyik szobáját ilyen típusú imaháznak. A csoport tagjai minden hónap első és harmadik szombatján tartanak itt engesztelő ima-összejöveleteket, amelyeket az imaprogram előírásainak megfelelően legalább két embernek mindig meg kell tartania. A Charbel-imaházat többen látogatják, a tagok közé csak azok vannak besorolva, akik rendszeresen részt vesznek az összejöveleteken. Ennek az imaközösségnek a magját 13 nő alkotja. Életkor szerinti megoszlásuk: 21–40 év közötti 2 fő (15%), 41–60 év közötti 7 fő (54%), 60 év fölötti 4 fő (31%). Foglalkozás szerinti megoszlásuk: aktív kereső 2 fő (17%), nyugdíjas 5 fő (38%), háziasszony 6 fő (46%). Ketten 12 osztályt, többségük (83%) 8 osztálynál kevesebbet végzett. A Charbel-imacsoportnak két tisztségviselője van: a csoportvezető, aki az imaház tulajdonosa és annak helyettese, mindketten nők.

A csíkszentdomokosi vallásos kisközösségek tagsága

A fenti adatokból kiderül, hogy a legnagyobb múlttal és hagyománnyal rendelkező Rózsafüzér Társulatok jóval nagyobb létszámúak, mint az 1990-es évek elején létrejött közösségek. Míg az előbbieknél az összlakosság 25 százaléka, a női lakosság 51 százaléka tagja, addig az utóbbiakban a részvétel jóval egy százalék alatt marad.

A továbbiakban külön-külön rátérek a női és a férfi tagság adatainak bemutatására. Az összegzett eredmények kissé száraz közlését azért látom fontosnak, mivel a vallásos szervezetek tagösszetételére vonatkozóan Barna Gábor⁷ és Píróth István⁸ munkáin kívül csak néhány szórványos adattal rendelkezünk.

A női tagság

Minden egyes kisközösségben a nők nagyobb számaránya, egyes esetekben kizárólagos jelenléte mutatható ki. A Rózsafüzér Társulatok tagságának 99 százaléka, a Charbel-imaközösség 100 százaléka, a Kolping Család 62 százaléka, a Cursillo-

7 Barna G. 1996a.; 1998.; 2004. 343–356.

8 Píróth I. 1999. 75–86.

csoportnak pedig 73 százaléka nő. A cursillista és a kolpingos nők körében a fiatalok (78% illetve 95%), a Charbel-imacsoportnál a középkorúak (54%) vannak többségben. A rózsafüzéreseknél, a középkorúak 5–6 százalékos túlsúlyával, közel egyenlő arányban képviselteti magát mind a három korosztály. Foglalkozásukat vizsgálva szembevetendő a háztartásbeliek nagy számaránya. A Rózsafűzér Társulatokban és a Charbel-imaközösségekben majdnem a tagság felét ők teszik ki, számarányuk 47% illetve 46%. A Kolping Családban is 40 százaléknyi, a Cursillo-csoportban azonban már jóval kevesebb, 22 százaléknyi a jelenlétük. A cursillisták túlnyomó többsége, 59 százaléka aktív kereső. A Kolping Család tagságának is közel fele, 45 százaléka aktív kereső, de itt szinte kiegyenlített ezek és a háztartásbeliek száma. A nyugdíjasok aránya a Charbel-imaközösségekben a legnagyobb, 38%, a rózsafüzéreseknél 28%, a cursillistáknál 11%. A kolpingos nők között nincsenek nyugdíjasok. Ezzel szemben a diákok közöttük vannak a legtöbben (15%). A cursillistáknak 7 százaléka, a rózsafüzéreseknek 1 százaléka diák. A Charbel-imaközösségeknek nincsenek diák tagjai. Míg a Rózsafűzér Társulatok és a Charbel-imaközösség női tagságának jelentős többsége 8 osztályt, vagy annál kevesebbet végzett, addig a cursillista és kolpingos nők többsége érettségivel rendelkezik.

A férfi tagság

A férfiak a legnagyobb arányban a Kolping Családban (37%), majd a Cursillo-csoportban (27%), legkisebb arányban pedig a Rózsafűzér Társulatokban (1%) vannak jelen. A Charbel-imacsoportnak nincsenek férfi tagjai. Az 56 Rózsafűzér Társulattól 46-ban 100 százalékos a női tagság. Csak tizenben találkozunk egyes tagsággal; hétben egy, háromban két férfi taggal, akiknél az idős korosztály felülreprezentáltsága mutatható ki (54%). A középkorúak és a fiatalok egyenlő arányban vannak jelen (23% – 23%). A legidősebb tag 89, a legfiatalabb 11 éves, az átlag életkor 59 év. Ezzel szemben a cursillista és a kolpingos férfiak esetében – nő társaikhoz hasonlóan – a fiatal korosztály túlsúlya mutatható ki (90% illetve 75%). Átlagéletkoruk 31, illetve 33 év. Foglalkozásukat tekintve egy-egy kivétellel mind aktív keresők (90%, illetve 92%), a nyugdíjas rózsafüzéresek túlsúlyával (54%) szemben. A rózsafűzérés férfiak alacsony iskolai végzettségétől eltérően (73% 8 osztállynál kevesebbet végzett) a cursillista és a kolpingos férfiak – ismét csak női tagtársaikhoz hasonlóan – jelentős többsége érettségivel rendelkezik.

A bemutatott eredményekkel összhangban a nők felülreprezentáltságát hangsúlyozzák az utóbbi években megszorodó, laikus vallási szervezetekkel foglalkozó néprajzi tanulmányok is. A tagság elnőiesedéséről értesülhetünk egy-egy helységi Rózsafűzér Társulatait bemutató munkákból is.⁹ Az adatok többsége az

9 A Vajdaságból szabadkai (Beszédes V. 1997. 229–230.), topolyai (Borús R. 1997. 215.), tordai (Raj R. – Nagy I. 1997. 247.), doroszlói (Beszédes V. 1998. 370.; Kovács E. 1997. 208.), kupuszinai (Barna G. 1996b. 296.), Erdélyből gyergyószentmiklósi (Gergely K. 1998. 302.), gyergyóalfalusi (Gál I. 1998. 334.), csikdánfalvi (Sz. Gazda E. 2004. 161.), Magyarországról kunszentmártoni (Barna G. 1996b. 296.; Barna G. 1998. 26–27.), és győrzámolyi (Barna G. 1996b. 296.), a Felvidékről pedig zoboralji (Madar I. 1989. 62.) adataink vannak.

idősebb korosztály nagyobb számarányát is kiemeli. Csíkszentdomokoson egyedül a férfi rózsafüzérek körében mutatható ki az idős korosztály felülreprezentáltsága. Azonban még nem sikerült azt megvizsgálni, hogy a társulatok életében milyen fokú a fiatal rózsafüzérek aktivitása. Ellenben bizonyos hagyományos ájtatossági formák gyakorlásában általánosnak tekinthető az idősebb korosztály nagyobb részvételi aránya, mivel az egyházi év egyes időszakában végzett ájtatosságokra – mint a nagyböjti keresztútvégzésre és az adventi szálláskeresésre – napjainkban már csak az idősebb rózsafüzérek gyűlnek össze házaknál. Általános igény csak az emberi élet fordulóihoz kapcsolódó keresztelő, lakodalom, katonavacsora utáni ima-összejövetelek megtartása iránt jelentkezik.

Az elnőiesedés nemcsak egyes katolikus és nem katolikus vallásos társulatok, egyesületek, laikus közösségek sajátossága, hanem mind a történeti egyházak, mind a szabadegyházak körében általános jelenségnek tekinthető.¹⁰ Magyarországon a 19. század közepétől, Közép-Európában pedig a 19. század elejétől már érzékelhető e folyamat kibontakozása.¹¹

Kamarás István a 147 vizsgált katolikus kisközösség egynegyedében mutatta ki a nők felülreprezentáltságát, háromnegyedében fele-fele részvételi arányt talált. A mi estünkben a kolpingosok és a cursillisták körében találkozunk csak a férfiak nagyobb számarányával, de még ezekben is 50% alatt marad.

A vallásos társulatok tagságában megmutatkozó női felülreprezentáltság ellenére még napjainkban is akadnak külön férfitársulatok. Az erdélyi Gyergyóalfaluból,¹² Gyergyóditróból,¹³ a szlovákiai Dobóruszkáról és Krasznabéltelekről¹⁴ vannak erre vonatkozó adataink. Ezzel a korábban korántsem ritka jelenséggel Csíkszentdomokoson ez idáig nem találkoztam. Sem a mi kutatásunk, sem a falu vallásos életére vonatkozó leírások, szórványos adatok nem utalnak arra, hogy a 20. században Csíkszentdomokoson a Katolikus Agrárfűzési Legényegyleten kívül léteztek volna más, nemenként elkülönülő, adott esetben férfi vallásos szervezetek.

A tagösszeírások sokrétű információt hordozó adatai lehetővé tették a vizsgált közösségeken belüli rokonsági kapcsolatok tisztázását. Napjainkban a vajdasági Völgyesen¹⁵ regisztrálták azt a jelenséget, hogy egész családok vesznek részt a társulati életben. Kunszentmártonban a 20. század első felében ez még általános volt, azonban napjainkra teljesen megszűnt.¹⁶

Csíkszentdomokoson egyetlen Rózsafűzési Társulatban találkoztunk csak olyan családdal, amely teljes létszámmal tagja volt a társulatnak. Emellett azonban a férfi rózsafüzérek többségének valamelyik női családtagja (hétnek felesé-

10 Horváth Zs. 1995. 50.

11 Barna G. 2004. 351.

12 Gál I. 1998. 334.

13 Gergely K. 1998. 302.

14 Barna G. 1996b. 296.

15 Barna G. 1996b. 296.

16 Barna G. 2004. 347.

ge, kettőnek édesanyja, egynek mindkettő) is részese a közösségnek.¹⁷ A cursillistákat és a kolpingosokat is különböző rokoni szálak fűzik egymáshoz. 1997-ben a Kolping Családban négy házassági, két testvéri (fivérek) és egy szülő-gyerek (apa – lánya), a Cursillo-csoportban hét házassági, két testvéri (fivérek, nővérek) és három szülő-gyerek viszonytalálkozunk. A kolpingosok 40 százaléka, a cursillisták 65 százaléka áll elsőfokú rokonságban valamelyik tagtársával. Összefoglalóan elmondható, hogy a Rózsafüzér Társulatok lokális, szomszédsági alapon szerveződnek, a Cursillo-csoport és a Kolping Család tagságának alakulásában nagy szerepe van a rokoni, baráti viszonyoknak, a Charbel-imaközösség pedig tulajdonképpen buzgóbb rózsafüzéreseket csoportja.

A rokoni kapcsolatok mellett lehetőség adódott a tagsági átfedések vizsgálatára. A síkszentdomokosi vallásos közösségekben 32 olyan személy van (27 nő és 5 férfi), aki egyszerre több közösségnek is tagja: 24 fő (75%) kettőnek, 6 fő (19%) háromnak és 2 fő (6%) négynek a tagja egyszerre. A Rózsafüzér Társulatok tagsága 2 százalékánál, a Cursillo-csoport 51 százalékánál, a Kolping Család 53 százalékánál és a Charbel-imaközösség 100 százalékánál találkozunk olyan személyekkel, akik egyidőben a vizsgált csoportok közül kettőnek, háromnak, vagy mind a négynek a tagjai. Többségük, 59 százalékuk 40 év alatti, 28 százalékuk 41–60 év közötti, 13 százalékuk pedig 61 év fölötti. A férfiak körében 4 Kolping–Cursillo és 1 Kolping–Cursillo–Rózsafüzér kombinációval találkozunk. Látható tehát, hogy a Rózsafüzér Társulatok férfi tagságára nem jellemző a többszörös tagság. A Cursillo-csoport férfi tagságának fele (50%), a Kolping Családnak 42 százaléka mindkét közösség tagja. A nőknél 9 Rózsafüzér–Charbel, 5 Cursillo–Rózsafüzér, 4 Kolping–Rózsafüzér, 2 Cursillo–Kolping, 3 Cursillo–Kolping–Rózsafüzér, 1 Cursillo–Kolping–Charbel, 1 Cursillo–Rózsafüzér–Charbel kombinációval találkozunk. Két nő mind a négy közösségnek a tagja. Tehát a nők döntő többsége (két kivétellel) amellet, hogy egy vagy több újfajta kisközösség tagja, még rózsafüzéres is: a 27 többszörös tagságú nő közül 25 rózsafüzéres. A Charbel-imaközösség tagjainak 92 százaléka, a kolpingos és cursillista nőknek pedig közel fele tagja a Rózsafüzér Társulatoknak is.

A vizsgált személyek közül többen is vezető szerepet töltenek be a tárgyalt kisközösségekben. Ilyen a Kolping Család titkára és elnöke, mindketten férfiak, akik egyszerre cursillisták és kolpingosok. A titkár rózsafüzéres is, családja (szülei és felesége) teljes létszámmal tagja a Rózsafüzér Társulatnak. A Charbel-imaház tulajdonosa, aki társulatvezető is, mind a négy vizsgált közösségnek tagja. Helyetese háromszoros tagságú (Cursillo–Kolping–Charbel). A többszörös tagsággal rendelkező nők közül néhányan még a Ferences Világi Rendbe is jelöltették magukat. Összefoglalóan elmondhatjuk, hogy többszörös tagság felvételére a megújulási mozgalmakhoz kapcsolódó fiatalok a nyitottabbak.

17 A Rózsafüzér Társulatok női tagságának rokonsági kapcsolatait egyelőre nem sikerült vizsgálni, mivel, amint már említettem, a népesség-összeírás alkalmával a lakosság családi állapotát nem rögzítették.

A csíkszentdomokosi vallásos kisközösségek tisztségviselői

A vizsgált vallásos közösségek tisztségviselői között a Kolping Családban találkoztunk csak férfiakkal. Itt mindkét vezető tisztséget (elnök, titkár) fiatal (35, illetve 33 éves), családos, érettségivel rendelkező férfi tölti be. Az elnök magánvállalkozó, a titkár pedig bányai munkás. A pénztárosi és a két csoportvezetői tisztséget már itt is nők látják el. A Charbel-imaközösség vezetője középkorú (49 éves), férjezett, 7 osztályt végzett háziasszony. A Charbel-imaközösség irányítójának helyettese fiatal (31 éves), érettségivel rendelkező, a faiparban dolgozó lány. A csíkszentdomokosi rózsafüzéres társulatvezetők között nincsenek férfiak, csak a nők töltenek be ilyen szerepet.

A *Historia Domus*,¹⁸ valamint Székely László¹⁹ adataival már a század eleji társulati életben is a nők vezető szerepére tudunk rávilágítani. Az 1970-es években az akkori plébános a harminc „életképesebb” társulat vezetőinek felsorolásánál már csak nőket említ.²⁰ Azonban a társulatoknak mindig voltak férfi tagjaik is, sőt, vezető szerep felvállalására is van példa. Az adatközlőknél talált, a társulatba lépést igazoló felvételi lapokon is több esetben találkoztunk férfinevekkel. Székely László munkáiból ismeretes, hogy régebben ebben a községben is voltak férfi társulatvezetők, máig ismert híres búcsúvezetők. Jelenleg is férfi búcsúvezetője van a falunak, de az ő szerepe már csak formális, nem tagja egyetlen vallásos kisközösségnek sem. Napjaink társulatvezetői tehát mind nők, körükben már kimutatható az idős korosztály felülreprezentáltsága (59%), a középkorúak 36 százalékos és a fiatalok 5 százalékos jelenlétével szemben. Az átlagos életkor 61 év, a legidősebb vezető 85, a legfiatalabb 32 éves. Legtöbbjük férjezett (73%), 27 százalékuk özvegy, hajadonok nincsenek közöttük. A 61 év fölöttiek nagy száma miatt érthető, hogy iskolai végzettségük szintje alacsony. A társulatvezetők 63 százaléka nyolc osztálynál kevesebbet, 30 százaléka nyolc osztályt végzett, s mindössze 6 százalékuk érettségizett. A nyolc osztálynál kevesebbet végzett személyek közül 8% járt ki négy osztálynál is kevesebbet, 26% négy osztályt és 29% 5–7 osztályt. A vizsgált személyek között egy olyan is akad, aki egyáltalán nem járt iskolába. A foglalkozási összetételt tekintve, a társulatvezetők fele háztartásbeli, 45 százalékuk nyugdíjas és csupán 5 százalékuk aktív kereső (egy takarítónő és két szövőnő, mindhárman a faluban dolgoznak).

A csíkszentdomokosi társulatvezetők esetében tehát láthatjuk, hogy e szerepkör vállalása nem az egyén iskolázottságával, családi állapotával, hanem leginkább rátermettségével függ össze. A foglalkozás bizonyos mértékben befolyásolhatja e sokrétű feladatkör ellátásának vállalását, mivel a társulatvezetőnek valamelyest szabadon kell rendelkeznie idejével.

18 A 19. századi zászlókészíttetés ügyében a falu lelkészei leginkább az asszonyok közreműködését dicsérik. (*Historia Domus* 1869-es és 1874-es feljegyzései.)

19 Székely L. 1943.; 1996. 11–12.

20 Bálint L. é. n. 56–57.

Összefoglalás

Csíkszentdomokos 20. század végi vallásos kisközösségeit nagy százalékban nők képviselik. Legnagyobb létszámmal és az egész falura kiterjedő hálózattal a (vallásos szervezetek tevékenységét lehetetlenné tevő politikai rendelkezéseket is túlélő) Rózsafüzér Társulatok rendelkeznek; tagságuk 99 százaléka nő. A falu női lakosságának 50 százaléka tagja e társulatoknak. Megmaradásuk és életben tartásuk elsősorban a társulatvezetőknek, másodsorban a faluközösség és a helyi egyházi elöljáróság működésük iránti igényének köszönhető. Már a 20. század elejétől nagy többségben nők, majd később kizárólag csak ők látták el ezt a feladatot.

Az 1989-es politikai változások adta lehetőségek után létrejövő vallásos kisközösségek jóval kisebb létszámúak, az összlakossághoz viszonyított arány 1% alatt van, de ezeket is női felülreprezentáltság jellemzi. A Kolping Család kivételével mind alulról szerveződtek, buzgóbb középkorú és idős rózsafüzéres asszonyok és mélyen vallásos fiatal lányok kezdeményezésére. A lelkeségi mozgalmakból kinőtt közösségek, a Cursillo-csoport és a Kolping Család iránt a férfiak is érdeklődést mutatnak, vezető szerepet is vállalva bennük. Részvételi arányuk azonban ezekben is 50% alatt marad. E lelkeségi mozgalmak férfi tagjainak közel fele mindkét közösségnek tagja. Elsőfokú rokonsági kapcsolatok is gyakoriak ezekben a szervezetekben.

Leginkább a falu mélyebben vallásos fiataljai találtak magukra a Rózsafüzér Társulatoktól eltérő feladatokat és célokat, a lelkiélet másfajta megélését, a megújulás lehetőségét kínáló lelkeségi mozgalmakban. Azonban a női tagság fele ezekben is ragaszkodik a hagyományos formákhoz, megmaradva rózsafüzér társulati tagnak is. Az engesztelő mozgalomból kinőtt közösségek elindítói és élteitői a vallási megújulás iránt érzékeny buzgóbb rózsafüzéresek. Tagjaik többségükben idős asszonyok.

Végszóként elmondhatjuk, hogy Csíkszentdomokos 20. század végi vallásos szervezeteiben a nők vezető szerepére és felülreprezentáltságára tudunk rámutatni, azonban 1990 után a falu fiatalságának körében a férfiak tudosodása, szerepvállalása, ha kis mértékben is, de növekvő tendenciát mutat.

Irodalom

Balázs Lajos (szerk.)

1999 *Csíkszentdomokos. Monográfia*. Csíkszereda.

Bálint Lajos

é. n. *A plébánia*. Csíkszentdomokos (kézirat)

Barna Gábor

1996a A tállyai Fáklyás Társulat dokumentumai. *Devotio Hungarorum* 3. Szeged

1996b Az élő lelki rózsafüzér ájtatossága és társulata a XIX–XX. századi népi vallásosságban. *Néprajz és Nyelvtudomány* XXXVII. 287–298.

- 1998 Az Élő Rózsafüzér kunszentmártoni társulatának jegyzőkönyvei 1851–1940. *Devotio Hungarorum* 5. Szeged.
- 2004 Vezetők és vezetettek. Társadalmi rétegek, nemek, életkori csoportok és szerepek egy laikus vallási csoportban. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6/I. 343–356.
- Beszédes Valéria
- 1997 Rózsafüzér társulatok Szabadkán. *Üzenet* XXVII. 3–4. 225–231.
- 1998 A doroszlói Rózsafüzér Társulat. In *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szerk. Barna Gábor. Szeged – Budapest, 366–373.
- Borús Rózsa
- 1997 Laikus világi társulatok. *Üzenet* XXVII. 3–4. 213–218.
- Gál Irma
- 1998 A Rózsafüzér Társulat szerepe Gyergyóalfalu vallásos népeletében. In *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szerk. Barna Gábor. Szeged – Budapest, 334–365.
- Gergely Katalin
- 1998 Rózsafüzér társulatok Gyergyószentmiklóson. In *Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei*. Szerk. Barna Gábor. Szeged – Budapest, 297–333.
- Horváth Zsuzsa
- 1995 Az Evangéliumi Pünkösdi Közösség egy gyülekezetéről. In *Hitek és emberek. Horváth Zsuzsa tanulmányai kegyházakról, vallásos mozgalmakról*. Szerk. Csákó Mihály. Budapest.
- Kovács Endre
- 1997 A doroszlói Rózsafüzér társulat. *Üzenet* XXVII. 3–4. 207–212.
- Madar Ilona
- 1989 *Szervezetek és társulatok. Fejezetek Zoboralja társadalomnéprajzához*. Debrecen, 61–66. (Folklór és etnográfia 51.)
- Piróth István
- 1999 A nők szerepe a helyi társadalom önszerveződő folyamataiban. In *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórban*. Szerk. Küllös Imola. Budapest, 75–86.
- Raj Rozália–Nagy István
- 1997 A lourdes-i kilenced Tordán. *Üzenet* XXVII. 3–4. 246–251.
- Sz. Gazda Enikő
- 2004 A Rózsafüzér Társulatok hatása egy falu életére. *Népi vallásosság a Kárpát-medencében* 6/II. 161–166.
- Székely László
- 1943 *Áhítat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallási néprajzához*. Csíkszereda.
- 1996 *Csíki áhítat*. Budapest

A nők szerepe a teherhordásban Baján és környékén

A magyar néprajztudomány viszonylag korán felismerte, hogy a magyar nyelvterületen csakúgy, mint a hasonló tradicionális társadalmakban, a szocio-kulturális-gazdasági jelenségek többsége eltérően vonatkozik a két nemre, sőt némelyek kifejezetten nemhez kötődnek. Ezt és a férfiak domináns helyzetét evidenciaként elfogadva azonban a nők szerepvállalását ritkán emelték ki a néprajzi és folklorisztikai kutatások. Annak ellenére, hogy az 1930-as évektől feltűnnek a női témákkal foglalkozó írások,¹ mégis egyedülálló vállalkozásnak számít a témában a Magyar Néprajzi Társaság, az MTA Néprajzi Kutatóintézete és az ELTE Folklore Tanszékének közös szervezésében 1996-ban megrendezett *Nők a populáris kultúrában és a folklórban* című interdiszciplináris konferencia. Ezt 1999-ben követte a Küllös Imola által szerkesztett, a konferencia előadásainak egy részét közreadó tanulmánykötet.² Mind a konferencia, mind a kötet ráirányítja figyelmünket a női szerepvállalás sokszínűségére, még feltárandó területeire. Jelen tanulmányban arra törekszem, hogy a konferencia által elindított gondolatmenetet folytatva, a nők teherhordásban betöltött szerepéről meglévő ismereteinkhez egy keveset hozzátegyek.

A magyar nyelvterületen a hagyományos paraszti gazdálkodást folytató közösségekben határozottan elkülönültek egymástól a női és férfi szerepek. Ez a munkamegosztásban is jól tükröződött, mindenki tudta, hogy mi a férfi és mi a női munka, és csak ritkán fordult elő, hogy valaki a másik nemre osztott dologba kezdjen.³ A munkafolyamatok elsajátításához már gyermekkorban hozzákapcsolták a nemi szerepek tudatosítását: a lányok rendszerint a család nőtagjainak, a fiúk a férfiaknak segítettek. Néhány példával szeretném érzékeltetni, hogy ez a nemi elkülönülés és a nők szerepvállalása hogyan mutatkozik meg a teherhordás esetében Baján és néhány környező településen a 20. század második harmadában.

1 Erre vonatkozóan lásd Küllös I. 1999a. 14.

2 Küllös I. 1999b.

3 Andrásfalvy Bertalan Baranya megyében, Nagy Janka Teodóra pedig Tolna megyében vizsgálta a nemek szerinti munkamegosztást. Mindkettejük kutatásai azt mutatják, hogy a magyar lakosságnál élesen elkülönültek a férfi és női munkák, míg a német telepeseknél minden munkában egyaránt részt vehettek mindkét nem képviselői. Andrásfalvy B. 1974. 147; Nagy J. T. 1999. 56–62.

Kutatásom Bajára és az annak mintegy 25 km-es körzetében fekvő, Duna menti településekre irányul: főként a korábban önálló Bajaszentistvánra, továbbá Szeremlére és Hercegszántóra. Baja és a környező falvak közös jellegzetessége, hogy mind vegyes lakosságúak: a magyaron kívül jelentős délszláv – elsősorban bunyevác –, német, illetve mindkét nemzetiséggel.⁴ A publikált és kéziratos források mellett egy idős asszony, az 1914-ben, Baján született Rápity Margit visszaemlékezéseit is felhasználtam.⁵

Baját 1696-ban I. Lipót szabadalmazott kamarai mezővárossá nyilvánította, majd a város a 19. század közepén akkori földesurától örök áron megváltotta magát, továbbá törvényhatósági jogot kapott. Nem volt tipikus alföldi mezőváros, lakói főleg iparral és kereskedelemmel foglalkoztak, de mindig voltak termelők is.⁶ Ez az összetétel maradt a 20. század elején is: a lakosság 32,1 százaléka iparral, 19 százaléka gazdálkodással, 8,7 százaléka kereskedelemmel foglalkozott.⁷ Baján voltak ugyan városi intézmények, szórakozási lehetőségek, társaságok, lakosainak egy része mégis falusias életkörülmények között lakott és gazdálkodással foglalkozott. Baja mindemellett regionális központként a környékbeli falvak gazdasági kapcsolataiban jelentős szerepe töltött be, gyakori vásár- és piac-tartó helyként nagy vonzáskörzete volt.

Baja a termelésben nem volt önellátó, saját szükségleteinek 30–40 százalékát termelte meg, így a piacok forgalmának 60–65 százalékát a környékbeli települések, elsősorban Vaskút, Dávod, Csátalja, Nagybaracska, Gara, Hercegszántó, Szeremle és Bajaszentistván termelői bonyolították le.⁸ Dankó Imre megfigyelése szerint a bajai szerdai és szombati piaci napokra az egész környék felvonult: az említett falvakon kívül Érsekcsanád, Rém, Bátmonostor és a környező tanyavilág termelői szekerekkel, Dunaszekcső, Bata és a part menti tanyák lakói csónakkal, sok esetben motorcsónakkal (!) közelítve meg a piacot.⁹ (1. kép) Szeremléről az is megtudható, hogy kapcsolata Bajával csak gazdasági és egészségügyi vonatkozású volt, rokoni és szellemi kötődése a sárközi falvakhoz fűzte. A református szeremlei magyarok ugyanis csak piacozni és orvoshoz jártak Bajára, ám nem házasodtak például bajai katolikus „bunyókkal”.¹⁰ A város és a környékbeli falvak tehát

4 Ez alól egyedüli kivétel Érsekcsanád, ahol dominánsan magyarok laktak. A *bunyevácok* horvát etnikai csoport. Valószínűleg a 17. század második felében menekültek Dalmáciából és Hercegovinából Észak-Bácskába az oszmán-törökök elől. Kósa L. 1977. 386–387. A települések nemzetiségi arányai tekintetében *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914.* című kiadványra támaszkodtam. Zentai L. – Kósa P. 2003.

5 Rápity Margittól 2004 őszén gyűjtöttem adatokat. Gazdálkodó-iparos családban nőtt fel, ő maga varrónő lett. Nagyszülei között bunyevácok is voltak, akikkel gyermekkorában még bunyevácul beszélt.

6 Sz. n. 1994. 15.

7 Sz. n. 1911. 435.

8 Jaeger B. 1967. 1, 4, 9.

9 Dankó I. 1957–1958. 17.

10 Dankó I. 1957–1958. 7. Dankó Imre sajnos nem magyarázza meg a *bunyó* jelentését, de valószínűleg a bunyevácok egyik pejoratív megnevezéséről van szó.

kölcsönösen egymásra voltak utalva. Ez lehetővé teszi, hogy Baja paraszti életmódot folytató lakosságát a környékbeli falvakkal együtt vizsgáljuk.

1. kép

Bátaszéki szekér a bajai hetivásáron. 1952. Fotó: K. Kovács László. NM F 182941

Az igaerő alkalmazása a szállításban

A bajai vásárba, piacra a környék összes településéről, de még a távolabbi alföldi, dunántúli falvakból és városokból is jöttek az eladni, vásárolni vágyók. A termelők a nagyobb mennyiségű zöldséget, gyümölcsöt, zsákolt árut szekéren szállították. Dankó Imre gyűjtései szerint az 1950-es évek végén a környékbeli falvakból az arrafelé általánosan használt *stráfszekerekkel* jöttek Bajára oly módon, hogy a szekér egyik felén a felszerelt karospadokon a piacolókat, másik felén az árut vitték.¹¹

Országos szinten megfigyelhető, hogy ha egy gazdaság igaerővel rendelkezett, a járművel történő teherhordás elsősorban a férfiak dolga volt. A piacra szállítás kapcsán is feltételezhetjük, hogy a szekereket férfiak hajtották, és az asszonyok hátul ültek. Andrásfalvy Bertalan baranyai kutatásai szerint: „A németeknél nem törődnek a hagyományos férfi és női munkakörök elválasztásával. Szükség esetén a nők szántanak, kaszálnak, kocsiznak.”¹² A magyarságnál azonban ritkaságszámba ment, hogy a szerepek felcserélődjenek, és asszony üljön a bakra – legfeljebb valamilyen kényszerítő körülmény hatására. Baján az 1930-as évekből két asszonyra emlékeztek, akik maguk fogták be állataikat. Egyikük egy szegény özvegyasszony volt, aki a kórházból számár vontatta *taligán* hordta el a konyhai maradékot disznóinak. A másik asszony férje kőműves volt, és az év nagy részét horvátországi városok építkezésein töltötte. Az asszonyra maradt a gazdálkodás, így a maga szükségletére lovat tartott, és rendszeresen maga hajtott ki a földekre.¹³

11 Dankó I. 1957 – 1958. 17.

12 Andrásfalvy B. 1974. 147.

13 Rápity Margit közlése, Baja, 2004.

Teherhordás emberi erővel

Az igaerőt nélkülöző szállításmódokhoz az emberi erőt használták ki, ezek jó része pedig a nőkre hárult. Ezek közül dominánsan kiemelkedik a Baján és környékén is általános *fejen hordás*. Ily módon csak nők szállítottak terhet, férfiak sosem. Mikor idős bajai adatközlőmet arról kérdeztem, hogy a férfiak hordtak-e terhet fejükön a nőkhöz hasonlóan, felháborodva válaszolta: „A férfiak kalapot hordtak a fejükön!”¹⁴

Ennek a szállításmódnak számtalan variációját ismerhetjük meg a Baja környéki gyűjtésekből, hiszen a nők mindent a fejükre tettek, amit elbírtak, és aminek formája, kiterjedése ezt lehetővé tette. Bajaszentistvánon így emlékeztek erre: „Itt fejen viszik a terhet, akármilyen kis batyu legyen, csak fölteszik a fejre. Háton nemigen hordanak.”¹⁵

Szállítás mosás alkalmával

A fejen történő szállítás egyik jellegzetes alkalmá a *mosás* volt. Az asszonyok a lúgozást, szappanozást általában otthon végezték, sulykolni, öblíteni pedig a Duna egyik mellékágára, a Sugovicára jártak Baján és Szeremlén is.¹⁶ (2. kép) Ha kevesebb ruha volt, *teknőben*, *kisteknőben* fejen, illetve *abroszba kötve* fejen vagy vállon vitték le a vízhez a ruhát. Szokás volt Szeremlén a *mosószéket* is fejen vinni: elől megfogták az egyik lábát, s az abroszba vagy teknőbe tett ruhát ennek a tetejébe rakták.¹⁷ (3. kép) Baján kevesebb ruhával egy kis tóhoz is jártak. A *földre járó ruhákat* és a *gyerekruhákat* vitték ide, amiből nem gyűjtöttek össze olyan sokat, és gyakrabban mostak.

Ha több volt a ruha, nagyobb teknőbe tették, és *tragacson* tolták ki a vízhez.¹⁸ Ilyenkor a tragacsra kerültek a mosás eszközei: a mosószék és az *álló* is.¹⁹ Ekkora tehernél gyakran a férfiak is kimentek segíteni, és ők tolták haza a tragacsot.²⁰ Ha

14 Rápoly Margit közlése, Baja, 2004. Eddigi gyűjtéseim során – az adatközlő nemétől függetlenül – erre a kérdésre mindig hasonló választ kaptam. Képtelen ötletnek tartották, hogy a férfiak fejen szállítottak volna.

15 Fél E. 1950a. 77. Bajaszentistván hajdan önálló település volt Szentistván néven, majd Bajához csatolták. Lakossága háromnemzetiségű volt: magyar, bunyevác és német. Fél E. 1950a. 68.

16 Solymos E. 1960. 6.

17 Fél E. 1950b. 40. A mosószék a szabadban, mosósulyokkal végzett mosás eszköze. Kisebbszű asztalhoz hasonlít: négy lábon áll és téglalap alakú lapja van.

18 *Tragacs*nak nevezik a Dunántúl nagy részén azt a talicskához hasonló egykerekes szállítóeszközt, melynek egy lécekből összeállított rakodófelülete és egy ahhoz derékszögben csatlakozó támasztékfelülete van. Szeremléről egy másik elnevezése is ismeretes: *talyicska*. Kovács L. 1976. 67/1, 2. kép.

19 *Állónak* nevezték Szeremlén és több helyen azt a deszkából készült alkalmatosságot, amit mosáskor az asszonyok a lábuk alá tettek, hogy ne a vízben álljanak.

20 Fél E. 1950b. 40–41.

nem volt elég víz a Sugovicán, kocsira pakolva mentek a nagy Dunára mosni, mert keresni kellett az alkalmas helyet.²¹

2. kép
Nagymosás a Sugovicán.
Szeremle, 1938.
Fotó: Fejős Károly. NM F 302652

3. kép
Mosott ruha szállítása. Egy részét fejen, a
mosószék tetején teknőben, kis táliban viszik
haza, a másik részét tragacson, nagy teknőben.
Szeremle, 1950. Fotó: Fél Edit. NM F 98500

Piacozás, ételszállítás

A kisebb mennyiségekkel *piacozás* kifejezetten asszonyi feladatnak számított.²² Ennek egyik leggyakoribb módja a fejen szállítás volt. A bajai asszonyok piaci napokon kosárban kivitték, ami a saját szükségletükön felül termelt, és pokróccal árulták. Hazafelé ugyanígy fejen vittek haza olyat, ami viszont nekik nem volt. Így cserélt gazdát a piacon tejföl, túró, paprika, hagyma, bab és még sok termék.²³ A bajai piacra Szeremléről is rendszeresen jártak piacozni túróval, tejföllel,²⁴ amire 1960-ban egy szeremlei asszony így emlékezett: „Még nem rég fejünkön vittük az árut gyalog Bajára.”²⁵

Szintén asszonyi munka volt az *ételszállítás*. Rendszerint kerek kosárban, fejen vitték ki a mezőn dolgozóknak az ebédet, amit érzékletesen mutat be egy szeremlei leírás: „A gazdasszony jó ebédet, általában csirkepaprikást vagy baboshúst

21 Solymos E. 1960. 4.

22 Kisebb mennyiségnek számít a paraszti gazdaságban mindaz, ami még emberi erővel elszállítható, ez nagyjából 20–25 kg. Nagyobb mennyiségeknél már általában segédkeztek a férfiak, illetve kocsival, szekérrel vitték, mint ahogyan azt a piacra szállítás és a mosás kapcsán láthattuk.

23 Rápity Margit közlése, Baja, 2004.

24 Szarvas Zs. 1986. 329.

25 Solymos E. 1960. 6.

főzött, s azt belepakolta egy abrosszal bélelt kosárba. Egy kendőt kalácsszerűen összehajtott, összecsavart, *févót* csinált, fejére rakta, erre tette aztán a kosarat. Így fejen vitte ki az ebédet az aratóknak.” A lányokat is gyakran küldték a mezőre étellel, amit, ha valamelyikük még nem bírt a fején vinni, a kezébe fogta.²⁶ A hercegszántói asszonyok az 1950-es években még hordtak fejen, de saját bevallásuk szerint levest már nem mertek volna így szállítani, csak olyat, ami nem dőlhet ki.²⁷

Sok egyéb terhet is a fejükre tették az asszonyok. Baján és Szeremlén azok, akik nem otthon sütötték a kenyeret, a szakajtókba kiszaggatott tésztát a fejükön vagy a kezükben vitték a pékhez.²⁸ Hercegszántón a sokac asszonyok teknőbőlcsőben, fejen vitték ki magukkal csecsemőjüket a mezőre.²⁹ A közeli szántóföldekről, a ház mögötti kertből is gyakran hoztak be kisebb mennyiségeket kosárban a fejükre téve: krumplit, gyümölcsöt, illetve bármít, ami a konyhára vagy az állatoknak kellett. Hasonlóan vittek közvetlen a tekerésre téve nagy méretű tőköt, összekötött, kiegyelt kukoricát takarmánynak.³⁰

Szállítás rudak segítségével

A délszlávokkal vegyes lakosságú területeken ismerték a szállításnak azt a módját is, amikor vállukra egy kampós végű egyenes, illetve íves botot vettek, melynek két végére akasztották a terhet. Hercegszántón *obronica*, *obronyica* néven ismerik ezt az eszközt, amit csak nők használtak, és vizet vagy a mezőre ételt szállítottak a segítségével.³¹ Solymos Ede hercegszántói gyűjtése szerint az *abranyicát* csak a sokacok használták, cserépkantákat akasztottak a végére, úgy hordták vele a vizet.³² A bajaszentistvániak nem használták – ahogy ők mondják – a *vállrudat*, viszont állították, hogy Baján és Mohácson is szállítottak azzal.³³

Ezekből a közlésekből sajnos nem derül ki, hogy a vállrúd melyik hazai típusát használták: a felfüggesztett kampókkal felszereltet vagy az egyetlen fából készült, végén kampósra kialakítottat. Paládi-Kovács Attila vízihordó módokat és eszközöket összefoglaló tanulmánya és az abban közölt térképek alapján azonban feltételezhetjük, hogy az általam vizsgált területen az utóbbi, egy fából készült változat volt a jellemző. Mivel errefelé a vállrudat – különösen a délszláv

26 Kovács L. 1976. 30, 33.

27 Fél E. 1950a. 47. Hercegszántó lakossága többségében sokac és magyar volt, kisszámú rác népességgel. Fél E. 1950a. 4–5.

28 Baja: Rápity Margit közlése, 2004; Szeremle: Szarvas Zs. 1986. 329.

29 Fél E. 1950a. 18. A *sokacok*, illetve *sokácok* a bunyevácokhoz hasonlóan horvát eredetű etnikai csoport. A 16–17. században Boszniából és Hercegovinából részben oszmán-török telepítés, részben pedig az előlük történő menekülés miatt költöztek északabbra: Baranyába, Szlavóniába és Bácskába. Kósa L. 1981. 463.

30 Rápity Margit közlése, Baja, 2004.

31 Fél E. 1950a. 47.

32 Solymos E. 1961. 11.

33 Fél E. 1950a. 77.

csoportoknál – szokás volt festéssel, apró tükrökkel ellátni, valószínűsíthető, hogy az adatközlők által említett példányok is díszítettek voltak.³⁴

A cséplőgép használatához kialakított munkaszervezetben, a *cséplőbandában* is határozott nemi munkamegosztás volt általános. A kicsévelt szalmát többnyire férfiak vitték *petrencés rudakkal* a kazalba, míg a könnyebb pelyva elszállítását nők végezték. Ehhez egy speciális eszközt készítettek, a *polyvahordót*, ami két rúdból és egy közé erősített négyszögletes vászondarabból állt. Erre gereblyével ráhúzták a polyvát, és az annak tárolására használt *polyvaskóterbe* hordták.³⁵ A polyvahordót az ország más területein is hasonlóan készítették, és csak erre a célra használták, amiből úgy tűnik, hogy ez az eszköz sokkal inkább a cséplőgéphez kapcsolódik, mint a paraszti háztartásokhoz.

A férfiak és nők által egyaránt használt eszközök: a *tarisznya* és a *tragacs*

A vizsgált területen – mint ahogyan az ország nagy részén is – a férfiak használtak *tarisznyát*. Baján a földeken dolgozók és a pásztorok hordták magukkal, a napi ételmet tartották és szállították benne. Készítésekor a kiszabott durva gyapjúszőttest félbehajtották, illetve az egyik oldalt hosszabbra hagyták, hogy átlapolva a tarisznya fedele legyen. Nyers fehér és barna csíkosra szövött, ritkábban színes volt. A tarisznyát vállpánttal látták el, és a vállon keresztülteve hordták.³⁶ Egy szeremlei adatközlő is ételhordó használatát említi: „Mindenki tarisznyába vitte ki magával az ennivalót, frustukra.”³⁷

A bácskai bunyevácoknál a tarisznyát hétköznapiokon kenyértárolásra használták, és a magyar lakossághoz hasonlóan elsősorban étel szállításához „koffert, útitáskát pótolta”.³⁸ Ez az úgynevezett *torba* elsősorban rituális használata miatt emelkedik ki magyar környezetéből. A magukat bácskai bunyevácoknak vallók hét vegyes lakosságú faluban élnek,³⁹ s főként juhtenyésztéssel, illetve gyapjúszővéssel foglalkoztak. Lakodalmi szokásaikban jelentős szerepet kapott a fonott kalács, melyet minden esetben kenyeres tarisznyában, vagyis a *torbában* vittek. Az eljegyzés és az esküvő körül zajló ünnepek sorozatában a nőrokonok több alkalommal is megajándékozták a fiatal párt kaláccsal. Amikor az új menyecske először látogatta meg szüleit, szintén fonott kalácsot vitt magával. Az ajándékozást rendszerint közös elfogyasztás követte, de a *torbát* egyetlen esetben adták

34 Paládi-Kovács A. 1981. 315–319.

35 Szeremle, Kovács L. 1976. 50–52.

36 Rápi Margit közlése, Baja, 2004.

37 Kovács L. 1976. 32.

38 Báldy Bellosics F. 1974. 159.

39 A magukat bácskai bunyevácoknak nevezők egy Bajától délkeletre fekvő falucsoportban élnek, melyhez Bácsalmás, Bácsbokod, Csávoly, Felsőszentiván, Gara, Katymár és Vaskút községek tartoznak, és megkülönböztetik magukat a bajai és a bajaszentiváni bunyevácoktól. Báldy Bellosics F. 1974. 159. Az utóbbi két településen a tarisznyának ilyen használatát nem ismerik.

oda a kaláccsal együtt, amikor az újasszonyt az esküvőt követő vasárnap meglátogatták szülei. A *torba* tehát a fiatal pár közös életbe indulásakor kitéüntetett szerepet kapott, rituális alkalmazásakor szállítása és átörökítése is az asszonyok feladata volt.⁴⁰

A korábban a mosás kapcsán említett *tragacsot* – illetve, ahogy az egyik szeremlei közlés említi, a *talyicskát* – férfiak és nők egyaránt használták. A férfiak rendszerint ennek segítségével hordták ki az istállóból a trágyát.⁴¹ A nők a közeli földekről és a házhoz tartozó kertből hoztak be rajta nagyobb mennyiségű zöldseget, takarmányt közvetlenül a rakodófelületre, illetve kosárba téve.⁴²

Az emberi erővel történő szállításhoz használt eszközök

A nők a szállításhoz számos segédeszközt használtak. A háztartásokban méretbeli, formai és minőségbeli változatokban megtalálható tárgysorozatok közül kiemelkednek a kosarak, a vékák és a teknő-félék. Ezek közül számunkra jelentős a kifejezetten fejen szállításhoz használt *fejkosár*,⁴³ a mosáshoz használt *fehér kosár*⁴⁴ és a *földre menő*⁴⁵ kosár. Ezekből a nagyobb méretű kosarokból Szarvas Zsuzsa vizsgálatai szerint a család módosságától függően 6 – 10 darabot tartottak a szeremlei háztartásokban.⁴⁶ A vékák közül a közép méretűeket, a teknők családjából pedig a mosáshoz használtakat és a *teknőbölcst* alkalmazták szállításra is. Nagy, szögletes abroszból kerek, jól egyensúlyozható batyut kötöttek.⁴⁷

Ezeket a terheket többnyire fejre tették, melynek segédeszköze a *tekercs* vagy a *févo* volt. Ennek a kis, kerek párnának az volt a funkciója, hogy a teher ne nyomja a fejet, és biztosabban álljon. Baján a tekercsot úgy készítették, hogy rongyokat fogtak össze, és egy másik rongycsíkkal szorosan körbetekerték. Ha elfogyott a rongycsík, újat vágtak hozzá, míg végül egy kb. 25 cm átmérőjű, lyukas közepű párnát kaptak. Szeremlén a *févo* elnevezésű, ugyanezen célt szolgáló eszközt abroszból, kendőből készítették, Hercegszántón a *févót* rossz ruhából tekerték.⁴⁸

A különböző méretű és formájú rudak is szerepet kaptak a szállításban: a vállrudat, mint neve is mutatja, vállra véve, a polyvahordót és a – valószínűleg alkalmanként nők által is használt – petrencés rudat kézben fogva vitték. A tarisznya

40 Báldy Bellosics F. 1974. 159 – 161.

41 Szeremle, Kovács L. 1976. 6.

42 Rápoly Margit közlése, Baja, 2004.

43 Fél E. 1950b. 29. A fejkosár más szempontból is kiemelkedik a többi közül: szebb kivitelű, megkímélt, mondhatnánk úgy, hogy megkülönböztetett alkalmakra való.

44 Hántolt, pácolatlan, fehér vesszőből készült kosár. Kevésbé ünnepélyes, mint a fejkosár. Rápoly Margit közlése, Baja, 2004.

45 Egyszerű, olcsó, hántolatlan, mindennapi használatra. Rápoly Margit közlése, Baja, 2004.

46 Szarvas Zs. 1986. 329.

47 Fél E. 1950a. 47.

48 Szeremle: Fél E. 1950b: 25; Hercegszántó: Fél E. 1950a. 47.

általános használatokor vállra vetve (és leginkább férfiak) hordták benne a napi élelmet. A bácskai bunyevácoknál hétköznapi szerepből ünnepi alkalmazásba kerülve egyedül ételszállító funkciója maradt meg, de szállításában, ajándékozásában már a nők vették át a szerepet.

Tanulságok

Baja és a vonzáskörzetébe tartozó falvak teherhordó gyakorlatán keresztül igyekeztem bemutatni a nők szerepvállalását a gazdálkodás menetében. Mivel a kiválasztott időpontban, az 1930-as és 1960-as évek közötti időszakban még jobbra hagyományos gazdálkodás zajlott ebben a kistérségben, alkalmasnak tűnt az e mögött meghúzódó társadalmi jelenségekre, gondolkodásmódra is rávilágítani. A szállításmódok összességét a rendelkezésemre álló adatok hiányossága miatt nem tudtam felsorakoztatni, így csak a jellegzetesebb, kellően adatolható jelenségeket mutattam be. Ez a hiányosság egy későbbi, alaposabb kutatással pótolható, a felhozott példák pedig, úgy tűnik, elegendőek ahhoz, hogy a tendenciákat érzékeltessék.

A Baján és környékén tapasztaltak azt mutatják, hogy a szállítás területén is érvényesült a férfi és női munkák erős szétválasztása. A határvonalat talán úgy húzhatjuk meg, hogy a férfiak szállították a súlyosabb, illetve a hagyományos férfimunkákhoz kapcsolódó terheket, és ők végezték a kocsival, szekérral történő szállításokat. Ők hordták a zsákos terményeket, vitték a nagyalakú fadongás edényekben a vizet, petrencés rudakon a szénát. A lányok, asszonyok dolga a kisebb terhek, és a hagyományosan női munkákhoz kapcsolódó – gyakran több kilométernyi távolságot kitevő – szállítások voltak: mosás, piacozás, kerti termények, étel- és gyermekszállítás.

A férfiaknak a földekhez, erdőhöz, legelőhöz kapcsolódó munkáik miatt nagyobb távolságok áthidalását is meg kellett oldaniuk. A munkamegosztásban betöltött szerepük szerint főleg nagymunkákat végeztek, melyek mindig a gazdaság hosszú távú céljainak megvalósítására törekedtek: legyen kenyérgabona, takarmány, tüzelő egész évre. A nőknek nagyobb arányban jutott a ház körüli munkákból, ami miatt kisebb területen mozogtak. Feladatuk elsősorban a mindennapi gondoskodásra összpontosult: legyen meg a mindennapi étel, tiszta ruha. Az ennek megteremtéséhez kapcsolódó kisebb-nagyobb szállításokról számoltunk be fentebb.

Éles határvonal húzódott férfi és női munka között: szegénynek számított a másik nemnek fenntartott munkát végezni, csak akkor folyamodtak ehhez, ha a kényszer úgy hozta. Közös munkák során a különböző munkafolyamatokat is felosztották a nemek között, mint ahogyan állandósult a kaszás-marokszedő párosítás; ha pedig azonos munkát végeztek, például szekér megrakásánál, a nőket „csökkent értékű” munkaerőnek tekintették, csakúgy, mint az idős férfiakat és a

gyermeket. Elképzelhetetlen lett volna az a fajta együttes munka, amely a Baranya és Tolna megyei német telepeseknél volt tapasztalható, ahol a gazdasági cél érdekében a férfiak és nők minden munkában egyenlően részt vettek.⁴⁹ Kevés adat számol be arról is, hogy férfiak és nők a rájuk vonatkozó munkáikban egymást segítették volna.

A Baja környéki területen a munkára nevelés hagyományos menete, miszerint a lánygyermek a női munkáknál, a fiúgyermek a férfimunkáknál segít, továbbá a kialakult és mindkét nem esetében erősen rögzült gyakorlat továbbörökítette az ismert mintát. Ez a modell érvényesült a paraszti gazdálkodás minden területén, még a hagyományos életforma átalakulása után is, pedig a rugalmasabb munkamegosztással talán lehetőségük nyílt volna a hatékonyabb gazdálkodásra, és a változásokkal járó nehézségek jobb áthidalására is.

Irodalom

Andrásfalvy Bertalan

- 1974 Hagymány és alkalmazkodás baranyai német és magyar falvakban. In *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században. I. Faluk*. Szerk. Hofer Tamás – Kisbán Eszter – Kaposvári Gyula. Budapest – Szolnok, 141–148.

Báldy Bellosics Flóra

- 1974 A torba, a bácskai bunyevácok tarisznyája. In *Cumania 2. A Bács-Kiskun megyei múzeumok évkönyve*. Kecskemét, 159–168.

Dankó Imre

1957–1958

Vegyes néprajzi gyűjtés, főleg piacozás, viselet, stb. Érsekcsanád, Szeremle, Uszod, Rém, Csátalja, Baja, Bába. EA 6328.

Fél Edit

- 1950a *Vegyes néprajzi gyűjtés. Hercegszántó, Baja, Bajaszentistván*. EA 2192.
1950b *Vegyes néprajzi gyűjtés. Szeremle, Baja környék*. EA 2191.

Jaeger Bálint

- 1967 *Bajai piacok és bajai vásárok. Baja*. EA 10394.

Kósa László

- 1977 *Bunyevácok*. In *Magyar Néprajzi Lexikon. I.* Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 386–387.
1981 *Sokácok*. In *Magyar Néprajzi Lexikon. IV.* Főszerk. Ortutay Gyula. Budapest, 463.

Kovács Lajos

- 1976 *Hagyományos paraszti gazdálkodás ismeretanyaga és szókincse Szeremlén. Szántás – vetés. Szeremle*. EA 19588.

Küllös Imola

- 1999a *Előszó*. In *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórbán*. Szerk. Küllös Imola. Budapest, 13–17.

Küllős Imola (válogatta, a szöveget gondozta és szerk.)

1999b *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórbán*. Budapest.

Nagy Janka Teodóra

1999 „Ez férfi, ez asszonyi munka...” Szokásjogi és etnikai sajátosságok a nemek szerinti munkamegosztásban. In *Hagyományos női szerepek. Nők a populáris kultúrában és a folklórbán*. Szerk. Küllős Imola. Budapest, 56–62.

Paládi-Kovács Attila

1981 Hagományos vízfordó módok és eszközök a Kárpát-medencében. *Ethnographia* XCII. 307–333.

Solymos Ede

1960 *Néprajzi gyűjtés Szeremlén: víz, szokások, hiedelmek*. Szeremle. EA 6756.

1961 *Néprajzi gyűjtés Hercegszántón. Hercegszántó*. EA 6796.

Szarvas Zsuzsa

1986 A háztartások eszközkészletének átalakulása és az életmódváltozás összefüggései Szeremlén. In *Cumania 9. A Bács-Kiskun megyei múzeumok Évkönyve*. Kecskemét, 293–337.

Sz. n.

1911 Baja. In *Révai Nagy Lexikona. II.* Budapest, 435–436.

Sz. n.

1994 Baja. In *Magyar Nagylexikon. III.* Főszerk. Élesztős László. Budapest, 14–15.

Zentai László – Kósa Pál (szerk.)

2003 *A történelmi Magyarország atlasza és adattára 1914*. 2. kiadás, Pécs.

Abstracts

Beáta Dienes

Data on the History of Customs among Male Students. A Manuscript Keepsake Album (1906)

The paper presents and analyses the texts of a manuscript notebook written in 1906. The owner of the notebook was the author's great-grandfather, Gerzson Futó, who used it during a year spent in Ménes at a school training wine-dressers (Miniş, Romania) in 1906. Towards the end of the school year, the young adult male students wrote on the last pages of the notebook memorial lines and verses addressing Gerzson Futó that are similar to both the one-time commemorative albums of peregrinators and formula-based popular (folk) letters. The notebook, thus, as it was compiled by a certain male group, is of special importance since by the 20th century the practice related to keepsake albums was retained almost exclusively by girls and children in general.

Arnold Tóth

István Harsányi and the Collection of the Folklore Fellows in Sárospatak

István Harsányi (1874–1928) was a regrettably little-known though important figure in Hungarian folkloric studies and literary historiography. Prompted by Gyula Sebestyén and the Hungarian Ethnographic Society, in 1910 he founded the Hungarian Folklore League, which, as the Hungarian equivalent of the international *Folklore Fellows*, collected folk material on a wide scale from 1913 to 1917. The material has not hitherto been published and is preserved in Budapest and Sárospatak.

Katalin Berkes

Texts and Tunes in the Song Repertoire of a Csángó Woman in Moldavia (Romania)

The paper presents the tunes and texts of some recently recorded songs from the repertoire of Mrs. Kotyor Balán, née. Erzsébet Bálint. By investigating the textual and melodic variants of these songs published in former collections of folk songs, the author intends to point out the major tendencies that can be observed in the process of variation. The investigation of the individual song repertoire is coupled with parallel (recent and historical) instances from the community repertoire, i.e. the repertoire of the singer's village (Klézse) and some other Csángó (Hungarian-speaking) settlements in the micro-region. This comparative approach reveals that direct continuity and personal relationships play a vital role in the transmission of tradition. The most similar variants of Erzsébet Bálint's songs can be found in her

own village and neighbouring villages, whereas in some instances the influence of Székely (Transylvanian Hungarian) folk poetry can also be detected.

Modesta Liugaitė

Changing Meanings Assigned to Lithuanian Folk Ballads: The Topics of Falling into Water and Drowning

The paper investigates the possible meanings of the concepts of water, falling into water and drowning in Lithuanian folk songs and ballads, in order to identify their dominant symbolic features. Analysed are two Lithuanian folk songs and a Lithuanian folk ballad with a semantic approach. The investigation of the concepts of water and drowning and their poetical position reveals their close relationship with wedding symbols. The mythical meaning assigned to the concept of water that was formerly present in folk songs and ballads as well as its relatedness with the topics of love affair and marriage have often been glossed by more realistic pictures of later times. Since in Lithuanian folk poetry the generic boundary between *sujets* of ballads and those of other genres is rather vague and mobile, at the end of the paper seven Lithuanian ballad *sujets* of drowning together with nine *sujets* of drowning belonging to other genres of folk poetry are presented in order to display a scale of variation in terms of meaning-assignment.

Ágnes Szabó

'Sutartine'. Polyphonic Melodies from Lithuania

The *sutartine* is a polyphonic melody mainly known in North-West Lithuania. In villages the tradition of singing *sutartines* together went out of use by the end of the 20th century, but it entered the repertoire of urban folk music groups, becoming a form of self-expression, and, according to certain scholars, of meditation. Based on the literature devoted to the subject in English and on the extant music records, the paper presents the history of *sutartine* research, its musical characteristics, social and folkloric background and relation to the music of other peoples.

Csaba Mészáros

Preliminary Notes on the Identification and Classification of Mongolian Riddles

The paper identifies the distinctive features of Mongolian riddles and classifies the corpus according to its *formal* peculiarities. The paper is intended to follow a method strictly based upon *linguistic* parameters, and it operates with the concept of *discourse* instead of the traditional, aesthetically constituted concept of *genre*. An advantage of this method is that the understanding of the riddles under survey would not be determined by some culturally bound aesthetical perception. Therefore, in so far as linguistic facts have a more general scope of validity than aesthe-

tical judgements do, this method is presumed to provide a more general basis of comparison and, consequently, an analysis grounded in more unified principles, which is especially well utilisable in the case of an (comparative) investigation of non-European folk poetry.

The first part of the paper is dedicated to the *emic* system of riddles, i.e. the recognition and designations of riddle in various Mongolian languages, which is completed by an analysis of the relationship between riddle and similar discourses. The second part deals with the various *etic* systems that have elaborated some explicative argumentation about riddle. A critical review of these various classifications enables and drives the author to elaborate on an individual method that distinguishes riddles from any other discourses on the basis of the *pragmatic* (first level) and *logical* (second level) features of texts. The riddles concerned are classified into 48 sub-groups according to a double-level (patterns of symbolisation and arrangement of figures) system. Finally, the method itself is adapted to Mongolian riddles in order to test the validity of this distinction and classification.

Éva Mikos

Lovesong to the Foal-skin Canteen. Varieties of a Topic in Popular Poetry, or, the Interrelation between Folklore, Popular Poetry and Literature in the 19th Century

The *Lovesong to the Foal-skin Canteen* written by Mihály Csokonai Vitéz, the most outstanding poet of the Hungarian Enlightenment, was very popular in the late 18th and 19th centuries, which is evidenced by its numerous occurrences in calendars. Beyond this, 19th-century calendars contain a lot of poems written in analogy to the *Lovesong*, a phenomenon not dissimilar from what can be found in 17–18th-century popular poetry. In all likelihood, the poem is an elaboration of traditions of contemporary popular and folkloric literature; hence, due to the canonization of Csokonai's oeuvre, a small segment of popular poetry found its way into the canon of Hungarian Literature.

Judit Gulyás

Data for a Future Biography of a 19th-century Poet and Tale-writer, Krisztina Szemere

In 1829 four (folk) tales were published in *Muzárium, Élet és Literatúra*, a periodical of literary criticism edited by Pál Szemere and Ferenc Kölcsey. One of their authors was Krisztina Szemere with two animal tales and a fairy tale. These tales are of special interest for folklore studies since at the time of their publication hardly any Hungarian folktales were published in Hungarian (though collections of Hungarian tales had already been published in German earlier in 1822 and 1825). The paper provides data for a future biography of Krisztina Szemere (1792–1828), a noble woman living in north-eastern Hungary and then in the vicinity of the capital, on the basis of published and manuscript literary correspondence and documents of the Szemere family's archives.

Zita Sisák

From Peasant Autobiography to Novel. Zsolt Csalog: Peasant Novel

In his book *Parasztregény* ('Peasant Novel') Zsolt Csalog indicates himself as the author. The work is the narrative of a peasant lady about her life, her worldview and the history of the village where she lives. Relating the oral stories told among friends and relatives in the village as well as those only told by the lady to the collector, the *Peasant Novel* is the complete repertoire of her oral stories and not an autobiography. Csalog's indication of himself as the author of the book is utterly justifiable, the material he tape-recorded being elaborated and made into a piece of literature by himself. Since then, however, the lady has also written her own autobiography as part of a folkloric competition. Comparing the two writings in terms of speech situation, topicality, structure, style and attitude to reality, the paper is intended to shed light on the differences of genre between oral narratives and folk autobiographies.

Sára Dala

Paraphrasing Folk-tales. Lajos Ámi and Ervin Lázár Between Folklore and Literature

Using the comparison of two texts as a case study, the paper discusses the division between folkloric and literary tale as well as the extent of paraphrasing beyond which the originally folkloric material becomes the collector-editor's own text. Ervin Lázár recently made an edited version of nine tales that had been collected from the well-known gypsy tale-teller, Lajos Ámi in the 1950s. The following questions are addressed: What is Lázár's poetic and aesthetic attitude to folk-tales in general and Lajos Ámi's tales in particular? What were the poetic and linguistic devices he used in transforming his material? Did he achieve his goal? Do Lázár's paraphrases still count as Lajos Ámi's tales?

Mariann Domokos

Popular Literacy in a Technicized Era, or SMS as Folklore Text. A folkloristic aspect of a recent survey

A relatively new field of popular literacy is electronic correspondence: occasionally both e-mail as well as SMS emerge as vehicles of folklore texts. The paper is based upon a recent sociological survey on consumption attitude carried out among secondary school pupils in a Hungarian rural city (Székesfehérvár). The questionnaire included open and closed questions related to folklore-like SMS texts. The adaptation of sociological methods proved to be efficient and well-utilisable for folkloristic purposes as well. The analysis of the responses given to the closed question revealed the spread and frequency of folklore-like SMS texts in the youth community concerned, while the cross-references pointed out possible relations between the folklore-like SMS texts and the settlement type, economic

status, sex and age of the responding pupils. The responses to the open questions comprised almost 200 folklore texts as well as some other sorts of texts conveyed electronically by SMS, each of which is published in an appendix to the paper.

Márton Kemény

Football and Folklore

The role football plays in society has not hitherto been subject to folkloristic study in Hungary. The paper reviews the oral folklore (phrases, rhymed verses, songs) of the fans of Hungarian first-class football teams and the national football team, which, especially together with other vehicles of expression used by football fans, help us understand the social background of football.

The paper intends to address the question whether the oral culture of football fans can be considered as a folkloric phenomenon. Football fans belong to various social strata and subcultures, and, compared to traditional peasant folklore, their songs constitute a less homogeneous and more rapidly changing corpus. These anonymous texts exist in the form of variants, are primarily transmitted orally and their survival is strongly conditioned on their acceptance by the given community of fans, whose culture is far more tradition-bound than other segments of mass culture. Thus the culture of football fans can well be considered folklore, a part of international mass culture organized both from bottom to top and from top to bottom. It is a subculture, influenced by fan clubs but primarily maintained by the anonymous authors and transmitters of chants.

István Povedák

'The hero lived, lives and is going to live'. Creation of Myths in the Popular Media

The paper is an attempt at proving that the heroes of the past and the stars of the present are interrelated. The background of both phenomena is the need for compensation. Due to modern electronic folklore, i.e. the popular media, the functions today's heroes fulfill together with the process of becoming a hero is very different from what it used to be like in the past. The relation between the two phenomena can be evidenced by an analysis of the media reaction to the death of Jimmy Zámbó, a well-known Hungarian pop-star.

Árpád Rab

Ethnography and Information Society

The digitalisation of cultural heritage implies practical, theoretical as well as technical and scientific problems. In the course of this digitalisation process, the technical (software and hardware) background is at present much more elaborated and utilisable than the theoretical basis of the (possible) application.

Therefore the project concerned requires the collaboration of at least two groups of professionals, i. e. 'technicians' and scholars. For both major fields of traditional ethnography (now identified as European ethnology and folklore studies), the establishment and use of digital archives is of supreme importance, assigning new tasks for them. These new requirements in this special case are not only computer and Internet literacy, but also an awareness of the problems, possibilities and responsibilities inherent in a digitalisation project. Furthermore, the new generation of ethnographers and folklorists engaged in digitalisation should master a sort of technical competence influencing selection, quality assurance and retrieval of information. Internet for ethnography and folklore studies can be regarded as an efficient device as well as a subject of research.

Katalin Vargha

Anti-proverbs on the Internet

Anti-proverbs, as innovative alterations of and reactions to traditional proverbs (W. Mieder), frequently emerge nowadays, especially on the World Wide Web. After presenting the major Hungarian Internet sources of anti-proverbs, the paper provides a detailed analysis of the most important specific source that includes 130 anti-proverbs. The aspects of investigation are: frequency, statistics, usage (context), the purpose and function of alteration/innovation, modifying techniques, language use, style, subject matters. The analysis is supplemented with a presentation of the 130 texts concerned, arranged according to the original (traditional) proverbs and with a reference to further sources in which these texts have also appeared. The case study reveals the general features of anti-proverbs; and the aspects of analysis are assumed to be suitable for a wider scope of investigation as well.

Eszter Vékony

'I was Afraid not to Forward it' – Electronic Chain-letters

Traditional letters have always been an important means of written communication. E-mails are going to or probably have already fulfilled this function in post-modern cyber culture. Nevertheless, they do not only function as a medium of personal and official communication, but also convey entertaining texts, pictures, audio or video files. Although e-mails exist in written communication, they bear strong similarity to oral tradition as well. Almost without an exception the e-mails of the corpus under survey were forwarded, thus the authors are unknown, and several of these texts have numerous variants. E-mailing is a post-modern way to transmit various works of folklore anonymously, which used to spread as part of oral tradition.

The corpus of the analysis is constituted by systematically collected e-mails that the author received via a distribution list created especially for non-person-

al and non-official e-mails, mostly with funny or shocking contents. Although this distribution list is used by a relatively small group, the data may present an overview of the generally preferred types of texts mostly circulating in mailboxes and sometimes even at websites.

The paper focuses on re-sent or forwarded texts and certain types of fixed texts. The number of the collected text-content e-mails exceeds 500. Among these texts such jokes, proverbs, riddles and other texts emerge that can be assigned to several different epic or lyric genres.

Gabriella Fábíán

The Role of Women in the Congregations of Csíkszentdomokos

Csíkszentdomonkos is an East Transylvanian village with several Catholic congregations, amongst whom the Rosary Community has the longest history, the only congregation to have an uninterrupted tradition in the 20th century in Csíkszentdomonkos. In the wake of the 1989 political transition, several other spiritual communities and the expiational movement emerged, making religious life in the village more colourful.

The paper discusses the role of women in the congregations of the village. All of them are characterized by the over-representation of women, the members of the Rosary Community and the Expiational Congregations being exclusively females who mainly belong to the elderly generation; and it is only the Kolping Family that has male functionaries. Besides this high rate of participation, women have a primary, often exclusive role in the creation and maintenance of these communities.

Zsuzsa Borók

Women's Role in Carrying Loads in the Baja Region

The paper focuses on the role women played in carrying loads in the 1940–1970s in three South Hungarian villages, Bajaszentistván, Szeremle and Hercegszántó. While women scarcely drove a cart or carriage, they did contribute with their own physical force to the moving of loads. In the period under discussion, labor was still mainly divided according to sexes, a division making itself felt in the carrying of loads as well.

English lector:
Ferenc Péter Csirkés

Tartalom

Műfaj, szöveg, elemzés	7
DIENES Beáta: „Nem mulaszthatom el, hogy egy pár sort ne írjak emlékül...” <i>Adalékok a férfi diákszokások történetéhez</i>	9
TÓTH Arnold: <i>Harsányi István és a Folklore Fellows sárospataki gyűjtése</i> (1913 – 1917)	45
BERKES Katalin: <i>Egy moldvai csángó énekes egyéniség dalkincsének dallam- és szövegtörténeti vizsgálata</i>	65
LIUGAITĖ, Modesta: <i>A litván népballadák jelentésváltozásairól. A vízbeesés, vízbefúlás témaköre</i>	95
SZABÓ Ágnes: <i>Népi többszólamúság – a litván sutartinė világa</i>	111
MÉSZÁROS Csaba: <i>A mongol találósok elkülönítése és osztályzása felé</i>	129
Folklor és irodalom	167
MIKOS Éva: <i>Szerелеmdal... Megjegyzések egy Csokonai-vers népszerűségéről, valamint társadalom- és művelődéstörténeti kapcsolatairól a 19. századi kalendáriumok alapján</i>	169
GULYÁS Judit: „Én is élek még édes Ferim”. <i>Adalékok egy 19. századi költő, meséirő, Szemere Krisztina életrajzához</i>	191
SISÁK Zita: <i>A szóbeli elbeszélés regényé szerveződése. Csalog Zsolt: Parasztregény</i>	249
DALA Sára: <i>Népmeseátírás: folklor és irodalom határán (Ámi Lajos és Lázár Ervin)</i>	267
Folklore, cyberlore, média	287
DOMOKOS Mariann: <i>Népi írásbeliség a technika korában, avagy az sms mint folklórszöveg</i>	289
KEMÉNY Márton: <i>Foci és folklor</i>	313
POVEDÁK István: <i>A hős élt, él és élni fog. Mítoszteremtés a populáris médiában</i>	339
RAB Árpád: <i>Néprajz az információ társadalomban</i>	357
VARGHA Kata: <i>Nincs új a net alatt. Antiproverbiumok az interneten</i>	371
VÉKONY Eszter: „nemmertemnemtoavbbkuldeni” <i>Egy munkahelyi közösség internetes láncleveleinek elemzése és kategorizálása</i>	389
Közösség, vallás, népélet	407
FÁBIÁN Gabriella: <i>A nők Csíkszentdomokos vallásos kisközösségeiben</i>	409
BORÓK Zsuzsa: <i>A nők szerepe a teherhordásban Baján és környékén</i>	421
Abstracts	433

Contents

Genre, Text, Analyzing	7
Beáta DIENES: <i>Data on the History of Customs among Male Students. A Manuscript Keepsake Album (1906)</i>	9
Arnold TÓTH: <i>István Harsányi and the Collection of the Folklore Fellows in Sárospatak (1913–1917)</i>	45
Katalin BERKES: <i>Texts and Tunes in the Song Repertoire of a Csángó Woman in Moldavia (Romania)</i>	65
Modesta, LIUGAITĖ : <i>Changing Meanings Assigned to Lithuanian Folk Ballads: The Topics of Falling into Water and Drowning</i>	95
Ágnes SZABÓ: <i>'Sutartine'. Polyphonic Melodies from Lithuania</i>	111
Csaba MÉSZÁROS: <i>Preliminary Notes on the Identification and Classification of Mongolian Riddles</i>	129
Folklore and Literature	167
Éva MIKOS: <i>Lovesong to the Foal-skin Canteen. Popular Poetry and Literature in the 19th Century Calendars</i>	169
Judit GULYÁS: <i>Data for a Future Biography of a 19th-century Poet and Tale-writer, Krisztina Szemere</i>	191
Zita SISÁK: <i>From Peasant Oral Narrative to Novel. Zsolt Csalog: Peasant Novel</i>	249
Sára DALA: <i>Paraphrasing Folk-tales. Lajos Ámi and Ervin Lázár Between Folklore and Literature</i>	267
Folklore, Cyberlore, Media	287
Mariann DOMOKOS: <i>Popular Literacy in a Technicized Era, or SMS as Folklore Text</i>	289
Márton KEMÉNY: <i>Football and Folklore</i>	313
István POVEDÁK: <i>'The hero lived, lives and is going to live'. Creation of Myths in the Popular Media</i>	339
Árpád RAB: <i>Ethnography and Information Society</i>	357
Kata VARGHA: <i>Anti-Proverbs on the Internet</i>	371
Eszter VÉKONY: <i>'I was Afraid not to Forward it' – Electronic Chain-letters</i>	389
Community, Religion, Peasant Living	407
Gabriella FÁBIÁN: <i>The Women in the Congregations of Csíkszentdomokos</i>	409
Zsuzsa BORÓK: <i>Women's Role in Carrying Loads in the Baja Region</i>	421
Abstracts	433